

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
ਸ਼ਟੀਕ

ਰਾਮਾਵਤਾਰ

ਟੀਕਾਕਾਰ - ਸਵਾਮੀ ਹਰਿਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ

ਸੰਪਾਦਕ - ਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ - ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਲਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)

ੴ ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਅਬ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਕਥਨੰ॥ ਚੌਪਈ॥

ਅਬ ਮੈ ਕਹੋਂ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰਾ॥ ਜੈਸ ਜਗਤ ਮੋ ਕਰਾ ਪਸਾਰਾ॥

ਬਹੁਤੁ ਕਾਲ ਬੀਤਤਿ ਭਯੋ ਜਬੈ॥ ਅਸੁਰਨ ਬੰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ ਤਬੈ॥੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਣ ਮੈਂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਨੇ) (ਪਸਾਰਾ) ਫੈਲਾਉ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਦੈਂਤ ਵੰਸ਼ (ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ) ਵਧ ਗਿਆ॥੧॥

ਅਸੁਰ ਲਗੇ ਬਹੁ ਕਰੈ ਬਿਖਾਧਾ॥ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਤਿਨੈ ਤਨਕ ਮੈ ਸਾਧਾ॥

ਸਕਲ ਦੇਵ ਇਕਠੇ ਤਬਿ ਭਏ॥ ਛੀਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰੁ ਜਹ ਥੋ ਤਹ ਗਏ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਮੂਹ ਦੈਂਤ ਬਹੁਤ (ਬਿਖਾਧਾ) ਉਪਦ੍ਰਵ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ (ਤਨਕ-ਮਈ) ਰਤਾ ਮਾਤ੍ਰ ਵੀ (ਸਾਧਾ) ਸਿੱਧਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਛੀਰ ਸਾਗਰ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਗਏ॥੨॥

ਬਹੁ ਚਿਰ ਬਸਤ ਭਏ ਤਿਹ ਠਾਮਾ॥ ਬਿਸਨ ਸਹਿਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜਿਹ ਨਾਮਾ॥

ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੀ ਦੁਖਿਤ ਪੁਕਾਰਤ॥ ਕਾਨ ਪਰੀ ਕਲ ਕੇ ਧੁਨਿ ਆਰਤ॥੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਨ੍ਹਾਂ (ਦੇਵਤਿਆਂ) ਦੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਬ੍ਰਹਮਾ (ਆਦਿਕ) ਨਾਮ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸ ਥਾਂ (ਛੀਰ ਸਾਗਰ) ਵਿੱਚ ਰਹੇ। ਬਾਰੰਬਾਰ ਦੁਖੀ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ (ਕਲ) ਕਾਲ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ (ਧੁਨਿ ਆਰਤ) ਦੁੱਖ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ॥੩॥

ਤੋਟਕ ਛੰਦ॥

ਬਿਸਨਾਦਿਕ ਦੇਵ ਲਖੇ ਬਿਮਨੰ॥ ਮ੍ਰਿਦੁ ਹਾਸ ਕਰੀ ਕਰ ਕਾਲ ਧੁਨੰ॥

ਅਵਤਾਰ ਧਰੋ ਰਘੁਨਾਥ ਹਰੰ॥ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰੋ ਸੁਖ ਸੋਂ ਅਵਧੰ॥੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਦਿਕ ਦੇਵਤੇ (ਬਿਮਨੰ) ਨਿੰਮੋਝੁਣੇ ਵੇਖੇ। ਤਾਂ ਕਾਲ ਨੇ ਧੁਨੀ (ਕਰ) ਨਾਲ (ਮ੍ਰਿਦੁਹਾਸ) ਕੋਮਲ (ਆਹਿਸਤਾ) ਹੱਸਣ (ਦੀ ਕਿਰਿਆ) ਕੀਤੀ। (ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ) ਹੇ (ਹਰੰ-ਹਰਿ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ, (ਰਘੁਨਾਥ) ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਧਾਰੋ ਅਤੇ ਸੁਖ ਨਾਲ ਚਿਰ ਤੱਕ (ਅਵਧੰ) ਅਯੁਧਿਆ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰੋ॥੪॥

ਬਿਸਨੇਸ ਧੁਣੰ ਸੁਣਿ ਬ੍ਰਹਮ ਮੁਖੰ॥ ਅਬ ਸੁੱਧ ਚਲੀ ਰਘੁਬੰਸ ਕਥੰ॥

੧ 'ਸਤਿ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਪਾਠ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।

ਜੁ ਪੈ ਛੋਰਿ ਕਥਾ ਕਵਿ ਯਾਹ ਰਵੈ^੧॥ ਇਨ ਬਾਤਨ ਕੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਵੈ^੨॥੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ (ਸ) ਉਹ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਸੁਣ ਲਈ (ਅਥਵਾ- ਬ੍ਰਹਮਾ (ਆਦਿਕਾਂ) ਨੇ (ਬਿਸਨੇਸ= ਵਿਸ਼ਨੂੰ+ਏਸ) ਕਾਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ (ਮੁਖੰ) ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਸੁਣੀ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਰਘੁਵੰਸ਼ ਦੀ (ਸੁੱਧ) ਨਿਰੋਲ ਕਥਾ ਤੁਰ ਪਈ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਵੀ (ਮੈਂ) ਏਸ ਹੀ ਕਥਾ ਨੂੰ (ਛੋਰਿ) ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ (ਰਵੈ) ਕਹੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੫॥

ਤਿਹ ਤੇ ਕਹੀ ਬੋਰਿਯੈ ਬੀਨ ਕਥਾ॥ ਬਲਿ ਤ੍ਵੈ ਉਪਜੀ ਬੁਧਿ ਮਯਜ ਜਥਾ॥

ਜਹ ਭੂਲਿ ਭਈ ਹਮ ਤੇ ਲਹਿਯੋ॥ ਸੁ ਕਬੋ ਤਹ ਅੱਛਰ ਬਨਾ ਕਹਿਯੋ॥੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ 'ਚੋਂ' ਚੁਣ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਕਥਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। (ਹੇ ਕਵੀ ਜਨੋ!) ਤੁਹਾਡੇ ਬਲ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟੀ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਜਿੱਥੇ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਸਮਝੋ! ਹੇ (ਸੁ ਕਬੋ- ਸੁ ਕਵਜੋ) ਉੱਤਮ ਕਵੀ ਜਨੋ! ਉੱਥੋਂ ਬਣਾ ਕੇ ਅੱਖਰ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਲਿਓ॥੬॥

ਰਘੁਰਾਜ ਭਯੋ ਰਘੁਬੰਸ ਮਣੰ॥ ਜਿਹ ਰਾਜ ਕਰਜੋ ਪੁਰ ਅਉਧਿ ਘਣੰ॥

ਸੋਊ ਕਾਲ ਜਿਣਯੋ ਨ੍ਰਿਪਰਾਜ ਜਬੰ॥ ਭੂਅ ਰਾਜ ਕਰਜੋ ਅਜ ਰਾਜ ਤਬੰ॥੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਘੁਵੰਸ਼ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਜਾ ਰਘੁ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ (ਪੁਰ ਅਉਧਿ- ਅਵਧ ਪੁਰੀ) ਅਯੁਧਿਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ (ਨ੍ਰਿਪਰਾਜ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਦੋਂ ਕਾਲ ਨੇ ਜਿੱਤ ਲਿਆ (ਅਰਥਾਤ- ਮਰ ਗਿਆ), ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਅਜ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕੀਤਾ॥੭॥

ਅਜ ਰਾਜ ਹਣਯੋ ਜਬਿ ਕਾਲ ਬਲੀ॥ ਸੁ ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਕਥਾ ਦਸਰਥ ਚਲੀ॥

ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰੋ ਸੁਖ ਸੋਂ ਅਵਧੰ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਮਾਰ ਬਿਹਾਰ ਬਣੰ ਸੁ ਪ੍ਰਭੰ॥੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਬਲਵੰਤ ਕਾਲ ਰਾਜਾ ਅਜ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਦਸਰਥ ਦੀ ਕਥਾ ਚੱਲੀ ਸੀ। (ਜੀਹਨੇ) (ਅਵਧੰ) ਅਯੁਧਿਆ ਦਾ ਰਾਜ ਚਿਰ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮ੍ਰਿਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ (ਉ ਪ੍ਰਭੰ) ਉੱਤਮ ਸੇਭਾ ਵਾਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਨਾ (ਕਰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ)॥੮॥

ਜਗ ਧਰਮ ਕਥਾ ਪ੍ਰਚੁਰੀ ਤਬ ਤੇ॥ ਸੁਮਿਤ੍ਰੇਸ ਮਹੀਪ ਭਯੋ ਜਬ ਤੇ॥

ਦਿਨ ਰੈਣਿ ਬਨੇਸਨ ਬੀਚ ਫਿਰੈ॥ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕਰੀ ਮ੍ਰਿਗ ਨੇਤ ਹਰੈ॥੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਯੱਗ-ਧਰਮ ਦੀ ਕਥਾ (ਪ੍ਰਚੁਰੀ) ਫੈਲ ਗਈ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ (ਸੁਮਿਤ੍ਰੇਸ- ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ) ਦਸਰਥ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਦਿਨ (ਬਨੇਸਨ) ਵੱਡੇ ਜੰਗਲਾਂ (ਅਥਵਾ- ਜੰਗਲੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਭਾਵ- ਚੋਰ ਡਾਕੂਆਂ, ਦੈਂਤ ਜਨਾਂ) ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ (ਮ੍ਰਿਗ ਨੇਤ-

^੧ ਪਾਠ- ਰੜ੍ਹੈ

^੨ ਪਾਠ- ਬੜ੍ਹੈ

ਮ੍ਰਿਗਨਾਂਤ, ਮ੍ਰਿਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ) ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿੱਚ (ਮ੍ਰਿਗ ਰਾਜ) ਸ਼ੇਰ ਅਤੇ (ਕਰੀ) ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ (ਹਰੈ) ਮਾਰਦਾ ਸੀ॥੯॥

ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਕਥਾ ਉਹ ਠੌਰ ਭਈ॥ ਅਬ ਰਾਮ ਜੱਯਾ ਪਰ ਬਾਤ ਗਈ॥

ਕੁਹੜਾਮ^੧ ਜਹਾਂ ਸੁਨਿਯੈ ਸਹਰੰ॥ ਤਹ ਕੌਸਲ ਰਾਜ ਨ੍ਰਿਪੇਸ ਬਰੰ॥੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਥਾਂ (ਅਯੁਧਿਆ) ਦੀ ਕਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ (ਰਾਮ ਜੱਯਾ) ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕੁਹੜਾਮ ਸ਼ਹਿਰ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਓਥੇ (ਨ੍ਰਿਪੇਸ ਬਰੰ) ਉੱਤਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੌਸਲ (ਰਾਜ) ਵਿਰਾਜਦਾ ਸੀ॥੧੦॥

ਉਪਜੀ ਤਹ ਧਾਮ ਸੁਤਾ ਕੁਸਲੰ॥ ਜਿਹ ਜੀਤ ਲਈ ਸਸਿ ਅੰਸੁ ਕਲੰ॥

ਜਬ ਹੀ ਸੁਧਿ ਪਾਇ ਸੁਯੰਬਰ ਕਰਜੋ॥ ਅਵਧੇਸ ਨਰੇਸਹ ਚੀਨਿ ਬਰਜੋ॥੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਦੇ ਘਰ (ਕੁਸਲੰ) ਕੌਸਲਿਆ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਜੀਹਨੂੰ (ਸਸਿ) ਚੰਦ ਦੀ (ਅੰਸੁ) ਕਿਰਨ ਦੀ (ਕਲੰ) ਸੁੰਦਰਤਾ (ਤਾਕਤ) ਜਿੱਤ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ (ਸੁਧਿ ਪਾਇ) ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ (ਉਸ) ਸੁਯੰਬਰ ਰਚਿਆ, ਤਾਂ (ਅਵਧੇਸ) ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ (ਬਰਿਓ) ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ॥੧੧॥

ਪੁਨਿ ਸੈਨ ਸੁਮਿਤ੍ਰ ਨਰੇਸ ਬਰੰ॥ ਜਿਹ ਜੁਧਿ ਲਿਯੋ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਹਰੰ॥

ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਤਿਹ ਧਾਮ ਭਈ ਦੁਹਿਤਾ॥ ਜਿਹ ਜੀਤ ਲਈ ਸਸਿ ਸੂਰ ਪ੍ਰਭਾ॥੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ, ਸੁਮਿਤ੍ਰ ਸੈਨ (ਨਾਮੇ ਇੱਕ) (ਨਰੇਸ ਬਰੰ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਸੀ, ਜੀਹਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਦ੍ਰ ਦੇਸ ਨੂੰ (ਹਰੰ) ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ (ਨਾਮੇ) (ਦੁਹਿਤਾ) ਕੰਨਿਆ ਹੋਈ। ਜੀਹਨੇ ਚੰਦ-ਸੂਰਜ ਦੀ (ਪ੍ਰਭਾ) ਜਿਓਤੀ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਈ ਸੀ॥੧੨॥

ਸੋਊ ਬਾਰਿ ਸਬੁੱਧਿ ਭਈ ਜਬ ਹੀ॥ ਅਵਧੇਸਹ ਚੀਨਿ ਬਰਜੋ ਤਬ ਹੀ॥

ਗਨਿ ਯਾਹ ਭਣੋ^੨ ਕਸਟੁਆਰ^੩ ਨ੍ਰਿਪੰ॥ ਜਿਹ ਕੇਕਯਿ ਧਾਮ ਸੁਤਾ ਸੁਪ੍ਰਭੰ॥੧੩॥

^੧ ਇਹ 'ਕੁਹੜਾਮ ਸ਼ਹਿਰ' ਹੁਣ ਤੱਕ ਖੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਤੁੱਝੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕੁਹੜਾਮ ਸ਼ਹਿਰ' ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ 'ਘੁੜਾਮ' ਨਾਲ ਏਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਭਯੋ

^੩ ਕਸਟ੍ਵਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ (ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ) ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਹੈ, ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ 'ਕੇਕਯ' ਨਾਮ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾਂ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਨਾਮ ਪਿਆ, ਹੁਣ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕੇਕਯ' ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ 'ਕੱਕਾ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਕੈਕੇਣੀ' ਨਾਮ ਵੀ ਮੇਰ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਆ ਹੈ (ਕੈਕੀ- ਮੇਰ)। ਏਥੋਂ ਦੋ ਰਾਜੇ ਅਸ਼ਰਫਤਿ ਦੀ ਲੜਕੀ ਕੈਕਈ ਸੀ। ਅਵੰਤੀਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਵਿੱਚ 'ਕੈਛਜ ਕੂਟ' ਗ੍ਰਾਮ ਕੈਕਈ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਏਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਛਛ ਕੂਟ' ਵੀ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੰਤਨਾਗ ਵੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਤੋਂ ੨੫ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹ (ਬਾਰਿ) ਕੰਨਿਆ ਵੀ ਜਦੋਂ (ਸਬੁੱਧਿ) ਹੋਸ਼ ਸਹਿਤ (ਜੁਆਨ) ਹੋਈ-ਉਦੋਂ (ਅਵਧੇਸਹ) ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੂੰ (ਚੀਨਿ) ਪਛਾਣ ਕੇ ਵਿਆਹਿਆ। ਇਹ (ਦੋਵੇਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤਾਂ) ਗਿਣੀਆਂ ਹਨ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ) ਤੀਜੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ (ਭਣੋ) ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ (ਕਿ ਇੱਕ) ਕਸਟੁਆਰ (ਨਾਮੇ ਰਿਆਸਤ) ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਜੀਹਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਕੇਈ (ਨਾਮੇ) (ਸੁਪ੍ਰੰਭ) ਸੋਹਣੀ ਕੰਨਿਆ ਸੀ॥੧੩॥

ਇਨ ਤੇ ਗਿ੍ਹਰ ਮੇ ਸੁਤ ਜਉ ਨ ਬੀਓ॥ ਤਬ ਬੈਠਿ ਨਰੇਸ ਬਿਚਾਰ ਕੀਓ॥

ਤਬ ਕੋਕਈ ਨਾਰਿ ਬਿਚਾਰ ਕਰੀ॥ ਜਿਹ ਤੇ ਸਸਿ ਸੂਰਜ ਸੋਭ ਧਰੀ॥੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਹਨਾਂ (ਦੋਹਾਂ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ) ਤੋਂ (ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ) ਘਰ ਵਿੱਚ (ਜਉ) ਜਦੋਂ ਪੁੱਤਰ ਨਾ (ਬੀਓ) ਜੰਮਿਆ ਤਾਂ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਬਹਿ ਕੇ (ਮੰਤਰੀਆਂ ਨਾਲ) ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕੋਕਈ ਇਸਤਰੀ (ਕਰੀ) ਬਣਾ ਲਈ, (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੀ ਚੰਦ-ਸੂਰਜ ਨੇ (ਸੋਭ) ਚਮਕ (ਧਰੀ) ਲਈ ਹੈ॥੧੪॥^੧

ਤਿਹ ਬਜਾਹਤਿ ਮਾਂਗ ਲਏ ਦੁ ਬਰੰ॥ ਜਿਹ ਤੇ ਅਵਧੇਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਰੰ॥

ਸਮਝੀ ਨ ਨਰੇਸਰ ਬਾਤ ਹਿਯੇ॥ ਤਬ ਹੀ ਤਿਹ ਕੇ ਬਰ ਦੋਇ ਦਿਯੇ॥੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋ ਵਰ ਮੰਗ ਲਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੀ (ਅਵਧੇਸ) ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ (ਹਰੰ) ਨਾਸ ਹੋਏ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਵਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ॥੧੫॥

ਪੁਨਿ ਦੇਵ ਅਦੇਵਨ ਜੁੱਧ ਪਰੇ॥ ਜਹ ਜੁੱਧ ਘਣੇ ਨ੍ਰਿਪ ਆਪ ਕਰੇ॥

ਹਤਿ ਸਾਰਥਿ ਸਜੰਦਨ ਨਾਰਿ ਹਕਯੇ॥ ਯਹ ਕੌਤਕ ਦੇਖਿ ਨਰੇਸ ਚਕਯੇ॥੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਦੈਂਤ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋ ਪਿਆ ਸੀ, ਓਥੇ (ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ) ਆਪ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਬਹੁਤ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ। (ਉਥੇ ਹੀ) (ਸਾਰਥ) ਰਥਵਾਹੀ ਦੇ (ਹਤਿ) ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ (ਨਾਰਿ) ਇਸਤਰੀ (ਕੋਕਈ) ਨੇ ਹੀ (ਸਜੰਦਨ) ਰਥ ਹਿੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਹ (ਕੌਤਕ) ਹੈਰਾਨ ਗੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜਾ (ਚਕਯੇ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ॥੧੬॥

ਪੁਨਿ ਰੀਝਿ ਦਏ ਦੋਊ ਤਿਯ ਬਰੰ॥ ਚਿਤ ਮੇ ਸੁ ਬਿਚਾਰ ਕਛੂ ਨ ਕਰੰ॥

ਕਹੀ ਨਾਟਕ ਮਯਜ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਥਾ॥ ਜਯ ਦੀਨਿ ਸੁਰੇਸ ਨਰੇਸ ਜਥਾ॥੧੭॥

^੧ ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਦੀਆਂ ੩੫੦ ਹੋਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦੇ ਵਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੋਚ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ (ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਜੀਵਨ) ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਇਹ ਕਥਾ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨੂਮਾਨ) ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਕਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਇੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ॥੧੭॥

ਅਰਿ ਜੀਤਿ ਅਨੇਕ ਅਨੇਕ ਬਿਧੰ॥ ਸਬ ਕਾਜ ਨਰੇਸੂਰ ਕੀਨਿ ਸਿਧੰ॥

ਦਿਨ ਰੈਣਿ ਬਿਹਾਰਤ ਮਯਯ ਬਣੰ॥ ਜਲ ਲੈਨ ਦਿਜਾਇ ਤਹਾਂ ਸ੍ਰਵਣੰ॥੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਵੈਰੀ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਿੱਤੇ। (ਨਰੇਸੂਰ) ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ (ਆਪਣੇ) ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲਏ। (ਅਤੇ) ਦਿਨ ਰਾਤ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਓਥੇ (ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਦੀ ਤੋਂ) ਸ੍ਰਵਣ (ਸਿੰਧੁ ਨਾਮੇ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਆਇਆ॥੧੮॥^੧

ਪਿਤ ਮਾਤ ਤਜੇ ਦੋਊ ਅੰਧ ਭੁਯੰ॥ ਗਹਿ ਪਾਤ੍ਰ ਚਲਯੋ ਜਲ ਲੈਨਿ ਸੁਯੰ॥

ਮੁਨਿਨੋਦਿਤ ਕਾਲ ਸਿਧਾਰ ਤਹਾਂ॥ ਨ੍ਰਿਪ ਬੈਠ ਪਤਊਵਨ ਬਾਂਧ ਜਹਾਂ॥੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੋਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ (ਵਹਿੰਗੀ 'ਚੋਂ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ (ਸੁਯੰ) ਪੁੱਤਰ (ਪਾਤ੍ਰ) ਬਰਤਨ ਫੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਚੱਲਿਆ। (ਉਦਿਤ ਕਾਲ- ਸਵੇਰ ਸਾਰ) ਤੜਕੇ ਹੀ (ਅਥਵਾ- ਮੌਤ ਦੇ ਉਦਯ ਹੋਣ ਤੋਂ) ਮੁਨੀ (ਸ੍ਰਵਣ, ਸਿੰਧੁ) ਓਥੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਓਟ (ਬਾਂਧ) ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ॥੧੯॥

ਭਭਕੰਤ ਘਟੰ ਅਤਿ ਨਾਦਿ ਹੁਅੰ॥ ਧੁਨਿ ਕਾਨ ਪਰੀ ਅਜ ਰਾਜਸੁਅੰ॥

ਗਹਿ ਪਾਣਿ ਸੁ ਬਾਣਹਿ ਤਾਣਿ ਧਣੰ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਜਾਣ ਦਿਜੰ ਸਰ ਸੁਧਿ ਹਣੰ॥੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਟੰ) ਗੜਵੇ (ਘੜੇ) ਦੇ ਭਭਕਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ, ਰਾਜੇ ਅਜ ਦੇ (ਸੁਅੰ) ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਫੜਕੇ ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ, (ਮ੍ਰਿਗ) ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਸਮਝ ਕੇ ਦਿਜੰ (ਮੁਨੀ) ਨੂੰ (ਸੁਧਿ) ਸ਼ਬਦ ਵੇਧੀ ਤੀਰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ॥੨੦॥

ਗਿਰ ਗਯੋ ਸੁ ਲਗੇ ਸਰ ਸੁਧਿ ਮੁਨੰ॥ ਨਿਸਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਹਹਕਾਰ ਧੁਨੰ॥

ਮ੍ਰਿਗਨਾਤ ਕਹਾ ਨ੍ਰਿਪ ਜਾਇ ਲਹੈ॥ ਦਿਜ ਦੇਖਿ ਦੋਊ ਕਰ ਦਾਂਤ ਗਹੈ॥੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੁਨੀ (ਸ੍ਰਵਣ) (ਸੁਧਿ) ਸ਼ਬਦ ਵੇਧੀ (ਅਥਵਾ- ਠੀਕ ਠਿਕਾਣੇ ਸਿਰ) ਤੀਰ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਮੂੰਹ ਤੋਂ (ਹਹਕਾਰ) ਸਹਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ। (ਕਹਾ) ਕਿਹੜਾ ਪਸ਼ੂ ਮਰਿਆ ਹੈ? (ਅਥਵਾ- ਮ੍ਰਿਗਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਤੀਰ) ਕਿੱਥੇ (ਡਿੱਗਾ) ਹੈ? (ਇਹ ਸੋਚ

^੧ ਨੋਟ:- ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਧੁ ਤਪਿਆ, ਜੋ ਵੈਸ਼ਯ ਦੇ ਵੀਰਯ ਅਤੇ ਸੂਦਰ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੂੰ ਤਾਲ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਲ ਤੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਆਇਆ। ਉਸੇ ਤਾਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿੱਚ ਦਸ਼ਰਥ ਲੁਕਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਗੜਵੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਵੇਧੀ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ, ਜੋ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧੁ ਨੂੰ ਵੱਜਾ ਅਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ।

ਕੇ) ਰਾਜਾ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ (ਦਿਜ) ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਫੜ ਲਏ (ਭਾਵ-
ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ)॥੨੧॥

ਸ਼ੁਵਣ ਬਾਚੀ॥

ਕਛੁ ਪ੍ਰਾਨ ਰਹੇ ਤਿਹ ਮਧਜ ਤਨੰ॥ ਨਿਕਰੰਤ ਕਹਾ ਜੀਅ ਬਿਪ ਨ੍ਰਿਪੰ॥

ਮੁਰ ਤਾਤ ਰੁ ਮਾਤ ਨ੍ਰਿਚੱਛੁ ਪਰੇ॥ ਤਿਹ ਪਾਣਿ ਪਿਆਇ ਨ੍ਰਿਪਾਧਮਰੇ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਹ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ (ਬਿਪ) ਮੁਨੀ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਆਖਿਆ (ਸ਼ੁਵਣ- ਸਿੰਧ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ) (ਨ੍ਰਿਪਾਧਮਰੇ= ਨਿਰ+ਉਪਾਧਿ+ਮਰੇ) ਬਿਨਾਂ ਗੁਨਾਹ ਤੋਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ (ਦਸ਼ਰਥ)! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਦੇਈਂ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਮਾਂ (ਨ੍ਰਿਚੱਛੁ) ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ॥੨੨॥

ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ॥

ਬਿਨ ਚੱਛੁ ਭੂਪ ਦੇਉ ਤਾਤੁ ਮਾਤੁ॥ ਤਿਨਿ ਦੇਹ ਪਾਨਿ ਤੁਹ ਕਹੋਂ ਬਾਤੁ॥

ਮਮ ਕਥਾ ਨ ਤਿਨ ਕਹਿਯੋ ਪ੍ਰਬੀਨ॥ ਸੁਨਿ ਮਰਜੋ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇਉ ਹੋਹਿ ਛੀਨ॥੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਰਾਜਨ! (ਮੇਰੇ ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਅਤੇ ਮਾਂ (ਬਿਨ ਚੱਛੁ) ਨੇਤਰ-ਹੀਣ (ਅੰਨ੍ਹੇ) ਹਨ, ਤੈਨੂੰ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੇਹ। ਹੇ (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਚਤੁਰ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਥਾ ਨਾ ਕਹਿਣੀ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਪੁੱਤਰ ਮਰ ਗਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਵੀ (ਛੀਨ) ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ॥੨੩॥

ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਜਬੈ ਦਿਜ ਕਹੇ ਬੈਨ॥ ਜਲ ਸੁਨਤਿ ਭੂਪ ਚੈ ਚਲਯੋ ਨੈਨ॥

ਪ੍ਰਿਗ ਮੋਹ ਜਿਨਸੁ ਕੀਨੋ ਕੁਕਰਮ॥ ਹਤਿ ਭਯੋ ਰਾਜ ਅਰੁ ਗਯੋ ਧਰਮ॥੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਮੁਨੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਨ ਕਹੇ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਨੇਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਚੋਅ ਤੁਰਿਆ। ਮੇਰੀ (ਜਿਨਸੁ) ਜਾਤੀ (ਪੈਦਾਇਸ਼) ਨੂੰ ਹੀ ਲਾਨੂਤ ਹੈ (ਕਿ ਇਹ) ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ) ਰਾਜ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਮ (ਮੁਨੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ) ਵੀ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ॥੨੪॥

ਜਬਿ ਲਯੋ ਭੂਪ ਤਿਹ ਸਰ ਨਿਕਾਰ॥ ਤਬਿ ਤਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਮੁਨਿਬਰ ਉਦਾਰ॥

ਪੁਨਿ ਭਯੋ ਰਾਵ ਮਨ ਮੈ ਉਦਾਸ॥ ਗ੍ਰਹ ਪਲਟਿ ਜਾਨ ਕੀ ਤਜੀ ਆਸ॥੨੫॥

^੧ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਅਗਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ 'ਕਬਿਯੋ ਬਾਚ' ਹਨ।

^੨ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀ 'ਨ੍ਰਿਪਾਧਮ ਰੇ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਹੇ ਅਧਮ (ਨੀਚ) ਰਾਜੇ!' ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿੰਧੂ (ਸ਼ੁਵਣ) ਸ਼ੀਲ-ਸੁਭਾਅ ਮੁਨੀ ਤੋਂ 'ਹੇ ਨੀਚ ਰਾਜੇ!' ਵਾਕ ਨਿਕਲਣਾ, ਉਸ ਮੁਨਿਵ੍ਰਤ ਦਾ ਭੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਕ ਨੂੰ ਕਵੀ ਵੱਲੋਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਰਥ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਢੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਰਾਜੇ (ਸਰਵਣ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ) ਤੀਰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੁਨੀਵਰ (ਸਰਵਣ, ਸਿੰਧੂ) ਨੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਵਾਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਘਰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਆਸਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ॥੨੫॥

ਜਿਯ ਠਟੀ ਕਿ ਧਾਰੋਂ ਜੋਗ ਭੋਸ॥ ਕਹੂੰ ਬਸੋਂ ਜਾਇ ਬਨਿ ਤਯਾਗਿ ਦੇਸ॥

ਕਿਹ ਕਾਜ ਮੋਰ ਯਹ ਰਾਜ ਸਾਜ॥ ਦਿਜ ਮਾਰਿ ਕਿਯੋ ਜਿਨਿ ਅਸ ਕੁਕਾਜ॥੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਧਾਰਿਆ ਕਿ ਯੋਗ ਭੇਖ ਧਾਰ ਲਵਾਂ। (ਆਪਣਾ) ਦੇਸ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਜੰਗਲ 'ਚ ਜਾ ਵੱਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਇਹ (ਰਾਜ) ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਕਿਸ ਕੰਮ ਹੈ? ਜੀਹਨੇ (ਦਿਜ) ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ (ਅਸ) ਵਰਗਾ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ॥੨੬॥

ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਕਹੀ ਪੁਨਿ ਨ੍ਰਿਪ ਪ੍ਰਬੀਨ॥ ਸਬ ਜਗਤ ਕਾਲ ਕਰਮ ਅਧੀਨ॥

ਅਬ ਕਰੋਂ ਕਛੂ ਐਸੋ ਉਪਾਇ॥ ਜਾ ਤੇ ਸੁ ਬਥੇ ਤਿਹੰ ਤਾਤੁ ਮਾਇ॥੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਚਤੁਰ ਰਾਜੇ ਨੇ (ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਦੀ ਗੱਲ) ਆਖੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਕਾਲ (ਸਮਾਂ, ਮੌਤ) ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੁਝ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ-ਮਾਂ ਬਚ ਜਾਣ॥੨੭॥

ਭਰਿ ਲਯੋ ਕੁੰਭ ਸਿਰ ਪੈ ਉਠਾਇ॥ ਤਹ ਗਯੋ ਜਹਾਂ ਦਿਜ ਤਾਤੁ ਮਾਇ॥

ਜਬ ਗਯੋ ਨਿਕਟਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸੁਧਾਰ॥ ਤਬਿ ਲਖੀ ਦੁਹੂੰ ਤਿਹ ਪਾਵ ਚਾਰ॥੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੜਾ ਭਰ ਕੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਜਿੱਥੇ (ਦਿਜ) ਮੁਨੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਸਨ ਓਥੇ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ (ਸੁਧਾਰ) ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਤੌਰ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ॥੨੮॥

ਦਿਜੁ ਬਾਚ ਰਾਜਾ ਸੋਂ॥

ਕੱਹ ਕਹੋ ਪੁਤ੍ਰੁ ਲਾਗੀ ਅਵਾਰ॥ ਸੁਨਿ ਰਹਯੋ ਮੋਨ ਭੂਪਤਿ ਉਦਾਰ॥

ਫਿਰਿ ਕਹਯੋ ਕਾਹਿ ਬੋਲਤ ਨ ਪੂਤ॥ ਚੁਪ ਰਹੋ ਰਾਜ ਲਹਿ ਕੈ ਕਸੂਤ॥੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪੁੱਤਰ! ਦੱਸ (ਅਵਾਰ) ਦੇਰ ਕਿੱਥੇ ਲੱਗੀ ਹੈ? ਉਦਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਾ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਪੁੱਤਰ! ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ? (ਕਸੂਤ) ਬੁਰਾ ਕਰਮ (ਭਾਵ- ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਬੁਰਾ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਹ-) ਜਾਣ ਕੇ ਰਾਜਾ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਿਹਾ॥੨੯॥

ਨ੍ਰਿਪ ਦਿਯੋ ਪਾਨਿ ਤਿਹ ਪਾਨ ਜਾਇ॥ ਚਕਿ ਰਹੇ ਅੰਧ ਤਿਹ ਕਰ ਛੁਹਾਇ॥

ਕਰਿ ਕੋਪ ਕਹਯੋ ਤੂ ਆਹਿ ਕੋਇ॥ ਇਮ ਸੁਨਤਿ ਸਬਦ ਨ੍ਰਿਪ ਦਯੋ ਰੋਇ॥੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ (ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਟੋਰੇ) ਨੂੰ ਹੱਥ ਛੁਹਾ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹੇ (ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ) (ਚਕਿ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। (ਫੇਰ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਕਿ ਤੂੰ! ਕੌਣ ਹੈਂ? ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਰੋ ਦਿੱਤਾ॥੩੦॥

ਰਾਜਾ ਬਾਚ ਦਿਜ ਸੋਂ॥

ਹਉ ਪੁਤ੍ਰਘਾਤਿ ਤਵ ਬ੍ਰਹਮਣੇਸ॥ ਜਿਹ ਹਨਯੋ ਸ੍ਰਵਣ ਤਵ ਸੁਤ ਸੁਦੇਸ॥

ਮੈ ਪਰਯੋ ਸਰਣਿ ਦਸਰਥ ਰਾਇ॥ ਚਾਹੋ ਸੁ ਕਰੋ ਮੋਹਿ ਬਿਪ ਆਇ॥੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਬ੍ਰਾਹਮਣ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਘਾਤੀ (ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ) ਹਾਂ। ਜੀਹਨੇ ਤੇਰਾ (ਸੁਦੇਸ) ਉੱਤਮ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲਾ (ਸੁੰਦਰ) ਪੁੱਤਰ ਸਰਵਣ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਦਸਰਥ ਰਾਜਾ ਸ਼ਰਨੀਂ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਹੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ! ਆ ਕੇ ਜੋ ਚਾਹੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਰੋ॥੩੧॥

ਰਾਖੈਂ ਤੁ ਰਾਖ ਮਾਰੈਂ ਤੁ ਮਾਰੁ॥ ਮੈ ਪਰੋ ਸਰਣਿ ਤੁਮਰੈ ਦੁਾਰ॥

ਤਬ ਕਹੀ ਤਿਨੋ ਦਸਰਥ ਰਾਇ॥ ਬਹੁ ਕਾਸੂ ਅਗਨਿ ਦ੍ਰੈ ਦੇਇ ਮੰਗਾਇ॥੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਰੱਖ ਲੈ, ਮਾਰੋਂ ਤਾਂ ਮਾਰ ਦੇ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਖੀ ਕਿ ਹੇ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ! ਬਹੁਤੀ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੇਵੋਂ (ਚੀਜ਼ਾਂ) ਮੰਗਵਾ ਲੈ॥੩੨॥

ਤਬ ਲਿਯੋ ਅਧਿਕ ਕਾਸੂ ਮੰਗਾਇ॥ ਚੜ ਬੈਠਿ ਤਹਾਂ ਸਲ੍ ਕਉ ਬਨਾਇ॥

ਚਹੂੰ ਓਰ ਦਈ ਜੁਲਾ ਜਗਾਇ॥ ਦਿਜ ਜਾਨ ਗਈ ਪਾਵਕ ਸਿਰਾਇ॥੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ (ਕਾਸਟ) ਬਾਲਣ ਮੰਗਵਾ ਲਿਆ, ਉੱਥੇ (ਸਲ੍) ਚਿਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਚੜ ਬੈਠੇ। ਚਹੂੰ ਪਾਸੀਂ (ਜੁਆਲਾ) ਅੱਗ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਮਝ ਕੇ (ਪਾਵਕ) ਅੱਗ (ਸਿਰਾਇ) ਠੰਢੀ ਹੋ ਗਈ॥੩੩॥

ਤਬ ਜੋਗ ਅਗਨਿ ਤਨ ਤੇ ਉਪਰਾਜ॥ ਦੁਹੂੰ ਮਰਨ ਜਰਨ ਕੇ ਸਜਯੋ ਸਾਜ॥

ਤੇ ਭਸਮ ਭਏ ਤਿਹ ਬੀਚ ਆਪ॥ ਤਿਹ ਕੋਪ ਦੁਹੂੰ ਨ੍ਰਿਪ ਦਿਯੋ ਸੁਪ॥੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਯੋਗਾਗਨਿ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸੜਨ ਮਰਨ ਦਾ ਸਾਜ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਉਸ (ਅੱਗ) ਵਿੱਚ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ, ਓਥੇ ਹੀ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ॥੩੪॥

ਦਿਜੁ ਬਾਚ ਰਾਜਾ ਸੋਂ॥

ਜਿਮ ਤਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਮ ਸੁਤਿ ਬਿਛੋਹਿ॥ ਤਿਮ ਲਗੇ ਸੁਪ ਸੁਨਿ ਭੂਪ ਤੋਹ॥

ਇਮ ਭਾਖਿ ਜਰਯੋ ਦਿਜ ਸਹਿਤ ਨਾਰਿ१॥ ਤਜਿ ਦੇਹ ਕਿਯੋ ਸੁਰਪੁਰਿ ਬਿਹਾਰ॥੩੫॥

^੧ ਪਾਠ- ਇਮ ਭਾਖਿ ਜਰੇ ਦੇਈ ਨਰ ਅਉ ਨਾਰ॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਾਂ ਪੁੱਤਰ ਵਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਹੇ ਰਾਜਨ! ਸੁਣ ਕਿ ਇਉਂ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਸਰਾਪ ਲੱਗੇਗਾ। ਇਉਂ ਕਹਿ ਕੇ ਸਮੇਤ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੜ ਗਿਆ। ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ (ਕਿਯੋ ਬਿਹਾਰ) ਤੁਰ ਪਿਆ॥੩੫॥

ਰਾਜਾ ਬਾਚ॥

ਤਬ ਚਹੀ ਭੂਪ ਹਉਂ ਜਰੋਂ ਆਜ॥ ਕੈ ਅਤਿਥਿ ਹੋਉਂ ਤਜ ਰਾਜ ਸਾਜ॥

ਕਹ ਗ੍ਰਿਹ ਜੈ ਕੈ ਕਰਹੋਂ ਉਚਾਰ॥ ਮੈ ਦਿਜ ਆਯੋ ਨਿਜ ਕਰਿ ਸੰਘਾਰ॥੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਸੜ ਜਾਵਾਂ। ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਾਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਅਤਿਥਿ) ਸਾਧੂ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ਘਰ ਜਾ ਕੇ (ਕਹ) ਕੀ ਕਹਾਂਗਾ? ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਪਣੇ ਹੱਥੀਂ (ਦਿਜ) ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਆਇਆ ਹਾਂ (ਭਾਵ- ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਲੋਕ ਲਾਜ ਕਿਵੇਂ ਜੀਉਣ ਦੇਵੇਗੀ?)॥੩੬॥

ਦੇਵ ਬਾਨੀ ਬਾਚ॥

ਤਬ ਭਈ ਦੇਵ ਬਾਨੀ ਬਨਾਇ॥ ਜਿਨਿ ਕਰੋ ਦੁੱਖ ਦਸਰਥ ਰਾਇ॥

ਤਵ ਧਾਮ ਹੋਹਿਗੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਿਸਨੁ॥ ਸਭ ਕਾਜ ਆਜ ਸਿੱਧ ਭਏ ਜਿਸਨੁ॥੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ (ਬਨਾਇ) ਠੀਕ (ਦੇਵ ਬਾਨੀ- ਅਨੁਭਵ ਗਿਆਨ), ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਲੋਂ ਆਵਾਜ਼ (ਆਕਾਸ਼ 'ਚੋਂ ਬਾਣੀ) ਹੋਈ ਕਿ ਹੇ ਦਸਰਥ ਰਾਇ! ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣਗੇ। ਅੱਜ ਹੀ (ਜਿਸਨੁ) ਇੰਦਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ (ਸਿਧ) ਠੀਕ ਹੋ ਸਕੇ ਹਨ॥੩੭॥

ਹੂੰ ਹੈ ਸੁ ਨਾਮ ਰਾਮਾਵਤਾਰ॥ ਕਰਿਹੈ ਸੁ ਸਕਲ ਜਗ ਕੋ ਉਧਾਰ॥

ਕਰਿਹੈ ਸੁ ਤਨਕ ਮੈ ਦ੍ਰੁਸੁ ਨਾਸ॥ ਇਹ ਭਾਂਤ ਕੀਰਤਿ ਕਰਿਹੈ ਪ੍ਰਕਾਸ॥੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾਮ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਛਿਨ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਆਪਣੀ) ਮਹਿਮਾ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਕਾਸ) ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ॥੩੮॥

ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਨਚਿੰਤ ਭੂਪ ਚਿੰਤ ਧਾਮ ਰਾਮ ਰਾਇ ਆਇ ਹੈਂ॥

ਦੁਰੰਤ ਦੁਸ਼ੁ ਜੀਤ ਕੈ ਸੁ ਜੈਤਪਤ੍ਰ ਪਾਇ ਹੈਂ॥

ਅਖਰਬ ਗਰਬ ਜੇ ਭਰੇ ਸੁ ਸਰਬ ਗਰਬ ਘਾਲ ਹੈਂ॥

ਫਿਰਾਇ ਛਤ੍ਰੁ ਸੀਸ ਪੈ ਛਿਤੀਸ ਛੋਣਿ ਪਾਲ ਹੈਂ॥੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਰਾਜਨ! ਚਿੰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਚਿੰਤ ਹੋ (ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ) ਘਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜੀ ਆਉਣਗੇ। (ਦੁਰੰਤ) ਮਹਾਂ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਉੱਤਮ (ਜੈਤਪਤ੍ਰ- ਜਿੱਤ ਦੀ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਫਤਹਨਾਮਹ, ਭਾਵ- ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ) ਤਖ਼ਤ ਪਾਉਣਗੇ। ਜਿਹੜੇ (ਅਖਰਬ) ਮਹਾਂ ਅਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਸਿਰ ਤੇ ਛਤਰ ਫਿਰਾ ਕੇ (ਛਿਤੀਸ) ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ (ਛੋਣਿ ਪਾਲ- ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਾਲਕ) ਮਹਾਰਾਜ ਹੋਣਗੇ॥੩੯॥

ਅਖੰਡ ਖੰਡ ਖੰਡ ਕੈ ਅਦੰਡ ਦੰਡ ਦੰਡਿ ਹੈਂ॥
ਅਜੀਤ ਜੀਤਿ ਜੀਤਿ ਕੈ ਬਿਸੇਖ ਰਾਜ ਮੰਡਿ ਹੈਂ॥
ਕਲੰਕ ਦੂਰਿ ਕੈ ਸਬੈ ਨਿਸੰਕ ਲੰਕ ਘਾਇ ਹੈਂ॥

ਸੁ ਜੀਤਿ ਬਾਹੁਬੀਸ ਗਰਬ ਈਸ ਕੇ ਮਿਟਾਇ ਹੈਂ॥੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਖੰਡ) ਮਜ਼ਬੂਤਾਂ ਨੂੰ (ਖੰਡ ਖੰਡ) ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਕਰ ਕੇ (ਅਡੰਡ) ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਦੰਡ ਦੇਣਗੇ। (ਅਜੀਤਿ) ਨਾ ਜਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਜਿੱਤ ਕੇ (ਬਿਸੇਖ) ਬਹੁਤ ਰਾਜ (ਮੰਡਿ ਹੈਂ) ਭੋਗਣਗੇ। ਸਾਰੇ (ਕਲੰਕ) ਦੂਸ਼ਣ (ਦੂਰਿ) ਨਾਸ ਕਰ ਕੇ (ਨਿਸੰਕ) ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਲੰਕਾ ਨੂੰ (ਘਾਇ ਹੈਂ) ਮਾਰਨਗੇ (ਭਾਵ- ਜਿੱਤਣਗੇ)। (ਬਾਹੁ ਬੀਸ) ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ (ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ) (ਈਸ) ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਦੂਰ ਕਰਨਗੇ॥੪੦॥

ਸਿਧਾਰ ਭੂਪ ਧਾਮ ਕੇ ਇਤੇ ਨ ਸੋਕ ਕੇ ਧਰੇ॥
ਬੁਲਾਇ ਬਿੱਖ ਛੋਣਿ ਕੇ ਅਰੰਭ ਜਗਜ ਕੇ ਕਰੇ॥
ਸੁਣੀਤਿ ਬੈਣ ਰਾਵ ਰਾਜਧਾਨੀਐ ਸਿਧਾਰੀਅੰ॥

ਬੁਲਾਇਕੈ ਬਸਿਸੁ ਰਾਜਸੂਇ ਕੇ ਸੁਧਾਰਿਯੰ॥੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਰਾਜੇ! ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਹ, ਏਡਾ ਕੋਈ ਗ਼ਮ ਨਾ ਕਰ। (ਛੋਣਿ) ਧਰਤੀ (ਸੰਸਾਰ) ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੁਲਾ ਕੇ ਯੱਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਓ। ਰਾਜਾ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ (ਅਯੁਧਿਆ) ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਵਸਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਰਾਜਸੂਯ (ਯੱਗ) ਨੂੰ (ਸੁਧਾਰਿਅੰ) ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ॥੪੧॥

ਅਨੇਸ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਨਰੇਸ ਬੋਲ ਕੈ ਲਏ॥
ਦਿਜੇਸ ਬੇਸ ਬੇਸ ਕੇ ਛਿਤੇਸ ਧਾਮ ਆ ਗਏ॥
ਅਨੇਕ ਭਾਂਤਿ ਮਾਨ ਕੈ ਦਿਵਾਨ ਬੋਲ ਕੈ ਲਏ॥

ਸੁ ਜਗਜ ਰਾਜਸੂਇ ਕੇ ਅਰੰਭ ਤਾ ਦਿਨਾ ਭਏ॥੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ (ਅਨੇਸ- ਅਣੀ+ਈਸ) ਰਾਜੇ (ਨਰੇਸ) ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਦਿਜੇਸ) ਮਹਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਛਿਤੇਸ) ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ (ਮਾਨ) ਸਤਿਕਾਰ ਕਰ ਕੇ (ਦਿਵਾਨ) ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਰਾਜਸੂਯ ਯੱਗ ਦਾ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਸੀ॥੪੨॥

ਸੁਪਾਦਿ ਅਰਘ ਆਸਨੰ ਅਨੇਕ ਪੂਪ ਦੀਪ ਕੈ॥
ਪਖਾਰਿ ਪਾਇ ਬ੍ਰਹਮਣੰ ਪ੍ਰਦੱਛਣਾ ਬਿਸੇਖ ਦੈ॥
ਕਰੋਰ ਕੋਰ ਦੱਛਣਾ ਦਿਜੇਕ ਏਕ ਕਉ ਦਈ॥

੧ ਪਾਠ- ਅਡੰਡ ਡੰਡ ਡੰਡ ਹੈਂ।

ਸੁ ਜਗਜ ਰਾਜਸੂਇ ਕੀ ਅਰੰਭ ਤਾ ਦਿਨਾ ਭਈ॥੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੁਪਾਦਿ) ਚੌਂਕੀਆਂ (ਖੜਾਵਾਂ), ਅਰਘੇ, ਆਸਣ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਧੂਪ, ਦੀਪ ਨਾਲ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੈਰ (ਪਖਾਰਿ) ਧੋ ਕੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰ ਕੇ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ (ਕੋਰ) ਫਕਤ ਕਰੋੜ (ਕਰੋੜ) ਦੱਛਣਾ (ਨਕਦ, ਪੈਸਾ) ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜਸੂਯ ਯੱਗ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋ ਗਈ॥੪੩॥

ਨਟੇਸ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਅਨੇਕ ਗੀਤ ਗਾਵਹੀ॥

ਅਨੰਤ ਦਾਨ ਮਾਨ ਲੈ ਬਿਸੇਖ ਸੋਭ ਪਾਵਹੀ॥

ਪ੍ਰਸੰਨਿ ਲੋਗ ਜੇ ਭਏ ਸੁ ਜਾਤ ਕਉਨ ਤੇ ਕਹੇ॥

ਬਿਮਾਨ ਆਸਮਾਨ ਕੇ ਪਛਾਨ ਮੋਨ ਹੈ ਰਹੇ॥੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ (ਨਟੇਸ) ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਚੇ ਬੇਅੰਤ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤਾ ਦਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸੋਭਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਲੋਕ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ (ਭਾਵ- ਦਾਨ ਮਾਨ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰੇ ਗਏ) ਸਨ, ਉਹ ਕੀਹਦੇ ਤੋਂ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਮਾਨ (ਭਾਵ- ਦੇਵਤੇ) ਵੀ ਪਛਾਣ ਕੇ (ਮੋਨ) ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਹੇ (ਭਾਵ- ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕੇ)॥੪੪॥

ਹੁਤੀ ਜਿਤੀ ਅਪੱਛਰਾ ਚਲੀ ਸੂਰਗ ਛੋਰ ਕੈ॥

ਬਿਸੇਖ ਹਾਵ ਭਾਵ ਕੈ ਨਚੀਤਿ ਅੰਗ ਮੋਰ ਕੈ॥

ਬਿਅੰਤ ਭੂਪ ਰੀਝਿਹੀ ਅਨੰਤ ਦਾਨ ਪਾਵਹੀ॥

ਬਿਲੋਕਿ ਅੱਛਰਾਨ ਕੋ ਅਪੱਛਰਾ ਲਜਾਵਹੀ॥੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਅਪਸਰਾਂ (ਸੁੰਦਰ ਨਰਤਕੀਆਂ) ਸਨ-ਉਹ ਸਵਰਗ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜ ਕੇ ਨੱਚਦੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ (ਉਹ) ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। (ਅੱਛਰਾਨ) ਨਰਤਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਪਸਰਾਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ॥੪੫॥

ਅਨੰਤ ਦਾਨ ਮਾਨ ਦੈ ਬੁਲਾਇ ਸੂਰਮਾ ਲਏ॥

ਦੁਰੰਤ ਸੈਨ ਸੰਗ ਦੈ ਦਸੇ ਦਿਸਾ ਪਠੈ ਦਏ॥

ਨਰੇਸ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਨ੍ਰਿਪੇਸ ਪਾਇ ਪਾਰਿਯੰ॥

ਮਹੇਸ ਜੀਤਿ ਕੈ ਸਬੈ ਸੁ ਛਤ੍ਰ ਪਤ੍ਰ ਢਾਰਿਯੰ॥੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ (ਦਾਨ) ਧਨ ਅਤੇ ਆਦਰ ਦੇ ਕੇ ਯੋਧੇ ਵੀ ਬੁਲਾ ਲਏ। (ਦੁਰੰਤ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦੇ ਕੇ (ਦਸੇ ਦਿਸਾ) ਸਭ ਪਾਸੀਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) (ਦੇਸ ਦੇਸ) ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਨ੍ਰਿਪੇਸ) ਮਹਾਰਾਜ (ਦਸਰਥ) ਦੇ ਪੈਰੀਂ (ਪਾਰਿਯੰ) ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਭ (ਮਹੇਸ) ਰਾਜੇ ਜਿੱਤ ਕੇ (ਸੁ ਛਤ੍ਰ ਪਤ੍ਰ) ਚੌਰ ਛਤ੍ਰ ਬੁਲਾਇਆ॥੪੬॥

ਰੂਆਮਲਾ ਛੰਦ॥

ਜੀਤਿ ਜੀਤਿ ਨ੍ਰਿਪੰ ਨ੍ਰਿਪੇਸ੍ਵਰ ਸਤ੍ਰੁ ਮਿਤ੍ਰੁ ਬੁਲਾਇ॥

ਬਿਪ੍ਰੁ ਆਦਿ ਬਸਿਸ੍ਰੁ ਤੇ ਲੈ ਕੈ ਸਬੈ ਰਿਖਿਰਾਇ॥

ਕ੍ਰੁੱਧ ਜੁੱਧ ਕਰੇ ਘਨੇ ਅਵਗਾਹਿ ਗਾਹਿ ਸੁਦੇਸ॥

ਆਨ ਆਨ ਅਵਧੇਸ ਕੇ ਪਗ ਲਾਗਿਯੰ ਅਵਨੇਸ॥੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਰੇਸ਼ੁਰ) ਮਹਾਰਾਜਾ (ਦਸ਼ਰਥ) ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਜਿੱਤ ਕੇ ਅਤੇ (ਸਤ੍ਰੁ ਮਿਤ੍ਰੁ) ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ। ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਤੋਂ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ (ਰਿਖਿਰਾਇ) ਮਹਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ (ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ), (ਅਤੇ) ਬਹੁਤ ਕਰੋਧ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ-ਚੰਗਿਆਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ (ਅਵਗਾਹਿ ਗਾਹਿ) ਝੰਜੋੜ ਝੰਜੋੜ (ਦਲ ਮਲ) ਦਿੱਤਾ। (ਤਾਂ) (ਅਵਨੇਸ- ਅਵਨੀ+ਈਸ) ਰਾਜੇ ਆ ਆ ਕੇ (ਅਵਧੇਸ) ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਲੱਗੇ ਸਨ॥੪੭॥

ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿਨਿ ਦੈ ਲਏ ਸਨਮਾਨ ਆਨਿ ਨ੍ਰਿਪਾਲ॥

ਅਰਬ ਖਰਬਨ ਦ੍ਰੁਬ੍ਯ ਦੈ ਗਜਰਾਜ ਬਾਜਿ ਬਿਸਾਲ॥

ਹੀਰ ਚੀਰਨ ਕੇ ਸਕੈ ਗਨ ਜਟਤ ਜੀਨ ਜਰਾਇ॥

ਭਾਉ ਭੂਖਨ ਕੇ ਕਹੈ ਬਿਧਿ ਤੇ ਨ ਜਾਤ ਬਤਾਇ॥੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਆਨ) ਹੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਦਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਲਏ। ਅਰਬਾਂ ਖਰਬਾਂ (ਭਾਵ- ਬੇਅੰਤ) ਧਨ ਮਹਾਨ ਹਾਥੀ ਅਤੇ (ਬਿਸਾਲ) ਵੱਡੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਕੇ। (ਜਰਾਇ) ਜ਼ਰੀ (ਸੋਨੇ) ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ (ਜੀਨ) ਕਾਠੀਆਂ, ਹੀਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਗਿਣ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਭਾਵ- ਕੋਈ ਨਹੀਂ)। ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ (ਭਾਉ) ਚਮਤਕਾਰ ਕਿਹੜਾ ਆਖੇ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਵੀ ਗਿਣਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ॥੪੮॥

ਪਸਮ ਬਸਤ੍ਰੁ ਪਟੰਬਰਾਦਿਕ ਦਿਯੇ ਭੂਪਨ ਭੂਪ॥

ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਸਰੂਪ ਸੋਭਿਤ ਕਉਨ ਇੰਦ੍ਰੁ ਕੁਰੂਪ॥

ਦੁਸ੍ਰੁ ਪੁਸ੍ਰੁ ਤ੍ਰੁਸੈ ਸਬੈ ਥਰਹਰਜੇ ਸੁਨਿ ਗਿਰਿਰਾਇ॥

ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਨ ਦੈ ਮੁਝੈ ਨ੍ਰਿਪ ਬਾਂਟਿ ਬਾਂਟਿ ਲੁਟਾਇ॥੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪਸ਼ਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ, ਪਟ (ਰੇਸ਼ਮ) ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਆਦਿਕ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਦਿੱਤੇ। (ਸਰੂਪ) ਸਰੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੂਪ (ਰੂਪ) ਸ਼ਕਲਾਂ ਸੌਂਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਇੰਦਰ ਕਿਹੜਾ ਕੁਰੂਪ (ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ) ਹੈ? ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵੈਰੀ ਡਰ ਗਏ ਅਤੇ (ਗਿਰਿਰਾਇ) ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਬਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜਾ (ਦਸ਼ਰਥ) ਕੱਟ ਕੱਟ ਕੇ, ਵੰਡ ਵੰਡ ਕੇ ਲੁਟਾ ਨਾ ਦੇਵੇ॥੪੯॥

ਬੇਦ ਧੁਨਿ ਕਰਿ ਕੈ ਸਬੈ ਦਿਜ ਕਿਯਸਿ ਜਗਜਾਰੰਭ॥
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬੁਲਾਇ ਹੋਮਤ ਰਿਤੁਜਾਨ ਅਸੰਭ॥
ਅਧਿਕ ਮੁਨਿਬਰ ਜੋ ਕਿਯੋ ਬਿਧਿ ਪੂਰਬ ਹੋਮ ਬਨਾਇ॥
ਜਗਜ ਕੁੰਡਹੁ ਤੇ ਉਠੇ ਤਬਿ ਜਗਜ ਪੁਰਖ ਅਕੁਲਾਇ॥੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਵੇਦ ਦੀ ਧੁਨੀ (ਓਅੰ ਕਹਿ) ਕਰ ਕੇ ਯੱਗ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਅਸੰਭ) ਦੁਰਲਭ (ਰਿਤੁਜਾਨ) ਯੱਗ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹਵਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਬਹੁਤੇ ਮਹਾਨ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਵਨ ਕੀਤਾ- ਤਾਂ (ਯੱਗ) ਹਵਨ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚੋਂ (ਯੱਗ ਪੁਰਖ) ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ (ਅਕੁਲਾਇ) ਗੱਜ ਕੇ ਉੱਠਿਆ॥੫੦॥

ਖੀਰ ਪਾਤ੍ਰ ਕਢਾਇ ਲੈ ਕਰਿ ਦੀਨੁ ਨ੍ਰਿਪ ਕੇ ਆਨਿ॥
ਭੂਪ ਪਾਇ ਪ੍ਰਸੰਨਿ ਭਯੋ ਜਿਮੁ ਦਾਰਦੀ ਲੈ ਦਾਨ॥
ਚਤੁਰ ਭਾਗ ਕਰਜੋ ਤਿਸੈ ਨਿਜ ਪਾਨ ਲੈ ਨ੍ਰਿਪਰਾਇ॥
ਏਕ ਏਕ ਦੁਹੂ ਤ੍ਰਿਯਹਿ ਏਕ ਕੋ ਦੁਇ ਭਾਇ॥੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੁਨੀਜਨਾਂ ਨੇ) ਦੁੱਧ ਦਾ (ਪਾਤ੍ਰ) ਬਰਤਨ (ਲੋਟਾ, ਹਵਨ ਕੁੰਡ 'ਚੋਂ) ਕਢਵਾ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੈਕੇਈ) ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਇੱਕ (ਸੁਮਿਤਰਾ) ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਮਿਲੇ॥੫੧॥

ਗਰਭਵੰਤਿ ਭਈ ਤ੍ਰਯੋ ਤ੍ਰਿਯ ਛੀਰ ਕੋ ਕਰਿ ਪਾਨ॥
ਤਾਹਿ ਰਾਖਤ ਭੀ ਭਲੇ ਦਸ ਦੋਇ ਮਾਸ ਪ੍ਰਮਾਨ॥
ਮਾਸ ਤ੍ਰਯੋਦਸਮੋ ਚਢ੍ਯੋ ਤਬਿ ਸੰਤਨ ਹੇਤ ਉਧਾਰ॥
ਰਾਵਣਾਰਿ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਜਗ ਆਨ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ॥੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੁੱਧ ਪੀ ਕੇ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਗਰਭਵਤੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸ (ਦੁੱਧ ਦੀ ਰੱਖਿਆ) ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ (ਭਾਵ- ਇੱਕ ਸਾਲ) ਤੱਕ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਤੇਰ੍ਹਵਾਂ ਮਹੀਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਵਾਸਤੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਮਾਵਤਾਰ, ਰਾਵਣ ਦੇ ਵੈਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਏ॥੫੨॥

ਭਰਥ ਲਛਮਨ ਸਤ੍ਰੁਘਨ ਪੁਨਿ ਭਏ ਤੀਨ ਕੁਮਾਰ॥
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿਨਿ ਬਾਜਿਯੰ ਨ੍ਰਿਪਰਾਜ ਬਾਜਨ ਦ੍ਵਾਰ॥
ਪਾਇ ਲਾਗ ਬੁਲਾਇ ਬਿੱਪਨ ਦੀਨੁ ਦਾਨ ਦੁਰੰਤ॥
ਸਤ੍ਰੁ ਨਾਸਤ ਹੋਹਿਗੇ ਸੁਖ ਪਾਇ ਹੈਂ ਸਭ ਸੰਤ॥੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਫੇਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ। (ਨਿਪ ਰਾਜ) ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦੂਰ 'ਤੇ ਵਾਜੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਜੇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ (ਪਾਇ ਲਾਗ) ਨਮਸਕਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰਾਵਤਾਰ ਤੋਂ) ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਸ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਸਭ ਸੰਤ ਸੁਖ ਪਾਉਣਗੇ॥੫੩॥

ਲਾਲ ਜਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ੁ ਰਿਖਿਬਰ ਬਾਜਿ ਰਾਜ ਸਮਾਜ॥
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿਨਿ ਦੇਤ ਭਯੋ ਦਿਜ ਪਤਿਨਿ ਕੇ ਨ੍ਰਿਪਰਾਜ॥
ਦੇਸ ਔਰ ਬਿਦੇਸ ਭੀਤਰਿ ਠੌਰ ਠੌਰ ਮਹੰਤ॥

ਨਾਚ ਨਾਚ ਉਠੇ ਸਬੈ ਜਨੁ ਆਜ ਲਾਗ ਬਸੰਤ॥੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਿਖਿਬਰ) ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਲਾਲਾਂ ਦੀਆਂ (ਜਾਲ) ਮਾਲਾਂ ਨਾਲ (ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਟ) ਢਕੇ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਬਾਜ) ਘੋੜੇ (ਆਦਿਕ) ਰਾਜ (ਸਮਾਜ) ਸਮੱਗਰੀ (ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਿਤ ਸਨ)। ਮਹਾਰਾਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ (ਦਿਜ ਪਤਿਨਿ) ਉੱਤਮ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਦੇ (ਮਹੰਤ) ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਭ ਨੱਚ ਨੱਚ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਅੱਜ ਬਸੰਤ (ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ, ਹੌਲੀ) ਲੱਗਾ ਹੈ॥੫੪॥

ਕਿੰਕਣੀਨਿ ਕੇ ਜਾਲ ਭੂਖਿਤ ਬਾਜਿ ਅਉ ਗਜਰਾਜ॥
ਸਾਜ ਸਾਜ ਦਏ ਦਿਜੇਸਨ ਆਜ ਕਉਸਲ ਰਾਜ॥
ਰੰਕ ਰਾਜ ਭਏ ਘਨੇ ਤਹ ਰੰਕ ਰਾਜਨ ਜੈਸ॥

ਰਾਮ ਜਨਮਤ ਭਯੋ ਉਤਸਵ ਅਉਧਿ ਪੁਰ ਮਹ ਐਸ॥੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਿੰਕਣੀਨ) ਘੰਗਰੂਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹਮੇਲਾਂ ਦੀਆਂ (ਜਾਲ) ਲੜੀਆਂ ਨਾਲ (ਭੂਖਿਤ) ਸਜੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ (ਵੱਡੇ) ਹਾਥੀ। ਅੱਜ (ਕਉਸਲ ਰਾਜ) ਦਸ਼ਰਥ ਸਾਜ ਸਾਜ ਕੇ (ਦਿਜੇਸਨ) ਉੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਰਾਜੇ ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਗਏ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤੇ ਰਾਜੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਵਾਂਗ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ) ਅਤੇ ਕੰਗਾਲ ਰਾਜਿਆਂ ਵਰਗੇ (ਭਾਵ- ਚੰਗੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ) ਸਨ। (ਅਉਧਿ) ਅਯੁੱਧਿਆ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜਨਮਦਿਆਂ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਉਤਸਵ ਹੋਇਆ॥੫੫॥

ਦੁੰਦਭਿ ਅਉਰ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਤੂਰ ਤਰੰਗ ਤਾਨ ਅਨੇਕ॥
ਬੀਨ ਬੀਨ ਬਜਾਤ ਬੀਨ^੧ ਪ੍ਰਬੀਨ ਬੀਨ ਬਿਸੇਖ॥
ਝਾਂਝ ਬਾਰਿ ਤਰੰਗ ਤੁਰਹੀ ਭੇਰਿ ਨਾਦਿ ਨਿਯਾਨ॥
ਮੋਹਿ ਮੋਹਿ ਗਿਰੇ ਧਰਾ ਪਰ ਸਰਬ ਬਯੋਮ ਬਿਵਾਨ॥੫੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਬਜੰਤ ਫੀਨ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਗਾਰੇ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਅਤੇ (ਤੂਰ) ਨਰਸਿੰਘੇ ਬਹੁਤ ਤਾਨਾਂ ਦੀਆਂ (ਤਰੰਗ) ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ, (ਬੀਨ ਬੀਨ) ਛਾਂਟ ਛਾਂਟ ਕੇ ਬੀਨਾਂ ਨੂੰ ਬੀਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਸਿਆਣੇ (ਵਜੰਤ੍ਰੀ) ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਝਾਂਜਰਾਂ, ਜਲ ਤਰੰਗ, ਤੁਰਹੀਆਂ, ਨਗਾਰੇ, ਸੰਖ ਅਤੇ (ਨਯਾਨ) ਬੰਸਰੀਆਂ ਦੀਆਂ (ਨਾਦਿ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ। ਸਾਰੇ (ਬਜ਼ੋਮ ਬਿਵਾਨ) ਦੇਵਤੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਮੋਹਿ ਮੋਹਿ) ਬੋਹੋਸ਼ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੫੬॥

ਜੜ੍ਹ ਤੜ੍ਹ ਬਿਦੇਸ ਦੇਸਨ ਹੋਤ ਮੰਗਲਚਾਰ॥
ਬੈਠ ਬੈਠ ਕਰੈ ਲਗੇ ਸਬ ਬਿਪ੍ਰ ਬੇਦ ਬਿਚਾਰ॥
ਧੂਪ ਦੀਪ ਮਹੀਪ ਗ੍ਰੋਹ ਸਨੇਹ ਦੇਤ ਬਨਾਇ॥
ਫੂਲ ਫੂਲ ਫਿਰੈ ਸਬੈ ਗਣ ਦੇਵ ਦੇਵਨ ਰਾਇ॥੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਧਰ ਕਿੱਧਰ ਦੇਸਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕੇ ਵੇਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਧੂਪ ਅਤੇ ਦੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਸਨੇਹ) ਤੇਲ (ਦੇਤ) ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ (ਦੇਵਨ ਰਾਇ) ਇੰਦਰ ਫੁੱਲ ਫੁੱਲ ਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੫੭॥

ਆਜ ਕਾਜ ਭਏ ਸਬੈ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬੋਲਤ ਬੈਨ॥
ਭੂਮਿ ਭੂਰਿ ਉਠੀ ਜਯਤਿ ਧੁਨਿ ਬਾਜ ਬਾਜਤਿ ਗੈਨ॥
ਐਨ ਐਨ ਧੁਜਾ ਬਧੀ ਸਬ ਬਾਟ ਬੰਦਨਵਾਰ॥
ਲੀਪ ਲੀਪ ਧਰੇ ਮਲਯਗਿਰਿ ਹਾਟ ਪਾਟ ਬਜਾਰ॥੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਉਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕੰਮ (ਸੰਪੂਰਨ) ਹੋ ਗਏ ਹਨ। (ਭੂਰਿ) ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਜੈ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਉੱਠੀ ਅਤੇ (ਗੈਨ) ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਜੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਘਰ ਤੇ (ਧੁਜਾ) ਝੰਡੀਆਂ ਬੱਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ (ਬਾਟ) ਰਾਹਾਂ (ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ) 'ਤੇ (ਬੰਦਨਵਾਰ) ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ (ਬੱਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ) ਹਨ। (ਮਲਯਗਿਰਿ) ਚੰਦਨ ਨਾਲ ਹੱਟਾਂ, (ਪਾਟ) ਚੁਰਾਰੇ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਿੰਬ ਲਿੰਬ ਕੇ (ਧਰੇ) ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ॥੫੮॥

ਸਾਜ ਸਾਜ ਤੁਰੰਗ ਕੰਚਨ ਦੇਤ ਦੀਨਨ ਦਾਨ॥
ਮਸਤ ਹਸਤਿ ਦਏ ਅਨੇਕਨ ਇੰਦ੍ਰ ਦੁਰਦ ਸਮਾਨ॥
ਕਿੰਕਣੀ ਕੇ ਜਾਲ ਭੂਖਤਿ ਦਏ ਸਜੰਦਨ ਸੁੱਧਿ॥

ਗਾਇਨਨ ਕੇ ਪੁਰ ਮਨੇ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਆਵਤ ਬੁੱਧਿ॥੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੰਚਨ) ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਮਤ ਕੇ ਘੋੜੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ। (ਇੰਦ੍ਰ ਦੁਰਦ) ਐਰਾਵਤ ਵਰਗੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਅਨੇਕਾਂ (ਗ਼ਰੀਬਾਂ) ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। (ਸੁੱਧਿ) ਨਿਰੋਲ ਛੁਦ੍ਰ-ਘੰਟਿਕਾ

ਦੀ (ਜਾਲ) ਤਾਣੀ ਨਾਲ (ਭੂਖਿਤ) ਸਜੇ ਹੋਏ ਰਬ ਦਿੱਤੇ। (ਕਵੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੀ) ਅਕਲ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕਿ (ਇਹ) (ਗਾਇਨਨ) ਗਵੱਯਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਗਰ ਹਨ॥੫੯॥

**ਬਾਜਿ ਸਾਜ ਦਏ ਇਤੇ ਜਿਹ ਪਾਯੈ ਨਹੀ ਪਾਰ॥
ਦਯੋਸ ਦਯੋਸ ਬਵੈ ਲਗਯੋ ਰਨਧੀਰ ਰਾਮ ਵਤਾਰ॥
ਸਸਤ੍ਰੁ ਸਾਸਤ੍ਰੁਨ ਕੀ ਸਬੈ ਬਿਧਿ ਦੀਨ ਤਾਹਿ ਸੁਧਾਰ॥
ਅਸ੍ਰੁ ਦਯੋਸਨ ਮੋ ਗਏ ਲੈ ਸਰਬ ਰਾਮਕੁਮਾਰ॥੬੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਨੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ (ਅਥਵਾ- ਸਾਜੇ ਸਮਾਨ) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਿ ਜੀਹਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ। (ਰਨਧੀਰ) ਅਡੋਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰਾਵਤਾਰ (ਦਯੋਸ ਦਯੋਸ) ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧਣ ਲੱਗਾ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ (ਬਿਧਿ) ਸਿੱਖਿਆ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਸਾਰੀ (ਸਿਖਿਆ) ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੈ ਗਏ॥੬੦॥

**ਬਾਨ ਪਾਨ ਕਮਾਨ ਲੈ ਬਿਹਰੰਤ ਸਰਜੂ ਤੀਰ॥
ਪੀਤ ਪੀਤ ਪਿਛੋਰਿਕਾ ਰਨਧੀਰ ਚਾਰਹੁੰ ਬੀਰ॥
ਬੇਖ ਬੇਖ ਨ੍ਰਿਪਾਨ ਕੇ ਬਿਹਰੰਤ ਬਾਲਕ ਸੰਗ॥
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿਨਿ ਕੇ ਧਰੇ ਤਨ ਚੀਰ ਰੰਗਤ ਰੰਗ॥੬੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਰਕਮਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਜੂ (ਨਦੀ) ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ (ਬਿਹਰੰਤ) ਖੇਡਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਰਨਧੀਰ) ਸੂਰਬੀਰ ਚਹੁੰਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪੀਲੇ ਪੀਲੇ (ਪਿਛੋਰਿਕਾ) ਦੁਪੱਟੇ ਹਨ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) ਸਰੀਰਾਂ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੬੧॥

**ਐਸ ਬਾਤ ਭਈ ਇਤੈ ਉਹ ਓਰ ਬਿਸ੍ਰਾਮਿਤ੍ਰ॥
ਜਗੜ ਕੇ ਸੁ ਕਰਯੋ ਅਰੰਭਨ ਤੇਖਨਾਰਥ ਪਿਤ੍ਰ॥
ਹੋਮ ਕੀ ਲੈ ਬਾਸਨਾ ਉਠਿ ਧਾਤ ਦੈਤਯ ਦੁਰੰਤ॥
ਲੂਟ ਖਾਤ ਸਬੈ ਸਮਗ੍ਰੀ ਮਾਰ ਕੂਟ ਮਹੰਤ॥੬੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਧਰ ਤਾਂ ਇਓਂ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਉਸ ਪਾਸੇ (ਰਿਸ਼ੀ) ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ। ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਯੱਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ (ਦੁਰੰਤ) ਮਹਾਂ (ਭਿਆਨਕ) ਦੈਂਤ ਹਵਨ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਲੈ ਕੇ ਉੱਠ (ਧਾਤ) ਦੌੜ ਕੇ (ਆ ਪੈਂਦੇ ਸਨ) ਅਤੇ (ਮਹੰਤ) ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੁੱਟ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਲੁੱਟ ਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ॥੬੨॥

**ਲੂਟਿ ਖਾਤ ਹਵਿਖਯ ਜੇ ਤਿਨ ਪੈ ਕਛੂ ਨ ਬਸਾਇ॥
ਤਾਕਿ ਅਉਧਹ ਆਇਯੋ ਤਬ ਰੋਸ ਕੈ ਮੁਨਿ ਰਾਇ॥**

ਆਇ ਭੂਪਤਿ ਕਉ ਕਹਾ ਸੁਤ ਦੇਹੁ ਮੋਕਉ ਰਾਮ॥
ਨਾਤਰ ਤੋਕਉ ਭਸਮ ਕਰਿਹਉ ਆਜ ਹੀ ਇਹ ਠਾਮ॥੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ (ਹਵਿਖੜ) ਹਵਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਸੀ (ਉਹ) ਲੁੱਟ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਦੀ) ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਮੁਨਿ ਰਾਇ (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ) (ਅਉਧਹ) ਅਯੁਧਿਆ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਆ ਕੇ (ਭੂਪਤਿ) ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ (ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ) ਪੁੱਤਰ ਦੇਹ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਏਸੇ ਥਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ॥੬੩॥

ਕੋਪ ਦੇਖਿ ਮੁਨੀਸ ਕਉ ਨ੍ਰਿਪ ਪੂਤ ਤਾ ਸੰਗ ਦੀਨ॥
ਜਗੜ ਮੰਡਲ ਕੋ ਚਲੋ ਲੈ ਸੰਗ ਤਾਹਿ ਪ੍ਰਬੀਨ॥
ਏਕ ਮਾਰਗ ਦੂਰਿ ਹੈ ਇਕ ਤੀਰ^੧ ਹੈ ਸੁਨਿ ਰਾਮ॥
ਰਾਹ ਮਾਰਤ ਰਾਛਸੀ ਜਿਹ ਤਾਰਿਕਾ ਗਨਿ ਨਾਮ॥੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ (ਮੁਨੀਸ) ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ) ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਸਿਆਣਾ (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਯੱਗ (ਮੰਗਲ) ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ। (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ-) ਹੇ ਰਾਮ! ਸੁਣ 'ਇੱਕ ਰਾਹ ਦੂਰ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ (ਤੀਰ) ਨੇੜੇ ਦਾ ਹੈ?'। (ਨੇੜੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ) ਜਿਸ ਰਾਖਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾੜਿਕਾ (ਤਾਡਿਕਾ) ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਉਹ) (ਰਾਹ ਮਾਰਤ^੨) ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ॥੬੪॥

ਜੌਨ ਮਾਰਗ ਤੀਰ ਹੈ ਤਿਹ ਰਾਹ ਚਾਲਹੁ ਆਜ॥
ਚਿਤ ਚਿੰਤਨ ਕੀਜਿਯੈ ਦਿਜ ਦੇਵ ਕੈਹੈ ਕਾਜ॥
ਬਾਟਿ ਚਾਪੈ ਜਾਤਹੈ ਤਬ ਲੋ ਨਿਸਾਚਰਿ ਆਨ॥
ਜਾਹੁ ਗੇ ਕਤ ਰਾਮ ਕਹਿ ਮਗਿ ਰੋਕਯੋ ਤਜਿ ਕਾਨ॥੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ) ਅੱਜ ਜਿਹੜਾ ਨੇੜ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ਉਸੇ ਰਾਹ ਚੱਲੋ। ਹੇ ਦਿਜ! ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ (ਚਿੰਤਨ) ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ ਕਿ (ਦੇਵ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨਗੇ। (ਬਾਟ ਚਾਪੈ) ਪੈਂਡਾ ਦੱਬੀ (ਜਾਤਹੈ) ਜਾਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ (ਨਿਸਾਚਰੀ) ਚੋਰਟੀ

^੧ ਪਾਠ- ਤਾਹਿ ਸੰਗ

^੨ ਪਾਠ- 'ਨੀਅਰ' ਅਤੇ 'ਨੀਰ' ਵੀ ਹੈ

^੩ 'ਰਾਹ ਮਾਰਨ' ਹਿੰਦੀ ਮੁਹਾਵਰਾ 'ਲੁੱਟ ਲੈਣ' ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਤਾੜਿਕਾ^੧) ਨੇ ਆ ਕੇ-ਹੇ ਰਾਮ! ਕਿੱਥੇ ਜਾਓਗੇ? ਕਹਿ ਕੇ ਅਤੇ (ਕਾਨ) ਲਿਹਾਜ (ਅਦਬ, ਸ਼ਰਮ) ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ॥੬੫॥

ਦੇਖਿ ਰਾਮ ਨਿਸਾਚਰੀ ਗਹਿ ਲੀਨ ਬਾਨ ਕਮਾਨ॥
ਭਾਲ ਮਧਯ ਪ੍ਰਹਾਰਯੋ ਸਰ ਤਾਨ ਕਾਨ ਪ੍ਰਮਾਨ॥
ਬਾਨ ਲਾਗਤ ਹੀ ਗਿਰੀ ਬਿਸੰਭਾਰ ਦੇਹਿ ਬਿਸਾਲ॥
ਰਾਬਿ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਨਾਥ ਕੇ ਭਯੋ ਪਾਪਨੀ ਕੋ ਕਾਲ॥੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਨਿਸਾਚਰੀ) ਲੁਟੇਰਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਫੜ ਲਿਆ। ਕੰਨ ਤੱਕ ਤੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ। (ਬਿਸਾਲ) ਵੱਡੀ ਦੇਹ ਵਾਲੀ (ਤਾੜਿਕਾ) ਤੀਰ ਲੱਗਦਿਆਂ ਹੀ (ਬਿਸੰਭਾਰੁ) ਬੇਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ (ਏਸ) ਪਾਪਣ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ॥੬੬॥

ਐਸ ਤਾਹਿ ਸੰਘਾਰ ਕੈ ਕਰ ਜਗਜ ਮੰਡਲ ਮੰਡ॥
ਆਇਗੇ ਤਬ ਲਉ ਨਿਸਾਚਰ ਦੀਹ ਦੋਇ ਪ੍ਰਚੰਡ॥
ਭਾਜ ਭਾਜ ਚਲੇ ਸਭੈ ਰਿਖਿ ਠਾਢ ਭੇ ਹਠਿ ਰਾਮ॥
ਜੁੱਧ ਕੁੱਧ ਕਰਯੋ ਤਿਹੂੰ ਤਿਹ ਠਉਰ ਸੋਰਹ ਜਾਮ॥੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨੂੰ (ਤਾੜਿਕਾ ਨੂੰ) ਮਾਰ ਕੇ ਯੱਗ ਸਥਾਨ ਦਾ (ਮੰਡ) ਪੂਜਨ ਕੀਤਾ। ਓਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਦੋ (ਸੁਬਾਹੂ ਅਤੇ ਮਾਰੀਚ) (ਦੀਹ) ਮਹਾਂ (ਪ੍ਰਚੰਡ) ਭਿਆਨਕ (ਨਿਸਾਚਰ) ਚੋਰ ਆ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਰਿਖੀ ਭੱਜ ਭੱਜ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹੀ ਹਠ ਨਾਲ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ (ਜਾਮ) ਪਹਿਰ ਜੰਗ ਕੀਤਾ॥੬੭॥

ਮਾਰ ਮਾਰ ਪੁਕਾਰ ਦਾਨਵ ਸਤ੍ਰੁ ਅਸਤ੍ਰੁ ਸੰਭਾਰ॥
ਬਾਨ ਪਾਨ ਕਮਾਨ ਕਉ ਧਰ ਤਬਰ ਤਿੱਛ ਕੁਠਾਰ॥
ਘੇਰਿ ਘੇਰਿ ਦਸੋ ਦਿਸਾ ਨਹਿ ਸੂਰਬੀਰ ਪ੍ਰਮਾਥ॥
ਆਇ ਕੈ ਜੂਝੇ ਸਬੈ ਰਣ ਰਾਮ ਏਕਲ ਸਾਥ॥੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦਾਨਵ) ਦੈਂਤ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲੇ। ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਰ, ਕੁਹਾੜੇ, ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਅਤੇ ਕਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ) (ਪ੍ਰਮਾਥ) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੂਰਬੀਰ ਨਹੀਂ

^੧ ਇਹ ਸੁਕੋਤ ਯੱਛ ਦੀ ਕੰਨਿਆ, ਸੁੰਦ ਦੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਾਰੀਚ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵਰ ਕਰ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਫਲ ਵਾਲੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, 'ਤਾੜਿਕਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਤਾੜ (ਨਿਗ੍ਰਾ) ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ' ਅਥਵਾ 'ਤਾੜ' ਨਿਗ੍ਰਾ ਨਾਲ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ' ਹੈ।

(ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) (ਦਸੋ ਦਿਸਾ) ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਘੇਰ ਕੇ, ਸਾਰੇ ਆ ਕੇ ਇਕੱਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੜੇ॥੬੮॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਰਣੰ ਪੇਖਿ ਰਾਮੰ॥ ਪੁਜੰ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥

ਚਹੁੰ ਓਰ ਢੂਕੇ॥ ਮੁਖੰ ਮਾਰ ਕੂਕੇ॥੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਧਰਮ ਦੇ ਸਥਾਨ ਰਾਮ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪੁਜਾ ਵੇਖ ਕੇ, (ਰਾਖਸ) ਮੂੰਹੋਂ ਮਾਰ (ਮਾਰ) ਬੋਲ ਕੇ ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਓਂ ਢੁੱਕ ਆਏ॥੬੯॥

ਬਜੇ ਘੋਰ ਬਾਜੇ॥ ਪੁਣੰ ਮੇਘ ਲਾਜੇ॥

ਝੰਡਾ ਗੱਡ ਗਾਢੇ१॥ ਮੰਡੇ ਬੈਰ ਬਾਢੇ१॥੭੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘੋਰ) ਭਿਆਨਕ ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਬੱਦਲ ਦੀ (ਪੁਣੰ) ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਝੰਡੇ (ਗਾਢੇ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੱਡ ਕੇ, ਵਧੇ ਹੋਏ ਵੈਰ ਨਾਲ (ਮੰਡੇ) ਲੜੇ॥੭੦॥

ਕੜਕੇ ਕਮਾਣੰ॥ ਝੜਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ॥

ਢਲਾ ਢੁੱਕ ਢਾਲੈ॥ ਚਲੀ ਪੀਤ ਪਾਲੈ॥੭੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਮਾਨਾਂ ਕੜਕੀਆਂ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਮਕੀਆਂ, ਢਾਲਾਂ ਢਲਕਾ ਕੇ ਢੁੱਕੇ, (ਪੀਤ) ਪੀਲੀਆਂ (ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ) (ਪਾਲੈ) ਕਤਾਰਾਂ ਚੱਲੀਆਂ॥੭੧॥

ਰਣੰ ਰੰਗ ਰੱਤੇ॥ ਮਨੋ ਮੱਲ ਮੱਤੇ॥

ਸਰੰ ਧਾਰ ਬਰਖੇ॥ ਮਹਿਖੁਆਸ ਕਰਖੇ॥੭੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਨੋ ਕਿ (ਰਣੰ ਰੰਗ ਰੱਤੇ) ਸੂਰਮੇ ਮਸਤ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹਨ, (ਮਹਿਖੁਆਸ) ਧਨੁਸ (ਕਰਖੇ) ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ॥੭੨॥

ਕਰੀ ਬਾਨ ਬਰਖਾ॥ ਸੁਣੇ ਜੀਤ ਕਰਖਾ॥

ਸੁਬਾਹੰ ਮਰੀਚੰ॥ ਚਲੇ ਬਾਛ ਮੀਚੰ॥੭੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਤ ਦੇ ਕਰਖਾ (ਛੰਦ, ਗੀਤ, ਸ਼ਬਦ) ਸੁਣੇ ਗਏ, ਸੁਬਾਹੂ ਅਤੇ ਮਾਰੀਚ (ਮੀਚੰ) ਮੌਤ ਦੇ ਚਾਹੇ ਹੋਏ (ਮੌਤ ਦੇ ਲੁਕਮੇ) ਤੁਰ ਪਏ॥੭੩॥

ਇਕੈ ਬਾਰ ਟੂਟੇ॥ ਮਨੋ ਬਾਜ^੨ ਛੂਟੇ॥

^੧ ਪਾਠ- 'ਗਾੜੇ' ਅਤੇ 'ਬਾੜੇ' ਵੀ ਹਨ।

^੨ ਪਾਠ- ਬਾਣ

ਲਯੋ ਘੋਰਿ ਰਾਮੰ॥ ਸਸੰਜੇਮ ਕਾਮੰ॥੧੭੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਟੁੱਟ ਪਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਬਾਜ਼ ਛੁੱਟ ਪਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋਰ ਲਿਆ-(ਜਿਵੇਂ) (ਸਸੰਜੇਮ) ਸੰਜਮ ਸਹਿਤ (ਜਤੀ) ਨੂੰ ਕਾਮ (ਘੋਰਦਾ ਹੈ)॥੧੭੪॥

ਘਿਰਜੋ ਦੈਤਜ ਸੈਣੰ॥ ਜਿਮੰ ਰੁਦ੍ਰ ਮੈਣੰ॥

ਰੁਕੇ^੨ ਰਾਮ ਜੰਗੰ॥ ਮਨੋ ਸਿੰਧੁ ਗੰਗੰ॥੧੭੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੈਤ ਸੈਨਾ ਨੇ ਘੋਰ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ (ਰੁਦ੍ਰ) ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ (ਮੈਣੰ) ਕਾਮ (ਨੇ ਘੋਰਿਆ) ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਰੁਕ ਗਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ (ਸਿੰਧੁ) ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ (ਰੁਕ ਗਈ)॥੧੭੫॥

ਰਣੰ ਰਾਮ ਬੱਜੇ॥ ਧੁਣੰ ਮੇਘ ਲੱਜੇ॥

ਰੁਲੇ ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ॥ ਗਿਰੇ ਸੂਰ ਸੁੱਛੰ॥੧੭੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜੰਗ (ਬੱਜੇ) ਲੜੇ, ਬੱਦਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਸੀ। (ਤੱਛ ਮੁੱਛੰ) ਕੱਟੇ ਵੱਢੇ ਹੋਏ (ਯੋਧੇ) ਰੁਲ ਗਏ, (ਸੁੱਛੰ) ਪਵਿੱਤਰ ਯੋਧੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਸਨ॥੧੭੬॥

ਚਲੈ ਐਂਠ ਮੂਛੈ॥ ਕਹਾਂ ਰਾਮ ਪੂਛੈ॥

ਅਬੈ ਹਾਥਿ ਲਾਗੇ॥ ਕਹਾਂ ਜਾਹੁ ਭਾਗੇ॥੧੭੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੱਛਾਂ ਅਕੜਾ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਹੁਣੇ ਹੀ (ਹਾਥਿ ਲਾਗੇ) ਫੜਿਆ ਜਾਊ, ਭੱਜ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਗਾ॥੧੭੭॥

ਰਿਪੰ ਪੇਖਿ ਰਾਮੰ॥ ਹਠਜੋ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥

ਕਰੈ ਨੈਣ ਰਾਤੰ॥ ਧਨੁਰ ਬੇਦ ਗਜਾਤੰ॥੧੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯਾਰਥ:-) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਮ ਨੂੰ (ਹਠਜੋ) ਰੁਕਿਆ (ਖਲੋਤਾ) ਵੇਖ ਕੇ ਧਨੁਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਜਾਣੂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਕਰ ਲਈਆਂ॥੧੭੮॥

ਧਨੰ ਉਗ੍ਰੁ ਕਰਖਜੋ॥ ਸਰੰ ਧਾਰ ਬਰਖਜੋ॥

ਹਣੀ ਸਤ੍ਰੁ ਸੈਣੰ॥ ਹਸੇ ਦੇਵ ਗੈਣੰ॥੧੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉਗ੍ਰੁ) ਕਠੋਰ ਧਨੁਸ (ਕਰਖਜੋ) ਖਿੱਚੇ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰ੍ਹੇ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤੇ ਹੱਸੇ॥੧੭੯॥

ਭਜੀ ਸਰਬ ਸੈਣੰ॥ ਲਖੀ ਮ੍ਰੀਚ ਨੈਣੰ॥

^੧ ਪਾਠ- ਜਾਮੰ

^੨ ਪਾਠ- ਰੁਕਜੋ

ਫਿਰਜੋ ਰੋਸ ਪ੍ਰੇਰਜੋ॥ ਮਨੋ ਸਾਘ ਫੈਰਜੋ॥੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਰੀਚ ਨੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਭੱਜੀ ਹੋਈ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ-ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਿਆ (ਮਾਰਿਆ) ਹੋਇਆ ਮੁੜਿਆ-ਮਾਨੋ ਕਿ ਸੱਪ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ॥੮੦॥

ਹਣਜੋ ਰਾਮ ਬਾਣੰ॥ ਕਰਜੋ ਸਿੰਧੁ ਪਯਾਣੰ॥

ਤਜਜੋ ਰਾਜ ਦੇਸੰ॥ ਲਯੋ ਜੋਗ ਭੇਸੰ॥੮੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ (ਮਰੀਚ) ਸਮੁੰਦਰ (ਦੱਖਣ) ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਿਆ। (ਇਸ) ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਜ ਛੱਡ ਕੇ ਯੋਗ ਭੇਖ ਲੈ ਲਿਆ॥੮੧॥

ਸਬੈ ਸਸਤੁ ਤਾਰੇ^੧॥ ਭਗੂ ਬਸਤੁ ਧਾਰੇ॥

ਬਸਜੋ ਲੰਕ ਬਾਗੰ॥ ਪੁਨਰ ਦ੍ਰੋਹ ਤਯਾਗੰ॥੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤੇ। ਭਗਵੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨ ਲਏ। ਲੰਕਾ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ। (ਪੁਨਰ) ਅੱਗੇ ਲਈ ਵੈਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ॥੮੨॥

ਸਰੇਸੰ ਸੁਬਾਹੰ॥ ਚੜ੍ਹਜੋ ਲੈ ਸਿਪਾਹੰ॥

ਠਟਜੋ ਆਣ ਜੁਧੰ॥ ਭਯੋ ਨਾਦ ਉੱਧੰ॥੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਾਂ) ਸੁਬਾਹੂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਸਿਪਾਹੰ) ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ। (ਉਧੰ) ਉੱਚਾ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇਆ (ਭਾਵ- ਗੜਗੱਜ ਪੈ ਗਈ)॥੮੩॥

ਸੁਭੰ ਸੈਣ ਸਾਜੀ॥ ਤੁਰੇ ਤੁੰਦ ਤਾਜੀ॥

ਗਜਾ ਜੂਹ ਗੱਜੇ॥ ਧੁਣੰ ਮੇਘ ਲੱਜੇ॥੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੰਗੀ ਸੈਨਾ ਸਜਾਈ। ਤਿੱਖੇ ਘੋੜੇ ਚੱਲੇ। ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ (ਜੂਹ) ਤੁੰਡ ਗੱਜ ਪਏ। ਬੱਦਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਸੀ॥੮੪॥

ਢਕਾ ਢੁੱਕਿ ਢਾਲੰ॥ ਸੁਭੀ ਪੀਤ ਲਾਲੰ॥

ਗਹੇ ਸਸਤੁ ਉੱਠੇ॥ ਸਰੰ ਧਾਰ ਬੁੱਠੇ॥੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢਾਲਾਂ ਦੀ (ਢਕਾ ਢੁੱਕਿ) ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਪੀਲੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋਈ। ਸ਼ਸਤਰ ਢੜ ਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤੇ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰ੍ਹੇ॥੮੫॥

ਬਹੇ ਅਗਨਿ ਅਸਤੁੰ॥ ਛੁਟੇ ਸਰਬ ਸਸਤੁੰ॥

ਰੰਗੇ ਸ੍ਰੋਣ ਐਸੇ॥ ਚੜ੍ਹੇ ਬਯਾਹ ਜੈਸੇ॥੮੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਸੁ ਬਸਤੁੰ ਉਤਾਰੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਗਨੀ ਬਾਣ ਚੱਲੇ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਸਤਰ (ਅਸਤਰ) ਛੁੱਟ ਪਏ। ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਓਂ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ-ਜਿਵੇਂ ਵਿਆਹ ਨੂੰ (ਚੜੇ) ਚੱਲੇ ਹੋਏ (ਜਾਂਵੀ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੮੬॥

ਘਣੰ ਘਾਇ ਘੁਮੇ॥ ਮਦੀ ਜੈਸ ਝੁਮੇ॥

ਰਹੇ^੧ ਬੀਰ ਐਸੇ॥ ਫੁਲੇ ਫੁਲ ਜੈਸੇ॥੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤੇ ਜਖਮਾਂ ਵਾਲੇ (ਘੁਮੇ) ਘੁਮੇਰੀਆਂ ਖਾਂਦੇ। (ਮਦੀ) ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ (ਝੁਮੇ) ਹਿਲੇਰੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਮੇ ਇਓਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲੇ ਹੋ ਫੁੱਲ (ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੮੭॥

ਹਠਯੋ ਦਾਨਵੇਸੰ॥ ਭਯੋ ਆਪ ਭੇਸੰ॥

ਬਜੇ ਘੋਰ ਬਾਜੇ॥ ਪੁਣੰ ਅਭ੍ਰ ਲਾਜੇ॥੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੈਂਤ ਰਾਜ (ਸੁਬਾਹੂ) (ਆਪ) ਕ੍ਰੋਧ (ਭੇਸੰ) ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ (ਹਠਯੋ) ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਭਿਆਨਕ ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ) (ਅਭ੍ਰ) ਬੱਦਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਸੀ॥੮੮॥

ਰਥੀ ਨਾਗ ਕੂਟੇ॥ ਫਿਰੈ ਬਾਜ ਛੂਟੇ॥

ਭਯੋ ਜੁੱਧ ਭਾਰੀ॥ ਛੂਟੀ ਰੁਦ੍ਰ ਤਾਰੀ॥੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਥਾਂ ਅਤੇ (ਨਾਗ) ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ (ਸੂਰਮੇ) (ਕੂਟੇ) ਮਾਰੇ ਗਏ, (ਬਾਜਿ) ਘੋੜੇ (ਖਾਲੀ) ਛੁੱਟੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਹੋਇਆ। (ਜਿਸ ਤੋਂ) ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ॥੮੯॥

ਬਜੇ ਘੰਟ ਭੇਰੀ॥ ਡਹੇ ਡਾਮ ਡੇਰੀ॥

ਰਣੰਕੇ ਨਿਸਾਣੰ॥ ਕਣੰਛੇ ਕਿਕਾਣੰ॥੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘੰਟ) ਟੱਲ ਅਤੇ (ਭੇਰੀ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ, (ਡਾਮ ਡੇਰੀ) ਡਮਰੂਆਂ ਦੀ ਧੁਨ ਵਿੱਚ (ਡਹੇ) ਰੁੱਝੇ (ਲੱਗੇ) ਹੋਏ। (ਨਿਸਾਣੰ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ, ਘੋੜੇ ਕੱਛੇ ਹੋਏ॥੯੦॥

ਧਹਾ ਧੂਹ ਧੋਪੰ॥ ਟਕਾ ਟੂਕ ਟੋਪੰ॥

ਕਟੇ ਚਰਮ ਬਰਮੰ॥ ਪਲਯੋ ਛੜੁ ਧਰਮੰ॥੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਧੋਪੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ (ਧਹਾ) ਦਬਾਦਬ ਖਿੱਚੀਆਂ, ਟੋਪ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਢਾਲਾਂ ਤੇ ਸੰਜੋਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਖੱਤਰੀ ਧਰਮ ਪਾਲਿਆ (ਨਿਬਾਹਿਆ)॥੯੧॥

ਭਯੋ ਦੁੰਦ ਜੁੱਧੰ॥ ਭਰਯੋ ਰਾਮ ਕੂਧੰ॥

ਕਟੀ ਦੁਸ੍ਰ ਬਾਹੰ॥ ਸੰਘਾਰਯੋ ਸੁਬਾਹੰ॥੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੁੰਦ) ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਹੋਇਆ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਿਆ। ਦੁਸਟ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਕੱਟ ਕੇ-ਸੁਬਾਹੂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ॥੯੨॥

ਤੁਸੇ ਦੈਤਜ ਭਾਜੇ॥ ਰਣੰ ਰਾਮ ਗਾਜੇ॥

ਭੁਅੰ ਭਾਰ ਉਤਾਰਜੇ॥ ਰਿਖੀਸੰ ਉਬਾਰਜੇ॥੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੈਂਤ ਡਰੇ ਹੋਏ ਭੱਜ ਗਏ, ਯੁੱਧ (ਭੂਮਿ) ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਗੱਜਦੇ ਰਹੇ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ, (ਰਿਖੀਸੰ) ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ॥੯੩॥

ਸਬੈ ਸਾਧੁ ਹਰਖੇ॥ ਭਏ ਜੀਤ ਕਰਖੇ॥

ਕਰੈਂ ਦੇਵ ਅਰਚਾ॥ ਰਰੈਂ ਬੇਦ ਚਰਚਾ॥੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ (ਸਾਧੁ) ਸਤੋ ਗੁਣੀ ਮਨੁੱਖ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਜਿੱਤ ਦੇ ਕਰਖੇ (ਛੰਦ, ਗੀਤ) ਹੋਏ, (ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ) ਦੇਵ (ਅਰਚਾ) ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਵੇਦ-ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ॥੯੪॥

ਭਯੋ ਜਗਜ ਪੂਰੰ॥ ਗਏ ਪਾਪ ਦੂਰੰ॥

ਸੁਰੰ ਸਰਬ ਹਰਖੇ॥ ਧਨੰ ਧਾਰ ਬਰਖੇ॥੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੱਗ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹੇ ਸਨ॥੯੫॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਕਥਾ ਸੁਬਾਹੁ ਮਰੀਚ ਦੈਤਜ ਬਧਹ ਜਗਯ
ਸਪੂਰਨ ਕਰਨੰ ਸਮਾਪਤਹ॥**

ਅਥ ਸੀਤਾ ਸੁਯੰਬਰ ਕਥਨੰ॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਰਚਯੋ ਸੁਯੰਬਰ ਸੀਤਾ॥ ਮਹਾ ਸੁੱਧ ਗੀਤਾ॥

ਬਿਧੰ ਚਾਰ ਬੈਣੀ॥ ਮ੍ਰਿਗੀਰਾਜ ਨੈਣੀ॥੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਨੇ ਸੁਯੰਬਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਗੀਤਾ (ਗਿਆਨ ਵਾਂਗ) ਮਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ। (ਬਿਧੰਚਾਰ^੧) ਆਚਾਰਯ ਵਾਂਗ ਬਚਨਾਂ ਵਾਲੀ, (ਮ੍ਰਿਗੀਰਾਜ) ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ॥੯੬॥

ਸੁਣਯੋ ਮੋਨਿਨੇਸੰ॥ ਚਤੁਰ ਚਾਰ ਦੇਸੰ॥

ਲਯੋ ਸੰਗ ਰਾਮੰ॥ ਚਲਯੋ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥੯੭॥

^੧ ਮੈਂ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ 'ਆਚਾਰ (ਕਰਮ) ਦਾ ਬਿਧ (ਤਰੀਕਾ) ਬੰਨ੍ਹਣਵਾਲਾ (ਆਚਾਰਯ)' ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਬਿਧੁ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕੋਕਿਲ' ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਹੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੋਨਿਨੇਸੰ) ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੁਆਮੀ (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ) ਨੇ ਸੁਣਿਆ-ਜੋ (ਦੇਸ) ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਆਚਾਰ (ਕਰਮ) ਵਿੱਚ ਚਤੁਰ ਸੀ। (ਉਸ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਆ, ਧਰਮ ਦਾ ਧਮ (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ) ਚੱਲ ਪਿਆ॥੯੭॥

ਸੁਨੋ^੧ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ॥ ਚਲੇ ਸਾਥ ਹਮਾਰੇ॥

ਸਿਯਾ ਸੁਯੰਬਰ ਕੀਨੋ॥ ਨ੍ਰਿਪੰ ਬੋਲਿ ਲੀਨੋ॥੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ) ਹੇ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ! ਸੁਣੋ- ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲੋ, ਸੀਤਾ ਨੇ ਸੁਯੰਬਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਹੈ॥੯੮॥

ਤਹਾ ਪ੍ਰਾਤ ਜੱਯੈ॥ ਸਿਯਾ ਜੀਤ ਲੱਯੈ॥

ਕਹੀ ਮਾਨ ਮੇਰੀ॥ ਬਨੀ ਬਾਤ ਤੇਰੀ॥੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਵੇਰੇ ਉਥੇ ਚੱਲੀਏ। ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆਈਏ। ਮੇਰੀ ਕਹੀ ਮੰਨ ਲਉ, ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੀ ਹੈ॥੯੯॥

ਬਲੀ ਪਾਨ ਬਾਕੇ॥ ਨਿਪਾਤੋ ਪਿਨਾਕੇ॥

ਸਿਯਾ ਜੀਤਿ ਆਨੋ॥ ਹਨੋ ਸਰਬ ਦਾਨੋ॥੧੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ (ਬਾਕੇ) ਸੋਹਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਾਲੇ ਬਲੀ (ਰਾਮ)! (ਪਿਨਾਕੇ) ਸ਼ਿਵ ਧਨੁਸ਼ ਨੂੰ (ਨਿਪਾਤੋ) ਤੋੜੋ। ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆਓ, ਸਾਰੇ ਦਾਨਵਾਂ (ਦੁਸ਼ਟਾਂ) ਨੂੰ ਮਾਰੋ॥੧੦੦॥

ਚਲੇ ਰਾਮ ਸੰਗੰ॥ ਸੁਹਾਏ ਨਿਖੰਗੰ॥

ਭਏ ਜਾਇ ਠਾਢੇ॥ ਮਹਾ ਮੋਦ ਬਾਢੇ॥੧੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਏ, ਜੋ (ਨਿਖੰਗੰ) ਭੱਥਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ (ਮੋਦ) ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੇ ਹੋਏ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਰਾਜੇ ਜਨਕ ਪਾਸ ਮਿਥੁਲਾਪੁਰੀ ਵਿੱਚ) ਜਾ ਖਲੋਤੇ॥੧੦੧॥

ਪੁਰੰ ਨਾਰਿ ਦੇਖੈ॥ ਸਹੀ ਕਾਮ ਲੇਖੈ॥

ਰਿਪੰ ਸਤ੍ਰੁ ਜਾਨੈ॥ ਸਿਧੰ ਸਾਧੁ ਮਾਨੈ॥੧੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਿਥੁਲਾ) ਪੁਰੀ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਠੀਕ ਕਾਮਦੇਵ ਰੂਪ ਹੀ (ਲੇਖੈ) ਜਾਣਿਆ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਸਮਝਿਆ, ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਸਾਧ ਮੰਨਿਆ^੨॥੧੦੨॥

^੧ ਪਾਠ- ਮਨੋ

^੨ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ ਜੀ ਦਾ ਯੱਗ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਤੇ ਇਕੱਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਜਨਕ ਨੇ ਧਨੁਸ਼-ਯੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕੱਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਹੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ 'ਰਾਮਾਇਣਾਂ' ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕਠਾ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿਸੰ ਬਾਲ ਰੂਪੰ॥ ਲਹੜੇ ਭੂਪ ਭੂਪੰ॥

ਤਪੜੇ ਪਉਨਹਾਰੀ॥ ਭਟੰ ਸਸਤਰਧਾਰੀ॥੧੦੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਬੱਚਾ ਰੂਪ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਾਣਿਆ। ਤਪੀਆਂ ਨੇ ਪਉਣਹਾਰੀ (ਮਹਾਂ ਤਪੀ) ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਸਸਤਰਧਾਰੀ (ਮਹਾਂ ਯੋਧਾ) ਜਾਣਿਆ॥੧0੩॥

ਨਿਸਾ ਚੰਦ ਜਾਨੜੇ॥ ਦਿਨੰ ਭਾਨੁ ਮਾਨੜੇ॥

ਗਣੰ ਰੁਦ੍ਰੁ ਰੇਖੜੇ॥ ਸੁਰੰ ਇੰਦ੍ਰੁ ਦੇਖੜੇ॥੧੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਤ ਨੇ ਚੰਦਮਾ ਜਾਣਿਆ, ਦਿਨ ਨੇ (ਭਾਨੁ) ਸੂਰਜ ਸਮਝਿਆ, (ਗਣੰ) ਨੰਦੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ (ਰੁਦ੍ਰੁ) ਸ਼ਿਵ (ਰੇਖੜੇ) ਜਾਣਿਆ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਇੰਦ੍ਰੁ ਰੂਪ ਹੀ ਵੇਖਿਆ॥੧0੪॥

ਸੂਤੰ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਨੜੇ॥ ਦਿਜੰ ਬਯਾਸ ਮਾਨੜੇ॥

ਹਰੀ ਬਿਸਨੁ ਲੇਖੇ॥ ਸਿਯਾ ਰਾਮ ਦੇਖੇ॥੧੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੂਤੰ) ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜਾਣਿਆ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਵਿਆਸ ਮੰਨਿਆ, (ਹਰੀ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰੂਪ ਹੀ (ਲੇਖੇ) ਸਮਝੇ, ਸੀਤਾ ਨੇ ਰਾਮ ਰੂਪ ਵੇਖੇ॥੧0੫॥

ਸਿਯਾ ਪੇਖਿ ਰਾਮੰ॥ ਬਿਧੀ ਬਾਣ ਕਾਮੰ॥

ਗਿਰੀ ਝੂਮਿ ਭੂਮੰ॥ ਮਦੀ ਜਾਣੁ ਘੂਮੰ॥੧੦੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੀਤਾ ਕਾਮਦੇਵ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹੀ ਗਈ। (ਝੂਮਿ) ਘੁਮੇਰੀ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗਿਰ ਗਈ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬੀ (ਘੂਮੰ) ਝੁਲਦਾ ਹੈ॥੧0੬॥

ਉਠੀ ਚੇਤ ਐਸੇ॥ ਮਹਾਬੀਰ ਜੈਸੇ॥

ਰਹੀ ਨੈਨ ਜੋਰੀ॥ ਸਸੰ ਜੜੋ ਚਕੋਰੀ॥੧੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਫੇਰ) (ਚੇਤ) ਸੰਭਲ ਕੇ ਇਓਂ ਉੱਠੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ-ਜਿਵੇਂ ਚੰਦ ਵੱਲ ਚਕੋਰ (ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ)॥੧0੭॥

ਰਹੇ ਮੋਹ ਦੋਨੋ॥ ਟਰੇ ਨਾਹਿ ਕੋਨੋ॥

ਰਹੇ ਠਾਂਢ ਐਸੇ॥ ਰਣੰ ਬੀਰ ਜੈਸੇ॥੧੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੋਵੇਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਰਹੇ (ਕੋਨੋ ਕੋਨੋ) ਕੋਈ ਵੀ ਟਲਦਾ (ਹਿੱਲਦਾ) ਨਹੀਂ। ਇਓਂ ਖਲੋ ਰਹੇ-ਜਿਵੇਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਧੇ (ਹੁੰਦੇ) ਹਨ॥੧0੮॥

ਪਠੇ ਕੋਟ ਦੂਤੰ॥ ਚਲੇ ਪਉਨ ਪੂਤੰ॥

ਕੁਵੰਡਾਨ ਡਾਰੇ॥ ਨਚੇਸੇ ਦਿਖਾਰੇ॥੧੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜੇ ਜਨਕ ਨੇ ਜੋ) ਕਰੋੜਾਂ ਦੂਤ ਭੇਜੇ ਸਨ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ) (ਪਉਨ ਪੂਤ) ਹਨੂਮਾਨ (ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਕੇ, ਭਾਵ- ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੀ) ਚਲੇ (ਆਏ) ਸਨ। (ਸ਼ਿਵ-ਧਨੁਸ਼ ਦਾ ਚਿੱਲ੍ਹਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਿਆਂ) ਧਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰ ਕੇ (ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ) ਰਾਜੇ (ਜਨਕ) ਨੂੰ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੧੦੯॥

ਲਯੋ ਰਾਮ ਪਾਨੰ॥ ਭਰਜੋ ਬੀਰ ਮਾਨੰ॥

ਹਸਜੋ ਐਚ ਲੀਨੋ॥ ਉਭੈ ਟੂਕ ਕੀਨੋ॥੧੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਾਂ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਬੀਰ) ਯੋਧੇ ਨੇ ਮਾਨ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ (ਸ਼ਿਵ-ਧਨੁਸ਼) ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ (ਭਾਵ- ਸਹਿਜੇ ਹੀ) ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ (ਉਭੈ) ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੧੧੦॥

ਸਬੈ ਦੇਵ ਹਰਖੇ॥ ਘਨੰ ਪੁਹਪ ਬਰਖੇ॥

ਲਜਾਨੇ ਨਰੇਸੰ॥ ਚਲੇ ਆਪ ਦੇਸੰ॥੧੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, (ਪੁਹਪ) ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ (ਘਨੰ) ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹੇ, ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ॥੧੧੧॥

ਤਬੈ ਰਾਜ ਕਨਯਾ॥ ਤਿਹੂੰ ਲੋਕ ਧਨਯਾ॥

ਧਰੇ ਫੂਲ ਮਾਲਾ॥ ਬਰਜੋ ਰਾਮ ਬਾਲਾ॥੧੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ (ਭਾਵ- ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ) ਵਿੱਚੋਂ ਧੰਨਤਾ ਯੋਗ ਰਾਜ-ਕੰਨਿਆ ਨੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ (ਬਾਲਾ) ਕੁਮਾਰ (ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ) ਵਿਆਹਿਆ॥੧੧੨॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਕਿਧੋਂ ਦੇਵ ਕਨਯਾ ਕਿਧੋਂ ਬਾਸਵੀ ਹੈ॥ ਕਿਧੋਂ* ਜੱਛਨੀ ਕਿੰਨ੍ਹੀ ਨਾਗਨੀ ਹੈ॥

ਕਿਧੋਂ* ਗੰਧ੍ਰੀ ਦੈਤਜਾ ਦੇਵਤਾ ਸੀ॥ ਕਿਧੋਂ* ਸੂਰਜਾ ਸੁਧ ਸੋਧੀ ਸੁਧਾ ਸੀ॥੧੧੩॥

^੧ ੧੦੯ ਅੰਕ ਦੀਆਂ ਚਹੁੰਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਲਵੰਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਵ ਏਹੋ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।

^੨* ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੁਝ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਸੁੱਧੀਆਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 'ਜਪੁ ਜੀ' ਵਿੱਚ 'ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣ...., ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੇ ਆਪੋ ਜਾਣੈ...., ਇਕਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ....,' ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ 'ਹੋੜੇ' ਅਤੇ 'ਬਿੰਦੂ' ਨੂੰ ਕਨੌਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵਿਗਾੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਥੇ 'ਕਿਧੋਂ' ਨੂੰ 'ਕਿਧੋਂ' ਕਰਕੇ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੁੱਧ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੁੱਧ ਪਾਠ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦੇ ਸਫੇ ੧੯੬ 'ਤੇ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਇਹ ਸੀਤਾ) (ਕਿਧੋਂ) ਜਾਂ ਦੇਵ ਪੁੱਤਰੀ, ਜਾਂ (ਬਾਸਵੀ) ਸਚੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਯੱਛਨੀ, ਕਿੰਨ੍ਹੀ ਜਾਂ ਨਾਗਨੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਗੰਧਰਬੀ, ਦੈਂਤ ਪੁੱਤਰੀ ਜਾਂ (ਦੇਵਤਾ) ਦੇਵੀ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਸੂਰਜ-ਕੰਨਿਆ, ਜਾਂ ਠੀਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਹੈ॥੧੧੩॥

ਕਿਧੋਂ ਜੱਛ ਬਿਦਯਾਧਰੀ ਗੰਧੂਬੀ ਹੈ॥ ਕਿਧੋਂ ਰਾਗਨੀ ਭਾਗ ਪੂਰੇ ਰਚੀ ਹੈ॥

ਕਿਧੋਂ ਸੂਰਨ ਕੀ ਚਿਤ੍ਰ ਕੀ ਪੁਤ੍ਰਿਕਾ ਹੈ॥ ਕਿਧੋਂ ਕਾਮ ਕੀ ਕਾਮਨੀ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥੧੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੱਛਨੀ, ਵਿਦਿਆਧਰੀ ਜਾਂ ਗੰਧਰਬੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਪੂਰਨ (ਭਾਗ) ਅੰਗਾਂ (ਸੂਰ ਆਦਿਕਾਂ) ਨਾਲ ਰਚੀ ਹੋਈ ਰਾਗਨੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ (ਚਿਤ੍ਰ) ਤਸਵੀਰ ਦੀ (ਪੁਤ੍ਰਿਕਾ) ਪੁਤਲੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਕਾਮਦੇਵ ਦੀ ਇਸਤਰੀ (ਰਤੀ) ਦੀ (ਪ੍ਰਭਾ) ਚਮਕ (ਦ੍ਰੁਤਿ, ਆਭਾਸ) ਹੈ॥੧੧੪॥

ਕਿਧੋਂ ਚਿੱਤ੍ਰ ਕੀ ਪੁੱਤ੍ਰਿਕਾ ਸੀ ਬਨੀ ਹੈ॥ ਕਿਧੋਂ ਸੰਖਨੀ ਚਿਤ੍ਰਨੀ ਪਦਮਨੀ ਹੈ॥

ਕਿਧੋਂ ਰਾਗ ਪੂਰੇ ਭਰੀ ਰਾਗ ਮਾਲਾ॥ ਬਰੀ ਰਾਮ ਤੈਸੀ ਸਿਯਾ ਆਜ ਬਾਲਾ॥੧੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਾਂ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਵਰਗੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੰਖਨੀ, ਚਿਤ੍ਰਨੀ ਜਾਂ ਪਦਮਨੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਪੂਰਨ (ਰਾਗ) ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਮਾਲਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀਤਾ ਰਾਮ ਨੇ ਵਿਆਹੀ॥੧੧੫॥

ਛਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੋਨੋ ਲਗੇ ਨੈਨ ਐਸੇ॥ ਮਨੋ ਫਾਂਧ ਫਾਂਧੈ ਮ੍ਰਿਗੀਰਾਜ ਜੈਸੇ॥

ਬਿਧੁੰ ਬਾਕ ਬੈਣੀ ਕਟੰ ਦੇਸ ਛੀਣੰ॥ ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਰਾਮੰ ਸੁ ਨੈਣੰ ਪ੍ਰਬੀਣੰ॥੧੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ (ਛਕੇ) ਰਸੇ ਹੋਏ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਰ ਐਓਂ ਲੱਗ ਗਏ-ਮਾਨੋ ਕਿ ਜਿਵੇਂ (ਮ੍ਰਿਗੀਰਾਜ) ਹਿਰਨ ਫਾਹੀ ਵਿੱਚ ਫਸਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਾਕਯ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ (ਬੈਣੀ) ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ, (ਕਟੰ) ਲੱਕ ਦੇ (ਦੇਸ) ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ (ਛੀਣੰ) ਪਤਲੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ (ਪ੍ਰਬੀਣੰ) ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ੀਲ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ (ਸੀਤਾ)॥੧੧੬॥

ਜਿਣੀ ਰਾਮ ਸੀਤਾ ਸੁਣੀ ਸੁਉਣ ਰਾਮੰ॥ ਗਹੇ ਸਸਤ੍ਰ ਅਸਤ੍ਰੰ ਰਿਸ੍ਯੋ ਤਉਨ ਜਾਮੰ॥

ਕਹਾ ਜਾਤ ਭਾਖਯੋ ਰਹੋ ਰਾਮ ਠਾਵੇ॥ ਲਖੋ ਆਜ ਕੈਸੇ ਭਏ ਬੀਰ ਗਾਵੇ॥੧੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੇ ਸੀਤਾ ਜਿੱਤ ਲਈ। (ਰਾਮੰ) ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣੀ। ਉਸੇ (ਜਾਮੰ) ਵੇਲੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਸਸਤ੍ਰ ਅਸਤ੍ਰ ਫੜ ਲਏ। (ਆ ਕੇ) ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੇ ਰਾਮ! ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ? ਖਲੋਤਾ ਰਹੁ। ਅੱਜ ਵੇਖਾਂਗਾ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਗਾਵੇ) ਤਕੜੇ ਸੂਰਮੇ ਬਣ ਗਏ ਹੋ॥੧੧੭॥

ਭਾਖਾ ਪਿੰਗਲ ਦੀ, ਸੁੰਦਰੀ ਛੰਦਾ॥

^੧ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ' ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੁੰਦਰੀ ਛੰਦ ਦੇ ਨਿਯਮ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁੰਦਰੀ ਛੰਦ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਨ ੧੬ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਅੰਤ ਮਗਣ, ਦੋਖੇ ਸੁੰਦਰੀ (ੲ), (ਮਹਾਨਕੋਸ਼ ਸਫਾ ੬੮੨, ਕਾਲਮ ੩, ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ), (੧) ਸਵੈਯੇ ਦਾ ਇੱਕ ਭੇਦ ਵੀ

ਭਟ ਹੁੰਕੇ ਹੁੰਕੇ ਬੰਕਾਰੇ॥ ਰਣ ਬੱਜੇ ਗੱਜੇ ਨੱਗਾਰੇ॥

ਰਣ ਹੁੱਲ ਕਲੋਲੀ ਹੁੱਲਾਲੀ॥ ਢਲ ਹੱਲੀ ਢੱਲੀ ਉੱਛਾਲੀ॥੧੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਹੁੰਕੇ) ਬੋਲੇ (ਹੁੰਕੇ) ਗੱਜੇ ਅਤੇ (ਬੰਕਾਰੇ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਬੋਲੇ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ ਗੱਜੇ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਹੁੱਲਾਲੀ) ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ (ਹੁੱਲ ਕਲੋਲੀ) ਡੰਡ ਰੌਲਾ ਹੋਇਆ। (ਢਲੀ) ਢਾਲਾਂ (ਢਲ ਹੱਲੀ) ਢੁਲਕਾ ਕੇ ਉੱਛਾਲੀਆਂ॥੧੧੮॥

ਰਣ ਉੱਠੇ ਕੁੱਠੇ ਮੁੱਛਾਲੇ॥ ਸਰ ਛੁੱਟੇ ਜੁੱਟੇ ਭੀਹਾਲੇ॥

ਰਤੁ ਡਿੱਗੇ ਡਿੱਗੇ ਜੋਧਾਣੀ॥ ਕਣਨੰਛੇ ਕੱਛੇ ਕਿਕਾਣੀ॥੧੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੁੱਛਾਲੇ) ਮੁੱਛਲ (ਸੁਰਮੇ) ਜੰਗ ਨੂੰ (ਉੱਠੇ) ਉਦਯ ਹੋਏ ਹੋਏ (ਕੁੱਠੇ) ਮਾਰੇ ਗਏ। (ਭੀਹਾਲੇ) ਭਿਆਨਕ (ਯੋਧੇ) ਜੁੱਟ ਪਏ ਅਤੇ ਤੀਰ ਚੱਲ ਪਏ। ਲਹੂ (ਡਿੱਗੇ) ਚੋਣ ਤੋਂ ਯੋਧੇ ਡਿੱਗ ਗਏ। (ਕੱਛੇ) ਸਜੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ (ਕਣਨੰਛੇ) ਬੋਲੇ (ਹਿਣਕੇ)॥੧੧੯॥

ਭੀਖਣਿਯੰ ਭੇਰੀ ਭੁੰਕਾਰੀ॥ ਝਲ ਲੰਕੇ ਖੰਡੇ ਦੁੱਧਾਰੀ॥

ਜੁੱਧੰ ਜੁੱਝਾਰੰ ਬੁੱਬਾੜੇ॥ ਰੁਲਿਯੇ ਪਾਖਰਿਯੇ ਆਹਾੜੇ॥੧੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਿਆਨਕ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। ਦੁਧਾਰੇ ਖੰਢੇ (ਝਲਲੰਕੇ) ਚਮਕੇ। ਯੋਧੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੱਜੇ। (ਪਾਖਰੀਏ) ਘੋੜ ਸਵਾਰ (ਆਹਾੜੇ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਰੁਲੇ॥੧੨੦॥

ਬੱਕੇ ਬੱਬਾੜੇ ਬੰਕਾਰੀ॥ ਨੱਚੇ ਪਾਖਰਿਯੇ ਜੁੱਝਾਰੀ॥

ਬੱਜੇ ਸੰਗਲਿਯੇ ਭੀਹਾਲੇ॥ ਰਣ ਰੱਤੇ ਮੱਤੇ ਮੁੱਛਾਲੇ॥੧੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਕਦੇ, ਬਬਾੜਦੇ ਅਤੇ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ। ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਯੋਧੇ ਨੱਚੇ (ਟੱਪੇ)। ਭਿਆਨਕ (ਸੰਗਲੀਏ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। ਮਸਤ ਮੁੱਛਲ ਯੋਧੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰੱਤੇ) ਜੁੱਟ ਪਏ॥੧੨੧॥

ਉੱਛਲਿਯੇ ਕੱਛੀ ਕੱਛਾਲੇ॥ ਉੱਡੇ ਜਣੁ ਪੱਬੰ ਪੱਛਾਲੇ॥

ਜੁੱਟੇ ਭਟ ਛੁੱਟੇ ਮੁੱਛਾਲੇ॥ ਰੁਲਿਯੇ ਆਹਾੜੰ ਪਖਰਾਲੇ॥੧੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੱਛੀ) ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰਾਂ ਨੂੰ (ਕੱਛਾਲੇ) ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੇ (ਸੁਰਮੇ) ਉੱਛਲੇ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ (ਪੱਬੰ) ਪਹਾੜ ਉੱਡੇ ਹਨ। (ਛੁੱਟੇ) ਆਜ਼ਾਦ ਮੁੱਛਾਲੇ ਯੋਧੇ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰੁਲੇ॥੧੨੨॥

ਬੱਜੇ ਸੰਧੁਰੰ ਨੱਗਾਰੇ॥ ਕੱਛੇ ਕੱਛੀਲੇ ਲੁੱਝਾਰੇ॥

ਗਣ ਹੂਰੰ ਪੂਰੰ ਗੈਣਾਯੰ॥ ਅੰਜਨਿਯੰ ਅੰਜੇ ਨੈਣਾਯੰ॥੧੨੩॥

‘ਸੁੰਦਰੀ’ ਨਾਮ ਦਾ ਹੈ। (੨) ‘ਦਰੁਤ ਵਿਲੰਬਿਤਾ’ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਬਾਰਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਤੁਕ ਵਾਲਾ ‘ਨ. ਭ. ਭ. ਰ.’ ਲੱਛਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ‘ਸੁੰਦਰੀ’ ਹੈ। (੩) ‘ਮੋਟਕ’ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਵੀ ‘ਸੁੰਦਰੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (੪) ਚੌਥਾ ਲੱਛਣ ਪ੍ਰਤੀ ਚਰਨ ੧੬ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅੰਤ ਮਗਣ, ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੰਪੂਰਨ) ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। ਸਨੱਪਬੱਧ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ (ਕੱਛੇ) ਸਨੱਪਬੱਧ ਹੋਏ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਭ ਹੂਚਾਂ ਭਰ ਗਈਆਂ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ) ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰਮੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ॥੧੨੩॥

ਰਣਣਕੇ ਨਾਦੰ ਨਾਫੀਰੰ॥ ਬੱਬਾੜੇ ਬੀਰੰ ਹਾ ਬੀਰੰ॥

ਉੱਘੇ ਜਣ ਨੇਜੇ ਜੱਟਾਲੇ॥ ਛੁੱਟੇ ਸਿਲ ਸਿਤਿਯੰ ਮੁੱਛਾਲੇ॥੧੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਾਦ) ਸੰਖ ਤੇ ਨਫੀਰੀਆਂ (ਰਣਣਕੇ) ਬੋਲੇ। ਯੋਧਿਆਂ ਤੇ ਯੋਧੇ (ਬਹੁਤ ਯੋਧੇ) ਗੱਜੇ। (ਜੱਟਾਲੇ) ਫੁੰਮਣਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇਜੇ (ਜਣ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਉੱਘੇ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤੇ ਹਨ। (ਮੁੱਛਾਲੇ) ਅਣੀਆਲੇ ਅਤੇ (ਸਿਲ ਸਿਤਿਯੰ) ਸਿਲਾ ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਕੀਤੇ (ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ) ਛੁੱਟੇ॥੧੨੪॥

ਭਟ ਡਿੱਗੇ ਘਾਯੰ ਅੱਘਾਯੰ॥ ਤਨ ਸੁੱਭੇ ਅੱਧੇ ਅੱਧਾਯੰ॥

ਦਲ ਗੱਜੇ ਬੱਜੇ ਨੀਸਾਣੰ॥ ਚੰਚਲਯੇ ਤਾਜੀ ਚੀਹਾਣੰ॥੧੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅੱਘਾਯੰ) ਜ਼ਖਮਾਂ ਰਹਿਤ ਸੂਰਮੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਡਿੱਗੇ। ਸਰੀਰ ਅੱਧੇ ਅੱਧ ਸੋਭਦੇ ਹਨ। ਫੌਜਾਂ ਗੱਜੀਆਂ, ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। ਚੰਚਲ ਘੋੜੇ (ਚੀਹਾਣੰ) ਹਿਣਕੇ॥੧੨੫॥

ਚਵ ਦਿਸਜੰ ਚਿੰਕੀ ਚਾਵੰਡੀ॥ ਖੰਡੰ ਖੰਡੰ ਕੈ ਆਖੰਡੀ॥

ਰੜੜਕੇ ਗਿੱਧੰ ਉੱਧਾਣੰ॥ ਜੈ ਜੰਧੈ ਸਿੰਧੰ ਸੁੱਧਾਣੰ॥੧੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੌਹੀਂ ਪਾਸੀਂ (ਚਾਵੰਡੀ) ਇੱਲਾਂ (ਚੀਲ੍ਹਾਂ) ਬੋਲੀਆਂ। ਅਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਉੱਧਾਣੰ) ਉੱਚੀਆਂ (ਉਡਦੀਆਂ) ਹੋਈਆਂ ਗਿਰਝਾਂ (ਰੜੜਕੇ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਧ ਲੋਕ ਸੁੱਧ (ਨਿਰੋਲ, ਫਕਤ) ਜੈ (ਜੈ) ਹੀ ਜਪਦੇ ਹਨ॥੧੨੬॥

ਫੁੱਲੇ ਜਣੁ ਕਿੰਸੁਕ^੧ ਬਾਸੰਤੰ॥ ਰਤ ਰੱਤੇ^੨ ਸੂਰਾ ਸਾਮੰਤੰ॥

ਡਿੱਗੇ ਰਣ ਸੁੰਡੀ ਸੁੰਡਾਣੰ॥ ਧਰਿ ਭੂਰੰ ਪੂਰੰ ਮੁੰਡਾਣੰ॥੧੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਮੰਤੰ) ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਯੋਧੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ-ਮਾਨੋ ਕਿ ਬਸੰਤ ਰਿਤੂ ਵਿੱਚ ਕੇਸੂ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੁੰਡਾਂ ਵਾਲੇ (ਸੁੰਡੀ) ਹਾਥੀ ਜੰਗ (ਮੈਦਾਨ) ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ॥੧੨੭॥

ਮਧੁਰ ਧੁਨਿ ਛੰਦ॥

ਤਰ ਭਰ ਰਾਮੰ॥ ਪਰ ਹਰ ਕਾਮੰ॥

ਧਰ ਬਰ ਧੀਰੰ॥ ਪਰ ਹਰਿ ਤੀਰੰ॥੧੨੮॥

^੧ ਪਾਠ- ਕਿੰਸੂ

^੨ ਪਾਠ- ਰਣ ਰੱਤੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਮੰ) ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੀ (ਤਰ ਭਰ) ਖਲਭਲ੍ਯਾਟ ਨੇ। ਕੰਮ (ਪਰਹਰ) ਛੁਡਾ ਦਿੱਤੇ।
ਚੰਗੀ ਧੀਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ (ਜਨਕ ਆਦਿਕ) ਵੀ। (ਤੀਰ) ਪਾਸਾ (ਸੰਗ) ਛੱਡ ਗਏ॥੧੨੮॥

ਦਰ ਬਰ ਗਯਾਨੰ॥ ਪਰਹਰਿ ਧਯਾਨੰ॥
ਬਰਹਰ ਕੰਪੈ१॥ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜੰਪੈ२॥੧੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਗਿਆਨ ਵੀ (ਦਰ) ਦਲਿਆ (ਮਲਿਆ) ਗਿਆ। ਧਿਆਨ ਵੀ ਛੁੱਟ ਗਿਆ।
ਬਰਬਰ ਕੰਬਦੇ ਹਨ। ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੀ ਜਪਦੇ ਹਨ॥੧੨੯॥

ਕ੍ਰੋਧੰ ਗਲਿਤੰ॥ ਬੋਧੰ ਦਲਿਤੰ॥
ਕਰ ਸਰੁ ਸਰਤਾ॥ ਧਰ ਮਰ ਹਰਤਾ॥੧੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ (ਗਲਿਤ) ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ (ਪਰਸੂਰਾਮ) ਨੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਜੋ
ਪਰਸੂਰਾਮ) ਤੀਰਾਂ ਦੀ (ਸਰਤਾ) ਨਵੀਂ (ਵਗਾ) ਕਰ ਕੇ- (ਧਰ ਮਰ) ਧਰਮ ਦੇ ਵੈਰੀ (ਖੱਤਰੀਆਂ)
ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ॥੧੩੦॥

ਸ਼ਰ ਬਰ ਪਾਣੰ॥ ਧਰ ਕਰ ਮਾਨੰ॥
ਅਰਿ ਉਰ ਸਾਲੀ॥ ਧਰ ਉਰ ਮਾਲੀ॥੧੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ਼੍ਰੀ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਤੀਰ (ਮਾਨੰ) ਅਹੰਕਾਰ
ਧਰ ਕੇ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ਤੂੰ ਮੇਰੇ) ਦਿਲ ਨੂੰ ਸੱਲਣ ਵਾਲਾ ਵੈਰੀ ਹੈਂ। (ਤੂੰ ਜੈ) ਮਾਲਾ ਗਲ ਵਿੱਚ
ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ॥੧੩੧॥

ਕਰ ਬਰ ਕੋਪੰ॥ ਬਰਹਰ ਧੋਪੰ॥
ਗਰ ਬਰ ਕਰਣੰ॥ ਘਰ ਬਰ ਹਰਣੰ॥੧੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਕੇ, (ਧੋਪ) ਤਲਵਾਰ (ਬਰਹਰ) ਹਿਲਾ (ਵਿਖਾ) ਕੇ, ਗੜਬੜ ਕਰਨ
ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ (ਬਰ) ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ॥੧੩੨॥

ਛਰ ਹਰ ਅੰਗੰ॥ ਚਰ ਖਰ ਸੰਗੰ॥
ਜਰ ਬਰ ਜਾਮੰ॥ ਝਰ ਹਰ ਰਾਮੰ॥੧੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅੰਗ) (ਛਰ ਹਰ) ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਚਰਖੜੀ (ਸੰਗੰ) ਵਾਂਗ। (ਜਾਮੰ) ਪੁਸ਼ਾਕ (ਸਰੀਰ)
ਸੜ ਬਲ ਗਿਆ, (ਇਓਂ) (ਰਾਮੰ) ਪਰਸੂਰਾਮ (ਝਰ ਹਰ) ਚਮਕਿਆ॥੧੩੩॥

ਟਰ ਧਰ ਜਾਯੰ॥ ਠਰ ਹਰਿ ਪਾਯੰ॥

^੧ ਪਾਠ- ਕੰਪੰ

^੨ ਪਾਠ- ਹਰ ਹਰ ਜੰਪੰ

ਢਰ ਹਰ ਢਾਲੰ॥ ਥਰ ਹਰ ਕਾਲੰ॥੧੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਟਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ (ਠਰ ਹਰਿ) ਥਰਕਦਾ ਹੈ। (ਢਾਲੰ) ਰੀਤ ਨਾਲ (ਢਰ ਹਰ) ਹਿੱਲਦਾ (ਢਲਦਾ) ਹੈ। (ਹਰ) ਸਮੇਂ (ਥਰ ਹਰ) ਕੰਬਦਾ ਹੈ॥੧੩੪॥

ਅਰਿ ਬਰ ਦਰਣੰ॥ ਨਰ ਬਰ ਹਰਣੰ॥

ਧਰ ਬਰ ਧੀਰੰ॥ ਫਰਹਰ ਤੀਰੰ॥੧੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਬਲ ਨੂੰ ਦਲਣ ਵਾਲਾ, (ਨਰ ਬਰ) ਰਾਜਿਆਂ (ਖੱਤਰੀਆਂ) ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਚੰਗੀ ਧੀਰਜ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ- ਵੀ (ਤੀਰ) ਪਾਸੋਂ (ਫਰਹਰ) ਭੱਜਦੇ ਹਨ॥੧੩੫॥

ਬਰ ਨਰ ਦਰਣੰ॥ ਭਰ ਹਰ ਕਰਣੰ॥

ਹਰ ਹਰ ਰੜਤਾ॥ ਬਰ ਹਰ ਗੜਤਾ॥੧੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਰ ਨਰ) ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿੱਚ (ਭਰ ਹਰ) ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਿਵ ਉਚਾਰਨ ਕਰਤਾ। 'ਸ਼ਿਵ ਹੀ ਉੱਤਮ ਹੈ' (ਐਹੋ ਜਿਹੀ ਘਾੜਤ) ਘੜਨ ਵਾਲਾ॥੧੩੬॥

ਸਰਬਰਿ ਹਰਤਾ॥ ਚਰਮਰਿ ਧਰਤਾ॥

ਬਰਮਰਿ ਪਾਣੰ॥ ਕਰਬਰਿ ਜਾਣੰ॥੧੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਰਬਰਿ) ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ (ਖੱਤਰੀਆਂ) ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਚਰਮਰਿ) ਕੁਹਾੜਾ (ਚਰਮ+ਅਰਿ= ਢਾਲ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਤੀਰ, ਤਲਵਾਰ ਆਦਿਕ) ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ, (ਬਰਮਰਿ= ਬਰਮ+ਅਰਿ, ਸੰਜੋਅ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਤਲਵਾਰ, ਬਿਛੂਆ) ਤੀਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ, (ਕਰਬਰਿ) ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਜਾਣੰ॥੧੩੭॥

ਹਰਬਰ ਹਾਰੰ॥ ਕਰ ਬਰ ਬਾਰੰ॥

ਗਡ ਬਡ ਰਾਮੰ॥ ਗੜਬੜ ਧਾਮੰ॥੧੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰਬਰ ਹਾਰੰ) ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ, (ਕਰ ਬਰ) ਤਲਵਾਰ (ਧਨੁਸ਼) ਵਾਲਾ। (ਗਡ ਬਡ) ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ (ਰਾਮੰ) ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਗੜਬੜ) ਲੜਾਈ ਦਾ ਘਰ॥੧੩੮॥

ਚਰਪਟ ਢੀਗਾ ਕੇ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਤ ਢੰਦਾ॥

੧ ਇਸ ਪਾਠ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਹੀ ਅਰਥ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਅਰਥ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ (ਢੀਗਾ) ਸ਼ਬਦ ਦਾ (ਢੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਗੁਰ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਿੰਗਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕ ਤੁਕ ਦੀ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਦੇ ਗੁਰ ਲਘੂ ਅੱਖਰ ਵੀ ਗਿਣੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਏਸ ਢੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੋਕ ਤੁਕ 'ਢੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਏਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੋਕ ਤੁਕ 'ਸੱਤ ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਲੱਛਣ ਏਸ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਏਸ ਸੰਕਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ 'ਢੀਗਾ' ਕਿਸੇ ਪਿੰਗਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਏਥੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ 'ਇਹ ਚਰਪਟ ਢੰਦ ਢੀਗਾ (ਪਿੰਗਲ ਗ੍ਰੰਥ) ਦੇ (ਆਦਿ) ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ (ਕ੍ਰਿਤ) ਕੀਤਾ (ਲਿਖਿਆ)

ਖੱਗ ਖਜਾਤਾ॥ ਗਜਾਨ ਗਜਾਤਾ॥

ਚਿਤ੍ਰ ਬਰਮਾ॥ ਚਾਰ ਚਰਮਾ॥੧੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖੱਗ) ਤਲਵਾਰ (ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਵਿਚਾਰ-ਸ਼ੀਲ, (ਚਿਤ੍ਰ) ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੀ (ਬਰਮਾ) ਸੰਜੋਅ ਵਾਲਾ, ਸੋਹਣੀ ਢਾਲ ਵਾਲਾ॥੧੩੯॥

ਸਾਸਤ੍ਰੰ ਗਜਾਤਾ॥ ਸਸਤ੍ਰੰ ਖਜਾਤਾ॥

ਚਿਤ੍ਰੰ ਜੋਧੀ॥ ਜੁੱਧੰ ਕ੍ਰੋਧੀ॥੧੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂ, ਸ਼ਸਤਰ (ਚਲਾਉਣ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ। (ਜੋਧੀ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ॥੧੪੦॥

ਬੀਰੰ ਬਰਣੰ॥ ਭੀਰੰ ਭਰਣੰ॥

ਸਤ੍ਰੰ ਹਰਤਾ॥ ਅਤ੍ਰੰ ਧਰਤਾ॥੧੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਾਲਾ, (ਭੀਰੰ) ਕਾਇਰਾਂ ਨੂੰ (ਭਰਣੰ) ਡਰਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਅਤ੍ਰੰ) ਅਸਤਰ (ਆਤਪਤ੍ਰ- ਛਤ੍ਰ) ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ॥੧੪੧॥

ਬਰਮੰ ਬੋਧੀ॥ ਚਰਮੰ ਛੇਦੀ॥

ਛਤ੍ਰੰ ਹੰਤਾ॥ ਅਤ੍ਰੰ ਗੰਤਾ॥੧੪੨॥

ਹੋਇਆ ਹੈ' ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਚਰਪਟ ਛੰਦ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ 'ਸ'ੀ ਸ਼ ਸ' ਰੂਪ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਪਿੰਗਲਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਉਛਾਲ, ਹੰਸਕ ਅਤੇ ਪੰਕਤਿ' ਨਾਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸਿਰਫ 'ਛੇ ਮਾਤ੍ਰ ਅੰਤ ਗੁਰੁ ਅਰਥਾਤ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਏਸੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਏਸ ਦਾ 'ਅਕਵਾ, ਅਜਬਾ, ਤਿਲਕਾ ਅਤੇ ਕੰਨਿਆ' ਨਾਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਏਸ ਛੰਦ ਦੇ ਪਾਠ ਵੀ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਜਿਹੜੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਏਸ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਇਓਂ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ:-

ਚਰਪਟ ਗੀਤਾ ਦੇ ਆਦ ਕੀਤ ਛੰਦ

ਖੱਗਾ ਖਿਜਾਤਾ॥ ਗਿਆਨਾ ਗਿਜਾਤਾ॥

ਚਿੱਤ੍ਰ ਬਰਮਾ॥ ਚਾਰੁ ਚਰਮਾ॥੧੩੯॥

ਮਧੁਰ ਧੁਨ ਛੰਦ॥

ਸਸਤ੍ਰੰ ਗਿਜਾਤਾ॥ ਸਾਸਤ੍ਰੁ ਖਿਜਾਤਾ॥

ਚਿਤ੍ਰੰ ਜੋਧੀ। ਜੁੱਧੰ ਕ੍ਰੋਧੀ॥੧੪੦॥..... (ਇਤਿਆਦਿ) (ਪੰਨਾ ੧੧੬)

ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ-

ਖੱਗੰ ਖਜਾਤਾ॥ ਗਜਾਨੰ ਗਜਾਤਾ॥

ਚਿਤ੍ਰੁ ਬਰਮਾ॥ ਚਾਰੰ ਚਰਮਾ॥

ਪਾਠ ਲਿਖ ਕੇ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਨਿਯਮ ਨਿਭਾਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਮੂਲ ਗ੍ਰੰਥ ਅਜੇ ਸੰਸਾਰ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਰਮੰ) ਸੰਜੋਆਂ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ, ਢਾਲਾਂ ਵਿੱਚ (ਛੇਦੀ) ਛੇਕ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਛਤ੍ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਸਤਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ॥੧੪੨॥

ਜੁਧੰ ਧਾਮੀ॥ ਬੁਧੰ ਗਾਮੀ॥

ਸਸਤ੍ਰੰ ਖਯਾਤਾ॥ ਅਸਤ੍ਰੰ ਗਯਾਤਾ॥੧੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਦਾ ਘਰ, ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ, (ਅਸਤਰ) ਮੁਕਤ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਜਾਣੂ॥੧੪੩॥

ਜੁਧਾ ਮਾਲੀ॥ ਕੀਰਤਿ ਸਾਲੀ॥

ਧਰਮੰ ਧਾਮੰ॥ ਰੂਪੰ ਰਾਮੰ॥੧੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਵਾਨ, ਯਸ਼ ਦਾ ਮੰਦਿਰ, ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ (ਐਹੋ ਜਿਹਾ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ॥੧੪੪॥

ਧੀਰੰ ਧਰਤਾ॥ ਬੀਰੰ ਹਰਤਾ॥

ਜੁਧੰ ਜੇਤਾ॥ ਸਸਤ੍ਰੰ ਨੇਤਾ॥੧੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਧੀਰਜ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ (ਸਾਂਤਾਤਮਾ), (ਬੀਰੰ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ, ਸਸਤਰਾਂ ਦਾ ਆਗੂ॥੧੪੫॥

ਦੁਰਦੰ ਗਾਮੀ॥ ਧਰਮੰ ਧਾਮੀ॥

ਜੋਗੰ ਜੁਲੀ॥ ਜੋਤੰ ਮਾਲੀ॥੧੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੁਰਦ) ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ, ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ, ਜੋਗ ਅਗਨੀ ਦੀ ਲਾਟ, ਅੰਸੁਮਾਲੂ (ਸੂਰਜ) ਵਾਂਗ ਜਿਓਤੀ ਵਾਲਾ॥੧੪੬॥

ਪਰਸੁਰਾਮ ਬਾਚ॥ ਸਵੈਯਾ॥

ਤੂਣਿ ਕਸੇ ਕਟਿ ਚਾਪ ਧਰੇ ਕਰ ਕੋਪ ਕਹੀ ਦਿਜ ਰਾਮ ਅਹੋ॥

ਗ੍ਰਹ ਤੇਰ ਸਰਾਸਨ ਸੰਕਰ ਕੇ ਸਿਯ ਜਾਤ ਹਰੇ ਤੁਮ ਕੋਨ ਕਹੋ॥

ਬਿਨ ਸਾਚ ਕਹੇ ਨਹੀ ਪ੍ਰਾਨ ਬਚੇ ਜਿਨ ਕੰਠ ਕੁਠਾਰ ਕੀ ਧਾਰ ਸਹੋ॥

ਘਰ ਜਾਹੁ ਚਲੇ ਤਜਿ ਰਾਮ ਰਣੰ ਜਿਨਿ ਜੁਝ ਮਰੇ ਪਲ ਠਾਢ ਰਹੋ॥੧੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਰਾਮ) ਪਰਸੁਰਾਮ (ਦਿਜ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਕਹੀ ਕਿ (ਅਹੋ) ਐ! (ਕਟਿ) ਲੱਕ ਨਾਲ (ਤੂਣਿ) ਭੱਥਾ ਕੱਸੇ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਚਾਪ) ਧਨੁਸ਼ ਧਾਰੇ ਹੋਏ (ਪੁਰਸ਼)! ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ ਦੱਸੋ? ਕਿ ਜੋ ਸੰਕਰ ਦਾ (ਸਰਾਸਨ) ਧਨੁਸ਼ ਤੋੜ ਕੇ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ (ਹਰੇ) ਖੋਹ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? (ਜਿਨ) ਮਤਾਂ ਗਲ ਤੇ (ਕੁਠਾਰ) ਕੁਹਾੜੇ ਦੀ ਧਾਰ ਸਹਾਰੇ, ਸੱਚ ਦੱਸੋ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਨਹੀਂ

ਬਚਣਗੇ। (ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਰਾਮ ਹੈਂ, ਪਰ) ਐ ਰਾਮ! ਰਣ (ਮੈਦਾਨ) ਛੱਡ ਕੇ ਘਰ
ਚਲੇ ਜਾਓ, (ਹੋਰ) ਪਲ ਖਲੋਤੇ ਰਹਿ ਕੇ-ਮਤਾਂ (ਜੁਝ) ਲੜ ਕੇ ਮਰ ਹੀ ਜਾਓ॥੧੪੭॥

ਸ਼੍ਰੀਯਾ॥

ਜਾਨਤ ਹੋ ਅਵਿਲੋਕ ਮੁਝੈ ਹਠਿ ਏਕ ਬਲੀ ਨਹਿੰ ਠਾਂਢ ਰਹੈਗੇ॥

ਤਾਤ ਗਹਜੇ ਜਿਨ ਕੇ ਤ੍ਰਿਣ ਦਾਂਤਨ ਤੇਨ ਕਹਾ ਰਣ ਆਜ ਗਹੈਗੇ॥

ਬੰਬ ਬਜੇ ਰਣ ਖੰਭ ਗਡੇ ਗਹਿ ਹਾਥ ਹਥਯਾਰ ਕਹੂੰ ਉਮਹੈਗੇ॥

ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਪਤਾਲ ਦੁਰੈਬੇ ਕਉ ਰਾਮ ਕਹੇ ਕਹਾਂ ਠਾਮ ਲਹੈਗੇ॥੧੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੇ ਰਾਮ!) ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਮੈਨੂੰ (ਏਕ) ਇਕੱਲੇ (ਹਠਿ) ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ (ਅਵਿਲੋਕ) ਵੇਖ ਕੇ
ਹੀ (ਹੋਰ) ਬਲੀ ਖਲੋਤੇ (ਅੜੇ) ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਣਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਤਾਤ) ਪਿਉ ਨੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ
(ਤ੍ਰਿਣ) ਘਾਹ ਦਾ ਤੀਲਾ ਫੜਿਆ ਹੋਵੇ, (ਤੇਨ= ਤੇ+ਅਣ) ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ (ਭਾਵ- ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ)
ਅੱਜ ਕੀ ਲੜਾਈ ਲੈਣਗੇ?¹ (ਬੰਬ) ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ, (ਰਣ ਖੰਭ) ਝੰਡੇ ਗੱਡ ਕੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ
ਹਥਿਆਰ ਫੜ ਕੇ ਕਿਤੇ ਉਕਸਣਗੇ। ਹੇ ਰਾਮ! (ਹੁਣ) ਦੱਸ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ, ਅਸਮਾਨ ਅਤੇ ਪਾਤਾਲਾਂ
ਵਿੱਚ (ਦੁਰੈਬੇ) ਲੁਕਣ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਥਾਂ ਵੇਖੋਗੇ?॥੧੪੮॥

ਕਥਿ ਬਾਚ॥ ਸਵੈਯਾ॥

ਯੋ ਜਥਿ ਬੈਨ ਸੁਨੇ ਅਰਿ ਕੇ ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਬਲੀ ਬਲਕਾਨੇ॥

ਸਾਤ ਸਮੁਦ੍ਰਨ ਲੋ ਗਰੁਵੇ ਗਿਰਿ ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਦੇਉ ਥਹਰਾਨੇ॥

ਜੱਛ ਭੁਜੰਗ ਦਿਸਾ ਬਿਦਿਸਾਨ ਕੇ ਦਾਨਵ ਦੇਵ ਦੁਹੂੰ ਡਰ ਮਾਨੇ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਕਮਾਨ ਲੇ ਹਾਥਿ ਕਹੇ ਰਿਸਕੈ ਕਿਹੇ ਪੈ ਸਰ ਤਾਨੇ॥੧੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ (ਖੱਤਰੀ ਕੁੱਲ ਦੇ) ਵੈਰੀ ਦੇ ਵਾਕ ਇਓਂ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਬਲੀ ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਬੀਰ) ਰਾਮਚੰਦਰ
ਜੀ (ਬਲਕਾਨੇ) ਗੱਜੇ। ਸੱਤੇ ਸਮੁੰਦਰ (ਗਰੁਵੇ) ਭਾਰੇ ਪਹਾੜ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਵੀ
(ਥਹਰਾਨੇ) ਕੰਬ ਗਏ। ਦਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਯੱਛ ਅਤੇ ਸਰਪ ਦੋਵੇਂ ਦੈਂਤ ਅਤੇ ਦੇਵਤੇ
ਵੀ ਡਰ ਮੰਨ ਗਏ। ਦੱਸੋ (ਕਿ) ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਨੁਸ ਲੈ ਕੇ ਕੀਹਦੇ 'ਤੇ
ਬਾਣ ਨੂੰ ਤਾਣੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੧੪੯॥

ਪਰਸੁਰਾਮ ਬਾਚ ਰਾਮ ਸੋਂ॥ ਸਵੈਯਾ॥

¹ ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੇ ਜਦੋਂ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ,
ਉਦੋਂ ਦਸ਼ਰਥ ਵੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਹ ਲੈ ਕੇ ਬਚਾਏ ਸਨ। ਰਾਜਾ
ਜਨਕ ਵੀ ਪਰਸੁਰਾਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਦੀ ਓਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਸੁਰਾਮ ਨੇ
ਚਿਤਾਉਨੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਜੀਹਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਾ ਛੁੜੀ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ, ਤੂੰ
ਕਿਵੇਂ ਬਚੇਗਾ?

ਜੇਤਕ ਬੈਨ ਕਹੇ ਸੁ ਕਹੇ ਜੁ ਪੈ ਫੇਰਿ ਕਹੇ ਤੁ ਪੈ ਜੀਤ ਨ ਜੈਹੋ॥
ਹਾਥਿ ਹਥਯਾਰ ਗਹੇ ਸੁ ਗਹੇ ਜੁ ਪੈ ਫੇਰਿ ਗਹੇ ਤੁ ਪੈ ਫੇਰਿ ਨ ਲੈਹੋ॥
ਰਾਮ ਰਿਸੈ ਰਣ ਮੈ ਰਘੁਬੀਰ ਕਹੋ ਭਜਿ ਕੈ ਕਤ ਪ੍ਰਾਨ ਬਚੈਹੋ॥

ਤੋਰਿ ਸਰਾਸਨ ਸੰਕਰ ਕੇ ਹਰਿ ਸੀਯ ਚਲੇ ਘਰਿ ਜਾਨ ਨ ਪੈਹੋ॥੧੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਪਰਸੂਰਾਮ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਬੋਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੇ (ਬੱਸ) ਉਹ ਕਹਿ ਦਿੱਤੇ (ਭਾਵ- ਪਿਛਲੇ ਬਚਨ ਮੈਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਪਰ) ਜੇਕਰ ਫੇਰ ਕਹੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਂਗਾ। (ਪਿੱਛੇ ਜੋ) ਹਥਿਆਰ ਹੱਥੀਂ ਫੜ ਚੁੱਕਾ ਹੈਂ, ਉਹ ਫੜ ਚੁੱਕਾ ਹੈਂ (ਭਾਵ- ਉਹ ਮੈਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ) ਜੇਕਰ ਫੇਰ ਫੜ ਲਏ, ਤਾਂ ਫੇਰ (ਪੈ) ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕੇਂਗਾ (ਭਾਵ- ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਂਗਾ)। ਹੇ ਰਘੁਬੀਰ! ਦੱਸੋ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰਾਮ) ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਸਾਹ ਕਿੱਥੇ ਬਚਾਉਗੇ? ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਧਨੁਸ਼ ਤੋੜ ਕੇ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਖੋਹ ਕੇ ਚੱਲੇ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਪਾਉਗੇ॥੧੫੦॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਪਰਸੂਰਾਮ ਸੇ॥ ਸਵੈਯਾ॥

ਬੋਲ ਕਹੇ ਸੁ ਸਹੇ ਦਿਜ ਜੁ ਜੁ ਪੈ ਫੇਰਿ ਕਹੇ ਤੁ ਪੈ ਪ੍ਰਾਨ ਖੈਹੋ^੧॥

ਬੋਲਤ ਐਂਠ ਕਹਾ ਸਠ ਜਜੋਂ ਸਭਿ ਦਾਂਤ ਤੁਰਾਇ ਅਬੈ ਘਰਿ ਜੈਹੋ॥

ਧੀਰ ਤਬੈ ਲਹਿ ਹੈਂ ਤੁਮ ਕਉ ਜਬਿ ਭੀਰਿ ਪਰੀ ਇਕ ਤੀਰ ਚਲੈਹੋ॥

ਬਾਤ ਸੰਭਾਰ ਕਹੋ ਮੁਖਿ ਤੇ ਇਨ ਬਾਤਨ ਕੇ ਅਬ ਹੀ ਫਲ ਪੈਹੋ॥੧੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ (ਦਿਜ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਦੇਵਤਾ ਜੀ! (ਤੁਸਾਂ) ਜੋ ਵਾਕ ਕਹੇ ਉਹ ਤਾਂ (ਮੈਂ) ਸਤਿ ਲਏ, (ਪੈ) ਪਰ ਜੇ ਫੇਰ ਕਹੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਗੁਆ ਲਉਗੇ। ਕੀ ਮੂਰਖ ਵਾਂਗ (ਐਂਠ) ਆਕੜ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ? ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੰਦ ਭਨਾ ਕੇ ਘਰ ਜਾਵੇਂਗਾ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਤੈਨੂੰ (ਧਰਿ) ਸੂਰਮਾ ਸਮਝਾਂਗੇ, ਜਦੋਂ ਭੀੜ (ਵਿਪਦਾ) ਪਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤੀਰ ਚਲਾ ਸਕੇਂਗਾ। ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸੰਭਲ ਕੇ ਗੱਲ ਕਹੋ, ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ (ਫਲ) ਨਤੀਜਾ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਾ ਲਏਂਗਾ॥੧੫੧॥

ਪਰਸ ਰਾਮ ਬਾਚ॥ ਸਵੈਯਾ॥

ਤਉ ਤੁਮ^੨ ਸਾਚ ਲਖੋਂ ਮਨ ਮੈ ਪ੍ਰਭ ਜਉ ਤੁਮ ਰਾਮਵਤਾਰ ਕਹਾਓ॥

ਰੁਦ੍ਰ ਕੁਵੰਡ ਬਿਹੰਡਿਯ ਜਜੋਂ ਕਰ ਤਜੋਂ ਅਪਨੇ ਬਲ ਮੋਹਿ ਦਿਖਾਓ॥

ਤਉ ਹੀ ਗਦਾ ਕਰ ਸਾਰੰਗ ਚਕ੍ਰ ਲਤਾ ਭ੍ਰਿਗੁ ਕੀ ਉਰ ਮਯਜ ਸੁਹਾਓ॥

ਮੇਰੇ ਉਤਾਰ ਕੁਵੰਡ ਮਹਾਬਲ ਮੇਹੂ ਕਉ ਆਜ ਚੜਾਇ ਦਿਖਾਓ॥੧੫੨॥

^੧ ਪਾਠ- ਗਵੈਹੋ

^੨ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਾਰਣ 'ਹਮ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੁਮ' ਪਾਠ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਤੁਮ' ਪਾਠ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁਨਰੁਕਤ ਦੋਸ਼ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪਰਸੂਰਾਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਾਂਗਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ (ਪ੍ਰਭ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ (ਭਗਵਾਨ) ਹੀ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਕਹਾਇਆ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਰੁਦ੍ਰ ਕੁਵੰਡ) ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦਾ ਧਨੁਸ਼ (ਬਿਹੰਡਿਯ) ਤੋੜਿਆ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਲ ਵਿਖਾਓ। ਤਾਂ ਹੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਰੂਪ ਹੋ ਗਏ) ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗਦਾ, (ਸਾਰੰਗ) ਧਨੁਸ਼, (ਸੁਦਰਸ਼ਨ) ਚੱਕਰ ਅਤੇ (ਉਰ) ਵੱਖੀ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਗੁ ਲਤਾ ਸੋਭ ਰਹੀ (ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਵਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ)। (ਫੇਰ ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ) ਹੇ (ਮਹਾਂ ਬਕਿ) ਪਰਮਯੋਧੇ (ਭਗਵਾਨ)! ਮੇਰੇ (ਕੁਵੰਡ) ਧਨੁਸ਼ (ਦਾ ਚਿੱਲਾ) ਉਤਾਰ ਕੇ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਵਿਖਾ ਦਿਓ॥੧੫੨॥

ਕਬਿਉਬਾਚ॥ ਸਵੈਯਾ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਸਿਰੋਮਨਿ ਸੂਰ ਕੁਵੰਡ ਲਯੋ ਕਰ ਮੈ ਹਸਿ ਕੈ॥

ਲਿਯ ਚਾਪ ਚਟਾਕ ਚੜਾਇ ਬਲੀ ਖਟ ਟੂਕ ਕਰਜੋ ਛਿਨ ਮੈ ਕਸਿ ਕੈ॥

ਨਭ ਕੀ ਗਤਿ ਤਾਹਿ ਹਤੀ ਸਰ ਸੋ ਅਧ ਬੀਚ ਹੀ ਬਾਤ ਰਹੀ ਬਸਿ ਕੈ॥

ਨ ਬਸਾਤ ਕਛੂ ਨਟ ਕੇ ਬਟ ਜਜੋ ਭਵ ਪਾਸਨਿ ਸੰਗਿ ਰਹੈ ਫਸਿ ਕੈ॥੧੫੩॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੁੱਧ ਜਯਤੁ॥੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ (ਪਰਸੂਰਾਮ ਦਾ) (ਕੁਵੰਡ) ਧਨੁਸ਼ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਬਲੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੇ (ਚਟਾਕ) ਤੁਰਤ (ਚੁਟਕੀ ਦੀ ਆਵਜ਼ ਨਾਲ) ਹੀ (ਚਾਪ) ਧਨੁਸ਼ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਛਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਛੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। (ਤਾਂਹਿ) ਉਸ (ਪਰਸੂਰਾਮ) ਦੀ (ਨਭ ਕੀ ਗਤਿ) ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੀਰ ਨਾਲ (ਹਤੀ) ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, (ਉਹ) (ਬਾਤ) ਹਵਾ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਸ ਰਹੀ ਹੈ (ਭਾਵ- ਪਰਸੂਰਾਮ ਦੀ ਹਵਸ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ)। ਨਟ ਦੇ ਵਟੇ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸ ਕੇ (ਖਾਲੀ) ਰਹਿ ਗਿਆ॥੧੫੩॥

ਏਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੰਗ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ॥੨॥

ਅਥ ਅਉਧ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਥਨੰ॥ ਸਵੈਯਾ॥

ਭੇਟ ਭੁਜਾ ਭਰ ਅੰਕ ਭਲੇ ਭਰਿ ਨੈਨ ਦੋਊ ਨਿਰਖੇ ਰਘੁਰਾਈ॥

ਗੁੰਜਤ ਭ੍ਰਿੰਗੁ ਕਪੋਲਨ ਉਪਰ ਨਾਗ ਲਵੰਗ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਈ॥

ਕੰਜ ਕੁਰੰਗ ਕਲਾਨਿਧਿ ਕੇਹਰਿ ਕੋਕਿਲ ਹੇਰਿ ਹਿਯੇ ਹਹਰਾਈ॥

ਬਾਲ ਲਖੈ ਛਬਿ ਖਾਟ ਪਰੈ ਨਹਿੰ ਬਾਟ ਚਲੈ ਨਿਰਖੇ ਅਧਿਕਾਈ॥੧੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ) ਅਯੁਧਿਆ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। (ਪਰਸੂਰਾਮ ਨੇ) ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ (ਅੰਕ) ਜੱਫੀ ਭਰ ਕੇ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਭੇਟ) ਮਿਲ

^੧ ਪਿੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਰਮਯ' ਹੈ, ਲੱਛਣ ਪਹਿਲੇ ਚਰਨ ਵਿੱਚ 'ਸੱਤ ਭਗਣ ਅਤੇ ਇਕ ਗੁਰ' ਬਾਕੀ ਤਿੰਨਾਂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਅੱਠ ਗਣ, ਕੁੱਲ ਚਾਰ ਚਰਨ।

ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। (ਕਿ) (ਕਲੋਪਨ) ਗੱਲਾਂ ਤੇ (ਭ੍ਰਿੰਗੁ) ਭੋਰੇ ਗੁੰਜਾਰਦੇ ਸਨ (ਭਾਵ- ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਟੋਏ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ) (ਨਾਗ) ਸੱਪ (ਜੁਲਫਾਂ) ਲੋਂਗ (ਨੱਕ ਦੇ ਡੋਡੀ) ਨਾਲ (ਲਿਵ) ਪ੍ਰੀਤ ਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। (ਕੰਜ) ਕਮਲ (ਮੂੰਹ, ਨੇਤਰ, ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਧੁੰਨੀ) (ਕੁਰੰਗ) ਹਿਰਨ (ਅੱਖਾਂ), (ਕਲਾਨਿਧਿ) ਚੰਦ੍ਰਮਾ (ਮੂੰਹ), (ਕੇਹਰਿ) ਸ਼ੇਰ (ਲੱਕ, ਰੁਅਬ ਦਾਬ) ਕੋਕਲ (ਆਵਾਜ਼, ਰਸਨਾ) ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ (ਹਹਰਾਈ) ਕੰਬ ਗਈ (ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ)। ਔਰਤਾਂ (ਛਬਿ) ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਬਹੁਤਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਸਨ॥੧੫੪॥

ਸੀਯ ਰਹੀ ਮੁਰਛਾਇ ਮਨੈ ਰਨ ਰਾਮ ਕਹਾ ਮਨ ਬਾਤ ਧਰੈਗੇ॥

ਤੋਰਿ ਸਰਾਸਨਿ ਸੰਕਰ ਕੇ ਜਿਮ ਮੋਹਿ ਬਰਜੋ ਤਿਮ ਔਰ ਬਰੈਗੇ॥

ਦੂਸਰਿ ਬਜਾਹ ਬਧੂ ਅਬ ਹੀ ਮਨ ਤੇ ਮੁਹਿ ਨਾਬ ਬਿਸਾਰਿ ਡਰੈਗੇ॥

ਦੇਖਤਿ ਹੋਂ ਨਿਜ ਭਾਗ ਭਲੇ ਬਿਧਿ ਆਜ ਕਹਾ ਇਹ ਠੌਰ ਕਰੈਗੇ॥੧੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੂਰਛਿਤ (ਬੇਹੋਸ਼, ਬੇਸੁੱਧ) ਜਿਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿ (ਰਨ) ਜੰਗ (ਜੰਗੀ ਬਹਾਦਰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਨ ਵਿੱਚ (ਪਤਾ ਨਹੀਂ) ਕੀ ਗੱਲ ਰੱਖਣਗੇ? ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਧਨੁਸ਼ ਤੋੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਆਹਿਆ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਹੁਣੇ ਹੀ ਦੂਜੀ (ਬਧੂ) ਔਰਤ ਵਿਆਹ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਨ ਤੋਂ ਭੁਲਾ ਦੇਣਗੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ (ਭਾਵ- ਮੰਦੇ) ਭਾਗ ਹੀ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ, (ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ) ਵਿਧਾਤਾ ਜੀ ਅੱਜ ਇਸ (ਪਰਸੂਰਾਮ ਦਾ ਧਨੁਸ਼ ਤੋੜਨ) ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰਨਗੇ?॥੧੫੫॥

ਤਉ ਹੀ ਲਉ ਰਾਮ ਜਿਤੇ ਦਿਜ ਕਉ ਅਪਨੇ ਦਲ ਆਇ ਬਜਾਇ ਬਧਾਈ॥

ਭੱਗੁਲ ਲੋਕ ਫਿਰੈ ਸਭ ਹੀ ਰਣ ਮੇ ਲਖਿ ਰਾਘਵ ਕੀ ਅਧਿਕਾਈ॥

ਸੀਯ ਰਹੀ ਰਨ ਰਾਮ ਜਿਤੇ ਅਵਧੇਸਰ ਬਾਤ ਜਬੈ ਸੁਨਿ ਪਾਈ॥

ਫੂਲਿ ਗਯੋ ਅਤਿ ਹੀ ਮਨ ਮੈ ਧਨ ਕੇ ਘਨ ਕੀ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਈ॥੧੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਨੇ (ਚਿਰ) ਤੱਕ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਦਿਜ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਪਰਸੂਰਾਮ) ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਵਧਾਈ (ਬਜਾਇ) ਪ੍ਰਗਟਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਅਧਿਕਾਈ) ਵਡਿਆਈ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ (ਭੱਗੁਲ) ਭੱਜੇ ਹੋਏ (ਕਾਇਰ, ਡਰਾਕੁਲ) ਲੋਕ ਮੁੜ ਆਏ। ਜਦੋਂ (ਅਵਧੇਸਰ= ਅਵਧ+ਏਸਰ, ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ) ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਕਿ 'ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜਿੱਤ ਗਏ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਵੀ (ਕੋਲ) ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ'। (ਤਾਂ) ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ (ਫੂਲਿ) ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਬੱਦਲ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੀ ਵਰਸਾ ਦਿੱਤੀ॥੧੫੬॥

ਬੰਦਨਵਾਰ ਬਧੀ ਸਭ ਹੀ ਦਰ ਚੰਦਨ ਸੋਂ ਛਿਰਕੇ ਗੁਹ ਸਾਰੇ॥

ਕੇਸਰ ਡਾਰ ਬਰਾਤਿਨਿ ਪੈ ਸਭ ਹੀ ਜਨ ਹੈ ਪੁਰਹੂਤ ਪਧਾਰੇ॥

ਬਾਜਤ ਤਾਲ ਮੁਚੰਗ ਪਖਾਵਜ ਨਾਚਤ ਕੋਟਨਿ ਕੋਟਿ ਅਖਾਰੇ॥

ਆਨਿ ਮਿਲੇ ਸਭ ਹੀ ਅਗੁਆ ਸੁਤ ਕਉ ਪਿਤੁ ਲੈ ਪੁਰ ਅਉਧ ਸਿਧਾਰੇ॥੧੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੇ (ਬੰਦਨਵਾਰ) ਹਰੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਝਾਲਰਾਂ ਬੱਧੀਆਂ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਘਰ ਛਿੜਕੇ। ਜਾਂਵੀਆਂ 'ਤੇ ਕੇਸਰ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਬੰਦੇ (ਪੁਰਹੂਤ) ਇੰਦਰ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰੇ। (ਪਖਾਵਜ) ਵਜੰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤਾਲ ਅਤੇ (ਮੁਚੰਗ) ਡੱਫਾਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦਰ ਕਰੋੜਾਂ ਅਖਾੜੇ (ਗਨਿਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭੰਡਾਂ ਦੇ) ਨੱਚਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੱਗੋਂ ਆ ਮਿਲੇ, ਪਿਤਾ (ਦਸਰਥ) ਜੀ ਪੁੱਤਰ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਯੁੱਧਿਆ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ॥੧੫੭॥

ਚੌਪਈ॥

ਸਭਹੂੰ ਮਿਲਿ ਗਿਲ ਕਿਯੋ ਉਛਾਹਾ॥ ਪੂਤ ਤਿਹੂੰ ਕਉ ਰਚਯੋ ਬਯਾਹਾ॥

ਰਾਮ ਸੀਆ ਬਰ ਕੈ ਘਰਿ ਆਏ॥ ਦੇਸ ਬਿਦੇਸਨ ਹੋਤ ਬਯਾਏ॥੧੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਗਿਲ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ। (ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਸਰਥ ਨੇ) ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ (ਨਾਲ ਹੀ) ਰਚ ਦਿੱਤਾ। 'ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਆ ਗਏ' ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ (ਇਹ) ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ॥੧੫੮॥

ਜਹ ਤਹ ਹੋਤ ਉਛਾਹ ਅਪਾਰੂ॥ ਤਿਹੂੰ ਸੁਤਨ ਕੋ ਬਯਾਹ ਬਿਚਾਰੂ॥

ਬਾਜਤ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਅਪਾਰੰ॥ ਨਾਚਤ ਕੋਟਨਿ ਕੋਟਿ ਅਖਾਰੰ॥੧੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ (ਸਭ ਥਾਂ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ) ਬੇਅੰਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ) ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਬੇਅੰਤ (ਤਾਲ) ਕੈਂਸੀਆਂ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦਰ ਕਰੋੜਾਂ (ਬੇਗਿਣਤ) ਅਖਾੜੇ (ਨਰਤਕੀਆਂ ਦੇ) ਨੱਚਦੇ ਸਨ॥੧੫੯॥

ਬਨ ਬਨ ਬੀਰ ਪਖਰੀਆ ਚਲੇ॥ ਜੋਬਨਵੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਭਲੇ॥

ਭਏ ਜਾਇ ਇਸਬਿਤ ਨ੍ਰਿਪ ਦਰ ਪਰ॥ ਮਹਾਰਥੀ ਅਰੁ ਮਹਾ ਧਨੁਰਧਰ॥੧੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਖਰੀਆ) ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਯੋਧੇ (ਜੰਵ ਨੂੰ) ਬਣ ਠਣ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਜੋ (ਭਲੇ) ਚੰਗੇ ਜੁਆਨ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਰਾਜੇ (ਦਸਰਥ) ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਜਾ ਖਲੋਤੇ, ਜੋ ਮਹਾਰਥੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਧਨੁਸ਼ਧਾਰੀ (ਯੋਧੇ) ਸਨ॥੧੬੦॥

ਬਾਜਤ ਚੰਗਾ ਮੁਚੰਗ ਅਪਾਰੰ॥ ਢੋਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਸੁਰੰਗ ਸੁਧਾਰੰ॥

ਗਾਵਤਿ ਗੀਤ ਚੰਚਲਾ ਨਾਰੀ॥ ਨੈਨ ਨਚਾਇ ਬਜਾਵਤਿ ਤਾਰੀ॥੧੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਅੰਤ (ਚੰਗ), ਖੰਜਰੀਆਂ ਅਤੇ (ਮੁਚੰਗ) ਡੱਫਾਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਢੋਲਾਂ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਚੰਗਾ ਰੰਗ (ਸੁਧਾਰ) ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ, (ਚੰਚਲਾ) ਗਨਿਕਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾ ਕੇ ਤਾਲੀ ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ॥੧੬੧॥

ਭਿਛਕਨ ਹਉਸ ਨ ਧਨ ਕੀ ਰਹੀ॥ ਦਾਨ ਸੂਰਨ ਸਰਿਤਾ ਹੈ ਬਹੀ॥

ਏਕ ਬਾਤ ਮਾਂਗਨ ਕਉ ਆਵੈ॥ ਬੀਸਕ ਬਾਤ ਘਰੈ ਲੈ ਜਾਵੈ॥੧੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੂੰ (ਹੋਰ) ਧਨ ਦੀ (ਹਉਸ, ਹਵਸ) ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਸੋਨੇ ਦੇ ਦਾਨ ਦੀ ਤਾਂ (ਸਰਿਤਾ) ਨਦੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਚੱਲ ਪਈ ਸੀ। ਜੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਮੰਗਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਉਹ ਵੀਹ ਕੁ ਗੱਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ॥੧੬੨॥

ਬਨ ਬਨ ਚਲਤ ਭਏ ਰਘੁਨੰਦਨ॥ ਫੂਲੇ ਪੁਹਪ ਬਸੰਤ ਜਾਨੁ ਬਨ॥

ਸੋਭਤ ਕੇਸਰ ਅੰਗ ਡਰਾਯੋ॥ ਆਨਦ ਹਿਯੇ ਉਛਰ ਜਨੁ ਆਯੋ॥੧੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਘੂ (ਕੁਲ) ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਣ ਠਣ ਕੇ ਤੁਰੇ, (ਜਾਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਬਸੰਤ (ਚਿਤ੍ਰ) ਵਿੱਚ ਜੰਗਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਨੇ, (ਅੰਗ) ਚੋਲਿਆਂ ਤੇ (ਡਰਾਯੋ) ਛਿੜਕਿਆ ਹੋਇਆ ਕੇਸਰ (ਇਓ) ਸੌਂਹਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਹੀ ਉੱਛਲ ਆਇਆ ਹੈ॥੧੬੩॥

ਸਾਜਤ ਭਏ ਅਮਿਤਿ ਚਤੁਰੰਗ॥ ਉਮੰਡਿ ਚਲਤ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਕਰਿ ਗੰਗ॥

ਭਲ ਭਲ ਕੁਅਰ ਚੜੈ ਸਜਿ ਸੈਨਾ॥ ਕੋਟਿਕ ਚੜੈ ਸੂਰ ਜਨੁ ਗੈਨਾ॥੧੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਅੰਤ (ਚਤੁਰੰਗਾ) ਫੌਜ ਸਜਾਈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੰਗਾ (ਉਮੰਡ) ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ (ਤਿਵੇਂ) ਚੱਲਦੇ ਸਨ। ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਫੌਜਾਂ ਸਜਾ ਕੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਏ॥੧੬੪॥

ਭਰਤ ਸਹਿਤ ਸੋਭਿਤ ਸਭ ਭ੍ਰਾਤਾ॥ ਕਹਿ ਨ ਪਰਤਿ ਮੁਖ ਤੇ ਕਛੁ ਬਾਤਾ॥

ਮਾਤਨ ਮਨ ਸੁੰਦਰ ਸੁਤ ਮੋਹੈ॥ ਜਨੁ ਦਿਤਿ ਗੂਰ ਰਵਿ ਸਸਿ ਦੋਊ ਸੋਹੈ॥੧੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ ਦੇ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਸੌਂਹਦੇ ਸਨ-(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੇ) ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਗੱਲ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸੋਹਣੇ ਬੇਟੇ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ-ਮਾਨੋ ਕਿ (ਦਿਤਿ) ਦੇਵ ਮਾਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ॥੧੬੫॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੈ ਸਜਿ ਸੁੱਧ ਬਰਾਤਾ॥ ਕਛੁ ਨ ਪਰਤ ਕਹਿ ਤਿਨ ਕੀ ਬਾਤਾ॥

ਬਾਢਤ ਕਹਤ ਗੁੰਥ ਬਾਤਨ ਕਰ॥ ਬਿਦਾ ਹੋਨ ਸਿਸੁ ਚਲੇ ਤਾਤ ਘਰ॥੧੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਜੰਵ ਸਜਾਈ, (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੁਝ ਕਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਗੁੰਥ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ (ਸਿਸੁ) ਬੱਚੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਤੁਰੇ॥੧੬੬॥

ਆਇ ਪਿਤਾ ਕਹੁ ਕੀਨ ਪ੍ਰਨਾਮਾ॥ ਜੋਰ ਪਾਨ ਠਾਵੇ ਬਲ ਧਾਮਾ॥

ਨਿਰਖ ਪੁਤ੍ਰ ਆਨਦ ਮਨ ਭਰੇ॥ ਦਾਨ ਬਹੁਤ ਬਿਪਨ ਕਹੁ ਕਰੇ॥੧੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆ ਕੇ ਪਿਤਾ (ਦਸਰਥ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ, ਬਲ ਧਾਮਾ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਭਰਤ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੂਘਨ) ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ (ਦਸਰਥ) ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਾਨ (ਦੇਣਾ) ਕੀਤਾ॥੧੬੭॥

ਤਾਤ ਮਾਤ ਲੈ ਕੰਠਿ ਲਗਾਏ॥ ਜਨੁ ਦੁਇ ਰਤਨ ਨਿਰਧਨੀ ਪਾਏ॥

ਬਿਦਾ ਮਾਂਗ ਜਬਿ ਗਏ ਰਾਮ ਘਰ॥ ਸੀਸ ਰਹੇ ਧਰਿ ਚਰਨ ਕਮਲ ਪਰ॥੧੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਆਦਿਕ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ) ਲੈ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਮਾਨੋ ਕਿ (ਕਿਸੇ) ਕੰਗਲੇ ਨੇ ਦੋ ਰਤਨ ਲੱਭੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵਿਦਾਈ ਲੈਣ ਨੂੰ ਘਰ ਗਏ ਸਨ-ਤਾਂ (ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੇ) ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਧਰ ਰਹੇ ਸਨ। (ਤਾਂ ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੇ ਜੋ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅੱਗੇ ਕਬਿੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ)॥੧੬੮॥

ਕਬਿੱਤ॥

ਰਾਮ ਬਿਦਾ ਕਰੇ ਸਿਰ ਚੂਮੜੇ ਪਾਨ ਪੀਠ ਧਰੇ

ਆਨਦ ਸੋਂ ਭਰੇ ਲੈ ਤੰਬੋਰ ਆਗੇ ਧਰੇ ਹੈਂ॥

ਦੁੰਦਭੀ ਬਜਾਇ ਤੀਨੋ ਭਾਈ ਯੋਂ ਚਲਤ ਭਏ

ਮਾਨੋ ਸੂਰ ਚੰਦ ਆਨ ਕੋਟਿ ਅਵਤਰੇ ਹੈਂ॥

ਕੇਸਰ ਸੋਂ ਭੀਜੇ ਪਟ ਸੋਭਾ ਦੇਤ ਐਸੀ ਭਾਂਤਿ

ਮਾਨੋ ਰੂਪ ਰਾਗ ਕੇ ਸੁਹਾਗ ਭਾਗ ਭਰੇ ਹੈਂ॥

ਰਾਜਾ ਅਵਧੇਸ ਕੇ ਕੁਮਾਰ ਐਸੇ ਸੋਭਾ ਦੇਤ

ਕਾਮ ਜੂ ਨੇ ਕੋਟਿਕ ਕਲੜੇਰਾ ਕੈਧੋਂ ਕਰੇ ਹੈਂ॥੧੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨੇ) ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ (ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ), ਸਿਰ ਚੁੰਮੇ, (ਤੰਬੋਰ) ਪਾਨ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। (ਹੋਰ) ਤਿੰਨੋ ਭਰਾ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ ਇਓਂ ਤੁਰ ਪਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਆ ਪ੍ਰਗਟੇ ਹਨ। ਕੇਸਰ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਕੱਪੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ਰਾਗ (ਭਾਗ ਭਰੇ) ਬਖਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ (ਸੁਹਾਗ) ਪਤੀ ਹਨ। ਰਾਜੇ (ਅਵਧੇਸ) ਦਸਰਥ ਦੇ ਲੜਕੇ ਇਉਂ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਕੈਧੋਂ) ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਾਮਦੇਵ ਨੇ ਹੀ ਕਰੋੜਾਂ ਕੁ (ਕਲੜੇਰਾ- ਕਲੇਵਰ) ਸਰੀਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੧੬੯॥

ਕਬਿੱਤ॥

ਅਉਧ ਤੇ ਨਿਸਰ ਚਲੇ ਲੀਨੇ ਸੰਗਿ ਸੂਰ ਭਲੇ

ਰਨ ਤੇ ਨ ਟਲੇ ਪਲੇ ਸੋਭਾ ਹੂੰ ਕੇ ਧਾਮ ਕੇ॥

ਸੁੰਦਰ ਕੁਮਾਰ ਉਰ ਹਾਰ ਸੋਭਿਤ^੧ ਅਪਾਰ
 ਤੀਨੋ ਲੋਕ ਮਧਯ ਕੀ ਮੁਹੱਯਾ ਸਬ ਬਾਮ ਕੇ॥
 ਦੁਰਜਨ ਦਲੱਯਾ ਤੀਨੋ ਲੋਕ ਕੇ ਜਿਤੱਯਾ
 ਤੀਨੋ ਰਾਮ ਜੂ ਕੇ ਭੱਯਾ ਹੈਂ ਚਹੱਯਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ॥
 ਬੁੱਧਿ ਕੇ ਉਦਾਰ ਹੈਂ ਸਿੰਗਾਰ ਅਵਤਾਰ
 ਦਾਨ ਸੀਲ ਕੇ ਪਹਾਰ ਕੈ ਕੁਮਾਰ ਬਨੇ ਕਾਮ ਕੇ॥੧੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਯੁਧਿਆ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ, ਚੰਗੇ ਯੋਧੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਏ, ਜੰਗ ਤੋਂ ਟਲੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਪਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋਹਣਿਆਂ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਬਹੁਤ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ, (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਵਿੱਚ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ (ਬਾਮ) ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਦੇ ਜਿੱਤਣ ਹਾਰੇ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨੋ ਭਰਾ ਹਰਿ ਨਾਮ (ਸਿਮਰਨ) ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਉੱਤਮ, ਸਿੰਗਾਰ (ਰਸ) ਦੇ ਸਰੂਪ, ਦਾਨ ਅਤੇ (ਸੀਲ) ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ (ਪਹਾਰ) ਅੰਬੋਹ (ਕੈ) ਜਾਂ ਕਾਮ ਦੇ ਲੜਕੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੧੨੦॥

ਅਸੂ ਬਰਨਨੰ॥ ਕਬਿੱਤ॥
 ਨਾਗਰਾ ਕੇ ਨੈਨ ਹੈਂ ਕਿ ਚਾਤੁਰਾ ਕੇ ਬੈਨ ਹੈਂ
 ਬਘੂਲਾ ਮਾਨੋ ਗੈਨ ਕੈਸੇ ਤੈਸੇ ਥਹਰਤ ਹੈਂ॥
 ਨ੍ਰਿਤਿਕਾ ਕੇ ਪਾਉ ਹੈਂ ਕਿ ਜੁਪ ਕੈਸੇ ਦਾਉ ਹੈਂ
 ਕਿ ਛਲ ਕੇ ਦਿਖਾਉ ਕੇਉ ਤੈਸੇ ਬਿਹਰਤ ਹੈਂ॥
 ਹਾਕੇ ਬਾਜ ਬੀਰ ਹੈਂ ਤੁਫੰਗ ਕੈਸੇ ਤੀਰ ਹੈਂ
 ਅੰਜਨੀ ਕੇ ਧੀਰ ਹੈਂ ਕਿ ਧੁਜਾ ਸੇ ਫਹਰਤ ਹੈਂ२॥
 ਲਹਰੈਂ ਅਨੰਗ ਕੀ ਤਰੰਗ ਜੈਸੇ ਗੰਗ ਕੀ
 ਅਨੰਗ ਕੈਸ ਅੰਗ ਜਜੋਂ ਨ ਕਹੂੰ ਠਹਰਤ ਹੈਂ॥੧੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੁਣ ਇੱਕ ਕਬਿੱਤ ਵਿੱਚ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ) (ਨਾਗਰਾ) ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ (ਵਾਂਗ ਚੰਚਲ) ਹਨ, ਚਤੁਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ (ਜਾਂ ਚਤੁਰ ਇਸਤਰੀਆਂ) ਦੇ ਵਾਕ (ਚੰਚਲ) ਹਨ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ (ਥਹਰਤ) ਹਿੱਲਦੇ ਹਨ। ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਹਨ ਜਾਂ ਜੂਏ ਦੇ ਦਾਅ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਛਲ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ (ਛਲੇਡਾ ਰੂਪ) ਹਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ (ਹਾਕੇ) ਦੌੜਾਏ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਹਨ, ਬੰਦੂਕ (ਗੋਲੀ) ਜਾਂ ਤੀਰ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਅੰਜਨ ਦੇ (ਧੀਰ) ਪੁੱਤਰ (ਹਨੂਮਾਨ) ਹਨ, ਜਾਂ ਝੰਡੇ ਦੇ (ਫਰਰੇ ਵਾਂਗ) (ਫਹਰਤ)

^੧ ਪਾਠ- 'ਸੋਭਿਯਤ' ਅਤੇ 'ਸੋਭ ਹੀ' ਵੀ ਹਨ।

^੨ ਪਾਠ- ਕਿ ਅੰਜਨ ਕੇ ਧੀਰ ਕੈ ਧੁਜਾ ਸੇ ਫਹਰਤ ਹੈਂ॥

ਝੁੱਲਦੇ ਹਨ। ਕਾਮਦੇਵ (ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ) ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਕਿ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਕਾਮਦੇਵ ਦੇ (ਅੰਗ) ਸਰੂਪ ਵਾਂਗ ਕਿਤੇ ਖਲੋਂਦੇ ਨਹੀਂ॥੧੭੧॥

(ਨੋਟ:- ਅੰਗ ੧੭੧ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਵਰਣਨ ਦੋ ਕਥਿੱਤਾਂ (ਅੰਗ ੧੭੨ ਅਤੇ ੧੭੩) ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ)

ਨਿਸਾ ਨਿਸਿਨਾਥ ਜਾਨੈ ਦਿਨ ਦਿਨਪਤਿ ਮਾਨੈ
ਭਿਛਕਨ ਦਾਤਾ ਕੈ ਪ੍ਰਮਾਨੈ ਮਹਾ ਦਾਨ ਹੈਂ॥
ਅਉਖਧੀ ਕੈ ਰੋਗਿਨਿ ਅਨੰਤ ਰੂਪ ਜੋਗਿਨਿ
ਸਮੀਪ ਕੈ ਬਯੋਗਿਨਿ ਮਹੇਸ ਮਹਾਮਾਨ ਹੈਂ॥
ਖੜ੍ਹੀ ਖਗ ਖਯਾਤਾ ਸਿਸੁ ਰੂਪਨ ਕੈ ਮਾਤਾ
ਮਹਾ ਗਯਾਨੀ ਗਯਾਨ ਗਯਾਤਾ ਕੈ ਬਿਧਾਤਾ ਕੈ ਸਮਾਨ ਹੈਂ॥
ਗਨਨ ਗਨੇਸ ਮਾਨੈ ਸੁਰਨ ਸੁਰੇਸ ਜਾਨੈ
ਜੈਸੇ ਪੇਖੇ ਤੈਸੇ ਈ ਲਖੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈਂ॥੧੭੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ) ਰਾਤ ਨੇ (ਨਿਸਿਨਾਥ) ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਮਝਿਆ, ਦਿਨ ਨੇ (ਦਿਨਪਤਿ) ਸੂਰਜ ਮੰਨਿਆ, ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ ਦਾਤਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ। ਰੋਗੀਆਂ ਨੇ ਦਵਾਈ (ਬੂਟੀ) ਕਰ ਕੇ, ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ (ਅੰਤ) ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਕਰ ਕੇ, ਵਿਯੋਗੀਆਂ ਨੇ (ਸਮੀਪ) ਸੰਯੋਗ ਰੂਪ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂ (ਮਾਨ) ਧਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਖੱਤਰੀਆਂ ਨੇ (ਖਗ) ਤੀਰ (ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਾਉਣ) ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ, ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਰੂਪ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗਿਆਤਿਆਂ ਜਾਂ (ਬਿਧਾਤਾ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਤੁਲ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਗਨ (ਦੇਵਤਿਆਂ) ਨੇ ਗਣੇਸ਼ ਮੰਨੇ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰ ਜਾਣੇ (ਭਾਵ ਕਿ- ਜੀਹਨੇ) ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮਝੇ ਤਿਹੇ ਜਿਹੇ ਹੀ (ਬਿਰਾਜਮਾਨ) ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੇਖੇ ਹਨ॥੧੭੨॥

ਸੁਧਾ ਸੋ ਸੁਧਾਰੇ ਰੂਪ ਸੋਭਿਤਿ ਉਜਯਾਰੇ ਕਿਧੋ^੧
ਸਾਚੇ ਬੀਚ ਢਾਰੇ ਮਹਾ ਸੋਭਾ ਕੈ ਸੁਧਾਰ ਕੈ॥
ਕਿਧੋ^੨ ਮਹਾ ਮੋਹਨੀ ਕੇ ਮੋਹਬੇ ਨਮਿਤਿ^੩ ਬੀਰ
ਬਿਧਿਨਾ ਬਨਾਏ ਮਹਾ ਬਿਧਿ ਸੋ ਬਿਚਾਰ ਕੈ॥
ਕਿਧੋ* ਦੇਵ ਦੈਤਨ ਬਿਬਾਦ ਛਾਡਿ ਬਡੇ ਚਿਰ
ਮਥਿ ਕੈ ਸਮੁਦ੍ਰ ਛੀਰ ਲੀਨੇ ਹੈਂ ਨਿਕਾਰ ਕੈ॥

^੧ ਪਾਠ- ਸੱਤ੍ਰੇ

^੨* ਪਾਠ- ਕੈ ਧੋ

^੩ ਪਾਠ- ਕੈ ਧੋ ਮਹਿ ਮੋਹਨੀਨਿ ਮੋਹਿਬੇ ਨਮਿੱਤ

**ਕਿਧੋਂ* ਬਿਸੁਨਾਥ ਜੂ ਬਨਾਏ ਨਿਜਿ ਪੇਖਿਬੇ ਕਉ
ਅਉਰ ਨ ਸਕਤ ਐਸੀ ਸੁਰਤੈਂ ਸੁਧਾਰ ਕੈ॥੧੭੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਆਦਿਕ ਸਭ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ (ਰੂਪ) ਸਰੀਰ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਉਜੜਾਰੇ) ਚਮਕੀਲੇ ਸੋਹਦੇ ਹਨ (ਕਵੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹਾਂ ਸੋਭਾ ਦੇ ਸੱਚੇ (ਨੱਪੇ) ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਖਿਆਲ ਨਾਲ) ਢਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਾਂ ਮਹਾਂ ਮੋਹਨੀ (ਅਵਤਾਰ) ਦੇ ਮੋਹਨ ਵਾਸਤੇ (ਸਾਰੇ) ਭਰਾ (ਬਿਧਿਨਾ) ਬ੍ਰਹਮਾ (ਭਾਵੀ) ਨੇ ਬੜੇ (ਸੁਯੋਗ) ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਜਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਦੈਤਾਂ ਨੇ (ਬਿਬਾਦ) ਝਗੜੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਬਹੁਤ ਚਿਰ (ਕਾਲ) ਤੱਕ ਫੀਰ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਕੱਢ ਲਏ ਹਨ। ਜਾਂ (ਬਿਸੁਨਾਥ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ (ਸ਼ਿਵ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਹਨ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਹੋਰ ਤਾਂ ਐਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਬਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ॥੧੭੩॥

**ਸੀਮ ਤਜਿ ਆਪਨੀ ਬਿਰਾਨੇ ਦੇਸ ਲਾਂਘ ਲਾਂਘ
ਰਾਜਾ ਮਿਥਲੇਸ ਕੇ ਪਹੁਚੇ ਦੇਸ ਆਨ ਕੈ॥
ਤੁਰਹੀ ਅਨੰਤ ਬਾਜੈਂ ਦੁੰਦਭੀ ਅਪਾਰ ਗਾਜੈਂ
ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬਾਜਨ ਬਜਾਏ ਜੋਰ ਜਾਨ ਕੈ॥
ਆਗੈ ਆਨਿ ਤੀਨੈ ਨ੍ਰਿਪ ਕੰਠ ਲਾਇ ਲੀਨੈ
ਰੀਤਿ ਰੂੜੁ ਸਬੈ ਕੀਨੇ ਬੈਠੇ ਬੇਦ ਕੈ ਬਿਧਾਨ ਕੈ॥
ਬਰਖਯੋ ਧਨ ਕੀ ਧਾਰ ਪਾਯਤ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰਾ
ਭਿੱਛਕ ਭਏ ਨ੍ਰਿਪਾਰ ਐਸੇ ਪਾਇ ਦਾਨ ਕੈ॥੧੭੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਛੱਡ ਕੇ, (ਬਿਰਾਨੇ) ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਲੰਘ ਕੇ-ਰਾਜਾ (ਮਿਥਲੇਸ-ਮਿਥਲਾ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ) ਜਨਕ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਅਨੇਕਾਂ (ਤੁਰਹੀ) ਨਰਸਿੰਗੇ ਵੱਜਦੇ, ਬੇਅੰਤ ਨਗਾਰੇ ਗੱਜਦੇ ਸਨ, (ਜੋਰ) ਮੇਲ ਸਮਝ ਕੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵਜਾਏ। ਰਾਜੇ (ਜਨਕ) ਨੇ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ) ਤਿੰਨੇ (ਭਰਾ) ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਏ, ਸਾਰੀ ਰੂੜੀਵਾਦ (ਲੌਕਿਕ) ਰੀਤ ਅਤੇ ਵੇਦ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਬਹਿ ਗਏ। (ਰਾਜਾ ਜਨਕ) ਧਨ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹਿਆ, (ਜੀਹਦਾ) ਪਾਰ ਉਰਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਦਾਨ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਮੰਗਤੇ ਵੀ (ਨ੍ਰਿਪਾਰ) ਰਾਜੇ ਹੋ ਗਏ॥੧੭੪॥

**ਬਾਨੇ ਫਹਰਾਨੇ ਘਹਰਾਨੇ ਦੁੰਦਭਿ ਅਰਾਨੇ
ਜਨਕਪੁਰੀ ਕੋ ਨਿਯਰਾਨੇ ਬੀਰ ਜਾਇ ਕੈ॥
ਕਹੂੰ ਚਉਰ ਢਾਰੈਂ ਕਹੂੰ ਚਾਰਣ ਉਚਾਰੈਂ**

ਕਹੂੰ ਭਾਟ ਜੁ ਪੁਕਾਰੈ ਛੰਦ ਸੁੰਦਰ ਬਨਾਇ ਕੈ॥
 ਕਹੂੰ ਬੀਨ ਬਾਜੈ ਕੋਊ ਬਾਸੁਰੀ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਸਾਜੈ
 ਦੇਖੈ ਕਾਮ ਲਾਜੈ ਰਹੇ ਭਿੱਛਕ ਅਗਾਇ ਕੈ॥
 ਰੰਕ ਤੇ ਸੁ ਰਾਜਾ ਭਏ ਆਸਿਖ ਅਸੇਖ ਦਏ
 ਮਾਂਗਤ ਨ ਭਏ ਫੇਰ ਐਸੇ ਦਾਨ ਪਾਇ ਕੈ॥੧੭੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਨੇ) ਝੰਡਿਆਂ ਦੇ ਫਰਚੇ (ਫਹਰਾਨੇ) ਝੁੱਲੇ, (ਅਰਾਨੇ) ਝੋਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅਰੜਾ ਕੇ ਨਗਾਰੇ (ਘਹਰਾਨੇ) ਵੱਜੇ, ਯੋਧੇ ਜਾ ਕੇ (ਜਨਕਪੁਰੀ) ਮਿਥਲਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਤੇ ਚੌਰ ਝੁਲਾਉਂਦੇ, ਕਿਤੇ ਚਾਰਣ^੧ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਭੱਟ ਸੋਹਣੇ ਛੰਦ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਵੀਣਾ (ਰਬਾਬ, ਮੋਰ ਵੇਣ ਆਦਿਕ) ਵੱਜਦੀਆਂ, ਕੋਈ ਬਾਸੁਰੀ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਂ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ, (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ) ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਾਮ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗਤੇ ਵੀ ਰੱਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਕੰਗਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰਾਜੇ ਹੋ ਗਏ, (ਅਸੇਖ) ਬਹੁਤ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਦਾਨ ਲੈ ਕੇ ਫੇਰ (ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਉਹਨਾਂ) ਮੰਗਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ॥੧੭੫॥

ਆਨ ਕੈ ਜਨਕ ਲੀਨੋ ਕੰਠ ਸੋ ਲਗਾਇ ਤਿਹੂੰ
 ਆਦਰ ਦੁਰੰਤ ਕੈ ਅਨੰਤ ਭਾਂਤਿ ਲਏ ਹੈਂ॥
 ਬੇਦ ਕੇ ਬਿਧਾਨ ਕੈ ਕੈ ਬਯਾਸ ਤੇ ਬਧਾਈ ਬੇਦਿ
 ਏਕ ਏਕ ਬਿਪ੍ਰ ਕਉ ਬਿਸੇਖ ਸੂਰਨ ਦਏ ਹੈਂ॥
 ਰਾਜ ਕੁਆਰ ਸਬੈ ਪਹਿਰਾਏ ਸਿਰਪਾਇਨ ਤੇ
 ਮੋਤੀ ਮਾਨਕਨ ਕੇ ਬਰਖ ਮੇਘ ਗਏ ਹੈਂ॥
 ਦੰਤੀ ਸ੍ਰੋਤ ਦੀਨੋ ਕੇਤੇ ਸਿੰਧਲੀ ਤੁਰੇ ਨਵੀਨੋ
 ਰਾਜਾ ਕੇ ਕੁਮਾਰ ਤੀਨੋ^੨ ਬਯਾਹ ਕੈ ਪਠਏ ਹੈਂ॥੧੭੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜਾ) ਜਨਕ ਨੇ ਆ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਆਦਰ ਨਾਲ (ਅੱਗੋਂ) ਲਏ। ਵੇਦ ਦੀ ਰੀਤ ਨਾਲ ਵਿਆਸ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਵੇਦੀ (ਬਧਾਈ) ਬੰਨ੍ਹਵਾਈ (ਬਣਵਾਈ), ਇੱਕ ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ (ਬਿਸੇਖ) ਬਹੁਤ (ਬਹੁਤ) ਸੋਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ (ਸਿਰੋਪਾਵਾਂ ਨਾਲ) ਸਾਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਪਹਿਰਾਏ, ਮੋਤੀਆਂ ਮਾਣਕਾਂ ਦੇ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਗਏ

^੧ ਇਹ ਵੀ 'ਭੱਟ' ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਯਾਯ ਹੈ ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਚ ਸਮੇਂ ਘੁੰਘਰੂ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਖੌਲੀਏ ਨੂੰ ਵੀ 'ਚਾਰਣ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

^੨ ਹੋਰ ਰਾਮਾਇਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਏਸ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਯੰਬਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਹੂੰ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਮਾਇਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਏਥੇ ਸੁਯੰਬਰ ਪੂਰਨ ਵਿਆਹ ਹੈ, ਇਹ ਅਧੂਰੀ ਰਸਮ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਏਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਆਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਿਖਾਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਥਾਂ-ਪਰ-ਥਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਭਰਤ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਆਸ਼ਯ ਹੈ।

ਸਨ। ਕਈ (ਸ੍ਰੋਤ) ਚਿੱਟੇ (ਦੰਤੀ) ਹਾਥੀ (ਚਿੱਟੇ ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ) ਦਿੱਤੇ, (ਕਈ) (ਸਿੰਧਲੀ) ਸਮੁੰਦਰੀ (ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ) ਨਵੇਂ ਘੋੜੇ ਦਿੱਤੇ ਰਾਜਾ (ਦਸ਼ਰਥ) ਦੇ ਤਿੰਨੇ (ਹੋਰ) ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਵਿਆਹ ਕੇ ਹੀ ਭੇਜੇ ਗਏ॥੧੭੬॥

ਦੋਧਕ ਛੰਦ॥

ਬਯਾਹ ਸੁਤਾ ਨ੍ਰਿਪ ਕੀ ਨ੍ਰਿਪ ਬਾਲੰ॥ ਮਾਂਗ ਬਿਦਾ ਮੁਖਿ ਲੀਨ ਉਤਾਲੰ॥

ਸਾਜਨ ਬਾਜ ਚਲੇ ਗਜ ਸੰਜੁਤ॥ ਏਸਨ ਏਸ ਨਰੇਸਨ ਕੇ ਜੁਤ॥੧੭੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ (ਜਨਕ) ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਵਿਆਹ ਕੇ-ਮੂੰਹੋਂ (ਉਤਾਲੰ) ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਿਦਾ ਮੰਗ ਲਈ। ਸਾਜਾਂ ਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਤੇ (ਨਰੇਸਨ) ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਤ॥੧੭੭॥

ਦਾਜ ਸੁਮਾਰ ਸਕੈ ਕਰਿ ਕਉਨੈ॥ ਬੀਨ ਸਕੈ ਬਿਧਨਾ ਨਹੀ ਤਉਨੈ॥

ਬੇਸਨ ਬੇਸਨ ਬਾਜਿ ਮਹਾ ਮਤਿ॥ ਭੇਸਨ ਭੇਸ ਚਲੇ ਗਜ ਗੱਜਤਿ॥੧੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦਾਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? (ਬਿਧਨਾ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੀ ਉਹਨੂੰ (ਬੀਨ) ਚੁਣ (ਗਿਣ) ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਮਹਾਂ ਮਸਤ (ਤਾਕਤਵਰ, ਕੱਦਾਵਰ) ਘੋੜੇ, (ਅਤੇ) ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ ਗੱਜਦੇ ਹੋਏ (ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ) ਤੁਰੇ॥੧੭੮॥

ਬਾਜਤ ਨਾਦ ਨਫੀਰਨ ਕੇ ਗਨ॥ ਗਾਜਤਿ ਸੂਰ ਪ੍ਰਮਾਥ ਮਹਾਮਨ॥

ਅਉਧਿ ਪੁਰੀ ਨਿਯਰਾਨਿ ਜਹੀਂ ਜਬਿ॥ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭੇ ਰਘੁਨੰਦ ਤਹੀ ਤਬਿ॥੧੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਖਾਂ ਤੇ ਨਫੀਰੀਆਂ ਦੇ (ਗਨ) ਸਮੁਦਾਇ ਵੱਜਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣਾਂ ਦੇ (ਪ੍ਰਮਾਥ) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਯੋਧੇ ਗੱਜਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਜਦੋਂ ਅਯੁਧਿਆ ਨਗਰੀ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਸੀ-ਤਾਂ ਓਥੇ ਉਦੋਂ ਰਘੁ (ਕੁਲ) ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਆ ਗਏ ਸਨ॥੧੭੯॥

ਮਾਤਨ ਵਾਰ ਕੀਯੋ ਜਲ ਪਾਨੰ॥ ਦੇਖ ਨਰੇਸ ਰਹੇ ਛਬਿ ਮਾਨੰ॥

ਭੂਪ ਬਿਲੋਕਤ ਲਾਇ ਲਏ ਉਰ॥ ਨਾਚਤ ਗਾਵਤ ਗੀਤ ਭਏ ਪੁਰ॥੧੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਂਵਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਾਰ ਕੇ (ਪਾਨੰ) ਪੀਤਾ। ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ (ਛਬਿ ਮਾਨੰ) ਸੋਭਾ ਵਾਲੇ (ਪੁੱਤਰਾਂ) ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਨਗਰ (ਅਯੁਧਿਆ) ਵਿੱਚ ਨੱਚਦੇ ਅਤੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ॥੧੮੦॥

ਭੂਪਜ ਬਯਾਹ ਜਬੈ ਗ੍ਰਹ ਆਏ॥ ਬਾਜਤ ਭਾਂਤਿ ਅਨੇਕ ਬਧਾਏ॥

ਤਾਤ ਬਸਿਸੁ ਸੁਮਿਤ੍ਰੁ ਬੁਲਾਏ॥ ਅਉਰ ਅਨੇਕ ਤਹਾਂ ਰਿਖਿ ਆਏ॥੧੮੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਰੇ ਨ੍ਰਿਪਨੰਦ ਤਹੀਂ ਤਬ॥

^੨ ਪਾਠ- ਪੀਯੋ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ (ਭੂਪਜ) ਰਾਜ ਪੁੱਤਰ ਵਿਆਹ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਏ, ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ (ਬਾਜਤ) ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। (ਉਹਨਾਂ ਦੇ) (ਤਾਤ) ਪਿਤਾ ਨੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਅਤੇ (ਸੁਮਿਤ੍ਰ) ਸੁਮੰਤ (ਮੰਤਰੀ) ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਹੋਰ ਵੀ ਉਥੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰਿਖੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ॥੧੮੧॥

ਘੋਰ ਉਠੀ ਘਹਰਾਇ ਘਟਾ ਤਬਿ॥ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸਿ ਦਿਗਦਾਹ ਲਖਯੋ ਸਬਿ॥

ਮੰਤ੍ਰੀ ਮਿਤ੍ਰ ਸਬੈ ਅਕੁਲਾਨੇ॥ ਭੂਪਤਿ ਸੋਂ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਖਾਨੇ॥੧੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਘੋਰ ਘਟਾ (ਘਹਰਾਇ) ਗੱਜ ਉੱਠੀ, ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਹੀ (ਦਿਗਦਾਹ) ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵੇਖੀਆਂ। ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ (ਅਕੁਲਾਨੇ) ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੂੰ ਕਿਹਾ॥੧੮੨॥

ਹੋਤੁਪਾਤ ਬਡੇ ਸ੍ਰਿਣੁ ਰਾਜਨ^੧॥ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰੇ ਰਿਖਿ ਜੋਰਿ ਸਮਾਜਨ॥

ਬੋਲਹੁ ਬਿੱਖ ਬਿਲੰਬ ਨ ਲੀਜੈ^੨॥ ਹੈ ਕ੍ਰਿਤ ਜਗਜ ਅਰੰਭਨ ਕੀਜੈ॥੧੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਰਾਜਨ! ਸੁਣ ਕਿ ਬੜੇ ਉਪਦ੍ਰਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਿਖੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ (ਕੋਈ) (ਮੰਤ੍ਰ) ਸਲਾਹ (ਵਿਚਾਰ) ਕਰੋ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਓ (ਬਿਲੰਬ) ਦੇਰ ਨਾ (ਲੀਜੈ) ਲਾਓ। (ਹੈਕ੍ਰਿਤ- 'ਹਯਕ੍ਰਿਤ' ਅਥਵਾ 'ਹਯਕ੍ਰਿਤ') ਅਸਵਮੇਧ ਯੱਗ ਆਰੰਭ ਕਰੋ॥੧੮੩॥

ਆਇਸ ਰਾਜ ਦਯੋ ਤਤਕਾਲਹਿ॥ ਮੰਤ੍ਰ ਸੁਮਿਤ੍ਰਹ ਬੁਧਿ ਬਿਸਾਲਹਿ॥

ਹੈਕ੍ਰਿਤ^੩ ਜਗਜ ਅਰੰਭਨ ਕੀਜੈ॥ ਆਇਸ ਬੇਗ ਨਰੇਸ ਕਰੀਜੈ॥੧੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, (ਸੁਮਿਤ੍ਰਹ) ਸੁਮੰਤ੍ਰ ਮਹਾਂ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ। ਕਿ ਅਸਵਮੇਧ ਯੱਗ ਆਰੰਭ ਕਰੋ। (ਇਹ) ਰਾਜੇ ਦੀ (ਮੇਰੀ) ਆਗਿਆ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕਰੋ॥੧੮੪॥

ਬੋਲ ਬਡੇ ਰਿਖਿ ਲੀਨਿ ਮਹਾ ਦਿਜ॥ ਹੋਤਿਨ ਬੋਲ ਲਯੋ ਜੁ ਰਿਤ੍ਰਿਜ॥

ਪਾਵਕ ਕੁੰਡ ਖੁਦਯੋ ਤਿਹ ਅਉਸਰ॥ ਗਾਡਿਯ ਖੰਡ ਤਹਾਂ ਧਰਮੰ ਧਰ॥੧੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੱਡੇ ਰਿਖੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। (ਹੋਤਿਨ) ਹੋਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਤ੍ਰਿਜਾਂ ਸਮੇਤ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਗਨੀ ਕੁੰਡ ਵੀ ਖੋਦਿਆ ਅਤੇ (ਧਰਮ ਖੰਡ) ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਉਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ॥੧੮੫॥

^੧ ਪਾਠ- ਹੋਤ ਉਤਪਾਤ ਬਡੇ ਸੁਣ ਰਾਜਨ

^੨ ਪਾਠ- ਕੀਜੈ

^੩ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀਆਂ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ:- ੧ (ਹਯ) ਘੋੜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ (ਕ੍ਰਿਤ) ਯਗ, ੨. ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੋੜਾ (ਕ੍ਰਿਤ) ਛੇਦਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਯਗ। ਇਥੇ 'ਜਗਜ' ਪਾਠ ਅੱਗੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੰਬਰ ੨ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਜਿਆਦਾ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ।

ਛੋਰਿ ਲਯੋ ਹਯਸਾਰਹ ਤੇ ਹਯ॥ ਅਸਿਤ ਕਰਨ ਪ੍ਰਭਾਸਤ ਕੇਕਯ॥
ਦੇਸਨ ਦੇਸ ਨਰੇਸ ਦਏ ਸੰਗਿ॥ ਸੁੰਦਰ ਸੂਰ ਸੁਰੰਗ ਸੁਭੈ ਅੰਗ॥੧੮੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜਸ਼ਾਲ ਤੋਂ ਘੋੜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆ, ਜੋ (ਅਸਿਤ) ਕਾਲੇ ਕੰਨਾਂ ਵਾਲਾ (ਕੇਕਯ) ਮੋਰ ਵਾਂਗ (ਪ੍ਰਭਾਸਤ) ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਸੋਹਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਰੰਗ (ਰੂਪ) ਨਾਲ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ) ਅੰਗ ਸੌਂਹਦੇ ਸਨ॥੧੮੬॥

ਸਮਾਨਕਾ ਛੰਦ॥

ਨਰੇਸ ਸੰਗ ਕੈ ਦਏ॥ ਪ੍ਰਬੀਨ ਬੀਨ ਕੈ ਲਏ॥
ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਹੈ ਚਲੇ॥ ਸੁ ਬੀਰ ਬੀਰ ਹਾ ਭਲੇ॥੧੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘੋੜੇ ਦੇ) ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। (ਸਨੱਧ ਬੱਧ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਅਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਤੁਰੇ, (ਹਾਭਲੇ) ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਯੋਧੇ॥੧੮੭॥

ਬਿਦੇਸ ਦੇਸ ਗਾਹ ਕੈ॥ ਅਦਾਹ ਠਉਰ ਦਾਹ ਕੈ॥
ਫਿਰਾਇ ਬਾਜ ਰਾਜ ਕਉ॥ ਸੁਧਾਰ ਰਾਜ ਕਾਜ ਕਉ॥੧੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਗਾਹ ਕੇ, (ਅਦਾਹ) ਅਨਸਤੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ। (ਬਾਜ ਰਾਜ) ਮਹਾਨ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਘੁਮਾ ਕੇ, ਰਾਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਸਵਾਰ ਕੇ॥੧੮੮॥

ਨਰੇਸ ਪਾਇ ਲਾਗਿਯੰ॥ ਦੁਰੰਤ ਦੇਖ ਭਾਗਿਯੰ॥
ਸੁ ਪੂਰ ਜਗਜ ਕੇ ਕਰਯੋ॥ ਨਰੇਸ ਤ੍ਰਾਸ ਕਉ ਹਰਯੋ॥੧੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੋਰ) ਰਾਜੇ ਪੈਰੀਂ ਲੱਗੇ (ਅਥਵਾ- 'ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਆ ਲੱਗੇ'), ਬੇਅੰਤ ਦੋਸ਼ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਯੱਗ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੧੮੯॥

ਅਨੰਤ ਦਾਨ ਪਾਇ ਕੈ॥ ਚਲੇ ਦਿਜੰ ਅਘਾਇ ਕੈ॥
ਦੁਰੰਤ ਆਸਿਖੈਂ ਰੜੈਂ॥ ਰਿਚਾ ਸੁ ਬੇਦ ਕੀ ਪੜੈਂ॥੧੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਲੈ ਕੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ (ਅਘਾਇ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰੇ। ਬਹੁਤ ਅਸੀਸਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਵੇਦ ਦੀਆਂ ਰਿਚਾਵਾਂ (ਤੁਕਾਂ) ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ॥੧੯੦॥

ਨਰੇਸ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ॥ ਸੁਭੰਤ ਬੇਸ ਬੇਸ ਕੇ॥
ਬਿਸੇਖ ਸੂਰ ਸੋਭਹੀਂ॥ ਸੁਸੀਲ ਨਾਰਿ ਲੋਭਹੀਂ॥੧੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਬਾਸਾਂ ਨਾਲ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। (ਬਿਸੇਖ) ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। ਸੁਸੀਲ (ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਿਆਂ) 'ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ॥੧੯੧॥

ਬਜੰਤੂ ਕੋਟਿ ਬਾਜਹੀਂ॥ ਸਨਾਇ ਭੇਰਿ ਸਾਜਹੀਂ॥

ਬਨਾਇ ਦੇਵਤਾ ਧਰੈਂ॥ ਸਮਾਨ ਜਾਇ^੧ ਪਾ ਪਰੈਂ॥੧੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਰੋੜਾਂ ਵਾਜੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ, ਸਰਨਾਈਆਂ ਅਤੇ (ਭੇਰਿ) ਨਗਾਰੇ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ। (ਮਿੱਟੀ ਦੇ) ਦੇਵਤੇ ਬਣਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਬਰਾਬਰ ਸਮਝ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ॥੧੯੨॥

ਕਰੈਂ ਡੰਡਉਤ ਪਾ ਪਰੈਂ॥ ਬਿਸੇਖ ਭਾਵਨਾ ਧਰੈਂ॥

ਸੁ ਮੰਤ੍ਰੁ ਜੰਤ੍ਰੁ ਜਾਪਿਯੈ॥ ਦੁਰੰਤ ਥਾਪ ਥਾਪਿਯੈ॥੧੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡੰਡਉਤਾਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। (ਬਿਸੇਖ) ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੰਤਰ ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਜਾਪ ਦੀ ਬਹੁਤ (ਥਾਪ) ਅਡੰਬਰੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੧੯੩॥

ਨਚਾਤ ਚਾਰੁਮੰਗਨਾ॥ ਸੁ ਜਾਨੁ ਦੇਵ ਅੰਗਨਾ॥

ਕਮੀ ਨ ਕਉਨ ਕਾਜ ਕੀ॥ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਮਰਾਜ ਕੀ॥੧੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੋਹਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਦੇਵ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਅਪਸਰਾਂ) ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀ ਬੁਝ ਨਹੀਂ। ਰਾਮ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ॥੧੯੪॥

ਸਾਰਸ੍ਰੁਤੀ ਛੰਦ॥

ਦੇਸ ਦੇਸਨ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸਿਖਵੰਤ ਹੈਂ ਦਿਜ ਏਕ॥

ਬਾਨ ਔਰ ਕਮਾਨ ਕੀ ਬਿਧਿ ਦੇਤ ਆਨ ਅਨੇਕ॥

ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿਨਿ ਸੋਂ ਪੜਾਵਤ ਬਾਰ ਨਾਰ ਸਿੰਗਾਰ॥

ਕੋਕ ਕਾਬਜ ਪੜੈ ਕਹੂੰ ਬਯਾਕਰਨ ਬੇਦ ਬਿਚਾਰ॥੧੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਦੀ (ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀ) ਕਿਰਿਆ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ (ਬ੍ਰਾਹਮਣ) ਆ ਕੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਦੀ (ਬਿਧਿ) ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। (ਬਾਰ ਨਾਰ) ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰ (ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ) ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕੋਕ (ਸ਼ਾਸਤਰ), ਕਿਤੇ ਕਾਵਿ (ਸ਼ਾਸਤਰ), ਕਿਤੇ ਵਿਆਕਰਨ (ਸ਼ਾਸਤਰ) ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵੇਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ॥੧੯੫॥

ਰਾਮ ਪਰਮ^੨ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈਂ ਰਘੁਬੰਸ ਕੇ ਅਵਤਾਰ॥

ਦੁਸ੍ਰੁ ਦੈਤਨ ਕੇ ਸੰਘਾਰਕ ਸੰਤ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰ॥

ਦੇਸਿ ਦੇਸਿ^੩ ਨਰੇਸ ਜੀਤਿ ਅਸੇਸ ਕੀਨਿ ਗੁਲਾਮ॥

^੧ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜਾਨਿ' ਦੀ ਥਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ 'ਜਾਇ' ਪਾਠ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਪਰਮ ਰਾਮ

^੩ ਪਾਠ- ਦੇਸ ਦੇਸ

ਜੜ੍ਹ ਤੜ੍ਹ ਧੁਜਾ ਬਧੀ ਜੈ ਪੜ੍ਹ ਕੀ ਸਬ ਧਾਮ॥੧੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਰਘੁ ਕੁਲ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਹਨ। (ਦੁਸਟ) ਕਠੌਰ (ਭਿਆਨਕ) ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹਨ। ਦੇਸ ਦੇਸਾਂਤਰਾਂ ਦੇ (ਅਸੇਸ) ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਜਿੱਤ ਕੇ (ਗੁਲਾਮ) ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਲਏ। ਜਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਸਾਰਿਆਂ ਘਰਾਂ ਤੇ (ਜੈਪੜ੍ਹ) ਫ਼ਤਹ ਨਾਮਹ ਦੀ ਧੁਜਾ ਬੱਧੀਆਂ ਹੱਈਆਂ ਸਨ॥੧੯੬॥

ਬਾਟਿ ਤੀਨੁ ਦਿਸਾ ਤਿਹੂੰ ਸੁਤ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਾਮ॥

ਬੋਲ ਰਾਜ ਬਸਿਸੁ ਕੀਨ ਬਿਚਾਰ ਕੇਤਕ ਜਾਮ॥

ਸਾਜ ਰਾਘਵ ਰਾਜ ਕੇ ਘਟ ਪੂਰ ਰਾਖਸਿ ਏਕ॥

ਅੰਬੁ ਮਉਲ ਨਦੀਸੁ ਉਦਕੰ ਅਉਰ ਪੁਹਪ ਅਨੇਕ॥੧੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਿੰਨ ਤਰਫ਼ਾਂ (ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ) ਤਿੰਨਾਂ (ਭਰਤ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਜੀ) ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਦੋ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ (ਦੀ ਰਾਜ ਗੱਦੀ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਲਈ (ਨਿਸਚੇ ਕੀਤੀ)। ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਈ ਪਹਿਰਾਂ ਤੱਕ (ਇਹ) ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। (ਰਾਘਵ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਰਾਜ (ਸਿੰਘਾਸਨ) ਦੇ (ਸਾਜ) ਸਜਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਇੱਕ ਘੜੀ (ਬਾਕੀ) (ਰਾਖਸਿ) ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ^੧। ਅੰਬੁ ਦਾ ਬੂਰ, (ਨਦੀਸੁ- ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਈਸ) ਗੰਗਾ (ਉਦਕ) ਜਲ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਫੁਲ (ਲਿਆਂਦੇ)॥੧੯੭॥

ਬਾਰ ਚਾਰੁ ਅਪਾਰ ਕੁੰਕਮ ਚੰਦਨਾਦਿ ਅਨੰਤ॥

ਰਾਜ ਸਾਜ ਧਰੇ ਸਬੈ ਤਹ ਆਨ ਆਨ ਦੁਰੰਤ॥

^੧ ਇਸ ਤੁੱਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਓਂ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੇ ਸਾਜੇ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਘੜਾ ਭਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਮਾਇਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਰ ਰਾਮਾਇਣਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਦੇ-ਦੇ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਏ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਮੇਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਚਯ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਦੇ-ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਸ਼ੁੱਧ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ- ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਕੋਈ ਕਾਪੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਪੜ੍ਹੇ ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਸ਼ੁੱਧੀ ਅਸ਼ੁੱਧੀ ਨਾਲ ਪਰਖੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਰੂਪ (ਸਪੈਲਿੰਗ) ਵੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵੀ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ੁੱਧ ਹੁੰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਘਟ' ਪਾਠ ਹੈ, ਇਸ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਹਦਾ ਅਰਥ 'ਘੜਾ' ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ 'ਘਟਿ' ਪਾਠ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਅਰਥ 'ਘੜੀ (ਘਟਿਕਾ)' ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੁਸਖੇ 'ਚੋਂ 'ਘਟਿ' ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਮਾਯਾਵਿਕੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀ ਕਾਪੀ ਨੂੰ ਸੋਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਮਾਯਾ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੂਲ ਪਾਠ ਲਈ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। (੨੪-੪-੧੯੭੩)

ਮੰਥਰਾ ਇਕ ਗਾਂਧੂਬੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਠੀ ਤਿਹ ਕਾਲ^੧॥
ਬਾਜ ਸਾਜ ਸਣੈ ਚੜੀ ਸਭ ਸੁਭ ਧਉਲ ਉਤਾਲ॥੧੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਪਾਰ) ਬਹੁਤ (ਚਾਰ) ਸੋਹਣੇ ਥਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ (ਕੁੰਕਮ) ਕੇਸਰ ਚੰਦਨ ਆਦਿਕ ਹਨ। ਉਥੇ ਲਿਆ ਲਿਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ (ਰਾਜ ਸਾਜ) ਰਾਜ (ਤਿਲਕ) ਦੇ ਸਮਾਨ ਰੱਖੇ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਮੰਥਰਾ ਨਾਂ ਦੀ (ਗਾਂਧੂਬੀ) ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਭੇਜੀ। ਜੋ (ਬਾਜ ਸਾਜ) ਸਾਜ ਵਾਜ (ਅਡੰਬਰੀ ਸਮਾਨਾਂ) ਸਮੇਤ ਸੁਹਣੇ ਮੰਦਰ ਤੇ (ਉਤਾਲ) ਕਾਲੀ ਚੜ੍ਹ ਆਈ॥੧੯੮॥

ਬੇਣੁ ਬੀਣ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਬਾਦ ਸੁਣੇ ਰਹੀ ਚਕ ਬਾਲ॥
ਰਾਮ ਰਾਜ ਉਠੀ ਜਯਤ ਧੁਨਿ ਭੂਮਿ ਭੂਰਿ ਬਿਸਾਲ॥
ਜਾਤ ਹੀ ਸੰਗਿ ਕੇਕਈ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬੋਲੀ ਬਾਤਿ॥
ਰਾਥ ਬਾਤ ਛੁਟੀ ਚਲੀ ਬਰ ਮਾਂਗ ਹੈਂ ਕਿਹ ਰਾਤਿ॥੧੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਵੇਣੁ) ਬਾਂਸੁਰੀਆਂ, (ਬੀਣ) ਤੰਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਂ ਦੇ (ਬਾਦ) ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਕੇ (ਬਾਲ) ਔਰਤ (ਮੰਥਰਾ) (ਚਕ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ 'ਰਾਮ ਰਾਜ (ਹੋ ਗਿਆ)' (ਇਹ) ਜੈ ਦੀ ਧੁਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕੈਕਈ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਤ ਬੋਲੀ ਕਿ। ਹੱਥ 'ਚੋਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀ ਹੈ (ਤੂੰ) ਕਿਹੜੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਰ ਮੰਗੋਗੀ? (ਭਾਵ- ਮਹਾਰਾਜ ਦਸ਼ਰਥ ਵਰ ਤਾਂ ਓਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਪੂਰੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਪਾਸ ਰਾਜ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਜ ਹੀ ਦੇ ਚੁੱਕਾ, ਤਾਂ ਵਰ ਕਿਵੇਂ ਦੇਵੇਗਾ? ਰਾਜ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸ਼ਰਥ ਪਾਸ ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭਲਿਆਈ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸੋਚ ਲੈ?)॥੧੯੯॥

ਕੇਕਈ ਇਮ ਜਉ ਸੁਨੀ ਭਈ ਦੁੱਖਯਤਾ ਸਰਬੰਗ॥
ਭੂਮਿ ਭੂਮਿ ਗਿਰੀ ਮ੍ਰਿਗੀ ਜਿਮ ਲਾਗ ਬਾਣ ਸੁਰੰਗ॥

^੧ 'ਮੰਥਰਾ' ਗੰਧੂਬੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜਾ ਅਸਚਰਜ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' 'ਬਿਧਿ' ਆਦਿਕ 'ਭਾਵੀ' 'ਭਵਤਵਯਤਾ' ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ। ਭਾਵੀ ਆਪ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਬਲਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਹੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ। 'ਮੰਥਰਾ' ਕੈਕਈ ਦੀ ਦਾਸੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਕੈਕਈ ਨੇ ਸੁਣੀਆਂ, ਉਹ 'ਭਵਤਵਯਤਾ' ਬਣ ਗਈਆਂ। ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਏਹੋ ਭਾਵ ਹੈ। ਰਾਮਾਇਣ ਨੂੰ ਏਨੇ ਆਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ 'ਫਿਲਸਫਾ' ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਖੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਹਿਰੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਬਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ 'ਭਵਤਵਯਤਾ' ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ, ਬਲਕਿ ਕੈਕਈ ਦੀ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਯੋਗਤਾ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਅਥਵਾ ਰਘੁਵੰਸ਼ਜ ਅਥਵਾ ਖੱਤਰੀ ਵੰਸ਼ਜ ਲੋਕ ਵੈਸ਼ਨਵ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਸੂਰਾਮ ਤੇ ਰਾਵਣ ਸ਼ੈਵ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਵਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੂਰਾਮ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ੈਵ ਧਰੁਵਾ ਰਾਵਣ ਅਜੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੀਹਨੂੰ ਜਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜਾਭਿਸ਼ੇਕ ਅਧੂਰਾ ਸੀ। ਐਵੇਂ ਹੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਡਰਪੋਕ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਰਵਾਏ ਹੋਏ ਅਸਵਮੇਧ 'ਛਤ੍ਰਿਯ ਦਿਗ ਵਿਜਯ' ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਨੂੰ 'ਛਤ੍ਰਿਯ ਗਿਦ ਵਿਜਯ' ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਖਸੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੈਕਈ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸ਼ਰਥ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਵਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸ਼ੈਵ ਧਰੁਵਾ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ ਹੈ।

ਜਾਤਿ ਹੀ ਅਵਧੇਸ ਕਉ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬੋਲੀ ਬੈਨ॥
ਦੀਜਿਯੇ ਬਰ ਭੂਪ ਮੋਕਉ ਜੋ ਕਹੇ ਦੁਇ ਦੈਨ॥੨੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਕੈਕੇਈ ਨੇ ਇਓਂ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ (ਸਰਬੰਗ) ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖੀ ਹੋ ਗਈ। (ਸੁਰੰਗ) ਠੀਕ ਤੀਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਹਿਰਨੀ ਵਾਂਗ (ਤ੍ਰੁਮਿ) ਘੁਮੇੜੀ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ (ਅਵਧੇਸ) ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਨ ਬੋਲੀ। ਹੇ ਰਾਜਨ! ਮੈਨੂੰ (ਜੋ ਤੂੰ) ਦੇ ਵਰ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਦੇਹ॥੨੦੦॥

ਰਾਮ ਕੇ ਬਨ ਦੀਜਿਯੈ ਮਮ ਪੁਤ ਕਉ ਨਿਜ ਰਾਜ॥
ਰਾਜ ਸਾਜ ਸੁ ਸੰਪਦਾ ਦੇਉ ਚਉਰ ਛਤ੍ਰ ਸਮਾਜ॥
ਦੇਸ ਅਉਰਿ ਬਿਦੇਸ ਕੀ ਠਕੁਰਾਇ ਦੈ ਸਭਿ ਮੋਹਿ॥
ਸਤ੍ਰ ਸੀਲ ਸਤੀ ਜਤ ਬ੍ਰਤ ਤਉ ਪਛਾਨੋ ਤੋਹਿ॥੨੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਦਿਓਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ (ਭਰਤ) ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਦੇਹ। ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਨ, ਉੱਤਮ ਸੰਪਦਾ (ਵਿਭੂਤੀ, ਸਮੱਗਰੀ) ਅਤੇ ਚੌਰ ਛਤਰ (ਤਖ਼ਤ) ਅਤੇ (ਸਮਾਜ) ਫ਼ੌਜ ਵੀ ਦੇਵੋਂ ਦੇਹ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ (ਠਕੁਰਾਇ) ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮੈਨੂੰ (ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ) ਦੇਹ। (ਸਤ) ਠੀਕ, ਸੀਲ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ, ਸਤ੍ਰਵਾਦੀ, ਜਤ ਧਰਮ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਾਂਗੀ॥੨੦੧॥

ਪਾਪਨੀ ਬਨ ਰਾਮ ਕੇ ਪੈ ਹੈਂ ਕਹਾ ਜਸ ਕਾਢ॥
ਭਸਮ ਆਨਨ ਤੇ ਗਈ ਕਹਿ ਕੈਸ ਕੈ ਅਸਿ ਬਾਢ॥
ਕੋਪ ਭੂਪ^੧ ਕੁਅੰਡ ਲੈ ਤੁਹਿ ਕਾਟੀਐ ਇਹ ਕਾਲ॥
ਨਾਸ ਤੋਰ ਨ ਕੀਜਿਯੈ ਤਕਿ ਛਾਡਿਯੈ ਤੁਹਿ ਬਾਲ॥੨੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਆਖਿਆ) ਹੇ ਪਾਪਨ! ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਨ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਕੀ ਸੋਭਾ ਪਾਵੇਂਗੀ? ਇਉਂ ਵਧ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਕਰਕੇ (ਤੂੰ) ਕਹੀ ਹੈ? (ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਤਾਂ) ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸੁਆਹ ਹੀ (ਗਈ) ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਕੋਪ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ (ਕੁਅੰਡ) ਧਨੁਜ ਲੈ ਕੇ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਵੱਢ ਦਈਏ। ਤੇਰਾ ਨਾਸ (ਇਸ ਵਾਸਤੇ) ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, (ਤੈਨੂੰ) (ਬਾਲ) ਔਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥੨੦੨॥

ਨਗ ਸਰੂਪੀ ਛੰਦ॥
ਨਰ ਦੇਵ ਦੇਵ ਰਾਮ ਹੈ॥ ਅਭੇਵ ਧਰਮ ਧਾਮ ਹੈ॥
ਅਬੁੱਧਿ ਨਾਰਿ ਤੈਂ ਮਨੈ॥ ਬਿਸੁੱਧਿ ਬਾਤ ਕੇ ਭਨੈ॥੨੦੩॥

^੧ ਪਾਠ- ਕੋਪ ਕੂਰ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ) (ਦੇਵ ਦੇਵ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਰੂਪ ਬੰਦੇ (ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹਨ। (ਅਭੇਵ) ਗੁੱਝਾ ਧਰਮ ਸਥਾਨ ਹਨ। ਹੇ ਨਾਰੀ! ਤੂੰ (ਅਬੁੱਧਿ) ਅਗਿਆਨੀ ਮੰਨ ਕੇ (ਬਿਸੁੱਧਿ) ਕੋਝੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈਂ॥੨੦੩॥

ਅਗਾਧਿ ਦੇਵ ਅਨੰਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੂਤਿ ਸੋਭਵੰਤ ਹੈਂ॥

ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਕਰਣ ਕਾਰਣੰ॥ ਬਿਹਾਲ ਦਯਾਲ ਤਾਰਣੰ॥੨੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਗਾਧਿ) ਗੰਭੀਰ, (ਦੇਵ) ਪੂਜਯ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ (ਬ੍ਰਹਮ) ਹਨ। (ਅਭੂਤਿ) ਅਸਚਰਜ ਸੋਭਾ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। (ਬਿਹਾਲ) ਦੁਖੀ (ਦੀਨਾਂ) 'ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ॥੨੦੪॥

ਅਨੇਕ ਸੰਤ^੨ ਤਾਰਣੰ॥ ਅਦੇਵ ਦੇਵ ਕਾਰਣੰ॥

ਸੁਰੇਸ ਭਾਇ ਰੂਪਣੰ॥ ਸਮ੍ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕ੍ਰੁਪਣੰ॥੨੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ (ਅਦੇਵ) ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ (ਕਾਰਣੰ) ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇੰਦਰ (ਭਾਇ) ਵਾਂਗ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹਨ। (ਸਮ੍ਰਿਧਿ) ਵਿਭੂਤੀ (ਸੰਪਦਾ) (ਸਿਧਿ) ਸਹਿਤ (ਪ੍ਰਾਪਤ) (ਕ੍ਰੁਪ) ਭੰਡਾਰਾ ਹਨ॥੨੦੫॥

ਬਰੰ ਨਰੇਸ ਦੀਜਿਯੈ॥ ਕਰੇ ਸੁ ਪੂਰ ਕੀਜਿਯੈ॥

ਨ ਸੰਕ ਰਾਜ ਧਾਰਿਯੈ॥ ਨ ਬੋਲ ਬੋਲਿ ਹਾਰਿਯੈ॥੨੦੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੈਕੇਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ) ਹੇ (ਨਰੇਸ) ਰਾਜਨ! ਵਰ ਦੇਹ, ਜੋ ਕਹੇ ਨੇ। ਉਹ ਪੂਰੇ ਕਰ। ਹੇ ਰਾਜੇ! ਸੰਕਾ ਨਾ ਧਰ, ਬਚਨ ਬੋਲ ਕੇ ਹਾਰੀਦਾ ਨਹੀਂ॥੨੦੬॥

ਨਗ ਸਰੂਪੀ ਅੱਧਾ ਛੰਦ॥

ਨ ਲਾਜਿਯੈ॥ ਨ ਭਾਜਿਯੈ॥ ਰਘ੍ਰੇਸ ਕੇ॥ ਬਨੇਸ ਕੇ॥੨੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾ ਸ਼ਰਮ ਕਰ, ਨਾ ਹੀ ਭੱਜ, (ਰਘ੍ਰੇਸ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ, (ਬਨੇਸ) ਵੱਡੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ॥੨੦੭॥

ਬਿਦਾ ਕਰੇ॥ ਧਰਾ ਹਰੇ॥ ਨ ਭਾਜਿਯੈ॥ ਬਿਰਾਜਿਯੈ॥੨੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਿਦਾ) ਤੋਰ ਦੇਹ, (ਧਰਾ) ਜ਼ਮੀਨ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ) ਖੋਹ ਲਉ, (ਬਚਨ ਤੋਂ) ਭੱਜ ਨਾ, (ਬਚਨ 'ਤੇ) ਟਿਕ ਰਹੁ॥੨੦੮॥

ਬਸਿਸ੍ਰੁ ਕੇ॥ ਦਿਜਿਸ੍ਰੁ ਕੇ॥ ਬੁਲਾਇਯੈ॥ ਪਠਾਇਯੈ॥੨੦੯॥

^੧ ਪਾਠ- ਕਰਮ ਕਾਰਣੰ

^੨ ਪਾਠ- ਸੰਗ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦਿਜਿਸਟ) ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪੂਜਯ ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜੋ॥੨੦੯॥

ਨਰੇਸ ਜੀ॥ ਉਸੇਸ ਲੀ॥ ਘੁਮੇ ਘਿਰੇ॥ ਧਰਾ ਗਿਰੇ॥੨੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਵੀ ਕੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ) ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ (ਉਸੇਸ, ਉਸਾਸ) ਹਉਕਾ ਲਿਆ, (ਘੁਮੇ ਘਿਰੇ) ਚੁਪਾਸੀਂ ਚੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ॥੨੧੦॥

ਸੁਚੇਤ ਭੇ॥ ਅਚੇਤ ਤੇ॥ ਉਸਾਸ ਲੈ॥ ਉਦਾਸ ਹੈ॥੨੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਚੇਤ) ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਤੋਂ (ਸੁਚੇਤ ਭੇ) ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਏ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਹਉਕੇ ਲਏ॥੨੧੧॥

ਉਗਾਧ ਛੰਦ^੧॥

ਸਬਾਰਿ ਨੈਣੰ॥ ਉਦਾਸ ਬੈਣੰ॥ ਕਹਯੋ ਕੁਨਾਰੀ॥ ਕੁਬ੍ਰਿਤਿ ਕਾਰੀ॥੨੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ) (ਸਬਾਰਿ) ਜਲ ਸਹਿਤ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਦਾਸ ਵਾਕ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਕੁਨਾਰਿ! (ਕੁਬ੍ਰਿਤਿ) ਦੁਰ ਸੁਭਾਅ (ਬੁਰਾ ਧਰਮ) ਕਰਨ ਵਾਲੀਏ॥੨੧੨॥

ਕਲੰਕ ਰੂਪਾ॥ ਕੁਵ੍ਰਿਤ ਕੂਪਾ॥ ਨਿਲੱਜ ਨੈਣੀ॥ ਕੁਬਾਕ ਬੈਣੀ॥੨੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਕਲੰਕ-ਮਈ! (ਕੁਵ੍ਰਿਤ) ਅਧਰਮ ਦੀ (ਕੂਪਾ) ਨਿਧਿ! ਬੇਸ਼ਰਮ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ! ਬੁਰੇ ਵਾਕ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ॥੨੧੩॥

ਕਲੰਕ ਕਰਣੀ॥ ਸਮ੍ਰਿਧਿ ਹਰਣੀ॥ ਅਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮਾ॥ ਨਿਲੱਜ ਧਰਮਾ॥੨੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਲੰਕ (ਕਰਣੀ) ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ! (ਸਮ੍ਰਿਧਿ) ਸੰਪਦਾ (ਵੈਭਵ) ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ! (ਅਕ੍ਰਿਤ) ਅਯੋਗ ਕਰਮਾ ਵਾਲੀ! ਬੇਹਯਾਈ ਧਾਰਨ ਵਾਲੀ॥੨੧੪॥

ਅਲੱਜ ਧਾਮੰ॥ ਨਿਲੱਜ ਬਾਮੰ॥ ਅਸੋਭ ਕਰਣੀ॥ ਸਸੋਭ ਹਰਣੀ॥੨੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਦਾ ਘਰ! ਬੇਹੱਯਾ ਔਰਤ! (ਅਸੋਭ) ਸੋਭਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਨਿੰਦਿਤ) ਕਰਨ ਵਾਲੀ (ਸਸੋਭ) ਉਸਤਤ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ॥੨੧੫॥

ਨਿਲੱਜ ਨਾਰੀ॥ ਕੁਕਰਮ ਕਾਰੀ॥ ਅਧਰਮ ਰੂਪਾ॥ ਅਕੱਜ ਕੂਪਾ॥੨੧੬॥

^੧ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਵੇਰ 'ਨਗ ਸਰੂਪੀ ਅਰਧ ਛੰਦ' ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਅਸ਼ੁੱਧ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਅੰਗ ੨੦੭ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਥੋੜੇ ਪਾਠਾਂਤਰ ਨਾਲ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗ ੨੧੧ ਤੱਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਛੰਦ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਥੇ ਨਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਉਗਾਧ ਛੰਦ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਸ਼ਰਮ ਔਰਤ! (ਕੁਕਰਮ ਕਾਰੀ) ਵਿਭਚਾਰਨੀ! (ਅਧਰਮ ਰੂਪ^੧) ਰੰਡੀਏ! (ਅਕੱਜ ਕੂਪਾ*) ਨੰਗੀਏ॥੨੧੬॥

ਪਹਪਿਟਿਆਰੀ॥ ਕੁਕਰਮ ਕਾਰੀ॥ ਮਰੈ ਨ ਮਰਣੀ॥ ਅਕਾਜ ਕਰਣੀ॥੨੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਹ) ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ (ਪਿਟਿਆਰੀ) ਪਿੱਟਣ ਵਾਲੀ^੨ ਕੁਕਰਮਣੀ!, ਮਰਣੀ, ਮਰਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ, (ਅਕਾਜ) ਬੁਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ॥੨੧੭॥

ਕੈਕਈ ਬਾਚ^੩॥

ਨਰੇਸ ਮਾਨੋ॥ ਕਹਜੋ ਪਛਾਨੋ॥ ਬਦਜੋ ਸੁ ਦੇਹੂ॥ ਬਰੰ ਦੁ ਮੋਹੂ॥੨੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੈਕਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੇ ਰਾਜਨ! ਮੰਨ ਲਉ ਕਹਿਣੇ ਨੂੰ ਜਾਣੋ, (ਬਦਜੋ) ਕਹਿਆ (ਨਿਸਚਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ) ਸੁ ਦੇਓ, ਦੋ ਵਰ ਮੈਨੂੰ॥੨੧੮॥

ਚਿਤਾਰ ਲੀਜੈ॥ ਕਹਜੋ ਸੁ ਦੀਜੈ॥ ਨ ਧਰਮ ਹਾਰੇ॥ ਨ ਭਰਮ ਟਾਰੇ॥੨੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯਾਦ ਕਰ ਲਉ! ਜੋ ਕਹਿਆ ਉਹ ਦਿਓ! ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਾ ਨਾਸ ਕਰੋ! (ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹੋਏ) (ਭਰਮ) ਭਲਮਣਸਉ ਨੂੰ ਨਾ ਦੂਰ ਕਰੋ॥੨੧੯॥

ਬੁਲੈ ਬਸਿਸੁੰ॥ ਅਪੁਰਬ ਦਿਜਿਸੁੰ॥ ਕਹੀ ਸਿਯੋਸੇ॥ ਨਿਕਾਰ ਦੇਸੇ॥੨੨੦॥

^੧* ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ (ਅਧਰਮ) 'ਨਾ-ਧਾਰਨ-ਮਈ ਇਸਤਰੀ' ਇਹ ਇਹਦਾ ਅੱਖਰੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥ ਹੈ, ਭਾਵ- ਵਿੱਚ 'ਨਾ-ਧਾਰਨ ਰੂਪ' ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ 'ਰੰਡੀ' 'ਵਿਭਚਾਰਨੀ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਕੂਪ' ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਏਥੇ 'ਭਗ' ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਅਕੱਜ ਕੂਪਾ' ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ 'ਨੰਗੀ' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਪਤੀਆਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਕਰਨ ਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਆਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬੇਸਮਝ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਠੀਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਲੋਕ ਭੜਕਾਉ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਉਲਟਾ ਮੂਰਖ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਰੋਧੀ, ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਵੈਰੀ, ਸਿੰਘ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਘਾਤਕ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਧੂਆ ਦੀ ਵੈਰਨ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਅੰਵਾਣ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਟੀਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ-ਬਲਕਿ ਇਹ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਰ ਸੁਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਬਿਉਰੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕੋਕਤ ਗ਼ਲਤ ਅਰਥ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਣ।

^੨ ਸੂ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਏਸ ਤੁਕ ਦਾ ਪਾਠ 'ਪਟ ਪਿਟਾਰੀ; ਸੱਤ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਸ਼ਬਦ 'ਪਹ', ਸਫ਼ਾ ੫੪੬, ਕਾਲਮ ੨। ਸੂ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਪਹ' ਸ਼ਬਦ ਸਿੰਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੰਨ ਕੇ ਅਰਥ 'ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪਿਟਾਰੀ' ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਉਗਾਧ' ਛੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਜੋ ਸੂ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਮਹਾਨਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ 'ਤਿਲ ਕਤੀਆ' ਤੇ 'ਯਸੋਦਾ' ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਲੱਛਣ ਜ. ਗ. ਗ. 'ISIS' ਹੈ, ਉਹ ਏਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਏਸ ਦਾ ਰੂਪ ਨ. ਗ. ਗ. 'IISS' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ 'ਪਹ ਪਿਟਿਆਰੀ' ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਵੀ 'IISS' ਰੂਪ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅੱਠ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਪਹ ਪਿਟਿਆਰੀ' ਪਾਠ ਹੈ। ਅਜੇ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

^੩ ਪਾਠ- ਕੈਕਈ ਬਾਚ ਉਗਾਧਾ ਛੰਦ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਪੂਰਬ) ਅਤੁਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ, (ਸਿਯੋਸੇ-ਸੀਤਾ ਦੇ ਸੁਆਮੀ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲ ਦਿਓ (ਇਹ ਕੈਕੇਈ ਨੇ) ਕਹੀ॥੨੨੦॥

ਬਿਲਮ ਨ ਕੀਜੈ॥ ਸੁ ਮਾਨ ਲੀਜੈ॥ ਰਿਖੇਸ ਰਾਮੰ॥ ਨਿਕਾਰ ਧਾਮੰ॥੨੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ! ਮੰਨ ਲਉ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ (ਰਿਖੇਸ) ਮਹਾਂ ਰਿਖੀ (ਭਾਵ- ਸਾਧੂ ਭੇਖ ਦੇ ਕੇ) ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ॥੨੨੧॥

ਰਹੇ ਨ ਇਯਾਨੀ॥ ਭਈ ਦਿਵਾਨੀ॥ ਚੁਪੈ ਨ ਬਉਰੀ॥ ਬਕੈ ਤਡਉਰੀ॥੨੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੇ ਇਆਣੀ! (ਰਹੇ) ਹਟਦੀ ਨਹੀਂ, (ਦਿਵਾਨੀ) ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ! ਹੇ ਬਉਰੀ! (ਤੂੰ) ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ! (ਤਡਉਰੀ) ਮੂੰਹ ਪਾੜ ਕੇ ਬਕ ਰਹੀ ਹੈਂ॥੨੨੨॥

ਪ੍ਰਿਗੰ ਸ ਰੂਪਾ॥ ਨਿਖੇਧ ਰੂਪਾ॥ ਦੂਬਾਕ ਬੈਣੀ॥ ਨਰੇਸ਼ ਛੈਣੀ॥੨੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਲਾਹਨਤੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲੀ! ਬੁਰਿਆਈ ਦੀ ਨਿਧਿ! ਬੁਰੇ ਵਾਕ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ! (ਨਰੇਸ-ਰਾਜਾ, ਭਾਵ) ਪਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ॥੨੨੩॥

ਨਿਕਾਰ ਰਾਮੰ॥ ਅਧਾਰ ਧਾਮੰ॥ ਹਤਯੋ ਨਿਜੇਸੰ॥ ਕੁਕਰਮ ਭੇਸੰ॥੨੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤੂੰ!) ਰਾਮ (ਧਾਮ) ਘਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰੇ (ਆਸਰੇ) ਰੂਪ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ (ਨਿਜੇਸੰ) ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈਂ॥੨੨੪॥

ਉਗਾਥਾ ਛੰਦ॥

ਅਜਿੱਤ ਜਿੱਤੇ ਅਬਾਹ ਬਾਹੇ॥ ਅਖੰਡ ਖੰਡੇ ਅਦਾਹ ਦਾਹੇ॥

ਅਭੰਡ ਭੰਡੇ ਅਡੰਗ ਡੰਗੇ॥ ਅਮੁੰਨ ਮੁੰਨੇ ਅਭੰਗ ਭੰਗੇ॥੨੨੫॥

ਨੋਟ:- ਏਸ ਛੰਦ ਦਾ ਅਰਥ ਆਖਰੀ ਤੁਕ 'ਵਿਰੰਚਨ ਨਾਰੀ ਤ ਸੁਖ ਕੇਹੇ' ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਸ਼ਰਥ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਕੈਕੇਈ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ) ਅਜਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ, ਨਾ ਵਾਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਆ। (ਅਖੰਡ) ਨਾ ਟੁੱਕੜੇ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਕੜੇ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਸੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ। ਨਾ ਬਦਨਾਮ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਡੰਗ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰੇ, ਨਾ ਮੁੰਨੇ (ਲੁੱਟੇ) ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ, ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ॥੨੨੫॥

ਅਕਰਮ ਕਰਮੇ^੧ ਅਲੱਖ ਲੱਖੇ॥ ਅਭੰਡ ਭੰਡੇ ਅਭੱਖ ਭੱਖੇ॥

^੧ ਪਾਠ- ਕਰਮੰ

ਅਥਾਹ ਬਾਹੇ ਅਦਾਹ ਦਾਹੇ॥ ਅਭੰਗ ਭੰਗੇ ਅਬਾਹ ਬਾਹੇ॥੨੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਕਰਮਾਂ (ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਮਾਪੇ) ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਉਹ (ਕਰਮੇ) ਮਾਪ ਲਏ, ਨਾ ਜਾਣੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ (ਗੁਪਤਾਂ) ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ। ਨਾ ਬਦਨਾਮਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਖਾਧੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਾ ਲਏ। (ਅਥਾਹ) ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਬਾਹ ਲੈ ਲਈ, ਨਾ ਸੜਨ ਵਾਲੇ ਸਾੜ ਸੁੱਟੇ। ਅਵਿਨਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, (ਅਬਾਹ) ਨਾ ਵਾਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ (ਪਸ਼ੂ) ਵੀ ਵਾਹ ਲਏ॥੨੨੬॥

ਅਭਿੱਜ ਭਿੱਜੇ ਅਜਾਲ ਜਾਲੇ॥ ਅਖਾਪ ਖਾਪੇ ਅਚਾਲ ਚਾਲੇ॥

ਅਭਿੰਨ ਭਿੰਨੇ ਅਡੰਡ ਡਾਂਡੇ॥ ਅਕਿੱਤ ਕਿੱਤੇ ਅਮੰਡ ਮਾਂਡੇ॥੨੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾ ਭਿੱਜਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਭਿੱਜ (ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ) ਹੋ ਗਏ, (ਅਜਾਲ) ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਨਾ ਖਪਣ ਵਾਲੇ ਖਪਾ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ (ਪਹਾੜ) ਵੀ ਤੋਰ ਲਏ। ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕਰਮ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਵੀ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੨੨੭॥

ਅਛਿੱਦ ਛਿੱਦੇ ਅਦੱਗ ਦਾਗੇ॥ ਅਚੋਰ ਚੋਰੇ ਅਠੱਗ ਠਾਗੇ॥

ਅਭਿੱਦ ਭਿੱਦੇ ਅਫੋੜ ਫੋੜੇ॥ ਅਕੱਜ ਕੱਜੇ ਅਜੋੜ ਜੋੜੇ॥੨੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾ ਛਿਦ੍ਰ (ਦੋਸ਼ਾਂ) ਵਾਲੇ (ਛਿੱਦੇ) ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, (ਅਦੱਗ) ਨਿਹਕਲੰਕ ਵੀ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। (ਅਚੋਰ) ਨਾ ਲੁਕਣ ਵਾਲੇ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਠੱਗੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਠੱਗ ਲਏ। (ਅਭਿੱਦ) ਨਾ ਫ਼ਰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਫ਼ਰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ, (ਅਫੋੜ) ਮਿਲਾਪੀ ਵੀ ਪਾੜ ਸੁੱਟੇ। (ਅਕੱਜ) ਨੰਗੇ ਵੀ ਕੱਜ ਲਏ, ਅਣਮੇਲੇ ਵੀ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ॥੨੨੮॥

ਅਦੱਗ ਦੱਗੇ ਅਮੋੜ ਮੋੜੇ॥ ਅਖਿੱਚ ਖਿੱਚੇ ਅਜੋੜ ਜੋੜੇ॥

ਅਕੱਢ ਕੱਢੇ ਅਸਾਧ ਸਾਧੇ॥ ਅਫੱਟ ਫੱਟੇ ਅਫਾਧ ਫਾਧੇ॥੨੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਦੱਗ) ਬੁਝੇ ਹੋਏ (ਬੁਝੀ ਹੋਈ ਅੱਗ, ਜਾਂ ਜੋ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਕੋਲੇ ਵਾਂਗ ਸਨ, ਉਹ) (ਦੱਗੇ) ਬਲ ਉੱਠੇ (ਚਮਕੇ), (ਅਮੋੜ) ਅੜਬ ਵੀ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ। (ਅਖਿੱਚ) ਨਾ ਪ੍ਰੇਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੇਰ ਲਏ, (ਅਜੋੜ) ਨਾ ਜੁੜਨ (ਮਿਲਣ) ਵਾਲੇ ਮੇਲ ਦਿੱਤੇ। (ਅਕੱਢ) ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕੱਢ ਲਏ, ਅਸਾਧਯ (ਨਾ ਵੱਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ) ਵੱਸ ਕਰ ਲਏ। (ਅਫੱਟ) ਨਾ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਾਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਏ, ਨਾ ਫਸਣ ਯੋਗ ਫਸ ਗਏ॥੨੨੯॥

ਅਧੰਧ ਧੰਧੇ ਅਕੱਜ ਕੱਜੇ॥ ਅਭਿੰਨ ਭਿੰਨੇ ਅਭੱਜ ਭੱਜੇ॥

ਅਛੇੜ ਛੇੜੇ ਅਲੱਧ ਲੱਧੇ॥ ਅਜਿੱਤ ਜਿੱਤੇ ਅਬੱਧ ਬੱਧੇ॥੨੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਧੰਧ) ਨਿਕੰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮੇ ਲਾ ਲਿਆ, (ਅਕੱਜ) ਅਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਜ ਬਣਾ ਲਿਆ। (ਅਭਿੰਨ) ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, (ਅਭੱਜ) ਅਚੱਲ ਵੀ ਦੌੜਾ ਦਿੱਤੇ। (ਅਛੇੜ) ਨਾ

ਛਿੜਨ ਯੋਗ ਵੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਲੱਭਣ ਯੋਗ ਵੀ ਲੱਭ ਲਏ। ਅਜਿੱਤ (ਸੁਰਮੇ) ਜਿੱਤ ਲਏ, (ਅਬੱਧ) ਆਜ਼ਾਦ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ॥੨੩੦॥

ਅਚੀਰ ਚੀਰੇ ਅਤਾੜ ਤਾੜੇ^੧॥ ਅਠੱਟ ਠੱਟੇ ਅਪਾੜ ਪਾੜੇ॥

ਅਧੱਕ ਧੱਕੇ ਅਪੰਗ ਪੰਗੇ॥ ਅਜੁੱਧ ਜੁੱਧੇ ਅਜੰਗ ਜੰਗੇ॥੨੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾ ਚੀਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਚੀਰ (ਪਾੜ) ਸੁੱਟੇ, (ਅਤਾੜ) ਨਾ ਬੰਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। (ਅਠੱਟ) ਨਾ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਬਣਾਉ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਪਾਟਣ ਵਾਲੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਨਾ ਧੱਕਣ ਯੋਗ ਵੀ ਧੱਕ ਦਿੱਤੇ, (ਅਪੰਗ) ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਪਿੰਗੁਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵੀ ਲੜਾ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਜੰਗੀ ਹੋ ਗਏ॥੨੩੧॥

ਅਕੁੱਟ ਕੁੱਟੇ ਅਘੁੱਟ ਘਾਏ॥ ਅਚੂਰ ਚੂਰੇ ਅਦਾਵ ਦਾਏ॥

ਅਭੀਰ ਭੀਰੇ ਅਭੰਗ ਭੰਗੇ॥ ਅਟੁੱਕ ਟੁੱਕੇ ਅਕੰਗ ਕੰਗੇ॥੨੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾ ਮਾਰ ਖਾਣ ਯੋਗ ਮਾਰ ਖਾ ਗਏ, (ਅਘੁੱਟ) ਨਾ ਫੜਨ ਯੋਗ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ। ਨਾ (ਚੂਰ) ਪੀਹਣ ਯੋਗ ਪੀਹ ਦਿੱਤੇ, ਦਾਵ ਨਾ ਆਉਣ ਯੋਗ ਦਾਅ 'ਚ ਲਿਆਂਦੇ, (ਅਭੀਰ) ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਵਿਪਦਾ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ, (ਅਭੰਗ) ਮੇਲੀ (ਭੰਗੇ) ਵਿਛੋੜ ਦਿੱਤੇ। (ਅਟੁੱਕ) ਬੇਨਤੀਜੇ ਵਾਲਿਆਂ (ਟੁੱਕੇ) ਫੈਸਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, (ਅਕੰਗ) ਨਾ ਲੱਸੀ ਹੋਣ ਵਾਲੇ (ਮੁਦੱਬਰ) (ਕੰਗੇ^੨) ਲੱਗੀ (ਵਾਂਗ ਪਤਲੇ) ਹੋ ਗਏ॥੨੩੨॥

ਅਖਿੱਦ ਖੇਦੇ ਅਢਾਹ ਢਾਹੇ॥ ਅਗੰਜ ਗੰਜੇ ਅਬਾਹ ਬਾਹੇ॥

ਅਮੁੰਨੇ ਮੁੰਨੇ ਅਹੇਹ ਹੇਹੇ॥ ਵਿਰਚੰਨ ਨਾਰੀ ਤ ਸੁੱਖ ਕੇਹੇ॥੨੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਖਿੱਦ) ਨਾ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤੇ, ਨਾ ਢਹਿਣ ਵਾਲੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤੇ। (ਅਗੰਜ) ਗ਼ਰੀਬ (ਗੰਜੇ) ਅਮੀਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, (ਅਬਾਹ) ਪੈਦਲ (ਬਾਹੇ) ਸਵਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਨਾ ਮੁੰਨੇ (ਠੱਗੇ ਲੁੱਟੇ) ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਮੁੰਨ ਸੁੱਟੇ (ਅਹੇਹ) ਨੇਕ ਨਾਮ ਵੀ (ਹੇਹੇ) ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ ਵਿੱਚ ਰਚ ਜਾਣ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸੁੱਖ ਕਿਹੋ ਜਹੇ? (ਭਾਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ)॥੨੩੩॥

ਦੋਹਰਾ॥

^੧ ਪਾਠ- ਅਤੇੜ ।

^੨ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ 'ਅਕੰਗ ਕੰਗੇ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸੰਜੋਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ (ਕਵਚ ਤੋੜ ਸੁੱਟੇ)' ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ:- 'ਕੰਗ' ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜੋ 'ਪਤਲੀ ਲੱਸੀ' ਅਤੇ 'ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਮਨੁੱਖ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਬਦ (ਪੰਗ) ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਤਲੀ ਭੰਗ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਕੰਗ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ 'ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ'।

ਇਹ ਬਿਧਿ ਕੈਕਈ ਹਠ ਗਹੜੇ ਬਰ ਮਾਂਗਨ ਨ੍ਰਿਪ ਤੀਰ॥

ਅਤਿ ਆਤੁਰ ਕਿਆ ਕਹਿ ਸਕੇ ਬਧੜੇ ਕਾਮ ਕੇ ਤੀਰ॥੨੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਕਈ ਨੇ ਰਾਜੇ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਮੰਗਣ ਲਈ ਹਠ ਫੜ ਲਿਆ। (ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ) ਕਾਮ ਦੇ ਤੀਰ ਦਾ (ਬਧੜੇ) ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬਹੁਤ (ਆਤੁਰ) ਦੁਖੀ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ? (ਭਾਵ- ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ)॥੨੩੪॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਪਰ ਪਾਇਨ ਰਹੇ ਮੋਰੇ ਬਚਨ ਅਨੇਕ॥

ਗਹਿ ਅਉਹਠਿ ਅਬਲਾ ਰਹੀ ਮਾਨੜੇ ਬਚਨ ਨ ਏਕ॥੨੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ) ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਚਨ (ਕੈਕਈ ਦੇ) ਮੋਰੇ ਸਨ। (ਪਰ) (ਅਬਲਾ) ਔਰਤ (ਕੈਕਈ) (ਅਉਹਠਿ) ਬੁਰੀ ਜਿੱਦ ਫੜ ਰਹੀ ਸੀ, (ਜਿਨ ਰਾਜੇ ਦਾ) ਇੱਕ ਵੀ ਬਚਨ ਨਾ ਮੰਨਿਆ॥੨੩੫॥

ਬਰ ਦੜੇ ਮੈ ਛੋਰੋਂ ਨਹੀਂ ਤੈਂ ਕਰਿ ਕੋਟਿ ਉਪਾਇ॥

ਘਰ ਮੇ ਸੁਤ ਕਉ ਦੀਜਿਯੈ ਬਨਬਾਸੈ ਰਘੁਰਾਇ॥੨੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੈਕਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਰਾਜਨ!) ਤੂੰ ਕਰੋੜਾਂ ਵੀ ਚਾਰੇ ਕਰ ਲੈ-ਪਰ ਮੈਂ (ਤੇਰਾ) ਦਿੱਤਾ ਵਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੀ। ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ (ਭਰਤ) ਨੂੰ ਘਰ ਦਿਓ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਬਨ ਵਿੱਚ (ਬਾਸੈ) ਵੱਸਣ॥੨੩੬॥

ਭੂਪ ਧਰਨਿ ਬਿਨ ਬੁਧਿ ਗਿਰੜੇ ਸੁਨਤ ਬਚਨ ਤ੍ਰਿਯ ਕਾਨ॥

ਜਿਮ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਬਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬਧੜੇ ਬਧਿਕ ਬਰ ਬਾਨਾ॥੨੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਔਰਤ (ਕੈਕਈ) ਬਚਨ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ (ਬਿਨ ਬੁਧਿ) ਬੇਸੁੱਧ (ਬੇਹੋਸ਼) ਹੋ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਬਧਿਕ) ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੇ (ਬਰ) ਚੰਗੇ ਤੀਰ ਦਾ (ਬਧੜੇ) ਮਾਰਿਆ (ਵਿੰਨਿਆ) ਹੋਇਆ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ (ਮ੍ਰਿਗੇਸ) ਸ਼ੇਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੨੩੭॥

ਤਰਫਰਾਤ ਪ੍ਰਿਥ੍ਵੀ ਪਰੜੇ ਸੁਨਿ ਬਨ ਰਾਮ ਉਚਾਰਿ॥

ਪਲਕ ਪ੍ਰਾਨ ਤਜਾਗੇ ਤਜਤ ਮਧਯ ਸਫਰਿ ਸਰ ਬਾਰਿ॥੨੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨ (ਵਾਸ) ਦੀ (ਉਚਾਰਿ) ਬਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਿਆ ਤੜਫਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ (ਸਰ) ਤਲਾਅ ਦੇ (ਬਾਰਿ) ਪਾਣੀ ਵਿਚਲੀ (ਸਫਰਿ) ਮੱਛੀ (ਤਜਤ) ਛੱਡਦਿਆਂ (ਸਾਰ) ਹੀ ਪਲ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਸ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ॥੨੩੮॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਵਨਨ ਸੁਣੋ ਉਠਿ ਬਿਰ ਭਯੋ ਸੁਚੇਤ॥
ਜਨੁ ਰਣ ਸੁਭਟ ਗਿਰਜੋ ਉਠੋ ਗਹਿ ਅਸਿ ਨਿਡਰ ਸੁਚੇਤ॥੨੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ) ਕੰਨੀਂ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ (ਸੁਚੇਤ) ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਉੱਠ ਕੇ (ਬਿਰ ਭਯੋ) ਬਹਿ ਗਿਆ। (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਕੋਈ) ਨਿਡਰ ਯੋਧਾ ਜੰਗ (ਮੈਦਾਨ) ਵਿੱਚ ਡਿਗਿਆ ਹੋਇਆ (ਸੁਚੇਤ) ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ (ਅਸਿ) ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਉੱਠਿਆ॥੨੩੯॥

ਪ੍ਰਾਨ ਪਤਨ ਨ੍ਰਿਪ ਬਰ ਸਹੋ ਧਰਮ ਨ ਛੋਰਾ ਜਾਇ॥
ਦੈਨ ਕਹੇ ਜੋ ਬਰ ਹੁਤੇ ਤਨ ਜੁਤ ਦਏ ਉਠਾਇ॥੨੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨ੍ਰਿਪ ਬਰ) ਮਹਾਰਾਜ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ (ਪ੍ਰਾਨ ਪਤਨ) ਮਰਨਾ ਸਹਾਰਿਆ ਪਰ (ਜਾਇ) ਜਾ ਕੇ (ਜਨਮ ਕੇ) ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਜੋ ਵਰ ਦੇਣੇ ਕਹੇ ਸਨ (ਉਹ) ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ (ਉਠਾਇ) ਚੁਕਾ ਦਿੱਤੇ॥੨੪੦॥

ਕੈਕਈ ਬਾਚ ਨ੍ਰਿਪੋ ਬਾਚ॥ ਬਸਿਸ੍ਰੁ ਸੋਂ॥ ਦੋਹਰਾ॥
ਰਾਮ ਪਯਾਨੋ ਬਨ ਕਰੈ ਭਰਤ^੨ ਕਰੈ ਠਕੁਰਾਇ॥

ਬਰਖ ਚਤੁਰ ਦਸ ਕੇ ਬਿਤੇ ਫਿਰਿ ਰਾਜਾ ਰਘੁਰਾਇ॥੨੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੈਕੇਈ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਵਸਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਭਰਤ (ਠਕੁਰਾਇ) ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਰੇ। ਚੌਦਹ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਰਾਇ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਰਾਜਾ (ਬਣਨ)॥੨੪੧॥

ਕਹੀ ਬਸਿਸ੍ਰੁ ਸੁਧਾਰ ਕਰਿ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬਰ ਸੋਂ ਜਾਇ॥

ਬਰਖ ਚਤੁਰ ਦਸ ਭਰਤ ਨ੍ਰਿਪ ਪੁਨਿ ਨ੍ਰਿਪ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਇ॥੨੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੇ (ਸੁਧਾਰ ਕਰਿ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ (ਗੱਲ) ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ- ਕਿ ਚੌਦਹ ਵਰ੍ਹੇ ਲਈ ਭਰਤ ਰਾਜੇ (ਬਣੇ) ਹਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਤੁਸੀਂ) ਰਾਜੇ (ਹੋਵੋਗੇ)॥੨੪੨॥

ਸੁਨਿ ਬਸਿਸ੍ਰੁ ਕੇ ਬਚ ਸੁਵਣ ਰਘੁਪਤਿ ਫਿਰੇ ਸਸੋਗ॥
ਉਤ ਦਸਰਥ ਤਨ ਕੇ ਤਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਬਿਯੋਗ॥੨੪੩॥

^੧ ਭਾਵ- ਰਘੁਕੁਲ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ।

^੨ ਪਾਠ- ਭਰਥ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਗ਼ਮੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਪਏ^੧।
ਓਧਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨਾਲ ਦਸ਼ਰਥ ਨੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ^੨॥੨੪੩॥

ਸੋਰਠਾ॥

ਗ੍ਰਹ ਆਵਤ ਰਘੁਰਾਇ ਸਭੁ ਧਨ ਦਿਯੋ ਲੁਟਾਇ ਕੈ॥

ਕਟਿ ਤਰਕਸੀ ਸੁਹਾਇ ਬੋਲਤ ਭੇ ਸਿਯ ਸੋ ਬਚਨ॥੨੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਧਨ ਲੁਟਾ ਦਿੱਤਾ। (ਕਟਿ ਤਰਕਸੀ ਸੁਹਾਇ- ਜੀਹਦੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਛੋਟਾ ਭੱਥਾ ਸੌਂਹਦਾ ਸੀ, ਭਾਵ-) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕਹਿਆ-॥੨੪੪॥

ਸੋਰਠਾ॥

ਸੁਨਿ ਸਿਯ ਸੁਜਸਿ ਸੁਜਾਨ ਰਹੋ ਕੋਸ਼ਲਯਾ ਤੀਰ ਤੁਮ॥

ਰਾਜ ਕਰਉ ਫਿਰਿ ਆਨ ਤੋਹਿ ਸਹਿਤ ਬਨਬਾਸ ਬਸਿ॥੨੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਯਸ ਵਾਲੀ (ਯਸ਼ਯੂੀ) ਅਤੇ ਚਤੁਰ ਸੀਤੇ! ਸੁਣ ਕਿ ਤੂੰ ਕੋਸ਼ਲਿਆ (ਮਾਤਾ ਜੀ) ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੁ। ਮੈਂ ਬਨਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਫੇਰ ਆ ਕੇ ਤੇਰੇ ਸਮੇਤ ਰਾਜ ਕਰਾਂਗਾ॥੨੪੫॥

ਸੀਤਾ ਬਾਚ ਰਾਮ ਸੋਂ॥ ਸੋਰਠਾ॥

ਮੈ ਨ ਤਜੋ ਪਿਯ ਸੰਗ ਕੈਸੋਇ ਦੁਖ ਜਿਯ ਪੈ ਪਰੋ॥

ਤਨਕ ਨ ਮੋਰਉਂ ਅੰਗ ਅੰਗ ਤੇ ਹੋਵੁ^੩ ਅਨੰਗ ਕਿ ਨ॥੨੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸੀਤਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ (ਪਿਯ) ਪਤੀ (ਦੇਵ)! ਮੈਂ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੀ (ਬੇਸ਼ਕ!) ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਦੁੱਖ (ਜਿਯ) ਜਿੰਦ ਉੱਤੇ ਪਵੇ। (ਮੈਂ ਆਪਣਾ) (ਅੰਗ) ਦਿਲ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੋੜਾਂਗੀ (ਅੰਗ) ਸਰੀਰ ਤੋਂ (ਅਨੰਗ) ਸਰੀਰ ਰਹਿਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ (ਭਾਵ- ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੌਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆ ਜਾਵੇ)॥੨੪੬॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਸੀਤਾ ਪ੍ਰਤਿ॥ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ॥

ਜਉ ਨ ਰਹੋ ਸਸੁਰਾਰ ਕ੍ਰਿਸੇਦਰਿ ਜਾਹਿ ਪਿਤਾ ਗ੍ਰਿਹ ਤੋਹਿ ਪਠੈ ਦਯੋਂ॥

ਨੈਕ ਸੁਭਾਨਨ ਤੇ ਹਮ ਕਉ ਜੋਈ ਠਾਟ ਕਹੋਂ ਸੋਇ ਗਾਠ ਗਿਠੈ ਦਯੋਂ॥

ਜੇ ਕਿਛੁ ਚਾਹ ਕਰੋ ਧਨ ਕੀ ਟੁਕ ਮੋਹਿ ਕਹੋਂ ਸਬ ਤੋਹਿ ਉਠੈ ਦਯੋਂ॥

^੧ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਏ।

^੨ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸ਼ਰਥ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਦੇ ਆਪ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਤਜਾਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਮਹੱਲ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

^੩ ਪਾਠ- ਹੋਇ ।

ਕੇਤਕ ਅਉਧ ਕੇ ਰਾਜ ਸੁਲੋਚਨਿ ਰੰਕ ਕੇ ਲੰਕ ਨਿਸੰਕ ਲੁਟੈ ਦਯੋ॥੨੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ (ਕ੍ਰਿਸ਼ੋਦਰਿ) ਪਤਲੇ ਲੱਕ ਵਾਲੀਏ! ਜੇ ਸਹੁਰੇ (ਘਰ) ਨਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂ। (ਨੈਕ) ਥੋੜੇ ਮਾਤਰ (ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ) ਸੁਭ-ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜੋ (ਠਾਟ) ਬਣਾ ਆਖੇ, ਉਹੋ ਗੰਢ ਗੰਢ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਕੁਝ ਧਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ (ਟੁਕ) ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਕਹੁ ਸਾਰਾ (ਧਨ) ਤੈਨੂੰ ਚੁੱਕਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਹੇ (ਸੁਲੋਚਨਿ) ਉੱਤਮ ਨੇਤਰਾਂ ਵਾਲੀਏ! ਅਯੁਧਿਆ ਦਾ ਰਾਜ ਕਿੰਨਾ ਕੁ (ਕਿੱਡੀ ਕੁ ਗੱਲ) ਹੈ, (ਮੈਂ) ਤਾਂ (ਰੰਕ) ਕੰਗਾਲ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਨੂੰ ਵੀ ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜ (ਭਾਗ) ਸੰਚੋਕ ਬਿਨਾਂ ਲੁਟਾ ਦਿਆਂਗਾ॥੨੪੭॥

ਘੋਰ ਸਿਯਾ ਬਨ ਤੂੰ ਸੁ ਕੁਮਾਰਿ ਕਹੋ ਹਮ ਸੋਂ ਕਸ ਤੈਂ ਨਿਬਰੈ ਹੈਂ॥

ਗੁੰਜਤ ਸਿੰਘ ਡਕਾਰਤ ਕੋਲ ਭਯਾਨਕ ਭੀਲ ਲਖੈ ਭ੍ਰਮ ਐਰੈਂ॥

ਸੁੰਕਤ ਸਾਪ ਬਕਾਰਤ ਬਾਘ ਭਕਾਰਤ ਭੂਤ ਮਹਾ ਦੁਖ ਪੈਰੈਂ॥

ਤੂੰ ਸੁ ਕੁਮਾਰਿ ਰਚੀ ਕਰਤਾਰ ਬਿਚਾਰ ਚਲੇ ਤੁਹਿ ਕਜੋਂ ਬਨਿ ਐਰੈਂ॥੨੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਸੀਆ! ਜੰਗਲ ਘੋਰ ਹੈ, ਤੂੰ (ਸੁ ਕੁਮਾਰਿ) ਬਾਲੜੀ ਹੈਂ, ਦੱਸ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਬਾਹ ਕਰ ਸਕੇਂਗੀ? ਸ਼ੇਰ ਗੱਜਦੇ, (ਕੋਲ) ਸੂਰ ਡਕਾਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਡਰਾਵਣੇ (ਭੀਲ) ਜੰਗਲੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆਂ ਹੀ (ਭ੍ਰਮ) ਚੱਕਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਪ ਸੂਕਾਂ ਮਾਰਦੇ, ਬਾਘ (ਬਕਾਰਤ) ਬੋਲਦੇ ਅਤੇ ਭੂਤ ਡਕਾਰਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ ਤੋਂ (ਤੂੰ) ਮਹਾਨ ਦੁੱਖ ਪਾਵੇਂਗੀ। ਤੂੰ (ਸੁ ਕੁਮਾਰਿ) ਬਹੁਤ ਕੋਮਲ (ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ) (ਕਰਤਾਰ) ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਹੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੈਂ, (ਵਿਚਾਰ) ਸੋਚ ਕਿ ਤੈਨੂੰ (ਨਾਲ) ਚੱਲਣ ਕਿਵੇਂ (ਬਨਿ) ਫੱਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ॥੨੪੮॥

ਸੀਤਾ ਵਾਚ ਰਾਮ ਸੋਂ॥ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ॥

ਸੂਲ ਸਹੋਂ ਤਨ ਸੂਕ ਰਹੋਂ ਪਰ ਸੀ ਨ ਕਹੋਂ ਸਿਰ ਸੂਲ ਸਹੋਂਗੀ॥

ਬਾਘ ਬੁਕਾਰ ਫਨੀਨ ਫੁਕਾਰ ਸੁ ਸੀਸ ਗਿਰੇ ਪਰ ਸੀ ਨ ਕਹੋਂਗੀ॥

ਬਾਸ ਕਹਾ ਬਨਬਾਸ ਭਲੇ ਨਹਿੰ ਪਾਸ ਤਜੋਂ ਪਿਯ ਪਾਇ ਗਹੋਂਗੀ॥

ਹਾਸ ਕਹਾ ਇਹ ਉਦਾਸ ਸਮੈ ਗ੍ਰਹ ਆਸ ਰਹੋ ਪਰ ਮੈ ਨ ਰਹੋਂਗੀ॥੨੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੂਲ) ਪੇਟ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾਂਗੀ, ਸਰੀਰ ਸੁੱਕ ਰਹੇ (ਸਹਾਰਾਂਗੀ), ਸਿਰ ਤੇ (ਸੂਲ) ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਾਂਗੀ ਪਰ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੀ। ਸ਼ੇਰਾਂ ਬੁੱਕਣੀ, ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਫੁੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ (ਕੱਟ ਕੇ) ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਪਰ ਵੀ ਸੀ ਨਾ ਕਹਾਂਗੀ। ਘਰ ਕੀ (ਚੀਜ਼) ਹੈ ਬਨਵਾਸ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੀ (ਪ੍ਰਿਯ) ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜੀ ਰੱਖਾਂਗੀ। ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਵੇਲੇ (ਹਾਸ) ਮਖੌਲ ਕੀ ਹੈ? ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਸ ਤਾਂ ਰਹਿ ਜਾਵੇ (ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ) ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੀ॥੨੪੯॥

ਰਾਮ ਵਾਚ ਸੀਤਾ ਪ੍ਰਤਿ॥

ਰਾਸ ਕਹੋਂ ਤੁਹਿ ਬਾਸ ਕਰੇ ਗ੍ਰਿਹ ਸਾਸੁ ਕੀ ਸੇਵ ਭਲੀ ਬਿਧਿ ਕੀਜੈ॥

ਕਾਲਹਿ ਬਾਸ ਬਨੈ ਮ੍ਰਿਗਲੋਚਨਿ ਰਾਜ ਕਰੋਂ ਤੁਮ ਸੋਂ ਸੁਨਿ ਲੀਜੈ॥

ਜੋ ਨ ਲਗੈ ਜਿਯ ਔਧਿ ਸੁਭਾਨਨਿ ਜਾਹਿ ਪਿਤਾ ਗ੍ਰਹ ਸਾਚ ਭਨੀਜੈ॥

ਤਾਤ ਕੀ ਬਾਤਿ ਗਡੀ ਜਿਯ ਜਾਤ ਸਿਧਾਤ ਬਨੈ ਮੁਹਿ ਆਇਸ ਦੀਜੈ॥੨੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਹੇ ਸੀਤੇ! ਮੈਂ) ਤੈਨੂੰ (ਰਾਸ) ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਸ (ਮਾਤਾ ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ। ਹੇ (ਮ੍ਰਿਗਲੋਚਨਿ) ਹਰਣਾਖੀਏ! ਸੁਣ ਲੈ ਕਿ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕਾਲ (ਕੁਝ ਸਮੇਂ) ਤੱਕ ਹੀ ਜੰਗਲ 'ਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਾਂਗਾ। ਹੇ (ਸੁਭਾਨਨਿ) ਸੋਹਣੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੀਏ! ਜੇ (ਅਉਧਿ) ਅਯੁਧਿਆ 'ਚ ਜੀਅ (ਦਿਲ) ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ (ਪੇਕੇ) (ਜਾਹਿ) ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਸੱਚ ਕਹਿ ਦੇ? ਪਿਤਾ ਦੀ (ਕਹੀ) ਗੱਲ ਦਿਲ ਵਿੱਚ (ਗਹਿਰੀ) (ਗਡੀ) ਧਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ (ਸਿਧਾਤਿ) ਜਾਣਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ (ਆਇਸ) ਹੁਕਮ ਦੇਹ॥੨੫੦॥

ਲਛਮਣ ਵਾਚਾ^੧॥

ਬਾਤ ਇਤੈ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਭਈ ਸੁਨਿ ਆਇਗੇ ਭ੍ਰਾਤ ਸਰਾਸਨ ਲੀਨੇ॥

ਕੌਨ ਕੁਪੁਤ ਭਯੋ ਕੁਲ ਮੈ ਜਿਨ ਰਾਮਹਿ ਬਾਸ ਬਨੈ ਕਹੁ ਦੀਨੇ॥

ਕਾਮ ਕੇ ਬਾਣ ਬਯਯੋ ਬਸਿ ਕਾਮਨਿ ਕੂਰ ਕੁਚਾਲ ਮਹਾ ਮਤਿ ਹੀਨੇ॥

ਰਾਂਡ ਕੁਭਾਂਡ ਕੇ ਗਾਥ ਬਿਕਯੋ ਕਪਿ ਨਾਚਤ ਨਾਚ ਛਰੀ ਜਿਮ ਚੀਨੇ॥੨੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਛਮਣ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਸ੍ਰੀ ਕਵੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਏਧਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੁਣ ਕੇ ਭਰਾ (ਲਛਮਣ) ਜੋ (ਸਰਾਸਨ) ਕਮਾਨ ਲਏ ਹੋਏ ਸਨ (ਉਹ ਵੀ) ਆ ਗਏ। (ਲਛਮਣ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਘੂ-) ਕੁਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਕਪੁੱਤਰ ਜੰਮ ਪਿਆ-ਜੀਹਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। (ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ) ਕਾਮ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ (ਬਯਯੋ) ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ (ਕਾਮਨਿ) ਔਰਤ ਅਧੀਨ, (ਕੂਰ) ਅਧਰਮੀ, (ਕੁਚਾਲ) ਭੈੜੀ ਰੀਤ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਬੁੱਧੀਹੀਣ ਨੇ (ਹੀ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ)। (ਇਓ) ਰੰਡੀ (ਕੁਭਾਂਡ) ਭੈੜੀ ਨਚਾਰ (ਔਰਤ) ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਛੜੀ ਵੇਖ ਕੇ (ਕਪਿ) ਬਾਂਦਰ ਨਾਚ ਨੱਚਦਾ ਹੈ॥੨੫੧॥

ਕਾਮ ਕੁਦੰਡ^੨ ਲਿਯੋ ਕਰ ਕੇਕਈ ਬਾਨਰ ਜਯੋਂ ਨ੍ਰਿਪ ਨਾਚ ਨਚਾਵੈ॥

ਐਂਠਨ ਐਂਠ ਅਮੈਂਠ ਲੀਏ ਢਿਗ ਬੈਠ ਸੁਆ ਜਿਮ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਵੈ॥

ਸੌਤਨ ਸੀਸ ਹੂੰ ਈਸਕ ਈਸ ਪ੍ਰਿਥੀਸ ਜਯੋਂ ਚਾਮ ਕੇ ਦਾਮ ਚਲਾਵੈ॥

ਕੂਰ ਕੁਜਾਤ ਕੁਪੰਥ ਦੁਰਾਨਨਿ ਲੋਗ ਗਏ ਪਰਲੋਗ ਗਵਾਵੈ॥੨੫੨॥

^੧ ਲਿਖਤਿ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਕੋ ਡੰਡ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੈਕੋਈ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਦਾ (ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ) (ਕੁਦੰਡ) ਧਨੁਸ਼ ਫੜ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਨਾਚ ਨਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। (ਐਂਠਨ) ਆਕੜ ਨਾਲ (ਐਂਠ) ਆਕੜ ਕੇ (ਢਿਗ) ਪਾਸ (ਅਮੈਂਠ) ਖਿੱਚ ਲਏ ਨੇ ਅਤੇ ਬਹਿ ਸੂਆ (ਤੋਤੇ) ਵਾਂਗ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ (ਰਹਿੰਦੀ) ਹੈ। (ਸੋਤਨ) ਸੌਕਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰ (ਈਸਕ ਈਸ- ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ) ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣ ਕੇ (ਪ੍ਰਿਥੀਸ) ਮਹਾਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਚੰਮ ਦੀਆਂ (ਦਾਮ) ਮੋਹਰਾਂ (ਸਿੱਕੇ) ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। (ਕੂਰ) ਅਧਰਮਨਿ, ਜਾਤੀ ਦੀ ਭੈੜੀ, ਬੁਰੇ ਮਾਰਗ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ ਲੋਕ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ ਗਵਾ ਰਹੀ ਹੈ॥੨੫੨॥

ਲੋਗ ਕੁਟੇਵ ਲਗੇ ਉਨ ਕੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਵ ਤਜੇ ਮੁਹਿ ਕਜੋਂ ਬਨਿ ਐ ਹੈ॥

ਜੋ ਹਠਿ^੧ ਬੈਠ ਰਹੋਂ ਘਰਿ ਮੇ ਜਸ ਕਜੋਂ ਚਲਿ ਹੈ ਰਘੁਬੰਸ ਲਜੈ ਹੈ॥

ਕਾਲਹਿ ਕਾਲ ਉਚਾਰਤ ਕਾਲ ਗਯੋ ਇਹ ਕਾਲ ਸਭੇ ਛਲ ਜੈ ਹੈ॥

ਧਾਮ ਰਹੋਂ ਨਹਿ ਸਾਚ ਕਹੋਂ ਇਹ ਘਾਤ ਗਈ ਫਿਰ ਹਾਥ ਨ ਐ ਹੈ॥੨੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਕੁਟੇਵ) ਭੈੜੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ (ਬੁਰਾ ਆਸਰਾ, ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ) ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ (ਪ੍ਰਭ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੱਡਣ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਹਠ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਵੀ ਰਹਾਂ ਤਾਂ ਰਘੁਵੰਸ਼ ਹੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ (ਫੇਰ) (ਜਸ) ਸੋਭਾ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲੇਗੀ। (ਜੇ) ਕੱਲ੍ਹ ਕੱਲ੍ਹ (ਸਮਾਂ ਸਮਾਂ) ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਇਹ ਸਮਾਂ ਚਲਿਆ ਗਿਆ (ਤਾਂ) ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਛਲ (ਬੀਤ) ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗਾ, ਇਹ (ਘਾਤ) ਘੜੀ (ਸਮਾਂ, ਵੇਲਾ) ਗਈ ਹੋਈ ਮੁੜ ਕੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ॥੨੫੩॥

ਚਾਪ ਧਰੈ ਕਰ ਚਾਰਕ ਤੀਰ ਤੁਨੀਰ ਕਸੇ ਦੇਉ ਬੀਰ ਸੁਹਾਏ॥

ਆਵਧਰਾਜ ਤ੍ਰਿਯਾ ਜਿਹ ਸੋਭਿਤਿ ਹੋਨ ਬਿਦਾ ਤਿਹ ਤੀਰ ਸਿਧਾਏ॥

ਪਾਇ ਰਹੇ ਪਰ ਨੈਨ ਰਹੇ ਭਰ ਮਾਤ ਭਲੀ ਬਿਧਿ ਕੰਠ ਲਗਾਏ॥

ਬੋਲੇ ਤੇ ਪੂਤ ਨ ਆਵਤ ਧਾਮ ਬਲਾਇ ਲਜੋਂ ਆਪਨ ਤੇ ਕਿਮ ਆਏ॥੨੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅੰਦਾਜਨ) ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ (ਚਾਰ) ਚਾਰਕ ਤੀਰ, (ਚਾਪ) ਧਨੁਸ਼ ਲਏ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਤੁਨੀਰ) ਭੱਥਾ ਕੱਸੇ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। (ਆਵਧ ਰਾਜ ਤ੍ਰਿਯਾ) ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਇਸਤਰੀ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਜਿੱਥੇ (ਸੋਭਿਤਿ) ਵਿਰਾਜਦੀ (ਰਹਿੰਦੀ) ਸੀ, ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਲਈ (ਸਿਧਾਏ) ਗਏ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ ਮਾਤਾ ਕੋਸ਼ਲਿਆ ਦੇ) ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਖਾਂ (ਆਂਸੂਆਂ ਨਾਲ) ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਮਾਤਾ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਏ। (ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ) ਬਲਾ ਲਵਾਂ! ਹੇ ਪੁੱਤਰ! (ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ) ਬੁਲਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ (ਹੁਣ) ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਆਏ ਹੋ॥੨੫੪॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰੀਤਿ॥ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ॥

ਤਾਤ ਦਯੋ ਬਨਬਾਸ ਹਮੈ ਤੁਮ ਦੇਹੁ ਰਜਾਇ ਅਬੈ ਤਹ ਜਾਉਂ॥
ਕੰਟਕ ਕਾਨਨ ਬੇਹੜ ਗਾਹਿ ਤੁਯੋਦਸਿ ਬਰਖ ਬਿਤੇ ਫਿਰਿ ਆਉਂ॥
ਜੀਤ ਰਹੇ ਤੁ ਮਿਲੋਂ ਫਿਰਿ ਮਾਤ ਮਰੇ ਗਏ ਭੂਲ ਪਰੀ ਬਖਸ਼ਾਉਂ॥^੧

ਭੂਪਹ ਕੈ ਅਰਿਣੀ ਬਰ ਤੇ ਬਸਿ ਕੈ ਬਨ ਮੋ ਫਿਰਿ ਰਾਜ ਕਮਾਉਂ॥੨੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਮਾਤਾ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ-(ਤਾਤ) ਪਿਤਾ ਨੇ (ਹਮੈ) ਮੈਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੁਣ ਆਗਿਆ ਦਿਓ ਕਿ ਓਥੇ ਜਾਵਾਂ? ਕੰਡਿਆਂ ਵਾਲਾ (ਬੇਹੜ) ਗਾੜਾ ਜੰਗਲ ਗਾਹ ਕੇ (ਤੁਯੋਦਸ) ਤੇਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਗੁਜਰਣ ਤੋਂ ਫੇਰ ਆਵਾਂਗਾ। ਹੇ ਮਾਤ! ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਿਲਾਂਗੇ, (ਜੇ) ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਭੁੱਲ ਹੋਈ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ (ਕੈਕੇਈ ਮਾਤਾ ਦੇ) ਵਰ (ਰੂਪ) (ਅਰਿਣੀ) ਕਰਜ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰਕੇ ਬਨਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਫੇਰ ਰਾਜ ਕਰਾਂਗਾ॥੨੫੫॥

ਮਾਤਾ ਬਾਚ ਰਾਮ ਸੋਂ॥ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ॥

ਮਾਤ ਸੁਨੀ ਇਹ ਬਾਤ ਜਬੈ ਤਬ ਰੋਵਤ ਹੀ ਸੁਤ ਕੇ ਉਰ ਲਾਗੀ॥
ਹਾ ਰਘੁਬੀਰ ਸਿਰੋਮਣਿ ਰਾਮ ਚਲੇ ਬਨ ਕਉ ਮੁਹਿ ਕਉ ਕਤ ਤਯਾਗੀ॥
ਨੀਰ ਬਿਨਾ ਜਿਮ ਮੀਨ ਦਸਾ ਤਿਮ ਭੂਖ ਪਿਆਸ ਗਈ ਸਭਿ ਭਾਗੀ॥

ਭੂਮਿ ਝਰਾਕ ਝਰੀ ਝਟ ਬਾਲ ਬਿਸਾਲ ਦਵਾ ਉਨ ਕੀ ਉਰ ਲਾਗੀ॥੨੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਤਾ ਕੋਸ਼ਲਿਆ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਰੋਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੀ ਪੁੱਤਰ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਦੇ (ਉਰ) ਗਲ ਨਾਲ ਲੱਗ ਗਈ। ਹਾ (ਦੁੱਖ)! ਹੇ ਰਘੁਬੀਰ! ਹੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਮ! ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚੱਲੇ ਹੋ? ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੱਛੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਭੁੱਖ ਤ੍ਰੇਹ (ਭਾਗੀ) ਦੌੜ (ਨਾਸ ਹੋ) ਗਈ। ਘੁਮੇੜੀ ਖਾ ਕੇ (ਝਰਾਕ) ਝਟਕੇ ਨਾਲ (ਝਟ) ਤੁਰੰਤ ਹੀ (ਬਾਲ) ਔਰਤ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ) (ਝਰੀ) ਡਿੱਗ ਪਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ (ਪੁੱਤਰਾਂ) ਦੀ ਬਹੁਤੀ (ਦਵਾ) ਅੱਗ (ਉਰ) ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਗਈ॥੨੫੬॥

ਜੀਵਤਿ ਪੁਤ ਤਵਾਨਨ ਪੇਖਿ ਸਿਯਾ ਤੁਮਰੀ ਦੁਤਿ ਦੇਖਿ ਅਘਾਤੀ॥

ਚੀਨ ਸੁਮਿਤ੍ਰਜ ਕੀ ਛਬਿ ਕੇ ਸਬ ਸੋਕ ਬਿਸਾਰ ਹਿਯੇ ਹਰਖਾਤੀ॥

ਕੇਕਈ ਆਦਿਕ ਸੌਤਨ ਕਉ ਲਖਿ ਭਉਹ ਚੜਾਇ ਸਦਾ ਗਰਬਾਤੀ॥

ਤਾ ਕਹੁ ਤਾਤ ਅਨਾਥ ਜਜੋਂ ਆਜ ਚਲੇ ਬਨ ਕਉ ਤਜਿ ਕੈ ਬਿਲਲਾਤੀ॥੨੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪੁੱਤਰ! (ਤਵਾਨਨ) ਤੇਰਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਕੇ (ਮੈਂ) ਜੀਉਂਦੀ ਹਾਂ, ਸੀਤਾ ਵੀ ਤੇਰੀ (ਦੁਤਿ) ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ (ਅਘਾਤੀ) ਰੱਜਦੀ ਹੈ। (ਸੁਮਿਤ੍ਰਜ) ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ (ਲਛਮਨ) ਦੀ (ਛਬਿ)

^੧ ਪਾਠ- ਜੀਤ ਰਹੇ ਤੁ ਮਿਲੋਂ ਫਿਰਿ ਮਾਤ ਮਰੇ ਤੁ ਗੇ ਭੂਲ ਪਰੀ ਬਖਸ਼ਾਉਂ॥

ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ (ਚੀਨ) ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਗ਼ਮ ਭੁਲਾ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ (ਹਰਖਾਤੀ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ।
ਕੈਕੇਈ ਆਦਿਕ ਸੌਂਕਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਭੋਹਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਹੇ (ਤਾਤ) ਪੁੱਤਰ!
ਓਸ (ਮਾਂ) ਨੂੰ ਅੱਜ (ਅਨਾਥ) ਯਤੀਮ ਵਾਂਗ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚੱਲੇ ਹੋ॥੨੫੭॥

ਹੋਰ ਰਹੇ ਜਨ ਕੋਰ ਕਈ ਮਿਲਿ ਜੋਰ ਰਹੇ ਕਰ ਏਕ ਨ ਮਾਨੀ॥

ਲੱਛਨ ਮਾਤ ਕੇ ਧਾਮ ਬਿਦਾ ਕਹੁ ਜਾਤ ਭਏ ਜਿਯ ਮੇ ਇਹ ਠਾਨੀ॥

ਸੇ ਸੁਨਿ ਬਾਤ ਪਪਾਤਿ ਧਰਾ ਪਰ ਘਾਤ ਭਲੀ ਇਹ ਬਾਤ ਬਖਾਨੀ॥

ਜਾਨੁਕ ਸੇਲ ਸੁਮਾਰ ਲਗੇ ਛਿਤਿ ਸੇਵਤ ਸੂਰ ਬਡੇ ਅਭਿਮਾਨੀ॥੨੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਕਰੋੜ ਬੰਦੇ ਮਿਲ ਕੇ (ਹੋਰ) ਰੋਕ ਰਹੇ, ਹੱਥ ਜੋੜ ਰਹੇ (ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) ਇੱਕ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੀ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਹਿਰਦੇ ਇਹ (ਘਰ ਤਿਆਗਣ) ਨੂੰ (ਠਾਨੀ) ਮਿਥ ਕੇ ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਮਾਤਾ (ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ) ਦੇ ਘਰ ਵਿਦਾ ਲਈ ਗਏ। ਉਹ ਵੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਪਪਾਤਿ) ਡਿੱਗ ਪਈ (ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਕੈਕੇਈ ਨੇ) (ਘਾਤ ਭਲੀ) ਚੰਗੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਗੱਲ (ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ) ਕਹੀ ਹੈ? (ਭਾਵ- ਇਹ ਵੇਲਾ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ)॥ (ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਾਸਤੇ ਕਵੀ ਉਪਮਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ) (ਜਾਨੁਕ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਸੇਲੇ ਦਾ (ਸੁਮਾਰ) ਜ਼ਖ਼ਮ (ਵਾਰ) ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਬੜਾ ਅਹੰਕਾਰ ਯੋਧਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੌਂ ਰਹਿਆ ਹੈ॥੨੫੮॥

ਕਉਨ ਕੁਜਾਤ ਕੁਕਾਜ ਕਿਯੋ ਜਿਨਿ ਰਾਘਵ ਕੇ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਖਾਨੋ॥

ਲੋਕ ਅਲੋਕ ਗਵਾਇ ਦੁਰਾਨਨ ਭੂਪ ਸੰਘਾਰ ਮਹਾ ਸੁਖ ਮਾਨੋ॥

ਭਰਮ ਗਯੋ ਉਡਿ ਕਰਮ ਕਰੋ ਘਟਿ ਧਰਮ ਕੋ ਤਜਾਗ ਅਧਰਮ ਪ੍ਰਮਾਨੋ॥

ਨਾਕ ਕਟੀ ਨਿਰਲਾਜ ਨਿਸਾਚਰਿ ਨਾਹ ਨਿਪਾਤਤਿ ਨੇਹੁ ਨ ਮਾਨੋ॥੨੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਹੜੀ ਕੁਜਾਤਿ (ਔਰਤ) ਹੈ ਜੀਹਨੇ (ਇਹ) ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ (ਰਾਘਵ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ? (ਦੁਰਾਨਨ) ਭੈੜੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ (ਫਿਟੇ ਮੂੰਹੀ) ਨੇ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਗਵਾ ਲਏ (ਭਾਵ- ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ, ਅਨਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਯੁਵਰਾਜ-ਪਦ ਅਤੇ) ਰਾਜੇ (ਪਤੀ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤਿ ਸੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (ਭਰਮ) ਭਲਮਣਸਊ ਉਡ ਗਿਆ, (ਘਟਿ) ਨੀਚ ਕਰਮ ਕੀਤਾ, (ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ) ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਨੱਕ ਵੱਢੀ, ਬੇਸ਼ਰਮ, ਚੋਰਟੀ (ਉਹ) ਹੈ (ਜੀਹਨੇ) (ਨਾਹ) ਪਤੀ ਨੂੰ (ਨਿਪਾਤਤਿ) ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ (ਨੇਹੁ) ਮੋਹ (ਪ੍ਰੇਮ, ਸਤਿਕਾਰ) ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ॥੨੫੯॥

ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਬਾਚ ਲਛਮਨ ਸੋ॥

ਦਾਸ ਕੇ ਭਾਵ ਧਰੇ ਰਹਿਯੋ ਸੁਤ ਮਾਤ ਸਰੂਪ ਸਿਯਾ ਪਹਿਚਾਨੋ॥

ਤਾਤ ਕੀ ਤੁਲਜ ਸਿਯਾਪਤਿ ਕਉ ਕਰਿ ਕੈ ਇਹ ਬਾਤ ਸਹੀ ਕਰਿ ਮਾਨੋ॥

^੧ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਬਾਚ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ' ਪਾਠ ਹੈ।

ਜੇਤਿਕ ਕਾਨਨ ਕੇ ਦੁਖ ਹੈਂ ਸਭ ਸੋ ਸੁਖ ਕੈ ਤਨ ਪੈ ਅਨੁਮਾਨੋ॥

ਰਾਮ ਕੇ ਪਾਇ ਗਏ ਰਹਿਯੋ ਬਨ ਕੈ ਘਰ ਕੋ ਘਰ ਕੈ ਬਨੁ ਜਾਨੋ॥੨੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਪੁੱਤਰ! ਦਾਸ ਦਾ (ਭਾਵ) ਤਰੀਕਾ ਰੱਖੀ ਰੱਖਣਾ, ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਸਰੂਪ ਜਾਨਣਾ। (ਸੀਆਪਤਿ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ (ਤਾਤ) ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਕਰਕੇ (ਜਾਣਨਾ), ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਕਰਕੇ ਮੰਨ ਲਉ। ਜਿੰਨੇ ਕੁ (ਕਾਨਨ) ਬਨ ਦੇ ਦੁੱਖ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੁੱਖ (ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਮੰਨ) ਕੇ (ਅਨੁਮਾਨੋ) ਜਾਣੋ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜੀ ਰੱਖਣੇ, ਘਰ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਘਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣਨਾ॥੨੬੦॥

ਰਾਜਿਵਲੋਚਨ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਚਲੇ ਬਨ ਕਉ ਸੰਗਿ ਭ੍ਰਾਤ ਸੁਹਯੋ॥

ਦੇਵ ਅਦੇਵ ਨਿਛਤ੍ਰੁ ਸਚੀਪਤਿ ਚਉਕ ਚਕੇ ਮਨ ਮੋਦ ਬਢਯੋ॥

ਆਨਨ ਬਿੰਬ ਪਰਜੋ ਬਸੁਧਾ ਪਰਿ ਫੈਲਿ ਰਹਜੋ ਫਿਰਿ ਹਾਥਿ ਨ ਆਯੋ॥

ਬੀਚ ਅਕਾਸ ਨਿਵਾਸ ਕਿਯੋ ਤਿਨ ਤਾਹੀ ਤੇ ਨਾਮ ਮਯੰਕ ਕਹਾਯੋ॥੨੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜਿਵਲੋਚਨ) ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਨੇਤਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਕੁਮਾਰ (ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਾ (ਲਛਮਨ) ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ (ਇਉਂ) ਬਨ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਦੇਵਤੇ, ਦੈਂਤ, (ਨਛਤ੍ਰੁ) ਤਾਰੇ (੨੭ ਨਛਤ੍ਰੁ), (ਸਚੀਪਤਿ) ਇੰਦਰ (ਚਕੇ) ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ (ਚਉਕ) ਤਬਕ ਪਏ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿੱਚ (ਮੋਦ) ਖੁਸ਼ੀ (ਆਨੰਦ) ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ। (ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਮੂੰਹ ਦਾ (ਬਿੰਬ) ਪਰਛਾਵਾਂ (ਆਭਾਸ) (ਬਸੁਧਾ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਿਆ ਅਤੇ (ਫੈਲਿ) ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ ਫੇਰ ਹੱਥ (ਵਸਿ) ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸ (ਬਿੰਬ) ਨੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ (ਮਯੰਕ- ਮਯ+ਅੰਕ) ਸਰੀਰ ਰੂਪ (ਚੰਦ੍ਰਮਾ) ਕਹਾਇਆ ਹੈ॥੨੬੧॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਪਿਤ ਆਗਯਾ ਤੇ ਬਨ ਚਲੇ ਤਜਿ ਗ੍ਰਹ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ॥

ਸੰਗ ਸਿਯਾ ਮ੍ਰਿਗਲੋਚਨੀ ਜਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਅਪਾਰ॥੨੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਕੁਮਾਰ (ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ) ਹੀ ਪਿਉ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਅੱਖੀਆ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਜੀਹਦੀ (ਅਪਾਰ) ਮਹਾਂ ਸੋਭਾ ਸੀ (ਉਹ) ਸੀਤਾ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ॥੨੬੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਬਨਬਾਸ ਦੀਬੋ॥੩॥

੧ ਇਹ ਸੁਰਖੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਥ ਬਨਬਾਸ ਕਥਨੰ॥ ਸੀਤਾ ਅਨੁਮਾਨ ਬਾਚ^੧॥ ਬਿਜੈ ਛੰਦ॥
 ਚੰਦ ਕੀ ਅੰਸੁ ਚਕੋਰਨ ਕੈ ਕਰਿ ਮੋਰਨ ਬਿੱਦੁਲਤਾ ਅਨੁਮਾਨੀ॥
 ਮੱਤ ਗਇੰਦਨ ਇੰਦ੍ਰ ਬਧੁ ਭੁਨਸਾਰ ਛਟਾ ਰਵਿ ਕੀ ਜਿਯ ਜਾਨੀ॥
 ਦੇਵਨ ਦੋਖਨ ਕੀ ਹਰਤਾ ਅਰਿ ਦੇਵਨ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰਿ ਮਾਨੀ॥
 ਦੇਸਨ ਸਿੰਧੁ ਦਿਸੇਸਨ ਬਿੰਧ^੨ ਜੋਗੇਸਨ ਗੰਗ ਕੇ ਰੰਗ ਪਛਾਨੀ॥੨੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ) ਬਨਵਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, (ਅਤੇ) ਮਾਤਾ (ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ) ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ (ਪ੍ਰਮਾਣ) ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਛੰਦ ਵਿਜਯ (ਸਵੈਯਾ) ਹੈ।

ਚਕੋਰਾਂ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ (ਅੰਸੁ) ਕਿਰਨ ਕਰਕੇ, ਮੋਰਾਂ ਨੇ (ਬਿਦੁਲਤਾ) ਬਿਜਲੀ (ਅਨੁਮਾਨੀ) ਸਮਝੀ। ਮਸਤ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰ ਦੀ (ਬਧੁ) ਔਰਤ (ਸਚੀ) (ਅਨੁਸਾਰ) ਸਵੇਰੇ ਨੇ (ਰਵਿ) ਸੂਰਜ ਦੀ (ਛਟਾ) ਚਮਕ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ (ਅਰਿਦੇਵਨ) ਦੈਂਤਾਂ (ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਯਾ) ਹੋਣੀ (ਭਵਤਵਯਤਾ) ਕਰ ਕੇ ਮੰਨੀ, ਜੋਗੇਸ਼ਵਰਾਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ (ਰੰਗ) ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣੀ॥੨੬੩॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਉਤ ਰਘੁਬਰ ਬਨ ਕੇ ਗਏ ਸੀਅ ਸਹਿਤ ਤਜਿ ਗ੍ਰੇਹ॥
 ਇਤੈ ਦਸਾ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਭਈ ਸਕਲ ਸਾਧ ਸੁਨਿ ਲੇਹ॥੨੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਧਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸੀਤਾ ਸਮੇਤ ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਏਧਰ (ਅਯੁਧਿਆ ਵਿੱਚ) ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ- ਹੈ ਸਾਧੋ! ਸਾਰੀ ਹੀ ਸੁਣ ਲਉ॥੨੬੪॥

ਮਾਤਾ ਬਾਚ॥ ਕਬਿੱਤ^੩॥

^੧ 'ਸੀਤਾ ਅਨੁਮਾਨ ਬਾਚ' ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਕਿਉਂਕਿ 'ਬਾਚ' ਜਾਂ 'ਉਵਾਚ' ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਪਾਤਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਵੀ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ 'ਬਾਚ' ਨੂੰ ਏਥੇ ਕਵੀ ਵੱਲੋਂ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਅਰਥ ਦੀ ਲੜੀ ਬੱਝਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸੀਤਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ' ਪਰ ਏਥੇ 'ਸੀਤਾ ਅਨੁਮਾਨ' ਇੱਕ ਅਰਥਾਲੰਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ, ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ 'ਅਨੁਮਾਨ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਯਥਾ- 'ਪ੍ਰਤਯਖ, ਅਨੁਮਾਨ, ਉਪਮਾਨ, ਸ਼ਬਦ, ਅਰਥਾਪੱਤਿ, ਅਨੁਪਲਬਧਿ, ਸੰਭਵ ਅਤੇ ਐਤਿਹਯ'। ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਦਾ ਲੱਛਣ ਇਉਂ ਹੈ, ਯਥਾ-

ਦੋਹਰਾ॥ ਕਾਰਣ ਕੇ ਜਾਨੇ ਜਹਾਂ ਕਾਰਯ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ॥

ਹੈ ਅਨੁਮਾਨ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਵਿ ਗੁਲਾਬ ਕੇ ਭਾਇ॥ (ਲਲਿਤ ਕੌਮੁਦੀ)

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ 'ਸੀਤਾ ਅਨੁਮਾਨ ਅਗਮ ਭ੍ਰਮਾਤ, ਬਿਜੈ ਛੰਦ' ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਦੇਸਨ ਸਿੰਧੁ ਦਿਸੇਸਨ ਬਿੰਧ

^੩ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫਰਕ ਹੈ। ਯਥਾ-

..... ਸਕਲ ਸਾਧ ਸੁਨਿ ਲੇਹ॥੨੬੪॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਬਨਬਾਸ ਦੀਬੋ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥

ਸਬੈ ਸੁਖ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਗਾੜੇ ਦੁਖ ਦੇਤ ਭਏ
 ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਜੂ ਕੇ ਕੈ ਕੈ ਆਜ ਪਾਤ ਹੋ॥
 ਅਜ ਹੂੰ ਨ ਛੀਜੈ ਬਾਤ ਮਾਨ ਲੀਜੈ ਰਾਜ ਕੀਜੈ
 ਕਹੇ ਕਾਜ ਕਉਨ ਕੇ ਹਮਾਰੇ ਸ੍ਰੇਣ ਨ੍ਰਾਤ ਹੋ॥
 ਰਾਜਸੀ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਾਜ ਸਾਧਨ ਕੈ ਕੀਜੈ ਕਾਜ
 ਕਹੇ ਰਘੁਰਾਜ ਆਜ ਕਾਹੇ ਕਉ ਸਿਧਾਤ ਹੋ॥
 ਤਾਪਸੀ ਕੇ ਭੇਸ ਕੀਨੇ ਜਾਨਕੀ ਕੋ ਸੰਗ ਲੀਨੇ

ਮੇਰੇ ਬਨਬਾਸੀ ਮੋਹ ਉਦਾਸੀ ਦੀਏ ਜਾਤ ਹੋ॥੨੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਤਾ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਜੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਲੈ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋ, ਅੱਜ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਜੀ ਨੂੰ (ਪਾਤ) ਨਾਸ ਕਰਕੇ (ਗਾੜੇ) ਮਹਾਂ ਦੁੱਖ (ਦੇਤ ਭਏ) ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜੇ (ਕੁਝ) ਨਹੀਂ (ਛੀਜੈ) ਵਿਗੜਦਾ, ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਉ, ਰਾਜ ਕਰੋ, ਦੱਸੋ ਕਿ ਕਿਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸਾਡੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਂਦੇ ਹੋ? (ਰਾਜਸੀ) ਰਾਜ ਧਰਮ ਦੇ (ਸਾਜ) ਸਮਾਨ ਕਰੋ, ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰੋ, ਹੇ ਰਘੁਰਾਜ! ਦੱਸੋ ਕਿ (ਆਜ) ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਤਪਸਵੀਆਂ ਦਾ ਵੇਸ ਕਰਕੇ, (ਜਾਨਕੀ) ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਹੇ ਮੇਰੇ ਬਨਵਾਸੀ (ਪੁੱਤਰ)! ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ॥੨੬੫॥

ਕਾਰੋ ਕਾਰੋ^੧ ਕਰਿ ਬੇਸ ਰਾਜਾ ਜੂ ਕੇ ਛੋਰਿ ਦੇਸ
 ਤਾਪਸੀ ਕੇ ਕੈ ਕੈ ਭੇਸ ਸਾਥਿ ਹੀ ਸਿਧਾਰਿ ਹੋਂ॥
 ਕੁਲ ਹੂੰ ਕੀ ਕਾਨ ਛੋਰੋਂ ਰਾਜਸੀ ਕੇ ਸਾਜ ਤੋਰੋਂ
 ਸੰਗਿ ਤੇ ਨ ਮੋਰੋਂ ਮੁਖ ਐਸੇ ਕੈ ਬਿਚਾਰਿ ਹੋਂ॥
 ਮੁਦ੍ਰਕਾਨ ਧਾਰੋਂ ਸਾਰੇ ਮੁਖ ਪੈ ਬਿਭੂਤਿ ਡਾਰੋਂ
 ਹਠਿ ਕੇ ਨ ਹਾਰੋਂ ਪੂਤ ਰਾਜ ਸਾਜ ਜਾਰਿ ਹੋਂ॥
 ਜੁਗਿਯਾ ਕੇ ਕੀਨੁ ਬੇਸ ਕੋਸਲ ਕੇ ਛੋਰ ਕੇਸ^੨

ਰਾਜਾ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੂ ਕੇ ਸੰਗਿ ਹੀ ਸਿਧਾਰਿ ਹੋਂ॥੨੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਾਲਾ ਕਾਲਾ ਲਿਬਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ (ਦਸਰਥ) ਜੀ ਦਾ ਦੇਸ ਛੱਡ ਕੇ, ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਦਾ ਭੇਖ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਕੁਲ ਦੀ (ਕਾਨ) ਸ਼ਰਮ ਛੱਡ ਦਿਆਂਗੀ, (ਰਾਜਸੀ) ਰਜੇ ਗੁਣ ਦੇ ਸਾਜ (ਸਮਾਨ) ਤੋੜ ਦਿਆਂਗੀ, ਪਰ ਇਉਂ ਕਰਕੇ ਵਿਚਾਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਲ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਾਂਗੀ। ਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਾਂਗੀ, ਸਾਰੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸੁਆਹ ਪਾਵਾਂਗੀ, ਹੇ ਪੁੱਤਰ! ਹਠ ਤੋਂ ਹਾਰਾਂਗੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ

ਅਥ ਬਨਬਾਸ ਕਥਨੰ, ਦੰਡਕ ਛੰਦ ਕਬਿਤ, ਮਾਤਾ ਬਾਚ॥

ਸਬੈ ਸੁਖ ਲੈ ਕੇ ਗਏ.....

^੧ ਪਾਠ- ਕਾਰੋ ਕਾਰੋ

^੨ ਪਾਠ- 'ਦੇਸ' ਅਤੇ 'ਕੇਸ' ਵੀ ਹਨ।

ਰਾਜ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਾੜ ਦਿਆਂਗੀ। ਯੋਗੀ ਦਾ ਭੇਖ ਕਰਕੇ (ਕਉਸਲ) ਅਵਧ ਰਾਜ ਦਾ ਕਲੇਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਜਾਵਾਂਗੀ॥੨੬੬॥

ਅਪੂਰਬ ਛੰਦ॥

ਕਾਨਨੇ ਗੇ ਰਾਮ॥ ਧਰਮ ਕਰਮੰ ਧਾਮ॥

ਲੱਛਨੰ ਲੈ ਸੰਗਿ॥ ਜਾਨਕੀ ਸੁਭੰਗ॥੨੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸਨ। ਲਛਮਨ ਅਤੇ (ਸੁਭੰਗ) ਸੁੰਦਰ ਜਾਨਕੀ (ਸੀਤਾ) ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ॥੨੬੭॥

ਤਾਤ ਤਯਾਗੇ ਪ੍ਰਾਨ॥ ਉਤਰੇ ਬਯੋਮਾਨ॥

ਬਿੱਚਾਰ ਬਿਚਾਰ॥ ਮੰਤ੍ਰਿਯੰ ਅਪਾਰ॥੨੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਾਤ) ਪਿਤਾ (ਦਸਰਥ) ਨੇ ਸਵਾਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ, (ਬਯੋਮਾਨ) ਅਕਾਸ਼ੀ (ਦੇਵਤੇ ਆ) ਉਤਰੇ। ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ (ਅਪਾਰ) ਬਹੁਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ॥੨੬੮॥

ਬੈਠਯੋ ਬਸ਼ਿਸ਼੍ਰੁ॥ ਸਰਬ ਬਿਪ ਇਸ਼੍ਰੁ॥

ਮੁਕੱਲਯੋ ਕਾਗਦ॥ ਪੱਠਏ ਮਾਗਯ॥੨੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਬਹਿ ਗਿਆ (ਕਾਗਦ) ਚਿੱਠੀ (ਮੁਕੱਲਯੋ) ਘੱਲੀ, (ਮਾਗਯ) ਦੂਤ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ॥੨੬੯॥

ਸੰਕੁੜੇ ਸਾਵੰਤ॥ ਮੱਤਏ ਮਤੰਤ॥

ਮੁੱਕਲੇ ਕੇ ਦੂਤ॥ ਪਉਨ ਕੇ ਸੇ ਪੂਤ॥੨੭੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਵੰਤ) ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ (ਸੰਕੁੜੇ) ਸੰਕੋਚ ਕਰਕੇ (ਅਥਵਾ- ਸਮੰਤ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ) (ਮਤੰਤ) ਸਲਾਹਾਂ (ਮੱਤਏ) ਪਕਾਈਆਂ (ਕੇ) ਕੁਝ (ਦੂਤ) ਕਾਸਦ ਭੇਜੇ ਜੋ (ਪਉਨ ਕੇ ਪੂਤ) ਹਨੂਮਾਨ ਵਰਗੇ (ਛੇਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ) ਸਨ॥੨੭੦॥

ਅਸ਼੍ਰੁ ਨਦਯੰ ਲਾਖ॥ ਦੂਤ ਗੇ ਚਰਬਾਖ॥

ਭਰਤ ਆਗੇ ਜਹਾਂ॥ ਜਾਤ ਭੇ ਤੇ ਤਹਾਂ॥੨੭੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅੱਠ ਨਦੀਆਂ ਲੰਘ ਕੇ (ਚਰਬਾਖ- ਚਰਬ+ਆਖ) ਤਿੱਖੀ ਨਿਗ੍ਰਾ ਵਾਲੇ (ਦੂਤ) ਚਿੱਠੀ ਰਸਾਂ ਗਏ। ਜਿੱਥੇ ਅੱਗੇ ਭਰਤ ਸੀ, ਉਹ ਓਥੇ ਚਲੇ ਗਏ॥੨੭੧॥

ਉੱਚਰੇ ਸੰਦੇਸ॥ ਉਰਧ ਗੇ ਅਉਧੇਸ॥

ਪੜ੍ਹ ਬਾਚੇ ਭਲੇ॥ ਲਾਗ ਸੰਗੰ ਚਲੇ॥੨੭੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੁਨੇਹਾ ਕਹਿਆ ਕਿ (ਅਉਧੇਸ) ਦਸਰਥ ਜੀ (ਉਰਧ) ਆਕਾਸ਼ (ਦੇਵਲੋਕ) ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ॥੨੧੨॥

ਕੋਪ ਜੀ ਜਗਜੋ॥ ਧਰਮ ਭਰਮੰ ਭਗਜੋ॥

ਕਾਸਮੀਰੰ ਤਜਜੋ॥ ਰਾਮ ਰਾਮੰ ਭਜਜੋ॥੨੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਾਂ ਕੈਕੇਈ ਦੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਭਰਤ ਜੀ ਦੇ) ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਜਾਗ ਪਿਆ ਕਿ ਧਰਮ ਦਾ ਭਰਮ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਰਾਮ ਰਾਮ ਸਿਮਰਿਆ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ)॥੨੧੩॥

ਪੁੱਜਏ ਅਵੱਧ॥ ਸੂਰ ਮਾ ਸਾਨੱਧ॥

ਹੇਰਿਓ ਅਉਧੇਸ॥ ਮ੍ਰਿਤਕੰ ਕੇ ਭੇਸ॥੨੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਨੱਧ) ਸਨੱਧਬੱਧ ਯੋਧੇ (ਭਰਤ ਜੀ) (ਅਥਵਾ- (ਸੂਰ) ਭਰਤ ਮਾਂ ਦੇ (ਸਾਨੱਧ) ਪਾਸ, ਅਯੁੱਧਿਆ ਪੁੱਜ ਗਏ। (ਅਉਧੇਸ) ਦਸਰਥ ਜੀ ਨੂੰ (ਮ੍ਰਿਤਕੰ ਕੇ ਭੇਸ) ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ॥੨੧੪॥

ਭਰਤ ਬਾਚ ਕੇਕਈ ਸੋਂ॥

ਲਖਜੋ ਕੁਸੁਤ॥ ਬੁੱਲਜੋ ਸਪੁ ॥

ਪ੍ਰਿਗ ਮੱਯਾ ਤੋਹਿ॥ ਲੱਜਿ ਲੱਯਾ ਮੋਹਿ॥੨੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੁਸੁਤ) ਬੁਰਾ ਠਾਟ ਵੇਖ ਕੇ ਸਪੁੱਤਰ (ਭਰਤ) ਬੋਲਿਆ। ਹੇ ਮਾਂ! ਤੈਨੂੰ (ਪ੍ਰਿਗ) ਫਿੱਟ ਲਾਨੁਤ ਹੈ (ਜਿਸ) ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਲੱਜਿਆ ਲਾ ਦਿੱਤੀ॥੨੧੫॥

ਕਾ ਕਰਜੋ ਕੁਕਾਜ॥ ਕਜੋਂ ਜੀਐ ਨਿਲਾਜ॥

ਮੋਹ ਜੈਬੇ ਤਹੀ॥ ਰਾਮ ਹੈ ਗੇ ਜਹੀ॥੨੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੀ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ ਈ? ਕਿਉਂ ਬੇਸ਼ਰਮ ਹੋ ਕੇ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਵੀ ਓਥੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹੈਗੇ॥੨੧੬॥

ਕੁਸਮ ਬਚਿਤ੍ਰ ਛੰਦ॥

ਤਿਨ ਬਨ ਬਾਸੀ ਰਘੁਬਰ ਜਾਨੈ॥ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਮ ਕਰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਮਾਨੈ॥

ਬਲਕਲ^੧ ਧਰ ਕਰ ਅਬ ਬਨ ਜੈਰੈਂ॥ ਰਘੁਪਤਿ ਸੰਗ ਹਮ ਬਨ ਫਲ ਖੈਰੈਂ॥੨੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ (ਭਰਤ) ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਣ ਲਿਆ। ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖਾਂ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਬਰਾਬਰ ਕਰਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ। (ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ)

^੧ ਪਾਠ- 'ਬਲਕੁਲ' ਅਤੇ 'ਬਲਕਰ' ਵੀ ਹਨ।

ਹੁਣ (ਬਲਕਲ) ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਰ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਫਲ ਹੀ ਖਾਵਾਂਗੇ॥੨੭੭॥

ਇਮ ਕਹ ਬਚਨਾ ਘਰ ਬਰ ਛੋਰੇ॥ ਬਲਕਲ ਧਰ ਤਨ ਭੂਖਨ ਤੋਰੇ॥

ਅਵਧਿਸ ਜਾਰੇ ਅਵਧਿਹ ਛਾਡੋ॥ ਰਘੁਪਤਿ ਪਗ ਤਰ ਕਰ ਘਰ ਮਾਂਡੋ॥੨੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਉਂ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਉੱਤਮ ਘਰ (ਰਾਜ ਮਹਲ) ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ, ਬ੍ਰਿਛ ਛਿੱਲ ਕੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ (ਭੂਖਨ) ਗਹਿਣੇ ਤੋੜ ਸੁੱਟੇ। (ਅਵਧਿਸ) ਦਸ਼ਰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ, ਅਯੁਧਿਆ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਹੀ ਘਰ (ਮਾਂਡੋ) ਸਮਝ ਲਿਆ॥੨੭੮॥

ਲਖਿ ਜਲ ਬਲ ਕਹ ਤਜਿ ਕੁਲ ਧਾਏ॥ ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਸੰਗਿ ਲੈ ਤਿਹ ਠਾਂ ਆਏ॥

ਲਖਿ ਬਲ ਰਾਮੰ ਖਲ ਦਲ ਭੀਰੰ॥ ਗਹਿ ਧਨੁ ਪਾਣੰ ਸਿਤ ਧਰ ਤੀਰੰ॥੨੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਲਾਂ ਥਲਾਂ ਨੂੰ (ਲਖਿ) ਲੰਘ ਕੇ ਅਤੇ ਕੁਲ (ਪਰਿਵਾਰ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਪਏ। ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ (ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ) ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ (ਚਿਤ੍ਰਕੂਟ) ਤੇ ਆ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਬਲ) ਫੌਜ ਦੇ (ਖਲ) ਬਹੁਤੇ ਦਲ ਦੀ ਭੀੜ ਵੇਖ ਕੇ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਨੁ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ (ਸਿਤ) ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ (ਅੱਗੇ) ਧਰ ਲਏ॥੨੭੯॥

ਗਹਿ ਧਨੁ ਰਾਮੰ ਸਰ ਬਰ ਪੂਰੰ॥ ਅਰਬਰ ਬਹਰੇ ਖਲ ਦਲ ਸੂਰੰ॥

ਨਰ ਬਰ ਹਰਖੇ ਘਰ ਘਰ ਅਮਰੰ॥ ਅਮਰਰ ਧਰਕੇ ਲਹ ਕਰ ਸਮਰੰ॥੨੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਰ) ਚੰਗੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ (ਪੂਰੰ) ਭਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਧਨੁਸ਼ ਫੜ ਲਿਆ। (ਅਰਬਰ) ਅੜਬੰਗ ਦਲ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ (ਖਲ) ਨਿਸਚੇ ਹੀ (ਬਹਰੇ) ਕੰਬ ਗਏ। (ਅਮਰੰ) ਦੇਵਤਿਆਂ 'ਚੋਂ ਉੱਤਮ ਬੰਦੇ ਘਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। (ਅਮਰਰਿ= ਅਮਰ+ਅਰਿ) ਦੌੜ (ਸਮਰੰ) ਜੰਗ ਨੂੰ (ਲਹ ਕਰ) ਵੇਖ ਕੇ (ਧਰਕੇ) ਕੰਬ ਗਏ॥੨੮੦॥

ਤਬ ਚਿਤ ਅਪਨੇ ਭਰਬਰ ਜਾਨੀ॥ ਰਨ ਰੰਗ ਰਾਤੇ ਰਘੁਬਰ ਮਾਨੀ॥

ਦਲ ਬਲ ਤਜਿ ਕਰਿ ਇਕਲੇ ਨਿਸਰੇ॥ ਰਘੁਬਰ ਨਿਰਖੇ ਸਬ ਦੁਖ ਬਿਸਰੇ॥ ੨੮੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਅਪਾਣੇ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ (ਭਰਬਰ) ਭਰਤ ਨੇ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ (ਕਿ ਅਸੀਂ) (ਰਨ ਰੰਗ ਰਾਤੇ) ਜੰਗ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ। ਤਾਂ (ਦਲ) ਸਮੂਹ (ਬਲ) ਸੈਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕੱਲੇ ਹੀ (ਨਿਸਰੇ) ਅੱਗੇ ਆ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਭੁੱਲ ਗਏ॥੨੮੧॥

ਦ੍ਰਿਗ ਜਬ ਨਿਰਖੇ ਭਟ ਮਣਿ ਰਾਮੰ॥ ਸਿਰ ਧਰ ਟੇਕੋ ਤਜਿ ਕਰ ਕਾਮੰ॥

ਇਮ ਗਤਿ ਲਖ ਕਰਿ ਰਘੁਪਤਿ ਜਾਨੀ॥ ਭਰਬਰ ਆਏ ਤਜਿ ਰਜਧਾਨੀ॥੨੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੂਰਮੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ (ਦ੍ਰਿਗ) ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ (ਕਰ) ਹੱਥੋਂ (ਕਾਮੰ- ਕਾਰੱਮੁਕ) ਧਨੁਸ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਉਂ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਭਰਤ ਰਾਜਧਾਨੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ ਹਨ (ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਟ ਦਲ ਨਹੀਂ)॥੨੮੨॥

ਰਿਪਹਾ ਨਿਰਖੇ ਭਰਬਰ ਜਾਨੇ॥ ਅਵਧਿਸ ਮੂਏ ਤਿਨ ਮਨ ਮਾਨੇ॥

ਰਘੁਬਰ ਲਛਮਨ ਪਰਿਹਰ ਬਾਨੰ॥ ਗਿਰਿ ਤਰ ਆਏ ਤਜਿ ਅਭਿਮਾਨੰ॥੨੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਿਪਹਾ= ਰਿਪੁ+ਹਾ, ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਤਨ (ਮਾਰਨ) ਵਾਲਾ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਭਰਤ ਨੂੰ (ਜਾਨੇ) ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚ (ਮਾਨੇ) ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ (ਅਵਧਿਸ) ਦਸ਼ਰਥ ਜੀ ਮਰ ਗਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਤੀਰ (ਕਮਾਨਾਂ) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਤੇ (ਅਭਿਮਾਨ) ਕ੍ਰੋਧ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਆ ਗਏ॥੨੮੩॥

ਦਲ ਬਲ ਤਜਿ ਕਰਿ ਮਿਲਿ ਗਲ ਰੋਏ॥ ਦੁਖ ਕਸਿ ਬਿਧਿ ਦੀਯ ਸੁਖ ਸਬ ਖੋਏ॥

ਅਬ ਘਰ ਚਲਿਯੇ ਰਘੁਬਰ ਮੇਰੇ॥ ਤਜਿ ਹਠਿ ਲਾਗੇ ਸਭ ਪਗ ਤੇਰੇ॥੨੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦਲ) ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਛੱਡ ਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰੋਏ। (ਬਿਧਿ) ਵਿਧਾਤਾ ਨੇ ਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਦੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। (ਭਰਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੇ ਮੇਰੇ (ਰਘੁਬਰ) ਰਾਮ! ਹੁਣ ਘਰ ਚੱਲੋ? ਸਾਰੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ (ਤੂੰ) (ਹਠਿ) ਜਿੱਦ ਛੱਡ ਦੇ॥੨੮੪॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਭਰਬ ਸੋਂ॥ ਕੰਠ ਅਭੂਖਨ ਛੰਦ॥

ਭਰਤ ਕੁਮਾਰ ਨ ਅਉਹਠ ਕੀਜੈ॥ ਜਾਹ ਘਰੈ ਨ ਹਮੈ ਦੁਖ ਦੀਜੈ॥

ਰਾਜਾ ਕਹਯੋ ਜੁ ਹਮੈ ਹਮ ਮਾਨੀ ॥ ਤ੍ਰਯੋਦਸ ਬਰਖ ਬਸੈ ਬਨ ਧਾਨੀ॥੨੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਭਰਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ- ਹੇ ਭਰਤ ਕੁਮਾਰ (ਅਉਹਠ) ਬੁਰਾ ਹਠ ਨਾ ਕਰ। ਘਰ ਨੂੰ ਜਾ, ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾ ਦੇਹ। ਜੇ ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ) ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਹੀ ਉਹ ਅਸਾਂ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ। ਬਨ (ਧਾਨੀ) ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੇਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵੱਸਾਂਗੇ॥੨੮੫॥

ਤ੍ਰਯੋਦਸ ਬਰਖ ਬਿਤੈ ਫਿਰਿ ਐਰੈਂ॥ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਛਤ੍ਰ ਸੁਰੈ ਹੈਂ॥

ਜਾਹੁ ਘਰੈ ਸਿਖ ਮਾਨ ਹਮਾਰੀ॥ ਰੋਵਤਿ ਤੋਰ ਉਤੈ ਮਹਤਾਰੀ॥੨੮੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਕਾਜ

^੨ ਪ੍ਰਕਰਣਾਨੁਸਾਰ 'ਕਹੀ' ਪਾਠ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲੀ ਕ੍ਰਿਯਾ 'ਮਾਨੀ' ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਬੀਤਣ ਬਾਅਦ ਆਵਾਂਗੇ। ਰਾਜਗੱਦੀ ਤੇ ਛਤ੍ਰ (ਹੇਠ) (ਸੁਹੈ ਹੈਂ) ਵਿਰਾਜਾਂਗੇ। ਸਾਡੀ ਸਿਖਿਆ ਮੰਨ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਓ। ਓਧਰ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਰੋਂਦੀ ਹੈ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਭਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਤਰਕ ਮਾਰੀ ਹੈ)॥੨੮੬॥

ਭਰਥ ਬਾਚ ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ॥ ਕੰਠ ਅਭੂਖਨ ਛੰਦ॥

ਜਾਉਂ ਕਹਾ ਪਗ ਭੇਟਿ ਕਹੇ ਮੁਹ॥ ਲਾਜ ਨ ਲਾਗਤ ਰਾਮ ਕਹੇ ਤੁਹ॥

ਮੈ ਅਤਿ ਦੀਨ ਮਲੀਨ ਬਿਨਾ ਗਤਿ॥ ਰਾਖ ਲੈ ਰਾਜ ਬਿਥੈ ਚਰਣੰ ਮਤਿ॥੨੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਭਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ- ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ (ਆਪ ਦੇ) ਚਰਨਾਂ (ਭੇਟਿ) ਲੱਗ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ? ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ! ਤੈਨੂੰ (ਜਾਹੁ ਘਰੈ ਸਿਖ ਮਾਨ ਹਮਾਰੀ। ਰੋਵਤਿ ਤੋਰ ਉਤੈ ਮਹਤਾਰੀ) ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ, (ਕਿਉਂਕਿ) ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਗ਼ਰੀਬ ਅਪਵਿੱਤਰ (ਬਿਨਾ ਗਤਿ) ਨਿਥਾਵਾਂ ਹਾਂ। (ਰਾਜ) ਰਾਜੇ (ਦਸ਼ਰਥ ਅਥਵਾ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਮਤਿ) ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਉ॥੨੮੭॥

ਚੱਛੁ ਬਿਹੀਨ ਸੁਪੱਛੁ ਜਿਮੰ ਕਰ॥ ਤਜੋਂ ਪ੍ਰਭੁ ਤੀਰ ਗਿਰਜੋ ਪਗ ਭਰਥਰ॥

ਅੰਕ ਰਹੇ ਗਹ ਰਾਮ ਤਿਸੈ ਤਬਿ॥ ਰੋਇ ਮਿਲੇ ਲਛਨਾਦਿ ਭੱਯਾ ਸਬਿ॥੨੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਿਮੰ ਕਰ) ਜਿਵੇਂ ਕਿ (ਚੱਛੁ) ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਅੰਨ੍ਹਾ) ਪੰਛੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ (ਮੈਂ) ਭਰਤ (ਪ੍ਰਭੁ) ਆਪ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਾਸ ਡਿੱਗਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ (ਅੰਕ) ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ (ਰਹੇ ਗਹਿ) ਭਰ ਲਿਆ। ਲਛਮਨ ਆਦਿਕ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਰੋ ਕੇ (ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਦੀ) ਮਿਲੇ॥੨੮੮॥

ਪਾਨ ਪਿਯਾਇ ਜਗਾਇ ਸੁ ਬੀਰਹ॥ ਫੇਰਿ ਕਹਯੋ ਹਸਿ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰਹ॥

ਤ੍ਰਯੋਦਸ ਬਰਖ ਗਏ ਫਿਰਿ ਐ ਹੈਂ॥ ਜਾਹੁ ਹਮੇ ਕਛੁ ਕਾਜ ਕਿਵੈ ਹੈਂ॥੨੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਕੇ, ਭਰਾ ਨੂੰ (ਜਗਾਇ) ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਕੇ, ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੱਸ ਕਿ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ ਫੇਰ ਆਵਾਂਗੇ। (ਤੂੰ) ਜਾ, ਸਾਨੂੰ (ਕਿਵੈ) ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਭਾਵ- ਗੁਰਜ) ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਹੈ॥੨੮੯॥

ਚੀਨ ਗਏ ਚਤੁਰਾ ਚਿਤ ਮੇ ਸਬਿ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਕਹੀ ਅਸ ਕੈ ਜਬਿ॥

ਮਾਤ ਸਮੇਧ ਸੁ ਪਾਵਰਿ ਲੀਨੀ॥ ਅਉਰ ਬਸੇ ਪੁਰ ਅਉਧ ਨ ਚੀਨੀ॥੨੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ (ਚਤੁਰਾ) ਭਰਤ ਜੀ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸਭ (ਗਲ) ਸਮਝ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਕਰਕੇ ਆਖੀ। ਮਾਤਾ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਦੇ (ਸਮੇਧ) ਧੀਰਜ ਵਾਸਤੇ (ਪਾਵਰਿ) ਖੜਕਾਂ ਲੈ ਲਈ। ਹੋਰ ਨਗਰ (ਨੰਦੀ ਗ੍ਰਾਮ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ, ਅਯੁਧਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖੀ ਵੀ ਨਹੀਂ॥੨੯੦॥

ਸੀਸ ਜਟਾਨ ਕੇ ਜੂਟ ਧਰੇ ਬਰ॥ ਰਾਜ ਸਮਾਜ ਦਿਯੋ ਪਠੁਵਾ ਪਰ॥

ਰਾਜ ਕਰੇ ਦਿਨੁ ਹੋਤ ਉਜਿਆਰੈ॥ ਰੈਨਿ ਭਏ ਰਘੁਰਾਜ ਸੰਭਾਰੈ॥੨੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਰਤ ਨੇ) ਸਿਰ 'ਤੇ ਜਟਾਂ ਦਾ ਉੱਤਮ ਜੂੜਾ ਧਾਰ ਲਿਆ, ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਜ (ਮੰਤਰੀਆਂ) ਨੂੰ ਖੜਾਵਾਂ ਤੇ (ਸੌਂਪ) ਦਿੱਤਾ। ਦਿਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤਾਂ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਹੁੰਦਿਆਂ (ਰਘੁਰਾਜ) ਰਾਮ (ਸੰਭਾਰੈ) ਸਿਮਰਦਾ ਸੀ॥੨੯੧॥

ਜਜਰ ਭਯੋ ਝੁਰ ਝੰਝਰ ਜਜੋਂ ਤਨ॥ ਰਾਖਤ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਬਿਥੈ ਮਨ॥

ਬੈਰਨ ਕੇਰਨ ਬਿੰਦੀ ਨਿਕੰਦਤ॥ ਭਾਸਨ^੨ ਕੰਠਿ ਅਭੂਖਨ ਛੰਦਤ॥੨੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਝੁਰ ਕੇ ਸਰੀਰ (ਜੱਜਰ) ਬਿਰਧਾਂ (ਬੁੱਢਿਆਂ) ਵਾਂਗ (ਝੰਝਰ) ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ (ਬਿੰਦ) ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ (ਦੇਸ 'ਚੋਂ) (ਨਿਕੰਦਤ) ਕੱਢਦਾ (ਨਾਸ ਕਰਦਾ) ਸੀ। (ਕਵੀ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਭਰਤ ਦਾ ਆਚਰਣ ਸੀ, ਮੈਂ) ਕੰਠ ਅਭੂਖਣ ਛੰਦ ਵਿੱਚ (ਭਾਸਨ) ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ^੩॥੨੯੨॥

ਝੂਲਾ ਛੰਦ^੪॥

ਇਤੈ ਰਾਮ ਰਾਜੰ॥ ਕਰੈ ਦੇਵ ਕਾਜੰ॥

ਧਰੇ ਬਾਨ ਪਾਨੰ॥ ਭਰੈ ਬੀਰ ਮਾਨੰ॥੨੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਧਰ ਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਫੜ ਕੇ, ਯੋਧੇ (ਮਾਨ) ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੨੯੩॥

ਜਹਾਂ ਸਾਲ ਭਾਰੇ॥ ਦੂਮੰ ਤਾਲ ਨਜਾਰੇ॥

ਛੁਟੇ ਸੁਰਗ ਲੋਕੰ॥ ਹਰੈ ਜਾਤ ਸੋਕੰ॥੨੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਥੇ (ਭਾਰੇ) ਵੱਡੇ ਸਾਲ (ਦਰਖਤ) ਮਨ, (ਨਜਾਰੇ) ਅੱਡਰੇ ਹੀ ਤਾਲ (ਦੂਮੰ) ਦਰਖਤ ਸਨ। ਜੋ ਸਵਰਗ ਲੋਕ ਨੂੰ ਛੁਟੇ ਹੋਏ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ) ਸਨ। ਜਾਂਦਿਆਂ (ਰਾਹੀਆਂ) ਦਾ ਗਮ ਨਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ॥੨੯੪॥

ਤਹਾਂ ਰਾਮ ਪੈਠੇ॥ ਮਹਾਬੀਰ ਐਠੇ॥

ਲਿਯੇ ਸੰਗਿ ਸੀਤਾ॥ ਮਹਾ ਸੁਭੁ ਗੀਤਾ॥੨੯੫॥

^੧ ਪਾਠ- ਬਿੰਦ

^੨ ਪਾਠ- ਭਾਸਿਤ

^੩ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਓਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ- '(ਸ੍ਰੀ ਭਰਤ ਜੀ ਦਾ ਆਚਰਣ) ਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣਾ ਹੀ (ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਹਿਆਂ ਰੂਪ ਹੈ'।

^੪ 'ਸੋਮਰਾਜੀ' ਅਥਵਾ 'ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ' ਛੰਦ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਇਥੇ 'ਝੂਲਾ' ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜਾ ਵੜੇ, (ਦੇਵੋਂ ਭਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ) ਮਹਾਂ (ਐਂਠੇ) ਅਭਿਮਾਨੀ ਯੋਧੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਸੀਤਾ ਲਈ ਹੋਈ ਹੈ-ਜੋ ਗੀਤਾ ਵਾਂਗ ਮਹਾਂ (ਸੁਭ੍ਰ) ਸੁੰਦਰ (ਪਵਿੱਤਰ) ਹੈ॥੨੯੫॥

ਬਿਧੁੰ ਬਾਕ ਬੈਣੀ॥ ਮ੍ਰਿਗੀ ਰਾਜ ਨੈਣੀ॥

ਕਟੰ ਛੀਨਿ ਦੇਸੀ॥ ਪਰੀ ਪਦਮਨੀ ਸੀ॥੨੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਿਧੁੰ) ਕੋਇਲ ਦੇ ਵਾਕ ਵਾਂਗ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ, (ਮ੍ਰਿਗੀ ਰਾਜ) ਹਿਰਨ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ। (ਕਟੰ) ਲੱਕ ਦੇ (ਦੇਸ) ਅੰਗ ਤੋਂ (ਛੀਨਿ) ਕਮਜ਼ੋਰ (ਪਤਲੀ)। ਪਰੀ ਅਤੇ ਪਦਮਣੀ ਵਰਗੀ॥੨੯੬॥

ਝੂਲਨਾ ਛੰਦ॥

ਚੜ੍ਹੇ ਪਾਨ ਬਾਨੀ ਧਰੇ ਸਾਨ ਮਾਨੋ ਚਛਾ ਬਾਨ ਸੋਹੈ ਦੋਊ ਰਾਮ ਰਾਨੀ॥

ਫਿਰੈ ਖਿਆਲ ਸੋ ਏਕ ਹੱਵਾਲ ਸੇਤੀ ਛੁਟੇ ਇੰਦ੍ਰ ਸੇਤੀ ਮਨੋ ਇੰਦ੍ਰ ਧਾਨੀ॥

ਮਨੋ ਨਾਗ ਬਾਂਕੇ ਲਜੀ ਆਂਬ ਫਾਂਕੈ ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਸਹਾਬ ਸੋਂ ਰਾਮ ਬਾਰੇ१॥

ਮ੍ਰਿਗਾ ਦੇਖ ਮੋਹੇ ਲਖੇ ਮੀਨ ਰੋਹੇ ਜਿਨੈ ਨੈਕ ਚੀਨੇ ਤਿਨੋਂ ਪ੍ਰਾਨ ਵਾਰੇ॥੨੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਹੈ ਕਿ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਪਾਣ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਸਾਣ (ਧਰੇ) ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ (ਬਾਨੀ) ਬਾਣਾਂ (ਤੀਰਾਂ) ਵਰਗੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ (ਚਛਾ) ਨੇਤਰ ਹੀ ਤੀਰਾਂ (ਵਾਂਗ) ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਹਵਾਲ ਸਹਿਤ (ਭਾਵ- ਮਸਤ ਬੰਦੇ) ਦੇ (ਖਿਆਲ) ਧਿਆਨ (ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ) ਫਿਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਇੰਦਰ ਤੋਂ (ਇੰਦ੍ਰ ਧਾਨੀ) ਅਮਰਾਵਤੀ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਸੋਹਣੇ (ਨਾਗ) ਸੱਪ ਹਨ (ਅਥਵਾ) ਅੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਤੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ (ਬਾਰੇ) ਇਸਤਰੀ ਦੇ (ਨੇਤਰ) (ਸਹਾਬ- ਸ਼ਾਹ+ਆਬ) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਿਰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੋਂ (ਰੋਹੇ) ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਵੇਖੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਵਾਰ ਦਿੱਤੇ॥੨੯੭॥

ਸੁਨੇ ਕੂਕ ਕੇ ਕੋਕਿਲਾ ਕੋਪ ਕੀਨੇ ਮੁਖੰ ਦੇਖ ਕੇ ਚੰਦ ਦਾਰੇਰ ਖਾਈ॥

ਲਖੇ ਨੈਨ ਬਾਂਕੇ ਮਨੈ ਮੀਨ ਮੋਹੈ ਲਖੇ ਜਾਤ ਕੇ ਸੂਰ ਕੀ ਜੋਤਿ ਛਾਈ॥

ਮਨੋ ਫੂਲ ਫੂਲੇ ਲਗੇ ਨੈਨ ਝੂਲੇ ਲਖੇ ਲੋਗ ਭੂਲੇ ਬਨੇ ਜੋਰ ਐਸੇ॥

ਲਖੇ ਨੈਨ ਬਾਰੇ२ ਬਿਧੇ ਰਾਮ ਪਿਆਰੇ ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਸਾਰਾਬ ਸਾਹਾਬ ਜੈਸੇ॥੨੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੂਕ) ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਕੋਇਲ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰ ਲਿਆ (ਭਾਵ- ਕੋਇਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਇਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਈ, ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਨੇ (ਦਾਰੇਰ)

^੧ ਪਾਠ 'ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਰੰਗ ਫਸਾਂ ਰਾਨ ਬਾਰੇ' ਰੰਗ ਅਫ਼ਸਾਂ- ਰੰਗ ਨੂੰ ਬਖੇਰਨ ਵਾਲਾ, ੨. ਹੋਲੀ ਦਾ ਤੜੋਹਾਰ, ੩. ਪਿਚਕਾਰੀ।

^੨ ਪਾਠ- ਲਹੇ ਨੈਨ ਬਾਰੇ।

ਦਰੇਛ ਖਾਧੀ (ਭਾਵ- ਫੁੱਟ ਗਿਆ) ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਨੇਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੱਛ ਵੀ ਮਨ ਤੋਂ ਮੋਹੇ ਗਏ, ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਕੇ) ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੀ ਜਿਓਤੀ ਹੀ (ਛਾਈ) ਵਿਆਪ ਰਹੀ ਹੈ (ਅਥਵਾ- ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਜਿਓਤੀ (ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) (ਕੇ) ਕਿਆ ਹੈ? ਭਾਵ- ਕੁਛ ਨਹੀਂ)। ਮਾਨੋ ਕਿ ਫੁੱਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ (ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ) ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਹਨ (ਅਤੇ ਉਹ) (ਝੁਲੇ) ਹਿਲੋਰੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਜੋੜ (ਮਿਲਾਪ) ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਕਿ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ) ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕ (ਆਪਣਾ ਆਪ) ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਬਾਰੇ) ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਨੇਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ) ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ (ਨੇਤਰ) (ਸਾਹਾਬ) ਲਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੨੯੮॥

**ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਰਾਤੇ ਮਯੰ ਮੱਤ ਮਾਤੇ ਮਕਬੂਲਿ ਗੁਲਾਬ ਕੇ ਫੂਲ ਸੋਹੈਂ॥
ਨਰਾਗਸ ਨੇ ਦੇਖ ਕੈ ਨਾਕ ਐਂਠਾ ਮ੍ਰਿਗੀਰਾਜ ਕੇ ਦੇਖਤੈ ਮਾਨ ਮੋਹੈਂ॥
ਸ਼ਬੋ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਨੇ ਸ਼ੋਰ ਲਾਯਾ ਪ੍ਰਜਾ ਆਮ ਜਾਹਾਨ ਕੇ ਪੇਖ ਵਾਰੇ॥**

ਭਵਾ ਤਾਨ ਕਮਾਨ ਕੀ ਭਾਂਤਿ ਪਜਾਰੀ ਨਿਕਾਮਾਨ ਹੀ ਨੈਨ ਕੇ ਬਾਨ ਮਾਰੇ॥੨੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੀਤਾ ਦੇ ਨੇਤਰ) (ਰੰਗ ਰਾਤੇ) ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ (ਮਾਨੋ ਕਿ) (ਮਾਤੇ) ਮਸਤ (ਸ਼ਰਾਬੀ) (ਮਯੰ ਮੱਤ) ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ, (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਕਬੂਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। (ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ) ਵੇਖ ਕੇ ਨਗਰਸ (ਗੁੱਲ ਦੁਪਹਿਰੀ ਦੇ) ਫੁੱਲ ਨੇ ਨੱਕ ਸਕੋੜ ਲਿਆ, (ਨੇਤਰ) ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ (ਮ੍ਰਿਗੀਰਾਜ) ਹਿਰਨਾਂ ਦੇ (ਮਾਨ) ਅਰਮਾਨ (ਮੋਹੈ) ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ। ਜਹਾਨ ਦੀ ਆਮ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ (ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੀਤਾ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ) ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ (ਲਗਾਤਾਰ) ਸ਼ਰਾਬ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿਆਰੀ (ਸੀਤਾ) ਨੇ ਕਮਾਨ ਵਾਂਗ ਭੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਣ ਕੇ ਕਮਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਨੇਤਰਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਹਨ॥੨੯੯॥

ਕਬਿੱਤ॥

**ਉਚੇ ਦੂਮ ਸਾਲ ਜਹਾਂ ਲਾਂਬੇ ਬਟ ਤਾਲ ਤਹਾਂ
ਐਸੀ ਠਉਰ ਤਪ ਕਉ ਪਧਾਰੈ ਐਸੇ ਕਉਨ ਹੈ॥
ਜਾ ਕੀ ਛਬਿ ਦੇਖਿ ਦੁਤਿ ਖਾਂਡਵ ਕੀ ਫੀਕੀ ਲਾਗੈ
ਆਭਾ ਤਾ ਕੀ ਨੰਦਨ ਬਿਲੋਕਿ ਭਜੇ ਮਉਨ ਹੈ॥
ਤਾਰਨ ਕੀ ਕਹਾ ਨੈਕ ਨਭ ਨ ਨਿਹਾਰਯੋ ਜਾਇ
ਸੂਰਜ ਕੀ ਜੋਤਿ ਤਹਾ ਚੰਦ੍ਰ ਕੀ ਨ ਜਉਨ ਹੈ॥
ਦੇਵ ਨ ਨਿਹਾਰਯੋ ਕੋਉ ਦੈਤਜ ਨ ਬਿਹਾਰਯੋ ਤਹਾਂ
ਪੰਛੀ ਕੀ ਨ ਗੰਮਜ ਜਹਾਂ ਚੀਟੀ ਕੋ ਨ ਗਉਨ ਹੈ॥੩੦੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਥੇ ਸਾਲ ਦੇ ਉੱਚੇ ਰੁੱਖ, ਓਥੇ ਹੀ (ਬਟ) ਬੋਹੜ ਅਤੇ ਤਾਲ (ਬ੍ਰਿਫ) ਹਨ, ਐਹੋ ਜਿਹੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਤਪ ਲਈ ਜੇ (ਪਧਾਰੈ) ਜਾਵੇ ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ (ਤਪਸ੍ਰੀ) ਹੈ? ਜੀਹਦੀ (ਛਬਿ) ਬਣਤਰ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਂਡਵ (ਬਨ) ਦੀ (ਦੁਤਿ) ਬਣਤਰ (ਚਮਕ, ਸੋਭਾ) ਫਿੱਕੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਉਸ (ਬਨ) ਦੀ (ਆਭਾ) ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨੰਦਨ (ਬਨ) ਵੀ (ਭਜੈ ਮਉਨ) ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਕੀ (ਗਿਣਤੀ) ਹੈ? ਆਕਾਸ਼ ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਓਥੇ ਸੂਰਜ-ਜੋਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ (ਜਉਨ) ਚਾਨਣੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਓਥੇ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਕੋਈ ਦੈਂਤ ਵੀ (ਬਿਹਾਰਜੋ) ਫਿਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਪੰਛੀ ਦੀ (ਗੰਮ) ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕੀੜੀ ਦਾ (ਗਉਨ) ਜਾਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ॥੩00॥

ਅਪੂਰਬ ਛੰਦ॥

ਲੱਖਿਯੇ ਅਲੱਖ॥ ਤੱਕਿਯੇ ਸੁਭੱਛ॥

ਧਾਇਯੋ ਬਿਰਾਧ॥ ਬੰਕੜਜੋ ਬਿਬਾਦ॥੩੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਲੱਖ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, (ਆਪਣਾ) (ਸੁਭੱਛ) ਉੱਤਮ ਭੋਜਨ (ਤਕੀਏ) ਜਾਣ ਕੇ, ਬਿਰਾਧ (ਨਾਮੇ ਦੈਂਤ) ਦੌੜ ਕੇ ਆਇਆ, (ਬਿਬਾਦ) ਲੜਨ ਲਈ (ਬੰਕੜਜੋ) ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ॥੩0੧॥

ਲੱਖਿਯੰ ਅਵੱਧ॥ ਸੰਬਹਜੋ ਸਾਨੱਧ॥

ਸੰਮਲੇ ਹਥਯਾਰ॥ ਓਰੜੇ ਲੁਝਾਰ॥੩੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) (ਅਵੱਧ- ਆਯੁਧ) ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਵਾਲਾ (ਸਾਨੱਧ) ਪਾਸ (ਸੰਬਹਜੋ) ਪੁੱਜਾ ਹੋਇਆ (ਲੱਖਿਯੰ) ਵੇਖਿਆ। ਤਾਂ (ਲੁਝਾਰ) ਸੂਰਮੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ) (ਓਰੜੇ) ਤਯਾਰ ਬਰ ਤਯਾਰ ਹੋ ਕੇ ਟੁੱਟ ਪਏ ਅਤੇ ਹਥਯਾਰ (ਸੰਮਲੇ) ਫੜ ਲਏ॥੩0੨॥

ਚਿੰਕੁੜੀ ਚਾਵੰਡ॥ ਸੰਮੁਹੇ ਸਾਵੰਤ॥

ਸੱਜੀਏ ਸੁੱਬਾਹ*॥ ਅੱਛਰੇ ਉਛਾਹ*॥੩੦੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਵੰਡ) ਚੀਲਾਂ (ਚਿੰਕੁੜੀ) ਬੋਲੀਆਂ, (ਸਾਵੰਤ) ਸੂਰਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ, (ਸੁੱਬਾਹ) ਯੋਧੇ ਸੱਜ ਗਏ, (ਅੱਛਰੇ) ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ॥੩0੩॥

ਪੱਖਰੇ ਪਾਵੰਗ॥ ਮੋਹਲੇ ਮਾਤੰਗ॥

ਚਾਵਡੀ ਚਿੰਕਾਰ॥ ਉੱਝਰੇ ਲੁੱਝਾਰ॥੩੦੪॥

* ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਤੁਕਾਂ ਏਸ ਹੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅੰਗ ੩੦੩ ਅਤੇ ੩੦੪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪੱਖਰੇ) ਕਾਠੀਆਂ ਵਾਲੇ, (ਪਾਵੰਗ) ਘੋੜੇ ਅਤੇ (ਮਾਤੰਗ) ਹਾਥੀ (ਮੋਹਲੇ) ਮੂਰਛਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ (ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ)। ਚੀਲਾਂ ਬੋਲੀਆਂ, (ਲੁਝਾਰ) ਲੜਾਕੂ (ਯੋਧੇ) (ਉਝਰੇ) ਟੁੱਟ ਪਏ (ਝੜ ਪਏ)३੦੪॥

**ਸਿੰਧੁਰੇ ਸੰਧੂਰ॥ ਬੱਜਿਏ ਤੰਦੂਰ॥
ਸੱਜਿਏ ਸੁੱਬਾਹ॥ ਅੱਛਰੇ ਉੱਛਾਹ॥੩੦੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਧੂਰੇ ਹੋਏ (ਸਿੰਧੂਰੇ) ਹਾਥੀ (ਅਥਵਾ- ਹਾਥੀ ਧੂੜ ਹੋ (ਮਰ) ਗਏ)। (ਤੰਦੂਰ) ਵੋਲ ਵੱਜੇ। ਹੂਰਾਂ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰਕੇ ਯੋਧੇ ਸਜੇ॥੩੦੫॥

**ਬਿੱਝੁੜੇ ਉੱਝਾੜ॥ ਸੰਮਲੇ ਸੁ ਮਾਰ॥
ਹਾਹਲੇ ਹੁੰਕਾਰ॥ ਅੰਕੜੇ ਅੰਗਾਰ॥੩੦੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉਝਾੜ) ਟੁੱਟ ਪੈਣ ਵਾਲੇ (ਯੋਧੇ, ਵੈਰੀਆਂ 'ਤੇ) (ਬਿੱਝੁੜੇ) ਟੁੱਟ ਪਏ, (ਸੁਮਾਰ) ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਵੀ ਸੰਭਲ ਗਏ, (ਹਾਹਲੇ) ਹਾਹਾਕਾਰ ਦੀ (ਹੁੰਕਾਰ) ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। (ਅੰਕੜੇ) ਲਹੂ ਅਤੇ ਅੰਗਿਆਰੇ (ਨਿਕਲੇ) (ਭਾਵ- ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਹੂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਖਹਿਣ ਤੋਂ ਅੰਗਿਆਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ)॥੩੦੬॥

**ਸੰਮਲੇ ਲੁੱਝਾਰ॥ ਛੁੱਟਕੇ ਬਿਸਯਾਰ॥
ਹਾਹਲੇ ਹੰਬੀਰ॥ ਸੰਘਰੇ ਸੁ ਬੀਰ॥੩੦੭॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਸੰਮਲੇ) ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋਏ। (ਬਿਸਯਾਰ- ਬਿਸੀਆਰ, ਸੱਪ) ਤੀਰ (ਬਿਸਖ) ਛੁੱਟੇ, (ਹੰਬੀਰ) ਅਹੰਕਾਰੀ ਯੋਧੇ (ਹਾਹਲੇ) ਹੱਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੩੦੭॥

**ਅਨੂਪ ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥
ਗਜੰ ਗਜੇ ਹਯੰ ਹਲੇ ਹਲਾ ਹਲੀ ਹਲੋ ਹਲੰ॥
ਬਬੱਜ ਸਿੰਧਰੇ ਸੁਰੰ ਛੁਟੰਤ ਬਾਣ ਕੇਵਲੰ॥
ਪਪੱਕ ਪੱਖਰੇ ਤੁਰੇ ਭਭੱਖ ਘਾਇ ਨਿਰਮਲੰ॥**

ਪਲੁੱਥ ਲੁੱਥ ਬਿੱਥੁਰੀ ਅਮੱਥ ਜੁੱਥ ਉੱਥਲੰ ॥੩੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਾਥੀ (ਹਲਾ ਹਲੀ) ਕਾਹਲੇ ਕਾਹਲੀ ਹੱਲੇ ਅਤੇ (ਹਯੰ) ਘੋੜੇ (ਹਲੋ ਹਲੰ) ਕਾਹਲੇ ਕਾਹਲੀ (ਹੱਲੇ) ਤੁਰੇ। (ਸਿੰਧਰੇ) ਸੰਧੂਰੀਏ (ਰਾਗ) ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਵੱਜੀਆਂ ਅਤੇ (ਕੇਵਲ) ਨਿਰੋਲ ਤੀਰ ਛੁੱਟਦੇ ਹਨ। (ਪਪੱਕ) ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਾਠੀਆਂ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ (ਨਿਰਮਲੰ) ਫਕਤ ਜ਼ਖ਼ਮ (ਭਭੱਖ) ਖਾ (ਸਹਾਰ) ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਥਾਂ 'ਤੇ ਲੋਥ (ਬਿੱਥੁਰੀ) ਚੜ੍ਹ ਗਈ (ਫੈਲ ਗਈਆਂ) (ਜੁੱਥ) ਸਾਰੇ (ਅਮੱਥ) ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ (ਉੱਥਲੰ) ਉੱਛਲੇ॥੩੦੮॥

ਅਜੁੱਥ ਲੁੱਥ ਬਿੱਥਰੀ ਮਿਲੰਤ ਹੱਥ ਬੱਥਿਯੰ॥

ਅਘੁੱਮ ਘਾਇ ਘੁੱਮਏ ਬਬੱਕ ਬੀਰ ਦੁੱਧਰੰ॥

ਕਿਲੱਕਰੰਤਿ ਖੱਪਰੀ ਪਿਪੰਤਿ ਸ਼੍ਰੋਣ ਪਾਣਿਯੰ॥

ਹੱਕ ਭੈਰਵੰ ਸੂਤੰ ਉਠੰਤਿ ਜੁੱਧ ਜ਼ਾਲਿਯੰ॥੩੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਜੁੱਥ) ਇਕੱਲੀ (ਇਕੱਲੀ) ਲੋਥ (ਬਿੱਥਰੀ) ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਹੈ- (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ) ਵੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ (ਮਿਲੰਤ) ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। (ਅਮੁੱਘ) ਖਲੋਤੇ (ਥਾਂ ਤੇ) ਹੀ ਸੱਟਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਮਦੇ ਹਨ, ਯੋਧੇ (ਦੁੱਧਰੰ) ਕਠੋਰ (ਵਾਕ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। (ਖੱਪਰੀ) ਖੱਪਰਾਂ ਵਾਲੇ (ਸਿਵ ਗਣ, ਯੋਗਣੀਆਂ) ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਲਹੂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। (ਭੈਰਵੰ) ਭਿਆਨਕ (ਹੱਕ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੰਗ ਰੂਪ (ਜ਼ਾਲਿਯੰ) ਅੱਗ (ਉਠੰਤਿ) ਭੜਕਦੀ ਹੈ॥੩੦੯॥

ਫਿਕੰਤ ਫਿੰਕਤੀ ਫਿਰੰ ਰੜੰਤ ਗਿੱਧ ਬ੍ਰਿਧਣੰ॥

ਡਹੱਕ ਡਾਮਰੀ ਉਠੰ ਬਕਾਰ ਬੀਰ ਬੈਤਲੰ॥

ਖਹੰਤ ਖੱਗ ਖੱਤ੍ਰਿਯੰ ਖਿਮੰਤ ਧਾਰ ਉੱਜਲੰ॥

ਘਣੰ ਕਿ ਜਾਣੁ ਸਾਵਣੰ^੧ ਲਸੰਤ ਬੋਗ ਬਿੱਜੁਲੰ॥੩੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਫਿੰਕਰੀ- ਫੇਰੁਕੀ) ਗਿਦੜੀਆਂ (ਫਿਕੰਤ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਵੱਡੀਆਂ ਗਿਰਝਾਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਡਾਮਰੀ) ਡੌਰੂਆਂ ਦੀ (ਡਹੱਕ) ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠਦੀ ਹੈ, ਬੀਰ (ਪੜ) ਅਤੇ (ਬੈਤਾਲ) ਪ੍ਰੇਤ (ਬਕਾਰ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। (ਖੱਤ੍ਰਿਯੰ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੜਗਾਂ ਖਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਚਿੱਟੀਆਂ ਧਾਰਾਂ (ਖਿਮੰਤ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। (ਜਾਣੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਸਾਵਣ ਦੇ ਬੱਦਲ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ (ਬੋਗ) ਧਾਰ ਚਮਕਦੀ ਹੈ॥੩੧੦॥

ਪਿਪੰਤਿ ਸ਼੍ਰੋਣ ਖੱਪਰੀ ਭਖੰਤਿ ਮਾਸ ਚਾਵਡੰ॥

ਹਕਾਰ ਵੀਰ ਸੰ ਭਿੜੈ ਲੁਝਾਰ ਧਾਰ ਦੁੱਧਰੰ॥

ਪੁਕਾਰ ਮਾਰ ਕੈ ਪਰੇ ਸਹੰਤ ਅੰਗ ਭਾਰਿਯੰ॥

ਬਿਹਾਰ ਦੇਵ ਮੰਡਲੰ ਕਟੰਤਿ ਖੱਗ ਧਾਰਿਯੰ॥੩੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖੱਪਰੀ) ਕਾਲਿਕਾ (ਯੋਗਣੀਆਂ) ਲਹੂ ਪੀਂਦੀ ਹੈ, (ਚਾਵਡੰ) ਚੀਲਾਂ ਮਾਸ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯੋਧੇ ਬੁਲਾ ਕੇ (ਸੰਭਿੜੈ) ਨੇੜੇ (ਦੁੱਧਰੰ) ਦੋਹਾਂ (ਧਾਰ) ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ (ਲੁਝਾਰ) ਸੂਰਮੇ। ਮਾਰ ਬੋਲ ਕੇ ਪੈ ਗਏ, (ਅੰਗ) ਸਰੀਰਾਂ ਤੇ (ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦਾ) ਭਾਰ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਖੜਗਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਾਲ ਕੱਟੇ ਹੋਏ (ਦੇਵ ਮੰਡਲੰ) ਦੇਵਲੋਕ ਨੂੰ (ਬਿਹਾਰ) ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੩੧੧॥

ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਰ ਪੈਜ ਕੈ ਖੁਮਾਰ ਘਾਇ ਘੁਮਰੀ॥

ਤਪੀ ਮਨੋ ਅਧੋਮੁਖੰ ਸਧੁਮ ਆਗਿ ਧੁਮਰੀ॥

^੧ ਪਾਠ- ਸਾਵਲੰ ।

**ਤੁਟੰਤ ਅੰਗ ਭੰਗਿਯੰ ਬਹੰਤ ਅਸਤੁ ਧਾਰਿਯੰ॥
ਉਠੰਤਿ ਛਿੱਛ ਇੱਛਿਯੰ ਪਿਪੰਤਿ ਮਾਸ ਹਾਰਿਯੰ॥੩੧੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪ੍ਰਚਾਰ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਅਤੇ (ਪੈਜ) ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, (ਘਾਇ) ਸੱਟਾਂ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ਨਾਲ (ਘੁਮਹੀ) ਝੂਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਅਧੋ ਮੁਖੰ) ਨੀਵਾਂ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਤਪੱਸਵੀ (ਜਨ) (ਸਧੂਮ) ਧੂਣੇ ਦੀ ਅੰਗ (ਧੂਮਹੀ) ਤਪਦੇ ਹਨ। ਅੰਗ ਭੰਗ ਹੋ ਕੇ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ, (ਅਸਤਰ) ਮੁਕਤ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀਧਾਰਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। (ਛਿੱਛ) ਛਿੱਟਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ (ਇਛਿਯੰ) ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਾਸਾਹਾਰੀ (ਜੀਵ- ਛਿੱਟਾਂ ਨੂੰ) ਪੀਂਦੇ ਹਨ॥੩੧੨॥

**ਅਘੋਰ ਘਾਇ ਅੱਘਏ ਕਟੇ ਪਰੇ ਸੁ ਪ੍ਰਾਸਨੰ॥
ਘੁਮੰਤ ਜਾਣੁ ਰਾਵਲੰ ਲਗੇ ਸੁ ਸਿੱਧ ਆਸਨੰ॥
ਪਰੰਤ ਅੰਗ ਭੰਗ ਹ੍ਵੈ ਬਕੰਤ ਮਾਰ ਮਾਰਿਯੰ॥
ਬਦੰਤ ਜਾਣੁ ਬੰਦਿਯੰ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਪਾਰਿਯੰ॥੩੧੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅੱਘਏ) ਤੰਦਰੁਸਤ (ਅਘੋਰ) ਭਿਆਨਕ (ਮਹਾਨ) ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ, (ਕਈ) ਵੱਢ ਕੇ (ਪਰੇ) ਦੂਰ (ਪ੍ਰਾਸਨੰ) ਸੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਾਨੋ (ਰਵਾਲੰ) ਯੋਧੀ ਸਿੱਧ ਆਸਣ ਲੱਗੇ (ਘੁਮੰਤ) ਚੱਕਰ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। (ਅੰਗ ਭੰਗ) ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਬੰਦਿਯੰ) ਬੰਦੀ ਜਨ (ਭੱਟ) ਸੁ (ਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ) ਧੰਨ ਧੰਨ (ਪਾਰਿਯੰ) ਯੋਗ (ਕੀਰਤਿ) ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ॥੩੧੩॥

**ਬਜੰਤ ਤਾਲ ਤੰਬੂਰੰ ਬਿਸੇਖ ਬੀਨ ਬੇਣਯੰ॥
ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਝਾਲ ਨਾਫਿਰੰ ਸਨਾਇ ਭੇਰਿ ਭੈਕਰੰ॥
ਉਠੰਤ ਨਾਦਿ ਨਿਰਮਲੰ ਤੁਟੰਤ ਤਾਲ ਤੱਥਿਯੰ॥
ਬਦੰਤ ਕਿੱਤ ਬੰਦਿਯੰ ਕਬਿੰਦੁ ਕਾਬਯ ਕੱਥਿਯੰ॥੩੧੪॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਾਲ) ਕੈਂਸੀਆਂ, ਤੰਬੂਰੇ, ਬੀਨਾਂ ਅਤੇ (ਬੇਣਯੰ) ਬੰਜਰੀਆਂ, ਮ੍ਰਿਦੰਗਾਂ, ਝਾਲਰਾਂ, ਨਫੀਰੀਆਂ, ਸ਼ਹਿਨਾਈਆਂ ਅਤੇ (ਭੇਰਿ) ਛੋਟੇ ਨਗਾਰੇ (ਬਿਸੇਖ) ਬਹੁਤ (ਭੈਕਰੰ) ਭਿਆਨਕ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। (ਨਿਰਮਲੰ) ਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਉੱਠਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਬਈ (ਤਾਬਈ) ਤਾਲ ਟੁੱਟਦੇ ਬੰਦੀਜਨ (ਕਿਤ) ਕੀਰਤਿ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਵਿੰਦੁ ਜਨ ਕਾਵਯ ਕਥਦੇ ਹਨ॥੩੧੪॥

**ਢਲੰਤ ਢਾਲ ਮਾਲਯੰ ਖਹੰਤ ਖੰਗ ਖੇਤਯੰ॥
ਚਲੰਤ ਬਾਣ ਤੀਛਣੰ ਅਨੰਤ ਅੰਤਕੰ ਕਯੰ॥
ਸਿਮੱਟਿ ਸਾਂਗ ਸੰਕੁੜੰ ਸਟੱਕ ਸੂਲ ਸੇਲਯੰ॥
ਰੁਲੰਤ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡਯੰ ਝਲੰਤ ਝਾਲ ਅੱਝਲੰ॥੩੧੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢਾਲਾਂਦੀਆਂ (ਮਾਲਯੰ) ਕਤਾਰਾਂ ਢਲਦੀਆਂ ਹਨ (ਭਾਵ- ਕਵਾਇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਹਿਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ), ਸੈਦਾਨੇ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ ਖੜਗਾਂ ਖਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਅਨੰਤ) ਬੋਗਿਣਤਾਂ ਦੀ (ਅੰਤਕੰ- ਯਮ) ਮੌਤ (ਕਯੰ) ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। (ਸਾਂਗ) ਅੰਗਾਂ ਸਮੇਤ (ਸਿਸੱਟਿ) ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ (ਸੰਕੁਤੰ) ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ (ਸੂਲ) ਤੀਰ ਅਤੇ (ਸੇਲਯੰ) ਬਰਢੇ ਸਟੱਕ ਦੇ (ਮਾਰਦੇ) ਹਨ। (ਅਝੱਲ) ਪ੍ਰਬਲ (ਝਾਲ) ਹੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ (ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ) ਧੜ ਅਤੇ ਸਿਰ ਰੁਲਦੇ ਪਏ ਹਨ॥੩੧੫॥

**ਬਚਿਤ੍ਰੁ ਚਿਤ੍ਰੁਤੰ ਸਰੰ ਬਹੰਤ ਦਾਰੁਣੰ ਰਣੰ॥
ਢਲੰਤ ਢਾਲ ਅੱਢਲੰ ਢੁਲੰਤ ਚਾਰੁ ਚਾਮਰੰ॥
ਦਲੰਤ ਨਿਰਦਲੰ ਦਲੰ ਪਪਾਤ ਭੂਤਲੰ ਦਿਤੰ॥**

ਉਠੰਤ ਗੱਦਿ ਸੱਦਿਯੰ ਨਿਨੱਦਿ ਨੱਦਿ ਦੁੱਭਰੰ॥੩੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦਾਰੁਣੰ) ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਬਚਿਤ੍ਰੁ) ਅਸਚਰਜ (ਚਿਤ੍ਰੁਤੰ) ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਲੇ (ਚਿਤ੍ਰੇ ਹੋਏ) ਤੀਰ (ਬਹੰਤ) ਚੱਲਦੇ ਹਨ। (ਚਾਰੁ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਅਤੇ (ਅਢੱਲੰ) ਅਸਚਰਜ ਢਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਢਲੇ ਹੋਏ ਚੌਰ (ਢੁਲੰਤ) ਝੁੱਲਦੇ ਹਨ। (ਨਿਰਦਲੰ) ਨਾ ਦਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਦਲਦੇ ਹਨ, (ਦਿਤੰ) ਦੈਂਤ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਪਪਾਤ) ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। (ਗੱਦਿ, ਗਦਜ - ਕਹਿਣ ਯੋਗ, ਨਸਰ, ਗਦਾ ਦਾ) ਗਦਾਂ ਦੇ (ਸਦਿਯੰ) ਸ਼ਬਦ ਉੱਠਦੇ ਹਨ, (ਨੱਦਿ) ਵਾਜਿਆਂ ਤੋਂ (ਦੁੱਭਰੰ) ਔਖੇ (ਡਰਾਵਣੇ) (ਨਿਨੱਦਿ) ਸ਼ਬਦ (ਨਿਕਲਦੇ) ਹਨ॥੩੧੬॥

**ਭਰੰਤ ਪਤ੍ਰ ਚਉਸਠੀ ਕਿਲੰਕ ਖੇਚਰੀ ਕਰੰ॥
ਫਿਰੰਤਿ ਹੂਰ ਪੂਰਿਯੰ ਬਰੰਤ ਦੁੱਧਰੰ ਨਰੰ॥
ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਗੋਧਯੰ ਸਸੋਭ ਅੰਗੁਲੰਤੁਣੰ॥**

ਡਕੰਤਿ ਡਾਕਣੀ ਕ੍ਰੁਮੰ ਭਖੰਤਿ ਆਮਿਖੰ ਰਣੰ॥੩੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੌਂਹਠ (ਯੋਗਣੀਆਂ) ਹੀ (ਪਤ੍ਰ, ਪਾਤ੍ਰ) ਖੱਪਰ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ (ਖੇਚਰੀ) ਇੱਲਾਂ (ਚੀਲ੍ਹਾਂ, ਕਾਲਿਕਾ) ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਪੂਰਿਯੰ) ਸਭ ਥਾਈਂ ਹੂਰਾਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਅਤੇ (ਦੁੱਧਰ) ਨਿਡਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰੁਦੀਆਂ ਹਨ। (ਗੋਧਯੰ) ਗੋਹ ਦੇ ਚਮੜਿਆਂ (ਦਿਆਂ ਦਸਤਾਨਿਆਂ) ਨਾਲ (ਸਨੱਧ ਬੱਧ) ਸਜੇ ਧਜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ (ਅੰਗੁਲੰਤੁਣੰ) ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਦਸਤਾਨਿਆਂ) ਨਾਲ ਸੋਭਦੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ (ਆਮਿਖ) ਮਾਸ ਖਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ (ਡਕੰਤਿ) ਡਕਾਰ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ (ਡਾਕਣੀ) ਡਾਇਣਾਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ॥੩੧੭॥

**ਕਿਲੰਕ ਦੇਵਿਯੰ ਕਰੰ ਡਹੱਕ ਡਾਮਰੂ ਸੁਰੰ॥
ਕੜੱਕ ਕੱਤਿਯੰ ਉਠੰ ਪਰੰਤ ਪੂਰਿ ਪੱਖਰੰ॥
ਬਬੱਜਿ ਸਿੰਧੁਰੇ ਸੁਰੰ ਨ੍ਰਿਘਾਤ ਸੂਲ ਸੈਥਿਯੰ॥**

ਭਭੱਜਿ ਕਾਤਰੋ ਰਣੰ ਨਿਲੱਜ ਭੱਜ ਭੂ ਭਰੰ॥੩੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਵੀਆਂ (ਕਾਲਿਕਾ ਆਦਿਕ) ਕਿਲਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਡੋਰੂਆਂ 'ਚੋਂ ਡਹੱਕ (ਸੁਰੰ) ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। (ਕੱਤਿਯੰ- ਕਾਤੀ, ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਲਵਾਰ) ਤਲਵਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਕਤੱਕ (ਸ਼ਬਦ) (ਉਠੰ) ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ (ਪੱਖਰੰ- ਪਾਖਰਾਂ ਵਾਲੇ) ਘੋੜ ਸਾਵਰ (ਧੁਰਿ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਪਰੰਤ) ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। (ਸਿੰਧੁਰੇ) ਸੰਧੂਰ (ਰਾਗ) ਦੀਆਂ ਸਜਰਾਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਅਤੇ (ਸੂਲ) ਤੀਰ (ਸੈਥਿਯੰ) ਬਰਛੀਆਂ (ਨਿੰਘਾਤ) ਚੱਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿਰਲੱਜ, ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭਾਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ (ਭੱਜ) ਤੁਰੇ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਇਰ ਜੰਗ 'ਚੋਂ ਭੱਜਦੇ ਹਨ॥੩੧੮॥

ਸੁ ਸਸਤ੍ਰੁ ਅਸਤ੍ਰੁ ਸੰਨਿਧੰ ਜੁਝੰਤ ਜੋਧਣੇ ਜੁਧੰ॥

ਅਰੁੱਭ ਪੰਕ ਲੱਜਣੰ ਕਰੰਤ ਦ੍ਰੋਹ ਕੇਵਲੰ॥

ਪਰੰਤ ਅੰਗ ਭੰਗ ਹ੍ਵੈ ਉਠੰਤ ਮਾਸ ਕਰਦਮੰ॥

ਫਿਲੰਤ ਜਾਣੁ ਕੱਦਵੰ ਸੁ ਮੱਝ ਕਾਨੁ ਗੋਪਿਕੰ॥੩੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ) (ਸੰਨਿਧ) ਪਾਸ ਉੱਤਮ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਹਨ (ਉਹ) ਯੋਧੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੜਦੇ (ਮਰਦੇ) ਹਨ। ਜੋ ਲੱਜਿਆ ਰੂਪ (ਪੰਕ) ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ (ਅਰੁੱਭ) ਨਹੀਂ ਫਸੇ (ਭਾਵ- ਐਹੋ ਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਜੋ ਕਦੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ) (ਕੇਵਲ) ਫੁਕਤ (ਦ੍ਰੋਹ) ਵੈਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗ ਭੰਗ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ) ਮਾਸ ਦਾ (ਕਰਦਮ) ਗਾਰਾ (ਉਠੰਤ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਗੋਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਕੱਦਵੰ) ਖਿੱਚੋ ਖੇਡਦਾ ਹੈ॥੨੧੯॥

ਡਹੱਕ ਡਉਰ ਡਾਕਣੰ ਝਲੰਤ ਝਾਲਰੋ ਸੁਰੰ॥

ਨਿਨੱਦਿ ਨਾਦਿ ਨਾਫਿਰੰ ਬਜੰਤਿ ਭੇਰਿ ਭੀਖਣੰ॥

ਘੁਰੰਤਿ ਘੋਰ ਦੁੰਦਭੀ ਕਰੰਤ ਕਾਨੁਰੇ ਸੁਰੰ॥

ਕਰੰਤ ਝਾਝਰੋ ਝੜੰ ਬਜੰਤ ਬਾਂਸੁਰੀ ਬਰੰ॥੩੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡੋਰੂ ਡਹੱਕ (ਸ਼ਬਦ) (ਡਾਕਣੰ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਝਾਲਰਾਂ ਦੀਆਂ (ਸੁਰੰ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ (ਝਲੰਤ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਨੱਦਿ- ਨਾਦ) ਸੰਖ ਅਤੇ ਨਫੀਰੀਆਂ (ਨਿਨੱਦਿ) ਵੱਜਦੇ ਹਨ, ਭਿਆਨਕ (ਭੇਰਿ) ਛੋਟੇ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। (ਘੋਰ) ਭਿਆਨਕ (ਦੁੰਦਭੀ) ਵੱਡੇ ਨਗਾਰੇ (ਘੁਰੰਤਿ) ਵੱਜਦੇ ਹਨ (ਕਾਨੁਰੇ) ਕਾਨੂਨ ਵਾਜੇ (ਕਾਨੜੇ ਰਾਗ) ਵੀ (ਸੁਰੰ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ (ਸੂਰ ਪ੍ਰਸਤਾਰ) ਕਰਦੇ

^੧ ਕਾਨੂ ਦੇ ਖਿੱਚੋ ਖੇਡਣ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦਾ ਉਪਮੇਯ 'ਯੋਧੇ ਦਾ ਸਿਰ' ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਏਸ ਉਪਮਾ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਪਮੇਯ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸਿਰ' ਦਾ ਕਿਤੇ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ, 'ਕੱਦਵ' ਉਪਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ 'ਉਪਮੇਯ ਲੁਪਤ' ਉਪਮਾਲੰਕਾਰ ਬਣਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਏਥੋਂ ਕੁਝ ਪਾਠ ਰਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸੀ।

ਹਨ। ਝਾਂਜਰਾਂ ਵੀ (ਝੜੀ) ਸੂਰਾਂ ਦਾ ਸਮੁਦਾਇ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਬਾਂਸੁਰੀਆਂ ਵੀ ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ॥੩੨੦॥

ਨਚੰਤ ਬਾਜਿ ਤੀਛਣੰ ਚਲੰਤ ਚਾਚਰੀ ਕ੍ਰਿਤੰ॥
ਲਿਖੰਤ ਲੀਕ ਉਰਬਿਯੰ ਸੁਭੰਤ ਕੁੰਡਲੀ ਕਰੰ॥
ਉਠੰਤ ਪੂਰਿ ਭੂਰਿਯੰ ਖੁਰੀਨ ਨਿਰਦਲੀ ਨਭੰ॥

ਪਰੰਤ ਭੂਰਿ ਭਉਰਣੰ ਸੁ ਭਉਰਿ ਠਉਰ ਜਜੋਂ ਜਲੰ॥੩੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤੀਛਣੰ) ਤੇਜ ਘੋੜੇ ਨੱਚਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਚਾਚਰੀ ਕ੍ਰਿਤੰ- ਹੋਲੀ ਦੇ ਕਰਮ) ਨਾਚ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। (ਉਰਬਿਯੰ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲੀਕ (ਲਿਖੰਤ) ਬਣਾਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, (ਕੁੰਡਲੀ) ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੋਭਦੇ ਹਨ। ਖੁਰਾਂ ਨਾਲ (ਨਿਰਦਲੀ) ਖਾਲੀ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਭੂਰਿਯੰ) ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੂੜ ਉਡ ਰਹੀ ਹੈ। (ਭੂਰਿ) ਸਾਰੇ ਹੀ (ਭਉਰਣੰ) ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਲ ਸਥਾਨ (ਨਦੀ) ਵਿੱਚ ਭੌਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ॥੩੨੧॥

ਭਜੰਤ ਧੀਰ ਬੀਰਣੰ ਚਲੰਤ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਨ ਲੈ॥
ਦਲੰਤ ਪੰਤ ਦੰਤਿਯੰ ਭਜੰਤ ਹਾਰ ਮਾਨ ਕੈ॥
ਮਿਲੰਤ ਦਾਂਤ ਘਾਸ ਲੈ ਰਠਛ ਸਬਦ ਉਚਰੰ॥

ਬਿਰਾਧ ਦਾਨਵੰ ਜੁਝਯੋ ਸੁ ਹੱਥਿ ਰਾਮ ਨਿਰਮਲੰ॥੩੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯ) ਧੀਰਮਾਨ ਯੋਧੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ (ਦੰਤਿਯੰ) ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ (ਪੰਤ) ਡਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਲ ਸੁੱਟਦੇ ਸਨ (ਉਹ) ਹਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਹ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ! ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ) ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ (ਨਿਰਮਲੰ) ਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰਾਧ ਦੈਂਤ (ਜੁਝਯੋ) ਮਰ ਗਿਆ॥੩੨੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਵਤਾਰ ਕਥਾ ਬਿਰਾਧ ਦਾਨਵ ਬਧ
ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ^੧॥੪॥

ਅਥ ਬਨ ਮੋ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਥਨੰ^੨॥ ਦੋਹਰਾ॥

^੧ 'ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ' ਪਾਠ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਆਈ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਥੇ ੪ ਅੰਗ ਵੀ ਨਾਲ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਹੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ। '੪' ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਪਿਛਲੀ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਰਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

^੨ ਇਹ ਸੁਰਖੀ ਸਮਾਪਤੀ ਅਤੇ ਅਰੰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਈ ਹੈ- 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਬਨਬਾਸ ਦੀਬੋ॥੩॥' 'ਅਥ ਬਨਬਾਸ ਕਥਨੰ' 'ਅਥ ਬਨ ਮੋ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਥਨੰ'। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬਨਬਾਸ', 'ਬਨ ਮੋ ਪ੍ਰਵੇਸ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਭਾਵ ਹੀ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਏਸ ਤੋਂ ਕਾਵਿ ਦਾ ਰਸ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਨੀ ਵਾਰ ਇਹ

ਇਹ ਬਿਧਿ ਮਾਰ ਬਿਰਾਧ ਕਉ ਬਨ ਮੈ ਧਸੇ ਨਿਸੰਗ॥

ਸੁ ਕਬਿ ਸਯਾਮ ਇਹ ਬਿਧਿ ਕਹਯੋ ਰਘੁਬਰ ਜੁਧ ਪ੍ਰਸੰਗ॥੩੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਰਾਧ (ਦੈਂਤ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ (ਨਿਸੰਗ) ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਧਸ ਗਏ। ਸੋ ਕਵੀ (ਸਯਾਮ) ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ) ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ (ਵਿਰਾਧ ਨਾਲ) ਜੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਹਿਆ ਹੈ॥੩੨੩॥

ਸੁਖਦਾ ਛੰਦ॥

ਰਿਖਿ ਅਗਸਤ ਧਾਮ॥ ਗਏ ਰਾਜ ਰਾਮ॥

ਧੁਜਾ ਧਰਮ ਧਾਮ॥ ਸਿਯਾ ਸਹਿਤ ਬਾਮ॥੩੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਗਸਤ ਰਿਖੀ ਦੇ (ਧਾਮ) ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਗਏ, ਧਰਮ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਧੁਜਾ ਰੂਪ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ) ਸੀਤਾ ਔਰਤ ਦੇ ਸਮੇਤ ਹਨ॥੩੨੪॥

ਲਖਿ ਰਾਮ ਬੀਰ॥ ਰਿਖਿ ਦੀਨ ਤੀਰ॥

ਰਿਪੁ ਸਰਬ ਚੀਰ॥ ਹਰਿ ਸਰਬ ਪੀਰ॥੩੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਰਬੀਰ ਜਾਣ ਕੇ (ਅਗਸਤ) ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਤੀਰ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ॥੩੨੫॥

ਰਿਖਿ ਬਿਦਾ ਕੀਨ॥ ਆਸਿਖਾ ਦੀਨ॥

ਦੁਤਿ ਰਾਮ ਚੀਨ॥ ਮੁਨਿਮਨਿ ਪ੍ਰਬੀਨ॥੩੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਗਸਤ) ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ (ਆਸਿਖਾ) ਅਸੀਸ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ (ਦੁਤਿ) ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਚਤੁਰ ਅਤੇ (ਮੁਨਿ ਮਨਿ) ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਮੁਨੀ (ਅਗਸਤ ਜੀ) ਨੇ (ਚੀਨ) ਪਛਾਣ ਲਿਆ॥੩੨੬॥

ਪ੍ਰਭੁ ਭ੍ਰਾਤ ਸੰਗਿ॥ ਸਿਯ ਸੰਗ ਸੁਰੰਗਿ॥

ਤਜਿ ਚਿੰਤ ਅੰਗ॥ ਧਸਿ ਬਨ ਨਿਸੰਗ॥੩੨੭॥

ਕਥਨ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁ ਵਾਰੀ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਲਮਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ੧੭੭੦ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਥੱਲੇ ਲਿਖਵਾਉਣ ਦਾ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਤ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਵਿਹਲ ਮਿਲਣਾ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ?

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪੁਭੁ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਭਰਾ (ਲਛਮਨ) ਨਾਲ ਸੀ। ਸੀਤਾ (ਸੁਰੰਗਿ) ਦਿਵਯਾ ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। (ਅੰਗ) ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਸ਼ੰਕ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਧਸ ਗਏ॥੩੨੭॥

ਧਰਿ ਬਾਨ ਪਾਨ॥ ਕਟਿ ਕਸਿ ਕ੍ਰਿਪਾਨ॥

ਭੁਜ ਬਰ ਅਜਾਨੁ॥ ਚਲ ਤੀਰਥਿ ਨ੍ਰਾਨ॥੩੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ) (ਆਜਾਨੁ) ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਉੱਤਮ ਭੁਜਾਂ ਸਨ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ), ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਫੜ ਕੇ ਅਤੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਸਨਾਨ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ॥੩੨੮॥

ਗੋਦਾਵਰਿ ਤੀਰ॥ ਗਏ ਸਹਿਤਿ ਬੀਰ॥

ਤਜਿ ਰਾਮ ਚੀਰ॥ ਕਿਯ ਸੁਚਿ ਸਰੀਰ॥੩੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਭਰਾ ਸਮੇਤ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕੱਪੜੇ (ਤਜਿ) ਲਾਹ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ (ਸੁਚਿ) ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ (ਭਾਵ- ਸਨਾਨ ਕੀਤਾ)॥੩੨੯॥

ਲਖਿ ਰਾਮ ਰੂਪ॥ ਅਤਭੁਤ ਅਨੂਪ॥

ਜਹ ਹੁਤੀ ਸੂਪ॥ ਤਹ ਗਏ ਭੂਪ॥੩੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ (ਅਤਭੁਤ) ਅਸਚਰਜ ਅਤੇ (ਅਨੂਪ) ਸੋਹਣਾ ਰੂਪ ਵੇਖ ਕੇ (ਭੂਪ- ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਭਾਵ- ਮਨ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਦੂਤ) ਕਾਮੇ ਉਥੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਸਰੂਪਣਖਾ ਸੀ॥੩੩੦॥

ਕਹੀ ਤਾਹਿੰ ਧਾਤਿ॥ ਸੁਨਿ ਸੂਪ ਬਾਤਿ॥

ਦੈ ਅਤਿਥਿ ਨ੍ਰਾਤ॥ ਲਹਿ ਅਨੂਪ ਗਾਤ॥੩੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਬਾਤ ਕਹੀ ਕਿ ਹੇ ਸਰੂਪਣਖਾ! ਸੁਣ ਕਿ ਦੋ ਅਤਿਥੀ (ਸਾਧੂ) ਨਹਾਉਂਦਿਆਂ ਦੇ (ਅਸਾਂ) (ਅਨੂਪ) ਸੋਹਣੇ ਸਰੀਰ ਵੇਖੇ ਹਨ॥੩੩੧॥

ਸੁੰਦਰੀ ਛੰਦ॥

ਸੂਪਨਖਾ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਸੁਨੀ ਜਬਿ॥ ਧਾਇ ਚਲੀ ਅਬਿਲੰਬ ਤ੍ਰਿਯਾ ਤਬਿ॥

ਕਾਮ ਸਰੂਪ ਕਲੇਵਰ ਜਾਨੈ॥ ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਤਿਹੂੰ ਪੁਰ ਮਾਨੈ॥੩੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਰੂਪਣਖਾ ਨੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ (ਗੱਲ) ਸੁਣੀ, (ਅਬਿਲੰਬ) ਝਟਪਟ ਔਰਤ (ਸੂਪਨਖਾ) ਉਦੋਂ ਹੀ ਦੌੜ ਕੇ ਚੱਲ ਪਈ। ਕਾਮਦੇਵ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ ਦੇ) (ਕਲੇਵਰ) ਸਰੀਰ ਸਮਝੇ, ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ (ਅਨੂਪ) ਸੋਹਣੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਮੰਨ ਲਏ॥੩੩੨॥

ਧਾਇ ਕਹਯੋ ਰਘੁਰਾਇ ਭਏ ਤਿੰਹ॥ ਜੈਸ ਨ੍ਰਿਲਾਜ ਕਹੈ ਨ ਕੋਊ ਕਿੰਹ॥

ਹਉ ਅਟਕੀ ਤੁਮਰੀ ਛਬਿ ਕੇ ਬਰ॥ ਰੰਗ ਰੰਗੀ ਰੰਗਏ ਦ੍ਰਿਗ ਦੂ ਪਰ॥੩੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਭਏ) ਨੂੰ ਦੌੜ ਕੇ ਕਹਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੇਸ਼ਰਮ (ਭਾਵ-ਵੇਸ਼ਯਾ) ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ। ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ (ਛਬਿ) ਸਕਲ (ਸੂਰਤ) ਦੇ ਉੱਤੇ (ਅਟਕੀ) ਮੋਹੀ ਗਈ ਹਾਂ। (ਤੇਰੇ) ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਦੋਹਾਂ ਨੇਤਰਾਂ ਤੇ (ਪਰ) ਪੈ ਕੇ (ਰੰਗ) ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਗਈ ਹਾਂ॥੩੩੩॥

ਰਾਮ ਬਾਚ॥ ਸੁੰਦਰੀ ਛੰਦ॥

ਜਾਹ ਤਹਾਂ ਜਹ ਭ੍ਰਾਤ ਹਮਾਰੇ॥ ਵੈ ਰਿਝਿਹੈਂ ਲਖਿ ਨੈਨ ਤਿਹਾਰੇ॥

ਸੰਗ ਸਿਯਾ ਅਵਿਲੋਕ ਕ੍ਰਿਸੋਦਰਿ॥ ਕੈਸੇ ਕੈ ਰਾਖ ਸਕੋਂ ਤੁਮ ਕਉ ਘਰਿ॥੩੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਜਾ? ਉਹ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੋਹੇ ਜਾਣਗੇ। (ਕ੍ਰਿਸੋਦਰਿ- ਪਤਲੇ ਲੱਕ ਵਾਲੀ, ਭਾਵ-) ਸੋਹਣੀ ਸੀਤਾ ਤੂੰ (ਮੇਰੇ) ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? (ਭਾਵ- ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ)॥੩੩੪॥

ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕਹ ਮੋਹਿ ਤਜਯੋ ਮਨਿ॥ ਸੰਗ ਫਿਰੀ ਹਮਰੇ ਬਨ ਹੀ ਬਨਿ॥

ਤਾਹਿ ਤਜੋਂ ਕਸ ਕੈ ਸੁਨਿ ਸੁੰਦਰਿ॥ ਜਾਹੁ ਤਹਾਂ ਜਹਾਂ ਭ੍ਰਾਤ ਕ੍ਰਿਸੋਦਰਿ॥੩੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਂ ਪਿਓ ਦਾ ਮੋਹ ਮਨ ਤੋਂ ਛੱਡ ਕੇ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੰਗਲਾਂ ਹੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰੀ ਹੈ। ਹੇ ਸੁੰਦਰੀ! ਸੁਣ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਛੱਡਾਂ? ਹੇ (ਕ੍ਰਿਸੋਦਰਿ) ਪਤਲੇ ਲੱਕ ਵਾਲੀਏ! ਓਥੇ ਜਾ, ਜਿੱਥੇ (ਮੇਰਾ) ਭਰਾ ਹੈ॥੩੩੫॥

ਜਾਤਿ ਭਈ ਸੁਨਿ ਬੈਨ ਤ੍ਰਿਯਾ ਤਹ॥ ਬੈਠ ਹੁਤੇ ਰਣਧੀਰ ਜਤੀ ਜਹ॥

ਸੋ ਨ ਬਰੈ ਅਤਿ ਰੋਸ ਭਰੀ ਤਬਿ॥ ਨਾਕ ਕਟਾਇ ਗਈ ਗ੍ਰਿਹ ਕੋ ਸਬਿ॥੩੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਔਰਤ (ਸਰੂਪਣਖਾ) ਓਥੇ ਗਈ। ਜਿੱਥੇ (ਰਣਧੀਰ) ਸੂਰਮੇ ਜਤੀ (ਲਛਮਨ ਜੀ) ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਹ (ਅੱਗੋਂ) ਨਾ ਵਿਆਹੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ। ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਨੱਕ ਕਟਵਾ (ਬੇਸ਼ਰਮ ਹੋ) ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਗਈ॥੩੩੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਕਥਾ ਸੁਪਨਖਾ ਕੋ ਨਾਕ ਕਾਟਬੋ

ਧਯਾਇ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ ॥੫॥

ਅਥ ਖਰ ਦੂਖਨ ਦੈਤਯ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਸੁੰਦਰੀ ਛੰਦ॥

ਰਾਵਨ ਤੀਰ ਰੁਚੇਤ ਭਈ ਜਬਿ॥ ਰੋਸ ਭਰੇ ਦਨੁ ਬੰਸ ਬਲੀ ਸਬਿ॥

ਲੰਕ ਸਧੀਰ^੧ ਬਜੀਰ ਬੁਲਾਏ॥ ਦੂਖਨ ਔ ਖਰ ਦੈਤਜ ਪਠਾਏ॥੩੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਖਰ ਅਤੇ ਦੂਸ਼ਣ ਦੈਂਤ ਦਾ ਜੰਗ ਕਥਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਿ ਜਦੋਂ (ਸਰੂਪਣਖਾ) ਰਾਵਣ ਪਾਸ (ਰੁਰੋਤ ਭਈ) ਰੋਈ। ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੈਂਤ ਵੰਸ਼ ਦੇ (ਬਲੀ) ਯੋਧੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ (ਸਧੀਰ) ਵਿਦਿਆ ਸਹਿਤ (ਵਿਦਵਾਨ) ਵਜ਼ੀਰ ਬੁਲਾ ਲਏ, ਦੂਸ਼ਣ ਅਤੇ ਖਰ ਦੈਂਤ (ਵਿਚਾਰ ਉਪਰੰਤ) ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ॥੩੩੭॥

ਸਾਜ ਸਨਾਹ ਸੁਬਾਹ ਦੁਰੰ ਗਤ॥ ਬਾਜਤ ਬਾਜ ਚਲੇ ਗਜ ਗੱਜਤ॥

ਮਾਰਹਿ ਮਾਰ ਦਸੇ ਦਿਸ ਕੂਕੇ॥ ਸਾਵਨ ਕੀ ਘਟ ਜਜੋਂ ਘੁਰ ਢੂਕੇ॥੩੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੁਰੰਗਤ) ਕਠੋਰ ਚਾਲ ਵਾਲੇ (ਸੁਬਾਹ) ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ ਸਾਜੀਆਂ, ਵਾਜਿਆਂ ਤੇ ਵੱਜਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਗਜ਼ਦਿਆਂ (ਨਾਲ) ਤੁਰ ਪਏ। ਮਾਰ ਮਾਰ ਹੀ ਸਾਰੀਂ ਪਾਸੀਂ ਕੂਕ ਉੱਠੇ। ਸਾਵਣ ਦੀ ਘਟਾ ਵਾਂਗ (ਘੁਰ) ਗੱਜ ਕੇ ਢੂਕ ਪਏ॥੩੩੮॥

ਗੱਜਤ ਹੈ ਰਣਬੀਰ ਮਹਾਮਨਿ॥ ਤੱਜਤ ਹੈਂ ਨਹੀ ਭੂਮਿ ਅਯੋਧਨ॥

ਛਾਜਤ ਹੈਂ ਚਖੁ ਸ਼੍ਰੇਣਤ ਸੇ ਸਰ॥ ਨਾਦਿ ਕਰੈਂ ਕਿਲਕਾਰ ਭਯੰਕਰ॥੩੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਹਾਮਨਿ) ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੱਜਦੇ ਹਨ। (ਅਯੋਧਨ) ਯੁੱਧ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। (ਚਖੁ) ਅੱਖਾਂ ਲਹੂ ਦੇ (ਸਰ) ਤਾਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ (ਲਾਲ) ਫੱਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਿਆਨਕ ਕਿਲਕਾਰੀ ਦਾ (ਨਾਦ) ਸ਼ਬਦ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੩੩੯॥

ਤਾਰਕਾ ਛੰਦ॥

ਰਨ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਬਿਰੱਚਹਿਗੇ॥ ਸਰ ਸੇਲ ਸਰਾਸਨ ਨੱਚਹਿਗੇ॥

ਸੁ ਬਿਰੁੱਧ ਅਵੱਧਿਸੁ ਗਾਜਹਿਗੇ॥ ਰਣ ਰੰਗਹਿ ਰਾਮ ਬਿਰਾਜਹਿਗੇ॥੩੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ (ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਰਚਣਗੇ। ਤੀਰ, ਬਰਛੇ ਅਤੇ ਕਮਾਨਾਂ (ਨੱਚਹਿਗੇ) ਉਛਲਣਗੀਆਂ। (ਅਵੱਧਿਸੁ= ਅਵਧ+ਏਸ, ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿੱਚ ਗੱਜਣਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵੀ (ਰਣ ਰੰਗਹਿ) ਜੰਗ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਰਾਜਣਗੇ (ਚਮਕਣਗੇ)॥੩੪੦॥

ਸਰ ਓਘ ਪ੍ਰਓਘ ਪ੍ਰਹਾਰੈਂਗੇ॥ ਰਣਿ ਰੰਗ ਅਭੀਤਿ ਬਿਹਾਰੈਂਗੇ॥

ਸਰ ਸੂਲ ਸਨਾਹਰਿ ਛੁੱਟਹਿਗੇ॥ ਦਿਤਿ ਪੁਤ੍ਰੁ ਧਰਾ ਪਰ ਲੁੱਟਹਿਗੇ॥੩੪੧॥

^੧ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ 'ਲੰਕਸ ਧੀਰ ਬਜੀਰ' ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਅਰਥ 'ਲੰਕੇਸ਼ ਰਾਵਣ ਨੇ ਧੀਰ = ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਤ੍ਰੀ..' ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣਗੇ। (ਅਭੀਤਿ) ਨਿਡਰ ਹੀ ਜੰਗ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਫਿਰਨਗੇ। ਤੀਰ, ਸੂਲ ਅਤੇ (ਸਨਾਹਰਿ= ਸਨਾਹ+ਅਰਿ, ਸੰਜੋਆਂ ਦੇ ਵੈਰੀ) ਤੀਰ (ਤਲਵਾਰ, ਸ਼ਸਤਰ) ਚੱਲਣਗੇ। (ਦਿਤਿ ਪੁਤ੍ਰ) ਦੈਂਤ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਲੁੱਟਹਿੰਗੇ) ਲੋਟਣੀਆਂ ਖਾਣਗੇ॥੩੪੧॥

ਸਰ ਸੰਕ ਅਸੰਕਤ ਬਾਹਹਿੰਗੇ॥ ਬਿਨੁ ਭੀਤਿ ਭਯਾ ਦਲ ਗਾਹਹਿੰਗੇ॥

ਛਿਤਿ ਲੁੱਥ ਬਿਲੁੱਥ ਬਿਥਾਰਹਿੰਗੇ॥ ਤਰੁ ਸਣੈ ਸਮੂਲ ਉਪਾਰਹਿੰਗੇ॥੩੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਰਸੰਕ = ਸਰਸ+ਅੰਕ) ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਅਤੇ ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ (ਸ਼ਸਤਰ) ਚਲਾਉਣਗੇ। (ਬਿਨੁ ਭੀਤਿ ਭਯਾ) ਬਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਦਲ ਨੂੰ ਗਾਹੁਣਗੇ। ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲੋਥਾਂ ਹੀ ਲੋਥਾਂ ਫੈਲਾਉਣਗੇ। ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ (ਸਮੂਲ) ਮੁੱਢਾਂ ਸਮੇਤ (ਸਣੈ^੧) ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਟਣਗੇ॥੩੪੨॥

ਨਵ ਨਾਦ ਨਫੀਰਨ ਬਾਜਤ ਭੇ॥ ਗਲ ਗੱਜਿ ਹਠੀ ਰਣਹੰਗ ਫਿਰੇ॥

ਲਗ ਬਾਨ ਸਨਾਹ ਦੁਸਾਰ ਕਢੇ॥ ਸੂਅ ਤੱਛਕ ਕੇ ਜਨੁ ਰੂਪ ਮਢੇ॥੩੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਫੀਰੀਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਵੱਜੇ। (ਗਲ ਗੱਜਿ) ਗੜਗੱਜ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਠੀ (ਯੋਧੇ) ਜੰਗ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਿਰੇ। ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੰਜੋਆਂ ਦੇ (ਦੁਸਾਰ) ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਤੱਛਕ (ਨਾਗ) ਦੇ (ਸੂਅ) ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੜ੍ਹੇ (ਘੜੇ) ਹੋਏ ਹਨ॥੩੪੩॥

ਬਿਨੁ ਸੰਕ ਸਨਾਹਰਿ ਝਾਰਤ ਹੈਂ॥ ਰਣ ਬੀਰਨ ਵੀਰ ਪ੍ਰਚਾਰਤ ਹੈਂ॥

ਸਰ ਸੁਧ ਸਿਲਾ ਸਿਤ ਛੋਰਤ ਹੈਂ॥ ਜਿਯਰੇ ਸਹਲਾਹਲ ਘੋਰਤ ਹੈਂ॥੩੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਿਸੰਕ ਹੋ ਕੇ (ਸਨਾਹਰਿ) ਤੀਰ (ਸ਼ਸਤਰ) (ਝਾਰਤ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਯੋਧੇ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਲਾ ਤੇ (ਸਿਤ) ਤਿੱਖੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੁੱਧ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ (ਕ੍ਰੋਧ) ਸਮੇਤ ਘੋਲਦੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਰੂਪ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਘੋਲਦੇ ਹਨ। 'ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਣਾ' ਮੁਹਾਵਰਾ 'ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੁੜਨਾ' ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ)॥੩੪੪॥

ਰਣਧੀਰ ਅਯੋਧਨ ਲੁੱਝਤ ਹੈਂ॥ ਰਦ ਪੀਸ ਭਲੇ ਕਰ ਜੁੱਝਤ ਹੈਂ॥

ਰਣ ਦੇਵ ਅਦੇਵ ਨਿਹਾਰਤ ਹੈਂ॥ ਜਯ ਸੱਦ ਨਿਨੱਦਿ ਪੁਕਾਰਤ ਹੈਂ॥੩੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰਣਧੀਰ) ਸੂਰਮੇ ਲੜਦੇ ਹਨ। (ਰਦ) ਦੰਦ ਪੀਹ ਕੇ ਅਤੇ (ਭਲੇ ਕਰ) ਉੱਤਮ ਸਮਝ ਕੇ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਜਯ (ਸੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ (ਨਿਨੱਦਿ) ਧੁੰਨੀ ਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੩੪੫॥

^੧ 'ਸਣੈ ਸ' ਦੋਵੇਂ ਪਦ ਇੱਕੋ ਅਰਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬਹੁ ਵਚਨ' ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸਣੈ' ਪਾਠ 'ਤਣੈ' ਦੀ ਥਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਾਵਜ਼ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤੁਕ ਦੀ ਯਮਕ ਬਣੀ ਸੱਹਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯਮਕ ਨੂੰ ਹਿਲੋਰਾ ਦੇਣ ਲਈ 'ਸਣੈ ਸ' ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਲੋਰੇ ਨੂੰ 'ਹਿੰਡੋਲਾ' ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਣ ਗਿੱਧਨ ਬ੍ਰਿੱਧ ਰੜੰਤ ਨਭੰ॥ ਕਿਲਕੰਤ ਸੁ ਡਾਕਣਿ ਉੱਚ ਸੁਰੰ॥

ਭ੍ਰਮ ਛਾਡ ਭਕਾਰਤ ਭੂਤ ਭੂਅੰ॥ ਰਣ ਰੰਗ ਬਿਹਾਰਤ ਭ੍ਰਾਤ ਦੂਅੰ॥੩੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੱਡੀਆਂ ਗਿਰਝਾਂ ਦੇ (ਗਣ) ਸਮੂਹ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਰੜੰਤ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਡਾਕਣੀਆਂ (ਡਾਇਣਾਂ, ਇੱਲਾਂ) ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੂਤ (ਪ੍ਰੇਤ) (ਭ੍ਰਮ ਛਾਡਿ) ਨਿਸੰਗ (ਨਿਡਰ) ਹੋ ਕੇ ਡਕਾਰ ਮਾਰਦੇ (ਬੋਲਦੇ) ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ (ਖਰ ਅਤੇ ਦੂਸ਼ਣ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਛਮਨ) ਜੰਗ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੩੪੬॥

ਖਰ ਦੂਖਣ ਮਾਰਿ ਬਹਾਇ ਦਏ॥ ਜਯ ਸੱਦ ਨਿਨੱਦ ਬਿਹੱਦ ਭਏ॥

ਸੁਰ ਫੂਲਨ ਕੀ ਬਰਖਾ ਬਰਖੇ॥ ਰਣ ਧੀਰ ਅਧੀਰ ਦੋਊ ਪਰਖੇ॥੩੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖਰ ਅਤੇ ਦੂਖਣ (ਦੋਵੇਂ ਦੈਂਤ) ਮਾਰ ਕੇ (ਬਹਾਇ) ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਜਯ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ (ਬਿਹੱਦ) ਬਹੁਤ (ਨਿਨੱਦ) ਧੁਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਦੋਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਵਰ੍ਹੇ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਧੀਰ) ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ (ਅਧੀਰ) ਕਾਇਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਜਮਾਏ ਗਏ॥੩੪੭॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਕਥਾ ਖਰ ਦੂਖਣ ਦੈਤ੍ਯਾ ਬਧ

ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥੬॥

ਅਥ ਸੀਤਾ ਹਰਨ ਕਥਨੰ॥ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦਾ॥

ਰਾਵਣ ਨੀਚ ਮਰੀਚ ਹੂੰ ਕੇ ਗ੍ਰਹ ਬੀਚ ਗਏ ਬਧ ਬੀਰ ਸੁਨੈ ਹੈਂ॥

ਬੀਸਹੂੰ ਬਾਂਹਿ ਹਥਯਾਰ ਗਹੇ ਰਿਸ ਮਾਰ ਮਨੈ^੩ ਦਸ ਸੀਸ ਧੁਨੈ ਹੈਂ॥

ਨਾਕ ਕਟਯੋ ਜਿਨਿ ਸੂਪਨਖਾ ਕਹ ਤਉ ਤਿਹ ਕੋ ਦੁਖ ਦੋਖ ਲਗੈ ਹੈਂ॥

ਰਾਵਲ ਕੋ ਬਨੁ ਕੈ ਪਲ ਮੇ ਛਲ ਕੈ ਤਿਹ ਕੀ ਘਰਨੀ ਧਰਿ ਲਗੈ ਹੈਂ॥੩੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸੀਤਾ ਦਾ ਚੁਰਾਉਣ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

(ਬੀਰ) ਸੂਰਬੀਰਾਂ (ਖਰ ਦੂਸ਼ਣ) ਦਾ (ਬਧ) ਮਰਨ ਸੁਣ ਕੇ ਨੀਚ ਰਾਵਣ ਮਰੀਚ (ਰਿਸ਼ੀ, ਦੈਂਤ) ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। (ਉਸ) ਵੀਹਾਂ ਹੀ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਨ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਰੂਪ (ਮਾਰ) ਸੱਪ ਸੀ, (ਜਿਸ ਤੋਂ) ਦਸੇ ਸਿਰ ਧੁਨਿਦਾ ਸੀ। ਜੀਹਨੇ ਸਰੂਪਣਖਾ ਦਾ ਨੱਕ ਵੱਢਿਆ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ) ਪਲ (ਮਾਤਰ ਸਮੇਂ) ਵਿੱਚ (ਭਾਵ- ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ) (ਕੋ) ਕੋਈ (ਅਜਨਬੀ) (ਰਾਵਲ) ਯੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਉਹਦੀ (ਘਰਨੀ) ਔਰਤ ਨੂੰ (ਧਰਿ) ਚੁੱਕ ਲਿਆਵਾਂਗਾ॥੩੪੮॥

^੧ ਪਾਠ- ਦਈਤ

^੨ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਦਰਾ ਛੰਦ' ਪਾਠ ਹੈ।

^੩ ਪਾਠ- ਰਿਸ ਮਾਨ ਮਨੈ

ਮਰੀਚਿ ਬਾਚ॥ ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ^੧॥

ਨਾਥ ਅਨਾਥ ਸਨਾਥ ਕਿਯੋ ਕਰਿ ਕੈ ਅਤਿ ਮੋਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਹ ਆਏ॥

ਭਉਨ ਭੰਡਾਰ ਅਟੀ ਬਿਕਟੀ ਪ੍ਰਭੁ ਆਜ ਸਬੈ ਘਰ ਬਾਰ ਸੁਹਾਏ॥

ਦੈ ਕਰ ਜੋਰਿ ਕਰਉ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨਿ ਕੈ ਨ੍ਰਿਪ ਨਾਥ ਬੁਰੇ ਮਤਿ ਮਾਨੋ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਸਹੀ ਅਵਤਾਰ ਤਿਨੈ ਤੁਮ ਮਾਨਸ ਕੈ ਨ ਪਛਾਨੋ॥੩੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ (ਅਨਾਥ) ਯਤੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰਿਸ! (ਮੈਨੂੰ) (ਸਨਾਥ) ਨਾਥ ਸਹਿਤ (ਸਫਲ, ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ) ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿ ਕਿਰਪਾ ਨੂੰ ਕਰਕੇ (ਮੋਰ) ਮੇਰੇ (ਘਰ, ਪਾਸ) ਆਏ ਹੋ। ਹੇ ਪ੍ਰਭ! (ਭਉਨ) ਮੰਦਰ, ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ (ਅਟੀ ਬਿਕਟੀ- ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਅਟਨ (ਫਿਰਨ) ਬਿਕਟ (ਮੁਸ਼ਕਿਲ) ਹੋਵੇ, ਭਾਵ) ਟੁੱਟੀ ਛੁੱਟੀ ਕੁਟੀਆ, ਅੱਜ ਸਾਰੇ (ਸੁਹਾਏ) ਸੋਹਣੇ ਘਰ ਬਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੇ (ਨ੍ਰਿਪਨਾਥ) ਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਮਹਾਰਾਜ!) ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ (ਇਹਨੂੰ) ਸੁਣ ਕੇ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮੰਨਣਾ। ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਬੀਰ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਸਹੀ) ਠੀਕ (ਸ੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ) ਅਵਤਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਕਰਕੇ ਨਾ ਸਮਝੋ॥੩੪੯॥

ਰੋਸ ਭਰਜੋ ਸਭ ਅੰਗ ਜਰਜੋ ਮੁਖ ਰੱਤ ਕਰਜੋ ਜੁਗ ਨੈਨ ਤਚਾਏ॥

ਤੈਂ ਨ ਲਗੈਂ ਹਮਰੇ ਸਠ ਬੋਲਨ ਮਾਨਸ ਦੈ ਅਵਤਾਰ ਗਨਾਏ॥

ਮਾਤ ਕੀ ਏਕਹਿ ਬਾਤ ਕਹੇ ਤਜਿ ਤਾਤ ਘ੍ਰਿਣਾ ਬਨਬਾਸ ਨਿਕਾਰੇ॥

ਤੇ ਦੇਉ ਦੀਨ ਅਧੀਨ ਜੁਗਿਯਾ ਕਸ ਕੈ ਭਿਰ ਹੈਂ ਸੰਗ ਆਨ ਹਮਾਰੇ॥੩੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਸਾਰਿਆਂ (ਅੰਗ) ਪਾਸਿਓਂ (ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ) ਸੜ ਗਿਆ ਅਤੇ (ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ) ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਹੇ (ਸਠ) ਮੂਰਖ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ (ਬੋਲਨ) ਕਹਿਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਅਤੇ (ਉਲਟਾ) ਦੋਵੇਂ ਮਨੁੱਖ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ) ਅਵਤਾਰ ਕਰਕੇ (ਗਨਾਏ) ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈਂ। (ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਤੇਈ) ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਾਲ (ਤਾਤ) ਪਿਓ ਨੇ ਛੱਡ ਕੇ ਬਨਵਾਸ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਨੇ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਗਾਲ (ਅਧੀਨ) ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਅਤੇ ਯੋਗੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਸ (ਤਾਕਤ) ਕਰਕੇ ਲੜਨਗੇ॥੩੫੦॥

ਜਉ ਨਹਿੰ ਜਾਤ ਤਹਾਂ ਕਹ ਤੈਂ ਸਠਿ ਤੋਰ ਜਟਾਨ ਕੋ ਜੂਟ ਪਟੈ ਰੋਂ॥

ਕੰਚਨ ਕੋਟ ਕੇ ਉਪਰ ਤੇ ਡਰ ਤੋਹਿ ਨਦੀਸਰ ਬੀਚ ਡੁਬੈ ਰੋਂ॥

ਚਿਤ ਚਿਰਾਤ ਬਸਾਤ ਕਛੂ ਨ ਰਿਸਾਤ ਚਲਜੋ ਮੁਨਿ ਘਾਤ ਪਛਾਨੀ॥

ਰਾਵਨ ਨੀਚ ਕੀ ਮੀਚ ਅਧੋਗਤਿ ਰਾਘਵ ਪਾਨ ਪੁਰੀ ਸੁਰਿ ਮਾਨੀ॥੩੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ (ਸਠਿ) ਮੂਰਖ! ਜੇ ਓਥੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਜਟਾਂ ਦਾ ਜੂੜਾ ਪੁੱਟ ਦਿਆਂਗਾ। ਤੈਨੂੰ (ਕੰਚਨ ਕੋਟ) ਲੰਕਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ (ਨਦੀਸਰ- ਨਦੀ+ਈਸਰ) ਸਮੁੰਦਰ

^੧ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਮਨੋਹਰ ਛੰਦ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਮਦਰਾ ਛੰਦ' ਪਾਠ ਹੈ।

ਵਿੱਚ ਡੋਬਾਂਗਾ। ਮੁਨੀ (ਮਰੀਚ) ਚਿੱਤੋਂ ਚਿੜਦਾ ਹੈ (ਪਰ) ਪੇਸ਼ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ (ਘਾਤ) ਦਾ (ਸਮਾਂ, ਮਰਨ ਵੇਲਾ) ਸਮਝ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਨੀਚ ਰਾਵਣ ਦੀ ਮੌਤ (ਅਧੋਗਤਿ) ਨੀਚ ਰੀਤ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ (ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਲਈ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੇਵਪੁਰੀ (ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ) ਮੰਨ ਲਈ॥੩੫੧॥

ਕੰਚਨ ਕੇ ਹਰਨਾ ਬਨ ਕੇ ਰਘੁਬੀਰ ਬਲੀ ਜਹ ਥੇ ਤਹ ਆਯੋ॥
ਰਾਵਨ ਹੈ ਉਤ ਤੇ ਜੁਗਿਯਾ ਸਿਯ ਲੈਨੁ ਚਲਯੋ ਜਨੁ ਮੀਚ ਚਲਾਯੋ॥
ਸੀਯ ਬਿਲੋਕਿ ਕੁਰੰਕ ਪ੍ਰਭਾ ਕਹ ਮੋਹਿ ਰਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਤੀਰ ਉਚਾਰੀ॥

ਆਨ ਦਿਜੈ ਹਮ ਕਉ ਮ੍ਰਿਗਵਾ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਅਵਧੋਸ ਮੁਕੰਦ ਮੁਰਾਰੀ॥੩੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੁਨੀ ਮਰੀਚ) ਸੋਨੇ ਦਾ (ਹਰਨਾ) ਮ੍ਰਿਗ (ਸੋਨੇ ਦਾ ਚੋਰ, ਠੱਗ) ਬਣ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਯੋਧੇ ਸਨ ਓਥੇ ਆ ਗਿਆ। ਓਧਰੋਂ ਰਾਵਣ ਯੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਸੀਤਾ ਲੈਣ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ, (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ (ਮੀਚ) ਮੌਤ ਨੇ ਤੋਰਿਆ ਹੈ। ਸੀਤਾ ਹਿਰਨ ਦੀ ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ (ਉਸ) (ਪ੍ਰਭੁ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਪਾਸ (ਗੱਲ) ਕਹੀ। ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਅਯੁਧਿਆ ਪਤੀ, ਮੁਕਤਦਾਤਾ, ਮੁਰ ਦੈਂਤ ਦੇ ਵੈਰੀ! (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹਿਰਨ ਲਿਆ ਦਿਓ॥੩੫੨॥

ਰਾਮ ਬਾਚ॥

ਸੀਯ ਮ੍ਰਿਗਾ ਕਹੂੰ ਕੰਚਨ ਕੋ ਨਹਿ ਕਾਨ ਸੁਨਯੋ ਬਿਧਿ ਨੈ ਨ ਬਨਾਯੋ॥

ਬੀਸ ਬਿਸ੍ਰੇ ਛਲ ਦਾਨਵ ਕੋ ਬਨ ਮੈ ਜਿਹ ਆਨਿ ਤੁਮੈ ਡਹਕਾਯੋ॥

ਪਿਆਰੀ ਕੋ ਆਇਸ ਮੇਟ ਸਕੈ ਨ ਬਿਲੋਕਿ ਸਿਯਾ ਕਹੁ ਆਤੁਰ ਭਾਰੀ॥

ਬਾਂਧ ਨਿਖੰਗ ਚਲੇ ਕਟਿ ਸੋਂ ਕਹਿ ਭ੍ਰਾਤ ਇਹਾਂ ਕਰਿਜੈ ਰਖਵਾਰੀ॥੩੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ, ਹੇ ਸੀਤਾ! ਸੋਨੇ ਦਾ ਮ੍ਰਿਗ ਕਿਤੇ ਕੰਨੀਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ (ਬਿਧਿਨੈ) ਵਿਧਾਤੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। (ਬੀਸ ਬਿਸਵੇ) ਯਕੀਨਨ! ਕਿਸੇ ਦੈਂਤ ਦਾ ਛਲ ਹੈ, ਜੀਹਨੇ ਆ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ (ਡਹਕਾਯੋ) ਭਰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਮਹਾਂ (ਆਤੁਰ) ਚਾਹਵਾਨ ਵੇਖ ਕੇ (ਉਸ) ਦਾ (ਆਇਸ) ਕਹਿਣਾ (ਮੇਟ) ਹਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਲੱਕ ਨਾਲ (ਨਿਖੰਗ) ਭੱਥਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਭਰਾ (ਲਛਮਨ) ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਥੇ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਓ॥੩੫੩॥

ਓਟ ਥਕਯੋ ਕਰਿ ਕੋਟਿ ਨਿਸਾਚਰ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਨਿਦਾਨ ਸੰਘਾਰਯੋ॥

ਹੇ ਲਹੁ ਬੀਰ ਉਬਾਰ ਲੈ ਮੋ ਕਹ ਯੋਂ ਕਹਿ ਕੈ ਪੁਨਿ ਰਾਮ ਪੁਕਾਰਯੋ॥

ਜਾਨਕੀ ਬੋਲ ਕੁਬੋਲ ਸੁਨਯੋ ਤਬ ਹੀ ਤਿਹ ਓਰ ਸੁਮਿਤ੍ਰੁ ਪਠਾਯੋ॥

ਰੇਖ ਕਮਾਨ ਕੀ ਕਾਢਿ ਮਹਾ ਬਲ ਜਾਤ ਭਏ ਇਤ ਰਾਵਨ ਆਯੋ॥੩੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਿਸਾਚਰ) ਚੋਰ (ਠੱਗ, ਛਲ, ਮਚੀਚ) ਕਰੋੜਾਂ ਓਟਾਂ ਕਰਕੇ (ਬਕਯੋ) ਹਾਰ ਗਿਆ, (ਨਿਦਾਨ) ਆਖਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰ ਹੀ ਲਿਆ। (ਮਚੀਚ ਮਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬੋਲਿਆ ਕਿ) 'ਹੇ (ਲਹੁ) ਛੋਟੇ ਭਰਾ (ਲਛਮਨ)! ਮੈਨੂੰ (ਉਬਾਰ) ਬਚਾ ਲੈ! ਇਓਂ ਕਹਿ ਕੇ ਫੇਰ (ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ) ਰਾਮ (ਪੁਕਾਰਯੋ) ਸਿਮਰਿਆ (ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਂਤ ਸਮੇਂ ਰਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤ ਮਿਲੇਗੀ)। (ਜਾਨਕੀ) ਸੀਤਾ ਨੇ (ਕੁਬੋਲ) ਭੈੜਾ ਬੋਲ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਓਸੇ ਪਾਸੇ (ਸੁਮਿਤ੍ਰ- ਸੌਮਿਤ੍ਰਿ, ਸੁਮਿਤ੍ਰਜ) ਲਛਮਨ ਭੇਜਿਆ। ਮਹਾਂ ਬਲੀ (ਲਛਮਨ ਜਤੀ ਜੀ) ਧਨੁਖ ਦੀ ਲੀਕ ਕੱਢ ਚਲੇ ਗਏ, ਏਧਰੋਂ ਰਾਵਣ ਵੀ ਆ ਗਿਆ॥੩੫੪॥

**ਭੇਖ ਅਲੇਖ ਉਚਾਰ ਕੈ ਰਾਵਣ ਜਾਤ ਭਏ ਸੀਯ ਕੇ ਢਿਗ ਯੋਂ॥
ਅਵਿਲੋਕਿ ਧਨੀ ਧਨਵਾਨ ਬਡੇ ਤਿਹ ਜਾਇ ਮਿਲੈ ਮਗ ਮੇ ਠਗ ਜਯੋਂ॥
ਕਛੁ ਦੇਹੁ ਭਿਛਾ ਮ੍ਰਿਗ ਨੈਨਿ ਹਮੈ ਇਹ ਰੇਖ ਮਿਟਾਇ ਹਮੈ ਅਬ ਹੀ॥**

ਬਿਨੁ ਰੇਖ ਭਈ ਅਵਿਲੋਕ ਲਈ ਹਰਿ ਸੀਯ ਉਡਯੋ ਨਭਿ ਕਉ ਤਬ ਹੀ॥੩੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ (ਭੇਖ) ਭਿਖਿਆ ਲਈ (ਅਲੇਖ) ਅਲੱਖ ਬੋਲ ਕੇ ਸੀਤਾ ਦੇ ਪਾਸ ਇਓਂ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਧਨੀ (ਮੌਜੂਦ) ਧਨ ਵਾਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਠੱਗ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੇ (ਮ੍ਰਿਗਨੈਨਿ) ਹਰਣਾਖੀਏ! ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਭਿਖਿਆ ਦੇਹ, ਪਰ ਇਸ (ਰੇਖ) ਲੀਕ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ (ਭਿੱਛਾ ਦੇਹ)। ਜਦੋਂ ਲੀਕ ਬਿਨਾਂ ਹੋਈ ਵੇਖ ਲਈ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ (ਹਰਿ) ਉਠਾ ਕੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਡ ਗਿਆ॥੩੫੫॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਕਥਾ ਸੀਤਾ ਹਰਨ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥੭॥^੧

ਅਬ ਸੀਤਾ ਖੋਜਬੋ ਕਥਨੰ॥ ਤੋਟਕ ਛੰਦ॥

ਰਘੁਨਾਥ ਹਰੀ ਸੀਯ ਹੋਰਿ ਮਨੰ॥ ਗਹਿ ਬਾਨ ਸਿਲਾ ਸਿਤ ਸੱਜਿ ਧਨੰ॥

ਚਹੂੰ ਓਰ ਸੁਧਾਰਿ ਨਿਹਾਰਿ ਫਿਰੇ॥ ਛਿਤਿ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਗਿਰੇ॥੩੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਇਸ ਉਪਰੰਤ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ) ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੀਤਾ (ਹਰੀ) ਚੁਰਾਈ ਗਏ (ਹੋਰਿ) ਵੇਖ (ਸਮਝ) ਲਈ। ਸਿਲਾ 'ਤੇ (ਸਿਤ) ਤਿੱਖੇ ਕੀਤੇ ਤੀਰ ਫੜ ਲਏ ਅਤੇ ਧਨੁਖ ਸਜਾ ਲਿਆ। (ਸੁਧਾਰਿ) ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਫਿਰੇ, (ਆਖਰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ॥੩੫੬॥

^੧ ਏਥੇ ੭ ਅੰਗ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਮਸਤੁ' ਪਾਠ ਪ੍ਰੈੱਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਜੋ ਅਸਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਲਘੁ^੧ ਬੀਰ ਉਠਾਇਸੁ ਅੰਕ ਭਰੇ॥ ਮੁਖ ਪੇਛ ਤਬੈ ਬਚਨਾ^੨ ਉਚਰੇ॥

ਸੁ ਅਧੀਰ ਪਰੇ ਕਸ ਧੀਰ ਧਰੇ^੩॥ ਸਿਯ ਜਾਇ ਕਹਾ ਤਿਹ ਸੋਧ ਕਰੇ॥੩੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੇ ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਉਠਾਇਆ। ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਪੁੰਝ ਕੇ ਬਚਨ ਲਹੇ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਅਧੀਰ) ਦਿਲਗੀਰ (ਉਦਾਸ) ਹੋ ਪਏ ਹੋ। ਸੀਤਾ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵੇਗੀ? ਉਹਦੀ (ਸੋਧ) ਖੋਜ ਕਰੋ॥੩੫੭॥

ਉਠ ਠਾਢਿ ਭਏ ਫਿਰਿ ਭੂਮਿ ਗਿਰੇ॥ ਪਹਰੇਕਕ ਲਉ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਨ ਫਿਰੇ॥

ਤਨ ਚੇਤ ਸੁਚੇਤ ਉਠੇ ਹਰਿ ਯੋਂ॥ ਰਣ ਮੰਡਲ ਮਯਜ ਗਿਰਜੋ ਭਟ ਜਜੋਂ॥੩੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲਛਮਨ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ) ਉੱਠ ਕੇ ਖਲੋ ਕੇ ਫੇਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਇੱਕ ਕੁ ਪਹਿਰ ਤੱਕ ਫਿਰ (ਪ੍ਰਾਨ ਫਿਰੇ) ਹੋਸ਼ ਆਈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਤੋਂ (ਸੁਚੇਤ) ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ (ਹਰਿ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਇਓਂ ਉੱਠੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੁੱਧ (ਮੰਡਲ) ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਯੋਧਾ ਡਿੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੩੫੮॥

ਚਹੂੰ ਓਰ ਪੁਕਾਰ ਬਕਾਰ ਥਕੇ॥ ਲਘੁ ਭ੍ਰਾਤ ਭਏ ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਝਬੇ॥

ਉਠ ਕੈ ਪੁਨ ਪ੍ਰਾਤ ਸਨਾਨ ਗਏ॥ ਜਲ ਜੰਤੁ ਸਬੈ ਜਰਿ ਛਾਰਿ ਭਏ॥੩੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਰਣ ਕੁਟੀਆ ਦੇ) ਚੁਹੀਂ ਪਾਸੀਂ (ਬਕਾਰ) ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ (ਪੁਕਾਰ) ਬੋਲ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਝਬੇ) ਛਿੱਥੇ ਹੋਏ (ਖਿਝੇ)। ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਨਾਨ ਨੂੰ (ਸਰੋਵਰ, ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ) ਗਏ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜੀਵ ਸੜ ਕੇ (ਛਾਰਿ) ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ॥੩੫੯॥

ਬਿਰਹੀ ਜਿਹ ਓਰ ਸੁ ਦ੍ਰਿਸ੍ਟਿ ਧਰੈ॥ ਫਲ ਫੂਲ ਪਲਾਸ ਅਕਾਸ ਜਰੈ॥

ਕਰ ਸੋਂ ਧਰਿ ਜਉਨ ਛੁਅੰਤ ਭਈ॥ ਕਚ ਬਾਸਨ ਜਜੋਂ ਪਕ ਫੂਟ ਗਈ॥੩੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) (ਬਿਰਹੀ) ਵਿਯੋਗੀ (ਬੰਦਾ) ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਨਿਗ੍ਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ-(ਓਧਰ) ਫਲ, ਫੁੱਲ, (ਪਲਾਸ) ਛਿੱਛਰੇ ਅਤੇ ਆਸਮਾਨ ਵੀ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਹੱਥ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਹ ਗਈ, (ਉਹ) ਕੱਛ ਦੇ ਬਰਤਨ (ਅੱਗ ਤੇ) ਪੱਕਣ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟ ਗਈ॥੩੬੦॥

ਜਿਹ ਭੂਮਿ ਬਲੀ ਪਰ ਰਾਮ ਫਿਰੇ॥ ਦਵ ਜਜੋਂ ਜਲ ਪਾਤ ਪਲਾਸ ਗਿਰੇ॥

ਟੁਟ ਆਂਸੂ ਆਰੁਣ ਨੈਨ ਝਰੀ॥ ਮਨੋ ਤਾਤ ਤਵਾ ਪਰ ਬੂੰਦ ਪਰੀ॥੩੬੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਲਹੁ

^੨ ਪਾਠ- ਬਚਨਾ

^੩ ਪਾਠ- ਕਸ ਅਧੀਰ ਪਰੇ ਪ੍ਰਭ ਧੀਰ ਧਰੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਸ (ਜਿਸ) (ਥਲੀ) ਥਾਈਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਫਿਰੇ, (ਓਥੋਂ ਤਾਂ) ਪਲਾਹ (ਛਿੱਛਰੇ) ਦੇ ਪੱਤੇ ਵੀ (ਦਵ) ਅੱਗ (ਲੱਗਣ) ਵਾਂਗ ਸੜ ਕੇ (ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ) ਡਿੱਗ ਪਏ। (ਆਰਣ) ਬਨ (ਭੂਮਿ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਝੜੀ (ਲੱਗ ਗਈ) ਹੈ। ਅਤੇ (ਆਸੂ) ਹੰਝੂ (ਟੁਟ) ਬਹਿ ਚੱਲੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਤੱਤੇ ਤਵੇ ਤੇ (ਪਾਣੀ ਦੀ) ਛਿੱਟ ਪਈ ਹੈ॥੩੬੧॥

ਤਨ ਰਾਘਵ ਭੇਟਿ ਸਮੀਰ ਜਰੀ॥ ਤਜਿ ਧੀਰ ਸਰੋਵਰ ਮਾਂਝਿ ਦੁਰੀ॥

ਨਹਿ ਤਤ੍ਰੁ ਥਲੀ ਸਤਪਤ੍ਰੁ ਰਹੇ॥ ਜਲ ਜੰਤੁ ਪਰੱਤ੍ਰੁਣਾ ਪਤ੍ਰੁ ਦਹੇ॥੩੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ (ਭੇਟਿ) ਲੱਗ ਕੇ (ਸਮੀਰ) ਹਵਾ ਸੜ ਗਈ। ਜੋ (ਧੀਰ) ਹੋਸਲਾ ਛੱਡ ਕੇ (ਸਰੋਵਰ) ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ (ਜਾ) (ਦੁਰੀ) ਲੁਕੀ (ਹੋਈ) ਹੈ। (ਤਤ੍ਰੁ) ਉਨ੍ਹਾਂ (ਥਲੀ) ਥਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ (ਸਤ੍ਰੁ ਪਤ੍ਰੁ) ਕਮਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ। (ਜਲ ਜੰਤੁ) ਪਾਣੀ ਦੇ ਜੀਵ ਅਤੇ (ਪਰੱਤ੍ਰੁਣ- ਪ੍ਰ ਪਤ੍ਰੁਣ) ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਵੀ ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ॥੩੬੨॥

ਇਤਿ ਵੁੰਢ ਬਨੇ ਰਘੁਨਾਥ ਫਿਰੇ॥ ਉਤ ਰਾਵਨ ਆਨ ਜਟਾਯੁ ਘਿਰੇ॥

ਰਣ ਡੋਰਿ ਹਠੀ ਪਗ ਦ੍ਰੈ ਨ ਭਜਯੋ॥ ਉਡ ਪੱਛ ਗਏ ਪੈ ਨ ਪੱਛ ਤਜਯੋ॥੩੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਧਰ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਲੱਭ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਕੁਟੀਆ ਨੂੰ) ਮੁੜ ਆਏ, ਓਧਰ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਜਟਾਯੂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਹਠੀ (ਜਟਾਯੂ) ਜੰਗ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦੋ ਪੈਰ ਵੀ ਨਾ ਭੱਜਿਆ। ਖੰਭ ਤਾਂ ਉੱਡ ਗਏ ਪਰ ਪੱਖ ਨਾ ਛੱਡਿਆ॥੩੬੩॥

ਗੀਤਾ ਮਾਲਤੀ ਛੰਦ॥

ਪਛਰਾਜ ਰਾਵਨ ਮਾਰਿ ਕੈ ਰਘੁਰਾਜ ਸੀਤਹਿ ਲੈ ਗਯੋ॥

ਨਭਿ ਓਰ ਖੋਰ ਨਿਹਾਰ ਕੈ ਸੁ ਜਟਾਯੁ ਸਿਯ ਸੰਦੇਸ ਦਯੋ॥

ਤਬ ਜਾਨ ਰਾਮ ਗਏ ਬਲੀ ਸਿਯ ਸਤ੍ਰੁ ਰਾਵਨ ਹੀ ਹਰੀ॥

ਹਨੁਵੰਤ ਮਾਰਗ ਮੇ ਮਿਲੇ ਤਬ ਮਿਤ੍ਰੁਤਾ ਤਾ ਸੋਂ ਕਰੀ॥੩੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਟਾਯੂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ) ਹੇ ਰਘੁਰਾਜ! ਰਾਵਣ (ਮੈਂ) (ਪਛਰਾਜ) ਜਟਾਯੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਟਾਯੂ ਨੇ ਸੀਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ 'ਆਕਾਸ਼ ਦੇ (ਖੋਰ) ਰਾਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ' ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਬਲੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਸੀਤਾ (ਸਤ੍ਰੁ)

੧ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'ਕਿਸੇ ਅੰਵਾਣ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਪਤਤ੍ਰੁਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ 'ਜਲਜੰਤੁ ਪਰੱਤ੍ਰੁਣ ਪਤ੍ਰੁ ਦਹੇ' ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਇਓ ਹੈ- 'ਪਤਤ੍ਰੁਣ ਪਤ੍ਰੁ ਦਹੇ' ਪਤਤ੍ਰੁ (ਪੰਛੀਆਂ) ਦੇ ਪੰਖ ਜਲ ਗਏ (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਸਫਾ ਪੜ੍ਹ, ਕਾਲਮ ੨)'

'ਪਰੱਤ੍ਰੁਣ' ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਂ 'ਪ੍ਰਪਤ੍ਰੁਣ' ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਪਤਤ੍ਰੁਣ' ਸ਼ਬਦ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 'ਪਤਤ੍ਰੁਣ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਬਹੁਤ ਪੰਛੀ' ਹੈ। 'ਪ੍ਰਪਤ੍ਰੁਣ' ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤਿ 'ਪ੍ਰ' ਉਪਸਰਗ ਹੈ, 'ਪਤ੍ਰੁਣ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਬਹੁਤ ਪੰਛੀ' ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਪੰਛੀਆਂ' ਦੇ ਪੰਖ ਜਲ ਗਏ' ਸ਼ੁੱਧ ਅਰਥ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ 'ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰ ਸੜ ਗਏ' ਸ਼ੁੱਧ ਅਰਥ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।

ਠੀਕ ਰਾਵਣ ਨੇ ਹੀ (ਹਰੀ) ਚੁਰਾਈ ਹੈ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਮਿਲ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਕਰ ਲਈ॥੩੬੪॥

**ਤਿਨ ਆਨ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਕੇ ਕਪਿਰਾਜ ਪਾਇਨ ਡਾਰਿਯੋ॥
ਤਿਨ ਬੈਠ ਗੈਠ ਇਕੈਠ ਹੂ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਮੰਤ੍ਰ ਬਿਚਾਰਿਯੋ॥
ਕਪਿ ਬੀਰ ਧੀਰ ਸਧੀਰ ਕੇ ਭਟ ਮੰਤ੍ਰ ਬੀਰ ਬਿਚਾਰਕੈ॥**

ਅਪਨਾਇ ਸੁਗ੍ਰਿਵ ਕਉ ਚਲੇ ਕਪਿਰਾਜ ਬਾਲਿ ਸੰਘਾਰ ਕੈ॥੩੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ (ਕਪਿਰਾਜ) ਸੁਗ੍ਰਿਵ ਨੂੰ ਲਿਆ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਗੈਠ) ਗੰਢ (ਜੋੜ) ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਸੋਚੀ। (ਧੀਰ ਸਧੀਰ) ਧੀਰਵਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਉੱਤਮ ਧੀਰਵਾਨ (ਭਾਵ- ਬਾਲੀ) ਦੇ (ਬੀਰ) ਯੋਧੇ (ਕਪਿ) ਬਾਂਦਰ ਹਨ (ਇਹ) (ਭਟ ਮੰਤ੍ਰ) ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੀ ਵਿਚਾਰ (ਬੀਰ) ਭਰਾ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਜੀ) ਸੋਚ ਕੇ। (ਕਪਿਰਾਜ) ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ ਸੁਗ੍ਰਿਵ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਚੱਲ ਪਏ॥੩੬੫॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਬਾਲਿ ਬਧਹ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ॥੮॥

**ਅਥ ਹਨੂਮਾਨ ਸੋਧ ਕੇ ਪਠੈਬੋ॥ ਗੀਤਾ ਮਾਲਤੀ ਛੰਦ॥
ਦਲ ਬਾਂਟ ਚਾਰ ਦਿਸਾ ਪਠਯੋ ਹਨੁਵੰਤ ਲੰਕ ਪਠੈ ਦਏ॥
ਲੈ ਮੁਦ੍ਰਿਕਾ ਲਖਿ ਬਾਰਿਧੈ ਜਹ ਸਿਯ ਹੁਤੀ ਤਹ ਜਾਤ ਭੇ॥
ਪੁਰ ਜਾਰਿ ਅੱਛ ਕੁਮਾਰ ਛੈ ਬਨ ਟਾਰਿਕੈ ਫਿਰਿ ਆਇਯੋ॥
ਕ੍ਰਿਤ ਚਾਰ ਜੋ ਅਮਰਾਰਿ ਕੋ ਸਬ ਰਾਮ ਤੀਰ ਜਤਾਇਯੋ॥੩੬੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ (ਸੀਤਾ) (ਸੋਧ) ਲੱਭਣ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ (ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ)।

ਸੈਨਾ ਵੰਡ ਕੇ ਚੁਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ (ਸ੍ਰੀ) ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। (ਮੁਦ੍ਰਿਕਾ) ਛਾਪ ਲੈ ਕੇ, (ਬਾਰਿਧੈ) ਸਮੁੰਦਰ ਲੰਘ ਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਸੀਤਾ ਸੀ, ਓਥੇ ਗਇਆ। (ਪੁਰ) ਨਗਰ (ਲੰਕਾ) ਸਾੜ ਕੇ, ਅਛ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ (ਛੈ) ਮਾਰ ਕੇ, (ਬਨ) ਬਾਗ (ਟਾਰਿ) ਉਜਾੜ (ਉਖਾੜ) ਕੇ (ਫਿਰਿ) ਵਾਪਸ ਆ ਗਇਆ। ਜੋ (ਅਮਰਾਰਿ) ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੈਰੀ (ਰਾਵਣ) ਦਾ (ਕ੍ਰਿਤਚਾਰ- ਕਰਮਾਚਾਰ) ਨਿਤ ਕਰਮ ਸੀ (ਉਹ) ਦਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਪਾਸ (ਜਤਾਇਯੋ) ਦੱਸਿਆ॥੩੬੬॥

**ਦਲ ਜੋਰ ਕੋਰ ਕ੍ਰੋਰ ਲੈ ਬਡ ਘੋਰ ਤੋਰ ਸਬੈ ਚਲੇ॥
ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਸੁਗ੍ਰਿਵ ਲਛਮਨ ਅਉਰ ਸੂਰ ਭਲੇ ਭਲੇ॥**

ਜਾਮਵੰਤ ਸੁਖੈਨ ਨੀਲ ਹਨੁਵੰਤ ਅੰਗਦ ਕੇਸਰੀ^੧॥

ਕਪਿ ਪੂਤ ਜੁਥਪ ਜੁਥ ਲੈ ਉਮਡੇ ਚਹੂੰ ਦਿਸਿ ਕੈ ਝਰੀ॥੩੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਰੋੜਾਂ ਦਰ ਕਰੋੜਾਂ (ਸੂਰਬੀਰ) ਲੈ ਕੇ ਦਲ (ਜੋਰ) ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ, ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ (ਦਲ) ਤੋਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ, ਸੁਗ੍ਰੀਵ, ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸੂਰਮੇ। ਜਾਮਵੰਤ, ਸੁਖੈਨ (ਵੈਦ), ਨੀਲ, ਹਨੂਮਾਨ, ਅੰਗਦ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ (ਨਾਮਾਂ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ)। ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ (ਜੁਥਪ) ਜਥੇਦਾਰ ਜਥੇ ਲੈ ਕੇ (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਚਹੂੰ ਪਾਸਿਓਂ ਝੜੀ (ਲਾ) ਕੇ ਓਰੜ ਪਏ ਹਨ॥੩੬੭॥

ਪਾਟਿ ਬਾਰਿਧਰਾਜ ਕਉ ਕਰਿ ਬਾਟਿ ਲਾਂਘ ਗਏ ਜਬੈ॥

ਦੂਤ ਦਈਤਨ ਕੇ ਹੁਤੇ ਤਬ ਦਉਰ ਰਾਵਨ ਪੈ ਗਏ॥

ਰਨ ਸਾਜ ਬਾਜ ਸਬੈ ਕਰੋ ਇਕ ਬੇਨਤੀ ਮਮ ਮਾਨਿਯੈ॥

ਗੜ ਲੰਕ ਬੰਕ ਸੰਭਾਰਿਯੈ ਰਘੁਬੀਰ ਆਗਮ ਜਾਨਿਯੈ॥੩੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਰਿਧਰਾਜ) ਮਹਾਂ ਸਾਗਰ ਨੂੰ (ਪਾਟਿ) ਪੂਰ (ਭਰ) ਕੇ (ਬਾਟਿ) ਰਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਲੰਘ ਗਏ। ਤਾਂ ਜੋ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ (ਦੂਤ) ਸੂਰੇ ਸਨ (ਉਹ) ਰਾਵਣ ਪਾਸ ਦੌੜ ਕੇ ਗਏ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਅਰਜ ਮੰਨੋ (ਕਿ) ਜੰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਜੇ ਸਮਾਨ ਬਣਾਓ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸਮਝ ਕੇ (ਬੰਕ) ਸੋਹਣਾ ਲੰਕਾ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੰਭਾਲੋ॥੩੬੮॥

ਧੂਮ੍ਰ ਅੱਛ ਸੁ ਜਾਂਬੁਮਾਲਿ ਬੁਲਾਇ ਵੀਰ ਪਠੈ ਦਏ॥

ਸੋਰ ਕੋਰ ਕੋਰ ਕੈ ਜਹ ਰਾਮ ਥੇ ਤਹ ਜਾਤ ਭੇ॥

ਰੋਸ ਕੈ ਹਨੁਵੰਤ ਬਾਪਰ ਰੋਪ ਪਾਵ ਪ੍ਰਹਾਰਿਯੰ॥

ਝੂਝਿ ਝੂਮਿ ਗਿਰਜੋ ਬਲੀ ਸੁਰ ਲੋਕ ਮਾਂਝਿ ਬਿਹਾਰਿਯੰ॥੩੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਧੂਮ੍ਰਾਛ ਅਤੇ ਜਾਂਬੁਮਾਲਿ (ਦੇ ਸੈਨਾਪਤੀ) ਯੋਧੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। (ਕੋਰ ਕੋਰ) ਮਹਾਨ ਸੋਰ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸਨ, ਓਥੇ ਗਏ। ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ (ਧੂਮ੍ਰਾਛ ਨੂੰ) (ਰੋਸ ਕੈ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਰੋਪ ਪਾਵ) ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ (ਬਾਪਰ) ਥੱਪੜ (ਪ੍ਰਹਾਰਿਯੰ) ਮਾਰਿਆ। ਬਲੀ (ਧੂਮ੍ਰਾਛ) (ਝੂਝਿ ਝੂਮਿ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਮਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ) ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਦੇਵਲੋਕ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੩੬੯॥

ਜਾਂਬੁਮਾਲਿ ਭਿਰੇ ਕਛੁ ਪੁਨ ਮਾਰਿ ਐਸੇ ਈ ਕੈ ਲਏ॥

ਭਾਜ ਕੀਨ ਪ੍ਰਵੇਸ ਲੰਕ ਸੰਦੇਸ ਰਾਵਨ ਸੋ ਦਏ॥

ਧੂਮਰਾਛ ਸੁ ਜਾਂਬੁਮਾਲਿ ਦੁਹਹੂੰ ਰਾਘਵ ਜੁ ਹਰਿਓ॥

^੧ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਜਾਮਵੰਤ ਸੁਖੈਨ ਨੀਲਰੁ ਹਨੁ ਅੰਗਦ ਕੇਸਰੀ' ਪਾਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੧੭੫

ਹੈ ਕਛੂ ਪ੍ਰਭੁ ਕੇ ਹਿਯੇ ਸੁਭ ਮੰਤ੍ਰ ਆਵਤ ਸੋ ਕਰੋ॥੩੨੦॥^੧

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ (ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਲ) ਜਾਂਬੁਮਲਿ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁ ਲੜਿਆ ਫੇਰ (ਉਹ ਵੀ) ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। (ਭਾਜ) ਭੱਜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ (ਯੋਧਿਆਂ) ਨੇ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹੇ ਦਿੱਤੇ। ਧੂਮ੍ਰਾਛ ਅਤੇ ਜਾਂਬੁਮਲਿ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਹਰਿਓ) ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੇ ਪ੍ਰਭ! (ਜੋ ਆਪ) ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ (ਕੋਈ) ਉੱਤਮ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੋ॥੩੨੦॥

ਪੇਖ ਤੀਰ ਅਕੰਪਨੈ ਦਲ ਸੰਗਿ ਦੈ ਸੁ ਪਠੈ ਦਯੋ॥

ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਬਜੇ ਬਜੰਤੁ ਨਿਨੱਦ ਸੱਦ ਪੁਰੀ ਭਯੋ॥

ਸੁਰ ਰਾਇ ਆਦਿ ਪ੍ਰਹਸਤ ਤੇ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਮੰਤ੍ਰ ਬਿਚਾਰਿਯੋ॥

ਸਿਯ ਦੇ ਮਿਲੇ ਰਘੁਰਾਜ ਕੇ ਕਸ ਰੋਸ ਰਾਵ ਸੰਭਾਰਿਯੋ॥੩੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਕੰਪਨ (ਮੰਤਰੀ) ਨੂੰ ਪਾਸ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਲ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ (ਲੰਕਾ) ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ (ਨਿਨੱਦ ਸੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇਆ। (ਸੁਰ ਰਾਇ) ਇੰਦਰ ਜੀਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਹਸਤ ਆਦਿਕ (ਮੰਤਰੀਆਂ) ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਕਿ ਹੇ ਰਾਵ! ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਦੇ ਕੇ ਮਿਲੋ (ਇਹ) ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਗੁੱਸਾ (ਸੰਭਾਰਯੋ) ਕੀਤਾ ਹੈ॥੩੨੧॥

ਫੁਪਯ ਛੰਦ॥

ਝਲਹਲੰਤ ਤਰਵਾਰ ਬਜਤ ਬਾਜੰਤੁ^੨ ਮਹਾਧੁਨਿ॥

ਖੜਹੜੰਤ ਖਹ ਖੋਲ ਧਯਾਨ ਤਜਿ ਪਰਤ ਚਵਧ ਮੁਨਿ॥

ਇੱਕ ਇੱਕ ਲੈ ਚਲੈਂ ਇੱਕ ਤਨ ਇੱਕ ਅਰੁੱਝੈ॥

ਅੰਧ ਧੁੰਧਿ ਪਰ ਗਈ ਹੱਥਿ ਅਰੁ ਮੁੱਖ^੩ ਨ ਸੁੱਝੈ॥

ਸਮੁਹੇ^੪ ਸੂਰ ਸਾਵੰਤ ਸਬ ਫਉਜਰਾਜ ਅੰਗਦ ਸਮਰ॥

ਜਯ ਸੱਦ ਨਿਨੱਦ ਬਿਹੱਦ ਹੂਅ ਧਨਿ ਜੰਪਤ ਸੁਰਪੁਰ ਅਮਰ॥੩੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਲਵਾਰਾਂ (ਝਲਹਲੰਤ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਹਾਂ (ਭਿਆਨਕ) ਧੂਨੀ ਵਾਲੇ ਵਾਜੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। (ਖੋਲ) ਟੋਪ (ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ, ਮਿਆਨ) ਖਹ ਕੇ (ਖੜਹੜੰਤ) ਖੜਕਦੇ ਹਨ, ਮੁਨੀਜਨ ਵੀ ਧਿਆਨ ਛੱਡ ਕੇ (ਚਵਧ) ਚੌਂਕ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਨਾਲ ਇੱਕ (ਅਰੁੱਝੈ) ਘੁਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਧ ਧੁੰਧਿ ਪੈ ਗਈ ਹੱਥ ਅਤੇ ਮੂੰਹ (ਸੁੱਝੈ) ਦਿਸਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ

^੧ ਅੰਗ ੩੨੦ਵੇਂ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਿਸਾਬ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

^੨ ਪਾਠ- ਬਾਦ੍ਰਿਤ

^੩ ਪਾਠ- ਸੱਥ

^੪ ਪਾਠ- ਸਮੁਹੀਆ

(ਸਾਵੰਤ) ਸਾਊ (ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ) ਯੋਧੇ (ਫਉਜਰਾਜ) ਸੈਨਾਪਤੀ ਅੰਗਦ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ।
'ਜੈ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ (ਬਿਹੱਦ) ਮਹਾਂ (ਨਿਨੱਦ) ਧ੍ਰੁਨੀ ਹੋਈ, ਦੇਵਪੁਰੀ ਦੇ (ਅਮਰ) ਦੇਵਤੇ ਧੰਨ (ਧੰਨ)
ਜਪਦੇ ਹਨ॥੩੭੨॥

ਇਤ ਅੰਗਦ ਯੁਵਰਾਜ ਦੁਤਿਯ ਦਿਸ ਬੀਰ ਅਕੰਪਨ॥

ਕਰਤ ਬ੍ਰਿਸ੍ਰਿ ਸਰ ਧਾਰ ਤਜਤ ਨਹੀਂ ਨੈਕ ਅਯੋਧਨ॥

ਹੱਥ ਬੱਥਾ ਮਿਲ ਗਈਅ ਲੁੱਥ ਬਿੱਥਰੀ ਅਹਾੜੰ॥

ਘੁੱਮੇ ਘਾਇ ਅਘਾਇ ਬੀਰ ਬੰਕੁੜੇ ਬਬਾੜੰ॥

ਪਿੱਖਤ ਬੈਠਿ ਬਿਬਾਣ ਬਰ ਧਨਜ ਧਨਜ ਜੰਪਤ ਅਮਰ॥

ਭਵ ਭੂਤ ਭਵਿੱਖਯ ਭਵਾਨ ਮੋ ਅਬ ਲਗ ਲਖਜੋ ਨ ਅਸ ਸਮਰ॥੩੭੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਸ ਪਾਸੇ ਯੁਵਰਾਜ ਅੰਗਦ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਕੰਪਨ ਸੂਰਮਾ ਹੈ। ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਦੀ (ਬ੍ਰਿਸਟ) ਬਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, (ਨੈਕ) ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ (ਅਯੋਧਨ) ਰਣ (ਸੈਦਾਨ) ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਹੱਥੋਂ ਵੱਥੀ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ, (ਅਹਾੜੰ) ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੋਥਾਂ (ਬਿੱਥਰੀ) ਖਿੰਡ ਗਈਆਂ। (ਬੰਕੁੜੇ) ਸੋਹਣੇ ਸੂਰਮੇ (ਘਾਇ) ਫੱਟਾਂ ਦੇ (ਅਘਾਇ) ਭਰੇ ਹੋਏ (ਬਬਾੜੰ) ਬਕਦੇ (ਘੁੱਮੇ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਬਰ) ਉੱਚ ਵਿਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ (ਅਮਰ) ਦੇਵਤੇ ਧੰਨ ਧੰਨ (ਜੰਪਤ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। (ਭੂਤ) ਪਿੱਛੇ, (ਭਵਿੱਖ) ਅੱਗੇ ਅਤੇ (ਭਵਾਨ) ਮੌਜੂਦ (ਕਾਲ) ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਏਹੋ ਜਿਹਾ (ਸਮਰ) ਜੰਗ (ਭਵ) ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ॥੩੭੩॥

ਕਹੂੰ ਮੁੰਡ ਪਿਖੀਅਹਿ ਕਹੂੰ ਭਕ ਰੁੰਡ ਪਰੇ ਧਰਿ॥

ਕਿਤਹ ਜਾਘ ਤਰਫੰਤ ਕਹੂੰ ਉਛਰੰਤ ਸੁ ਛਬਿ ਕਰਿ॥

ਭਰਤ ਪੜੁ ਖੇਚਰੀ ਕਹੂੰ ਚਾਵੰਡਿ ਚਿਕਾਰੈਂ॥

ਕਿਲਕਤ ਕਤਹ ਮਸਾਨ ਕਹੂੰ ਭੈਰਵ ਭਭਕਾਰੈਂ॥

ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਬਿਜੈ ਕਪਿ ਕੀ ਭਈ ਹਣਜੋ ਅਸੁਰ ਰਾਵਣ ਤਣਾ॥

ਭੈ ਦੱਗ ਅਦੱਗ ਭੱਗੇ ਹਠੀ ਗਹਿ ਗਹਿ ਕਰਿ ਦਾਂਤਨ ਤ੍ਰਿਣਾ॥੩੭੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਸਿਰ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ (ਭਕਰੁੰਡ) ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਧੜ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਲੱਤਾਂ (ਤਤਫੰਤ) ਉੱਛਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਤੇ (ਸੁ ਛਬਿ ਕਰਿ) ਸੂਰਬੀਰ ਉੱਚਲਦੇ ਹਨ। (ਖੇਚਰੀ) ਯੋਗਣੀਆਂ ਪਾੜੁ (ਖੱਪਰ ਲਹੂ ਨਾਲ) ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਤੇ (ਚਾਵੰਡਿ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਚੀਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਤੇ (ਸਮਾਨ) ਭੂਤ (ਪ੍ਰੈਤ) ਕਿਲਕਾਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿਤੇ ਭੈਰਵ (ਭਿਆਨਕ ਦੇਵਤਾ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਕਪਿ) ਬਾਂਦਰ (ਅੰਗਦ) ਦੀ (ਬਿਜੈ) ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਰਾਵਣ ਦਾ (ਤਣਾ)

ਪੁੱਤਰ ਅਕੰਪਨ ਦੈਂਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ (ਘਾਹ ਦੇ) ਤੀਲੇ ਫੜ ਫੜ ਕੇ (ਅਦੱਗ) ਨਿਸਕਲੰਕ (ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਰੂਪ) ਹਠੀ (ਯੋਧੇ) (ਦੱਗ) ਕਲੰਕਿਤ (ਭੈ) ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਪਏ॥੩੭੪॥

ਉਤੇ ਦੂਤ ਰਾਵਣੈ ਜਾਇ ਹਤ ਬੀਰ ਸੁਣਾਯੋ॥
ਇਤ ਕਪਿਪਤਿ ਅਰੁ ਰਾਮ ਦੂਤ ਅੰਗਦਹਿ ਪਠਾਯੋ॥
ਕਹੀ ਕੱਥ ਤਿਹ ਸੱਥ ਗੱਥ ਕਰਿ ਤੱਥ ਸੁਨਾਯੋ॥
ਮਿਲਹੁ ਦੇਹੁ ਜਾਨਕੀ ਕਾਲ ਨਾਤਰ ਤੁਹਿ ਆਯੋ॥
ਪਗ ਭੇਟ ਚਲਤ ਭਯੋ ਬਾਲਿਸੁਤ ਪ੍ਰਿਸ੍ਰਿ ਪਾਨ ਰਘੁਬਰ ਧਰੋ॥
ਭਰ ਅੰਕ ਪੁਲਕ ਤਨ ਪਸਿੱਜਯੋ ਭਾਂਤਿ ਅਨਿਕ ਆਸਿਖ ਕਰੇ॥੩੭੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਧਰ ਦੂਤਾਂ ਨੇ (ਹਤ ਬੀਰ) ਸੂਰਮੇ ਦਾ ਮਰਨਾ ਜਾ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ। ਏਧਰੋਂ (ਕਪਿਪਤਿ) ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਦ ਨੂੰ ਦੂਤ (ਬਣਾ ਕੇ) ਭੇਜਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) ਤਿਹ (ਅੰਗਦ) ਨਾਲ (ਕੱਥ) ਕਹਾਣੀ ਕਹੀ, (ਗੱਥ) ਕਹਾਣੀ ਦਾ (ਤੱਥ) ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਸੁਣਾਇਆ (ਸਮਝਾਇਆ)। (ਬਾਲਿ ਸੁਤ- ਬਾਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਅੰਗਦ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਚਰਨ (ਭੇਟ) ਪਰਸ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਅੰਗਦ ਦੀ) ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਅੰਗਦ ਨੂੰ) ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਭਰ ਲਿਆ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ) ਸਰੀਰ ਪੁਲਕ ਕੇ (ਪਸਿੱਜਯੋ) ਪਸੀਨੋ ਪਸੀਨੀ ਹੋ ਗਿਆ (ਅੰਗਦ ਨੂੰ) ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ (ਆਸਿਖ) ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ॥੩੭੫॥

ਪ੍ਰਤਿ ਉੱਤਰ ਸੰਬਾਦ॥ ਛੱਪਯ ਛੰਦ॥
ਦੇਹ ਸਿਯਾ ਦਸਕੰਧ ਛਾਹਿ ਨਹੀ ਦੇਖਨ ਪੈਹੋ॥
ਲੰਕ ਛੀਨਿ ਲੀਜਿਯੈ^੧ ਲੰਕ ਲਖਿ ਜੀਤ ਨ ਜੈਹੋ॥
ਕ੍ਰੁੱਧ ਬਿਖੜ ਜਿਨਿ ਘੋਰੁ ਪਿੱਖ ਕਸ ਜੁੱਧ ਮਚੈ ਹੋ॥
ਰਾਮ ਸਹਿਤ ਕਪਿ ਕਟਕ ਆਜ ਮ੍ਰਿਗ ਸਜਾਰ ਖਵੈਹੋ॥
ਜਿਨਿ ਕਰਿਸ ਗਰਬ ਸ੍ਰਿਣੁ^੨ ਮੂੜ ਮਤਿ ਗਰਬ ਗਵਾਇ ਘਨੇਰ ਘਰ॥
ਬਸ ਕਰੇ ਸਰਬ ਘਰ ਗਰਬ ਹਮ ਏ ਕਿਨ ਮਹਿ ਦੈ ਦੀਨ ਨਰ॥੩੭੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅੰਗਦ ਅਤੇ ਰਾਵਣ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਂ ਦੀ (ਸੰਬਾਦ) ਚਰਚਾ (ਏਸ) ਛਪਯ ਛੰਦ ਵਿੱਚ (ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ) ਹੈ:-

ਅੰਗਦ ਦੇ ਸੁਆਲ	ਰਾਵਣ ਦੇ ਜਵਾਬ
--------------	--------------

^੧ ਪਾਠ- ਲੀਜਿ ਹੈ

^੨ ਪਾਠ- ਜਿਨ ਕਰ ਸੁ ਗਰਬ ਸੁਣ

੧. ਹੇ ਦਸ (ਕੱਧ) ਸਿਰ (ਰਾਵਣ)! ਸੀਤਾ ਦੇ ਦੇਹ?	੧. (ਸੀਤਾ ਦੀ) ਪਰਛਾਈਂ ਵੀ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕੋਗੇ।
੨. (ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ) ਲੱਕਾ ਵੀ ਖੋਹ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ?	੨. ਲੱਕਾ ਨੂੰ (ਬੁਰੀ ਨਿਗੂ ਨਾਲ) ਵੇਖ ਕੇ (ਤੁਸੀਂ) ਜੀਉਂਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਓਗੇ।
੩. ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪ (ਬਿਖਯ) ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਘੋਲ?	੩. (ਕਸ) ਕੀ (ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧਵੰਤ) ਵੇਖ ਕੇ ਯੁੱਧ ਮਚਾਓਗੇ (ਭਾਵ- ਲੜ ਸਕੋਗੇ)?
੪. ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਬਾਂਦਰੀ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ (ਆ ਗਏ) ਹਨ?	੪. (ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ) ਅੱਜ (ਮ੍ਰਿਗ) ਸ਼ਾਖਾ ਮ੍ਰਿਗ (ਬਾਂਦਰ ਮਾਰ ਕੇ) ਗਿੱਦੜਾਂ ਨੂੰ ਖੁਆਵਾਂਗਾ।
੫. ਹੇ ਮੂਰਖ ਮਤ ਵਾਲੇ (ਰਾਵਣ)! ਸੁਣ ਕਿ ਅਹੰਕਾਰ ਮੱਤ ਕਰ (ਕਿਉਂਕਿ) ਅਹੰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘਰ ਗਵਾਏ ਹਨ।	੫. (ਜਦੋਂ ਕਿ) (ਹਮ) ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ (ਘਰ) ਨਿਵਾਸ ਅਧੀਨ (ਕਰੋ) ਕਰਨ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਹੈ, (ਤਾਂ) ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕੰਗਲੇ ਆਦਮੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ?॥੩੭੬॥

ਰਾਵਨ ਬਾਰ ਅੰਗਦ ਸੇ॥ ਛਪਯ ਛੰਦ॥
ਅਗਨਿ ਪਾਕ ਕਹੁ ਕਰੈ ਪਵਨ ਮੁਰ ਬਾਰ ਬੁਹਾਰੈ॥
ਚਵਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪਰੈ ਸੂਰ ਛੜ੍ਹਹਿ ਸਿਰ ਢਾਰੈ॥
ਮਦ ਲਛਮੀ ਪਜਾਵੰਤਿ ਬੇਦ ਮੁਖ ਬ੍ਰਹਮ ਉਚਾਰਤ॥
ਬਰਨ ਬਾਰਿ ਨਿਤਿ ਭਰੇ ਔਰ ਕੁਲੁਦੇਵ ਜੁਹਾਰਤ^੧॥
ਨਿਜ ਕਹਤਿ ਸੁ ਬਲ ਦਾਨਵ ਪ੍ਰਬਲ ਦੇਤ ਧਨੁਦ ਜੱਛ ਮੋਹ ਕਰ॥
ਵੇ ਜੁੱਧ ਜੀਤਤੇ ਜਾਹਿਗੇ^੨ ਕਹਾਂ ਦੋਇ ਤੇ ਦੀਨ ਨਰ ॥੩੭੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅੰਗਦ ਨਾਲ ਰਾਵਣ (ਗੱਲਾਂ) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਮੇਰੇ) (ਪਾਕ) ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਅਗਨ (ਦੇਵਤਾ) ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ (ਬਾਰ) ਦਰ ਨੂੰ ਹਵਾ ਸੰਭਰਦੀ ਹੈ। ਚੰਦ੍ਰਮਾ (ਮੇਰਾ) ਚੌਰ (ਧਰੈ) ਫੜਦਾ (ਫੇਰਦਾ) ਹੈ, ਸੂਰਜ ਛੜ੍ਹ ਨੂੰ (ਮੇਰੇ) ਸਿਰ 'ਤੇ (ਢਾਰੈ) ਝੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੱਛਮੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਉਂਦੀ ਹੈ, (ਮੇਰੇ) (ਮੁਖ) ਸਾਹਮਣੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਵਰਣ (ਦੇਵਤਾ) ਸਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ (ਜੁਹਾਰਤ) ਝੁਕਦੇ ਹਨ। (ਧਨੁਦ) ਕੁਬੇਰ ਅਤੇ ਯੱਛ ਮੈਨੂੰ (ਕਰ) ਮਾਮਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਉਂ) ਦਾਨਵ (ਰਾਵਣ) ਆਪਣੀ (ਪ੍ਰਬਲ) ਮਹਾਨ ਤਾਕਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। (ਤੇ) ਉਹ ਦੋ ਕੰਗਾਲ ਬੰਦੇ (ਵੇ) ਉਹ ਜੰਗ ਜਿੱਤਦੇ ਹੋਏ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਗੇ॥੩੭੭॥

^੧ ਪਾਠ- ਬਰਨ ਬਾਰ ਨਿਤ ਭਰੇ ਕੁਲੁ ਦੇ ਦੇ ਸਿਰ ਮਾਰਤ॥

^੨ ਪਾਠ- ਵੇ ਜੀਤਿ ਜੁੱਧ ਤੇ ਜਾਹਿਗੇ

ਕਹਿ ਹਾਰਜੇ ਕਪਿ ਕੋਟਿ ਦੈਤਪਤਿ ਇੱਕ ਨ ਮਾਨੀ॥

ਉਠਤ ਪਾਵ ਰੁਪਜੇ ਸਭਾ ਮਧਿ ਸੋ ਅਭਿਮਾਨੀ॥

ਥਕੇ ਸਕਲ ਅਮਰਾਰਿ ਪਾਵ ਕਿਨਹੂੰ ਨ ਉਚਕਯੋ॥

ਗਿਰੇ ਧਰਨਿ ਮੁਰਛਾਇ ਬਿਮਨ ਦਾਨਵ ਦਲ ਥਕਯੋ॥

ਲੈ ਚਲਯੋ ਬਭੀਛਨ ਭ੍ਰਾਤ ਤਿਹ ਬਾਲਿ ਪੁਤ੍ਰ ਧੂਸਰ ਬਰਨ॥

ਭਟ ਹਟਕ ਬਿਕਟ ਤਿਹ ਨਾ ਸਕੇ ਚਲਿ ਆਯੋ ਜਿਤ ਰਾਮ ਰਨ॥੩੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਪਿ) ਬਾਂਦਰ (ਅੰਗਦ) ਕਰੋੜਾਂ (ਗੱਲਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆ ਪਰ ਦੈਤਪਤੀ (ਰਾਵਣ) ਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਨਾ ਮੰਨੀ। (ਸੋ) ਉਸ ਅਭਿਮਾਨੀ (ਅੰਗਦ) ਨੇ (ਉਠਤ) ਉੱਠਣ ਵੇਲੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ (ਅਮਰਾਰਿ) ਦੈਤ (ਥਕੇ) ਹਾਰ ਗਏ (ਕਿਉਂਕਿ) ਪੈਰ ਕਿਸੇ ਨਾ (ਉਚਕਯੋ) ਚੁੱਕਿਆ। (ਬਿਮਨ) ਨਿੰਮੋਬੂਣਾ ਹੋਇਆ ਦੈਤ ਦਲ ਥੱਕ ਕੇ ਅਤੇ (ਮੁਰਛਾਇ) ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਗਿਰੇ) ਡਿੱਗਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ (ਰਾਵਣ) ਦਾ ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਭਰਾ (ਧੂਸਰ ਬਰਨ) ਮਿੱਟੀ ਰੰਗੇ (ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੇ) ਹੋਏ ਨੂੰ (ਬਾਲਿਸੁਤ) ਅੰਗਦ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ (ਬਿਕਟ) ਤਕੜੇ ਸੂਰਮੇ ਵੀ (ਹਟਕ) ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਜੰਗ (ਮੈਦਾਨ) ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸਨ (ਓਥੇ ਅੰਗਦ ਅਤੇ ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਚਲਿਆ ਆਇਆ॥੩੭੮॥

ਕਹਿ ਬੁਲਯੋ ਲੰਕੇਸ਼ ਤਾਹਿ ਪ੍ਰਭੁ ਰਾਜਿਵ ਲੋਚਨ॥

ਕੁਟਿਲ ਅਲਕ ਮੁਖ ਛਕੇ ਸਕਲ ਸੰਤਨ ਦੁਖ ਮੋਚਨ॥

ਕੁਪੇ ਸਰਬ ਕਪਿਰਾਜ ਬਿਜੈ ਪਹਲੀ ਰਣ ਚੱਖੀ॥

ਫਿਰੇ ਲੰਕ ਗਤਿ ਘੋਰਿ ਦਿਸਾ ਦੱਛਣੀ ਪਰੱਖੀ॥

ਪ੍ਰਭੁ ਕਰੈ ਬਿਭੀਛਨ ਲੰਕਪਤਿ ਸੁਣੀ ਬਾਤਿ ਰਾਵਣ ਘਰਣਿ॥

ਸੁੱਧਿ ਸੱਤ ਤੱਥਿ ਬਿਸਰਤਿ ਭਈ ਗਿਰੀ ਧਰਣਿ ਪਰ ਹੈ ਬਿਮਣਿ॥੩੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੁ (ਰਾਜਿਵ-ਲੋਚਨ) ਕਮਲ ਨੈਣ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੇ '(ਲੰਕੇਸ਼) ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜਾ' ਕਹਿ ਕੇ (ਪਾਸ) ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਸਭ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) (ਕੁਟਿਲ) ਟੇਢੀਆਂ (ਅਲਕ) ਜੁਲਫਾਂ ਨਾਲ (ਛਕੇ) ਸਜੇ ਹੋਏ ਮੁੱਖ ਨਾਲ (ਲੰਕੇਸ਼ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ)। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਆਪਣੇ) ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿੱਤ (ਚੱਖੀ) ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬਾਂਦਰ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਲੰਕਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ (ਘੋਰਿ) ਚੁਪਾਸੀਂ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, (ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਲਈ) ਦੱਖਣ ਦੀ (ਦਿਸਾ) ਬਾਹੀ (ਪਰੱਖੀ) ਵੇਖੀ (ਵਿਚਾਰੀ)। '(ਪ੍ਰਭੁ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਰਨਗੇ' (ਇਹ) ਗੱਲ ਰਾਵਣ ਦੀ ਔਰਤ (ਮੰਦੋਦਰੀ) ਨੇ ਸੁਣੀ। (ਤਾਂ) ਸੱਤਾਂ ਸੁੱਧਾਂ ਦੀ (ਤੱਥਿ) ਹੋਸ਼ (ਬਿਸਰਤਿ ਭਈ) ਭੁੱਲ ਗਈ (ਬਿਮਣਿ) ਨਿੰਮੋਬੂਣੀ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ॥੩੭੯॥

ਮੰਦੋਦਰੀ ਬਾਚ॥ ਉਟੰਛਣ ਛੰਦ॥

ਸੂਰਬੀਰਾ ਸਜੇ ਘੋਰ ਬਾਜੇ ਬਜੇ ਭਾਜ ਕੰਤਾ ਸੁਣੇ ਰਾਮ ਆਏ॥
 ਬਾਲਿ ਮਾਰਯੋ ਬਲੀ ਸਿੰਧੁ ਪਾਟਯੋ ਜਿਨੈ ਤਾਹਿ ਸੋ ਬੈਰ ਕੈਸੇ ਰਚਾਏ॥
 ਬਯਾਧ ਜੀਤਯੋ ਜਿਨੈ ਜੰਭ ਮਾਰਯੋ ਉਨੈ ਰਾਮ ਅਉਤਾਰ ਸੋਈ ਸੁਹਾਏ॥

ਦੇ ਮਿਲੇ ਜਾਨਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ਸਜਾਨ ਕੀ ਚਾਮ ਕੇ ਦਾਮ ਕਾਹੇ ਚਲਾਏ॥੩੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਮੰਦੋਦਰੀ (ਪਤਲੇ ਪੇਟ ਵਾਲੀ, ਪਤਲੇ ਲੱਕ ਵਾਲੀ) ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਕੰਤਾ! (ਮੈਂ) ਸੁਣੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਕੇ, (ਘੋਰ) ਭਿਆਨਕ ਵਾਜੇ ਵਜਾ ਕੇ ਅਤੇ (ਭਾਜ) ਦੌੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਲੀ ਬਾਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਨੂੰ (ਪਾਟਯੋ) ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨਾਲ (ਤੂੰ) ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ? ਜੀਹਨੇ ਵਯਾਧ^੧ ਨੂੰ ਜਿੱਤਿਆ, ਉਸਨੇ ਹੀ ਜੰਭ (ਦੌਂਤ)^੨ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ, ਉਹੋ ਹੀ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਕਹਾਏ ਹਨ। ‘(ਜਾਨਕੀ) ਸੀਤਾ ਦੇ ਮਿਲ’ (ਸਿਆਨ) ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਲ (ਇਹ) ਹੈ-ਕਿਉਂ ਚੰਮ (ਦਾਮ) ਸਿੱਕੇ (ਮੋਹਰਾਂ, ਰੁਪਯੇ, ਪੈਸੇ) ਤੋਰ ਲਏ ਨੇ? (ਭਾਵ- ਅਣਹੋਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ)॥੩੮੦॥^੩

ਰਾਵਣ ਬਾਚ॥ ਉਟੰਛਣ ਛੰਦ॥

ਬਹੁਹ ਸੈਨਾ ਸਜੇ ਘੋਰ ਬਾਜੇ ਬਜੇ ਕੋਟਿ ਜੋਧਾ ਗਜੇ ਆਨ ਨੇਰੇ॥
 ਸਾਜ ਸੰਜੋਅ ਸੰਬੁਹ ਸੈਨਾ ਸਬੈ ਆਜ ਮਾਰੋ ਤਰੈ ਦ੍ਰਿਸ੍ਟਿ ਤੇਰੇ॥

^੧ (ੳ) ‘ਵਯਾਧ ਦੇ ਜਿੱਤਣ’ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰਮਾਇਣ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਰ ਨਾਮੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ (ਵਯਾਧ, ਫੰਧਕ) ਨੇ ਸੋਮ (ਪ੍ਰਭਾਸ) ਤੀਰਥ ਵਿੱਚ ਚਰਨ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ‘ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਬਲਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਾਂਤਵਨਾ ਦੇ ਕੇ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ। (ਅ) ਇੱਕ ਵਯਾਧ ਦੀ ਕਥਾ ਭਗਤ ਮਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੀਹਨੇ ਪੰਛੀ ਰੂਪ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਕਥਾ ਕਿਸੇ ਵਯਾਧ ਦੀ ਕਥਾ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਵੇ।

^੨ ‘ਜੰਭ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਨਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਫਾ ੪੦੪ ਕਾਲਮ ੩ ‘ਤੇ ਇਉਂ ਲੇਖ ਹੈ- ੧. ਦਾਤ, ਜਾਤ ੨. ਦਾਤੁ ਅਤੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਦੰਦ, ਸੂਆ ੩. ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ੪. ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਦਾ ਪਿਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ‘ਇੰਦ੍ਰ ਜਿਮ ਜੰਭ ਪਰ’ (ਭੂਸ਼ਣ) ੫. ਹਿਰਨ ਕਸ਼ਿਅਪ ਦੌਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ‘ਨਮੋ ਅੰਬਿਕਾ ਜੰਭਰਾ ਜੋਤਿ ਰੂਪਾ’ (ਚੰਡੀ ੨) ੬. ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਦੌਤ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ‘ਵਯਾਧ ਜੀਤਯੋ ਜਿਨੈ ਜੰਭ ਮਾਰਯੋ ਉਨੈ’ (ਰਾਮਾਵਤਾਰ)।

^੩ ਨੋਟ:- ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨੰ. ੫ ਦਾ ਅਰਥ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸਰਬ ਲੋਹ ਗੁੰਥ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਮਾਇਣ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜੰਭ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਓਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਯਾਧ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਅਰਥ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਓਂ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਮੰਦੋਦਰੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਵਯਾਧ ਨੂੰ ਜੀਹਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅਤੇ ਜੰਭ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤੀ ਦੁਰਗਾ ਸਨ ਪਰ ਉਹੋ ਹੀ ਹੁਣ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਸਦਾ ਰਹੇ ਹਨ’। ਏਸ ਕਥਨ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵਾਰਥ ਹੈ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਬਾਦ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਵਯਾਧ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੰਦੋਦਰੀ ਦੇ ਕਥਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਇੰਦ੍ਰ ਜੀਤੋ ਕਰੋ ਜੱਛ ਰੀਤੋ ਧਨੰ ਨਾਰਿ ਸੀਤਾ ਬਰੰ ਜੀਤ ਜੁੱਧੈ॥

ਸੂਰਗ ਪਾਤਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਜੁਲਾ ਜਰੈ ਬਾਚਿ ਹੈ ਰਾਮ ਕਾ ਮੋਰ ਕੁੱਧੈ॥੩੮੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਮੈਂ) (ਬਹੁਹ) ਸਭ ਸੈਨਾ ਸਾਜਾਂਗਾ, ਭਿਆਨਕ ਵਾਜੇ ਵਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ (ਆਪਣੇ) ਨੇੜੇ (ਪਾਸ) ਲਿਆ ਕੇ ਕਰੋੜਾਂ ਯੋਧੇ ਗਜਾਵਾਂਗਾ। ਫੌਜ ਨੂੰ ਸੰਜੋਆਂ ਅਤੇ (ਸੰ) ਭਲੀਪ੍ਰਕਾਰ (ਬੁਹ) ਵਜੂਹ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸਜਾ ਕੇ, ਸਾਰੇ (ਵੈਰੀ) ਅੱਜ ਤੇਰੀ ਨਿਗ੍ਰਾ ਥੱਲੇ (ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ) ਮਾਰਾਂਗਾ। ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਾਂਗਾ (ਜੱਛ- ਯਕਸ਼ਰਾਜ) ਕੁਬੇਰ ਨੂੰ ਧਨ ਤੋਂ (ਰੀਤੋ) ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ, ਜੰਗ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀਤਾ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ (ਬਰੰ) ਵਿਆਹਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪ (ਜੁਆਲਾ) ਅੱਗ ਨਾਲ ਸਵਰਗ, ਪਤਾਲ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵੀ ਸੜ ਜਾਣਗੇ, ਕੀ ਰਾਮ ਬਚ ਸੱਕੇਗਾ॥੩੮੧॥

ਮੰਦੋਦਰੀ ਬਾਚ॥ ਉਟੰਛਣ ਛੰਦ॥

ਤਾਰਕਾ ਜਾਤ ਹੀ ਘਾਤ ਕੀਨੀ ਜਿਨੈ ਔਰ ਸੁਬਾਹੁ ਮਾਰੀਚਿ ਮਾਰੇ॥

ਬਯਾਧ ਬਯਯੋ ਖਰੰ ਦੂਖਣੰ ਖੇਤ ਬੈ ਏਕ ਹੀ ਬਾਣ ਸੋਂ ਬਾਲਿ ਮਾਰੇ॥

ਧੂਮੁ ਅੱਛਾਦਿ ਅਉ ਜਾਂਬੁਮਾਲੀ ਬਲੀ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀਣੰ ਕਰਯੋ ਜੁੱਧ ਜੈ ਕੈ॥

ਮਾਰਿਹੈਂ ਤੋਹਿ ਯੋਂ ਸਯਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਯੋਂ ਲੇਹਿਗੇ ਲੰਕ ਕੇ ਡੰਕ ਦੇ ਕੈ॥੩੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੰਦੋਦਰੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਹਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਤਾਰਿਕਾ (ਰਾਖਸੀ) (ਘਾਤ ਕੀਨੀ) ਮਾਰ ਸੁੱਟੀ, ਸੁਬਾਹੁ ਅਤੇ ਮਰੀਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। (ਖੇਤ) ਮੈਦਾਨ (ਜੰਗ) (ਬੈ) ਵਿੱਚ ਹੀ (ਬਯਾਧ) ਰੋਗ ਰੂਪ ਖਰ ਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਤੀਰ ਨਾਲ ਬਾਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਧੂਮ੍ਰਾਛ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਬਲਵੰਤ ਜਾਂਬਮਾਲੀ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਕੇ (ਪ੍ਰਾਣ ਹੀਣੰ) ਮਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਤੈਨੂੰ ਇਓਂ ਮਾਰਨਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ ਗਿੱਦੜ (ਕੇ) ਨੂੰ (ਮਾਰਦਾ ਹੈ), ਡੰਕੇ (ਦੀ ਚੋਟ) ਦੇ ਕੇ ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਲੈ ਲੈਣਗੇ॥੩੮੨॥

ਰਾਵਣ ਬਾਚ॥ ਉਟੰਛਣ ਛੰਦ॥^੧

ਚੋਰ ਚੰਦ੍ਰੰ ਕਰੰ ਛੁੜੁ ਸੂਰੰ ਧਰੰ ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮੰ^੨ ਰਰੰ ਦ੍ਰਾਰ ਮੇਰੇ॥

ਪਾਕ ਪਾਵਕ ਕਰੰ ਨੀਰ ਬਰਣੰ ਭਰੰ ਜੱਛ ਬਿੱਦਯਾਧਰੰ ਕੀਨ ਚੇਰੇ॥

ਅਰਬ ਖਰਬੰ ਪੁਰੰ ਚਰਬ ਸਰਬੰ ਕਰੇ ਦੇਖੁ ਕੈਸੇ ਕਰੋਂ ਬੀਰ ਖੇਤੰ॥

ਚਿੰਕ ਹੈਂ ਚਾਵੰਡਾ ਫਿੰਕ ਹੈ ਫਿੰਕਰੀ ਨਾਚ ਹੈਂ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲ ਪ੍ਰੇਤੰ॥੩੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ (ਮੇਰੇ 'ਤੇ) ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਚੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਛੁੜੁ ਪਕੜਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦ (ਰਰੰ) ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ। (ਪਾਵਕ) ਅੱਗ (ਪਾਕ) ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਂਦੀ, ਵਰਣ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ, ਯਕਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਧਰ (ਦੇਵਤੇ) (ਚੇਰੇ) ਗੁਲਾਮ (ਕੀਨ) ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

^੧ 'ਉਟੰਛਣ ਛੰਦ' ਪਾਠ ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਬ੍ਰਹਮਾ।

(ਅਰਬ ਖਰਬ) ਬੇਗਿਣਤ ਨਗਰ (ਬੇਅੰਤ ਨਗਰਪਤੀ ਰਾਜੇ) ਸਾਰੇ ਹੀ (ਚਰਬ) ਦਬਾਉਣਾ (ਨਾਸ) ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, (ਤੂੰ) ਵੇਖ ਕਿ ਕਿਵੇਂ (ਬੀਰ) ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਂਗ (ਜੰਗ) ਲੜਾਈ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। (ਚਾਵਡਾ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਚਿੰਕਾਰਨਗੀਆਂ, (ਫਿੱਕਰੀ) ਗਿੱਦੜੀਆਂ ਬੋਲਣਗੀਆਂ, ਵੀਰ, ਬੈਤਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਤ ਨੱਚਣਗੇ॥੩੮੩॥

ਮੰਦੋਦਰੀ ਬਾਚ॥ ਉਟੰਕਣ ਛੰਦ॥

ਤਾਸ ਨੇਜੇ ਢੁਲੈਂ ਘੋਰ ਬਾਜੇ ਬਜੈਂ ਰਾਮ ਲੀਨੇ ਦਲੈਂ ਆਨ ਢੁਕੇ॥

ਬਾਨਰੀ ਪੂਤ ਚਿੰਕਾਰ ਪਾਰੰ ਕਰੰ ਮਾਰ ਮਾਰੰ ਚਹੂੰ ਓਰ ਕੂਕੇ॥

ਭੀਮ ਭੇਰੀ ਬਜੈਂ ਜੰਗ ਜੋਧਾ ਗਜੈਂ ਬਾਨ ਚਾਪੈ ਚਲੈਂ ਨਾਹਿ ਜੋ ਲੋ॥

ਬਾਤ ਕੇ ਮਾਨਿਯੈ ਘਾਤ ਪਹਿਚਾਨਿਯੈ ਰਾਵਰੀ ਦੇਹ ਕੀ ਸਾਂਤ ਤੋ ਲੋ॥੩੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੰਦੋਦਰੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਤਾਸ (ਬਾਦਲੇ ਦੇ ਫਰਰੇ) (ਢੁਲੈਂ) ਝੁਲਦੇ ਹਨ, ਵਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ (ਘੋਰ) ਘਨਘੋਰਾਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ (ਲੰਕਾ 'ਤੇ) ਆ ਢੁੱਕੇ ਹਨ। ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ (ਚਿੰਕਾਰ) ਚੀਕ ਚਿੰਘਾੜਾ (ਪਾਰੰ) ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਚੁਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਕੂਕਦੇ ਹਨ। (ਭੀਮ) ਭਿਆਨਕ (ਮਹਾਨ) ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ, ਜੰਗ ਨੂੰ ਸੂਰਮੇ ਗੱਜਦੇ ਹਨ (ਚਾਪੈ) ਕਮਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ। ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨੋ, (ਘਾਤ) ਦਾਅ (ਵੇਲਾ) ਸਮਝੋ (ਰਾਵਰੀ) ਹੇ ਰਾਜਨ! ਆਪ ਦੀ ਦੇਹ ਦੀ (ਸੁਖ) ਸ਼ਾਂਤੀ ਓਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਹੈ॥੩੮੪॥

ਘਾਟ ਘਾਟੈ ਰਕੋ^੧ ਬਾਟ ਬਾਟੈ ਤੁਪੋ* ਐਂਠ ਬੈਠੇ ਕਹਾ ਰਾਮ ਆਏ॥

ਖੋਰ ਹਰਾਮ ਹਰੀਫ ਕੀ ਆਂਖ ਤੈਂ ਚਾਮ ਕੇ ਜਾਤ ਕੈਸੇ ਚਲਾਏ॥

ਹੋਇਗੋ ਖੁਾਰ ਬਿਸਯਾਰ ਖਾਨਾ ਤੁਰਾ ਬਾਨਰੀ ਪੂਤ ਜੋ ਲੋ ਨ ਗੱਜਿ ਹੈਂ॥

ਲੰਕ ਕੇ ਛਾਡਿ ਕੈ ਕੋਟਿ ਕੋ ਫਾਂਧਿ ਕੈ ਆਸੁਰੀ ਪੂਤ ਲੈ ਘਾਸਿ ਭੱਜਿ ਹੈਂ॥੩੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਾਟ ਘਾਟੈ) ਹਰੇਕ ਪਹਾੜੀ ਰਾਹ (ਰੁਕੋ) ਰੋਕ ਲੈ ਗਏ ਹਨ, (ਬਾਟ ਬਾਟੈ) ਹਰੇਕ ਪੈਦਲ ਰਾਹ (ਤੁਪੋ) ਤੋਪਿਆਂ (ਵਾਂਗ) ਸੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਤਾਂ ਆ ਗਏ ਹਨ (ਤੁਸੀਂ) ਕਿੱਥੇ (ਐਂਠ) ਆਕੜੇ ਬੈਠੇ ਹੋ? ਹਰਾਮਖੋਰ (ਬੰਦੇ) ਤੋਂ (ਹਰੀਫ) ਸੱਜਣ (ਜਾਣੂੰ, ਭੇਤੀ) ਦੀ ਅੱਖ ਤੋਂ (ਨਿਗ੍ਰਾ ਵਿੱਚ) ਹੀ ਚੰਮ ਦੇ (ਦਾਮ) ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ? (ਤੁਰਾ) ਤੇਰਾ ਘਰ (ਖਾਨਦਾਨ) ਬਹੁਤ ਖਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, (ਸ਼ਾਂਤੀ ਓਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਹੈ ਕਿ) ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ

^੧* ਪਾਠਾਂਤਰ 'ਰੁਕੋ' ਅਤੇ 'ਤੁਪੋ' ਵੀ ਹਨ।

ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਗੱਜਦੇ ਹਨ¹। ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ (ਫਾਂਧ) ਟੱਪ ਕੇ (ਆਸੂਰੀ ਪੂਤ) ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ (ਦੰਦਾਂ ਵਿੱਚ) (ਘਾਹ (ਦੇ ਤੀਲੇ) ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਣਗੇ॥੩੮੫॥

ਰਾਵਣ ਬਾਚ॥ ਉਟੰਕਣ ਛੰਦ॥

ਬਾਵਰੀ ਰਾਂਡਿ ਕਿਆ ਭਾਂਡਿ ਬਾਤੈਂ ਬਕੈਂ ਰੰਕ ਸੇ ਰਾਮ ਕਾ ਛੋਡ ਰਾਸਾ॥

ਕਾਢਹੇ ਬਾਸ ਦੈ ਬਾਨ ਬਾਜੀਗਰੀ ਦੇਖਿ ਹੋ ਆਜ ਤਾ ਕੋ ਤਮਾਸਾ॥

ਬੀਸ ਬਾਹੰ ਧਰੰ ਸੀਸ ਦਸਜੰ ਸਿਰੰ ਸੈਣ ਸੰਬੂਹ ਹੈ ਸੰਗਿ ਮੇਰੇ॥

ਭਾਜ ਜੈ ਹੈ ਕਹਾਂ ਬਾਟਿ ਪੈ ਹੈਂ ਉਹਾਂ ਮਾਰਿਹੋਂ ਬਾਜ ਜੈਸੇ ਬਟੇਰੇ॥੩੮੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਕਮਲੀ ਰੰਡੇ! ਕੀ (ਭਾਂਡ) ਭੰਡੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ (ਭੰਡਾਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ) ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈਂ? ਕੰਗਾਲ ਜਿਹੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦਾ (ਰਾਸਾ) ਕਿੱਸਾ ਛੱਡ ਦੇਹ। (ਬਾਜੀਗਰੀ) ਮਾਯਾਵੀ ਰਚਨਾ (ਜਾਦੂਗਰ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਝੂਠੇ ਖੇਲ) ਦੀ (ਬਾਨ) ਬਣਾਵਟ (ਫੈਲਾਉ) ਤਾਂ ਮੈਂ (ਬੁੰਡ ਵਿੱਚ) ਬਾਂਸ ਦੇ ਕੇ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ, ਅੱਜ (ਤੂੰ) ਉਸ ਦਾ (ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਝੂਠਾ) ਤਮਾਸਾ ਵੇਖੇਗੀ। ਮੈਂ ਵੀਹ ਬਾਹਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, (ਮੇਰੇ) (ਸਿਰੰ) ਉੱਤੇ ਦਸ ਸਿਰ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵੀ ਹੈ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ, ਲਛਮਨ) ਕਿੱਥੇ ਭੱਜ ਜਾਣਗੇ? ਓਥੋਂ ਰਾਹ ਲੱਭ ਸਕਣਗੇ? (ਭਾਵ- ਨਹੀਂ) ਜਿਵੇਂ ਬਾਜ (ਪੰਛੀ) ਬਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ (ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਇਓਂ) ਮਾਰਾਂਗਾ॥੩੮੬॥

ਏਕ ਏਕੰ ਹਿਰੈਂ ਝੂਮ ਝੂਮੰ ਮਰੈਂ ਆਪੁ ਆਪੰ ਗਿਰੈਂ ਹਾਕੁ ਮਾਰੇ॥

ਲਾਗ ਜੈਹੋਂ ਤਹਾਂ ਭਾਜ ਜੈਹੋਂ ਜਹਾਂ ਫੂਲ ਜੈਹੈ ਕਹਾ ਤੈ ਉਬਾਰੇ३॥

ਸਾਜ ਬਾਜੈ ਸਬੈ ਆਜ ਲੈਹੋਂ ਤਿਨੈ ਰਾਜ ਕੈਸੇ ਕਰੈ ਕਾਜ ਮੇ ਸੇ॥

ਬਾਨਰੰ ਛੈ ਕਰੋਂ ਰਾਮ ਲੱਛੰ^੪ ਹਰੋਂ ਜੀਤਹੋਂ ਹੋਡ ਤਉ ਆਨ ਤੋ ਸੇ॥੩੮੭॥

^੧ ਏਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਦੀ ਠੀਕ ਸੇਧ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਦੀ ਗਣ ਕਿਰਿਆ ਵੀ 'ਉਟੰਕਣ ਛੰਦ' ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਟੰਕਣ ਛੰਦ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਉਟੰਕਣ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਏਸ ਦਾ ਲੱਛਣ- ਹਰ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਰਗਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੋਕ ਤੁਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ੧੨ ਅੱਖਰਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ੧੦ ਅੱਖਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਰੂਪ 'SISSISSISSISSISSI SSISS' ਇਹ ਹੈ, ਏਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸ ਥਾਂ ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਦਾ ਲੱਛਣ- 'ਸੱਤ ਰਗਣ ਅੰਤ ਲਘੁ ਗੁਰੂ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਈ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇਈ ਅੱਖਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੱਸੇ ਲੱਛਣ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੱਜਿ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਭੱਜਿ ਹੈ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਗੱਜੈ' ਅਤੇ 'ਭੱਜੈ' ਪਾਠ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਝੂਮਿ ਝੂਮੰ

^੩ ਪਾਠ- ਕਹਾ ਤੋਂ ਨਿਆਰੇ

^੪ ਪਾਠ- 'ਰਾਮ ਲੱਛੰ' ਵੀ ਹੈ। ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਲਘੁ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਫਰਕ ਵਾਲੇ ਪਾਠਾਂਤਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਲੱਛੈ' ਅਤੇ 'ਲੱਛੰ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਲਛਮਣ ਨੂੰ' ਹੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਅਰਥ ਬਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਪਾਠਾਂਤਰ ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਜ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ (ਹਿਰੈਂ) ਚੁੱਕੇ ਜਾਣਗੇ, ਚਕਰੀਆਂ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਮਰਨਗੇ, ਮੇਰੇ (ਹਾਕੂ) ਧਮਕੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਆਪੇ ਵਿੱਚੀਂ ਆਪ ਹੀ ਡਿੱਗਣਗੇ। ਜਿੱਥੇ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾਣਗੇ ਓਥੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਮੈਂ (ਪਿੱਛੇ) ਲੱਗਾ ਜਾਵਾਂਗਾ, (ਫੂਲ) ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ (ਤੈ) ਉਹ (ਕਹਾਂ) ਕਿਸ ਦੇ (ਉਬਾਰੇ) ਬਚਾਉ ਸਥਾਨ (ਪਨਾਹ) ਵਿੱਚ ਜਾਣਗੇ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ, ਸਾਜ ਵਾਜ (ਸਾਜੋ ਸਮਾਨ) ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ, (ਤੂੰ ਵੇਖ ਕਿ) ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਉਹ ਰਾਜ ਕਾਜ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਬਾਂਦਰਾਂ ਨੂੰ (ਛੈ) ਨਾਸ ਕਰਾਂਗਾ, ਰਾਮ ਅਤੇ ਲਛਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗਾ, (ਹੇ ਮੰਦੋਦਰੀ) ਰਾਣੀ! ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੀ ਆ ਕੇ (ਹੋਡ) ਸ਼ਰਤ (ਬਾਜ਼ੀ) ਜਿੱਤਾਂਗਾ॥੩੮੭॥

ਕੋਟਿ ਬਾਤੈ^੧ ਗੁਨੀ ਏਕ ਕੈ ਨਾ ਸੁਨੀ ਕੋਪਿ ਮੁੰਡੀ ਧੁਨੀ ਪੁਤ੍ਰੁ ਪੱਠੈ॥

ਏਕ ਨਾਰਾਤ ਦੇਵਾਂਤ ਦੂਜੇ ਬਲੀ ਭੂਮਿ ਕੰਪੀ ਰਣੰ ਬੀਰ ਉੱਠੈ॥

ਸਾਰ ਭਾਰੰ ਪਰੇ ਧਾਰ ਧਾਰੰ ਬਜੀ ਕ੍ਰੋਹ ਕੈ ਲੋਹ ਕੀ ਛਿੱਟ ਛੁੱਟੈਂ॥

ਰੁੰਡ ਧੁਕਧੁਕ ਪਰੈਂ ਘਾਇ ਭਕਭਕ ਕਰੈਂ ਬਿੱਥੁਰੀ ਜੁੱਥ ਸੇ ਲੁੱਥ ਲੁੱਟੈਂ॥੩੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮੰਦੋਦਰੀ ਨੇ ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਇਤਿਆਦਿ) ਕਰੋੜਾਂ ਗੱਲਾਂ (ਗੁਨੀ) ਵਿਚਾਰੀਆਂ (ਪਰ ਰਾਵਣ ਨੇ) ਇੱਕ (ਗੱਲ ਜਾਣ) ਕੈ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣੀ (ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਸਗੋਂ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਸਿਰ ਧੁਣਿ ਕੇ (ਦੋ) ਪੁੱਤਰ (ਜੰਗ ਨੂੰ) ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਕ ਨਾਰਾਤਕ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਦੇਵਾਂਤਕ ਬਲਵਾਨ ਸੀ, ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਉੱਠ ਖਲੋਣ ਤੋਂ ਜੰਗ ਭੂਮੀ ਕੰਬ ਗਈ। (ਸਾਰ) ਲੋਹੇ (ਸ਼ਸਤਰਾਂ) ਦੇ (ਭਾਰੰ) ਮਣਾ ਮੂੰਹੀਂ ਵਜ਼ਨ (ਪਰੇ) ਵਰ੍ਹੇ (ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ) ਧਾਰਾਂ ਨਾਲ ਧਾਰਾਂ (ਬਜੀ) ਖੜਕੀਆਂ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਲੋਹ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀਆਂ (ਛਿੱਟ) ਬੂੰਦਾਂ (ਛੁੱਟੈਂ) ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। (ਰੁੰਡ) ਧਤ (ਧੁਕਧੁਕ) ਧੁਣਧੁਣੀਆਂ ਲੈ ਲੈ ਕੇ (ਪਰੈਂ) ਡਿਗਦੇ ਹਨ, ਜਖ਼ਮ (ਭਕਭਕ) ਲਹੂ ਨਿਕਲਣ ਦੀਆਂ ਧੁੰਨੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, (ਸੇ) ਉਹ (ਜੁੱਥ) ਸਭ (ਬਿੱਥੁਰੀ) ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੋਥਾਂ (ਪੁਟੈਂ) ਲੋਟਣੀਆਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ॥੩੮੮॥

ਪੱਤ੍ਰੁ ਜੁੱਗਣਿ ਭਰੈਂ ਸੱਦ ਦੇਵੀ ਕਰੈ ਨੱਦ ਭੈਰੋਂ ਰਰੈ ਗੀਤ ਗਾਵੈ॥

ਭੂਤ ਔ ਪ੍ਰੇਤ ਬੈਤਾਲ ਬੀਰੰ ਬਲੀ ਮਾਸ ਅਹਾਰਿ ਤਾਰੀ ਬਜਾਵੈ॥

ਜੱਛ ਗੰਧੁਬ ਔ ਸਰਬ ਬਿੱਦਯਾਧਰੰ ਮਯਜ ਆਕਾਸ ਭਜੇ ਸੱਦ ਦੇਵੰ॥

ਲੁੱਥ ਬਿਥੁੱਥਰੀ ਹੂਹ ਕੂਹੰ ਭਰੀ ਮੱਚਿਯੰ ਜੁੱਧ ਆਨੁਪ ਤੇਵੰ॥੩੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚੌਹਠ) ਯੋਗਣੀਆਂ ਪਾਤ੍ਰ (ਖੱਪਰ ਲਹੂ ਨਾਲ) ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਦੇਵੀ (ਕਾਲਿਕਾ) ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭੈਰਵ (ਦੇਵਤਾ) (ਨੱਦ) ਧੁੰਨੀ (ਰਰੈ) ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਭਾਵ- ਇਹ ਸਾਰੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ)। ਭੂਤ, ਪ੍ਰੇਤ, ਬੈਤਾਲ ਅਤੇ ਬਲੀ (ਬਵੰਜਾ) ਵੀਰ (ਆਦਿਕ) ਮਾਸ ਖਾਣ ਵਾਲੇ (ਜੀਵ) ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਯੱਛ, ਗੰਧਰਬ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਧਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਸੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਹੋਇਆ। (ਹੂਹ ਕੂਹੰ) ਹਾਇ ਹੂ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਲੋਥਾਂ

^੧ ਪਾਠ- ਬਾਜ਼ੀ

^੨ ਪਾਠ- ਬੀਰ ਡਿੱਠੈਂ

(ਬਿਊੱਥਰੀ) ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, (ਆਨੁਪਤੇਵੰ- ਅਨੁਪ+ਅਤਿ+ਏਵੰ) ਇਓਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਜੰਗ ਮਚਿਆ॥੩੮੯॥

ਸੰਗੀਤ^੧ ਛੱਪਯ ਛੰਦ॥

ਕਾਗੜਦੀਂ ਕੁਪਯੋ ਕਪਿ ਕਟਕ ਬਾਗੜਦੀਂ ਬਾਜਨ ਰਣ ਬੱਜਯ॥

ਤਾਗੜਦੀਂ ਤੇਗ ਝਲਹਲੀ ਗਾਗੜਦੀਂ ਜੋਧਾ ਗਲਗੱਜਯ॥

ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੂਰ ਸਮੁਹੇ ਨਾਗੜਦੀਂ ਨਾਰਦ ਮੁਨਿ ਨਚਯੋ॥

ਬਾਗੜਦੀਂ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲ ਆਗੜਦੀਂ ਆਰਣ ਰੰਗ ਰੱਚਯੋ॥

ਸੰਸਾਗੜਦੀਂ ਸੁਭਟ ਨੱਚੇ ਸਮਰ ਫਾਗੜਦੀਂ ਫੁੰਕ ਫਣਿਯਰ ਕਰੈਂ॥

ਸੰਸਾਗੜਦੀਂ ਸਿਮਟੈ ਸੁੰਕੜੈ ਫਣਿਪਤਿ ਫਣਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਧਰੈਂ॥੩੯੦॥

^੧ ਸੰਗੀਤ ਛੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਪਿੰਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ, ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮ੍ਰਿਦੰਗ-ਧ੍ਰੁਨੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨ੍ਰਿਤ ਕਲਾ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਅਤੇ ਧੌਰਾਂ ਦਿਆਂ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਧ੍ਰੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਏਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ ਨ੍ਰਿਤਕਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। 'ਕਾਗੜਦ' ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ ਅਤੇ 'ਈ' ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ ਮਿਲਾ ਕੇ 'ਕਾਗੜਦੀ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪਹਿਲੂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਨ- ੧. ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਧ੍ਰੁਨੀ ੨. ਘੁੰਗਰੂ ਧ੍ਰੁਨੀ ੩. ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਛੰਦ ਦਾ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕ੍ਰਮ ੪. ਧੌਰਾਂ ਦੀ ਥਾਪ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਵਾਂ ਪਹਿਲੂ 'ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੇਲ' ਹੈ। ਨ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮ੍ਰਿਦੰਗ (ਤਬਲੇ) ਨਾਲ ਹੈ। ਗਾਇਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਤੰਤੀ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ' ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਛੰਦ ਸਿਰਫ ਤਬਲੇ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿੰਗਲ ਨੂੰ ਹੀ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕ੍ਰਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹਿਸਾਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਗੜਬੜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਏਸ ਪਾਠ ਨੂੰ 'ਕਾਗੜਦਿ ਕੁਪਯੋ ਕਪਿ ਕਟਕ ਬਾਗੜਦਿ ਬਾਜਨ ਰਣ-ਬਜੜੀ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ-ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਫ਼ਾ ੧੮੦, ਕਾਲਮ ੩) ਬੀੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਂ ਏਸ ਤੁਕ ਦੀਆਂ ੩੧ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪਾਠ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ੨੭ ਮਾਤ੍ਰਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਹਲ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਂ ਨਾ ਗਿਣਿਏ ਤਾਂ ੨੫ ਮਾਤਰਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੀੜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੁਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਓਂ ਹੈ:-

ਪਹਿਲੀ ੩੧ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਦੂਜੀ ੩੦ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਤੀਜੀ ੩੦ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਚੌਥੀ ੩੧ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਪੰਜਵੀਂ ੩੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ੩੦ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹਨ। ਏਸ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਮਿਲਾਣ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੀਤ ਛੱਪਯ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ੩੦-੩੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਸਮਝ ਲਉ। ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਤੁੱਕ ਦੀਆਂ ੩੪-੩੪ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਸਮਝ ਲਉ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਛੱਪਯ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ੨੪-੨੪ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਛੇਵੀਂ ਤੁਕ ੨੪-੨੪ ਮਾਤ੍ਰਿਕ, ੨੬-੨੬ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਜਾਂ ੨੮-੨੮ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਜਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ੪-੪ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ੩੦-੩੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ੩੪-੩੪ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਤੁਕਾਂ ਠੀਕ ਜਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਸੱਜਣ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਲਵੇ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਛੱਪਯ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਏਸ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧੀਆਂ ਘੱਟੀਆਂ ਮਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਛੱਪਯ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਾ ਤੁਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਿਸਾਬ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸਿੱਧ ਸਕਦਾ। ਅਰਥ ਪੜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ- ਪ੍ਰਤਿਪ੍ਰਤਿ ਸ਼ਬਦ 'ਕਾਗੜਦੀ' ਆਦਿਕਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਅੱਗੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਨਹੀਂ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਜਨ ਰਣ) ਜੰਗ ਦੇ ਵਾਜੇ (ਨਗਾਰੇ) ਵੱਜਣ ਤੋਂ (ਕਪਿ) ਬਾਂਦਰ ਦਲ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਲਵਾਰਾਂ (ਝਲਹਲੀ) ਚਮਕ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਮੇ (ਗਲ ਗੱਜਿਯ) ਗੜਗੱਜ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਯੋਧੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਨਾਰਦ ਮੁਨੀ (ਕਲਹ ਦਾ ਪਤੀ) ਨੱਚ ਪਿਆ। ਵੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਤ (ਆਰਣ) ਲਾਲ (ਲਹੂ ਦੇ) ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰਚ ਗਏ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸੂਰਮੇ ਨੱਚੇ ਅਤੇ (ਫਣੀਅਰ) ਸੱਪ (ਭਾਵ- ਤੀਰ) (ਫੁੰਕ ਕਰੈਂ) ਫੁੰਕਾਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਧਰਤੀ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾ ਸਹਾਰਦਾ ਹੋਇਆ) (ਫਣਪਤਿ) ਸ਼ੋਸ਼ਨਾਗ (ਸਿਮਟੈ) ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, (ਸੰਕੁੜੈ) ਸੰਕੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ (ਧਰੈਂ) ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਫਣਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਫਿਰ (ਰੱਖਦਾ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਲਦੀ ਹੈ, ਭੁਚਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ)॥੩੯੦॥

**ੴਗੜਦੀਂ ਫੁੰਕ ਫਿੰਕਰੀ ਰਾਗੜਦੀਂ ਰਣ ਗਿੱਧ ਰੜਕੈ॥
ਲਾਗੜਦੀਂ ਲੁੱਥ ਬਿੱਥੁਰੀ ਭਾਗੜਦੀਂ ਭਟ ਘਾਇ ਭਭੱਕੈ॥
ਬਾਗੜਦੀ ਬਰੱਖਤ ਬਾਣ ਝਾਗੜਦੀਂ ਝਲਮਲਤ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ॥
ਰਾਗੜਦੀਂ ਗਜਿ ਸੰਗਜੁਰੈ ਕਾਗੜਦੀਂ ਕੱਛੇ ਕਿੱਕਾਣੰ॥**

ਬੰਬਾਗੜਦੀਂ ਬਹਤ ਬੀਰਨ ਸਿਰਨ ਤਾਗੜਦੀਂ ਤਮਕਿ ਤੇਗੰ ਕੜੀਯ॥

ਝੰਝਾਗੜਦੀਂ ਝੜਕ ਦੈ ਝੜ ਸਮੈ ਝਲਮਲ ਝੁਕਿ ਬਿੱਜੁਲ ਝੜੀਯ॥੩੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਫਿੰਕਰੀ) ਗਿੱਦੜੀਆਂ (ਫੁੰਕ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗਿਰਝਾਂ (ਰੜਕੈ) ਬੋਲਦੀਆਂ। (ਭਟ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ (ਬਿੱਥੁਰੀ) ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮ (ਲਹੂ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ) (ਭਭੱਕੈ) ਬੱਬ ਬੱਬ ਕਰਦੇ। ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ (ਝਲਮਲਤ) ਝਿਲਮਿਲ ਝਿਲਮਿਲ ਕਰਦੀਆਂ। ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ (ਕੱਛੇ) ਕਾਠੀਆਂ ਕਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ (ਕਿੱਕਾਣੰ) ਘੋੜੇ (ਜੁਰੈ) ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ। (ਤਮਕ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ (ਕੜੀਅ) ਪਾਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਝੜੀ ਵੇਲੇ (ਝੜਕ ਦੈ) ਤੁਰੰਤ (ਝਲਮਲ) ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਝੁਕ ਕੇ (ਝੜੀਅ) ਡਿੱਗਣ ਯੋਗ (ਬਣੀ ਹੋਈ) ਹੈ॥੩੯੧॥

੨ਨਾਗੜਦੀਂ ਨਾਰਾਂਤਕ ਗਿਰਤ ਦਾਗੜਦੀਂ ਦੇਵਾਂਤਕ ਧਾਯੋ॥

ਜਾਗੜਦੀਂ ਜੁੱਧ ਕਰਿ ਤੁਮਲ ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੁਰਲੋਕ ਸਿਧਾਯੋ॥

ਦਾਗੜਦੀਂ ਦੇਵ ਰਹਸੰਤ ਆਗੜਦੀਂ ਆਸੁਰਣ ਰਣ ਸੋਗੰ॥

ਸਾਗੜਦੀਂ ਸਿੱਧ ਸਰ ਸੰਤ ਨਾਗੜਦੀਂ ਨਾਚਤ ਤਜਿ ਜੋਗੰ॥

^੧ ਏਸ ਛੰਦ ਦਾ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਿਸਾਬ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਦੂਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਤੀਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਚੌਥੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਪੰਜਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੭=੩੫, ਛੇਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੪=੩੨ ਹੈ।

^੨ ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਗਿਣਤੀ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ੧੫+੧੬=੩੧, ਦੂਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਤੀਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਚੌਥੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਪੰਜਵੀਂ ਤੁਕ ੨੭+੧੬=੩੭, ਛੇਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੬=੩੪ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੈ।

ਖੰਖਾਗੜਦੀਂ ਖਯਾਹ ਭਏ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਖਲ ਪਾਗੜਦੀਂ ਪੁਹਪ ਡਾਰਤ ਅਮਰ॥

ਜੰਜਾਗੜਦੀਂ ਸਕਲ ਜੈ ਜੈ ਜਪੈਂ ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੁਰਪੁਰਹਿ ਨਾਰ ਨਰ॥੩੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਾਰਾਂਤਕ ਦੇ (ਮਰ ਕੇ) ਡਿਗਦਿਆਂ ਦੇਵਾਂਤਕ (ਲੜਨ ਨੂੰ) ਚੜਿਆ। (ਤੁੰਮਲ) ਮਹਾਂ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ (ਦੇਵਾਂਤਕ ਭੀ) ਦੇਵਲੋਕ ਨੂੰ ਚਲ (ਮਰ) ਗਿਆ। ਦੇਵਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੋਗ (ਗਮ) ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਧ (ਦੇਵਤੇ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼) (ਸਰਸੰਤ) ਆਨੰਦ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਯੋਗ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। (ਖਲ) ਦੁਸ਼ਟ (ਦੈਂਤ) (ਖਯਾਹ= ਖਯ+ਆਹ) ਨਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ, ਦੇਵਤੇ (ਪੁਹਪ) ਫੁੱਲ (ਡਾਰਤ) ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜੈ ਜੈ (ਜਪੈ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੩੯੨॥

ੴਗੜਦੀਂ ਰਾਵਣਹਿ^੨ ਸੁਨਯੋ ਸਾਗੜਦੀਂ ਦੋਊ ਸੁਤ ਰਣ ਜੁੱਝੇ*॥

ਬਾਗੜਦੀਂ ਬੀਰ ਬਹੁ ਗਿਰੇ ਆਗੜਦੀਂ ਆਹਵਹਿ ਅਰੁੱਝੇ॥

ਲਾਗੜਦੀਂ ਲੁੱਥ ਬਿੱਬੁਰੀ ਚਾਗੜਦੀਂ ਚਾਂਵੰਡ ਚਿੰਕਾਰੰ॥

ਨਾਗੜਦੀਂ ਨੱਦ ਭਏ ਗੱਦ ਕਾਗੜਦੀਂ ਕਾਲੀ ਕਿਲਕਾਰੰ॥

ਭੰਭਾਗੜਦੀਂ ਭਯੰਕਰ ਜੁੱਧ ਭਯੋ ਜਾਗੜਦੀਂ ਜੂਹ ਜੁੱਗਣਿ ਜੁਰੀਯ॥

ਕੰਕਾਗੜਦੀਂ ਕਿਲਕਤ ਕੁਹਰ ਕਰ ਪਾਗੜਦੀਂ ਪੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੋਣਤ ਭਰੀਯ॥੩੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਮੇਰੇ) ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਮਰ ਗਏ ਹਨ। (ਹੋਰ) ਬਹੁਤ ਸੂਰਮੇ ਵੀ (ਆਹਵਹਿ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਅਰੁੱਝੇ) ਫਸੇ ਹੋਏ (ਮਰ ਕੇ) ਡਿੱਗੇ ਹਨ। ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੋਥਾਂ 'ਤੇ ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਗੱਦ) ਗਦਾ ਦੇ (ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ) (ਨੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਾਲੀ (ਦੇਵੀ) ਕਿਲਕਾਰਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। (ਜੂਹ) ਸਭ ਯੋਗਣੀਆਂ ਦੇ (ਜੁਰੀਯ) ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ (ਮੈਦਾਨੇ) ਜੰਗ ਭਿਆਨਕ ਬਣ ਗਿਆ। (ਕੁਹਰ) ਸ਼ਾਹ ਰਗ (ਗਲ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਨਸ) ਨਾਲ (ਭਾਵ- ਮੂੰਹ ਨਾਲ) ਕਿਲਕਦੀਆਂ ਅਤੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਪਾਤ੍ਰ (ਖੱਪਰ) ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ॥੩੯੩॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਕਥਾ ਦੇਵਾਂਤਕ ਨਰਾਂਤਕ ਦਾਨਵ ਬਧਹ

ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥੯॥

੧ ਏਸ ਛੰਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ਰਾਮਾਨੁਸਾਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਗਿਣਤੀ- ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ੧੫+੧੮=੩੩, ਦੂਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਤੀਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬=੩੦, ਚੌਥੀ ਤੁਕ ੧੫+੧੬=੩੧, ਪੰਜਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੭=੩੫ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੭=੩੫ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਮਾਲੁਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ੩ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ੧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਸਦਕਾ ਵਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਏਸ ਛੰਪੇ ਦਾ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਿਸਾਬ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਏਸ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗੀਤ ਛੰਪੇ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰੇ ਤੁਕਾਂ ੩੦-੩੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ, ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਤੁਕ ੩੫-੩੫ ਮਾਤ੍ਰਿਕ, ਕੁਲ ੧੯੦ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ।

੨ ਪਾਠ- ਰਾਵਣੈ

੩* ਪਾਠਾਂਤਰ 'ਬੂਝੈ' ਅਤੇ 'ਅਰੁੱਝੈ' ਵੀ ਹਨ।

ਅਥ ਪ੍ਰਹਸਤ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਸੰਗੀਤ ਛੱਪਯ ਛੰਦ॥
 ੧ਪਾਗੜਦੀਂ ਪ੍ਰਹਸਤ ਪਠਯੋ ਦਾਗੜਦੀਂ ਦੈ ਕੈ ਦਲ ਅਨਗਨ॥
 ਦਾਗੜਦੀਂ ਕੰਪ ਭੂਅ ਉਠੀ ਬਾਗੜਦੀਂ ਬਾਜਿਯ ਖੁਰਿਯਨ ਤਨ॥
 ਨਾਗੜਦੀਂ ਨੀਲ ਤਿਹ ਤਿਣਯੋ ਭਾਗੜਦੀਂ ਗਹਿ ਭੂਮਿ ਪਛਾੜੀਯ॥
 ਸਾਗੜਦੀਂ ਸਮਰ ਹਹਕਾਰ ਦਾਗੜਦੀਂ ਦਾਨਵ ਦਲ ਭਾਰੀਯ॥

ਘੰਘਾਗੜਦੀਂ ਘਾਇ ਭਕ ਭਕ ਕਰਤ ਰਾਗੜਦੀਂ ਰੁਹਿਰ ਰਣ ਰੰਗ ਬਹਿ॥
 ਜੰਜਾਗੜਦੀਂ ਜਯਹ ਜੁੱਗਣਿ ਜਪੈ ਕਾਗੜਦੀਂ ਕਾਕ ਕਰ ਕਹਕ ਕਹ॥੩੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਬੇਅੰਤ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਹਸਤ ਭੇਜਿਆ। ਖੁਰਾ (ਪੈਰਾਂ) ਦੇ (ਬਾਜਿਯ) ਵੱਜਣ (ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ) (ਤਨ) ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਕੰਬ ਉੱਠੀ। ਉਹਨੂੰ (ਪ੍ਰਹਸਤ ਨੂੰ) ਨੀਲ ਨੇ (ਤਿਣਯੋ) ਸੁੱਟ ਲਿਆ, ਫੜ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ (ਪਛਾੜੀਯ) ਚੌਫਾੜ ਮਾਰਿਆ। (ਸੈਦਾਨੇ) (ਸਮਰ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਦੈਂਤ ਫੌਜ ਵਿੱਚ (ਭਾਰੀਯ) ਮਹਾਂ ਹਾਹਾਕਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਜ਼ਖ਼ਮ (ਲਹੂ ਨਿਕਲਣ ਕਰਕੇ) ਭਕਭਕ (ਸ਼ਬਦ) ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰੁਹਿਰ) ਲਹੂ ਦਾ ਹੀ ਰੰਗ (ਬਹਿ) ਵਗਦਾ ਹੈ। ਯੋਗਣੀਆਂ ਜੈ (ਜੈ) ਨੂੰ (ਜਪੈ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਂ ਕਹ ਕਹ (ਸ਼ਬਦ) ਕਰਦੇ ਹਨ॥੩੯੪॥

੨ਪਾਗੜਦੀਂ ਪ੍ਰਹਸਤ ਜੁਝੰਤ ਲਾਗੜਦੀਂ ਲੈ ਚਲਯੋ ਅੱਪ ਦਲ॥
 ਭਾਗੜਦੀਂ ਭੂਮਿ ਭੜਹੜੀ ਕਾਗੜਦੀਂ ਕੰਪਯ ਦੈ ਜਲ ਥਲ॥
 ਨਾਗੜਦੀਂ ਨਾਦ ਨਿਹ ਨੱਦ ਭਾਗੜਦੀਂ ਰਣ ਭੇਰਿ ਭਯੰਕਰ॥
 ਸਾਗੜਦੀ ਸਾਂਗ ਝਲਹਲਤ ਚਾਗੜਦੀ ਚਮਕੰਤ ਚਲਤ ਸਰ॥

ਖੰਖਾਗੜਦੀ ਖੜਗ ਖਿਮਕਤ ਖਹਤ ਚਾਗੜਦੀ ਚਟਕਿ ਚਿਨਗੈਂ ਕਢੈਂ॥

ਠੰਠਾਗੜਦੀ ਠਾਟ ਠਟ ਕਰ ਮਨੋ ਠਾਗੜਦੀ ਠਣਕ ਠਠਿਯਰ ਗਢੈਂ॥੩੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪ੍ਰਹਸਤ ਦੇ (ਜੁਝੰਤ) ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ (ਅਪ) ਨੀਵਾਂ (ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਰਾਵਣ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ, ਕੁੰਭਕਰਨ) ਫੌਜ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ (ਭੜਹੜੀ) ਲਰਜ਼ ਗਈ, ਜਲ ਅਤੇ ਥਲ ਦੋਵੇਂ (ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ) ਕੰਬ ਗਏ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਭੇਰਿ) ਨਗਾਰਿਆਂ ਭਿਅੰਕਰ (ਨਿਹਨੱਦ) ਇਕਰਸ (ਲਗਾਤਾਰ) (ਨਾਦ) ਸ਼ਬਦ ਹੋਏ। (ਸਾਂਗ) ਬਰਛੀਆਂ (ਝਲਹਲਤ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ ਚਮਕਦੇ ਹਨ। ਖਹਿੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ (ਖਿਮਕਤ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ (ਚਟਕਿ) ਟੁੱਟ

^੧ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਦੂਜੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਤੀਜੀ ਤੁਕ ੧੫+੧੭= ੩੨, ਚੌਥੀ ਤੁਕ ੧੪+੧੭= ੩੧, ਪੰਜਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੬= ੩੪, ਛੇਵੀਂ ਤੁਕ ੧੮+੧੬= ੩੪ ਹੈ।

^੨ ਵਿਸ਼੍ਰਾਮਨੁਸਾਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਤੁੱਕ:- ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਦੂਜੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਤੀਜੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਚੌਥੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਪੰਜਵੀਂ ਤੁੱਕ ੧੮+੧੬= ੩੪, ਛੇਵੀਂ ਤੁੱਕ ੧੮+੧੬= ੩੪ ਹੈ।

^੩ ਪਾਠ- ਕੰਪੀਅ ਦੋਈ ਜਲ ਥਲ

ਕੇ (ਵੱਜ ਕੇ) ਚਿਣਗਾਰੀਆਂ ਕੱਢਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਠਾਠ) ਸਾਜ ਸਜਾ ਕੇ ਠਠਿਆਰ (ਠਣਕ) ਧੂਨੀ ਨਾਲ (ਲੋਹਾ) ਘੜਦਾ ਹੈ॥੩੯੫॥

ਛਾਗੜਦੀਂ ਢਾਲ ਉਛਲਹਿ ਬਾਗੜਦੀਂ ਰਣ ਬੀਰ ਬਬੱਕਹਿੰ॥

ਆਗੜਦੀਂ ਇਕ ਲੈ ਚਲੈਂ ਇਕ ਕਹੁ ਇਕ ਉਚੱਕਹਿੰ॥

ਤਾਗੜਦੀਂ ਤਾਲ ਤੰਬੂਰੰ ਬਾਗੜਦੀਂ ਰਣ ਬੀਨ ਸੁ ਬੱਜੈਂ॥

ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੰਖ ਕੇ ਸਬਦ ਗਾਗੜਦੀਂ ਗੈਵਰ ਗਲ ਗੱਜੈਂ॥

ਪੰਧਾਗੜਦੀਂ ਧਰਣਿ ਧੜ ਧੁਕਿ ਪਰਤ ਚਾਗੜਦੀਂ ਚਕਤ ਚਿਤ ਮਹਿ ਅਮਰ॥

ਪੰਪਾਗੜਦੀਂ ਪੁਹਪ ਬਰਖਾ ਕਰਤ ਜਾਗੜਦੀਂ ਜੱਛ ਗੰਧਰਬ ਬਰ॥੩੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਧੇ ਗੱਜਦੇ ਅਤੇ ਢਾਲਾਂ ਉਛਾਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ (ਕਈਆਂ ਨੂੰ) ਲੈ ਤੁਰਦੇ ਹਨ, ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਤਾਲ) ਕੈਂਸੀਆਂ, ਤੰਬੂਰੇ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਬੀਨਾਂ ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ (ਗੈਵਰ) ਉੱਤਮ ਹਾਥੀ ਗੜਗੱਜ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਏ ਧੜ (ਧੁਕਿ) ਧੁਣਧੁਣੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, (ਅਮਰ) ਦੇਵਤੇ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ (ਚਕਤ) ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਯੱਖ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਗੰਧਰਵ (ਪੁਹਪ) ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੩੯੬॥

ਝਾਗੜਦੀਂ ਝੁੱਝ ਭਟ ਗਿਰੈਂ ਮਾਗੜਦੀਂ ਮੁਖ ਮਾਰ ਉਚਾਰੈ॥

ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੰਜ ਪੰਜਰੇ ਘਾਘੜਦੀਂ ਘਣਿਯਰ ਜਣੁ ਕਾਰੈ॥

ਤਾਗੜਦੀਂ ਤੀਰ ਬਰਖੰਤ ਗਾਗੜਦੀਂ ਗਹਿ ਗਦਾ ਗਿ੍ਰਸੁੰ॥

ਮਾਗੜਦੀਂ ਮੰਤ੍ਰ ਮੁਖ ਜਪੈ ਆਗੜਦੀਂ ਅੱਛਰ ਬਰ ਇਸੁੰ॥

ਸੰਸਾਗੜਦੀਂ ਸਦਾ ਸਿਵ ਸਿਮਰ ਕਰ ਜਾਗੜਦੀਂ ਜੂਝ ਜੋਧਾ ਮਰਤ॥

ਸੰਸਾਗੜਦੀਂ ਸੁਭਟ ਸਨਮੁਖ ਗਿਰਤ ਆਗੜਦੀਂ ਅਪਛਰਨ ਕਹ ਬਰਤ॥੩੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਝੁੱਝ) ਮਰ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, (ਤਾਂ ਵੀ) ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਮਾਰ (ਮਾਰ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। (ਪੰਜਰੇ) ਯੋਧੇ (ਸੰਜ) ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਕਾਲੇ (ਘਣੀਅਰ) ਬੱਦਲ ਹਨ। ਤੀਰ ਅਤੇ (ਗਿ੍ਰਸਟੰ) ਭਾਰੀ ਗਦਾਵਾਂ ਫੜ ਕੇ ਵਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਮ ਇਸ਼ਟ ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਮੂੰਹੋਂ ਜਪਦੇ ਹਨ। 'ਸਦਾ ਸਿਵ' (ਨਾਮ) ਸਿਮਰ ਕੇ ਸੂਰਮੇ (ਜੂਝ) ਲੜ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹੋਏ ਅਪਸਰਾਂ ਨੂੰ (ਬਰਤ) ਵਿਆਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੩੯੭॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

^੧ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਤੁੱਕ:- ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਦੂਜੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੩= ੨੭, ਤੀਜੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਚੌਥੀ ਤੁੱਕ ੧੪+੧੬= ੩੦, ਪੰਜਵੀਂ ਤੁੱਕ ੧੮+੧੬= ੩੪, ਛੇਵੀਂ ਤੁੱਕ ੧੮+੧੬= ੩੪ ਹੈ। ਤੁੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਤੁੱਕ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਇਤੈ ਉੱਚਰੇ ਰਾਮ ਲੰਕੇਸ਼ ਬੈਣੰ॥ ਉਤੈ ਦੇਵ ਦੇਖੈ ਚੜੈ ਰੱਥ ਗੈਣੰ॥

ਕਹੋ ਏਕ ਏਕੰ ਅਨੇਕੰ ਪ੍ਰਕਾਰੰ॥ ਮਿਲੇ ਜੁੱਧ ਜੇਤੇ ਸਮੰਤੰ ਲੁੱਝਾਰੰ॥੩੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਧਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਲੰਕੇਸ਼ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਨੂੰ ਵਾਕ ਕਹੇ। ਓਧਰ ਦੇਵਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਥਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। (ਕਿ ਹੇ ਵਿਭੀਸ਼ਣ!) ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ (ਅਨੇ) ਨੂੰ (ਅਥਵਾ-ਅਨੀ (ਸੈਨਾਪਤੀ) ਨੂੰ) ਕਹੁ ਕਿ (ਕੰ) ਕਿੰ (ਕਿਸ) ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ? ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ (ਅਮੰਤੰ) ਮੰਤਰੀਆਂ ਸਮੇਤ (ਲੁੱਝਾਰੰ) ਯੋਧੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੩੯੮॥

ਬਿਭੀਛਣ ਬਾਚ ਰਾਮ ਸੋਂ॥ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਧਨੂੰ ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਬਿਰਾਜੈ॥ ਸਿਰੰ ਜੈਤ ਪੱਤ੍ਰੰ ਸਿਤੰ ਛੱਤ੍ਰ ਛਾਜੈ॥

ਰਥੰ ਬੋਸ੍ਰਿਤੰ ਬਯਾਘੁ ਚਰਮੰ ਅਭੀਤੰ॥ ਤਿਸੈ ਨਾਥ ਜਾਨੋ ਹਠੀ ਇੰਦ੍ਰ ਜੀਤੰ॥੩੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਦਾ (ਧਨੂੰ) ਧਨੁਸ਼ (ਮੰਡਲਾਕਾਰ) ਗੋਲ (ਬਿਰਾਜੈ) ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੈ। (ਜੈਤ ਪੱਤ੍ਰ) ਜਿੱਤ ਵਾਲਾ ਯੋਧਾ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਧਜਾ) ਕਲਗੀ ਅਤੇ (ਸਿਤੰ) ਚਿੱਟਾ ਛਤਰ ਸਿਰ 'ਤੇ (ਛਾਜੈ) ਸੌਂਹਦਾ ਹੈ। ਰਥ (ਬਯਾਘੁ ਚਰਮੰ) ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਖਲ ਨਾਲ (ਬੋਸ੍ਰਿਤੰ) ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਓਂ ਲਪੇਟਿਆ (ਮਤਿਆ, ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ (ਅਭੀਤੰ) ਨਿਡਰ (ਨਿਧੜਕ) ਹੈ। ਹੇ ਨਾਥ! (ਤੁਸੀਂ) ਉਸ ਨੂੰ (ਹਠੀ) ਯੋਧਾ ਇੰਦਰਜੀਤ (ਮੇਘਨਾਦ) ਜਾਣੋ॥੩੯੯॥

ਨਹੇ ਪਿੰਗ ਬਾਜੀ ਰਥੰ ਜੇਨ ਸੋਭੈਂ॥ ਮਹਾ ਕਾਇ ਪੇਖੇ ਸਬੈ ਦੇਵ ਛੋਭੈਂ॥

ਹਰੇ ਸਰਬ ਗਰਬੰ ਧਨੰਪਾਲ ਜੇਵੰ॥ ਮਹਾ ਕਾਇ ਨਾਮਾ ਮਹਾਬੀਰ ਏਵੰ॥੪੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੇਨ) ਜੀਹਦੇ ਰਥ ਨਾਲ (ਨਹੇ) ਜੁੱਤੇ ਹੋਏ (ਪਿੰਗ) ਪੀਲੇ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੇ (ਅਥਵਾ-ਪੰਗੁ 'ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਦੇ', ਮਧਰੇ) ਘੋੜੇ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ (ਛੋਭੈਂ) ਭੈ ਖਾਦੇ ਹਨ। (ਧਨੰਪਾਲ) ਕੁਬੇਰ (ਧਨੀ, ਸੂਰਮਾ) ਵਾਂਗ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ (ਹਨੇ) ਨਾਸ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਓਂ ਇਹ 'ਮਹਾਕਾਇ' ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂ ਯੋਧਾ ਹੈ॥੪੦੦॥

ਲਗੇ ਮਯੂਰ ਬਰਣੰ ਰਥੰ ਜੇਨ ਬਾਜੀ॥ ਬਕੈ ਮਾਰ ਮਾਰੰ ਤਜੈ ਬਾਣ ਰਾਜੀ॥

ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਕੇ ਕਰ ਮਹੋਦਰ ਬਖਾਨੋ॥ ਤਿਸੈ ਜੁੱਧ ਕਰਤਾ ਬਡੋ ਰਾਮ ਜਾਨੋ॥੪੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੇਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗੇ ਘੋੜੇ ਜਿਸ ਰਥ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ਬਾਣ ਰਾਜੀ) ਬਾਣਾਵਲਿ (ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ) ਛੱਡਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਇਹ) ਮਹੋਦਰ (ਨਾਮੇ ਮੰਤਰੀ) ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਰਾਮ! ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਸੂਰਮਾ) ਜਾਣੋ॥੪੦੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਦੇਵੰ।

^੨ ਪਾਠ- ਜੇਵੰ।

ਲਗੇ ਮੁਖਕੰ ਬਰਣ ਬਾਜੀ ਰਥੇਸੰ॥ ਹਸੈ ਪਉਨ ਕੇ ਗਉਨ ਕੇ ਚਾਰੁ ਦੇਸੰ॥

ਧਰੇ ਬਾਣ ਪਾਣੰ ਕਿਧੋਂ ਕਾਲ ਰੂਪੰ॥ ਤਿਸੈ ਰਾਮ ਜਾਨੇ ਸਹੀ ਦੈਤਜ ਭੂਪੰ॥੪੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੀਹਦੇ) (ਰਥੇਸੰ= ਰਥ+ਏਸ) ਵੱਡੇ ਰਥ ਨਾਲ (ਮੁਖਕੰ) ਚੂਹੇ ਰੰਗੇ ਘੋੜੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ਜੋ ਘੋੜੇ) ਹਵਾ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਚਾਰੁ ਦੇਸੰ) ਉੱਤਮ ਮੁਲਕ ਦੇ (ਸੋਹਣਿਆਂ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੇ) ਹਨ। (ਕਿਧੋਂ) ਜਾਂ ਕਾਲ (ਰੂਪੰ) ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹੈ। ਹੇ ਰਾਮ! ਉਸ ਨੂੰ (ਸਹੀ) ਯਕੀਨਨ (ਦੈਤ ਭੂਪੰ) ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ (ਰਾਵਣ) ਸਮਝ ਲਉ॥੪੦੨॥

ਫਿਰੈ ਮੋਰ ਪੁੱਛੰ ਢੁਰੈ ਚੌਰ ਚਾਰੰ॥ ਰੜੈ ਕਿੱਤ ਬੰਦੀ ਅਨੰਤੰ ਅਪਾਰੰ॥

ਰਥੰ ਸ੍ਰਾਰਣ ਕੀ ਕਿੰਕਣੀ ਚਾਰੁ ਸੋਹੈ॥ ਲਖੈਂ ਦੇਵ ਕੰਨਯਾ ਮਹਾ ਤੇਜ ਮੋਹੈ॥ ੪੦੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ ਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਜੀਹਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ) ਮੋਰ ਦੀ ਪੂਛ ਦਾ (ਚਾਰੰ) ਸੋਹਣਾ ਚੌਰ ਝੁਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। (ਬੰਦੀ ਭੱਟਾ (ਭੱਟਾਚਾਰਯ, ਬੰਦੀ ਜਨ) ਮਹਾਨ ਤੋਂ ਮਹਾਨ (ਕਿੱਤ) ਕੀਰਤੀ (ਰੜੈਂ) ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਰੱਥ ਨਾਲ (ਚਾਰੁ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ (ਕਿੰਕਣੀ) ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਜੰਜੀਆਂ ਸੌਂਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਹਾਂ (ਤੇਜ) ਪ੍ਰਤਾਪ ਵੇਖ ਕੇ ਦੇਵ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ॥੪੦੩॥

ਛਕੈ ਮਧਜ ਜਾ ਕੀ ਧੁਜਾ ਸਾਰਦੂਲੰ॥ ਇਹੈ ਦੈਤਜ ਰਾਜੰ ਦੁਰੰ ਦ੍ਰੋਹ ਮੂਲੰ॥

ਲਸੈ ਕ੍ਰੀਟ ਸੀਸੰ ਕਸੈ ਚੰਦ੍ਰ ਭਾ ਕੋ॥ ਰਮਾ ਨਾਥ ਚੀਨੋ ਦਸੰ ਗ੍ਰੀਵ ਤਾ ਕੋ॥੪੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ ਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ) ਜਿਸ ਦੀ ਧੁਜਾ ਵਿੱਚ (ਸਾਰਦੂਲੰ) ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰ (ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਸੌਂਹਦਾ ਹੈ। ਬੁਰੇ (ਦ੍ਰੋਹ) ਵੈਰ ਦਾ (ਮੂਲੰ) ਮੁੱਢ (ਜੜ) ਏਹੋ ਹੀ (ਦੈਤ) ਵੈਰ ਦਾ (ਮੂਲੰ) ਮੁੱਢ (ਜੜ) ਏਹੋ ਹੀ (ਦੈਤ ਰਾਜੰ) ਰਾਵਣ ਹੈ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੰਦ੍ਰ ਦੀ (ਭਾ) ਚਮਕ ਨੂੰ (ਕਸੈ) ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਾ (ਕ੍ਰੀਟ) ਮੁਕਟ (ਲਸੈ) ਚਮਕਦਾ ਹੈ। ਹੇ (ਰਮਾ ਨਾਥ) ਲੱਛਮੀ ਪਤੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ) ਓਸ ਨੂੰ ਦਸਾ ਸਿਰ (ਰਾਵਣ) ਪਛਾਣ॥੪੦੪॥

ਦੁਹੂੰ ਓਰ ਬੱਜੇ ਬਜੰਤੁੰ ਅਪਾਰੰ॥ ਮਚੇ ਸੂਰਬੀਰੰ ਮਹਾਂ ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੰ॥

ਕਰੈ ਅਤ੍ਰ ਪਾਤੰ ਨਿਪਾਤੰਤ ਸੂਰੰ॥ ਉਠੇ ਮਧਜ ਜੁੱਧੰ ਕਮਧੰ ਕਰੂਰੰ॥੪੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੁਣ ਜੰਗ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ) ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਬਹੁਤ ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ। ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ (ਮਚੇ) ਭਖ ਪਏ। (ਅਤ੍ਰ) ਅਸਤਰ (ਤੀਰ) (ਪਾਤੰ) ਮਾਰ (ਕਰੈ) ਕੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ (ਨਿਪਾਤੰਤ) ਡੇਗਦੇ ਹਨ। (ਸੈਦਾਨ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਕਰੂਰੰ) ਭਿਆਨਕ ਸਰੀਰ ਉਠਦੇ ਹਨ॥੪੦੫॥

ਗਿਰੈ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਭਸੁੰਡੰ ਅਪਾਰੰ॥ ਰੁਲੇ ਅੰਗ ਭੰਗੰ ਸਮੰਤੰ ਲੁਝਾਰੰ॥

ਪਰੀ ਕੂਹ ਜੂਹੰ ਉਠੇ ਗੱਦ ਸੱਦੰ॥ ਜਕੇ ਸੂਰਬੀਰੰ ਛਕੇ ਜਾਣੁ ਮੱਦੰ॥੪੦੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਪਾਰ ਹੀ (ਭਸੰਡ= ਇਭ+ਸੰਡ) ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ (ਸੂਰਮਿਆਂ) ਦੇ ਸਿਰ (ਚੁੰਡ) ਧੜ ਡਿੱਗ ਪਏ। (ਲੁਝਾਰੰ) ਲੜਾਕ (ਸਮੰਤੰ) ਰਾਜਕੁਮਾਰ (ਅੰਗ ਭੰਗ) ਮਰ ਕੇ ਰੁਲ ਗਏ। (ਜੂਹੰ) ਸਾਰੇ (ਕੂਹ) ਚੌਲੀ (ਹਾਹਾਕਾਰ) ਪੈ ਗਈ, ਗਦਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਠੇ। ਸੂਰਬੀਰ (ਜਕੇ) ਆਕੜ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ (ਛਕੇ) ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮਖ਼ਮੂਰ ਹਨ॥੪0੬॥

ਗਿਰੇ ਝੂਮਿ ਭੂਮੰ ਅਘੂਮੇਤਿ ਘਾਯੰ॥ ਉਠੇ ਗੱਦ ਸੱਦੰ ਚੜੇ ਚਉਪ ਚਾਯੰ॥

ਜੁਝੇ ਬੀਰ ਏਕੰ ਅਨੇਕੰ ਪ੍ਰਕਾਰੰ॥ ਕਟੇ ਅੰਗ ਸੰਗੰ ਰਟੈਂ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥੪੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਾਯੰ) ਵਾਰਾਂ (ਜੁਝਮਾਂ) ਨਾਲ (ਝੂਮਿ) ਹਿਲੋਰੇ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ (ਅਘੂਮੇਤਿ) ਇਹ ਫਿਰਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਗਦਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ (ਚਉਪ ਚਾਯੰ) ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਉੱਠ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਸੂਰਮੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜੇ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾਰ ਮਾਰ (ਰਟੈਂ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੪0੭॥

ਛੁਟੈ ਬਾਣ ਪਾਣੰ ਉਠੈਂ ਗੱਦ ਸੱਦੰ॥ ਰੁਲੇ ਝੂਮਿ ਭੂਮੰ ਸੁ ਬੀਰੰ ਬਿਹੱਦੰ॥

ਨਚੇ ਜੰਗ ਰੰਗੰ ਤਤੱਥਈੰ ਤਤੱਥਯੰ॥ ਛੁਟੈ ਬਾਣ ਰਾਜੀ ਫਿਰੈ ਛੂਛੁ ਹੱਥਯੰ॥੪੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗਦਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਹੱਥੋਂ ਤੀਰ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਬਿਹੱਦ) ਬਹੁਤ ਯੋਧੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਝੂਮਿ) ਲੋਟਣੀ ਖਾਂਦੇ ਰੁਲ ਗਏ। ਜੰਗ ਦੇ (ਰਾਗ) ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਤਾਥੈ ਤਾਥੈ (ਤਾਲ) ਨਾਲ ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਬਾਣਾਵਲੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਖਾਲੀ (ਖਾਲੀ ਹੱਥੀਂ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੪0੮॥

ਗਿਰੇ ਅੰਕੁਸੰ ਬਾਰਣੰ ਬੀਰ ਖੇਤੰ॥ ਨਚੇ ਕੰਧ ਹੀਣੰ ਕਬੰਧੰ ਅਚੇਤੰ॥

ਭਰੈਂ ਖੇਚਰੀ ਪੜ੍ਹ ਚਉਸਠ ਚਾਰੀ॥ ਚਲੇ ਸਰਬ ਆਨੰਦਿ ਹੈ ਮਾਸਹਾਰੀ॥੪੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੇਤੰ) ਮੈਦਾਨ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ (ਅੰਕੁਸੰ) ਕੁੰਡੇ, (ਬਾਰਣੰ) ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਯੋਧੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹਨ। (ਅਚੇਤੰ) ਬੇਸੂਝ (ਬੂਝ) ਹੀ (ਕੰਧ) (ਧੌਣ, ਕੰਧਰ, ਮੋਢੇ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ (ਕਬੰਧੰ) ਧੜ ਨੱਚੇ। (ਚਾਰੀ) ਫਿਰਬ ਵਾਲੀਆਂ (ਚਾੜਨ ਵਾਲੀਆਂ, ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਪੀਣ ਵਾਲੇ, ਪਿਆਲੇ) ਚੌਹਠ (ਖੇਚਰੀ) ਆਕਾਸ਼ਚਾਰੀ (ਯੋਗਣੀਆਂ) ਪਤਾਰ (ਖੱਪਰ) ਭਰਦੀਆ। ਸਾਰੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ (ਜੀਵ) (ਆਨੰਦਿ) ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਚਲੇ ਗਏ॥੪0੯॥

ਗਿਰੇ ਬੰਕੁੜੇ ਬੀਰ ਬਾਜੀ ਸੁਦੇਸੰ॥ ਪਰੇ ਪੀਲਵਾਨੰ ਛੁਟੇ ਚਾਰੁ ਕੇਸੰ॥

ਕਰੈ ਪੈਜ ਵਾਰੰ ਪ੍ਰਚਾਰੰਤ ਬੀਰੰ॥ ਉਠੈ ਸ੍ਰੋਣ ਧਾਰੰ ਅਪਾਰੰ ਹਮੀਰੰ॥੪੧੦॥

^੧ ਏਸ ਰੂਪ ਨਾਲ 'ਤਤੱਥਈ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਗਣ ਗਣ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। 'ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ' ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਭਗਣ ਪ੍ਰਤਯੇਕ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਬਣਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਤਤੁਥ' ਨੂੰ ਉਚਾਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਗਣ ਕ੍ਰਮ ਭੰਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੋਹਣੇ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਗਿਰ ਗਏ। ਹਥਵਾਨ (ਚਾਰੂ) ਸੋਹਣੇ ਵਾਲ (ਛੁਟੇ) ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ (ਪੈਜ) ਪ੍ਰਤਿਗਿਆਵਾਂ (ਸ਼ਰਤਾਂ) ਕਰਕੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ (ਹਮੀਰੀ) ਵਿਜਯੀ (ਸੂਰਮਿਆਂ) ਚੋਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ (ਉਠੈ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ॥੪੧੦॥

ਛੁਟੈਂ ਚਾਰਿ ਚਿਤ੍ਰੰ ਬਚਿਤ੍ਰੰਤ ਬਾਣੰ॥ ਚਲੇ ਬੈਠ ਕੈ ਸੂਰਬੀਰੰ ਬਿਮਾਣੰ॥

ਗਿਰੇ ਬਾਰੁਣੰ ਬਿੱਥਰੀ ਲੁੱਥ ਜੁੱਥੰ॥ ਖੁਲੇ ਸੂਰਗ ਢ੍ਵਾਰੰ ਗਏ ਵੀਰ ਛੁੱਥੰ॥੪੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਰਿ) ਵਿਚਰਨ ਵਾਲਿਆਂ (ਪੰਛੀਆਂ) ਦੀਆਂ (ਚਿਤ੍ਰੰ) ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। (ਮਰੇ ਹੋਏ) ਸੂਰਮੇ ਵਿਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਕੇ ਚੱਲੇ। (ਜੁੱਥੰ) ਸਭ (ਬਾਰੁਣੰ) ਹਾਥੀ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਅਤੇ ਲੋਥਾਂ ਖਿੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਸਵਰਗ ਦੇ ਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ (ਅਛੁਥੰ) ਬੋਰੋਕ (ਟੋਕ) ਯੋਧੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ॥੪੧੧॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਹਤ ਸੈਨਾ ਭਈ ਰਾਵਣ ਰਾਮ ਬਿਰੁੱਧ॥

ਲੰਕ ਬੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ ਦਸਸਿਰ ਮਹਾ ਸਕੁੱਧ॥੪੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਰਾਵਣ ਦੀ ਫੌਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਹਤ) ਨਾਸ ਹੋਈ। (ਬੰਕ) ਸੋਹਣੀ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਦਸਸਿਰ) ਰਾਵਣ (ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ) ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੪੧੨॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਤਬੈ ਮੁੱਕਲੇ ਦੂਤ ਲੰਕੇਸ਼ ਅੱਪੰ॥ ਮਨੰ ਬਾਚਾ ਕਰਮੰ ਸਿਵੰ ਜਾਪ ਜੱਪੰ॥

ਸਬੈ ਮੰਤ੍ਰੁ ਹੀਣੰ ਸਮੈ ਅੰਤਕਾਲੰ॥ ਭਜੋ ਏਕ ਚਿੱਤੰ ਸੁ ਕਾਲੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ॥੪੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੁੰਭਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ) (ਕੁੰਭਕਰਨ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ) ਉਦੋਂ (ਲੰਕੇਸ਼) ਰਾਵਣ ਨੇ (ਅੱਪੰ) ਨੀਚ (ਦੈਂਤ) ਦੂਤ (ਮੁੱਕਲੇ) ਭੇਜੇ। (ਆਪ) ਮਨ, ਬਾਣੀ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸ਼ਿਵ (ਜਾਪ) ਮੰਤਰ ਜਪਿਆ। (ਅੰਤਕਾਲ) ਆਖਰ ਵੇਲੇ ਸਮੇਂ (ਸਿਰ) ਮੰਤਰ (ਹੀਣ) ਫੋਕਟ (ਵਿਅਰਥ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਂ) ਮਿਹਰਬਾਨ ਕਾਲ ਇਕਾਗਰਚਿੱਤ ਨਾਲ ਸਿਮਰਦਾ ਹਾਂ॥੪੧੩॥

ਰਥੀ ਪਾਇਕੰ ਦੰਤ ਪੰਤੀ ਅਨੰਤੰ॥ ਚਲੇ ਪੱਖਰੇ ਬਾਜ ਰਾਜੰ ਸੁਭੰਤੰ॥

ਧਸੇ ਨਾਸਿਕਾ ਸ਼੍ਰੋਨ ਮੱਝੰ ਸੁ ਬੀਰੰ॥ ਬੱਜੇ ਕਾਨ੍ਹਰੇ ਡੰਕ ਡੌਰੂ ਨਫੀਰੰ॥੪੧੪॥

^੧ ਪਾਠ- ਵੀਰ ਅਛੁੱਥੰ

^੨ ਪਾਠ- ਬਚ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਬੀ, ਪੈਦਲ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ (ਦੰਤ ਪਤੀ- ਦੰਤ ਪਤੀ) ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਵਾਰ। (ਬਾਜ ਰਾਜ) ਉੱਤਮ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ (ਪੱਖਰੇ) ਕਾਠੀਆਂ (ਪਰ ਬੈਠੇ) ਸੋਭਦੇ (ਰਾਵਣ ਦੇ ਦੂਰ, ਯੋਧੇ) ਚੱਲੇ। (ਉਹ) ਯੋਧੇ ਨਾਸਾਂ ਤੇ (ਸੁੰਨ) ਕੰਨਾਂ (ਮੱਝ) ਵਿੱਚ ਧਸ ਗਏ। (ਕਾਨ੍ਹਰੇ) ਕਾਨੇ (ਨੜੇ) ਤੋਂ ਬਣੇ ਵਾਜੇ (ਡੰਕ) ਨਗਾਰੇ, ਡੋਰੂ ਅਤੇ ਨਫੀਰੀਆਂ ਵੱਜੀਆਂ॥੪੧੪॥

ਬਜੈ ਲਾਗ ਬਾਦੰ ਨਿਨਾਦੰਤਿ ਵੀਰੰ॥ ਉਠੈ ਗੱਦ ਸੱਦੰ ਨਿਨੱਦੰ ਨਫੀਰੰ॥

ਭਏ ਆਕੁਲੰ ਬਜਾਕੁਲੰ ਛੋਰਿ ਭਾਗੰ॥ ਬਲੀ ਕੁੰਭਕਾਨੰ ਤਉ ਨਾਹਿ ਜਾਗੰ॥੪੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵਾਜੇ ਵੱਜਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਸੂਰਮੇ (ਨਿਨਾਦੰਤਿ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਗਦਾਂ ਦੀਆਂ (ਸੱਦ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਫੀਰੀਆਂ ਦੇ (ਨਿਨੱਦ) ਸ਼ਬਦ (ਉਠੈ) ਹੋਏ। (ਕੁੰਭਕਰਨ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਲਟਿਆ ਤਾਂ) ਆਕੁਲ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਏ (ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ) ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। (ਪਰ) ਕੁੰਭਕਰਨ ਯੋਧਾ ਤਾਂ ਵੀ ਨਾ ਜਾਗ ਸਕਿਆ॥੪੧੫॥

ਚਲੇ ਛਾਡਿਕੈ ਆਸ ਪਾਸੰ ਨਿਰਾਸੰ॥ ਭਏ ਭ੍ਰਾਤ ਕੇ ਜਾਗਬੇ ਤੇ ਉਦਾਸੰ॥

ਤਬੈ ਦੇਵ ਕੰਨਯਾ ਕਰਜੋ ਗੀਤ ਗਾਨੰ॥ ਉਠਜੋ ਦੇਵ ਦੇਖੀ ਗਦਾ ਲਿਯਸਿੰ ਪਾਨੰ॥੪੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਿਰਾਸੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ (ਆਸ ਪਾਸ) ਚੁਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਚੱਲ ਪਏ। (ਰਾਵਣ) ਭਰਾ ਦੇ ਜਾਗਣ ਤੋਂ (ਉਦਾਸੰ) ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਦੇਵ ਕੰਨਿਆਵਾਂ ਨੇ ਗੀਤ ਗਾਇਨ ਕੀਤੇ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ (ਕੁੰਭਕਰਨ) ਤਾਂ ਉੱਠਿਆਂ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਗਦਾ ਲਈ॥੪੧੬॥

ਕਰੇ ਲੰਕ ਦੇਸੰ ਪ੍ਰਵੇਸੰਤਿ ਸੂਰੰ॥ ਬਲੀ ਬੀਸਬਾਹੰ ਮਹਾਂ ਸਸਤ੍ਰੁ ਪੂਰੰ॥

ਕਰੈ ਲਾਗ ਮੰਤ੍ਰੁ ਕੁਮੰਤ੍ਰੁ ਬਿਚਾਰੰ॥ ਇਤੈ ਉਚਰੈ ਬੈਣ ਭ੍ਰਾਤੰ ਲੁਝਾਰੰ॥੪੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੁੰਭਕਰਨ) ਯੋਧੇ ਨੇ ਲੰਕਾ (ਦੇਸੰ) ਸ਼ਹਿਰ (ਕਿਸੇ, ਹਿੱਸੇ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। (ਜਿੱਥੇ) ਬਲਵਾਨ (ਬੀਸਬਾਹੰ) ਰਾਵਣ ਮਹਾਂ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ (ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ) ਸੀ। (ਕੁਮੰਤ੍ਰੁ) ਬੁਰੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ (ਬਿਚਾਰ) ਸੋਚਣ ਵਾਲਾ (ਮੰਤ੍ਰੁ) ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। (ਇਤੈ) ਏਹੋ ਹੀ ਲੜਾਕੂ ਭਰਾ (ਕੁੰਭਕਰਨ) ਨੂੰ (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਬਚਨ ਕਰੇ॥੪੧੭॥

ਜਲੰ ਗਾਗਰੀ ਸਪਤ ਸਾਹੰਸੁ ਪੂਰੰ॥ ਮੁਖੰ ਪੱਛ ਲਯੇ ਕੁੰਭਕਾਨੰ ਕਰੂਰੰ॥

ਕਿਯੋ ਮਾਸਹਾਰੰ ਮਹਾ ਮਦਯ ਪਾਨੰ॥ ਉਠਜੋ ਲੈ ਗਦਾ ਕੇ ਭਰਜੋ ਵੀਰ ਮਾਨੰ॥੪੧੮॥

^੧ ਪਾਠ- ਲੀਸ

^੨ ਇਹ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੋਰ ਰਾਮਾਇਣਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਬਹੁਤ ਟੁੱਟਾ ਢੁੱਟਾ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਹੋਰ ਰਾਮਾਇਣਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਅਧਯਾਹਾਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਫੁਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਪਾਠ ਸਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਧ ਫਟੇ ਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਵਿੱਚ ਹੀ ੧੭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੨੦ ਤੱਕ ਤੁਕਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਹੀ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋਣ- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਸੰਗਲੀ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰਣ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਜਲ ਦੀ (ਪੂਰੀ) ਭਰੀਆਂ ਗਾਗਰਾਂ ਨਾਲ। (ਕਰੂਰੀ) ਭਿਆਨਕ (ਦੈਂਤ) ਕੁੰਭਕਰਨ ਨੇ ਮੂੰਹ (ਪੱਛ ਲਯੋ- ਪਖਾਲਿਆ) ਧੋਤਾ। ਬਹੁਤ (ਮੱਦਜ ਪਾਨੀ) ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮਾਸ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕੀਤਾ। (ਤਾਂ) (ਮਾਨ) ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂਰਮਾ (ਕੁੰਭਕਰਨ) ਗਦਾ ਲੈ ਕੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ॥੪੧੮॥

**ਭਜੀ ਬਾਨਰੀ ਪੇਖ ਸੈਨਾ ਅਪਾਰੀ॥ ਤ੍ਰੁਸੇ ਜੂਥ ਪੈ ਜੂਥ ਜੋਧਾ ਜੁਝਾਰੀ॥
ਉਠੈ ਗੱਦ ਸੱਦੰ ਨਿਨਦੰਤਿ ਵੀਰੰ॥ ਫਿਰੈ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਤਨੰ ਤੱਛ ਤੀਰੰ॥੪੧੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਅੰਤ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਭੱਜ ਪਈ। ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਲੜਾਕ ਸੂਰਮੇ ਡਰ ਗਏ। ਗਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਉਠੈ) ਹੋਏ ਅਤੇ ਯੋਧੇ (ਨਿਨਦੰਤਿ) ਗੱਜਦੇ ਹਨ। ਤੀਰਾਂ (ਤਨੰ) ਨਾਲ ਤੱਛੇ ਹੋਏ (ਰੁੰਡ) ਧੜ ਅਤੇ (ਮੁੰਡੰ) ਸਿਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ॥੪੧੯॥

**ਯਿਗਰੈ ਮੁੰਡ ਤੁੰਡੰ ਭਸੁੰਡੰ ਗਜਾਨੰ॥ ਫਿਰੈ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਸੁ ਝੁੰਡੰ ਨਿਸਾਨੰ॥
ਰਤੈ ਕੰਕ ਬੰਕੰ ਸਸੰਕੰਤ ਜੋਧੰ॥ ਉਠੈ ਕੂਹ ਜੂਹੰ ਮਿਲੇ ਸੈਣ ਕ੍ਰੋਧੰ॥੪੨੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਸੁੰਡੰ) ਬਰਛੀਆਂ ਵਾਲੇ (ਸੂਰਮੇ), ਹਾਥੀ, ਸਿਰ ਅਤੇ (ਤੁੰਡੰ) ਮੂੰਹ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ਸੁ ਝੁੰਡੰ ਨਿਸਾਨੰ- ਸਮੁਦਾਇ ਕੇਤੁ) ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਘੇ (ਯੋਧੇ) ਵੀ (ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ) ਕੱਟੇ ਵੱਢੇ (ਧੜ, ਸਿਰ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਕੰਕ) ਚਿੱਟੀਆਂ ਇੱਲਾਂ (ਬੰਕੰ) ਸੋਹਣਾ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੂਰਮੇ (ਸਸੰਕੰਤ) ਸ਼ੰਕਾਮਾਨ ਹੁੰਦੇ (ਸਹਕਦੇ) ਹਨ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ (ਜੂਹੰ) ਸਭ ਪਾਸੀਂ (ਕੂਹ) ਰੌਲੀ ਉੱਠ ਪਈ॥੪੨੦॥

**ਝਿਮੀ ਤੇਗ ਤੇਜੰ ਸਰੇਸੰ ਪ੍ਰਹਾਰੰ॥ ਖਿਮੀ ਦਾਮਨੀ ਜਾਣੁ ਭਾਦੋ ਮਝਾਰੰ॥
ਹਸੇ ਕੰਕ ਬੰਕੰ ਕਸੇ ਸੂਰਵੀਰੰ॥ ਢਲੀ ਢਾਲ ਮਾਲੰ ਸੁਭੇ ਤੱਛ ਤੀਰੰ॥੪੨੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਪ੍ਰਹਾਰੰ) ਚਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਤੇਗਾਂ (ਝਿਮੀ) ਚਮਕੀਆਂ। ਜਾਣੋ ਕਿ ਭਾਦੋਂ ਵਿੱਚ (ਦਾਮਨੀ) ਬਿਜਲੀ (ਖਿਮੀ) ਲਿਸਕੀ ਹੈ। (ਕੰਕ) ਇੱਲਾਂ ਸੋਹਣਾ ਹੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ (ਕਸੇ) ਖਿੱਚਦੀਆਂ (ਸੂਹਦੀਆਂ) ਹਨ। ਢਾਲਾਂ ਦੀ (ਮਾਲੰ) ਕਤਾਰ ਹੀ (ਢਲੀ) ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਪਈ ਜੋ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਛੀ ਹੋਈ (ਸੁਭੇ) ਸੋਭਦੀ ਸੀ॥੪੨੧॥

ਬਿਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਨਿਭ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕਈ ਅੰਵਾਣ ਇਹਨੂੰ ਆਰਿਜ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਦਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿੰਦਿਅਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ।

^੧ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਵੀ 'ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ, ਪਰ ਛੰਦਾਂਕ ੪੧੩ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕੋਈ ਹੋਰ ਛੰਦ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਹੱਕ ਦੇਬੀ ਕਰੰ॥ ਸੱਦ ਭੈਰੋ ਰਰੰ॥ ਚਾਵਡੀ ਚਿੰਕਰੰ^੧॥ ਕਾਕਣੀ ਡਿੰਕਰੰ॥੪੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਾਲਿਕਾ) ਦੇਵੀ (ਹੱਕ- ਹਾਕ) ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭੈਰਵ (ਦੇਵਤਾ) (ਸੱਦ- ਸੱਡ) ਆਵਾਜ਼ਾਂ (ਰਰੰ) ਮਾਰਦਾ ਹੈ। (ਚਾਵਡੀ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਚਿਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਕਾਕਣੀ) ਇੱਲਾਂ (ਡਿੰਕਰੰ) ਡਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ॥੪੪੨॥

ਪੱਤ੍ਰ ਜੁੱਗਣਿ ਭਰੰ॥ ਲੁੱਥ ਬਿੱਥੁਥਰੰ॥ ਸੰਮੁਹੇ ਸੰਘਰੰ॥ ਹੂਹ ਕੂਹੰ ਭਰੰ॥੪੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਗਣੀਆਂ ਪਾਤਰ (ਖੱਪਰ) ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਾਂ ਖਿਲਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੂਹ (ਸੰਘਰੰ) ਮਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੀਆਂ। (ਹੂਹ ਕੂਹ) ਡੰਡ ਰੋਲਾ (ਭਰੰ) ਸਾਰੇ ਹੀ ਹੈ॥੪੨੩॥

ਅੱਛਰੀ ਉਛਰੰ॥ ਸਿੰਧੁਰੇ ਸਿੰਧਰੰ॥ ਮਾਰ ਮਾਰੁੱਚਰੰ॥ ਬੱਜ ਗੱਜੇਸਰੰ॥੪੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਪੱਛਰਾਵਾਂ ਉੱਛਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਸਿੰਧੁਰੇ) ਹਾਥੀ ਹੀ ਹਾਥੀ (ਦਿਸਦੇ) ਹਨ। (ਗੱਜੇਸਰੰ) ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸੁਆਮੀ (ਯੋਧੇ) ਬੱਜ (ਗੱਜ) ਕੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ॥੪੨੪॥

੨ਉੱਝਰੇ ਲੁੱਝਰੰ॥ ਝੁੱਮਰੇ ਜੁੱਝਰੰ॥ ਬੱਜਿਯੰ ਡੰਮਰੰ॥ ਤਾਲਣੇ ਤੁੰਬਰੰ॥੪੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲੁਝਾਰ (ਲੜਾਕੇ) (ਉੱਝਰੇ) ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਜੁਝਾਰ (ਝੁੱਮਰੇ) ਝੂਮ ਉੱਠੇ। ਡੌਰੂ ਵੱਜੇ। ਤਾਲ (ਕੈਂਸੀਆਂ) ਅਤੇ ਤੰਬੂਰੇ (ਵੱਜੇ)॥੪੨੫॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਪਰੀ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥ ਮੰਡੇ ਸਸਤੁਧਾਰੰ॥

ਰਟੈ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥ ਤੁਟੈ ਖੱਗ ਧਾਰੰ॥੪੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਰ ਮਾਰ ਦੀ (ਆਸਾ) (ਪਰੀ) ਲੱਗੀ ਪਈ ਹੈ। ਸਸਤਰਧਾਰੀ (ਯੋਧੇ) (ਮੰਡੇ) ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ (ਖੱਗ ਧਾਰੰ) ਖੜਗਧਾਰੀ (ਤੁਟੈ) ਦਬਾਦਬ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੪੨੬॥

ਉਠੈ ਛਿਛਪਾਰੰ॥ ਬਹੈ ਸੁੱਣ ਧਾਰੰ॥

ਹਸੈ ਮਾਸਹਾਰੰ॥ ਪਿਯੈ ਸੁੱਣ ਸਜਾਰੰ॥੪੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਛਿਛਪਾਰੰ) ਬੁਲਬੁਲੇ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਲਹੂ ਦੀ (ਧਾਰੰ) ਨਦੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਮਾਸਾਹਾਰੀ (ਜੀਵ) ਹੱਸਦੇ ਹਨ। (ਸਜਾਰੰ) ਗਿੱਦੜ ਲਹੂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ॥੪੨੭॥

^੧ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਆਂ ਸੰਮਤ ੨੦੧੩ ਬਿਕਰਮੀ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਕਾਵਡੀ ਚਿੰਕਰੰ' ਪਾਠ ਅਸ਼ੁੱਧ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਸਫਾ ੨੨੪।

^੨ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਛੱਪੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਏਥੇ ਵੀ 'ਬਿਰਾਜ ਛੰਦ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

**ਗਿਰੈ ਚੌਰ ਚਾਰੰ॥ ਭਜੇ ਏਕ ਹਾਰੰ॥
ਰਟੈ ਏਕ ਮਾਰੰ॥ ਗਿਰੇ ਸੂਰ ਸ੍ਵਾਰੰ॥੪੨੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੌਰ ਚੂਰ (ਚੌਰ ਵਗੈਰਾ) ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹਨ। (ਏਕ) ਕਈ ਹਾਰ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਾਰ (ਮਾਰ) (ਰਟੈ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸੂਰਮੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੪੨੮॥

**ਚਲੇ ਏਕ ਸ੍ਵਾਰੰ॥ ਪਰੇ ਏਕ ਬਾਰੰ॥
ਬਡੇ ਜੁੱਧ ਪਾਰੰ॥ ਨਿਕਾਰੇ ਹਥਯਾਰੰ॥੪੨੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ (ਘੋੜ) ਸਵਾਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਜਾ ਪਈਏ। ਵੱਡੇ (ਜੁੱਧ ਪਾਰੰ) ਜੰਗ ਦੇ ਪਾੜ (ਮੈਦਾਨ) ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੪੨੯॥

**ਕਰੈ ਏਕ ਵਾਰੰ॥ ਲਸੈ ਖੰਗ ਧਾਰੰ॥
ਉਠੈ ਅੰਗਿਆਰੰ॥ ਲਖੈ ਬਯੋਮ ਚਾਰੰ॥੪੩੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ (ਯੋਧੇ) ਵਾਰ (ਪ੍ਰਹਾਰ) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। (ਅੰਗਿਆਰੰ) ਚਿਣਗਾਰੀਆਂ (ਉਠੈ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਨੂੰ (ਬਯੋਮ ਚਾਰੰ) ਆਕਾਸ਼ ਚਾਰੀ (ਦੇਵਤੇ) ਵੇਖਦੇ ਹਨ॥੪੩੦॥

**ਸੁ ਪੈਜੰ ਪਚਾਰੰ॥ ਮੰਡੇ ਅਸਤ੍ਰ ਧਾਰੰ॥
ਕਰੇਂ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥ ਇਕੇਕੰ ਪਚਾਰੰ॥੪੩੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪੈਜ) ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਨੂੰ (ਪਚਾਰੰ) ਬੋਲ ਕੇ (ਅਸਤਰ- ਮੁਕਤ ਸ਼ਸਤਰ) ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ (ਮੰਡੇ) ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਨੂੰ (ਪਚਾਰੰ) ਵੰਗਾਰਦੇ ਹਨ॥੪੩੧॥

**ਮਹਾਂ ਬੀਰ ਜੁੱਟੈ॥ ਸਰੰ ਸੰਜ ਫੁੱਟੈ॥
ਤੜਕਾਰ ਫੁੱਟੈ॥ ਝੜਕਾਰ ਉੱਠੈ॥੪੩੨॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ (ਜੰਗ ਨੂੰ) ਜੁੜਦੇ (ਲੱਗਦੇ) ਹਨ। ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਜੋਆਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। (ਤੜਕਾਰ) ਤੜਕਾ (ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀਆਂ ਧੁੰਨੀਆਂ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਝੜਕਾਰ) ਝਣਕਾਰ (ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ, ਅੱਗ ਦੇ ਚਿਣਗਾਰੇ) ਉੱਠਦੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- ਧੁਣਧੁਨੀਆਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ)॥੪੩੨॥

**ਸਰੰ ਧਾਰ ਬੁੱਠੈ॥ ਜੁਗੰ ਜੁੱਧ ਜੁੱਠੈ॥
ਰਣੰ ਰੋਸ ਰੁੱਠੈ॥ ਇਕੰ ਏਕ ਕੁੱਠੈ॥੪੩੩॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ (ਬਾਰਸ਼) ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ। (ਜੁਗੰ ਜੁੱਧ) ਯੁੱਗ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜੁੱਟਦੇ ਹਨ)। (ਰੁੱਠੈ) ਵਿਰੋਧ ਭਾਵ ਤੋਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ-ਇੱਕ (ਦੁਜੇ) ਨੂੰ ਇੱਕ (ਦੁਜੇ) (ਕੁੱਠੈ) ਮਾਰਦੇ ਹਨ॥੪੩੩॥

ਢਲੀ ਢਾਲ ਉੱਠੈ॥ ਅਰੰ ਫੌਜ ਫੁੱਟੈ॥

ਕਿ ਨੇਜੇ ਪਲੱਟੈ॥ ਚਮਤਕਾਰ ਉੱਠੈ॥੪੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਢਲੀ) ਅੱਗੇ ਕੀਤੀਆਂ ਢਾਲਾਂ ਨਾਲ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਵੈਰੀ ਸੈਨਾ ਵੱਲ (ਫੁੱਟੈ) ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਨੇਜੇ (ਪਲੱਟੈ) ਫੇਰਦੇ ਹਨ। (ਨੇਜੇ ਉਛਾਲਣ ਨਾਲ) ਚਮਕਾਰੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ॥੪੩੪॥

ਕਿਤੇ ਭੂਮਿ ਲੁੱਠੈ॥ ਗਿਰੇ ਏਕ ਉੱਠੈ॥

ਰਣੰ ਫੇਰਿ ਜੁੱਟੈ॥ ਬਹੇ ਤੇਗ ਤੁੱਟੈ॥੪੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ (ਲੁੱਠੈ) ਲੋਟਣੀਆਂ ਖਾਂਦੇ (ਲੁੜਛਦੇ, ਤੜਫਦੇ) ਹਨ। ਕਈ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਉੱਠਦੇ ਹਨ-ਫੇਰ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। (ਤੁੱਟੈ) ਦਬਾ ਦਬ ਜੁੱਟ ਕੇ ਤੇਗਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ॥੪੩੫॥

ਮਚੇ ਵੀਰ ਵੀਰੰ॥ ਧਰੇ ਵੀਰ ਚੀਰੰ॥

ਕਰੈ ਸਸੜੁ ਪਾਤੰ॥ ਉਠੈ ਅਸੜੁ ਘਾਤੰ॥੪੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਯੋਧੇ (ਮਚੇ) ਭਖਦੇ (ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੁੰਦੇ) ਹਨ। (ਵੀਰ ਚੀਰੰ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ (ਫੌਜੀ ਵਰਦੀ) ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ)। ਸ਼ਸਤਰ (ਪਾਤੰ) ਚਲਾਉਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਤਰਾਂ ਨੂੰ (ਘਾਤੰ) ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉੱਠਦੇ ਹਨ॥੪੩੬॥

ਇਤੈਂ ਬਾਨ ਰਾਜੰ॥ ਉਤੈ ਕੁੰਭ ਕਾਜੰ॥

ਕਰਜੇ ਸਾਲ ਪਾਤੰ॥ ਗਿਰਜੇ ਵੀਰ ਭ੍ਰਾਤੰ॥੪੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਧਰੋਂ (ਬਾਨ ਰਾਜੰ- ਵਾਨਰ ਰਾਜ) ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਨੇ ਓਧਰ ਦੇ (ਕੁੰਭ) ਕੁੰਭਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ (ਭਾਵ- ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ)। ਸਾਲ (ਬ੍ਰਿਛ) (ਪਾਤੰ) ਮਾਰਨ (ਚਲਾਉਣ) ਕੀਤਾ। ਤਾਂ (ਰਾਵਣ ਦਾ) ਭਰਾ ਯੋਧਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ॥੪੩੭॥

ਦੁਊ ਜਾਂਘ ਫੂਟੀ॥ ਰਤੰ ਧਾਰ ਫੂਟੀ॥

ਗਿਰੇ ਰਾਮ ਦੇਖੇ॥ ਬਡੇ ਦੁਸੁ ਲੇਖੇ॥੪੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। ਲਹੂ ਦੀ ਧਾਰ ਚੱਲ ਪਈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਜੇ ਵੱਡੇ ਦੁਸਟ (ਲੇਖੇ) ਸਮਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹ ਡਿੱਗੇ (ਮਰੇ, ਬਦਨਾਮ ਹੋਏ) ਵੇਖੇ॥੪੩੮॥

ਕਰੀ ਬਾਣ ਬਰਖੰ॥ ਭਰਜੇ ਸੈਨ ਹਰਖੰ॥

ਹਣੇ ਬਾਣ ਤਾਣੰ॥ ਝਿਣਜੇ ਕੁੰਭ ਕਾਣੰ॥੪੩੯॥

¹ ਪਾਠ- ਅਸੜੁ ਅਘਾਤੰ

² ਪਾਠ- ਕੁੰਭ ਗਾਜੰ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰਖੰ) ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੈਨਾ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ (ਬੁਛਾੜ) ਕੀਤੀ। ਖਿੱਚ (ਖਿੱਚ) ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ਕੁੰਭਕਰਨ ਨੂੰ (ਮਾਰ ਕੇ) (ਝਿਣੜੇ) ਡੇਗ ਲਿਆ॥੪੩੯॥

ਭਰੇ ਦੇਵ ਹਰਖੰ॥ ਕਰੀ ਪੁਹਪ ਬਰਖੰ॥

ਸੁਣੜੇ ਲੰਕ ਨਾਥੰ॥ ਹਣੇ ਭੂਮਿ ਮਾਥੰ॥੪੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਭਰ ਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। (ਲੰਕ ਨਾਥੰ) ਰਾਵਣ ਨੇ (ਕੁੰਭਕਰਨ ਦਾ ਮਰਨਾ) ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਮਾਥੰ) ਸਿਰ ਮਾਰੇ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤ ਪਛਤਾਇਆ)॥੪੪੦॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਕੁੰਭਕਰਨ^੧ ਬਧਹ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੨

ਅਥ ਤ੍ਰਿਮੁੰਡ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦਾ॥

ਪਠੜੇ ਤੀਨ ਮੁੰਡੰ॥ ਚਲੜੇ ਸੈਨ ਝੁੰਡੰ॥

ਕ੍ਰਿਤੀ ਚਿਤ੍ਰ ਜੋਧੀ॥ ਮੰਡੇ ਪਰਮ ਕ੍ਰੋਧੀ॥੪੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ) ਹੁਣ (ਤ੍ਰਿਮੁੰਡ) ਤਿੰਨ ਸਿਰਾਂ ਵਾਲੇ (ਰਾਵਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਦਾ ਜੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ- (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਤ੍ਰਿਮੁੰਡ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ (ਜੀਹਦੇ ਨਾਲ) ਫੌਜ (ਝੁੰਡ) ਸਮੁਦਾਇ ਤੁਰਿਆ। (ਚਿਤ੍ਰ) ਤਸਵੀਰਾਂ (ਕ੍ਰਿਤੀ) ਖਿੱਚਣ ਯੋਗ ਸੂਰਮੇ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਮੰਡ) ਲੜੇ॥੪੪੧॥

ਬਕੈਂ ਮਾਰ ਮਾਰੰ॥ ਤਜੈਂ ਬਾਣ ਧਾਰੰ॥

ਹਨੁਮੰਤ ਕੋਧੇ॥ ਰਣੰ ਪਾਇ ਰੋਧੇ॥੪੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਰ ਮਾਰ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, (ਬਾਣ ਧਾਰੰ) ਬਾਣਾਵਲਿ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਹਨੁਮਾਨ ਕ੍ਰੋਧਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪੈਰ (ਰੋਧੇ) ਟਿਕਾ ਕੇ॥੪੪੨॥

ਅਸੰ ਛੀਨਿ ਲੀਨੋ॥ ਤਿਸੀ ਕੰਠਿ ਦੀਨੋ॥

ਹਨੜੇ ਖਸੁ ਨੈਣੰ॥ ਹਸੇ ਦੇਵ ਗੈਣੰ॥੪੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤ੍ਰਿਸਿਰੇ ਦੀ) (ਅਸੰ) ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਗਲ ਵਿੱਚ (ਮਾਰ) ਦਿੱਤੀ। ਛੇ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ (ਤ੍ਰਿਮੁੰਡ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ, ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਸ ਪਏ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣੀ ਕਿ 'ਉਹਦੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਹੀ ਸਿਰ')॥੪੪੩॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਤ੍ਰਿਮੁੰਡ ਬਧਹ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੩

^੧ ਪਾਠ- ਕੁੰਭਕਾਨ

^੨ ਇੱਥੇ ੧੦ ਅੰਗ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

^੩ ਇੱਥੇ ਅੰਗ ਨੰਬਰ ੧੧ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਥ ਮਹੋਦਰ ਮੰਤ੍ਰੀ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਸੁਣਯੋ ਲੰਕ ਨਾਥੰ॥ ਪੁਣੇ ਸਰਬ ਮਾਥੰ॥

ਕਰਯੋ ਮੱਦ ਪਾਣੰ॥ ਭਰੇ ਬੀਰ ਮਾਣੰ॥੪੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲੰਕ ਨਾਥੰ) ਰਾਵਣ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੇ (ਮਾਥੇ) ਸਿਰ ਪੁਣੇ। (ਮਾਣੰ) ਅਭਿਮਾਨ ਵਿੱਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਕੀਤੀ॥੪੪੪॥

ਮਹਿਖੁਆਸ ਕਰਥੈਂ॥ ਸਰੰ ਧਾਰ ਬਰਥੈਂ॥

ਮਹੋਦ੍ਰਾਦਿ ਵੀਰੰ॥ ਹਠੇ ਖੱਗ ਧੀਰੰ॥੪੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਹਿਖੁਆਸ) ਕਮਾਨਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਤੀਰਾਂ ਦੀ (ਧਾਰ) ਬਾਰਸ਼ ਵਰ੍ਹਦੀ ਹੈ। (ਮੰਤਰੀ) ਮਹੋਦਰ ਆਦਿਕ ਯੋਧੇ। (ਖੱਗ) ਤੀਰਾਂ (ਤਲਵਾਰਾਂ) ਨਾਲ ਧੀਰਜ ਧਰ ਕੇ (ਹਠੇ) ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ (ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ) ਖਲੋਤੇ॥੪੪੫॥

ਮੋਹਣੀ ਛੰਦ॥

ਢਲਹੱਲ ਸੁਢਲੀ ਢੋਲਾਣੰ॥ ਰਣ ਰੰਗ ਅਭੰਗ ਕਲੋਲਾਣੰ॥

ਭਣਣੰਕ ਸੁ ਨੱਦੰ ਨਾਫੀਰੰ॥ ਬਰਣੰਕ ਸੁ ਬੱਜੇ ਮੰਜੀਰੰ॥੪੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢੋਲਾਂ ਦੀ ਢਲਹੱਲ (ਧ੍ਰੁਨੀ) (ਢੱਲੀ) ਵੱਜੀ, (ਅਭੰਗ) ਇਕਰਸ ਜੰਗ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ (ਕਲੋਲਾਣੰ) ਨੱਚਦੇ ਹਨ। ਨਫੀਰੀਆਂ ਭਣਣੰਕ (ਧ੍ਰੁਨੀ ਨਾਲ) (ਸੁ ਨੱਦੰ) ਬੋਲਦੀਆਂ (ਵੱਜਦੀਆਂ, ਸੁਣੀਦੀਆਂ) ਹਨ। ਮੰਜੀਰ (ਛੈਣੇ) ਵਰਣੰਕ (ਧ੍ਰੁਨੀ) ਨਾਲ ਵੱਜੇ॥੪੪੬॥

ਭਰਣੰਕ ਸੁ ਭੇਰੀ ਘੋਰਾਣੰ॥ ਜਣੁ ਸਾਵਣ ਭਾਦੋ ਮੋਰਾਣੰ॥

ਉੱਛਲਿਯੇ ਪਖਰੇ ਪਾਵੰਗੰ॥ ਮੱਚੇ ਜੁੱਝਾਰੇ ਜੋਧੰਗੰ॥੪੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭੇਰੀ) ਨਗਾਰੇ ਭਰਣੰਕ (ਧ੍ਰੁਨੀ) ਨਾਲ (ਘੋਰਾਣੰ) ਵੱਜੇ (ਬੋਲੇ, ਮਾਨੋ ਸਾਵਣ ਭਾਦਰੋਂ ਦੇ ਮੋਰ ਹਨ। (ਪੱਖਰੇ ਪਾਵੰਗੰ) ਕਾਠੀਆਂ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ ਉੱਛਲੇ। ਲੜਾਕੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗ (ਮੱਚੇ) ਤਪ ਗਏ॥੪੪੭॥

ਸਿੰਧੁਰਿਯੇ ਸੁੰਡੀ ਦੰਤਾਲੇ॥ ਨੱਚੇ ਪੱਖਰਿਯੇ ਮੁੱਛਾਲੇ॥

ਓਰੜਿਯੇ ਸਰਬੰ ਸੈਣਾਯੰ॥ ਦੇਖੰਤ ਸੁ ਦੇਵੰ ਗੈਣਾਯੰ॥੪੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੰਦਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਿੰਧੂਰ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਹੋਏ (ਸੁੰਡੀ) ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲੇ (ਪੱਖਰੀਏ) ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਨੱਚ ਪਏ। ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਉਮਡ ਪਈ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਵਤੇ ਵੇਖਦੇ ਹਨ॥੪੪੮॥

ਝੱਲੈ ਅਵਝੜਿਯੰ ਉੱਝਾੜੰ^੧॥ ਰਣ ਉਠੈ ਬੈਹੈ ਬੱਝਾੜੰ^੨॥

ਘੈ ਘੁੱਮੇ ਘਾਯੰ ਅੱਘਾਯੰ॥ ਭੂਅ ਡਿੱਗੇ ਅੱਧੇ ਅੱਧਾਯੰ॥੪੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਵਝੜ (ਕੁਰਾਹ ਪੈਣ ਵਾਲੇ) ਯੋਧੇ (ਉੱਝਾੜੰ) ਜੰਗ ਦੇ (ਝੱਲੈ) ਪਾਗਲ ਹਨ-ਜੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਉਠਦੇ ਬਹਿੰਦੇ ਅਤੇ (ਬੱਝਾੜੰ) ਬਹੁਤ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਘਾਵਾਂ ਨਾਲ (ਅੱਘਾਯੰ) ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਏ ਹੋਏ (ਘੈ) ਲੜਨ (ਮਰਨ) ਨੂੰ (ਘੁੱਮੇ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਅੱਧੇ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੪੪੯॥

ਰਿਸ ਮੰਡੈ ਛੰਡੈ ਅਉਛੰਡੈ॥ ਹਠਿ ਹੱਸੈ ਕੱਸੈ ਕੇਅੰਡੈ॥

ਰਿਸ ਬਾਹੈ ਗਾਹੈ ਜੋਧਾਣੰ॥ ਰਣ ਰੋਹੈ ਜੋਹੈ ਕ੍ਰੋਧਾਣੰ॥੪੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਿਸ ਮੰਡੈ) ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ (ਅਉ ਛੰਡੈ) ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਠ ਨਾਲ ਹੱਸਦੇ ਅਤੇ (ਕੇਅੰਡੈ) ਧਨੁਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਯੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ (ਬਾਹੈ) ਕਤਾਰਾਂ ਗਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰੋਹੈ) ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ॥੪੫੦॥

ਰਣ ਗੱਜੈ ਸੱਜੈ ਸਸਤ੍ਰਾਣੰ॥ ਧਨੁ ਕਰਖੈ ਬਰਖੈ ਅਸਤ੍ਰਾਣੰ॥

ਦਲ ਗਾਹੈ ਬਾਹੈ ਹਥਿਯਾਰੰ॥ ਰਣ ਰੁੱਝੈ ਲੁੱਝੈ ਲੁੱਝਾਰੰ॥੪੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾਏ ਹੋਏ (ਸੂਰਮੇ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੱਜੇ। ਕਮਾਨਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਅਤੇ ਅਸਤਰ (ਤੀਰਾਂ) ਨੂੰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਫੌਜਾਂ ਗਾਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੁੱਝਾਰ (ਲੜਾਕੂ ਯੋਧੇ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰੁੱਝੈ) ਡਟ ਕੇ (ਲੁੱਝੈ) ਲੜਦੇ ਹਨ॥੪੫੧॥

ਭਟ ਭੇਦੇ ਛੇਦੇ ਬਰਮਾਯੰ॥ ਭੂਅ ਡਿੱਗੇ ਚਉਰੰ ਚਰਮਾਯੰ॥

ਉੱਘੈ ਜਣੁ ਨੇਜੇ ਮਤਵਾਲੇ॥ ਚੱਲੇ ਜਯੋਂ ਰਾਵਲ ਜੱਟਾਲੇ॥੪੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਰਮ) ਸੰਜੋਆਂ ਦੇ (ਛੇਦੇ) ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਯੋਧੇ ਵੀ (ਭੇਦੇ) ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਗਏ, ਚੌਰ ਤੇ ਢਾਲਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਮਤਵਾਲਿਆਂ (ਦੀਵਾਨਿਆਂ) ਨੇ ਨੇਜੇ (ਉੱਘੈ) ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ (ਜਣੁ^੩) ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਟਾਂ ਵਾਲੇ (ਰਾਵਲ) ਯੋਗੀ ਤੁਰਦੇ ਹਨ॥੪੫੨॥

ਹੱਠੇ ਤਰਵਰਿਯੇ ਹੰਕਾਰੰ॥ ਮੱਚੇ ਪੱਖਰਿਯੇ ਸੂਰਾਰੰ॥

ਅੱਕੁੜਿਯੰ ਵੀਰੰ ਐਠਾਲੇ॥ ਤਨ ਸੋਹੇ ਪੜੀ ਪੜਾਲੇ॥੪੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ (ਹੱਠੇ) ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ (ਹੰਕਾਰੰ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ (ਸੂਰਾਰੰ- ਸੂਰਾਰਿ) ਦੈਂਤ ਘੋੜ ਸਵਾਰ (ਮੱਚੇ) ਭਖ ਪਏ। (ਐਠਾਲੇ) ਆਕੜਾਂ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਆਕੜ ਪਏ। (ਤਨ) ਨਾਲ (ਤਣੇ

^੧ ਪਾਠ- ਅਵਝੜੀਯੰ ਅਉਝਾੜੰ

^੨ ਪਾਠ- ਬਾਬਾੜੰ

^੩ 'ਜਣੁ' ਸ਼ਬਦ ਤਕੀਆ-ਕਲਾਮ ਹੈ।

ਹੋਏ) (ਪੜ੍ਹੀ) ਤੀਰ ਸੋਂਹਦੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- (ਪੜ੍ਹਾਲੇ) ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ (ਫਲੇ ਫੁੱਲੇ) (ਪੜ੍ਹ) ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਵਾਂਗ ਸਰੀਰ ਸੋਂਹਦੇ ਹਨ)॥੪੫੩॥

ਨਵ ਨਾਮਕ ਛੰਦ॥

ਤਰ ਭਰ ਪਰ ਸਰ॥ ਨਿਰਖਤ ਸੁਰ ਨਰ॥

ਹਰ ਪੁਰ ਪੁਰ ਸੁਰ॥ ਨਿਰਖਤ ਬਰ ਨਰ॥੪੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਰ) ਬਹੁਤ (ਭਰ) ਪੂਰਨ ਤੀਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। (ਹਰ ਪੁਰ) ਸ਼ਿਵਪੁਰੀ (ਲੰਕਾ) ਤੀਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ। ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਨਰ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਵੇਖਦੇ ਹਨ॥੪੫੪॥

ਬਰਖਤ ਸਰਬਰ॥ ਕਰਖਤ ਧਨ ਕਰ॥

ਪਰਹਰ ਪੁਰ ਕਰ॥ ਨਿਰਖਤ ਬਰ ਨਰ॥੪੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੰਗੇ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ (ਕਰਖਤ) ਖਿੱਚਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਧਨੁਸ਼ਾਂ (ਕਰ) ਤੋਂ। (ਕਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਰ) (ਪੁਰ) ਪੂਰੇ (ਭਰ) ਕੇ (ਪਰਹਰ) ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ (ਸੂਰਮਾ) ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ॥੪੫੫॥

ਸਰਬਰ ਧਰ ਕਰ॥ ਪਰ ਹਰ ਪੁਰ ਸਰ॥

ਪਰਖਤ ਉਰ ਨਰ॥ ਨਿਸਰਤ ਉਹਿ ਧਰ॥੪੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਤਮ ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ (ਧਨੁਸ਼ਾਂ) ਵਿੱਚ ਤੀਰ (ਪੁਰ) ਭਰ ਕੇ (ਪਰਹਰ) ਚਲਾਏ ਹੋਏ। ਨਰ (ਯੋਧਿਆਂ) ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਪਰਖਤ) ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ (ਦੂਜੇ) ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੪੫੬॥

ਉਝਰਤ ਜੁਝ ਕਰ॥ ਬਿਝੁਰਤ ਜੁਝ ਨਰ॥

ਹਰਖਤ ਮਸਹਰ॥ ਬਰਖਤ ਸਿਤ ਸਰ॥੪੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹ (ਜੁਝ ਕਰ) ਯੋਧੇ (ਉਝਰਤ) ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਬੰਦੇ ਲੜ ਕੇ (ਬਿਝੁਰਤ) ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। ਮਾਸਾਹਾਰੀ (ਜੀਵ) ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (ਸਿਤ) ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ॥੪੫੭॥

ਝੁਰ ਝਰ ਕਰ ਕਰ॥ ਡਰ ਡਰ ਧਰਹਰ॥

ਹਰ ਬਰ ਧਰ ਕਰ॥ ਬਿਹਰਤ ਉਠ ਨਰ॥੪੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਝਰ) ਕਈ ਝੂਰ ਕੇ (ਕਰ ਕਰ) ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਡਰ ਡਰ ਕੇ (ਧਰ ਹਰ) ਕੰਬਦੇ ਹਨ। ਉੱਤਮ (ਹਰ) ਧਨੁਸ਼ ਫੜ ਕੇ, ਬੰਦੇ ਉੱਠ ਕੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ॥੪੫੮॥

ਉਚਰਤ ਜਸ ਨਰ॥ ਬਿਚਰਤ ਧਸਿ ਨਰ॥

ਬਰਕਤ ਨਰ ਹਰ॥ ਬਰਖਤ ਭੁਆ ਪਰ॥੪੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉਚਰਤ ਜਸ ਨਰ) ਬੰਦੀ ਜਨ ਨਰ (ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ) ਧਸ ਕੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਨਰ ਹਰ) ਰਾਜੇ ਕੰਬਦੇ ਹਨ। (ਪਰ) ਤੀਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ॥੪੫੯॥

ਤਿਲਕਤੀਆ ਛੰਦ॥

ਚਟਾਕ ਚੋਟੈ॥ ਅਟਾਕ ਓਟੈ॥ ਝੜਾਕ ਝੜੈ॥ ਤੜਾਕ ਤੜੈ॥੪੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਈ) (ਚਟਾਕ) ਝਟਪਟ ਚੋਟਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। (ਕਈ) (ਅਟਾਕ- ਅਟਕ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ) ਢਾਲਾਂ (ਓਟੈ) ਅੱਗੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। (ਝੜੈ) ਸਮੁਦਾਇ ਵਿੱਚੋਂ (ਝੜਾਕ) ਲੜਾਕੂਆਂ ਨੂੰ (ਤੜਾਕ) ਉਸੇ ਵੇਲੇ (ਤੜੈ) ਵੇਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ॥੪੬੦॥

ਫਿਰੰਤ ਹੂਰੰ॥ ਬਰੰਤ ਸੂਰੰ॥ ਰਣੰਤ ਜੋਹੰ॥ ਉਠੰਤ ਕ੍ਰੋਹੰ॥੪੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੂਰਾਂ ਸੂਰਮੇ ਵਰਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਰਣੰ- ਰਣ ਕਰਤਾ) ਯੋਧੇ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉੱਠਦੇ ਹਨ॥੪੬੧॥

ਭਰੰਤ ਪੜ੍ਹੰ॥ ਤੁਟੰਤ ਅੜ੍ਹੰ॥ ਝੜੰਤ ਅਗਨੰ॥ ਜਲੰਤ ਜਗਨੰ॥੪੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪੜ੍ਹੀ) ਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਭਰਨ ਵਾਲੇ (ਧਨੁਸ, ਭੱਥੇ) ਅਤੇ (ਅੜ੍ਹੰ- ਅਸਤਰ) ਤੀਰ ਟੁੱਟਦੇ (ਛੁੱਟਦੇ, ਚਲਦੇ) ਹਨ। (ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ) ਅੱਗ ਝੜਦੀ ਹੈ (ਮਾਨੋ ਕਿ) (ਜਗਨੰ) ਜੁਗਨੂੰ (ਜਲੰਤ) ਚਮਕਦੇ ਹਨ॥੪੬੨॥

ਤੁਟੰਤ ਖੋਲੰ॥ ਜੁਟੰਤ ਟੋਲੰ॥ ਖਿਮੰਤ ਖੱਗੰ॥ ਉਠੰਤ ਅੱਗੰ॥੪੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਟੋਲੰ) ਸਭ ਦੇ (ਜੁਟੰਤ) ਲੜਨ ਨਾਲ (ਖੋਲੰ) ਟੋਪੀਆਂ (ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ, ਜੋ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਜੋਆਂ) ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਖੜਗਾਂ ਦੇ (ਖਿਮੰਤ) ਚਮਕਦਿਆਂ ਅੱਗ (ਚਿਣਗਾਂ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ॥੪੬੩॥

ਚਲੰਤ ਬਾਣੰ॥ ਰੁਕੰ ਦਿਸਾਣੰ॥ ਪਪਾਤ ਸਸੜੰ॥ ਅਘਾਤ ਅਸੜੰ॥੪੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਸਤਰ (ਪਪਾਤ) ਗਿਰਦੇ ਹਨ। (ਅਸੜੰ) ਤੀਰਾਂ (ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ (ਘਾਤ) ਮਾਰਦੇ ਹਨ॥੪੬੪॥

ਖਹੰਤ ਖੜ੍ਹੀ॥ ਭਿਰੰਤ ਅੜ੍ਹੀ॥ ਬੁਠੰਤ ਬਾਣੰ॥ ਖਿਵੈ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ॥੪੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖੱਤਰੀ ਖਹਿੰਦੇ (ਲੜਦੇ, ਝਗੜਦੇ) ਹਨ। (ਅੜ੍ਹੀ) ਖਾਣ ਵਾਲੇ (ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣ- ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਜ਼ਾਲਿਮ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਤਲਵਾਰਾਂ (ਖਿਵੈ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ॥੪੬੫॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਲੁੱਥ ਜੁੱਥ ਬਿੱਥੁਰ ਰਹੀ ਰਾਵਣ ਰਾਮ ਬਿਰੁੱਧ॥

ਹਤਯੋ ਮਹੋਦਰ ਦੇਖ ਕਰ ਹਰਿ ਅਰਿ ਫਿਰਯੋ ਸਕੁੱਧ॥੪੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ (ਬਿਰੁੱਧ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਜੁੱਥ) ਸਮੂਹ ਲੋਥਾਂ (ਬਿੱਥੁਰ) ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। (ਮੰਤ੍ਰੀ) ਮਹੋਦਰ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਵੇਖ ਕੇ (ਹਰਿ ਅਰਿ- ਇੰਦਰ ਦਾ ਵੈਰੀ) ਇੰਦਰਜੀਤ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਫਿਰਯੋ) ਫੇਰ ਆਇਆ (ਮੁੜਿਆ, ਘੁੰਮਿਆ)॥੪੬੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਮਹੋਦਰ ਮੰਤ੍ਰੀ ਬਧਯ ਯਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੧

ਅਥ ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਸਿਰਖਿੰਡੀ ਛੰਦ॥

ਜੁੱਟੇ ਵੀਰ ਜੁੱਝਾਰੇ ਧੱਗਾਂ ਵੱਜੀਆਂ॥ ਬੱਜੇ ਨਾਦ ਕਰਾਰੇ ਦਲਾਂ ਮੁਸ਼ਾਹਦਾ॥

ਲੁੱਝੇ ਕਾਰਣਯਾਰੇ ਸੰਘਰ ਸੂਰਮੇ॥ ਵੁੱਠੇ ਜਾਣੁ ਡਰਾਰੇ ਘਣਿਯਰ ਕੈਬਰੀ॥੪੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਹੁਣ ਇੰਦਰਜੀਤ (ਮੇਘਨਾਦ) ਦਾ ਜੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਧੱਗਾਂ) ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵੱਜਣ ਨਾਲ (ਜੁੱਝਾਰੇ) ਲੜਾਕੂ ਯੋਧੇ ਜੁੱਟ ਪਏ। (ਦੋਹਾਂ) (ਕਰਾਰੇ) ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ (ਨਾਦ) ਵਾਜੇ ਵੱਜ ਪਏ, ਫੌਜਾਂ ਦਾ (ਮੁਸ਼ਾਹਦਾ) ਵਿਖਾਵਾ (ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ) ਕੀਤਾ। (ਸੰਘਰ) ਯੁੱਧ ਨੂੰ (ਕਾਰਣਯਾਰੇ) ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ (ਲੁੱਝੇ) ਲੜੇ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਕੈਬਰੀ) ਤੀਰਾਂ ਦੇ (ਡਰਾਰੇ) ਭਿਆਨਕ (ਘਣੀਅਰ) ਬੱਦਲ ਵਰ੍ਹੇ ਹਨ॥੪੬੭॥

ਵੱਜੇ ਸੰਗਲਿਯਾਲੇ ਹਾਠਾਂ ਜੁੱਟੀਆਂ॥ ਖੇਤ ਬਹੇ ਮੁੱਛਾਲੇ ਕਹਰ ਤਤਾਰਚੇ॥

ਡਿੱਗੇ ਵੀਰ ਜੁੱਝਾਰੇ ਹੂਗਾਂ ਫੁੱਟੀਆਂ॥ ਬਕੇ ਜਾਣੁ ਮਤਵਾਲੇ ਭੰਗਾਂ ਖਾਇਕੈ॥੪੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਗਲਾਂ ਵਾਲੇ (ਨਗਾਰੇ) ਵੱਜੇ ਅਤੇ (ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ) (ਹਾਠਾਂ) ਕਤਾਰਾਂ ਜੁੱਟ ਪਈਆਂ। ਕਹਿਰ (ਦਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) (ਮੁੱਛਾਲੇ) ਅਣਿਆਲੇ (ਤਤਾਰਚੇ) ਤੀਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਚੱਲੇ। ਲੜਾਕੂ ਯੋਧੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ (ਹੂਗਾਂ) ਹੂੰ ਹੂੰ ਦੀਆਂ ਧੁੰਨੀਆਂ (ਫੁੱਟੀਆਂ) ਨਿਕਲੀਆਂ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਭੰਗਾਂ ਪੀ ਕੇ ਮਸਤਾਨੇ (ਦੀਵਾਨੇ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੪੬੮॥

ਉਰੜਏ ਹੰਕਾਰੀ ਧੱਗਾਂ ਵਾਇਕੈ॥ ਵਾਹਿ ਫਿਰੇ ਤਰਵਾਰੀ ਸੂਰੇ ਸੂਰਿਆਂ॥

ਵਗੇ ਰਤੁ ਝਲਾਰੀ ਝਾੜੀ ਕੈਬਰੀ॥ ਪਾਈ ਧੂਮ ਲੁਝਾਰੀ ਰਾਵਣ ਰਾਮ ਦੀ॥੪੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ ਅਭਿਮਾਨੀ (ਯੋਧੇ) ਉਮਡ ਪਏ। ਸੂਰਮੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਾਹੁੰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਝਾੜੀ) ਚਲਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ (ਕੈਬਰੀ) ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਝਲਾਰਾਂ (ਦੀਆਂ ਨਸਾਰਾਂ) ਵਾਂਗ ਲਹੂ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਵਣ ਅਤੇ ਰਾਮ ਦੀ (ਲੁਝਾਰੀ) ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ (ਧੂਮ- ਧੁੰਮ) ਰੌਲੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ॥੪੬੯॥

^੧ ਏਥੇ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ੧੨ ਅੰਗ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਚੋਬੀ ਧਉਂਸ ਵਜਾਈ ਸੰਘਰੁ ਮੱਚਿਆ॥ ਬਾਹਿ ਫਿਰੈ ਵੈਰਾਈ ਤੁਰੇ ਤਤਾਰਚੇ॥
ਹੂਰਾਂ ਚਿੱਤ ਵਧਾਈ ਅੰਬਰ ਪੂਰਿਆ॥ ਜੋਧਿਯਾਂ ਦੇਖਣ ਤਾਈ ਹੂਲੇ ਹੋਈਆਂ॥੪੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਧੌਂਸਿਆਂ 'ਤੇ ਚੋਬਾਂ (ਵਜਾਈ) ਮਾਰੀਆਂ ਕਿ ਜੰਗ ਭਖ ਪਿਆ ਹੈ। ਵੈਰੀ (ਤੁਰੇ) ਘੋੜੇ ਅਤੇ (ਤਤਾਰਚੇ) ਤੀਰ ਵੈਰੀ (ਬਾਹਿ) ਵਾਹੁੰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਪਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ (ਵਧਾਰੀ) ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਗਈ (ਹੂਰਾਂ ਨਾਲ) ਆਕਾਸ਼ ਭਰ ਗਿਆ। ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ (ਹੂਲੇ) ਦੁਆਲੇ ਹੋਈਆਂ (ਹੋਈਆਂ) ਹਨ॥੪੧੦॥

ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ॥

ਇੰਦ੍ਰਾਰਿ ਵੀਰ ਕੁਪਜੋ ਕਰਾਲ॥ ਮੁਕਤੰਤ ਬਾਣ ਗਹਿ ਧਨੁ ਬਿਸਾਲ॥
ਬਰਕੰਤ ਲੁੱਥ ਫਰਕੰਤ ਬਾਹ॥ ਜੁਝੰਤ ਸੂਰ ਅੱਛਰੈ ਉਛਾਹ॥੪੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਿਆਨਕ ਇੰਦਰ ਦਾ ਵੈਰੀ (ਮੇਘਨਾਦ) ਯੋਧਾ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਧਨੁਸ਼ ਫੜਕੇ (ਬਿਸਾਲ) ਬਹੁਤ ਤੀਰ (ਮੁਕਤੰਤ) ਛੱਡਦਾ ਸੀ। (ਲੁੱਥ) ਧੜ ਹਿੱਲਦਾ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਫਰਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਪਸਰਾ ਦੇ (ਉਛਾਹ) ਸ਼ੌਂਕੀ ਯੋਧੇ ਲੜਦੇ (ਮਰਦੇ) ਸਨ॥੪੧੧॥

ਚਮਕੰਤ ਚਕ੍ਰ ਸਰਖੰਤ ਸੇਲ॥ ਜੁੱਮੇ ਜਟਾਲ ਜਣੁ ਗੰਗ ਮੇਲ॥
ਸੰਘਰੇ ਸੂਰ ਅੱਘਾਇ ਘਾਇ॥ ਬਰਖੰਤ ਬਾਣ ਚੜਿ ਚਉਪ ਚਾਇ॥੪੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੱਕਰ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਅਤੇ ਨੇਜੇ (ਸਰਖੰਤ) ਚੱਲਦੇ ਸਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਜਟਾਂ ਵਾਲੇ (ਯੋਗੀ) ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੇਲੇ (ਕੁੰਭ ਪਰਵ) ਲਈ (ਜੁੱਮੇ) ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। (ਅੱਘਾਇ) ਨਿਰਜ਼ਖਮ (ਤੰਦੁਰਸਤ) ਸੂਰਮੇ (ਘਾਇ) ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨੇ (ਸੰਘਰੇ) ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਚਾਅ ਖੁਸ਼ੀ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ (ਯੋਧੇ) ਤੀਰ ਵਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੪੧੨॥

ਸੱਮੁਲੇ ਸੂਰ ਆਰੁਹੇ ਜੰਗਾ॥ ਬਰਖੰਤ ਬਾਣ ਬਿਖ ਧਰ ਸੁਰੰਗ॥
ਨਭਿ ਹੈ ਅਲੋਪ ਸਰ ਬਰਖ ਧਾਰ॥ ਸਭ ਉਚ ਨੀਚ ਕਿੰਨੇ ਸੁਮਾਰ॥੪੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਨੂੰ (ਆਰੁਹੇ) ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ (ਸੱਮੁਲੇ) ਵੇਖੇ (ਜਾਣੇ, ਗਿਣੇ)। (ਬਿਖਧਰ) ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਰੰਗ (ਢੰਗ) (ਸੁ) ਵਰਗੇ ਤੀਰ ਵਰਸਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰ੍ਹਾਈ। (ਉਚ ਨੀਚ) ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਸਾਰੇ ਹੀ (ਸੁਮਾਰ) ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੪੧੩॥

ਸਬ ਸਸਤ੍ਰੁ ਅਸਤ੍ਰੁ ਬਿਦਯਾ ਪ੍ਰਬੀਨ॥ ਸਰ ਧਾਰ ਬਰਖ ਸਰਦਾਰ ਚੀਨ॥
ਰਘੁਰਾਜ ਆਦਿ ਮੋਹੇ^੨ ਸੁ ਬੀਰ॥ ਦਲ ਸਹਿਤ ਭੂਮਿ ਡਿੱਗੇ ਅਧੀਰ॥੪੧੪॥

^੧ ਪਾਠ- 'ਆਰੁਹੇ ਜੰਗ' (ਜੰਗ ਦੇ ਆਹਰ (ਉੱਦਮ) ਵਾਲੇ)
^੨ ਪਾਠ- ਸੋਹੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਨਿਪੁੰਨ (ਚਤੁਰ, ਪੂਰਾ ਜਾਣੂ, ਮੇਘਨਾਦ) ਸੀ। ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਆਦਿਕ ਸੂਰਮੇ (ਮੌਹੇ) ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜੋ (ਅਧੀਰ) ਧੀਰਜ ਰਹਿਤ (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਸਮੇਤ ਫੌਜ ਦੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ॥੪੭੪॥

**ਤਬ ਕਹੀ ਦੂਤ ਰਾਵਣਹਿ ਜਾਇ॥ ਕਪਿ ਕਟਕ ਆਜੁ ਜੀਤਯੋ ਬਨਾਇ॥
ਸਿਯ ਭਜਹੁ ਆਜੁ ਹੈ ਕੈ ਨਿਚੀਤ॥ ਸੰਘਰੇ ਰਾਮ ਰਣ ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ॥੪੭੫॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਦੂਤ ਨੇ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹੀ ਕਿ ਅੱਜ ਬਾਂਦਰ ਦਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਅੱਜ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਭੇਗੋ। ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ (ਮੇਘਨਾਦ) ਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ (ਸੰਘਰੇ) ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ॥੪੭੫॥

**ਤਬ ਕਹੇ ਬੈਣ ਤ੍ਰਿਜਟੀ^੧ ਬੁਲਾਇ॥ ਰਣ ਮ੍ਰਿਤਕ ਰਾਮ ਸੀਤਹਿ ਦਿਖਾਇ॥
ਲੈ ਗਈ ਨਾਥ ਜਹਿੰ ਗਿਰੇ ਖੇਤ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਮਾਰ ਸਿੰਘ ਜਯੋ ਸੁਪਤ ਅਚੇਤ॥੪੭੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਤ੍ਰਿਜਟੀ (ਤਿੰਨ ਜਟਾਂ ਵਾਲੀ, ਤਿਹਰੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਾਲੀ) ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਵਚਨ ਕਹੇ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਮ੍ਰਿਤਕ) ਮਰੇ ਹੋਏ ਰਾਮ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵਿਖਾ। (ਤ੍ਰਿਜਟੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ) ਜਿੱਥੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਜੀ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ (ਓਥੇ) ਲੈ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ (ਮ੍ਰਿਗ) ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ੇਰ (ਅਚੇਤ) ਨਿਚਿੰਤ (ਬੇਸੁੱਧ) ਸੌਂਦਾ ਹੈ॥੪੭੬॥

ਸਿਯ ਨਿਰਖ ਨਾਥ ਮਨ ਮਹਿ ਰਿਸਾਨ॥ ਦਸ ਅਉਰ ਚਾਰ ਬਿਦਯਾ ਨਿਧਾਨ॥

ਪਤ ਨਾਗ ਮੰਤ੍ਰੁ ਸੰਘਰੀ ਪਾਸ॥ ਪਤਿ ਭ੍ਰਾਤ ਜਯਾਇ ਚਿਤ ਭਯੋ ਹੁਲਾਸ॥੪੭੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਾਥ) ਪਤੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੀਤਾ ਮਨ ਵਿੱਚ (ਰਿਸਾਨ) ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਈ-(ਜੋ ਸੀਤਾ) ਚੌਦਾਂ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ। (ਗਾਰੁੜੂ) ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨਾਗਪਾਸ (ਸੰਘਰੀ) ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਭਰਾ (ਦੇਵਰ, ਲਛਮਨ) ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਕੇ (ਸੀਤਾ ਦੇ) ਚਿੱਤ ਨੂੰ (ਹੁਲਾਸ) ਆਨੰਦ ਹੋਇਆ॥੪੭੭॥

ਸਿਯ ਗਈ ਜਗੇ ਅੰਗਰਾਇ ਰਾਮ॥ ਦਲ ਸਹਿਤ ਭ੍ਰਾਤ ਜੁਤ ਧਰਮ ਧਾਮ॥

ਬੱਜੇ ਸੁ ਨਾਦਿ ਗੱਜੇ ਸੁ ਬੀਰ॥ ਸੱਜੇ ਹਥਯਾਰ ਭੱਜੇ ਅਧੀਰ॥੪੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ (ਅੰਗਰਾਇ) ਉੱਸਲਵੱਟ ਲੈ ਕੇ (ਜਗੇ) ਉੱਠ ਪਏ। ਫੌਜ ਸਮੇਤ, ਭਰਾ ਸਮੇਤ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵਾਸ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ)। ਉੱਤਮ (ਨਾਦਿ) ਵਾਜੇ (ਸੰਖ) ਵੱਜੇ, ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ। ਹਥਿਆਰ ਸਾਜ ਲਏ (ਅਧੀਰ) ਕਾਇਰ ਭੱਜ ਗਏ॥੪੭੮॥

^੧ ਪਾਠ- ਕਰ

^੨ ਇਹ ਰਾਵਣ, ਕੁੰਭਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸੀਤਾ ਪਾਸ ਅਸ਼ੋਕ ਵਾਟਿਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸੁ ਮਲੇ ਸੂਰ ਸਰ ਬਰਖ ਜੁੱਧ॥ ਹਨ ਸਾਲ ਤਾਲ ਬਿਕ੍ਰਾਲ ਕੁੱਧ॥

ਤਜਿ ਜੁੱਧ ਸੁੱਧ ਸੂਰ ਮੇਘ ਧਰਣ॥ ਬਲ ਗਯੋ ਨਿਕੁੰਭਲਾ ਹੋਮ ਕਰਣ॥੪੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਾ ਕੇ ਚੰਗੇ ਸੂਰਮੇ ਵੀ (ਮਲੇ) ਦਲ (ਨਾਸ ਕਰ) ਦਿੱਤੇ। ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਸਾਲ ਅਤੇ ਤਾਲ (ਬ੍ਰਿਛ) (ਹਨ) ਮਾਰ ਕੇ। (ਮੇਘ) ਬੱਦਲ ਦੀ (ਸੂਰ) ਧੂਨੀ ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ (ਮੇਘਨਾਦ) (ਸੁੱਧ) ਠੀਕ ਜੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਿਕੁੰਭਲਾ^੧ (ਦੇਵੀ) ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਵਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੪੭੯॥

ਲਘੁ ਬੀਰ ਤੀਰ ਲੰਕੇਸ ਆਨ॥ ਇਮ ਕਹੈ ਬੈਣ ਤਜਿ ਭ੍ਰਾਤ ਕਾਨ॥

ਆਇ ਹੈ ਸੱਤੁ ਇਹ ਘਾਤ ਹਾਥ॥ ਇੰਦ੍ਰਾਰਿ ਬੀਰ ਅਰਿਬਰ ਪ੍ਰਮਾਥ॥੪੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲੰਕੇਸ਼) ਰਾਵਣ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਨੇ (ਸ੍ਰੀ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਲਛਮਨ) ਪਾਸ ਆ ਕੇ। ਭਰਾ (ਰਾਵਣ) ਦੀ ਕਾਨ (ਸ਼ਰਮ, ਲਿਹਾਜ) ਛੱਡ ਕੇ ਇਓਂ ਵਾਕ ਕਹੇ। ਕਿ (ਸੱਤੁ) ਵੈਰੀ (ਮੇਘਨਾਦ) (ਇਹ ਘਾਤ) ਏਸ ਦਾਅ ਨਾਲ ਹੱਥ ਆਵੇਗਾ। ਇੰਦਰ ਦਾ ਵੈਰੀ (ਇੰਦਰਜੀਤ) (ਬਰ ਪ੍ਰਮਾਥ) ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉੱਤਮ (ਬੀਰ ਅਰਿ) ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੂਰਮਾ ਹੈ॥੪੮੦॥

ਨਿਜ ਮਾਸ ਕਾਟ ਕਰ ਕਰਤ ਹੋਮ॥ ਬਰਹਰਤ ਭੂਮਿ ਅਰ ਚਕਿਤ ਬਯੋਮ॥

ਤਹ ਗਯੋ ਰਾਮ ਭ੍ਰਾਤਾ ਨਿਸੰਗ॥ ਕਰ ਧਰੇ ਧਨੁਖ ਕਟਿ ਕਸਿ ਨਿਖੰਗ॥੪੮੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਪਣਾ ਮਾਸ ਵੱਢ ਕੇ ਹਵਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਜਿਸ ਤੋਂ) ਜਮੀਨ ਕੰਬਦੀ ਅਤੇ (ਬਯੋਮ) ਆਕਾਸ਼ (ਆਕਾਸ਼ਚਾਰੀ, ਦੇਵਤੇ) (ਚਕਿਤ) ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਉੱਥੇ (ਰਾਮ ਭ੍ਰਾਤਾ) ਲਛਮਣ ਗਇਆ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਧਨੁਸ਼ ਅਤੇ ਲੱਕ ਨਾਲ (ਨਿਖੰਗ) ਭੱਥਾ ਕੱਸ ਕੇ॥੪੮੧॥

ਚਿੰਤੀ ਸੁਚਿੱਤ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਚੰਡ॥ ਅਰਿ ਹਣਯੋ ਬਾਣ ਕੀਨੋ ਦੁਖੰਡ॥

ਰਿਪੁ ਫਿਰੇ ਮਾਰ ਦੁੰਦਭਿ ਬਜਾਇ॥ ਉਤ ਭਯੋ ਦੈਤਯ ਦਲਪਤਿ ਜੁਝਾਇ॥੪੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚਿੱਤ (ਪ੍ਰਚੰਡ) ਤੇਜਮਈ (ਚੰਡਿਕਾ) ਦੇਵੀ (ਚਿੰਤੀ) ਸਿਮਰੀ। (ਅਰਿ) ਵੈਰੀ (ਮੇਘਨਾਦ) ਨੂੰ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਟੁੱਕੜੇ (ਭਾਵ- ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਅੱਡ ਅੱਡ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੈਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਅਤੇ (ਫਤਹ ਦਾ) ਧੌਂਸਾ ਵਜਾ ਕੇ (ਲਛਮਣ ਜੀ) ਮੁੜ ਆਏ। ਓਧਰ ਦੈਂਤ ਵੀ (ਦਲਪਤਿ) ਸੈਨਾਪਤੀ (ਮੇਘਨਾਦ) ਨੂੰ (ਜੁਝਾਇ) ਮਰਵਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ॥੪੮੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਬਧਹ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੨

^੧ ਲੰਕਾ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਗੁਫਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਭਦ੍ਰਕਾਲੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਨਿਕੁੰਭਲਾ' ਹੈ।

^੨ ਅਧਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਏਥੇ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ੧੩ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਥ ਅਤਿਕਾਇ ਦੈਤਜ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਸੰਗੀਤ ਪਧਿਸ੍ਰੁਕਾ ਛੰਦ॥^੧
ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੋਪ ਕੈ ਦੈਤਜ ਰਾਜ॥ ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੁੱਧ ਕੇ ਸਜਯੋ ਸਾਜ॥
ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੀਰ ਬੁੱਲੇ ਅਨੰਤ॥ ਰਾਗੜਦੰਗ ਰੋਸ ਰੋਹੇ ਦੁਰੰਤ॥੪੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੈਤ ਰਾਜ) ਰਾਵਣ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਕੇ, ਜੰਗ ਦਾ ਸਾਜੋ ਸਮਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਬੇਅੰਤ ਯੋਧੇ ਬੁਲਾਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ (ਰੋਹੇ) ਭਰ ਗਏ (ਲਾਲੇ ਲਾਲ ਹੋ ਗਏ)॥੪੮੩॥

ਪਾਗੜਦੰਗ ਪਰਮ ਬਾਜੀ ਬੁਲੰਤ॥ ਚਾਗੜਦੰਗ ਚਤੁਰ ਨਟ ਜਯੋ ਕੁਦੰਤ॥

ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੂਰ ਕੱਢੇ ਹਬਯਾਰ॥ ਆਗੜਦੰਗ ਆਨ ਬੱਜੇ ਜੁਝਾਰ॥੪੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੱਡੇ ਘੋੜੇ ਬੋਲਦੇ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਨਟ ਵਾਂਗ ਕੁੱਦਦੇ ਸਨ, (ਕੂਰ) ਭਿਆਨਕ ਹਥਿਆਰ ਕੱਢ ਕੇ, ਯੋਧੇ ਆ ਵੱਜੇ (ਲੜੇ)॥੪੮੪॥

ਰਾਗੜਦੰਗ ਰਾਮ ਸੈਨਾ ਸਕੁੱਧ॥ ਜਾਗੜਦੰਗ ਜ੍ਯਾਨ ਜੁੱਝੰਤ ਜੁੱਧ॥

ਨਾਗੜਦੰਗ ਨਿਸਾਣ ਨਵ ਸੈਨ ਸਾਜ॥ ਮਾਗੜਦੰਗ ਮੂੜ ਮਕਰਾਛ ਗਾਜ॥੪੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ 'ਚੋਂ (ਜ੍ਯਾਨ) ਸੂਰਮੇ ਜੰਗ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਅਤੇ (ਨਿਸਾਣ) ਝੰਡੇ (ਨਗਾਰੇ) ਸਜਾ ਕੇ, ਮੂਰਖ ਮਕਰਾਛ (ਨਾਮੇ ਯੋਧਾ) ਗੱਜਿਆ॥੪੮੫॥

ਆਗੜਦੰਗ ਏਕ ਅਤਿਕਾਇ ਵੀਰ॥ ਰਾਗੜਦੰਗ ਰੋਸ ਦੀਨੋ ਗਹੀਰ॥

ਆਗੜਦੰਗ ਏਕ ਹੁੱਕੇ ਅਨੇਕ॥ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸਿੰਧੁ ਬੇਲਾ ਬਿਬੇਕ॥੪੮੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ ਅਤਿਕਾਇ (ਨਾਮੇ) ਯੋਧਾ, ਗੰਭੀਰ (ਮਹਾਂ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਰਾਵਣ ਨੇ ਭੇਜ) ਦਿੱਤਾ। (ਏਕ) ਕਈ ਅਨੇਕ ਗੱਜੇ, ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ (ਬੇਲਾ) ਕਿਨਾਰਾ (ਬਿਬੇਕ) ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ॥੪੮੬॥

ਤਾਗੜਦੰਗ ਤੀਰ ਛੁੱਟੈ ਅਪਾਰ॥ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੁੰਦ ਬਨਦਲ ਨੁਹਾਰ^੨॥

ਆਗੜਦੰਗ ਅਰਬ ਟੀਡੀ ਪ੍ਰਮਾਨ॥ ਚਾਗੜਦੰਗ ਚਾਰ ਚੀਟੀ ਸਮਾਨ॥੪੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਤੀਰ ਚੱਲੇ, (ਬਨਦਲ) ਬੱਦਲ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ (ਅਨੁਹਾਰ) ਵਾਂਗ। ਅਰਬ (ਬੇਗਿਣਤੀ) ਟਿੱਡੀ (ਦਲ) ਵਾਂਗ, (ਚਾਰ) ਫਿਰਦੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ ਵਾਂਗ॥੪੮੭॥

ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੀਰ ਬਾਹੁੜੇ ਨੇਖ॥ ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੁੱਧ ਅਤਿਕਾਇ ਦੇਖ॥

^੧ ਸੰਗੀਤ ਪਧਿ ਕੇ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਲੀ ੧੮ ਹਨ। ਕਲਕੀ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚ 'ਅਤਿਪਾਪਨ ਤੇ ਜਗ ਛਾਇ ਰਹਯੋ' ਨੂੰ ਪਧਿਸ੍ਰੁਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਲੀ ੧੬ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਚਾਰ ਸਗਣ ਤੋਂ ਤੋਟਕ ਦਾ ਲੱਛਣ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ 'ਅਸਿਤਾ', 'ਕਿਲਕਾ', 'ਤਾਰਕ', 'ਤੋਟਕ' ਅਤੇ 'ਪਧਿਸ੍ਰੁਕਾ' ਨਾਮ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

^੨ ਪਾਠ- ਬਨਦਲ ਅਨੁਆਰ

ਦਾਗੜਦੰਗ ਦੇਵ ਜੈ ਜੈ ਕਹੰਤ॥ ਭਾਗੜਦੰਗ ਭੂਪ ਧਨ ਧਨ ਭਨੰਤ॥੪੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯ) ਅਤਿਕਾਇ ਦਾ ਜੰਗ (ਦੇਖ) ਵੇਖਣ ਨੂੰ (ਨੇਖ- ਅਨੇਕ) ਬੇਅੰਤ ਯੋਧੇ (ਬਾਹੁੜੇ) ਪੁੱਜੇ। ਦੇਵਤੇ ਜੈ ਜੈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਰਾਜੇ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ॥੪੮੮॥

ਕਾਗੜਦੰਗ ਕਹਕ ਕਾਲੀ ਕਰਾਲ॥ ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੂਹ ਜੁੱਗਣਿ ਬਿਸਾਲ॥

ਭਾਗੜਦੰਗ ਭੂਤ ਭੈਰੋ ਅਨੰਤ॥ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸ਼੍ਰੋਣ ਪਾਣੰ ਕਰੰਤ॥੪੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਰਾਉਣੀ ਕਾਲਿਕਾ (ਕਹਕ) ਬੋਲਦੀ ਅਤੇ (ਜੂਹ) ਸਭ (ਬਿਸਾਲ) ਵੱਡੀਆਂ ਯੋਗਣੀਆਂ (ਚੀਲ੍ਹਾਂ, ਬੋਲਦੀਆਂ)। ਬੇਅੰਤ ਭੂਤ ਅਤੇ ਭੈਰੋਂ (ਦੇਵਤੇ), ਲਹੂ ਪੀਣ ਕਰਦੇ ਸਨ॥੪੮੯॥

ਡਾਗੜਦੰਗ ਡਉਰ ਡਾਕਣਿ ਡਹੱਕ॥ ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੂਰ ਕਾਕੰ ਕਹੱਕ॥

ਚਾਗੜਦੰਗ ਚਤੁਰ ਚਾਵੰਡਿ ਚਿਕਾਰ॥ ਭਾਗੜਦੰਗ ਭੂਤ ਡਾਰਤ ਧਮਾਰ॥੪੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਾਇਣਾਂ ਡੌਰੂ (ਡਹੱਕ) ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਂ (ਇੱਲਾਂ) ਭਿਆਨਕ (ਕਹੱਕ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। (ਚਾਵਡੀ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ (ਚਤੁਰ) ਚੰਚਲਤਾ ਨਾਲ ਚੀਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੂਤ (ਧਮਾਰ) ਲੁੱਡੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੪੯੦॥

ਹੋਹਾ ਛੰਦ॥

ਟੁਟੇ ਪਰੇ॥ ਨਵੇ ਮੁਰੇ॥ ਅਸੰ ਧਰੇ॥ ਰਿਸੰ ਭਰੇ॥੪੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਰੇ) ਤੀਰ ਤਾਂ ਟੁੱਟ ਗਏ (ਪਰ) (ਵੇ) ਉਹ ਨਾ ਮੁੜੇ। (ਅਸੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਫੜ ਕੇ। ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਭਰ ਗਏ॥੪੯੧॥

ਛੂਟੇ ਸਰੰ॥ ਚਕੜੇ ਹਰੰ॥ ਰੁਕੀ ਦਿਸੰ॥ ਚਪੇ ਕਿਸੰ॥੪੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਚੱਲੇ। (ਹਰੰ) ਸ਼ਿਵ ਵੀ (ਚਕਿਯੋ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਸੇ ਰੁਕ ਗਏ। (ਕਿਸੰ- ਕੀਸ) ਬਾਂਦਰ (ਚਪੇ) ਖਿਝ ਗਏ॥੪੯੨॥

ਛੂਟੇ ਸਰੰ॥ ਰਿਸੰ ਭਰੰ॥ ਗਿਰੈ ਭਟੰ॥ ਜਿਮੰ ਅਟੰ॥੪੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯ) ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਭਰਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਤੀਰ ਚੱਲੇ। ਸੂਰਮੇ (ਅਟੰ) ਅਟਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗੇ॥੪੯੩॥

ਘੁਮੇ ਘਯੰ॥ ਭਰੇ ਭਯੰ॥ ਚਪੇ ਚਲੇ॥ ਭਟੰ ਭਲੇ॥੪੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਯੰ) ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ (ਘੁਮੇ) ਚੱਕਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਡਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। (ਚਪੇ) ਖਿਝ ਕੇ ਤੁਰੇ (ਪੰਜੇ- ਚਪੇੜਾਂ ਚੱਲੀਆਂ)। ਚੰਗੇ ਸੂਰਬੀਰ॥੪੯੪॥

ਰਟੈਂ ਹਰੰ॥ ਰਿਸੰ ਜਰੰ॥ ਰੁਪੇ ਰਣੰ॥ ਘੁਮੇ ਬੁਣੰ॥੪੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਰ) ਸਿਵ (ਸਿਵ) ਬੋਲਦੇ, ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਸੜੇ ਹੋਏ, ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਰੁਪੇ) ਖਲੋਤੇ (ਖਲੋਤੇ) (ਬ੍ਰਣ) ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ॥੪੯੫॥

ਗਿਰੈਂ ਧਰੰ॥ ਹੁਲੈਂ ਨਰੰ॥ ਸਰੰ ਤਛੇ॥ ਕਛੰ ਕਛੇ॥੪੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯ) (ਹੁਲੈਂ) ਚੋਹਬਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- (ਹੁਲੈਂ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ) (ਕਛੰ ਕਛੇ) ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਹੋਏ ਹੋਏ ਵੀ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਛੇ (ਮੁੱਛੇ) ਹਨ॥੪੯੬॥

ਘੁਮੇ ਬ੍ਰਣੰ॥ ਭ੍ਰਮੇ ਰਣੰ॥ ਲਜੰ ਫਸੇ॥ ਕਟੰ ਕਸੇ॥੪੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬ੍ਰਣੰ) ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਘੁੰਮਦੇ (ਭ੍ਰਮੇ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਨੇ ਲੱਕ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੪੯੭॥

ਧੁਕੇ ਧਕੰ॥ ਟੁਕੇ ਟਕੰ॥ ਛੁਟੇ ਸਰੰ॥ ਰੁਕੇ ਦਿਸੰ॥੪੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਧਕਾਧੁਕੀ ਵਿੱਚ (ਟਕੰ) ਵੱਢੇ ਟੁੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੱਲੇ ਹੋਏ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ (ਤਰਫਾਂ) ਰੋਕ ਦਿੱਤੀਆਂ॥੪੯੮॥

ਛੱਪਯ ਛੰਦ॥

ਇੱਕ ਇੱਕਨ ਆਰੁਹੇ ਇੱਕ ਇੱਕਨ ਕਹ ਤੱਕੈ॥

ਇੱਕ ਇੱਕ ਲੈ ਚਲੈ ਇੱਕ ਕਹ ਇੱਕ ਉਚੱਕੈ॥

ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਰ ਬਰਖ ਇੱਕ ਧਨੁ ਕਰਖ ਰੋਸ ਭਰਿ॥

ਇੱਕ ਇੱਕ ਤਰਫੰਤ ਇੱਕ ਭਵ ਸਿੰਧੁ ਗਏ ਤਰਿ॥

ਰਣਿ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਾਵੰਤ ਭਿੜੈਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਹੈ ਬਿੱਝੜੈ॥

ਨਰ ਇੱਕ ਅਨਿਕ ਸਸਤ੍ਰਣ ਭਿੜੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਅਵਝੜ ਝੜੈ॥੪੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਕਈਆਂ 'ਤੇ (ਆਰੁਹੇ) ਚੜ ਗਏ (ਧੁੱਸ ਦੇ ਕੇ ਪੈ ਗਏ), ਕਈ ਕਈਆਂ ਨੂੰ (ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ) ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਕਈਆਂ ਨੂੰ (ਫੜਕੇ) ਲੈ ਤੁਰਦੇ ਹਨ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਈ (ਉਚੱਕੈ) ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਕਈਆਂ ਤੇ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ (ਚਲਾਉਂਦੇ) ਹਨ, ਕਈ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਭਰ ਕੇ ਕਮਾਨਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਈ (ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ) ਤੜਫਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ 'ਚੋਂ ਤਰ (ਭਾਵ- ਮਰ) ਗਏ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ (ਸਾਵੰਤ) ਰਾਜੇ (ਭਿੜੈਂ) ਘੁਲਦੇ ਹਨ, ਇਕੱਲਾ ਇਕੱਲਾ ਹੋ ਕੇ (ਬਿੱਝੜੈ) ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ (ਹਾਰ ਜਾਂਦੇ, ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ) ਹਨ। (ਕਈ) ਇਕੱਲੇ ਬੰਦੇ ਅਨੇਕਾਂ (ਸਤ੍ਰਣ) ਵੈਰੀਆਂ (ਸ) ਨਾਲ ਭਿੜਦੇ ਹਨ, (ਕਈ) ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਅਵਝੜ (ਯੋਧੇ) ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ॥੪੯੯॥

੧* ਸਾਰੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅੰਤਜਾਨਪ੍ਰਾਸ ਸਮ ਨਹੀਂ।

ਇੱਕ ਜੁਝ ਭਟ ਗਿਰੈਂ ਇੱਕ ਬਬਕੰਤ ਮਧਜ ਰਣ॥
 ਇੱਕ ਦੇਵਪੁਰ ਬਸੈ ਇੱਕ ਭਜ ਚਲਤ ਖਾਇ ਬ੍ਰਣ॥
 ਇੱਕ ਜੁੱਝ ਉੱਝੜੇ ਇੱਕ ਵਿੱਝੜੇ ਝਾੜਿ ਅਸਿ॥
 ਇੱਕ ਅਨਿਕ ਬ੍ਰਣ ਝਲੈਂ ਇੱਕ ਮੁਕਤੰਤ ਬਾਣ ਕਸਿ॥
 ਰਣ ਭੂਮਿ ਘੂਮਿ ਸਾਵੰਤ ਮੰਡੈ ਦੀਰਘਕਾਇ ਲਛਮਣ ਪ੍ਰਬਲ॥
 ਖਿਰ ਰਹੇ ਬ੍ਰਿਛ ਉਪਬਨ ਕਿਧੋਂ ਜਣੁ ਉੱਤਰ ਦਿਸ ਚੈ ਅਚਲ॥੫੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ ਸੂਰਮੇ ਤਾਂ ਲੜ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਭਬਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ (ਕਈ) (ਦੇਵਪੁਰ) ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ (ਜਾ) ਵੱਸੇ (ਅਰਥਾਤ- ਮਰ ਗਏ), ਕਈ (ਬ੍ਰਣ) ਸੱਟਾਂ ਖਾ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੜ (ਘੁਲ) ਕੇ (ਉੱਝੜੇ) ਡਿੱਗੇ, ਕਈ (ਅਸਿ) ਤਲਵਾਰਾਂ (ਝਾੜਿ) ਚਲਾ ਕੇ (ਵਿੱਝੜੇ) ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ (ਮੁਕਤੰਤ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਫਿਰ (ਫਿਰ) ਕੇ (ਪ੍ਰਬਲ) ਬਲੀ (ਦੀਰਘਕਾਇ) ਅਤਿਕਾਇ ਅਤੇ ਲਛਮਣ (ਸਾਵਤ) ਰਾਜਕੁਮਾਰ (ਮੰਡੈ) ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਕਿਧੋਂ) ਜਾਂ ਤਾਂ (ਉਪਬਨ) ਬਗੀਚੀ ਵਿੱਚ (ਦੇ ਹੀ) ਦਰਖਤ ਟਿਕ ਰਹੇ ਹਨ (ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹਨੇਰੀ ਨਾਲ ਉੱਖੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, (ਜਾਂ) ਮੰਨੋ ਕਿ ਉੱਤਮ (ਦਿਸ਼ਾ) ਵੱਲ ਦੋ (ਅਚਲ) ਪਹਾੜ ਹਨ॥੫00॥

ਅਜਬਾ ਛੰਦ॥

ਜੁੱਟੇ ਥੀਰੰ॥ ਛੁੱਟੇ ਤੀਰੰ॥ ਢੁੱਕੀ ਢਾਲੰ॥ ਕ੍ਰੋਹੇ ਕਾਲੰ॥੫੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਮੇ ਜੁੱਟ ਪਏ, ਤੀਰ ਚੱਲ ਪਏ, ਢਾਲਾਂ (ਢੁੱਕੀ) ਅੱਗੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਕਾਲ (ਭਗਵਾਨ) ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ॥੫0੧॥

ਢੰਕੇ ਢੋਲੰ॥ ਬੰਕੇ ਬੋਲੰ॥ ਕੱਛੇ ਸਸਤ੍ਰੰ॥ ਅੱਛੇ ਅਸਤ੍ਰੰ॥੫੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢੋਲ (ਢੰਕੇ) ਵਜਾਏ। (ਬੰਕੇ) ਵਿੰਗਾ (ਵਿਅੰਗ) ਬੋਲੇ। ਚੰਗੇ ਅਸਤਰ ਅਤੇ ਸਸਤਰ (ਕੱਛੇ) ਸਜਾਏ॥੫0੨॥

ਕ੍ਰੋਧੰ ਗਲਿਤੰ॥ ਬੋਧੰ ਦਲਿਤੰ॥ ਗੱਜੈ ਵੀਰੰ॥ ਤੱਜੈ ਤੀਰੰ॥੫੦੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ (ਗਲਿਤੰ) ਡੁੱਬੇ (ਖੁੱਭੇ) ਹੋਏ। (ਬੋਧੰ) ਹੋਸ਼ (ਗਿਆਨ) (ਦਲਿਤੰ) ਨਾਸ ਹੋਏ ਹੋਏ। ਸੂਰਮੇ ਗੱਜਦੇ ਹਨ। ਤੀਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ॥੫0੩॥

ਰੱਤੇ ਨੈਣੰ॥ ਮੱਤੇ ਬੈਣੰ॥ ਲੁੱਝੈ ਸੂਰੰ॥ ਸੁੱਝੈ ਹੂਰੰ॥੫੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ। ਮਸਤ ਬਚਨਾਂ ਵਾਲੇ। (ਲੁੱਝੈ) ਮਰੇ ਹੋਏ ਯੋਯੋ। ਹੂਰਾਂ ਨੂੰ (ਸੁੱਝੈ) ਮਾਲੂਮ ਪਏ (ਦਿਸੇ)॥੫0੪॥

ਲੱਗੈਂ ਤੀਰੰ॥ ਭੱਗੈਂ ਵੀਰੰ॥ ਰੋਸੰ ਰੁੱਝੈ॥ ਅਸਤ੍ਰੰ ਜੁੱਝੈ॥੫੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਯੋਧੇ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਸੇ 'ਚ (ਚੁੱਝੇ) ਫਸੇ (ਭਰੇ) ਹੋਏ। (ਅਸਤ੍ਰੰ) ਤੀਰ ਆਦਿਕਾਂ (ਮੁਕਤ ਸ਼ਸਤਰਾਂ) ਨਾਲ ਮਰੇ॥੫੦੫॥

ਝੁੱਮੇ ਸੂਰੰ॥ ਘੁੱਮੇ ਹੂਰੰ॥ ਚੱਕੈ ਚਾਰੰ॥ ਬੱਕੈ ਮਾਰੰ॥੫੦੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ ਝੁਲਦੇ ਹਨ। ਹੂਰਾਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਚਾਰੰ) ਸੋਹਣਾਵੇ (ਚੱਕੈ) ਚਮਕਦੇ ਹਨ। ਮਾਰ (ਮਾਰ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੫੦੬॥

ਭਿੱਦੇ ਬਰਮੰ॥ ਛਿੱਦੇ ਚਰਮੰ॥ ਤੁੱਟੈ ਖੱਗੰ॥ ਉੱਠੈ ਅੱਗੰ॥੫੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਿੱਦੇ) ਪਾਟੀਆਂ ਸੰਜੇਆਂ। (ਛਿੱਦੇ) ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆ ਢਾਲਾਂ। ਟੁੱਟੀਆਂ (ਖੱਗੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ ('ਚੋਂ) ਅੱਗਾਂ (ਲਾਟਾਂ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੦੭॥

ਨੱਚੇ ਤਾਜੀ॥ ਗੱਜੇ ਗਾਜੀ॥ ਡਿੱਗੇ ਵੀਰੰ॥ ਤੱਜੇ ਤੀਰੰ॥੫੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜੇ ਮੱਚੇ। ਸੂਰਮੇ ਗੱਜੇ। ਯੋਧੇ ਗਿਰੇ ਅਤੇ ਤੀਰ (ਤੱਜੇ) ਚੱਲੇ॥੫੦੮॥

ਝੁੱਮੇ ਸੂਰੰ॥ ਘੁੱਮੀ ਹੂਰੰ॥ ਕੱਛੇ ਬਾਣੰ॥ ਮੱਤੇ ਮਾਣੰ॥੫੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਮੇ (ਝੁੱਮੇ) ਝੁਲਦੇ ਹਨ। ਹੂਰਾਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੀਰ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। (ਮਾਣੰ) ਅਭਿਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਨ॥੫੦੯॥

ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ॥

ਤਹ ਭਯੋ ਘੋਰ ਆਹਵ ਅਪਾਰ॥ ਰਣ ਭੂਮਿ ਭੂਮਿ ਜੁੱਝੇ ਜੁਝਾਰ॥

ਇਤ ਰਾਮ ਭ੍ਰਾਤ ਅਤਿਕਾਇ ਉੱਤ॥ ਰਿਸ ਜੁੱਝ ਉੱਝਰੇ ਰਾਜਪੁਤ॥੫੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਥੇ (ਅਪਾਰ) ਬਹੁਤਾ ਘੋਰ (ਆਹਵ) ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸੂਰਮੇ (ਭੂਮਿ) ਘੁਮੇਰੀਆਂ ਖਾ (ਖਾ) ਕੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰੇ। ਏਧਰ (ਰਾਮ ਭ੍ਰਾਤ) ਲਛਮਨ ਅਤੇ ਓਧਰ ਅਤਿਕਾਇ। (ਦੇਵੇਂ) (ਰਾਜ ਪੁੱਤ) ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ (ਉੱਝਰੇ) ਥੱਕ ਗਏ (ਬਹਿ ਗਏ, ਡਿੱਗ ਪਏ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ)॥੫੧੦॥

ਤਬ ਰਾਮ ਭ੍ਰਾਤ ਅਤਿ ਕੀਨ ਰੋਸ॥ ਜਿਮ ਪਰਸਾ ਅਗਨਿ ਘ੍ਰਿਤ ਕਰਤ ਜੋਸ॥

ਗਹਿ ਬਾਣ ਪਾਣ ਤੱਜੇ ਅਨੰਤ॥ ਜਿਮ ਜੇਠ ਸੂਰ ਕਿਰਣੈ ਦੁਰੰਤ॥੫੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਦੋਂ ਲਛਮਣ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਘ੍ਰਿਤ ਦੇ (ਪਰਸ) ਮੇਲ ਨਾਲ ਜੋਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬੇਅੰਤ ਤੀਰ ਫੜ ਕੇ (ਤੱਜੇ) ਚਲਾਏ। ਜਿਵੇਂ ਜੇਠ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਕਿਰਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੧੧॥

ਬੁਣ ਆਪ ਮਧਯੀ ਬਾਹਤ ਅਨੇਕ॥ ਬਰਣੈ ਨ ਜਾਹਿ ਕਹਿ ਏਕ ਏਕ॥

ਉੱਝਰੇ ਵੀਰ ਜੁੱਝਣ ਜੁਝਾਰ॥ ਜੈ ਸਬਦ ਦੇਵ ਭਾਖਤ ਪੁਕਾਰ॥੫੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ (ਬੁਣ- ਫੱਟ, ਚੋਟ) ਵਾਰ (ਤੀਰ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਕਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। (ਜੁੱਝਣ) ਲੜਨ ਵਿੱਚ (ਜੁਝਾਰ) ਲੜਾਕੇ ਵੀਰ (ਉੱਝਰੇ) ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਦੇਵਤੇ (ਪੁਕਾਰ) ਉੱਚੀ ਜੈ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ॥੫੧੨॥

ਰਿਪੁ ਕਰਜੋ ਸਸਤ੍ਰੁ ਅਸਤ੍ਰੁੰ ਬਿਹੀਨ॥ ਬਹੁ ਸਸਤ੍ਰੁ ਸਾਸਤ੍ਰੁ ਬਿਦਯਾ ਪ੍ਰਬੀਨ॥

ਹਯ ਮੁਕਟ ਸੂਤ ਬਿਨੁ ਭਯੋ ਗਵਾਰ॥ ਕਛੁ ਚਪੇ ਚੋਰ ਜਿਮ ਬਲ ਸੰਭਾਰ॥੫੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੈਰੀ (ਅਤਿਕਾਇ) ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਬਿਨਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਲਛਮਣ) ਬਹੁਤ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਵਿੱਚ (ਪ੍ਰਬੀਨ) ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ। ਮੂਰਖ (ਅਤਿਕਾਇ) ਘੋੜੇ, ਮੁਕਟ (ਪੱਗ, ਕਲਗੀ ਜੀਗਹ) ਅਤੇ (ਸੂਤ) ਰਥਵਾਹੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। (ਚਪੇ) ਖਿਝੇ ਹੋਏ ਚੋਰ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਤਾਕਤ ਸੰਭਲੀ॥੫੧੩॥

ਰਿਪੁ ਹਣੇ ਬਾਣ ਬੱਜੁ ਵਿਘਾਤ॥ ਸਮ ਚਲੇ ਕਾਲ ਕੀ ਜੂਲ ਤਾਤ॥

ਤਬ ਕੁਪਯੋ ਵੀਰ ਅਤਿਕਾਇ ਐਸ॥ ਜਨੁ ਪੁਲੈ ਕਾਲ ਕੋ ਮੇਘ ਜੈਸ॥੫੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੈਰੀ (ਅਤਿਕਾਇ) ਨੇ ਵੱਜੂ ਅਤੇ ਬਾਣਾਂ ਦੇ (ਵਿਘਾਤ) ਵਾਰ (ਹਣੇ) ਚਲਾਏ। (ਤਾਤ) ਤੁਰੰਤ (ਗਰਮ) ਕਾਲ ਦੀ (ਜੁਆਲ) ਅੱਗ (ਲਾਟ) ਵਾਂਗ ਚੱਲੇ। ਉਦੋਂ ਅਤਿਕਾਇ ਸੂਰਮਾ ਇਉਂ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਇਆ। (ਜੈਸ) ਜਿਵੇਂ ਪਰਲਯ-ਕਾਲ ਦਾ ਬੱਦਲ (ਜਨੁ) ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੫੧੪॥

ਇਮ ਕਰਨ ਲਾਗ ਲਪਟੈਂ ਲਬਾਰ॥ ਜਿਮ ਜੁੱਬਣ ਹੀਣ ਲਪਟਾਇ ਨਾਰ॥

ਜਿਮ ਦੰਤ ਰਹਤ ਗਹ ਸ੍ਰਾਨ ਸਸਕ॥ ਜਿਮ ਗਏ ਬੈਸ ਬਲ ਬੀਰਜ ਰਸਕ॥੫੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲਬਾਰ) ਲੁੱਚਾ (ਅਤਿਕਾਇ) ਇਉਂ (ਲਪਟੈਂ) ਝਪਟਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। (ਕਿ) ਜਿਵੇਂ ਜੋਬਨ-ਰਹਿਤ ਔਰਤ (ਲਪਟਾਇ) ਚੰਬੜਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ (ਬਿਰਧ, ਬੁੱਢਾ) ਕੁੱਤਾ (ਸਸਕ) ਸਹਿਆ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਮਰ, ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਵੀਰਯ ਦੇ ਗਇਆਂ ਹੋਇਆਂ (ਰਸਕ) ਕਾਮੀ (ਭੋਗੀ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੫੧੫॥

ਜਿਮ ਦੂਬਜ ਹੀਣ ਕਛੁ ਕਰਿ ਬਪਾਰ॥ ਜਨੁ ਸਸਤ੍ਰੁ ਹੀਣ ਰੁਝਯੋ ਜੁਝਾਰ॥

ਜਿਮ ਰੂਪ ਹੀਣ ਬੇਸਯਾ ਪ੍ਰਭਾਵ॥ ਜਨੁ ਬਾਜ ਹੀਣ ਰਥ ਕੋ ਚਲਾਵ॥੫੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਵੇਂ (ਦਰਬ ਹੀਣ) ਕੰਗਾਲ ਕੁਝ ਵਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। (ਜਨੁ) ਜਿਵੇਂ (ਸ਼ਸਤਰਹੀਣ) ਨਿਹੱਥਲ ਸੂਰਮਾ (ਰੁੱਝਯੋ) ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (ਰੂਪ ਹੀਣ) ਬਦਸੂਰਤ ਵੇਸ਼ਯਾ ਦਾ

(ਪ੍ਰਭਾਵ) ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (ਬਾਜ਼ਿ ਹੀਣ) ਘੋੜਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਰਥ ਦੀ (ਚਲਾਵ) ਰਫਤਾਰ (ਚਾਲ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ॥੫੧੬॥

ਤਬ ਤਮਕ ਤੇਗ ਲਛਮਣ ਉਦਾਰ॥ ਤਹ ਹਣਜੋ ਸੀਸ ਕਿਨੋ ਦੁਫਾਰ॥

ਤਬ ਗਿਰਜੋ ਬੀਰ ਅਤਿਕਾਇ ਏਕ॥ ਲਖਿ ਤਾਹਿ ਸੂਰ ਭੱਜੇ ਅਨੇਕ॥੫੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ (ਉਦਾਰ) ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਲਛਮਣ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਤੇਗ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੁਫਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਏਕ ਅਤਿਕਾਇ ਯੋਧਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਯੋਧੇ ਨੱਸ ਗਏ॥੫੧੭॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਅਤਿਕਾਇ ਬਧਹ

ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥੧੪॥

ਅਥ ਮਕਰਾਛ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਪਾਧੜੀ ਛੰਦ॥

ਤਬ ਰੁਕ੍ਯੋ ਸੈਨ ਮਕਰਾਛ ਆਨ॥ ਕਹ ਜਾਹੁ ਰਾਮ ਨਹੀ ਪੈਹੁ ਜਾਨ॥

ਜਿਨ ਹਤਯੋ ਤਾਤ ਰਣ ਮੋ ਅਖੰਡ॥ ਸੋ ਲਰੋ ਆਨ ਮੋ ਸੋ ਪ੍ਰਚੰਡ॥੫੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਹੁਣ (ਮਕਰਾਛ) ਮੱਛ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ (ਯੋਧੇ) ਦਾ ਜੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਤਾਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਮਕਰਾਛ (ਨਾਮੇ ਯੋਧਾ) ਆ ਕੇ (ਰੁਕ੍ਯੋ) ਖਲੋ ਗਿਆ (ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ) ਹੇ ਰਾਮ! ਕਿੱਥੇ ਜਾਓਗੇ? ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਉਗੇ। ਜੀਹਨੇ ਅਖੰਡ (ਯੋਧਾ, ਮੇਰਾ) (ਤਾਤ) ਭਰਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਉਹ (ਪ੍ਰਚੰਡ) ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ (ਛੇਤੀ) ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਲੜੇ॥੫੧੮॥

ਇਮ ਸੁਣਿ ਕੁਬੈਣ ਰਾਮਾਵਤਾਰ॥ ਗਹਿ ਸਸਤ੍ਰ ਅਸਤ੍ਰ ਕੋਪਯੋ ਜੁਝਾਰ॥

ਬਹੁ ਤਾਣ ਬਾਣ ਤਿਹ ਹਣੇ ਅੰਗ॥ ਮਕਰਾਛ ਮਾਰਿ ਡਾਰਯੋ ਨਿਸੰਗ॥੫੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੁਝਾਰ) ਸੂਰਬੀਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ) ਅਵਤਾਰ ਇਓ (ਕੁਬੈਣ) ਤਰਕ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਫੜ ਕੇ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ (ਅੰਗ) ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰੇ। (ਨਿਸੰਗ) ਬੇਖੋਫ ਹੀ ਮਕਰਾਛ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ॥੫੧੯॥

ਜਬ ਹਤੇ ਬੀਰ ਅਹੁ ਹਣੀ ਸੈਨ॥ ਤਬ ਭਜੇ ਸੂਰ ਹੈ ਕਰਿ ਨਿਚੈਨ॥

ਤਬ ਕੁੰਭ ਔਰ ਅਨਕੁੰਭ ਆਨ॥ ਦਲ ਰੁਕ੍ਯੋ ਰਾਮ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਾਨ॥੫੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਯੋਧੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਫੌਜ ਵੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਤਾਂ (ਬਾਕੀ) ਸੂਰਮੇ (ਨਿਚੈਨ) ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਕੇ ਨੱਠ ਗਏ। ਤਾਂ ਕੁੰਭ ਅਤੇ ਅਨਕੁੰਭ (ਕੁੰਭਕਰਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ) ਨੇ ਆ ਕੇ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਲ (ਕਾਨ) ਮੁਥਾਜੀ (ਮੁਹਤਾਜਗੀ) ਛੱਡ ਕੇ ਆ ਰੋਕਿਆ॥੫੨੦॥

ਅਜਬਾ ਛੰਦ॥

ਤ੍ਰੁੱਪੇ ਤਾਜੀ॥ ਗੱਜੇ ਗਾਜੀ॥ ਸੱਜੇ ਸਸਤ੍ਰੰ॥ ਕੱਛੇ ਅਸਤ੍ਰੰ॥੫੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜੇ ਟੱਪੇ। ਸੂਰਮੇ ਗੱਜੇ। ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾਏ ਅਤੇ ਅਸਤਰ (ਕੱਛੇ) ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ॥੫੨੧॥

ਤੁੱਟੇ ਤ੍ਰਾਣੰ॥ ਛੁੱਟੇ ਬਾਣੰ॥ ਰੁੱਪੇ ਬੀਰੰ॥ ਬੁੱਠੇ ਤੀਰੰ॥੫੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤ੍ਰਾਣੰ) ਰੱਖਿਅਕ (ਸੰਜੋਆਂ) ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। ਤੀਰ ਚੱਲੇ। ਯੋਧੇ (ਰੁੱਪੇ) ਖਲੋ ਗਏ। ਤੀਰ ਵਰ੍ਹੇ॥੫੨੨॥

ਯੁੱਮੇ ਘਾਯੰ॥ ਜੁੱਮੇ ਚਾਯੰ॥ ਰੱਜੇ ਰੋਸੰ॥ ਤੱਜੇ ਹੋਸੰ॥੫੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਚੱਕਰ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਚਾਅ (ਸ਼ੌਕ) ਨਾਲ (ਜੁੱਮੇ) ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਗੁੱਸੇ 'ਚ (ਰੱਜੇ) ਭਰਪੂਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੋਸ਼ਾਂ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੫੨੩॥

ਕੱਜੇ ਸੰਜੰ॥ ਪੂਰੇ ਪੰਜੰ॥ ਜੁੱਝੇ ਖੇਤੰ॥ ਡਿੱਗੇ ਚੇਤੰ॥੫੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੰਜੋਆਂ ਨਾਲ ਢਕੇ ਹੋਏ। (ਪੰਜੰ) ਸਭ (ਪੂਰੇ) ਸਾਰੇ ਹੀ (ਅਥਵਾ- (ਅ) ਪੰਜੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਢਕੇ ਹੋਏ (ਏ) ਪੰਜੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੇ (ਸਜੇ ਹੋਏ), (ਸ) ਪੂਰੇ (ਪੰਜੰ) ਹੱਥਾਂ ਤੱਕ)। ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਹੋਏ। ਡਿੱਗੇ (ਚੇਤੰ) ਜਾਣੇ॥੫੨੪॥

ਘੇਰੀ ਲੰਕੰ॥ ਬੀਰੰ ਬੰਕੰ॥ ਭੱਜੀ ਸੈਣੰ॥ ਲੱਜੀ ਨੈਣੰ॥੫੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯ:-) ਸੋਹਣਿਆਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਲੰਕਾ ਘੇਰ ਲਈ। ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਸ਼ਰਮਾਈ ਹੋਈ ਫੌਜ ਨੱਸ ਗਈ॥੫੨੫॥

ਡਿੱਗੇ ਸੂਰੰ॥ ਭਿੱਗੇ ਨੂਰੰ॥ ਬਜਾਰੈਂ ਹੂਰੰ॥ ਕਾਮੰ ਪੂਰੰ*॥੫੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਨੂਰ) ਲਾਲੀ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਡਿੱਗ ਪਏ (ਭਾਵ- ਮਰ ਗਏ), ਹੂਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ॥੫੨੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਮਕਰਾਛ ਕੁੰਭ ਅਨਕੁੰਭ ਬੱਧਹ

ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੨

ਅਥ ਰਾਵਨ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਹੋਹਾ ਛੰਦ॥

ਸੁਣਯੋ ਇਸੰ॥ ਜਿਣਯੋ ਕਿਸੰ॥ ਚਪਯੋ ਚਿਤੰ॥ ਬੁਲਯੋ ਬਿਤੰ॥੫੨੭॥

* ਪਾਠ- ਬਜਾਰੈਂ ਹੂਰੈਂ॥ ਕਾਮੰ ਪੂਰੈਂ॥

^੨ ਇਥੇ ਅੰਗ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ੧੫ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਇਸ) ਰਾਜੇ (ਰਾਵਣ) ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ (ਕਿਸ- ਕੀਸ) ਬਾਂਦਰ ਜਿੱਤ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਖਿੜ ਗਿਆ ਅਤੇ (ਆਪਣੀ) (ਬਿਤੰ) ਤਾਕਤ (ਫੌਜ) ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ॥੫੨੭॥

ਘਿਰਿਯੋ ਗਵੰ॥ ਰਿਸੰ ਬਵੰ॥ ਭਜੀ ਤ੍ਰਿਯੰ॥ ਭ੍ਰਮੀ ਭਯੰ॥੫੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਦੋਂ ਬਾਂਦਰਾਂ ਨੇ) ਗੁੱਸਾ ਵਧਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਘੇਰ ਲਿਆ (ਤਾਂ ਰਾਵਣ ਦੀਆਂ) ਔਰਤਾਂ ਡਰ ਨਾਲ (ਭ੍ਰਮੀ) ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜੀਆਂ॥੫੨੮॥

ਭ੍ਰਮੀ ਤਥੈ॥ ਭੱਜੀ ਸਥੈ॥ ਤ੍ਰਿਯੰ ਇਸੰ॥ ਗਹਯੋ ਕਿਸੰ॥੫੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਾਂ) (ਭ੍ਰਮੀ) ਡਰਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਭ ਭੱਜੀਆਂ ਤਾਂ (ਤ੍ਰਿਯੰ ਇਸੰ- ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ) ਮਹਾਂਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ (ਕਿਸੰ- ਕੀਸੰ) ਬਾਂਦਰਾਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ॥੫੨੯॥

ਕਰੈਂ ਹਰੰ॥ ਅਹੋ ਦਯੰ॥ ਕਰੋ ਗਈ॥ ਛਮੋ ਭਈ॥੫੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਾਹਾਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। (ਅਹੋ ਦਯੰ) ਹੋ ਦੱਯਾ (ਹੋ ਪ੍ਰੇਰਕ)!! (ਕਰੋ ਗਈ) ਜਾਣ ਦਿਓ (ਛਮੋ ਭਈ) ਹੋਈ (ਬੀਤੀ) ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੋ॥੫੩੦॥

ਸੁਣੀ ਸੁੱਤੰ॥ ਧੁਣੰ ਉਤੰ॥ ਉਠਯੋ ਹਠੀ॥ ਜਿਮੰ ਭਠੀ॥੫੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉਤੰ) ਓਧਰੋਂ (ਉੱਚੀ) ਆਵਾਜ਼ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਭੱਠੀ ਵਾਂਗ (ਤਪ ਕੇ) ਹਠੀ (ਰਾਵਣ) ਉੱਠਿਆ॥੫੩੧॥

ਕਛਯੋ ਨਰੰ॥ ਤਜੇ ਸਰੰ॥ ਹਣੇ ਕਿਸੰ॥ ਰੁਕੀ ਦਿਸੰ॥੫੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਰੰ) ਸੂਰਮੇ ਸਜਾਏ, ਤੀਰ (ਤਜੇ) ਚਲਾਏ, ਬਾਂਦਰ ਮਾਰੇ ਅਤੇ (ਦਿਸੰ) ਤਰਫ਼ (ਬਾਹੀ) ਰੋਕ ਲਈ॥੫੩੨॥

ਤ੍ਰਿਣਿਣਿਣੰ ਛੰਦ॥

੧ ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲਵੰਤਾ 'ਚ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਅੱਖਰੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਲਵੰਤਾ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ, ਇਹ ਰੂਢੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

੨ ਇਹ ਛੰਦ ਤਬਲੇ ਦੇ 'ਧਾਮੇ' ਦੀ ਧੂਨੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਕੇ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਾਮੇ ਦੀ ਧੂਨੀ ਅਨੁਨਾਸਿਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਏਸ ਛੰਦ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਸ਼ਬਦ ਲਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਛੰਦ ਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਨਾਸਿਕ ਸ਼ਬਦ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਨ। ਏਸ ਛੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕ ਤੁਕ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੈ। ਪਰ 'ਕਾਗੜਦੀ' ਅਥਵਾ 'ਕਾਗੜਦੀ' ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਲਾਵੰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤਿਧੂਨਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚੋਂ ਅੱਗੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ, 'ਨ੍ਰਿਤ੍ਰ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤਿਆਂ 'ਪੈਰਾਂ ਦਿਆਂ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਅਤੇ ਧਾਮੇ 'ਤੇ ਲਾਇਆਂ ਪੋਟਿਆਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਤ ਗਤਿ ਧੂਨਿ' ਹੀ ਸਮਝਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਧੂਨਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ-ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਹੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਦ੍ਰਿਤ ਗਤਿ (ਦੁੱਗਣ) ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਦੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਪਥਾਵਜ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਿੰਗਣ (ਪਲੁਤ) ਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਗੁਰ' ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਛੰਦ ਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਨਗਣ ਯਗਣ 'ਸ਼ਿਸ਼' ਰੂਪ ਹੋਣ ਤੋਂ ਏਸ ਨੂੰ 'ਅਣਕਾ' 'ਅਕਰਾ' ਅਤੇ

ਤ੍ਰਿਣਣਿਣ ਤੀਰੰ॥ ਬ੍ਰਿਣਣਿਣ ਬੀਰੰ॥ ਢ੍ਰਣਣ ਢਾਲੰ॥ ਜ੍ਰਣਣ ਜ੍ਰਾਲੰ॥੫੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਅਤੇ ਯੋਧੇ (ਜ੍ਰਾਲੰ) ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟ (ਢਾਲੰ) ਵਾਂਗ (ਚਲਦੇ) ਹਨ॥੫੩੩॥

ਖ੍ਰਣਣ ਖੋਲੰ॥ ਬ੍ਰਣਣ ਬੋਲੰ॥ ਰਣਣ ਰੋਸੰ॥ ਜ੍ਰਣਣ ਜੋਸੰ॥੫੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ (ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ) (ਖੋਲ) ਮਿਆਨ ਬੋਲੇ॥੫੩੪॥

ਬ੍ਰਣਣ ਬਾਜੀ॥ ਤ੍ਰਿਣਣ ਤਾਜੀ॥ ਜ੍ਰਣਣ ਜੂਝੇ॥ ਲਰਣਣ ਲੂਝੇ॥੫੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਾਜੀ) ਅਰਥ ਦੇਸ਼ ਦੇ (ਬਾਜੀ) ਘੋੜੇ (ਲੂਝੇ) ਲੜ ਕੇ (ਜੂਝੇ) ਮਰ ਗਏ॥੫੩੫॥

ਹਰਣਣ ਹਾਥੀ॥ ਸਰਣਣ ਸਾਥੀ॥ ਭਰਣਣ ਭਾਜੇ॥ ਲਰਣਣ ਲਾਜੇ॥੫੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਾਥੀ ਸਾਥੀ) ਨਾਲ ਦੇ ਹਾਥੀ (ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਸਾਰਥੀ (ਰਥਵਾਹੀ) (ਲਾਜੇ) ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ॥੫੩੬॥

ਚਰਣਣ ਚਰਮੰ॥ ਬਰਣਣ ਬਰਮੰ॥ ਕਰਣਣ ਕਾਟੇ॥ ਬਰਣਣ ਬਾਟੇ॥੫੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਢਾਲਾਂ ਤੇ ਸੰਜੋਆਂ ਦੇ ਕੱਟ ਕੇ (ਬਾਟੇ) ਹਿੱਸੇ (ਖੰਡ, ਟੁੱਕੜੇ) ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੫੩੭॥

ਮਰਣਣ ਮਾਰੇ॥ ਤਰਣਣ ਤਾਰੇ॥ ਜਰਣਣ ਜੀਤਾ॥ ਸਰਣਣ ਸੀਤਾ॥੫੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਵੈਰੀ) (ਤਾਰੇ) ਤਾੜ (ਵੇਖ) ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਸੀਤਾ (ਪਤੀ) ਜਿੱਤ ਗਿਆ॥੫੩੮॥

ਗਰਣਣ ਗੈਣੰ॥ ਅਰਣਣ ਐਣੰ॥ ਹਰਣਣ ਹੂਰੰ॥ ਪਰਣਣ ਪੂਰੰ॥੫੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਕਾਸ਼ ਰੂਪ (ਐਣੰ- ਅਯਨ) ਨਿਵਾਸ ਹੂਰਾ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ॥੫੩੯॥

ਬਰਣਣ ਬਾਜੇ॥ ਗਰਣਣ ਗਾਜੇ॥ ਸਰਣਣ ਸੁੱਝੇ॥ ਜਰਣਣ ਜੁੱਝੇ॥੫੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵਾਜੇ (ਗਾਜੇ) ਵੱਜੇ ਅਤੇ (ਵੈਰੀ) (ਜੁੱਝੇ) ਮਰੇ ਹੋਏ (ਸੁੱਝੇ) ਦਿਸੇ॥੫੪੦॥

‘ਸ਼ਸ਼ਿਵਦਨਾ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਆਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਪਖਾਵਜੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਵਾਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ‘ਤ੍ਰਿਣਣਣ ਛੰਦ’ ਪਾਠ ਹੈ।

^੧ ਪਾਠ- ਢਰਣਣ ਢਾਲੰ

^੨ ਪਾਠ- ਜਰਣਣ ਜ੍ਰਾਲੰ

^੩ ਪਾਠ- ਖਰਣਣ ਖੋਲੰ॥ ਬਰਣਣ ਬੋਲੰ॥ ਕ੍ਰਣਣਣ ਰੋਸੰ॥ ਜਰਣਣ ਜੋਸੰ

^੪ ਪਾਠ- ਬਰਣਣ ਬਾਜੀ॥ ਤ੍ਰਿਣਣਣ ਤਾਜੀ॥ ਜਰਣਣ ਜੂਝੇ॥ ਲਰਣਣ ਲੂਝੇ

^੫ ਉੱਪਰ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੇਠ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਕੇ ਸੋਚਿਆਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਤ੍ਰਿਣਣਣ ਛੰਦ’ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿ ਪ੍ਰਨਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਲਿਖਤ ਦਰ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿ ਪ੍ਰਨਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ’ਚੋਂ ਅੱਡ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। (ੳ) ਤ੍ਰਿਣਣਣ (ਅ) ਬ੍ਰਣਣਣ (ੲ) ਹਰਣਣ

ਤ੍ਰਿਗਤਾ ਛੰਦ^੧॥

ਤੱਤ ਤੀਰੰ॥ ਬੱਬ ਬੀਰੰ॥ ਢੱਢ ਢਾਲੰ॥ ਜੱਜ ਜ਼ਾਲੰ॥੫੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤੀਰੰ) ਪਾਸ (ਨੇੜੇ) ਦੇ ਸੂਰਮੇ (ਜ਼ਾਲੰ) ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਟੇ (ਢਾਲੰ) ਵਾਂਗ ਹਨ॥੫੪੧॥

ਤੱਤ ਤਾਜੀ॥ ਗੱਗ ਗਾਜੀ॥ ਮੱਮ ਮਾਰੇ॥ ਤੱਤ ਤਾਰੇ॥੫੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸੂਰਮੇ (ਤਾਰੇ) ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ॥੫੪੨॥

ਜੱਜ ਜੀਤੇ॥ ਲੱਲ ਲੀਤੇ॥ ਤੱਤ ਤੋਰੇ॥ ਛੱਛ ਛੋਰੇ॥੫੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ) ਤੋੜੇ (ਪਲੀਤੇ) (ਛੋਰੇ) ਛੱਡ (ਲਾ) ਕੇ (ਵੈਰੀ) ਜਿੱਤ (ਲੀਤੇ) ਲਏ॥੫੪੩॥

ਰੱਰ ਰਾਜੰ॥ ਗੱਗ ਗਾਜੰ॥ ਧੱਧ ਧਾਯੰ॥ ਚੱਚ ਚਾਯੰ॥੫੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚਾਅ ਨਾਲ (ਧਾਯੰ) ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜੇ ਗੱਜੇ॥੫੪੪॥

ਭੱਭ ਭਿੱਗੇ॥ ਭੱਭ ਭਿੱਗੇ॥ ਸੱਸ ਸ੍ਰੇਣੰ॥ ਤੱਤ ਤੇਣੰ॥੫੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੇਣ) ਲਹੂ ਵਿੱਚ (ਤੇਣੰ) ਭਰੇ ਹੋਏ (ਲਿੱਬੜੇ ਹੋਏ) ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਭਿੱਗੇ ਪਏ ਹਨ॥੫੪੫॥

ਸੱਸ ਸਾਧੈਂ॥ ਬੱਬ ਬਾਧੈਂ॥ ਅੱਅ ਅੰਗੰ॥ ਜੱਜ ਜੰਗੰ॥੫੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ (ਸਾਧੈਂ) ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ॥੫੪੬॥

^੧ 'ਤ੍ਰਿਣਣਿਣ' ਛੰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ ਤੋਂ 'ਤ੍ਰਿਗਤਾ ਛੰਦ' ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਬਲੇ ਦੇ 'ਪੁੜੇ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨੀ' ਤੋਂ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਹੈ। ਪੁੜੇ ਨੂੰ ਆਟਾ ਲਾ ਕੇ ਉੱਗਲੀਆਂ, ਗਿੱਬੀ ਅਤੇ ਥਾਪ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨਿਤ ਸ਼ਬਦ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਏਸ ਛੰਦ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਹਨ। ਪੁੜੇ ਦੇ ਗੁਟਕ ਆਦਿਕ ਸ਼ਬਦ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਭਿਅਨਕ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਤ੍ਰਿਗਤਾ' ਪਾਠ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਛੰਦ ਵਿੱਚ 'ਤਿਗਣ' (ਪਲੁਤ) ਸ਼ਬਦਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਥਾਪ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨਿ੍ਤ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦਾ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਗੁਣ ਹੈ, ਪਰ ਘੁੰਗਰੂਆਂ ਦੀ (ਅਨੁਨਾਸਿਕ) ਧ੍ਰੁਨਿ ਬਹੁਤ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਛੰਦ 'ਤੱਤੱ ਤੀਰੰ॥ ਬੱਬੋ ਬੀਰੰ॥ ਢੱਢੋ ਢਾਲੰ॥ ਜੱਜੋ ਜ਼ਾਲੰ॥੫੪੧॥' ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਤਿਗਣ ਧ੍ਰੁਨਿ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਪਰ ਗਮਕ ਅਤੇ ਗੁਟਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਤਯੋਕ ਕਲੀ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। 'ਤੱਤੱ ਤੀਰੰ॥ ਬੱਬੋ ਬੀਰੰ॥' ਪਾਠ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਤੁਕ ਸੱਤ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਤੱਤ ਤੀਰੰ ਬਬ ਬੀਰੰ' ਅਨੁਸਾਰ ਛੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ੳ) ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮਗਣ ਗੁਰੂ 'ਸ਼ਸ਼ਸ਼' ਰੂਪ ਤੋਂ 'ਅਕਵਾ' ਅਤੇ 'ਅਜਬਾ' ਨਾਮ ਵੀ ਹਨ (ਅ) ਸੱਤ ਮਾਤ੍ਰਿਕ 'ਸ਼ੀਸ਼' ਰਗਣ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ। (ੲ) ਛੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ 'ਸ਼ੀਸ਼' ਸਗਣ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਅਨੁਸਾਰ 'ਬੋਣੀ', 'ਬਾਮ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਿਸ਼' ਸੰਗਯਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਉਪਰਲਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਆਈ ਬੀੜ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਵੰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਗਦੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਧ੍ਰੁਨਿ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਪਜ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ।

^੨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਤੇਣੰ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਤੇਯਣਿ' ਮੰਨ ਕੇ ਅਰਥ 'ਨਦੀ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਏਸ ਦਾ ਮੂਲ 'ਤੂਣ' ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਕੱਕ ਕ੍ਰੋਧੰ॥ ਜੱਜ ਜੋਧੰ॥ ਘੱਘ ਘਾਏ॥ ਧੱਧ ਧਾਏ॥੫੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਘਾਏ) ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਦੌੜੇ॥੫੪੭॥

ਹੱਹ ਹੂਰੰ॥ ਪੱਪ ਪੂਰੰ॥ ਗੱਗ ਗੈਣੰ॥ ਅੱਅ ਐਣੰ॥੫੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਗੈਣ) ਆਕਾਸ਼ ਰੂਪ (ਐਣੰ) ਘਰ (ਮਕਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੂਰਾਂ (ਪੂਰੰ) ਭਰ ਗਈਆਂ॥੫੪੮॥

ਬੱਬ ਬਾਣੰ॥ ਤੱਤ ਤਾਣੰ॥ ਛੱਛ ਛੇਰੈਂ॥ ਜੱਜ ਜੋਰੈਂ॥੫੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ (ਤਾਣੰ) ਖਿੱਚ ਕੇ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੫੪੯॥

ਬੱਬ ਬਾਜੇ॥ ਗੱਗ ਗਾਜੇ॥ ਭੱਭ ਭੂਮੰ॥ ਝੱਝ ਝੂਮੰ॥੫੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵਾਜੇ (ਗਾਜੇ) ਵੱਜੇ, ਜ਼ਮੀਨ (ਝੂਮੰ) ਹਿੱਲ ਗਈ॥੫੫੦॥

ਅਨਾਦ ਛੰਦ॥

ਚੱਲੇ ਬਾਣ ਰੁੱਕੇ ਗੈਣ॥ ਮੱਤੇ ਸੂਰ ਰੱਤੇ ਨੈਣ॥

ਢੱਕੇ ਢੋਲ ਢੁੱਕੀ ਢਾਲ॥ ਛੁੱਟੈ ਬਾਨ ਉੱਠੈ ਜ਼ਾਲ॥੫੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਛੁੱਟੇ ਹੋਏ ਤੀਰ (ਗੈਣ) ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਰੁੱਕੇ) ਛਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਹਨ, ਸੂਰਮੇ ਮਸਤ ਹਨ। (ਢੱਕੇ) ਡੌਰੂ ਅਤੇ ਢੋਲ (ਢੁੱਕੀ) ਫੱਬਵੀਂ (ਢਾਲ) ਰੀਤ ਨਾਲ ਹਨ। ਤੀਰ ਚੱਲਣ ਤੋਂ (ਜ਼ਾਲ) ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ (ਉੱਠੈ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੫੧॥

ਭਿੱਗੇ ਸ਼ੋਣ ਡਿੱਗੇ ਸੂਰ॥ ਝੁੱਮੇ ਭੂਮਿ ਘੁੱਮੀ ਹੂਰ॥

ਬੱਜੇ ਸੰਖ ਸੱਦੰ ਗੱਦ॥ ਤਾਲੰ ਸੰਖ ਭੇਰੀ ਨੱਦ॥੫੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ (ਲਿੱਬੜੇ) ਹੋਏ ਹਨ। ਹੂਰਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਘੁੱਮੀ) ਫਿਰਦੀਆਂ (ਝੁੱਮੇ) ਝੂਲਦੀਆਂ (ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ) ਹਨ। ਸੰਖਾਂ ਦੇ (ਗੱਦ) ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਬਦ ਵੱਜੇ (ਪ੍ਰਗਟੇ)। (ਤਾਲੰ) ਕੈਂਸੀਆਂ (ਤਾੜੀਆਂ) (ਸੰਖਾਂ ਅਤੇ (ਭੇਰੀ) ਨਗਾਰਿਆਂ ਦੇ (ਨੱਦ) ਸ਼ਬਦ ਸਨ॥੫੫੨॥

ਤੁੱਟੇ ਤ੍ਰਾਣ ਫੁੱਟੇ ਅੰਗ॥ ਜੁੱਝੇ ਵੀਰ ਰੁੱਝੇ ਜੰਗ॥

ਮੱਚੇ ਸੂਰ ਨੱਚੀ ਹੂਰ॥ ਮੱਤੀ ਧੁਮ ਭੂਮੀ ਪੂਰ॥੫੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤ੍ਰਾਣ) ਸੰਜੋਏ (ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਬਲ) ਟੁੱਟ ਗਏ, ਸਰੀਰ ਫੁੱਟ ਗਏ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰ ਗਏ। ਸੂਰਮੇ (ਮੱਚੇ) ਭਖ ਪਏ, ਹੂਰਾਂ ਨੱਚੀਆਂ। ਪੂਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਧੁੰਮ (ਮੱਤੀ) ਮੱਚ ਗਈ॥੫੫੩॥

ਉੱਠੇ ਅੱਧ ਬੱਧ ਕਮੱਧ॥ ਪੱਖਰ ਰਾਗ ਖੋਲ ਸਨੱਧ॥

ਛੱਕੇ ਛੋਭ ਛੁੱਟੇ ਕੇਸ॥ ਸੰਘਰ ਸੂਰ ਸਿੰਘਨ ਭੇਸ॥੫੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅੱਧ ਵਿੱਚੋਂ (ਬੱਧ) ਵੱਢੇ ਹੋਏ (ਕਮੱਧ) ਧੜ (ਉੱਠੇ) ਤੜਫਦੇ ਸਨ। ਜੋ (ਪੱਖਰ) ਕਾਠੀਆਂ, (ਰਾਗ) ਸੰਜੋਆਂ ਅਤੇ (ਖੋਲ) ਟੋਪਾਂ ਨਾਲ ਸਨੱਧ (ਬੱਧ) ਸਨ। (ਛੋਭ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ (ਛੱਕੇ) ਭਰੇ ਹੋਏ, ਵਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੋਏ। (ਸੰਘਰ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਧੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਨ॥੫੫੪॥

ਟੁੱਟਰ ਟੀਕ ਟੁੱਟੇ ਟੋਪ॥ ਭੱਗੇ ਭੂਪ ਭੰਨੀ ਧੋਪ॥

ਘੁੱਮੇ ਘਾਇ ਝੁੱਮੀ ਭੂਮਿ॥ ਅਉਝੜ ਝਾੜ ਧੂਮੰ ਧੂਮਿ॥੫੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਟੀਕ- ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਾਲੀਦਾਰ ਸੰਜੋਆ ਦਾ ਮੱਥੇ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਲੋਹੇ ਦਾ ਟੁੱਕੜਾ 'ਟਿੱਕਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਫੌਲਾਦੀ ਟਿੱਕਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮੱਥੇ ਦੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਟਿੱਕੇ, ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਟੋਪ ਅਤੇ (ਭੰਨੀ) ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ (ਧੋਪ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜੇ ਦੌੜ ਗਏ। (ਯੋਧੇ) ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ (ਘੁੱਮੇ) ਚੱਕਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ (ਝੁੱਮੀ) ਹਿੱਲਦੀ (ਕੰਬਦੀ) ਹੈ। (ਧੂਮੰ ਧੂਮਿ) ਡੰਡਰੌਲੀ (ਹੱਲੇ ਹੱਲੀ) ਨੇ (ਅਉਝੜ) ਨਾ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ (ਝਾੜ) ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ॥੫੫੫॥

ਬੱਜੇ ਨਾਦ ਬਾਦ ਅਪਾਰ॥ ਸੱਜੇ ਸੂਰ ਵੀਰ ਜੁਝਾਰ॥

ਜੁੱਝੇ ਟੂਕ ਟੂਕ ਹੈ ਖੇਤ॥ ਮੱਤੇ ਮੱਦ ਜਾਣੁ ਅਚੇਤ॥੫੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਵਾਜੇ ਗਾਜੇ ਵੱਜੇ। ਲੜਾਕੂ ਯੋਧੇ ਸਜ ਗਏ। ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ ਮਰੇ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਏ ਹੋਏ (ਅਚੇਤ) ਬੇਹੋਸ਼ ਹਨ॥੫੫੬॥

ਛੁੱਟੇ ਸਸੜ ਅਸੜ ਅਨੰਤ॥ ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਭੂਮਿ ਦੁਰੰਤ॥

ਖੁੱਲੇ ਅੰਧ ਧੁੰਧ ਹਥਯਾਰ॥ ਬੱਕੇ ਸੂਰਵੀਰ ਬਿਕ੍ਰਾਰ॥੫੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਗਿਣਤ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਚੱਲੇ। ਬੇਅੰਤ (ਯੋਧੇ) (ਰੰਗ ਭੂਮਿ) ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ। (ਅੰਧ ਧੁੰਧ) ਬੇਗਿਣਤ (ਅਸੰਖਾਂ) ਹੀ ਹਥਿਆਰ (ਖੁੱਲ੍ਹੇ) ਨੰਗੇ। ਸੂਰਬੀਰ (ਬਿਕ੍ਰਾਰ) ਡਰਾਉਣੇ (ਸ਼ਬਦ) ਬੋਲਦੇ ਸਨ॥੫੫੭॥

ਬਿਥੁਰੀ ਲੁੱਥ ਜੁੱਥ ਅਨੇਕ॥ ਮੱਚੇ ਕੋਟਿ ਭੱਗੇ ਏਕ॥

ਹੱਸੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਮਸਾਣ॥ ਲੁੱਝੇ ਜੁੱਝ ਰੁੱਝ ਕ੍ਰਿਪਾਣ॥੫੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਥਾਂ (ਜੁੱਥ) ਗੁੱਥਮਗੁੱਥਾ ਹੋਈਆਂ (ਬਿਥੁਰੀ) ਖਿੰਡੀਆਂ ਹਨ। ਕਰੋੜਾਂ (ਮੱਚੇ) ਜੰਗ ਨੂੰ ਜੁੱਟੇ ਅਤੇ (ਏਕ) ਕਈ ਭੱਜੇ ਵੀ। ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਅਤੇ ਮਸਾਣ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਤਲਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਕੇ (ਜੁੱਝ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਲੁੱਝੇ) ਲੜੇ॥੫੫੮॥

ਬਹੜਾ ਛੰਦ॥

^੧ ਪਾਠ- ਝੂਮੀ ਭੁੰਮ

^੨ ਪਾਠ- ਧੁੰਮੰ ਧੁੰਮ

ਅਧਿਕ ਰੋਸ ਕਰ ਰਾਜ ਪਖਰੀਆ ਧਾਵਹੀ॥
ਰਾਮ ਰਾਮ ਬਿਨੁ ਸੰਕ ਪੁਕਾਰਤ ਆਵਹੀ॥
ਰੁੱਝ ਜੁੱਝ ਝੜਿ ਪੜਤ ਭਯਾਨਕ ਭੂਮਿ ਪਰ॥
ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਕੇ ਹਾਥ ਗਏ ਭਵਸਿੰਧੁ ਤਰ॥ਪਪ੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਜ) ਰਾਜਾ (ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਦੇ (ਪਖਰੀਆ) ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਨਿਸੰਗ ਹੀ ‘(ਜੈ) ਰਾਮ (ਜੈ) ਰਾਮ’ ਬੋਲਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ (ਦੈਂਤ ਮਰ ਕੇ) ਜ਼ਮੀਨ ’ਤੇ (ਝੜਿ) ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ (ਮਰ ਕੇ) ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਡਰ ਗਏ॥ਪਪ੯॥

ਸਿਮਟਿ ਸਾਂਗ ਸੰਗ੍ਰਹੈ ਸਮੁਹ ਹੈ ਜੂਝਹੀ॥
ਟੂਕ ਟੂਕ ਹੈ ਗਿਰਤ ਨ ਘਰ ਕਹੁ ਬੁਝਹੀ॥
ਖੰਡ ਖੰਡ ਹੈ ਗਿਰਤ ਖੰਡ ਧਨ ਖੰਡ ਰਨ॥

ਤਨਕ ਤਨਕ ਲਗ ਜਾਂਹਿ ਅਸਿਨ ਕੀ ਧਾਰ ਤਨ॥ਪ੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ) (ਸਿਮਟਿ) ਸੰਕੋਚ ਕੇ (ਸਾਂਗ) ਬਰਛੀਆਂ (ਸੰਗ੍ਰਹੈ) ਫੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ (ਬੁਝਹੀ) ਪੁੱਛਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਰਨ ਖੰਡ (ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ) (ਧਨ) ਧੰਨਤਾ ਯੋਗ (ਖੰਡ) ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। (ਜਾਂਹਿ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ॥ਪ੯੦॥

ਸੰਗੀਤ ਬਹੜਾ ਛੰਦਾ॥
ਸਾਗੜਦੀਂ ਸਾਂਗ ਸੰਗ੍ਰਹੈ ਤਾਗੜਦੀਂ ਰਣ ਤੁਰੀ ਨਚਾਵਹਿ॥
ਝਾਗੜਦੀਂ ਝੂਮਿ ਗਿਰਿ ਭੂਮਿ ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੁਰਪੁਰਹਿ ਸਿਧਾਵਹਿ॥
ਆਗੜਦੀਂ ਅੰਗ ਹੈ ਭੰਗ ਆਗੜਦੀਂ ਆਹਵ ਮਹਿ ਡਿਗ ਹੀ॥
ਬਾਗੜਦੀਂ ਵੀਰ ਬਿਕ੍ਰਾਰ ਸਾਗੜਦੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣਤ ਤਨ ਭਿਗ ਹੀ॥ਪ੯੧॥

^੧ ਸੰਗੀਤ ਬਹੜਾ ਛੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿ-ਤੁਕ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੪ ਅਤੇ ੧੬ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਵਾਲੀ ੩੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹੈ। ਛੰਦਾਂਕ ਪ੯੧ ਦੀ ਚੌਥੀ ਵਿੱਚ ‘ਹੋ’ ਸੰਬੋਧਨ ਆਇਆ ਹੈ, ਏਸ ਦੇ ਵਾਧੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਦੀਆਂ ੧੬+੧੬=੩੨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ, ਇਹ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਛੰਦਾਂਕ ਪ੯੧ ਤੋਂ ਪ੯੪ ਤੱਕ ‘ਸੰਗੀਤ ਬਹੜਾ ਛੰਦ’ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੯੧ ਦੀ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਛੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਥੀਆਂ ਚੌਥੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਹੋ’ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ, ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੰਦਾਂਕ ਪ੯੧ ਦੀ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਦਾ ‘ਹੋ’ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰਮਾਦ ਹੈ। ਇੱਕ ਭਰਮ ਛੰਦ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਗਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਲਘੁ ਗੁਰੁ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਠੀਕ ਨਿਸਚਿਤ ਨਿਯਮਾਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਛੰਦਾਂਕ ਪ੯੧ ਅਤੇ ਪ੯੪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ-ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਲਘੁ ਅਤੇ ਦੋ-ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਘੁ ਗੁਰੁ ਅਤੇ ਦੋ ਗੁਰੁ ਕ੍ਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੈਅ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ ਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਿੰਗਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਂਗ) ਬਰਛੀਆਂ ਫੜ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਤੁਰੀ) ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ (ਨਚਾਵਹਿ) ਟਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਚੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਦੇਵਲੋਕ ਨੂੰ ਤੁਰ (ਭਾਵ- ਮਰ) ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਗ ਭੰਗ ਹੋ ਕੇ (ਆਹਵ) ਜੰਗ (ਮੈਦਾਨ) ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। (ਹੋ) ਹੋ ਭਾਈ! ਭਿਆਨਕ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜਦੇ ਹਨ॥੫੬੧॥

ਰਾਗੜਦੀਂ ਰੋਸ ਰਿਪੁ ਰਾਜ ਲਾਗੜਦੀਂ ਲਛਮਣ ਪੈ ਧਾਯੋ॥

ਕਾਗੜਦੀਂ ਕ੍ਰੋਧ ਤਨ ਕੁੜ੍ਹੇ ਪਾਗੜਦੀਂ ਹੈ ਪਵਨ ਸਿਧਾਯੋ॥

ਆਗੜਦੀਂ ਅਨੁਜ ਉਰ ਤਾਕਿ ਘਾਗੜਦੀਂ ਗਹਿ ਘਾਇ ਪ੍ਰਹਾਰਯੋ॥

ਝਾਗੜਦੀਂ ਝੂਮਿ ਭੂਅ ਗਿਰ੍ਹੇ ਸਾਗੜਦੀਂ ਸੁਤ ਬੈਰ ਉਤਾਰਯੋ॥੫੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਿਪੁ ਰਾਜ) ਵੈਰੀ ਰਾਜਾ (ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਰਾਵਣ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਛਮਣ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਕੁੜ੍ਹੇ) ਸੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹਵਾ ਬਣ ਕੇ ਤੁਰਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) (ਅਨੁਜ) ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੀ (ਉਰ) ਛਾਤੀ ਤੱਕ ਕੇ (ਬਰਛੀ) ਫੜ ਕੇ ਵਾਰ ਚਲਾਇਆ। (ਲਛਮਣ ਯਤੀ) ਚੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗਿਰ ਪਿਆ, (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਪੁੱਤਰ (ਮੇਘਨਾਦ) ਦਾ ਵੈਰ ਲਾਇਆ॥੫੬੨॥

ਚਾਗੜਦੀਂ ਚਿੰਕ ਚਾਂਵਡੀ ਡਾਗੜਦੀਂ ਡਾਕਣਿ ਡੱਕਾਰੀ॥

ਭੂਤ ਭਰ ਹਰੇ ਰਾਗੜਦੀਂ ਰਣ ਰੋਸ ਪ੍ਰਜਾਰੀ॥

ਮਾਗੜਦੀਂ ਮੂਰਛਾ ਭਯੋ ਲਾਗੜਦੀਂ ਲਛਮਣ ਰਨ ਜੁਝ੍ਹੇ॥

ਜਾਗੜਦੀਂ ਜਾਣ ਜੁਝਿ ਗਯੋ ਰਾਗੜਦੀਂ ਰਘੁਪਤਿ ਇਮ ਬੁਝ੍ਹੇ॥੫੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਂਵਡੀ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਚੀਕੀਆਂ, ਡਾਇਣਾਂ (ਡੱਕਾਰੀ) ਬੋਲੀਆਂ। ਭੂਤ (ਭਰ ਹਰੇ) ਡਰਾਵਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, (ਯੋਧੇ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਨੇ (ਪ੍ਰਜਾਰੀ) ਸਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਜੁਝ੍ਹੇ) ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਲਛਮਣ ਮੂਰਛਿਤ (ਬੇਹੋਸ਼) ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਓਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ (ਲਛਮਣ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਜਾਣ) ਜਿੰਦ ਤੋਂ (ਚਲਿਆ) ਗਿਆ ਹੈ॥੫੬੩॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਲਛਮਣ ਮੂਰਛਨ ਭਵੇਤ

ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੧

ਅਥ ਦਸਸਿਰ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ^੨॥ ਸੰਗੀਤ ਬਹੁਤਾ ਛੰਦ॥

^੧ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਏਥੇ ੧੬ ਅੰਕ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

^੨ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਏਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਅਥ ਰਾਵਨ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ' ਛੰਦਾਂਕ ੫੨੭ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਕ ੫੨੭ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਓਸ 'ਅਥ' ਦੀ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' 'ਲਛਮਣ ਮੂਰਛਨ' ਭਵੇਤ

ਕਾਗੜਦੀਂ ਕਟਕ ਕਪਿ ਭਜੜੋ ਲਾਗੜਦੀਂ ਲਛਮਣ ਜੁਝੜੋ ਜਬ॥
ਰਾਗੜਦੀਂ ਰਾਮ ਰਿਸ ਭਰੜੋ ਸਾਗੜਦੀਂ ਗਹਿ ਅਸਤ੍ਰ ਸਸਤ੍ਰ ਸਬ॥
ਪਾਗੜਦੀਂ ਧਉਲ ਧੜਹੜੜੋ ਕਾਗੜਦੀਂ ਕੋੜੰਭ ਕੜਕੜੋ॥
ਭਾਗੜਦੀਂ ਭੂਮਿ ਭੜਹੜੀ ਪਾਗੜਦੀਂ ਜਨੁ ਪ੍ਰਲੈ ਪਲੱਟੜੋ॥੫੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਲਛਮਣ (ਜੁਝੜੋ) ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਂਦਰ ਦਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਭਰ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ ਫੜ ਲਏ। (ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ) ਬਲਦ (ਧੜ ਹੜੜੋ) ਕੰਬ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ (ਕੋੜ) ਵਰਾਹ ਦੀ (ਦਾੜ, ਪਿੱਠ) (ਭ- ਭਿ) ਵੀ ਕੜਕ ਕੇ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਜ਼ਮੀਨ ਕੰਬ ਗਈ ਮਾਨੋ ਕਿ ਪਰਲਯ ਨੇ (ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ) ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ॥੫੬੪॥

ਅਰਧ ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਕਢੀ ਸੁ ਤੇਗ ਦੁੱਧਰੰ॥ ਅਨੂਪ ਰੂਪ ਸੁਭਰੰ॥

ਭਕਾਰ ਭੇਰ ਭੈ ਕਰੰ॥ ਬਕਾਰ ਬੰਦਣੋ ਬਰੰ॥੫੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੁੱਧਰੰ) ਦੁਧਾਰੀ ਖੜਗ ਕੱਢ ਲਈ। ਜੋ (ਅਨੂਪ ਸੁੱਭਰੰ) ਸੋਹਣੇ ਤੋਂ ਸੋਹਣੇ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਭਿਆਨਕ ਨਗਾਰੇ (ਭਕਾਰ) ਵੱਜੇ। (ਬਰੰ) ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ (ਬੰਦਣੋ) ਛੰਦ ਸਮੁਦਾਇ (ਸਤੋਤ੍ਰ) (ਬਕਾਰ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੫੬੫॥

ਬਚਿਤ੍ਰ ਚਿਤ੍ਰਤੰ ਸਰੰ॥ ਤਜੰਤ ਤੀਖਣੋ ਨਰੰ॥

ਪਰੰਤ ਬੂਝਤੰ ਭਟੰ॥ ਜਣੰ ਕਿ ਸਾਵਣੰ ਘਟੰ॥੫੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਚਿਤ੍ਰ) ਸੋਹਣੇ ਚਿਤਰੇ ਹੋਏ ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਬੰਦੇ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। (ਬੂਝਤੰ) ਲੜਦੇ (ਮਰਦੇ) ਸੂਰਮੇ (ਪਰੰਤ) ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਸਾਵਣ ਦੀ ਘਟਾ ਹੈ॥੫੬੬॥

ਘੁਮੰਤ ਅੱਘਯੋ ਘਾਯੰ॥ ਬਦੰਤ ਬਕਤ੍ਰ ਤੇ ਜਯੰ॥

ਚਲੰਤ ਤਜਾਗ ਤੇ ਤਨੰ॥ ਭਣੰਤ ਦੇਵਤਾ ਧਨੰ॥੫੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅੱਘਯੋ) ਬੇਜ਼ਖ਼ਾਮੀ ਜ਼ਖ਼ਾਮੀ ਹੋਏ (ਘੁਮੰਤ) ਫਿਰਦੇ ਹਨ। (ਬਕਤ੍ਰ) ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਜੈ (ਬਦੰਤ) ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤੇ ਧੰਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ॥੫੬੭॥

ਛੁਟੰਤ ਤੀਰ ਤੀਖਣੰ॥ ਬਜੰਤ ਭੇਰਿ ਭੀਖਣੰ॥

ਉਠੰਤ ਗੱਦ ਸੱਦਣੰ॥ ਮਮੱਤ ਜਾਣ ਮੱਦਣੰ॥੫੬੮॥

ਹੈ। ਛੰਦਾਂਕ ੫੬੪ ਦੇ 'ਅਥ' ਦੀ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' 'ਦਸਸਿਰ ਬਧਰ' ਹੈ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਆਇਆ 'ਅਥ ਦਸਸਿਰ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ' ਸਿਰਲੇਖ ਸੁੱਧ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਭਿਆਨਕ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਗਦਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਯੋਧੇ) ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹਨ॥੫੬੮॥

ਕਰੰਤ ਚਾਚਰੋਚਰੰ॥ ਨਚੰਤ ਨ੍ਰਿਤਣੋ ਹਰੰ॥

ਪੁਅੰਤ ਪਾਰਬਤੀ ਸਿਰੰ॥ ਹਸੰਤ ਪ੍ਰੋਤਣੀ ਫਿਰੰ॥੫੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਾਚਰੋ) ਹੋਲੀ ਦਾ (ਚਰੰ- ਆਚਰਣ) ਕਰ (ਵਰਤਾਉ) ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਹਰੰ) ਸ਼ਿਵ ਨਾਚ ਨੱਚਦਾ ਹੈ (ਅਥਵਾ- ਨ੍ਰਿਤਣੋ ਹਰੰ- ਤਾਂਡਵ ਨ੍ਰਿਤ ਨੱਚਦੇ ਹਨ)। (ਪਾਰਬਤੀ) ਚੰਡਿਕਾ (ਕਾਲਿਕਾ) (ਮਾਲਾ ਵਿੱਚ) ਸਿਰ ਪ੍ਰੋਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਤਣੀਆਂ ਹੱਸਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੬੯॥

ਭਕੰਤ ਡਾਕਣੀ ਡੁਲੰ॥ ਭ੍ਰਮੰਤ ਬਾਜਿ ਕੁੰਡਲੰ॥

ਰੜੰਤ ਬੰਦਿਣੋ ਕ੍ਰਿਤੰ॥ ਬਦੰਤ ਮਾਗਯੋ ਜਯੰ॥੫੭੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਡਾਇਣਾਂ (ਡਕੰਤ) ਡਕਾਰ ਮਾਰਦੀਆਂ (ਰੱਜੀਆਂ) ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਹਰੰ) (ਕੁੰਡਲੰ) ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ (ਭ੍ਰਮੰਤ) ਦੌੜਦੇ ਹਨ। (ਬੰਦਿਣੋ) ਬੰਦੀਜਨ (ਭੱਟ) ਕੀਰਤੀ (ਰੜੰਤ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਗਯ (ਸੂਤ) 'ਜਯ' ਬੋਲਦੇ ਹਨ॥੫੭੦॥

ਢਲੰਤ ਢਾਲ ਉੱਢਲੰ॥ ਖਿਮੰਤ ਤੇਗ ਨਿਰਮਲੰ॥

ਚਲੰਤ ਰਾਜ ਵੰਸਰੰ॥ ਪਪਾਤ ਉਰਵਿਯੰ ਨਰੰ॥੫੭੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉੱਢਲੰ) ਉੱਟ ਲੈਣ ਦੀ (ਢਾਲ) ਰੀਤ ਨਾਲ (ਢਲੰਤ) ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲ ਖੜਗਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਵੰਸ਼ ਦੇ (ਯੋਧੇ) ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਬੰਦੇ (ਉਰਵੀਅੰ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੫੭੧॥

ਭਜੰਤ ਆਸੁਰੀ ਸੁਤੰ॥ ਕਿਲੰਕ ਬਾਨਰੀ ਪੁਤੰ॥

ਬਜੰਤ ਤੀਰ ਤੁਪਕੰ॥ ਉਠੰਤ ਦਾਰੁਣੋ ਸੁਰੰ॥੫੭੨॥

੧ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਏਥੇ 'ਅਨੂਪ ਨਿਰਾਜ ਛੰਦ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦਾ ਸਫਾ ੨੩੩। ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਕਿ ਨਾ ਹੀ ਇਥੇ ਕੋਈ ਲੈਅ ਬਦਲੀ ਹੈ ਨਾ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਵਧੀਆਂ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਛੰਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਬਣਿਆ, ਫੇਰ 'ਅਰਧ ਨਰਾਜ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਅਨੂਪ ਨਰਾਜ' ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਿਆ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਨੂਪ ਨਰਾਜ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੋਕ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਸੋਲਾਂ ਅੱਖਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੋਕ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਹੀ ਅੱਖਰ ਹਨ। 'ਅਨੂਪ ਨਰਾਜ' ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਵਰਣ ਮਾਤ੍ਰੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਸਲ ਤਾਂ 'ਨਰਾਜ' ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਿਹਦੀ ਹਰ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਲਘੁ ਗੁਰੁ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਸੋਲਾਂ ਅੱਖਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਏਹ ਕ੍ਰਮ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸਿਰਲੇਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ?

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਕਿਲਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਤੀਰ ਅਤੇ (ਤੁਪਕੰ) ਬੰਦੂਕਾਂ (ਬਜੰਤ) ਖੜਕਦੇ ਹਨ। ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ (ਉਠੰਤ) ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੨੨॥

ਭਭੱਕ ਭੂਤ ਭੈ ਕਰੰ॥ ਚਚੱਕ ਚਉਦਣੋ ਚਕੰ॥

ਤਤੱਖ ਪੱਖਰੰ ਤੁਰੇ॥ ਬਜੇ ਨਿਨੱਦ ਸਿੰਧੁਰੇ॥੫੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਿਆਨਕ ਭੂਤ ਭਭੱਕ (ਬੋਲੇ)। ਚੌਦਾਂ (ਚਕੰ) ਲੋਕ (ਚੌਦਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ) (ਚਚੱਕ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। (ਤਤੱਖ) ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ (ਪੱਖਰੰ) ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਚੱਲੇ। (ਸਿੰਧੁਰੇ) ਨਗਾਰਿਆਂ (ਸਿੰਧੁਰੇ-ਰਾਗ) (ਨਿਨੱਦ) ਸ਼ਬਦ (ਬਜੇ) ਪ੍ਰਗਟੇ॥੫੨੩॥

ਉਠੰਤ ਭੈ ਕਰੀ ਸੁਰੰ॥ ਮਚੰਤ ਜੋਧਣੋ ਜੁਧੰ॥

ਖਿਮੰਤ ਉੱਜਲੀ ਅਸੰ॥ ਬਬਰਖ ਤੀਖਣੋ ਸਰੰ॥੫੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੂਰਮੇ ਜੰਗ ਵਾਸਤੇ (ਮਚੰਤ) ਭਖਦੇ (ਖਿਝਦੇ, ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੁੰਦੇ) ਹਨ। ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਹਨ॥੫੨੪॥

ਸੰਗੀਤ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥^੨

^੧ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਅੰਵਾਣਤਾ ਕਾਰਨ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ੯ ਅੱਖਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। 'ਚੌਦਣੋ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਚਉਦਣੋ' ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਛੰਦ ਨਿਯਮ ਭੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ।

^੨ ਸੰਗੀਤ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਦਾ ਲੱਛਣ 'ਸ਼ੀਸ਼ੀਸ਼ਸ਼ੀਸ਼ੀਸ਼ਸ਼', 'ਭ ਰ ਤ ਜ ਗ ਗ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਨਿਯਮ ਪਿੰਗਲ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਏਹੋ ਜਹੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਛੰਦ ਦਾ ਨਾਂ ਸੰਗੀਤ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਛੰਦਾਂਕ ੫੨੫ ਦੀ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਅਤੇ ੫੨੬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ੀਸ਼ੀਸ਼ਸ਼ੀਸ਼ੀਸ਼ਸ਼', 'ਭ ਰ ਰ ਰ ਗ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਿ੍ਤ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਦਯ ਸੰਗੀਤ (ਤਬਲੇ ਦੇ ਬੋਲਾਂ) ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹਲ੍ ਅਥਵਾ ਪਲੁਤ ਅੱਖਰ ਦੀ ਗਣਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਛੰਦ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਅਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:- ਸੰਗੀਤ ਛੰਦ, ਉਹ ਛੰਦ ਜੋ ਗਾਉਣ ਲਈ ਠੀਕ ਵਜ਼ਣ ਦੇ ਹੋਣ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਛੱਪਯ, ਸੰਗੀਤ ਨਰਾਜ, ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਧਿਸ੍ਰਕਾ, ਸੰਗੀਤ ਪਾਧੜੀ, ਸੰਗੀਤ ਬਹੜਾ, ਸੰਗੀਤ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਆਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਹੇਠ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਵੇਖੋ। ਇਸ ਥਾਂ ਕੇਵਲ "ਸੰਗੀਤ" ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਦਯ ਸੰਗੀਤ ਅਰਥਾਤ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਦੇ ਬੋਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਲੈਅ ਤਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਨਾਲ "ਸੰਗੀਤ" ਪਦ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਯਥਾ-

(ੳ) ਸੰਗੀਤ ਛੱਪਯ- ਕਗੜਦਿ ਕੁਪਯੋ ਕਪਿ ਕਟਕ, ਬਗੜਦਿ ਬਾਜਨ ਰਣ ਬਜਯੋ (ਰਾਮਾਵ)

(ਅ) ਸੰਗੀਤ ਨਰਾਜ- ਸੁ ਵੀਰ ਜਾਗੁੜਦੰ ਜਗੋ॥ ਲੜਾਕ ਲਾਗੁੜਦੰ ਪਗੋ॥(ਚੰਡੀ ੨)

(ੲ) ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਧਿਸ੍ਰਕਾ- ਕਾਗੁੜਦੰਗ ਕੋਪ ਕੈ ਦੈਤ-ਰਾਜ (ਰਾਮਾਵ)

(ਸ) ਸੰਗੀਤ ਪਾਧੜੀ- ਤਾਗੁੜਦੰਗ ਤਾਲ ਬਾਜਤ ਮੁਚੰਗ (ਮਨੁਰਾਜ)

ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੁਝੜੇ ਭਾਗੜਦੰਗ ਭ੍ਰਾਤੰ॥ ਰਾਗੜਦੰਗ ਰਾਮੰ ਤਾਗੜਦੰਗ ਤਾਤੰ॥

ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਾਣੰ ਛਾਗੜਦੰਗ ਛੋਰੇ॥ ਆਗੜਦੰਗ ਆਕਾਸ ਤੇ ਜਾਨ ਓਰੇ॥੫੭੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ (ਤਾਤੰ) ਪਿਆਰਾ ਭਰਾ (ਜੁਝੜੇ) ਮਰ ਗਿਆ (ਜਾਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) ਤੀਰ ਚਲਾਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ (ਓਰੇ) ਗੜੇ (ਡਿੱਗਦੇ) ਹਨ॥੫੭੫॥

ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਾਜੀ ਰਥੀ ਬਾਣ ਕਾਟੇ॥ ਗਾਗੜਦੰਗ ਗਾਜੀ ਗਜੀ ਵੀਰ ਡਾਟੇ॥

ਮਾਗੜਦੰਗ ਮਾਰੇ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੂਰੰ॥ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਜਾਹੈਂ ਹਾਗੜਦੰਗ ਹੂਰੰ॥੫੭੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਰਥ ਸਵਾਰ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਕੱਟ ਸੁੱਟੇ। (ਗਜੀ) ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ (ਗਾਜੀ) ਬਹਾਦਰ ਸੂਰਮੇ (ਡਾਟੇ) ਡਰਾ ਦਿੱਤੇ। ਸੂਰਮੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ, ਹੂਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੫੭੬॥

ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੀਤਾ ਖਾਗੜਦੰਗ ਖੇਤੰ॥ ਭਾਗੜਦੰਗ ਭਾਗੇ ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੇਤੰ॥

ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੂਰਾਨੁਜੰ ਆਨ ਪੇਖਾ॥ ਪਾਗੜਦੰਗ ਪ੍ਰਾਨਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਲੇਖਾ॥੫੭੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੈਦਾਨ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। (ਕੇਤੰ) ਕਈ ਭੱਜ ਗਏ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) (ਅਨੁਜੰ) ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੂਰਮਾ ਆਣ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ (ਪਿਆਰਾ) ਜਾਣਿਆ॥੫੭੭॥

ਚਾਗੜਦੰਗ ਚਿੰਤੰ ਪਾਗੜਦੰਗ ਪ੍ਰਾਜੀ॥ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੈਨਾ ਲਾਗੜਦੰਗ ਲਾਜੀ॥

ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੈ॥ ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੋਪੇ ਤਾਗੜਦੰਗ ਤੈ ਕੈ॥੫੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) ਚਿੰਤਾ (ਪ੍ਰਾਜੀ- ਉਰਾਜੀ) ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਫੌਜ ਸ਼ਰਮਿੰਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਆਦਿਕਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ (ਸਾਰੇ ਹੀ) (ਤੈ) ਤਮਕ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਏ॥੫੭੮॥

ਹਾਗੜਦੰਗ ਹਾਨੂ ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੋਪਾ॥ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੀਰਾਨ ਮੇ ਪਾਵ ਰੋਪਾ॥

ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੂਰੰ ਹਾਗੜਦੰਗ ਹਾਰੇ॥ ਤਾਗੜਦੰਗ ਤੈ ਕੈ ਹਨੂ ਤਉ ਪੁਕਾਰੇ॥੫੭੯॥

(ਹ) ਸੰਗੀਤ ਬਹੜਾ- ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ 'ਬਹੜਾ' ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਛੱਪੜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਯਥਾ- ਸਗੜਦਿ ਸਾਂਗ ਸੰਗੁ ਹੈ ਤਗੜਦਿ ਰਣ ਤੁਰੇ ਨਚਾਵੈ (ਰਾਮਾਵ)

(ਕ) ਸੰਗੀਤ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ- ਸਗੜਦੰਗ ਸੂਰੰ ਕਗੜਦੰਗ ਕੋਪੰ (ਚੰਡੀ ੨)

(ਖ) ਸੰਗੀਤ ਮਧੁਭਾਰ- ਕਗੜਦੰ ਕੜਾਕ॥ ਤਗੜਦੰ ਤੜਾਕ॥(ਚੰਡੀ ੨)

ਵੇਖੋ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਸਫਾ ੧੮੦ ਕਾਲਮ ੩

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਜੀ ਨੇ 'ਕਾਗੜਦਿ', 'ਬਾਗੜਦਿ' 'ਸਾਗੜਦੰਗ' 'ਕਗੜਦੰਗ' 'ਕਗੜਦੰ' ਅਤੇ 'ਤਗੜਦੰ' ਦਾ ਰੂਪ ਬੀੜ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸਾਂ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਨਾ ਬਲਕਿ ਸੁਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਮੂਲ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਓਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੂਲ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਦੀ ਕੋਈ ਬੀੜ ਨਾ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਕੀ ਬਣੂੰ? ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਨਸ਼ਟ ਅਗਲੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਨੂਮਾਨ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਯੋਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ, (ਪੈਰ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ) ਯੋਧੇ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ (ਤੈ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਹਨੂਮਾਨ ਬੋਲਿਆ॥੫੭੯॥

ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੁਨਹੋ ਰਾਗੜਦੰਗ ਰਾਮੰ॥ ਦਾਗੜਦੰਗ ਦੀਜੈ ਪਾਗੜਦੰਗ ਪਾਨੰ॥

ਪਾਗੜਦੰਗ ਪੀਠੰ ਠਾਗੜਦੰਗ ਠੋਕੋ॥ ਹਰੇ ਆਜ ਪਾਨੰ ਸੁਰੰ ਮੋਹ ਲੋਕੋ॥੫੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਰਾਮ! ਸੁਣੋ, (ਪਾਨੰ) ਆਗਿਆ ਦਿਓ, (ਮੇਰੀ) ਪਿੱਠ ਠੋਕੋ, ਦੇਵਲੋਕ ਨੂੰ (ਮੋਹ) ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਪਾਣੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ) (ਹਰੇ) ਚੁੱਕ ਲਿਆਵਾਂਗਾ॥੫੮੦॥

ਆਗੜਦੰਗ ਐਸੇ ਕਹਯੋ ਅਉ ਉਡਾਨੋ२॥ ਗਾਗੜਦੰਗ ਗੈਨੰ ਮਿਲਯੋ ਮਯਜ ਮਾਨੋ३॥

ਰਾਗੜਦੰਗ ਰਾਮੰ ਆਗੜਦੰਗ ਆਸੰ॥ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੈਠੇ ਨਾਗੜਦੰਗ ਨਿਰਾਸੰ॥੫੮੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇਓਂ ਕਹਿਆ ਅਤੇ ਉੱਠ ਪਿਆ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਮਿਲਯੋ) ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਆਸਾ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ॥੫੮੧॥

ਆਗੜਦੰਗ ਆਗੇ ਕਾਗੜਦੰਗ ਕੋਉ॥ ਮਾਗੜਦੰਗ ਮਾਰੇ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੋਉ॥

ਨਾਗੜਦੰਗ ਨਾਕੀ ਤਾਗੜਦੰਗ ਤਾਲੰ॥ ਮਾਗੜਦੰਗ ਮਾਰੀ४ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਿਸਾਲੰ॥੫੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਕੋਈ ਅੱਗੋਂ (ਅਤੇ) ਉਹੋ ਹੀ ਮਾਰ ਸੁੱਟੇ। (ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ) ਤਾਲ ਵਿੱਚ (ਨਾਕੀ) ਮਗਰ ਮੱਛੀ (ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ) (ਬਿਸਾਲ) ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ (ਮਗਰ ਮੱਛੀ, ਨਾਕੂ) ਮਾਰੀ॥੫੮੨॥

ਆਗੜਦੰਗ ਏਕੰ ਦਾਗੜਦੰਗ ਦਾਨੋ॥ ਚਾਗੜਦੰਗ ਚੀਰਾ ਦਾਗੜਦੰਗ ਦੁਰਾਨੋ२॥

ਦਾਗੜਦੰਗ ਦੇਖੀ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੂਟੀ॥ ਆਗੜਦੰਗ ਹੈ ਏਕ ਤੇ ਏਕ ਜੂਟੀ॥੫੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ ਦੈਂਤ (ਦੁਰਾਨੋ) ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਚੀਰਿਆ। ਬੂਟੀ ਵੇਖ ਕੇ ਇੱਕ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ॥੫੮੩॥

ਚਾਗੜਦੰਗ ਚਉਕਾ ਹਾਗੜਦੰਗ ਹਨੁਵੰਤਾ॥ ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੋਧਾ ਮਹਾ ਤੇਜ ਮੰਤਾ॥

^੧ ਪਾਠ- ਮੋਹਿ ਟੋਕੋ

^੨ ਪਾਠ- ਉਡਾਨੜੋ

^੩ ਪਾਠ- ਮਾਨੜੋ

^੪ ਪਾਠ- ਮਾਰੇ

^੫ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮੱਛੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਪਰ ਏਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਾਡੀ ਨਿਗ੍ਰਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਜਿਵੇਂ ਨਾਕੂ ਤਾਲ ਵਿੱਚ' ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵੇਖੋ-ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਸਫ਼ਾ ੫੧੬ ਕਾਲਮ ੩।

^੬ 'ਆਗੜਦੰਗ' ਤੋਂ 'ਏਕ' ਸ਼ਬਦ ਬਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਆਗੜਦੰਗ' ਤੋਂ 'ਏਕ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

^੭ ਏਥੇ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵੱਧ ਹੈ।

ਆਗੜਦੰਗ ਉਖਾਰਾ ਪਾਗੜਦੰਗ ਪਹਾਰੰ॥ ਆਗੜਦੰਗ ਲੈ ਅਉਖਧੀ ਕੇ ਸਿਧਾਰੰ॥੫੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਨੂਮਾਨ (ਚਉਕਾ) ਤਭਕਿਆ (ਉੱਠਿਆ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਚਮਕਿਆ)। ਜੋ ਬਹੁਤ ਤੇਜਵੰਤ ਯੋਧਾ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਪੁੱਟ ਲਿਆ। (ਅਉਖਧੀ) ਬੂਟੀ ਨੂੰ ਲੈ ਤੁਰਿਆ॥੫੮੪॥

ਆਗੜਦੰਗ ਆਏ ਜਹਾਂ ਰਾਮ ਖੇਤੰ॥ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬੀਰੰ ਜਹਾਂ ਤੇ ਅਚੇਤੰ॥

ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਿਸੱਲਯਾ ਮਾਗੜਦੰਗ ਮੁੱਖੰ॥ ਡਾਗੜਦੰਗ ਡਾਰੀ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੁੱਖੰ॥੫੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੱਥੇ (ਕੇਤੰ) ਮੈਦਾਨੇ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਸੀ (ਓਥੇ) ਆਇਆ। ਜਿੱਥੇ ਭਰਾ (ਲਛਮਣ) (ਅਚੇਤੰ) ਬੇਹੋਸ਼ (ਤੇ) ਸੀ। ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲਯਾ ਪਾਈ (ਤਾਂ) ਸੁਖ (ਹੋਇਆ)॥੫੮੫॥

ਜਾਗੜਦੰਗ ਜਾਗੇ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੂਰੰ॥ ਘਾਗੜਦੰਗ ਘੁੱਮੀ ਹਾਗੜਦੰਗ ਹੂਰੰ॥

ਛਾਗੜਦੰਗ ਛੂਟੇ ਨਾਗੜਦੰਗ ਨਾਦੰ^੧॥ ਬਾਗੜਦੰਗ ਬਾਜੇ ਨਾਗੜਦੰਗ ਨਾਦੰ^੨॥੫੮੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਮੇ (ਜਾਗੇ) ਚੌਂਕ ਪਏ, ਹੂਰਾਂ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। (ਨਾਦੰ) ਪ੍ਰਾਨੀਆਂ (ਗਜ਼ਲਾਂ) (ਛੂਟੇ) ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। (ਨਾਦੰ) ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ॥੫੮੬॥

ਤਾਗੜਦੰਗ ਤੀਰੰ ਛਾਗੜਦੰਗ ਛੂਟੇ॥ ਗਾਗੜਦੰਗ ਗਾਜੀ ਜਾਗੜਦੰਗ ਜੂਟੇ॥

ਖਾਗੜਦੰਗ ਖੇਤੰ ਸਾਗੜਦੰਗ ਸੋਏ॥ ਪਾਗੜਦੰਗ ਤੇ ਪਾਕ ਸ਼ਾਹੀਦ ਹੋਏ॥੫੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਚੱਲੇ, ਯੋਧੇ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਜੋ ਮੈਦਾਨੇ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ (ਮਰ ਕੇ) ਲੇਟ ਗਏ। ਉਹੋ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ (ਸਾਹੀਦ)^੩ ਗਵਾਹ ਬਣੇ॥੫੮੭॥

ਕਲਸ॥^੪

^੧ ਪਾਠ- ਨਾਗੰ

^੨ ਪਾਠ- ਨਾਗੜਦੰਗ ਨਿਨਾਦੰ

^੩ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ 'ਗਵਾਹ' ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ 'ਚੋਂ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਰੰਗ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਹਕੂਮਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਲੋਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਾਕਸ਼ੀ' (ਸਾਫ਼ੀ, ਸਾਖੀ) ਵੀ ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ 'ਸਾਖੀ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਹਾਣੀ' ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਈਬਲ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਰਤ ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਗਵਾਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ (ਯਹੋਵਾ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਢੰਦੇਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਲੀ (ਸਲੀਬ) ਤੇ ਚੜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਏਹੋ ਹੀ ਯਹੋਵਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ (ਸ਼ਹੀਦੀ, ਸ਼ਾਹਦੀ) ਹੈ।

^੪ ਏਸ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਛੰਦ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਛੰਦ ਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਚੌਪਈ ਹੈ। 'ਕਲਸ' ਨਾਮ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਧਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਕਾਨ ਦੇ ਗੁਬੰਦ ਦੇ ਉਪਰ ਕਲਸ-ਗਾਗਰ (ਮੁਕਟ) ਵਾਂਗ ਇਸ ਛੰਦ ਉੱਤੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ ਨੂੰ ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਸ਼ਬਦਲੰਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਉੱਜਲ ਅਸਿ ਧਾਰੰ' ਨੂੰ ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਅਰਥ ਦੀ ਕੋਈ ਭਿੰਨਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਗਈ, ਇਹ ਸ਼ਬਦਲੰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਨਾਮਕ ਅਰਥਲੰਕਾਰ ਨਾਲ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਦੁਬਾਰਾ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਅਲਹਿਦਾ ਹੋਣ। ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ

ਮੱਚੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬਿਕਾਰੰ॥ ਨੱਚੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਬੈਤਾਰੰ॥

ਝਮਝਮ ਲਸਤਿ ਕੋਟਿ ਕਰਵਾਰੰ॥ ਝਲਹਲੰਤ ਉੱਜਲ ਅਸਿ ਧਾਰੰ॥੫੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਿਆਨਕ ਸੂਰਮੇ ਭਖ ਪਏ। ਭੂਤ, ਪ੍ਰੇਤ ਅਤੇ ਬੈਤਾਲ ਨੱਚ ਪਏ। ਕਰੋੜਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਝਮਾ ਝੰਮ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। (ਅਸਿ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਜਲ ਧਾਰਾਂ (ਝਲਹਲੰਤ) ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੮੮॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਉੱਜਲ ਅਸਿ ਧਾਰੰ ਲਸਤਿ ਅਪਾਰੰ ਕਰਣ ਲੁਝਾਰੰ ਛਬਿ ਧਾਰੰ॥

ਸੋਭਿਤ ਜਿਮੁ ਆਰੰ ਅਤਿ ਛਬਿ ਧਾਰੰ ਸੁ ਬਿਧਿ ਸੁਧਾਰੰ ਅਰਿ ਗਾਰੰ॥

ਜੈ ਪਤ੍ਰੰ ਦਾਤੀ ਮਦਿਣੰ ਮਾਤੀ ਸ੍ਰੇਣੰ ਰਾਤੀ ਜੈ ਕਰਣੰ॥

ਦੁੱਜਨ ਦਲ ਹੰਤੀ ਅਛਲ ਜਯੰਤੀ ਕਿਲਵਿਖ ਹੰਤੀ ਭੈ ਹਰਣੰ॥੫੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚਮਕੀਲ- ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ (ਅਪਾਰੰ) ਬਹੁਤ ਚਮਕਦੀਆਂ, (ਲੁਝਾਰੰ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਿਆਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ (ਛਬਿ) ਸੋਭਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। (ਅਤਿ) ਬਹੁਤ (ਛਬਿਧਾਰੰ) ਸੋਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ (ਅਰਿ) ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੌਂਹਦੀਆਂ ਹਨ। (ਜੈ ਪੱਤ੍ਰੰ) ਜਿੱਤ ਦੀਆਂ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ (ਫਤਹ ਨਾਮਿਆਂ) ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਅਭਿਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਲਹੂ ਨਾਲ ਰੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ। ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ, (ਅਛਲ) ਸਭ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀਆਂ, (ਕਿਲਵਿਖ) ਪਾਪ (ਪਾਪੀ,

ਚੌਥੇ ਅਪਯਾਯ ਵਿੱਚ ਕਲਸ ਦੇ ਛੰਦ ਨੂੰ 'ਰੋਲਾ' ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਵੀ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਖਿੱਚ ਪੂਹ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਹਦਾ ਨਮੂਨਾ ਇਹ ਹੈ:-

ਬਿਸਨੁਪਦ ਰਾਗ ਮਾਲਕੋਸ ਕਲਸ॥

ਝੇਲ ਘਾਯ ਤੀਰ ਬੀਰ, ਨਿਡਰ ਭਟ ਸੰਕ ਨ ਮਾਨੀ॥

ਹਾਂਕਤ ਸੁਭਟ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਸੂਰ ਗਰਬੀ ਅਭਿਮਾਨੀ॥

ਦੌਰ ਦੌਰ ਦੁਹੰ ਵੋਰ, ਬਾਨ ਬਜ੍ਯ ਸਰ ਛੋਰਤ॥

‘ਮਦਮਤ’ ਮਦੀ ਜੁਝਾਰ, ਸਮਰ ਹਠ ਮੁਖ ਨਹਿ ਮੋਰਤ॥...

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ॥

ਧਾਯਸੁ ਪਾਖਰੀਏ, ਭਟ ਤਰਵਰੀਏ, ਹਠੀ ਰਿਸਾਰੇ, ਰਨ ਜੁੱਟੇ॥

ਘਨਹਰਿ ਘਿਰਿ ਆਏ, ਦੁ ਦਲ ਰਿਸਾਏ, ਤੁਪਕ ਸੇਲ ਸਾਯਕ ਛੁੱਟੇ॥

ਬਾਜੰਤ ਜਝਊਆ, ਸੁਭਟ ਲੁਝਊਆ, ਚੌਪ ਚੌਪ ਭਟ ਰਨ ਤੱਤੇ॥

ਬਾਹਤ ਭੇ ਸਸਤ੍ਰਨ, ਚਲਯੁ ਅਸਤ੍ਰਨ, ਨੈਨ ਖੁਮਾਰਨ ‘ਮਦਮੱਤੇ’॥.. (ਸ੍ਰੀ ਸਰਬਲੋਹਅ.੪)

ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਯਮ ਦਾ ਉਲੰਘਨ ਕਰਕੇ ‘ਕਲਸ’ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ‘ਮਦਮਤ’ ਅਤੇ ‘ਮਦਮੱਤੇ’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ‘ਦੇ ਪਦ’ ਇੱਕ ਥਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਨਹੀਂ।

ਨਿਸਚਯ ਜ਼ਹਿਰ- ਈਰਖਾ) ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਡਰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ॥੫੮੯॥

ਕਲਸ॥

ਭਰਹਰੰਤ ਭੱਜਤ ਰਣ ਸੂਰੰ॥ ਥਰਹਰ ਕਰਤ ਲੋਹ ਤਨ ਪੂਰੰ॥

ਤੜਭੜ ਬਜੈਂ ਤਬਲ ਅਰੁ ਤੂਰੰ॥ ਘੁਮੀ ਪੇਖਿ ਸੁਭਟ ਰਣ ਹੂਰੰ॥੫੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਭਰਹਰੰਤ) ਘਾਬਰੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। (ਲੋਹ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ (ਪੂਰੰ) ਭਰੇ ਹੋਏ (ਸੂਰਬੀਰ) ਕੰਬਣਾ ਕਰਦੇ (ਕੰਬਦੇ) ਹਨ। (ਤਬਲ) ਨਗਾਰੇ ਅਤੇ (ਤੂਰੰ) ਤੰਬੂਰੇ (ਤੜਭੜ) ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ (ਅਥਵਾ- 'ਤੜਭੜ' ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ) ਵੱਜਦੇ ਹਨ। ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹੂਰਾਂ ਫਿਰੀਆਂ॥੫੯੦॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਘੁਮੀ ਰਣ ਹੂਰੰ ਨਭ ਝੜਿ ਪੂਰੰ ਲਖ ਲਖ ਸੂਰੰ ਮਨ ਮੋਹੀ॥

ਆਰਣ ਤਨ ਬਾਣੰ ਛਬਿ ਅਪ੍ਰਮਾਣੰ ਅਣਦੁਤਿ ਖਾਣੰ ਤਨ ਸੋਹੀ॥

ਕਾਛਨੀ ਸੂਰੰਗੰ ਛਬਿ ਅੰਗੰ ਅੰਗੰ ਲਜਤ ਅਨੰਗੰ ਲਖਿ ਰੂਪੰ॥

ਸਾਇਕ ਦ੍ਰਿਗ ਹਰਣੀ ਕੁਮਤਿ ਪ੍ਰਜਰਣੀ ਬਰਬਰ ਬਰਣੀ ਬੁਧਿ ਕੂਪੰ॥੫੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹੂਰਾਂ ਫਿਰੀਆਂ, ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ (ਪੂਰੰ) ਸਭ (ਝੜਿ) ਉੱਤਰੀਆਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਤੋਂ ਮੋਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। (ਸੂਰਮਿਆਂ ਅਥਵਾ ਹੂਰਾਂ ਦੇ) ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ (ਆਰਣ) ਲਾਲ (ਬਾਣੰ) ਲਿਬਾਸ ਹਨ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਰਹਿਤ ਸੋਭਾ ਹੈ, (ਅਣ) ਬੇ (ਮਿਸਾਲ) ਸੋਭਾ ਦੀ ਖਾਣ ਸਰੀਰ ਸੌਂਹਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਰੰਗ ਵਾਲੇ (ਕਾਛਨੀ) ਤੰਗ (ਚੁਸਤ) ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਅੰਗ ਅੰਗ ਤੋਂ (ਛਬਿ) ਸੋਭਾ ਵਾਲੀਆਂ, ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ (ਅਨੰਗੰ) ਕਾਮ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਦ੍ਰਿਗ) ਅੱਖਾਂ ਰੂਪ ਤੀਰ (ਹਰਣੀ) ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਖੋਟੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ (ਜਗਾਉਣ) ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ, ਬੁੱਧੀ ਰੂਪ ਖੂਹ ਦੀ (ਬਰਬਰ) ਦਲਦਲ ਕਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ॥੫੯੧॥

ਕਲਸ॥

ਕਮਲ ਬਦਨ ਸਾਇਕ ਮ੍ਰਿਗ ਨੈਣੀ॥ ਰੂਪ ਰਾਸਿ ਸੁੰਦਰਿ ਪਿਕ ਬੈਣੀ॥

ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਕਟਿ ਛਾਜਤ ਗਜ ਗੈਣੀ॥ ਨੈਨ ਕਟਾਛ ਮਨਹਿ ਹਰ ਲੈਣੀ॥੫੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਮਲ ਵਾਂਗ (ਬਦਨ) ਮੂੰਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਤੀਰਾਂ ਅਤੇ ਹਿਰਨਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ। (ਰੂਪ ਰਾਸਿ) ਸੂਰਤ ਦੀ ਪੂੰਜੀ (ਕਾਮਦੇਵ) ਵਾਂਗ ਸੋਹਣੀਆਂ, (ਪਿਕ) ਕੋਇਲ ਵਰਗੇ ਬੋਲ ਵਾਲੀਆਂ। (ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ) ਸ਼ੇਰ ਵਰਗੇ (ਕਟਿ) ਲੱਕ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ (ਗੈਣੀ) ਤੁਰਨ ਵਾਲੀਆਂ (ਛਾਜਤ) ਸੌਂਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ (ਕਟਾਛ) ਰਮਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ (ਹਰਿ) ਚੁਰਾ (ਖੋਹ) ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ॥੫੯੨॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਸੁੰਦਰਿ ਮ੍ਰਿਗ ਨੈਣੀ ਸੁਰ ਪਿਕ ਬੈਣੀ ਚਿਤ ਹਰਿ ਲੈਣੀ ਗਜ ਗੈਣੀ॥
ਮਾਧੁਰ ਬਿਧਿ ਬਦਨੀ ਸੁਬੁਧਿਨ ਸਦਨੀ ਕੁਮਤਿ ਨਿਕਦਨੀ ਛਬਿ ਮੈਣੀ॥
ਅੰਗਿਕਾ ਸੁਰੰਗੀ ਨਟਵਰ ਰੰਗੀ ਝਾਂਝ ਉਤੰਗੀ ਪਗ ਧਾਰੰ॥
ਬੇਸਰ ਗਜਰਾਰੰ ਪਹੁੰਚਿ ਅਪਾਰੰ ਕਚਿ ਘੁੰਘਰਾਰੰ ਆਹਾਰੰ॥੫੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਿਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ (ਸੁੰਦਰਿ) ਇਸਤਰੀਆਂ, (ਪਿਕ) ਕੋਇਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤੁਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਖੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ। (ਮਾਧੁਰ) ਮਿੱਠੇ (ਸ਼ਹਿਦ) ਦੀ (ਬਿਧਿ) ਵਾਂਗ (ਬਦਨੀ) ਮੂੰਹਾਂ (ਬੋਲਾਂ) ਵਾਲੀਆਂ, ਚੰਗੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰ (ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ) ਵਾਂਗ ਬੁਰੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਨੂੰ (ਨਿਕਦਨੀ) ਕੱਟਣ (ਨਾਸ ਕਰਨ) ਵਾਲੀਆਂ (ਮੈਣੀ) ਕਾਮ ਵਾਂਗ ਸੋਭਾ ਵਾਲੀਆਂ। (ਸੁਰੰਗੀ) ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ (ਅੰਗਿਕਾ) ਚੋਲੀਆਂ, ਚੰਗੀਆਂ ਨਟਣੀਆਂ (ਨਾਚੀਆਂ) (ਰੰਗੀ) ਵਾਂਗ ਹਨ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ (ਉਤੰਗੀ) ਉੱਤਮ ਝਾਂਝਰਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। (ਬੇਸਰ) ਨੱਥਾਂ, ਗਜਰਿਆਂ (ਚੂੜੀਆਂ) ਅਤੇ (ਅਪਾਰੰ) ਬਹੁਤ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਘੁੰਗਰਾਲੇ (ਕਚਿ) ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ (ਆ) ਸਰਵਓਰ ਤੋਂ ਹਾਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ॥੫੯੩॥

ਕਲਸ॥

ਚਿਬੁਕ ਚਾਰੁ ਸੁੰਦਰ ਛਬਿ ਧਾਰੰ॥ ਠਉਰ ਠਉਰ ਮੁਕਤਨ ਕੇ ਹਾਰੰ॥
ਕਰ ਕੰਗਨ ਪਹੁੰਚੀ ਉਜਿਯਾਰੰ॥ ਨਿਰਖਿ ਮਦਨ ਦੁਤਿ ਹੋਤ ਸੁਮਾਰੰ॥੫੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਿਬੁਕ ਚਾਰੁ- ਠੋਡੀ ਦਾ ਹਿੱਲਣਾ, ਠੋਡੀ ਦਾ ਤਿਲ) ਸੋਹਣੀ ਠੋਡੀ ਦਾ ਤਿਲ (ਛਬਿ ਧਾਰੰ) ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ (ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸਿਰ) ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ (ਲਮਕਦੇ) ਹਨ। ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੜੇ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚੀਆਂ (ਉਜਿਯਾਰੰ) ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਮਦੇਵ ਵੀ (ਦੁਤਿ) ਸ਼ਕਲ ਵੇਖ ਕੇ (ਸੁਮਾਰ) ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ॥੫੯੪॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਸੋਭਿਤ ਛਬਿ ਧਾਰੰ ਕਚ ਘੁੰਘਰਾਰੰ ਰਸਨਿ ਰਸਾਰੰ ਉਜਿਯਾਰੰ॥
ਪਹੁੰਚੀ ਗਜਰਾਰੰ ਸੁਬਿਧਿ ਸੁਧਾਰੰ ਮੁਕਤਨ ਹਾਰੰ ਉਰ ਧਾਰੰ॥
ਸੋਹਤ ਚਖੁ ਚਾਰੰ ਰੰਗ ਰੰਗਾਰੰ ਬਿਬਿਧਿ ਪ੍ਰਕਾਰੰ ਅਤਿ ਆਂਜੇ॥
ਬਿਖਧਰ ਮ੍ਰਿਗ ਜੈਸੇ ਜਲਜ ਨ ਵੈਸੇ ਸਸਿਯਰ ਜੈਸੇ ਸਰਮਾਂਜੇ॥੫੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੁੰਗਰਾਲੇ (ਕਚ) ਵਾਲ (ਛਬਿ ਧਾਰੰ) ਸੋਹਣੇ (ਸੋਭਿਤ) ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਰਸਾਰੰ) ਮਿੱਠੀ (ਉਜਿਯਾਰੰ) ਮਸ਼ਹੂਰ (ਰਸਨਿ) ਬੋਲੀ ਹੈ। ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਅਤੇ ਚੂੜੀਆਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਸੁਧਾਰੰ) ਪਹਿਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ (ਉਰਿ) ਗਲ (ਛਾਤੀ) ਵਿੱਚ (ਧਾਰੰ) ਪਹਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਰੰਗ ਰੰਗਾਰੰ) ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ (ਅਤਿ) ਬਹੁਤ (ਆਂਜੇ) ਸੁਰਮੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸੋਹਣੇ (ਚਖੁ) ਨੇਤਰ ਸੋਹਦੇ ਹਨ। (ਜੈਸੇ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਬਿਖਧਰ) ਸੱਪ, ਹਿਰਨ ਅਤੇ (ਜਲਜ)

ਕਮਲ ਵੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ, (ਸਸੀਅਰ ਸਰ) ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਤੀਰ (ਚੰਦ੍ਰਬਾਣ, ਵਿਰਹ ਤੀਰ) ਵਾਂਗ
(ਮਾਂਜੇ) ਚਮਕਦੇ ਹਨ॥੫੯੫॥

ਕਲਸ॥

ਭਯੋ ਮੂੜ ਰਾਵਣ ਰਣ ਕੁੱਧੰ॥ ਮਚਯੋ ਆਨ ਤੁੱਮਲ ਜਬਿ ਜੁੱਧੰ॥

ਜੂਝੋ ਸਕਲ ਸੂਰਮਾ ਸੁੱਧੰ॥ ਅਰਿ ਦਲ ਮਧਜ ਸਬਦ ਕਰਿ ਉੱਧੰ॥੫੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੂਰਖ ਰਾਵਣ ਜੰਗ ਲਈ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ (ਤੁਮਲ) ਭਾਰੀ (ਹੱਥੇ ਹੱਥੀ, ਮੱਲ) ਯੁੱਧ ਆ ਭਖਿਆ। ਸਾਰੇ (ਸੁੱਧ) ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸੂਰਮੇ ਵੈਰੀ ਦਲ ਵਿੱਚ (ਉੱਧ) ਉੱਚੇ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ॥੫੯੬॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਧਾਯੋ ਕਰ ਕੁੱਧੰ ਸੁਭਟ ਬਿਰੁੱਧੰ ਗਲਿਤ ਸੁਬੁੱਧੰ ਗਹਿ ਬਾਣੰ॥

ਕੀਨੋ ਰਣ ਸੁੱਧੰ ਨਚਤ ਕਬੁੱਧੰ ਅਤਿ ਧੁਨਿ ਉੱਧੰ^੧ ਧਨੁ ਤਾਣੰ॥

ਧਾਏ ਰਜਵਾਰੇ ਦੁਧਿਰ ਹਕਾਰੇ ਸੁ ਬ੍ਰਿਣ ਪ੍ਰਹਾਰੇ ਕਰ ਕੇਪੰ॥

ਘਾਇਨ ਤਨ ਰੱਜੋ ਦੁ ਪਗ ਨ ਭੱਜੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਗੱਜੋ ਪਗ ਰੋਪੰ॥੫੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ) ਯੋਧਾ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਧਾਯੋ) ਚੜਿਆ, (ਸੁ ਬੁੱਧੰ) ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ (ਹੁਨਰ ਬੰਦੀ) ਵਿੱਚ (ਗਲਿਤ) ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰ ਫੜ ਲਿਆ। (ਸੁੱਧੰ) ਅਕਲਮੰਦੀ ਦਾ ਜੰਗ ਕੀਤਾ, (ਕਬੁੱਧੰ) ਸਰੀਰ (ਨਚਤ) ਟਪੁੰ-ਟਪੁੰ ਕਰਦਾ, (ਅਤਿ) ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਧਨੁੱਖ ਖਿੱਚਦਾ ਸੀ, ਰਜਵਾਰੇ (ਛੋਟੇ- ਮਾਤਹਿਤ ਰਾਜੇ) ਵੀ ਚੜੇ- ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੁਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਸੁਬ੍ਰਿਣ) ਵਾਰ (ਪ੍ਰਹਾਰੇ) ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ (ਰੱਜੋ) ਭਰ ਗਏ, ਪਰ ਦੋ ਕਦਮ ਵੀ (ਪਿਛਾਂਹ) ਨਾ ਦੌੜੇ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਪੈਰ ਟਿਕਾ ਕੇ (ਹਰ) ਸ਼ਿਵ ਗੱਜਦਾ ਸੀ॥੫੯੭॥

ਕਲਸ॥

ਅਧਿਕ ਰੋਸ ਸਾਵਤ ਰਨ ਜੁਟੇ॥ ਬਖਤਰ ਟੋਪ ਜਿਰਹ ਸਬਿ ਫੂਟੇ॥

ਨਿਸਰ ਚਲੇ ਸਾਇਕ ਰਨ ਛੂਟੇ॥ ਜਨਕ ਸਿਚਾਨ ਮਾਸ ਲਖਿ ਟੂਟੇ॥੫੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਵਤ) ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਬਖਤਰ, ਟੋਪ ਅਤੇ ਸਭ ਜ਼ਿਰਹ (ਸੰਜੋਆਂ) ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ। (ਯੋਧੇ ਇਓ) ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ (ਜਿਵੇਂ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਸਿਚਾਨ) ਬਾਜ ਮਾਸ (ਪੰਛੀ) ਵੇਖ ਕੇ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ॥੫੯੮॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

^੧ ਪਾਠ- ਨਚਤ ਕਬੁੱਧੰ ਉਠਤ ਧੁਨ ਉਧੰ

ਸਾਇਕ ਜਣੂ ਛੂਟੇ ਤਿਮ ਅਰਿ ਜੂਟੇ ਬਖਤਰ ਛੂਟੇ ਜੋਬ ਜਿਰੇ॥
ਮਸਹਰ ਭੁਖਿਯਾਏ ਤਿਮ ਅਰਿ ਧਾਏ ਸਸਤ੍ਰ ਨਚਾਏ ਨ ਫੇਰਿ ਫਿਰੇ^੨॥
ਸਨਮੁਖਿ ਰਣ ਗਾਜੈਂ ਕਿਮਹੁੰ ਨ ਭਾਜੈਂ ਲਖਿ ਸੁਰ ਲਾਜੈਂ ਰਣ ਰੰਗੀ॥

ਜੈ ਜੈ ਧੁਨਿ ਕਰਹੀਂ ਪੁਹਪਨ ਡਰਹੀਂ ਸੁਬਿਧ ਉਚਰਹੀਂ ਜੈ ਜੰਗੀ॥੫੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਣੂ) ਜਿਵੇਂ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਵੈਰੀ ਜੁੱਟ ਪਏ, ਬਗਤਰ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀਆ ਜ਼ਿਰਹ (ਸੰਜੋਆਂ) ਫੁਟ ਗਈਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਖੇ (ਮਸਹਰ- ਮਾਸਾਹਾਰੀ) ਸ਼ੇਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਵੈਰੀ ਚੜ੍ਹ ਪਏ, ਸਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਚਾਅ ਨਾਲ (ਹਥਿਆਰ) ਫੜ ਕੇ) ਫੇਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਮੁੜੇ। ਜੰਗ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੱਜਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਭੱਜਦੇ ਨਹੀਂ, ਜੰਗ ਦੇ (ਰੰਗ) ਹਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੈ ਜੈ ਦੀ ਧੁਨ ਲਾਉਂਦੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ (ਡਰਹੀ) ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਨਾਨਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਦੀ ਫਤਹ ਬੋਲਦੇ ਸਨ॥੫੯੯॥

ਕਲਸ॥

ਮੁਖ ਤੰਬੋਰ^੩ ਅਰੁ ਰੰਗ ਸੁਰੰਗੀ॥ ਨਿਡਰ ਭ੍ਰਮੰਤ ਭੂਮਿ ਉਹ ਜੰਗੀ॥

ਲਿਪਤ ਮਲੈ ਘਨਸਾਰ ਸੁਰੰਗੀ॥ ਰੂਪਵਾਨ^੪ ਗਤਿਵਾਨ ਉਤੰਗੀ॥੬੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੂੰਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਨ ਅਤੇ (ਸੁਰੰਗ) ਲਾਲ ਰੰਗ (ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ) ਹੈ। ਜੰਗ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੋ-ਡਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਮਲਿਆਗਰ (ਚੰਦਨ) ਵਿੱਚ (ਸੁਰੰਗ) ਉੱਤਮ (ਘਨਸਾਰ) ਕਰੂਪ ਮਿਲਾ ਕੇ (ਲਿਪਤ) ਮਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ, (ਗਤਿਵਾਨ) ਚੁਸਤ (ਚਾਲਾਕ) ਅਤੇ (ਉਤੰਗੀ) ਲੰਮੇ (ਉੱਚੇ) ਹਨ॥੬੦੦॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਤਨ ਸੁਭਤ ਸੁਰੰਗੀ ਛਬਿ ਅੰਗ ਅੰਗੀ ਲਜਿਤ ਅਨੰਗੀ ਲਖਿ ਨੈਣੀ॥

ਸੋਭਿਤ ਕਚ ਕਾਰੇ ਅਤਿ ਘੁੰਘਰਾਰੇ ਰਸਨ ਰਸਾਰੇ ਮ੍ਰਿਦੁ ਬੈਣੀ॥

ਮੁਖਿ ਛਕਤ ਸੁਬਾਸੰ ਦਿਨਿਸ ਪ੍ਰਕਾਸੰ ਜਨੁ ਸਸਿ ਭਾਸੰ ਤਸ ਸੋਭੰ॥

ਰੀਝਤ ਚਖੁ ਚਾਰੰ ਸੁਰਪੁਰ ਪਜਾਰੰ ਦੇਵ ਦਿਵਾਰੰ ਲਖਿ ਲੋਭੰ॥੬੦੧॥

^੧ ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ... ਸਿੰਹਾਵਿਲੋਕਨ ਤਾਂ ਛੰਦਾਂਕ ੫੯੯ ਤੱਕ ਹੀ ਨਿਭ ਸਕਿਆ ਹੈ।

^੨ ਇਥੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਬੀੜ 'ਚੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

^੩ ਪਾਠ- ਤੰਬੋਲ

^੪ ਪਾਠ- ਰੂਪ ਭਾਨ

^੫ ਛੰਦਾਂਕ ੬੦੦ ਅਤੇ ੬੦੧ ਵਿੱਚ ਸੂਰਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਹੂਰਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਭਾਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਮੇਯ ਦਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਪਮੇਯ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਯ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਭਾਵੇਂ ਜਿਆਦਾ ਝੁਕਾਅ ਹੂਰਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੇ ਠੀਕ ਅਰਥ ਸੁਣੇ ਮੰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਲੋਕ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਰਥ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਰੀਰ ਸੋਹਣੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੋਂਹਦੇ, ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿੱਚ (ਛਬਿ) ਚਮਕ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ (ਅਨੰਗੀ) ਕਾਮ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਅਤੇ (ਕਚ) ਵਾਲ ਸੋਂਹਦੇ ਹਨ, (ਮ੍ਰਿਦੁ) ਮਿੱਠੇ (ਕੋਮਲ) ਵਾਕ ਜੀਭ 'ਚੋਂ (ਰਸਾਰੇ) ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਹ ਚੰਗੀ ਸੁਗੰਧੀ ਨਾਲ (ਛਕਤ) ਸਜਦਾ ਹੈ, (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਦਿਨਿਸ) ਸੂਰਜ ਦਾ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਚਾਨਣ ਜਾਂ (ਤਸ) ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦਾ (ਭਾਸ਼- ਆਭਾਸ) ਚਾਨਣ ਸੋਂਹਦਾ ਹੈ। (ਚਖੁ ਚਾਰੰ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ (ਹਿਰਨ, ਮੱਛ) ਵੀ ਰੀਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, (ਸੁਰਪੁਰ) ਸਵਰਗ ਦੇ ਪਿਆਰੇ, ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਵੀ ਵੇਖ ਕੇ (ਲੋਭੰ) ਲੁਭਾਇਮਾਨ (ਮੋਹਿਤ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੬੦੧॥

ਕਲਸਾ^੧॥

ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਏਕੰ ਕਰ ਧਾਰੀ॥ ਦੁਤਿਯ ਧੋਪ ਗਹਿ ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਕਟਾਰੀ॥

ਚਤੁਰਥ ਹਾਥ ਸੈਹਥੀ ਉਜਯਾਰੀ॥ ਗੋਫਨ ਗੁਰਜ ਕਰਤ ਚਮਕਾਰੀ॥੬੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਵਣ ਨੇ) ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ) ਖੜਗ ਧਾਰਿਆ। ਦੂਜੇ (ਹੱਥ) ਵਿੱਚ ਧੋਪ (ਤਲਵਾਰ), ਤੀਜੇ (ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਕਟਾਰ ਫੜ ਲਈ। ਚੌਥੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਮਕੀਲੀ (ਸੈਹਥੀ) ਬਰਛੀ। (ਪੰਜਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਗੋਪੀਆ, (ਛੇਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਗੁਰਜ (ਕਰਤ ਚਮਕਾਰੀ) ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਹਨ॥੬੦੨॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਸਤਏਂ ਅਸਿ ਭਾਰੀ^੨ ਗਦਹਿ ਉਭਾਰੀ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਸੁ ਧਾਰੀ ਛੁਰਕਾਰੀ॥

ਜੰਬੁਵਾ ਅਰੁ ਬਾਨੰ ਸੁ ਕਸਿ ਕਮਾਨੰ ਚਰਮ ਅਪ੍ਰਮਾਨੰ ਧਰ ਭਾਰੀ॥

ਪੰਦੁਏਂ ਗਲੇਲੰ ਪਾਸ ਅਮੇਲੰ ਪਰਸ ਅਡੋਲੰ^੩ ਹਥਿ ਨਾਲੰ॥

ਬਿਛੁਆ ਪਹਰਾਯੰ ਪਟਾ ਭ੍ਰਮਾਯੰ ਜਿਮ ਜਮ ਧਾਯੰ ਬਿਕਰਾਲੰ॥੬੦੩॥

ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਸਲ ਕਰਤੇ ਦੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਅਰਥ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾ ਵਾ ਕਰਕੇ ਕਈ ਅਰਥ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਬਲ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਯ ਲਖਯਾਰਥ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਠੀਕ ਏਹੋ ਹਾਲ ਹੈ।

ਵੇਦ, ਸਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਸਿਮਿਤੀਆਂ, ਰਾਮਾਇਣਾਂ, ਤੋਰੇਤ, ਜਬੂਰ, ਅੰਜੀਲ (ਬਾਇਬਲ), ਕੁਰਾਨ, ਭੜਾਰਥ ਸੂਤਰ (ਮੋਖ-ਮਾਰਗ), ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥ, ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸੂਰ ਸਾਗਰ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਵੀ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਿਭ੍ਰਾਂਤਿ ਲਖਯਾਰਥ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਹ ਅਰਥ ਪ੍ਰਵਾ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਬੁੱਧਿ ਗਮਯਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਏਸ ਨੂੰ ਜੋ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਲਖਯਾਰਥ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਕੇ ਭ੍ਰਮ ਚਕ੍ਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਫਸਦਾ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਏਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰੂ ਜਾਣੇ' ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

^੧ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂਕ ੬੦੨ ਅਤੇ ੬੦੪ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰਲੇਖ 'ਕਲਸਿ' ਹੈ, ਵੇਖੋ ਸਫਾ ੨੩੬। ਬੜੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਥਾਂ 'ਕਲਸ' ਅਤੇ 'ਕਲਸਿ' ਰੂਪ, ਇੱਕੋ ਅਰਥ, ਇੱਕੋ ਛੰਦ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਲੱਛਣ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਆਏ?

^੨ ਪਾਠ- ਪੱਟੇ ਸਹਿ ਸੰਭਾਰੀ

^੩ ਪਾਠ- ਪਰਮ ਅਡੋਲੰ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੱਤਵੇਂ (ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਭਾਰੀ ਅਸਿ (ਤਲਵਾਰ), (ਅੱਠਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਗਦਾ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ, (ਨੌਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ, (ਦਸਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਛੁਰੀ। (ਯਾਰਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਜੰਬੂਆ ਅਤੇ (ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਤੀਰ (ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਕਮਾਨ ਕੱਸੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ (ਚੌਦਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) (ਅਪ੍ਰਮਾਨੰ) ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ (ਅਮੋਲੰ) ਬਹੁਤ ਮੁੱਲ ਵਾਲੀ ਫਾਹੀ, (ਸਤਾਰਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਅਡੋਲ (ਪਰਸ) ਕੁਹਾੜਾ, (ਅਠਾਰਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) (ਹਥਿ ਨਾਲੰ) ਬੰਦੂਕ, (ਉਨ੍ਹੀਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਬਿਛੂਆ (ਪਹਾਰਯੰ) ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ (ਵੀਹਵੇਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ) ਪਟਾ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਿਆਨਕ (ਜਮ) ਧਰਮਰਾਜ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ॥੬0੩॥

ਕਲਸਿੰ॥

ਸਿਵ ਸਿਵ ਸਿਵ ਮੁਖ ਏਕ ਉਚਾਰੰ॥ ਦੁਤਿਯ ਪ੍ਰਭਾ ਜਾਨਕੀ ਨਿਹਾਰੰ॥

ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਤੁੰਡ ਸਭ ਸੁਭਟ ਪਚਾਰੰ॥ ਚਤੁਰਥ ਕਰਤ ਮਾਰ ਹੀ ਮਾਰੰ॥੬੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੁਣ ਰਾਵਣ ਦੇ ਦਸਾਂ ਮੂੰਹਾਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ) ਇੱਕ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਿਵ (ਉਚਾਰੰ) ਸਿਮਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ (ਮੂੰਹ ਨਾਲ) ਸੀਤਾ ਸੀ (ਪ੍ਰਭਾ) ਸ਼ਕਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ (ਮੂੰਹ ਨਾਲ) ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ (ਮੂੰਹ ਨਾਲ) ਮਾਰ ਹੀ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ॥੬0੪॥

ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ॥

ਪਚਏਂ ਹਨੁਵੰਤੰ ਲਖ ਦੁਤਿ ਮੰਤੰ ਸੁ ਬਲ ਦੁਰੰਤੰ ਤਜਿ ਕਲਿਣੰ॥

ਛਠਏਂ ਲਖਿ ਭ੍ਰਾਤੰ ਤਕਤ ਪਪਾਤੰ ਲਗਤ ਨ ਘਾਤੰ ਜਿਯ ਜਲਿਣੰ॥

ਸਤਏਂ ਲਖਿ ਰਘੁਪਤਿ ਕਪਿ ਦਲ ਅਧਿਪਤਿ ਸੁਭਟ ਬਿਕਟ ਮਤਿ ਜੁਤਿ ਭ੍ਰਾਤੰ॥

ਅਠਿਓਂ ਸਿਰਿ ਢੇਰੈਂ ਨਵਮ ਨਿਹੇਰੈਂ ਦਸਯ ਨ ਬੋਰੈਂ ਰਿਸ ਰਾਤੰ॥੬੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਪੰਜਵੇਂ (ਮੂੰਹ ਨਾਲ) (ਦੁਤਿ ਮੰਤੰ) ਸੋਹਣੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ (ਬਲ ਦੁਰੰਤੰ) ਬੇਅੰਤ ਬਲ ਵਾਲਾ (ਲਖ) ਜਾਣ ਕੇ (ਕਲਿਣੰ) ਸ਼ਾਂਤੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ (ਘਾਬਰਿਆ ਹੋਇਆ) ਹੈ। ਛੇਵੇਂ (ਮੂੰਹ ਨਾਲ) ਭਰਾ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ (ਪਪਾਤੰ) ਗਿਰਾਵਟ (ਤਕਤ) ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਦਿਲੋਂ ਸੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਾਅ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਸੱਤਵੇਂ (ਮੂੰਹ ਨਾਲ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਕਪਿ ਦਲ ਅਧਿਪਤਿ) ਸੁਗ੍ਰੀਵ, (ਬਿਕਟ ਮਤਿ) ਭਿਆਨਕ (ਅਜਿੱਤ) ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ ਭਰਾ (ਲਛਮਣ) ਸਮੇਤ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਅੱਠਵੇਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨੌਵੇਂ (ਸਿਰ) ਨਾਲ ਨਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਦਸਵੇਂ (ਮੂੰਹ) ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ (ਰਾਤੰ) ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੋਲਦਾ ਨਹੀਂ॥੬0੫॥

ਚਬੋਲਾ ਛੰਦ^੧॥

ਪਾਏ ਰਣ ਬੀਰ ਸਾਧੇ ਸਿਤੰ ਤੀਰ ਕਾਛੇ ਰਣੰ ਚੀਰ ਬਾਨਾ ਸੁਹਾਏ॥

ਰਵਾਂ ਕਰਦ ਮਰਕਬ ਯਲੋ ਤੇਜ ਇਮ ਸਬ ਚੁੰ ਤੁੰਦ ਅਜਦਹੋ ਓ ਮਿਆਂ ਜੰਗਾਹੇ॥

ਭਿੜੇ ਆਇ ਈਹਾਂ ਬੁਲੇ ਬੈਣ ਕੀਹਾਂ ਕਰੇਂ ਘਾਇ ਜੀਹਾਂ ਭਿੜੇ ਭੇੜ ਭੱਜੇ॥

ਪਿਯੋ ਪੋਸਤਾਨੇ ਭਛੋ ਰਾਬੜੀ ਨੇ ਕਹਾਂ ਛੈ ਅਣੀ ਰੋ ਧਣੀ ਨੇ ਨਿਹਾਰੈਂ॥੬੦੬॥

ਪਦ-ਅਰਥ:- ਸਿਤ = ਤਿੱਖਾ, ਤੇਜ਼। ਕਾਛੇ = ਸਜਾਏ, ਕੱਸੇ ਹੋਏ। ਬਾਨਾ = ਲਿਬਾਸ। ਰਵਾਂ ਕਰਦ = ਤੋਰੇ, ਦੌੜਾਏ, ਚਾਲੇ ਪਾਇਆ। ਮਰਕਬ = ਸਵਾਰੀ, ਵਾਹਨ, ਯਾਨ, ਘੋੜਾ। ਬੇੜੀ, ਇਮ ਸਬ = ਰਾਤ ਵਾਂਗ। ਚੁੰ = ਵਾਂਗ। ਤੁੰਦ = ਤੇਜ਼। ਅਜਦਹਾ = ਸਰਾਲ, ਭਾਰਾ ਸੱਪ। ਓ = ਅਤੇ। ਮਿਆ ਜੰਗਾਹੇ = ਗਾਹੇ ਜੰਗ ਮਿਆਂ, ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ। ਕੀਹਾਂ = ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਜੀਹਾਂ = ਜੀਹਨੂੰ। ਛੈ = ਹੈ। ਅਣੀ ਰੋ ਧਣੀ = ਫੌਜ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਸੈਨਾਪਤੀ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ (ਕਾਛੇ) ਕੱਸ ਕੇ ਪਹਿਰੇ ਹੋਏ ਲਿਬਾਸ ਨਾਲ ਸੋਹਦੇ ਹੋਏ, ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਸਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਯੋਧੇ (ਰਣੰ) ਲੜਨ ਨੂੰ (ਧਾਏ) ਚੜ੍ਹੇ। (ਯਲੋ) ਯੋਧਿਆਂ ਵੀ ਏਸ ਰਾਤ ਹੀ ਸਵਾਰੀਆਂ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਾਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ (ਓ) ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਵੱਡਾ ਸੱਪ (ਹੁੰਦਾ) ਹੈ। ਵਾਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਫਲਾਣਾ) ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਏਥੇ ਆ ਲੜੋ, ਜੀਹਨੂੰ (ਅਸਾਂ) (ਘਾਇ) ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸਨ (ਉਹ ਤਾਂ) (ਭਿੜੇ ਭੇੜ) ਜੰਗ ਛਿੜ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੋਸਤ ਪੀਤਾ, ਰਾਬੜੀ ਖਾਧੀ (ਉਹ) ਸੈਨਾਪਤੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? (ਉਹਨੂੰ ਅਸੀਂ) ਵੇਖੀਏ॥੬੦੬॥

ਗਾਜੇ ਮਹਾ ਸੂਰ ਘੁੰਮੀ ਰਣੰ ਹੂਰ ਭੁੰਮੀ ਨਭੰ ਪੂਰ ਬੇਖੰ ਅਨੂਪੰ॥

ਵਲੋ ਵੱਲਿ ਸਾਈ ਜੀਵੀ ਜੁਗਾਂ ਤਾਈਂ ਤੈਡੇ ਘੋਲੀ ਜਾਈ ਅਲਾਵੀ ਤ ਐਸੇ॥

ਲਗੋ ਲਾਰ ਥਾਨੇ ਬਰੋ ਰਾਜ ਮਾਨੇ ਕਹੋ ਅਉਰ ਕਾਨੇ ਹਠੀ ਛਾਡ ਥੇ ਸੇ॥

ਬਰੋ ਆਨਿ ਮੋ ਕੋ ਭਜੇ ਆਜਾ ਤੋ ਕੋ ਚਲੋ ਦੇਵ ਲੋਕੋ^੨ ਤਜੋ ਬੋਗ ਲੰਕਾ॥੬੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ, ਸੁੰਦਰ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੂਰਾਂ ਰਣ (ਮੈਦਾਨ) ਦੇ ਪੂਰੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੀਆਂ ਫਿਰੀਆਂ। ਤਾਂ ਐਸੇ (ਅਲਾਵੀ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਹੇ (ਸਾਂਈਂ) ਸੁਆਮੀ! (ਵਲੋ

^੧ 'ਚਉਬੋਲਾ' ਅਤੇ 'ਚਬੋਲਾ' ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਗੜਬੜ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। 'ਚ- ਹੋਰ' 'ਬੋਲਾ- ਜੋੜੀ ਦੀ ਗਤਿ, ਗੁਰ' ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਧੀ-ਉਛੇਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਤਬਲੇ ਦੀਆਂ ਗਤਾਂ ਬਦਲ ਬਦਲ ਜੇ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਣ-ਉਸ ਨੂੰ 'ਚਬੋਲਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਜੀ ਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ (ਮਾਰਵਾੜ) ਵਿੱਚ ਦੇਸੀਯ ਰਾਗ ਚਬੋਲਾ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੰਗੀ 'ਤੇ ਆਮ ਲੋਕ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸੰਗਿਆ 'ਚਬੋਲਾ' ਹੈ। ਇਹ ਚੰਗੇ ਪਖਾਵਜ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਪਿੰਗਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਾਦਜ-ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਹੈ-ਇਹ ਵਾਦਜ-ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉੱਤਮ ਗਿਆਤੋ ਦੀ ਜਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਨੂੰ 'ਚਤੁਰੰਗ' 'ਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾ' ਜਾਂ 'ਬੋਲਾਂ' ਵਿੱਚ ਮੰਨਣਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਹਨ।

^੨ ਪਾਠ- ਆਨ

^੩ ਪਾਠ- ਦੇਵ ਲੋਕੰ

ਵੱਲ) ਫੇਰ ਮੁੜ (ਪਿਛਾਂਹ ਵੇਖ), ਤੂੰ ਯੁੱਗਾਂ ਤੱਕ ਜੀਵੇਂ, ਤੇਰੇ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। (ਥਾਨੇ) ਤੇਰੇ ਲੜ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ, ਹੇ ਰਾਜ! (ਮਾਨੇ) ਮੈਨੂੰ ਵਰੋ, (ਥੇ) ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਹਠੀ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ (ਕਾਨੇ) ਕੀਹਨੂੰ ਆਖਾਂ? ਮੈਨੂੰ ਆ ਵਰ, (ਮੈਂ) ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਭੋਗ ਸਕਾਂ, ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਦੇਵਲੋਕ ਨੂੰ ਚੱਲੋ॥੬੦੭॥

ਸਵੈਯਾ ਅਨੰਤ ਤੁਕਾ^੧॥

ਰੋਸ ਭਰਜੋ ਤਜਿ ਹੋਸ ਨਿਸਾਚਰ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਕੇ ਘਾਇ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥
 ਜੋਸ ਬਡੇ ਕਰ ਕਉਸਲਿਸੰ ਅਧ ਬੀਚ ਹੀ ਤੇ ਸਰ ਕਾਟ ਉਤਾਰੇ॥
 ਫੇਰ ਬਡੇ ਕਰ ਰੋਸ ਦਿਵਾਰਦਨ ਧਾਇ ਪਰੈਂ ਕਪਿ ਪੁੰਜ ਸੰਘਾਰੈਂ॥
 ਪੱਟਸ ਲੋਹ ਹਥੀ ਪਰਸੰ ਗੜੀਏ ਜੰਬੂਵੇ ਜਮਦਾੜ ਚਲਾਵੈਂ॥੬੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਿਸਾਚਰ) ਚੋਰ (ਰਾਵਣ) ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਭਰ ਗਿਆ, ਹੋਸ ਛੁੱਟ ਗਈ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ 'ਤੇ ਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। (ਕਉਸਲਿਸੰ- ਕੌਸਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਏਸ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ (ਫੁਰਤੀ) ਕਰਕੇ ਤੀਰ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਢ ਸੁੱਟੇ। (ਦਿਵਾਰਦਨ) ਦੈਂਤ ਫੇਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਕਰਕੇ ਭੱਜ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ (ਪੁੰਜ) ਬਹੁਤ ਬਾਂਦਰ ਮਾਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਟੇ, (ਲੋਹ ਹਥੀ) ਬਰਛੀਆਂ, (ਪਰਸੰ) ਕੁਹਾੜੇ, (ਗੜੀਏ) ਨੇਜੇ, ਜੰਬੂਏ ਅਤੇ ਕਟਾਰਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੬੦੮॥

ਚਬੋਲਾ^੨ ਸਵੈਯਾ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਸਰਾਸਨ ਲੈ ਰਿਸ ਠਾਨ ਘਨੀ ਰਨ ਬਾਨ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥
 ਬੀਰਨ ਮਾਰ ਦੁਸਾਰ ਗਏ ਸਰ ਅੰਬਰ ਤੇ ਬਰਸੇ ਜਨੁ ਓਰੇ॥
 ਬਾਜਿ ਗਜੀ ਰਥ ਸਾਜ^੩ ਗਿਰੇ ਧਰ ਪਤਿ ਅਨੇਕ ਸੁ ਕਉਨ ਗਨਾਵੈ॥
 ਫਾਗਨ ਪਉਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਬਹੇ ਬਨ ਪਤ੍ਰਿਨਿ ਤੇ ਜਨ ਪੜ੍ਹ ਉਡਾਨੇ॥੬੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਰਾਜ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਸਰਾਸਨ) ਕਮਾਨ ਲੈ ਕੇ, ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਕਰਕੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਜੋ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ (ਦੁਸਾਰ- ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ) ਪਾਰ (ਸਰ) ਨਿਕਲ ਗਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ (ਅੰਬਰ) ਅਸਮਾਨ 'ਚੋਂ (ਓਰੇ) ਗੜ੍ਹੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹਨ। ਘੋੜੇ (ਘੋੜਸਵਾਰ), ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ, ਰਥਾਂ ਦੇ ਸਾਜੇ (ਸਮਾਨ) ਅਤੇ ਅਨੇਕ (ਪਤਿ- ਪੈਦਲ) ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗਿਰ ਪਏ, (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ) ਕਿਹੜਾ

^੧ ਮਾਲੂਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਨੰਤ ਤੁਕਾ' ਅਤੇ 'ਚਬੋਲਾ' ਇੱਕ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਵੱਯੇ ਹਨ। ਵਿਖਮ ਅੰਤਰਾਨੁਪ੍ਰਾਸਾਂ ਕਾਰਨ 'ਅਨੰਤ ਤੁਕਾ' ਅਤੇ ਭਿੰਨ ਬੋਲਾਂ (ਗੜਾਂ) ਕਾਰਨ 'ਚਬੋਲਾ' ਸੰਗਿਆ ਹੈ, ਅੰਤਮ ਲੈਅ ਦਾ ਧੜੇ ਇੱਕ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਿੰਨ ਬੋਲ ਅਤੇ ਅੰਤਰਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਇੱਕੋ ਹੀ 'ਗੁਰ' ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

^੨ ਵੇਖੋ ਛੰਦ ੬੦੯ ਦਾ ਫੁੱਟ ਨੋਟ।

^੩ ਪਾਠ- ਰਥ ਸਾਦੀ

ਗਿਣਾਵੇਗਾ? (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਫੱਗਣ (ਮਹੀਨੇ) ਵਿੱਚ (ਪ੍ਰਚੰਡ) ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਚੱਲਿਆਂ ਜੰਗਲੀ (ਪਤ੍ਰਿਨਿ) ਦਰੱਖਤਾਂ ਤੋਂ (ਸੁੱਕੇ) ਪੱਤੇ ਉੱਡੇ ਹਨ॥੬੦੯॥

ਸਵੈਯਾ ਛੰਦ॥

ਰੋਸ ਭਰਜੋ ਰਨ ਮੋਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸੁ ਰਾਵਨ ਕੇ ਬਹੁ ਬਾਨ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥

ਸ਼੍ਰੋਣ ਨ ਨੈਕ ਲਗਜੋ ਤਿਨ ਕੇ ਤਨ ਫੋਰ ਜਿਰੈ ਤਨ ਪਾਰ ਪਧਾਰੇ॥

ਬਾਜਿ ਗਜੀ ਰਥ ਰਾਜ ਰਥੀ ਰਣਭੂਮਿ ਗਿਰੇ ਇਹ ਭਾਂਤਿ ਸੰਘਾਰੇ॥

ਜਾਨੁ ਬਸੰਤ ਕੇ ਅੰਤ ਸਮੈ ਕਦਲੀ ਦਲ ਪਉਨ ਪ੍ਰਚੰਡ ਉਖਾਰੇ॥੬੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੀਰ (ਪ੍ਰਹਾਰੇ) ਮਾਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਤਨ) ਨਾਲ (ਨੈਕ) ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ (ਸ਼੍ਰੋਣ) ਲਹੂ ਨਾ ਲੱਗਾ, (ਜਿਰੈ) ਸੰਜੋਆਂ ਨੂੰ (ਫੋਰਿ) ਤੋੜ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਮਹਾਨ ਰਥ ਅਤੇ ਰਥੀ (ਯੋਧੇ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਬਸੰਤ (ਰਿਤੂ) ਦੇ ਆਖਰ ਵੇਲੇ (ਦਲ) ਮਾਰੇ (ਕਦਲੀ) ਕੇਲੇ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਨੇ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ॥੬੧੦॥

ਧਾਇ ਪਰੇ ਕਰ ਕੋਪ ਬਨੇਚਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਜਿਯ ਰੋਸ ਜਗਜੋ॥

ਕਿਲਕਾਰ ਪੁਕਾਰ ਪਰੇ ਚਹੁੰਘਾ ਰਣ ਛਾਡਿ ਹਠੀ ਨਹਿ ਏਕ ਭਗਜੋ॥

ਗਹਿ ਬਾਨ ਕਮਾਨ ਗਦਾ ਬਰਛੀ ਉਤ ਤੇ ਦਲ ਰਾਵਨ ਕੇ ਉਮਗਜੋ॥

ਭਟ ਜੂਝਿ ਅਰੂਝਿ ਗਿਰੇ ਧਰਣੀ ਦਿਜਰਾਜ ਭ੍ਰਮਜੋ ਸਿਵ ਧਜਾਨ ਡਗਜੋ॥੬੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਨਚਰ (ਬਾਂਦਰ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹ ਪਏ (ਕਿਉਂਕਿ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰੋਸ (ਜਗਜੋ) ਮੱਚਿਆ (ਬਲਿਆ) ਹੋਇਆ ਹੈ। (ਚਹੁੰਘਾ) ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਕਿਲਕਾਰਾਂ (ਪੁਕਾਰ) ਮਾਰ ਕੇ ਪੈ ਗਏ, ਇੱਕ ਵੀ ਹਠੀ (ਯੋਧਾ) ਜੰਗ ਛੱਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਭੱਜਿਆ। ਓਧਰੋਂ ਰਾਵਣ ਦਾ ਦਲ ਵੀ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਗਦਾ ਅਤੇ ਬਰਛੀਆਂ ਫੜ ਕੇ (ਉਮਗਜੋ- ਉਮਡਿਆ) ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ। ਯੋਧੇ (ਅਰੂਝਿ) ਫਸ ਕੇ (ਜੂਝਿ) ਲੜ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ (ਜਿਸ ਤੋਂ) (ਦਿਜਰਾਜ) ਬ੍ਰਹਮਾ (ਭ੍ਰਮਜੋ) ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ (ਡਗਜੋ) ਉਖੜ ਗਿਆ॥੬੧੧॥

ਜੂਝਿ ਅਰੂਝਿ ਗਿਰੇ ਭਟਵਾ ਤਨ ਘਾਇਨ ਘਾਇ ਘਨੇ ਭਭਰਾਨੇ॥

ਜੰਬੁਕ ਗਿੱਪ ਪਿਸਾਚ ਨਿਸਾਚਰ ਫੂਲਿ ਫਿਰੇ ਰਨ ਮੋਂ ਰਹਸਾਨੇ॥

ਕਾਂਪ ਉਠੀ ਸੁ ਦਿਸਾ ਬਿਦਿਸਾ ਦਿਗਪਾਲਨ ਫੇਰ ਪ੍ਰਲੈ ਅਨੁਮਾਨੇ॥

ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਉਦਾਸ ਭਏ ਗਨ ਦੇਵ ਅਦੇਵ ਭ੍ਰਮੇ ਭਗਰਾਨੇ॥੬੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਰੂਝਿ) ਫੱਸ ਕੇ (ਭਟ ਕੇ) ਲੜ ਕੇ ਯੋਧੇ ਡਿੱਗੇ, ਬਹੁਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਰੀਰ (ਭਭਰਾਨੇ) ਘਾਬਰੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਗਿੱਦੜ, ਚੀਲ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰੇਤ ਅਤੇ (ਨਿਸਾਚਰ) ਭੂਤ (ਰਹਸਾਨੇ) ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਹੋਏ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਕੰਬ ਉੱਠੀਆਂ, ਦਿਗਪਾਲਾਂ

(ਦੇਵਤਿਆਂ) ਨੇ ਫੇਰ ਪਰਲਯ (ਅਨੁਮਾਨੇ) ਸਮਝੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਏ ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਦੈਂਤ (ਭਹਰਾਨੇ) ਡਰੇ ਹਏ (ਭ੍ਰਮੇ) ਚਕ੍ਰਿਤ (ਹੈਰਾਨ) ਹੋ ਗਏ॥੬੧੨॥

ਰਾਵਨ ਰੋਸ ਭਰਜੋ ਰਨ ਮੋਂ ਰਿਸ ਸੋਂ ਸਰ ਓਘ ਪ੍ਰਓਘਾ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥
ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਦਿਸਾ ਬਿਦਿਸਾ ਸਬ ਓਰ ਰੁਕੇ ਨਹਿ ਜਾਤ ਨਿਹਾਰੇ॥
ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਸਰਾਸਨ ਲੈ ਛਿਨ ਮੋਂ ਛੁਭਿ ਕੈ ਸਰ ਪੁੰਜ ਨਿਵਾਰੇ॥

ਜਾਨੁਕ ਭਾਨੁ ਉਦੈ ਨਿਸਿ ਕਉ ਲਖਿ ਕੈ ਸਬ ਹੀ ਤਪ ਤੇਜ^੧ ਪਧਾਰੇ॥੬੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਉਪਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੁਕ ਗਏ, ਵੇਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। (ਛੁਭਿ ਕੈ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਸਰਾਸਨ) ਕਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਛਿਨ (ਕਾਲ) ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਤੀਰ (ਨਿਵਾਰੇ) ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ (ਨਿਸਿ ਕਉ) ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਪ ਤੇਜ (ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਤਾਰੇ, ਨਖੜ) ਚਲੇ ਗਏ॥੬੧੩॥

ਰੋਸ ਭਰੇ ਰਨ ਮੋ^੨ ਰਘੁਨਾਥ ਕਮਾਨ ਲੈ ਬਾਨ ਅਨੇਕ ਚਲਾਏ॥
ਬਾਜਿ ਗਜੀ ਗਜਰਾਜ ਘਨੇ ਰਬਰਾਜ ਬਨੇ ਕਰਿ ਰੋਸ ਉਡਾਏ॥
ਜੇ ਦੁਖ ਦੇਹ ਕਟੇ ਸਿਯ ਕੇ ਹਿਤੁ ਤੇ ਰਨ ਆਜ ਪ੍ਰਤਯੁਗ ਦਿਖਾਏ॥
ਰਾਜਿਵ ਲੋਚਨ ਰਾਮ ਕੁਮਾਰ ਘਨੇ ਰਨ ਘਾਲਿ ਘਨੇ ਘਰ ਘਾਏ॥੬੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਜੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਕਮਾਨ ਫੜ ਕੇ ਬੇਅੰਤ ਤੀਰ ਛੱਡੇ। ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ, ਬਹੁਤੇ ਵੱਡੇ (ਵੱਡੇ) ਹਾਥੀ ਅਤੇ (ਬਨੇ) ਸਜੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਰਥ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿੱਤੇ (ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ)। ਜਿਹੜੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਦਿਨ ਸੀਤਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ (ਕਟੇ) ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਅੱਜ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿਖਾਲੇ। (ਰਾਜੀਵ ਲੋਚਨ) ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਘਰ (ਘਾਏ) ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੬੧੪॥

ਰਾਵਨ ਰੋਸ ਭਰਜੋ ਗਰਜਜੋ ਰਨ ਮੋ ਲਹਿ ਕੈ ਸਭ ਸੈਨ ਭਜਾਨਜੋ॥
ਆਪਹਿ ਹਾਕ ਹਬਯਾਰ ਹਠੀ ਗਹਿ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਨੰਦਨ ਸੋ ਰਨ ਠਾਨਜੋ॥
ਚਾਬੁਕ ਮਾਰ ਕੁਦਾਇ ਤੁਰੰਗਨ ਜਾਇ ਪਰਜੋ ਕਛੁ ਤ੍ਰਾਸ ਨ ਮਾਨਜੋ॥
ਬਾਨਨ ਤੇ ਬਿਧੁ ਬਾਹਨ ਤੇ ਮਨੁ ਮਾਰੁਤ ਕੋ ਰਥ ਛੋਰਿ ਸਿਧਾਨਜੋ॥੬੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਈ (ਲਹਿ) ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਵਣ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਗੱਜਿਆ। ਹਠੀ (ਯੋਧਾ) ਆਪ ਹੀ (ਹਾਕ) ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਕੇ (ਪੁੱਸ ਦੇ ਕੇ, ਤੁਰੰਤ) ਹਥਿਆਰ

^੧ ਪਾਠ- ਓਘ ਪ੍ਰਓਘ

^੨ ਪਾਠ- ਤਮ ਤੇਜ

^੩ ਪਾਠ- ਰਸ ਮੋ

ਫੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਨੰਦਨ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜੰਗ (ਠਾਨੜੋ) ਆਰੰਭਿਆ। ਚਾਬੁਕ ਮਾਰ ਕੇ (ਤੁਰੰਗਨ) ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਦਾ (ਦੌੜਾ) ਕੇ ਜਾ ਪਿਆ, ਕੁਝ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਤੀਰਾਂ ਤੋਂ, (ਬਿਪੁ ਬਾਹਨ) ਹਿਰਨਾਂ (ਹੰਸਾਂ) ਤੋਂ, ਮਨ ਤੋਂ ਅਤੇ (ਮਾਰੁਤ) ਹਵਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਰਾਵਣ ਦਾ) ਰਥ (ਅੱਗੇ) ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੬੧੫॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਨੰਦਨ ਕੀ ਭੁਜ ਤੇ ਜਬ ਛੋਰਿ ਸਰਾਸਨ ਬਾਨ ਉਡਾਨੇ॥

ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਪਤਾਰ ਚਹੂੰ ਚਕ ਪੂਰ ਰਹੇ ਨਹਿ ਜਾਤ ਪਛਾਨੇ॥

ਤੋਰ ਸਨਾਹ ਸੁ ਬਾਹਨ ਕੇ ਤਨ ਆਹ ਕਰੀ ਨਹੀ ਪਾਰ ਪਰਾਨੇ॥

ਛੇਦ ਕਰੋਟਿਨ ਓਟਨ ਕੋਟਿ ਅਟਾਨ ਮੇ ਜਾਨਕਿ ਬਾਨ ਪਛਾਨੇ॥੬੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ (ਸਰਾਸਨ) ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਤੀਰ ਉੱਡੇ। ਤਾਂ ਚਾਰੇ (ਚਕ) ਪਾਸੇ (ਪੂਰ) ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜ਼ਮੀਨ, ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪਤਾਲ ਵੀ ਪਛਾਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। (ਕੋਤਨ) ਕਈ (ਸਨਾਹ) ਸੰਜੋਆਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨਾਂ (ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਰਥਾਂ) ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ (ਪਰ) (ਆਹ) ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ (ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ)। (ਕਰੋਟਿਨ) ਸਿਰਾਂ ਦਿਆਂ (ਓਟਨ) ਪੜਦਿਆਂ ਨੂੰ (ਛੇਦ) ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ (ਕੋਟਿ) ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ (ਅਟਾਨ) ਅਟਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਜਾਨਕੀ) ਸੀਤਾ ਨੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਤੀਰ ਪਛਾਣ ਲਏ॥੬੧੬॥

ਸ੍ਰੀ ਅਸੁਰਾਰਦਨ ਕੇ ਕਰ ਕੇ ਜਿਨ ਏਕਹਿ ਬਾਨ ਬਿਥੈ ਤਨਾ ਚਾਖੜੇ॥

ਭਾਜ ਸਕੜੇ ਨ ਭਿਰੜੇ ਹਠ ਕੈ ਭਟ ਏਕਹਿ ਘਾਇ ਧਰਾ ਪਰ ਰਾਖੜੇ॥

ਛੇਦ ਸਨਾਹ ਸੁਬਾਹਨ ਕੇ ਸਰ ਓਟਨ ਕੋਟ ਕਰੋਟਨ ਨਾਖੜੇ॥

ਸੁਆਰ ਜੁਝਾਰ ਅਪਾਰ ਹਠੀ ਰਨ ਹਾਰ ਗਿਰੇ ਧਰ ਹਾਇ ਨ ਭਾਖੜੇ॥੬੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ (ਅਸੁਰਾਰਦਨ= ਅਸੁਰ+ਅਰਦਨ, ਦੌੜ ਮਰਦਨ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਜੀਹਨੇ ਇੱਕ ਹੀ ਤੀਰ (ਤਨ) ਨਾਲ (ਬਿਥੈ) ਰਸ ਚੱਖ ਲਿਆ। (ਉਹ) ਯੋਧਾ ਨਾ ਦੌੜ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹਠ ਨਾਲ ਪੜ ਸਕਿਆ (ਕਿਉਂਕਿ) ਇੱਕ ਹੀ (ਘਾਇ) ਵਾਰ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਤੀਰ ਸੰਜੋਆਂ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਵਾਹਨ (ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਰਥਾਂ) ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਓਟਾਂ (ਕੰਧਾਂ) ਅਤੇ (ਕਰੋਟਨ - ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਓਟਾਂ) ਢਾਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਹਠੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਯੋਧੇ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗਿਰ ਪਏ ਅਤੇ (ਮੂੰਹੋਂ) ਹਾਇ ਵੀ ਨਾ ਕਹਿਆ॥੬੧੭॥

ਆਨ ਅਰੇ ਸੁ ਮਰੇ ਸਬ ਹੀ ਭਟ ਜੀਤ ਬਚੇ ਰਨ ਛਾਡਿ ਪਰਾਨੇ॥

ਦੇਵ ਅਦੇਵਨ ਕੇ ਜਿਤਿਯਾ ਰਨ ਕੋਟਿ ਹੁਤੇ ਕਰ ਏਕ ਨ ਜਾਨੇ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਪਰਾਕ੍ਰਮ ਕੇ ਲਖ ਤੇਜ ਸੰਬੁਹ ਸਬੈ ਭਹਰਾਨੇ॥

^੧ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ 'ਰਸ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਤਨ' ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਹਤੇ

ਓਟਨ ਕੂਦਿ ਕਰੋਟਿਨ ਫਾਂਧਿ ਸੁ ਲੰਕਹਿ ਛਾਡਿ ਬਿਲੰਕ ਸਿਧਾਨੇ॥੬੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੇ ਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਯੋਧੇ ਮਰ ਗਏ, ਜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਬਚੇ ਉਹ (ਰਨ) ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਏ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੈਂਤਾਂ (ਸਭ) ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗ (ਮੈਦਾਨ) ਵਿੱਚ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਸਨ (ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਾ (ਜਾਨੇ) ਗਿਣੇ। ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਰਾਜ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ (ਪਰਾਕ੍ਰਮ) ਬਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ (ਤੇਜ ਸੰਬੂਹ- ਤੇਜ ਪੁੰਜ) ਯੋਧੇ (ਭਹਰਾਨੇ) ਕੰਬ (ਡਰ) ਗਏ। ਓਟਾਂ (ਕੰਧਾਂ) (ਕੂਦਿ) ਟੱਪ ਕੇ, (ਕਰੋਟਿਨ) ਖਾਈਆਂ (ਖੰਧਕਾਂ) (ਫਾਂਧਿ) ਕੁੱਦ ਕੇ ਉੱਤਮ ਲੰਕਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਬਿਲੰਕ) ਲੰਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ (ਉਜਾੜ, ਜੰਗਲ, ਸਮੁੰਦਰੀ) ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਗਏ॥੬੧੮॥

**ਰਾਵਨ ਰੋਸ ਭਰਜੇ ਰਨ ਮੋਂ ਗਹਿ ਬੀਸਹੁੰ ਬਾਂਹ ਹਥਯਾਰ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥
ਭੂਮਿ ਅਕਾਸ ਦਿਸਾ ਬਿਦਿਸਾ ਚਕਿ ਚਾਰ ਰੁਕੇ ਨਹਿੰ ਜਾਤ ਨਿਹਾਰੇ॥
ਫੋਕਨ ਤੈ ਫਲ ਤੈ ਮਧ ਤੈ ਅਧ ਤੈ ਬਧ ਕੈ ਰਣ ਮੰਡਲ ਡਾਰੇ॥**

ਛਤ੍ਰ ਧੁਜਾ ਬਰ ਬਾਜਿ ਰਥੀ ਰਥ ਕਾਟਿ ਸਭੈ ਰਘੁਰਾਜ ਉਤਾਰੇ॥੬੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਰਾਵਣ ਨੇ ਵੀਹ ਹੀ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰ ਫੜ ਕੇ ਚਲਾਏ। ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼, ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਉਪਦਿਸ਼ਾਵਾਂ (ਚਕਿ ਚਾਰ) ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ (ਰੁਕੇ) ਢੱਕੇ ਗਏ, ਵੇਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰ) ਫੋਕਾਂ ਤੋਂ, ਫਲਾਂ ਤੋਂ, ਵਿਚਕਾਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਅੱਧ ਤੋਂ (ਬਧ) ਕੱਟ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ। ਛਤਰ, ਝੰਡੇ, ਉੱਤਮ ਘੋੜੇ, ਰਥੀ (ਯੋਧੇ, ਰਥਵਾਹੀ) ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਥ ਕੱਟ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਉਤਾਰੇ) ਹੇਠਾਂ ਮਾਰੇ॥੬੧੯॥

**ਰਾਵਨ ਚਉਪ ਚਲਜੋ ਚਪਕੈ ਨਿਜ ਬਾਜਿ ਬਿਹੀਨ ਜਬੈ ਰਥ ਜਾਨਜੋ॥
ਢਾਲ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਗਦਾ ਬਰਛੀ ਗਹਿ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਨੰਦਨ ਸੋਂ ਰਨ ਠਾਨਜੋ॥
ਧਾਇ ਪਰਜੋ ਲਲਕਾਰ ਹਠੀ ਕਪਿ ਪੁੰਜਨ ਕੋ ਕਛੁ ਤ੍ਰਾਸ ਨ ਮਾਨਜੋ॥**

ਅੰਗਦ ਆਦਿ ਹਨੁਵੰਤ ਤੇ ਲੈ ਭਟ ਕੋਟ ਹੁਤੇ ਕਰ ਏਕ ਨ ਜਾਨਜੋ॥੬੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਰਥ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣਿਆ ਤਾਂ (ਚਪ) ਖਿਝ ਕੇ (ਚਉਪ) ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ (ਲੜਨ ਨੂੰ) ਚੱਲਿਆ। ਢਾਲ, ਤ੍ਰਿਸੂਲ, ਗਦਾ ਅਤੇ ਬਰਛੀ ਫੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਨੰਦਨ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੰਗ (ਠਾਨਜੋ) ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਠੀ (ਯੋਧਾ) ਦੌੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ (ਪੁੰਜਨ) ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਡਰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਅੰਗਦ, ਹਨੁਮਾਨ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਰੋੜਾਂ (੧੮ ਪਦਮ) ਯੋਧੇ ਸਨ, (ਪਰ ਰਾਵਣ ਨੇ) ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣਿਆ॥੬੨੦॥

**ਰਾਵਨ ਕੋ ਰਘੁਰਾਜ ਜਬੈ ਰਣ ਮੰਡਲ ਆਵਤ ਮਧਜ ਨਿਹਾਰਜੋ॥
ਬੀਸ ਸਿਲਾ ਸਿਤ ਸਾਇਕ ਲੈ ਕਰਿ ਕੋਪੁ ਬਡੋ ਉਰ ਮਧਜ ਪ੍ਰਹਾਰਜੋ॥**

ਭੇਦ ਚਲੇ ਮਰਮਸਥਲ ਕੇ ਸਰ ਸ੍ਰੋਣ ਨਦੀਸਰ ਬੀਚ ਪਖਾਰਜੇ॥

ਆਗਹਿੰ ਰੋਂਗ ਚਲਜੋ ਹਠਿ ਕੈ ਭਟ ਧਾਮ ਕੇ ਭੂਲ ਨ ਨਾਮ ਉਚਾਰਜੇ॥੬੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਵਣ ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖਿਆ। (ਤਾਂ) ਸ਼ਿਲਾ 'ਤੇ (ਸਿਤ) ਤਿੱਖੇ ਕੀਤੇ ਵੀਹ ਬਾਣ ਲੈ ਕੇ (ਬੜੇ) ਮਹਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ। (ਉਹ) ਤੀਰ ਮਰਮਸਥਲ (ਹਿਰਦੇ) ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ (ਚਲੇ) ਨਿਕਲੇ (ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ) ਲਹੂ (ਨਦੀਸਰ= ਨਦੀ+ਈਸ਼ਵਰ) ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ (ਪਖਾਰਜੇ) ਧੋਤਾ (ਭਾਵ- ਰਾਵਣ ਦਾ ਜਿਸਮ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਤੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗੇ)। (ਪਰ) ਯੋਧਾ (ਰਾਵਣ) ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਹੀ (ਰੋਂਗ) ਦੌੜ ਕੇ (ਚਲਜੋ) ਤੁਰਿਆ, ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਵੀ ਘਰ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ॥੬੨੧॥

ਰੋਸ ਭਰਜੋ ਰਨ ਮੋਂ ਰਘੁਨਾਥ ਸੁ ਪਾਨ ਕੇ ਬੀਚ ਸਰਾਸਨ ਲੈ ਕੈ॥

ਪਾਂਚਕ ਪਾਇ ਹਟਾਇ ਦਯੋ ਤਿਹ ਬੀਸਹੁੰ ਬਾਂਹਿ ਬਿਨਾ ਓਹ ਕੈ ਕੈ॥

ਦੈ ਦਸ ਬਾਨ ਬਿਮਾਨ ਦਸੇ ਸਿਰ ਕਾਟ ਦਦੇ ਸਿਵ ਲੋਕ ਪਠੈ ਕੈ॥

ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਰਾਜ ਬਰਜੋ ਸਿਯ ਕੋ ਬਹੁਰੋ ਜਨੁ ਜੁੱਧ ਸ੍ਰਯੰਬਰ ਜੈ ਕੈ॥੬੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਉਹਨੂੰ ਪੰਜ ਕੁ (ਪਾਇ) ਕਦਮ (ਪਿਛਾਂਹ) ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀਹ ਹੀ ਬਾਗਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਰਕੇ (ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ)। ਦਸ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਦਸੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਸ਼ਿਵ ਲੋਕ (ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਦੇਸ਼, ਮੌਤ) ਨੂੰ ਭੇਜ ਵਿਮਾਨ (ਬਿਬਾਣ, ਦੇਵਯਾਨ) ਦੇ ਦਿੱਤਾ। (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਬਹੁਰੋ) ਫੇਰ ਯੁੱਧ ਰੂਪ ਸ੍ਰਯੰਬਰ (ਕੈ) ਰਚ ਕੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵਰਿਆ (ਵਿਆਹਿਆ) ਹੈ॥੬੨੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਦਸਸਿਰ ਬਧਹ ਧਯਾਯ

ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ॥^੧

ਅਥ ਮੰਦੋਦਰੀ ਸਮੋਧ ਬਿਭੀਛਨ ਕੋ ਲੰਕ ਰਾਜ ਦੀਬੋ॥ ਸੀਤਾ ਮਿਲਬੋ ਕਥਨੰ ॥

ਸਵੈਯਾ ਛੰਦ॥

ਇੰਦ੍ਰ ਡਰਾਕੁਲ ਥੋ ਜਿਹ ਕੇ ਡਰ ਸੂਰਜ ਚੰਦ੍ਰ ਹੁਤੋ ਭਯ ਭੀਤੋ॥

ਲੂਟ ਲਯੋ ਧਨ ਜਉਨ ਧਨੇਸ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੁਤੋ ਚਿਤ ਮੋ ਨ ਨਿਚੀਤੋ॥

ਇੰਦ੍ਰ ਸੋ ਭੂਪ ਅਨੇਕ ਲਰੈਂ ਇਹ^੨ ਸੋਂ ਫਿਰ ਕੈ ਗ੍ਰਹ ਜਾਤ ਨ ਜੀਤੋ॥

ਸੋ ਰਨ ਆਜ ਭਲੈਂ ਰਘੁਰਾਜ ਸੁ ਜੁੱਧ ਸ੍ਰਯੰਬਰ ਕੈ ਸਿਯ ਜੀਤੋ॥੬੨੩॥

^੧ ਏਥੇ ਅਧਯਾਯ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ੧੭ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ।

^੨ ਪਾਠ- ਇਨ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਣ ਮੰਦੋਦਰੀ ਨੂੰ (ਸਮੋਧ) ਧੀਰਜ, ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਜੀਹਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਇੰਦਰ (ਡਰਾਕੂਲ) ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਵੀ (ਭਯ ਭੀਤ) ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਜਉਨ) ਜੀਹਨੇ (ਧਨੇਸ) ਕੁਬੇਰ ਦਾ ਧਨ ਵੀ ਲੁੱਟ (ਖੋਹ) ਲਿਆ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੀ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਨਿਸਚਿੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਇੰਦਰ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜੇ ਵੀ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤਾਂ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ (ਰਾਜਾ ਰਾਵਣ) ਅੱਜ (ਭਲੈਂ) ਠੀਕ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੀਤਾ ਦੇ ਸਯੰਬਰ ਰੂਪ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਲਿਆ॥੬੨੩॥

ਅਲਿਕਾ ਛੰਦ॥^੧

ਚਟਪਟ ਸੈਣੰ ਖਟਪਟ ਭਾਜੇ॥ ਝਟਪਟ ਜੁੱਝੜੇ ਲਖਿ ਰਣ ਰਾਜੇ॥

ਸਟਪਟ ਭਾਜੇ ਅਟਪਟ ਸੂਰੰ॥ ਝਟਪਟ ਬਿਸਰੀ ਘਟਪਟ ਹੂਰੰ॥੬੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਨੂਯ) ਛੇਤੀ ਹੀ ਰਾਜੇ (ਰਾਵਣ) ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣ ਕੇ, (ਸੈਣੰ) ਸੈਨਾਪਤੀ (ਖਟਪਟ- ਗੜਬੜ) ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਚਟਪਟ ਹੀ ਭੱਜ ਪਏ। (ਸਟਪਟ) ਸਰਪੱਟ ਦੌੜੇ (ਅਟਪਟ) ਖਿੰਡੇ-ਪੁੰਡੇ ਸੂਰਮੇ। (ਘਟ) ਹਿਰਦੇ ਰੂਪ (ਪਟ) ਪੜਦੇ ਤੇ (ਉੱਤਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ) ਹੂਰਾਂ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ॥੬੨੪॥

ਚਟਪਟ ਪੈਠੇ ਖਟਪਟ ਲੰਕੰ॥ ਰਣ ਤਜ ਸੂਰੰ ਸਰ ਧਰ ਬੰਕੰ॥

ਝਲਹਲ ਬਾਰੰ ਨਰਬਰ ਨੈਣੰ॥ ਧਕਿ ਧਕਿ ਉਚਰੇ ਭਕਿ ਭਕਿ ਬੈਣੰ॥੬੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖਟਪਟ) ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਚਟਪਟ ਲੰਕਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਜੰਗ ਛੱਡ ਕੇ ਤੀਰ (ਬੰਕੰ) (ਕਰਕੇ) ਧਰ ਦਿੱਤੇ। (ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ) (ਨਰ ਬਰ- ਉੱਤਮ ਬੰਦੇ) ਸੈਨਾਪਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ (ਬਾਰੰ- ਬਾਰਿ) ਪਾਣੀ (ਅੱਥਰੂ) (ਝਲਹਲ) ਚਮਕ (ਢਲਕ) ਆਏ। (ਮਹੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ ਪਾਸ) (ਧਕਿ ਧਕਿ) ਕੰਬ ਕੰਬ ਕੇ (ਭਕਿ ਭਕਿ) ਗਲ ਭਰ ਭਰ (ਗਦਗਦ) ਵਾਕ ਉਚਾਰੇ॥੬੨੫॥

ਨਰ ਬਰ ਰਾਮੰ ਬਰਨਰ ਮਾਰੇ॥ ਝਟਪਟ ਬਾਰੰ ਕਟਿ ਕਟਿ ਡਾਰੇ॥

ਤਬ ਸਬ ਭਾਜੇ ਰਖਿ ਰਖਿ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਖਟ ਤਟ^੨ ਮਾਰੇ ਝਟਪਟ ਬਾਣੰ॥੬੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਰ ਬਰ) ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੇ (ਬਰ ਨਰ) ਰਾਜਾ (ਰਾਵਣ) ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੱਟ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਬਚਾ ਬਚਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਝਟਪਟ ਹੀ ਤੀਰ (ਖਟ) ਮੰਜੀ 'ਤੇ (ਤਟ) ਪਾਸ (ਮਾਰੇ) ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ॥੬੨੬॥

^੧ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਰੂਪ ਹੈ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਅਲਕਾ) ਪਾਠ ਹੈ। ਇਹ 'ਕੁਸਮ ਵਿਚਿਤ੍ਰ' ਛੰਦ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਖਟਪਟ

ਚਰਪਟ ਰਾਨੀ ਸਟਪਟ ਧਾਈ॥ ਰਟਪਟ ਰੋਵਤ ਅਟਪਟ ਆਈ॥

ਚਟਪਟ ਲਾਗੀ ਅਟਪਟ ਪਾਯੰ॥ ਨਰਬਰ ਨਿਰਖੇ ਰਘੁਬਰ ਰਾਯੰ॥੬੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਣੀ (ਮੰਦੋਦਰੀ ਸੁਣ ਕੇ) ਚਟਪਟ ਹੀ ਸਰਪੱਟ ਦੌੜ ਪਈ। (ਰਟਪਟ) ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ (ਅਟਪਟ- ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ) ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾ ਸਵਾਰਦੀ ਹੋਈ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਅਟਪਟੀ (ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ) ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਟਪਟ ਪੈਰੀਂ ਲੱਗੀ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਮੰਦੋਦਰੀ) (ਨਰ ਬਰ) ਉੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ (ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ) ਵੇਖੇ (ਜਾਣੇ, ਸਮਝੇ)॥੬੨੭॥

ਚਟਪਟ ਲੋਟੈਂ ਅਟਪਟ ਧਰਣੀ॥ ਕਸਿ ਕਸਿ ਰੋਵੈਂ ਬਰਨਰ ਬਰਣ॥

ਪਟਪਟ ਡਾਰੈਂ ਅਟਪਟ ਕੇਸੰ॥ ਬਟ ਹਰਿ ਕੂਕੈਂ ਨਟ ਵਰ ਭੇਸੰ॥੬੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਟਪਟ) ਉੱਧੜ ਗੁੱਧੜੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਚਟਪਟ) ਛੇਤੀ (ਛੇਤੀ) ਲੋਟਣੀਆਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। (ਕਸਿ ਕਸਿ) ਹਟਕੋਰੇ ਲੈ ਲੈ ਕੇ (ਬਰ ਨਰ) ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ (ਬਰਣੀ) ਵਿਆਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ (ਮਹਾਂਰਾਣੀਆਂ) ਰੋਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਟ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਦੀਆਂ ਹਨ (ਜਿਸ ਕਾਰਨ) (ਅਟਪਟ) ਖਿੱਲਰੇ-ਪੁੱਲਰੇ ਹਨ। (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਚੰਗੇ ਨਟ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿੱਚ (ਬਟ ਹਰਿ) ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਲੁੱਟੇ ਹੋਏ (ਮਜ਼ਲੂਮ, ਅਸਹਾਇਕ) ਕੂਕਦੇ ਹਨ (ਅਥਵਾ- ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਠੱਗ ਹੀ ਕੂਕਦੇ ਹਨ)॥੬੨੮॥

ਚਟਪਟ ਚੀਰੰ ਅਟਪਟ ਪਾਰੈਂ॥ ਧਰ ਕਰ ਪੂਰੰ ਸਰ ਬਰ ਡਾਰੈਂ॥

ਸਟਪਟ ਲੋਟੈਂ ਖਟਪਟ ਭੂਮੰ॥ ਝਟ ਪਟ ਝੂਰੈਂ ਘਰਹਰ ਘੂਮੰ॥੬੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੱਪੜੇ ਚਟਪਟ ਹੀ (ਅਟਪਟ- ਅਸਤ ਵਿਅਸਤ) ਵਿਉਂਤ ਬਿਨਾਂ ਪਾੜਦੀਆਂ। ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੜੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿਰ (ਬਰ) 'ਤੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ। ਮੈਦਾਨੇ (ਖਟਪਟ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਸਟਪਟ) ਚੌੜਚਪਟ ਲੋਟਦੀਆਂ ਹਨ। (ਘਰਹਰ) ਘਰ (ਮਹੱਲ) ਛੱਡ ਕੇ ਫਿਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਝਟਪਟ ਝੂਰਦੀਆਂ ਹਨ॥੬੨੯॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਜਬੈ ਰਾਮ ਦੇਖੈ॥ ਮਹਾ ਰੂਪ ਲੇਖੈ॥

ਰਹੀ ਨਜਾਇ ਸੀਸੰ॥ ਸਬੈਂ ਨਾਰ ਈਸੰ॥੬੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਰੂਪਵਾਨ ਜਾਣਿਆ। ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ (ਨਾਰ ਈਸੰ) ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਰਾਵਣ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ) ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ॥੬੩੦॥

ਲਖੈਂ ਰੂਪ ਮੋਹੀ॥ ਫਿਰੀ ਰਾਮ ਦੇਹੀ॥

ਦਈ ਤਾਹਿੰ ਲੰਕਾ॥ ਜਿਮੰ ਰਾਜ ਟੰਕਾ॥੬੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਰੂਪ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ (ਦੇਹੀ) ਡੋਂਡੀ ਫਿਰ ਗਈ। (ਤਾਹਿ) ਓਸ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ) ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਾ (ਕਿਸੇ ਨੂੰ) (ਟੰਕਾ) ਤਿੰਨ ਮਾਸੇ (ਭਰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਦੇਵੇ, ਭਾਵ- ਤੁੱਛ ਚੀਜ਼, ਟਕਾ ਦੇਵੇ)॥੬੩੧॥

ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼੍ਟਿ ਭੀਨੇ॥ ਤਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਕੀਨੇ॥

ਝਰੈ ਬਾਰਿ ਐਸੇ॥ ਮਹਾ ਮੇਘ ਜੈਸੇ॥੬੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। (ਮਹਾਂਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ) ਪਾਣੀ ਇਓਂ ਝਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਬੱਦਲ (ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ) ਹੋਵੇ॥੬੩੨॥

ਛਕੀ ਪੇਖ ਨਾਰੀ॥ ਸਰੰ ਕਾਮ ਮਾਰੀ॥

ਬਿਧੀ ਰੂਪ ਰਾਮੰ॥ ਮਹਾ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥੬੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕੁਝ) ਔਰਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ (ਛਕੀ) ਮੋਹੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਕਾਮਦੇਵ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ॥੬੩੩॥

ਤਜੀ ਨਾਥ ਪ੍ਰੀਤੰ॥ ਚੁਭੇ ਰਾਮ ਚੀਤੰ॥

ਰਹੀ ਜੋਰ ਨੈਣੰ॥ ਕਹੈਂ ਮੱਦ ਬੈਣੰ॥੬੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਾਥ) ਮਾਲਕ (ਰਾਵਣ) ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਚੁਭ (ਖੁਭ) ਗਏ। ਅੱਖਾਂ ਜੋੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। (ਮੱਦ) ਕਾਮ ਦੇ ਵਾਕ (ਮਸਤ ਵਾਕ) ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ॥੬੩੪॥

ਸਿਯਾ ਨਾਥ ਨੀਕੇ॥ ਹਰੈਂ ਹਾਰ ਜੀ ਕੇ॥

ਲਏ ਜਾਤ ਚਿੱਤੰ॥ ਮਨੇ ਚੋਰ ਬਿੱਤੰ॥੬੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੀਆ ਨਾਥ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਦਿਲ ਨੂੰ (ਹਰੈਂ ਹਾਰ) ਚੁਰਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। (ਉਹ) ਚਿੱਤ ਨੂੰ (ਇਓਂ) ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਕਿ ਧਨ ਨੂੰ ਚੋਰ (ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)॥੬੩੫॥

ਸਬੈ ਪਾਇ ਲਾਗੇ॥ ਪਤੰ ਦ੍ਰੋਹ ਤਯਾਗੇ॥

ਲਗੀ ਧਾਇ ਪਾਯੰ॥ ਸਬੈ ਨਾਰਿ ਆਯੰ॥੬੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਪੈਰੀਂ ਲੱਗ ਜਾਓ। ਪਤੀ (ਰਾਵਣ) ਵਾਲ (ਦ੍ਰੋਹ) ਵੈਰ ਛੱਡ ਦਿਓ। (ਇਓਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ) ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੋੜ ਕੇ ਆ ਪੈਰੀਂ ਲੱਗੀਆਂ॥੬੩੬॥

ਮਹਾ ਰੂਪ ਜਾਨੇ॥ ਚਿਤੰ ਚੋਰ ਮਾਨੇ॥

ਚੁਭੇ ਚਿੱਤ^੧ ਐਸੇ॥ ਸਿਤੰ ਸਾਇਕੈ ਸੇ॥੬੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਰੂਪਵਾਨ ਸਮਝੋ। ਚਿੱਤ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੰਨ ਲਏ। ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਓਂ ਚੁਭ ਗਏ ਕਿ (ਸਿਤੰ) ਤਿੱਖੇ ਤੀਰਾਂ (ਸੇ) ਵਾਂਗ॥੬੩੭॥

ਲਗੇ ਹੇਮ ਰੂਪੰ॥ ਸਬੈ ਭੂਪ ਭੂਪੰ॥

ਰੰਗੇ ਰੰਗ ਨੈਣੰ॥ ਛਕੇ ਦੇਵ ਗੈਣੰ॥੬੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਾਨੋ ਕਿ) ਸਭ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੂੰ (ਹੇਮ) ਸੋਨਾ ਅਤੇ (ਰੂਪੰ) ਚਾਂਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। (ਗੈਣੰ) ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਵਤੇ ਵੀ (ਛਕੇ) ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਏ॥੬੩੮॥

ਜਿਨੇ ਏਕ ਬਾਰੰ॥ ਲਖੇ ਰਾਵਣਾਰੰ॥

ਰਹੀ ਮੋਹਤ ਹੂੰ ਕੈ॥ ਲੁਭੀ ਦੇਖ ਕੈ ਕੈ॥੬੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਨੇ (ਰਾਵਣਾਰੰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਵੇਖ ਲਿਆ-(ਉਹ) ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਹੀ। ਵੇਖ ਕਰਕੇ ਹੀ (ਲੁਭੀ) ਮੋਹੀ ਗਈ॥੬੩੯॥

ਛਕੀ ਰੂਪ ਰਾਮੰ॥ ਗਏ ਭੂਲ ਧਾਮੰ॥

ਕਰਜੇ ਰਾਮ ਬੋਧੰ॥ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਜੋਧੰ॥੬੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ 'ਤੇ (ਛਕੀ) ਮੋਹੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਘਰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਪਰ ਜੀ ਨੇ (ਬੋਧੰ) ਗਿਆਨ ਕੀਤਾ (ਕਰਵਾਇਆ) ਜੋ ਮਹਾਂ ਜੰਗੀ ਯੋਧੇ ਸਨ॥੬੪੦॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਮੰਦੋਦਰੀ ਪ੍ਰਤਿ॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਸੁਨੋ ਰਾਜ ਨਾਰੀ॥ ਕਹਾ ਭੂਲ ਹਮਾਰੀ॥

ਚਿਤੰ ਚਿੱਤ ਕੀਜੈ॥ ਪੁਨਰ ਦੋਸ ਦੀਜੈ॥੬੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਇਸਤਰੀ (ਮਹਾਰਾਣੀ ਮੰਦੋਦਰੀ)! ਸੁਣੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੀ ਭੁੱਲ ਹੈ? ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਕਰੋ? ਫੇਰ ਦੋਸ਼ ਦੇਣਾ॥੬੪੧॥

ਮਿਲੈ ਮੋਹਿ ਸੀਤਾ॥ ਚਲੈ ਧਰਮ ਗੀਤਾ॥

ਪਠਜੇ ਪਉਨ ਪ੍ਰਤੰ॥ ਹੁਤੇ ਅਗ੍ਰ ਦੂਤੰ॥੬੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੰਦੋਦਰੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ) ਮੈਨੂੰ ਸੀਤਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, (ਤੁਹਾਡੇ) ਧਰਮ ਦੀ ਗੀਤਾ (ਪੁਸਤਕ) ਵੀ ਚੱਲ ਪਵੇਗੀ। ਜੋ ਅੱਗੇ (ਦੂਤ) ਮੰਤਰੀ ਸੀ (ਉਹ) (ਪਉਨ ਪ੍ਰਤੰ)

ਹਨੂਮਾਨ ਭੋਜਿਆ (ਭਾਵ- ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਭੋਜਿਆ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੋਜਿਆ)॥੬੪੨॥

ਚਲੋ ਧਾਇ ਕੈ ਕੈ॥ ਸਿਯਾ ਸੋਧ ਲੈ ਕੈ॥

ਹੁਤੀ ਬਾਗ ਮਾਹੀ॥ ਤਰੇ ਬ੍ਰਿਛ ਛਾਹੀ॥੬੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ) ਸੀਤਾ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈ ਕੇ ਦੌੜ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। (ਉਦੋਂ ਸੀਤਾ ਰਾਵਣ ਦੇ) ਬਾਗ ਵਿੱਚ (ਅਸ਼ੋਕ) ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਛਾਇਆ ਹੇਠਾਂ ਸੀ (ਭਾਵ- ਉਹ ਠੀਕ ਆਪਣੇ ਸਤ-ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ)॥੬੪੩॥

ਪਰਜੋ ਜਾਇ ਪਾਯੰ॥ ਸੁਨੋ ਸੀਯ ਮਾਯੰ॥

ਰਿਪੰ ਰਾਮ ਮਾਰੇ॥ ਖਰੇ ਤੋਹਿ^੧ ਦ੍ਵਾਰੇ॥੬੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਨੂਮਾਨ) ਪੈਰੀਂ ਜਾ ਪਿਆ (ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ) ਹੇ ਮਾਤਾ ਸੀਤਾ! ਸੁਣੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਪਿਰੰ) ਵੈਰੀ (ਰਾਵਣ) ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ (ਭਾਵ- ਤੇਰੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ) ਖਲੋਤੇ ਹਨ (ਅਰਥਾਤ- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ੧੪ ਵਰਸ ਬਨਵਾਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ, ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ)॥੬੪੪॥

ਚਲੋ ਬੋਗ ਸੀਤਾ॥ ਜਹਾ ਰਾਮ ਜੀਤਾ॥

ਸਬੈ ਸੱਤ੍ਰੁ ਮਾਰ॥ ਭੂਅੰ ਭਾਰੁ ਉਤਾਰੇ॥੬੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਸੀਤਾ! (ਬੋਗ) ਛੇਤੀ ਚੱਲ। ਜਿੱਥੇ (ਜੀਤਾ) ਵਿਜਯੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹਨ, (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ) ਸਾਰੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬੋਝ ਰੂਪ ਵੈਰੀ (ਮਾਰੇ ਉਤਾਰੇ) ਮਾਰ ਲਾਹੇ ਹਨ॥੬੪੫॥

ਚਲੀ ਮੋਦ ਕੈ ਕੈ॥ ਹਨੂ ਸੰਗ ਲੈ ਕੈ॥

ਸਿਯਾ ਰਾਮ ਦੇਖੇ॥ ਉਹੀ ਰੂਪ ਲੇਖੇ॥੬੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਗ ਵਿੱਚੋਂ) (ਮੋਦ) ਖੁਸ਼ੀ (ਕੈ) ਦੇ (ਕੈ) ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈ। ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ। ਸੀਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵੇਖੇ-ਉਹੋ (ਪਿਛਲੇ) ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ॥੬੪੬॥

ਲਗੀ ਆਨ ਪਾਯੰ॥ ਲਖੀ ਰਾਮ ਰਾਯੰ॥

ਕਹਜੋ ਕਉਲ ਨੈਨੀ॥ ਬਿਯੁੰ ਬਾਕ^੨ ਬੈਨੀ॥੬੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖੀ ਕਿ ਪੈਰੀਂ ਆ ਲੱਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਕਮਲ-ਨਯਨੀ! ਹੇ ਬਾਕ (ਸ਼ਸਤਰ ਵਰਗੇ) ਵਚਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦੇਣ ਵਾਲੀ॥੬੪੭॥

^੧ ਪਾਠ- ਹੋਤਿ

^੨ ਪਾਠ- ਬਾਕਿ

ਧਸੇ ਆਗਿ ਮੱਧੰ॥ ਤਬੈ ਹੋਹਿ^੧ ਸੁੱਧੰ॥
ਲਈ ਮਾਨ ਸੀਸੰ॥ ਰਚਯੋ ਪਾਵਕੀਸੰ॥੬੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਧਸ ਜਾ। ਤਾਂ ਸੁੱਧ ਹੋਏਂਗੀ। (ਸੀਤਾ ਨੇ ਇਹ) ਸਿਰ (ਮੱਥੇ) 'ਤੇ ਮੰਨ ਲਈ। (ਪਾਵਕੀਸੰ= ਪਾਵਕ+ਕੀਸੰ) ਬਾਂਦਰਾਂ ਨੇ ਅੱਗ (ਰਚੋ) ਚਿਣੀ, (ਅਥਵਾ- ਪਾਵਕ+ਈਸੰ= ਮਹਾਂ ਅਗਨੀ, ਚਿਤਾ ਰਚੀ)॥੬੪੮॥

ਗਈ ਪੈਠ ਐਸੇ॥ ਘਨੰ ਬਿੱਜੁ ਜੈਸੇ॥
ਸੂਤੰ ਜੇਮਿ ਗੀਤਾ॥ ਮਿਲੀ ਤੇਮਿ ਸੀਤਾ॥੬੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਐਉਂ ਧਸ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ 'ਚ (ਬਿੱਜੁ) ਬਿਜਲੀ। ਜਿਵੇਂ (ਸੂਤੰ) ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੀਤਾ। ਸੀਤਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈ॥੬੪੯॥

ਧਸੀ ਧਾਇ ਕੈ ਕੈ॥ ਕਢੀ ਕੁੰਦ^੨ ਹੈ ਕੈ॥
ਗਰੇ ਰਾਮ ਲਾਈ॥ ਕਬੰ ਕ੍ਰਿਤ^੩ ਗਾਈ॥੬੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੌੜ ਕੇ ਧਸ ਗਈ। (ਕੁੰਦਨ) ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ ਹੋ ਕੇ (ਕਢੀ) ਨਿਕਲੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਈ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ) ਕਢੀ ਨੇ ਕੀਰਤੀ (ਜਸ) ਗਾਈ ਹੈ॥੬੫੦॥

ਸਬੋ ਸਾਧੁ ਮਾਨੀ॥ ਤਿਹੂੰ ਲੋਗ ਜਾਨੀ॥
ਬਜੇ ਜੀਤ ਬਾਜੇ॥ ਤਬੈ ਰਾਮ ਗਾਜੇ॥੬੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ (ਸਾਧੁ) ਉੱਤਮ ਮੰਨੀ। ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ (ਇਹ ਕਥਾ) ਜਾਣੀ ਗਈ। ਜਿੱਤ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ, (ਸਾਰੇ ਲੋਕ) ਤਾਂ (ਜੈ) ਰਾਮ (ਗਾਜੇ) ਬੋਲੇ॥੬੫੧॥

ਲਈ ਜੀਤ ਸੀਤਾ॥ ਮਹਾ ਸੁਭੁ ਗੀਤਾ॥
ਸਬੈ ਦੇਵ ਹਰਖੇ॥ ਨਭੰ ਪੁਹਪ ਬਰਖੇ॥੬੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਜਿੱਤ ਲਈ ਦਾ (ਇਹ) ਮਹਾਂ (ਸੁਭੁ) ਕਲਿਆਣਮਈ ਗੀਤ (ਕਥਾ) ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ (ਹਰਖੇ) ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਅਸਮਾਨ 'ਚੋਂ (ਪੁਹਪ) ਫੁੱਲ ਵਰ੍ਹੇ॥੬੫੨॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਬਿਭੀਛਨ ਕੋ ਲੰਕਾ ਕੋ ਰਾਜ ਦੀਬੋ ਮੰਦੋਦਰੀ
ਸਮੇਧ ਕੀਬੋ ਸੀਤਾ ਮਿਲਬੋ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥੧੮॥^੪

^੧ ਪਾਠ- ਹੋਇ

^੨ ਪਾਠ- ਕੁੰਦਨ

^੩ ਪਾਠ- ਕਬਿੰ ਕ੍ਰਿਤ

^੪ ਪਾਠ- ਧਿਆਇ ਸਮਾਪਤੰ

ਅਬ ਅਉਧਪੁਰੀ ਕੇ ਚਲਿਬੋ ਕਥਨੰ॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥

ਤਬੈ ਪੁਹਪੁ ਪੈ ਕੈ॥ ਚੜੇ ਜੁੱਧ ਜੈ ਕੈ॥

ਸਬੈ ਸੂਰ ਗਾਜੇ ॥ ਜਯੰ ਗੀਤ ਬਾਜੇ॥੬੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਦੇ ਉੱਤੇ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਪਏ। ਸਾਰੇ ਯੋਧੇ ਗੱਜੇ, ਜਿੱਤ ਦੇ ਗੀਤ (ਬਾਜੇ) ਗਾਏ॥੬੫੩॥

ਚਲੇ ਮੋਦ ਰੂ ਕੈ॥ ਕਪੀ ਬਾਹਨਿ ਲੈ ਕੈ॥

ਪੁਰੀ ਅਉਧ ਪੇਖੀ॥ ਸੂਤੰ ਸੁਰਗ^੩ ਲੇਖੀ॥੬੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਾਂਦਰੀ-ਫੌਜ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ (ਮੋਦ) ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲੇ। ਅਯੁਧਿਆ ਪੁਰੀ ਵੇਖੀ (ਜੋ) (ਸੂਤੰ) ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸਵਰਗ (ਹੀ ਅਸਾਂ) (ਲੇਖੀ) ਸਮਝੀ ਹੈ॥੬੫੪॥

ਮਕਰਾ ਛੰਦ^੪॥

^੧ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

^੨ ਇਹ ਪਾਠ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੁੱਧ ਪਾਠ 'ਪੁਹਪਕੈ ਕੈ' (ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਦੇ (ਕੈ) ਉੱਤੇ...)। ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਕੁਬੇਰ ਦਾ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਨੇ ਕੁਬੇਰ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਬਰਨ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਦੇ ਮਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਨੇ ਪੁਸ਼ਪਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਲੰਕਾ ਤੋਂ ਅਯੁਧਿਆ ਤੱਕ ਉਸ 'ਤੇ ਹੀ ਆਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਇਹ 'ਪੁਹਪਕ' (ਜੀਹਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ 'ਰਤਨ ਵਰਸ਼ਿਕ' ਸੀ) ਕੁਬੇਰ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

^੩ ਪਾਠ- 'ਮੁਦੰ ਸੁਰਗ' (ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਮਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ)

^੪ ਮਕਰਾ ਛੰਦ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਭਾਨੁ ਕਵੀ ਜੀ ਛੰਦ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਦਾ ਲੱਛਣ 'ਚਾਰ ਚਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਚਰਣ ੧੨ ਮਾਤ੍ਰ' ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅੰਤ ਗੁਰ ਲਘੁ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਏਸ ਦਾ ਅੰਤੜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਏਸ ਹੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਦਾ ਭਿੰਨ।

(ਅ) ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਦਾ ਭਿੰਨ।

(ੲ) ਚੌਹਾਂ ਹੀ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅੰਤੜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ (ਤੁਕਾਂਤ)।

(ਵੇਖੋ-ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਸਫਾ ੨੦੨, ਕਾਲਮ ੪)

ਏਸ ਦੇ '੧੨ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਲੀ' ਪ੍ਰਧਾਨ ਲੱਛਣ ਨੂੰ ਵੀ ਏਸ ਲਿਖਤ 'ਚੋਂ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ 'ਧਾਈ ਲੁਗਾਈ ਆਵੈ' 'ਭਾਥੈ ਢੋਲਨ ਕਹਾਂ ਰੇ' ੧੩-੧੩ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਤੁਕਾਂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ 'ਦੀਪਕ ਕਰਨਾਟੀ' ਰਾਗ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 'ਮਕਰਾ' ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਚਰ੍ਹੇ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤੁਕ ਥਾਪੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ੪੮-੪੮ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਲੀ ਆਈ ਹੈ। ੪੮-੪੮ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਤੁਕ ਅਨੁਸਾਰ ਏਸ ਦਾ ਇੰਦੁਮਣਿ' ਨਾਮ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ-

ਬਿਸ਼ਨੁਪਦ ਰਾਗੁ ਦੀਪਕ ਕਰਨਾਟੀ ਮਕਰਾ॥

ਆਸਪਾਂ ਜੋਲਾਨ ਦੀਨੇ, ਗੁਸਤਾਖ ਭਟ ਨਵੀਨੇ, ਚਾਲਾਕ ਚੁਸਤ ਮੇਦਾਂ ਖੂਬਾਰ ਜੰਗਜੂ-ਏ॥

ਚਾਬੁਕ ਰਿਕਾਬ ਜੰਗੀ, ਸੁਰ ਨਰ ਸਿਪਹ ਭੁਜੰਗੀ, ਲਲਕਾਰ ਜੰਗੀ ਆਮਦ ਵਰਜਾਮ ਸ਼ੇਰਖੂ-ਏ॥

ਅਲਕੈਂ ਸਿਆਹ ਨਾਗਿਨ, ਰੁਖਸਾਰ ਹਮਚੁ ਰਾਗਿਨ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਨੰਗ ਜੈਸੇ, ਗੁਰਰੰਗ ਖੂਬ ਰੂ-ਏ॥

ਦਲੇ ਰਾ ਚੀਰ ਦਸਤਾ, ਚੂੰ ਸ਼ੇਰ ਪੀਲ ਮਸਤਾਂ, ਸੁਰ ਨਰ ਮੁਸਾਫ ਆਮਦ, ਹਮਚੂੰ ਚੌਗਾਨ ਗੁਏ॥.. (ਅ.੪)

ਸਿਯ ਲੈ ਸੀਯੋਸ ਆਏ॥ ਮੰਗਲ ਸੁ ਚਾਰ ਗਾਏ॥

ਆਨੰਦ ਹਿਯੇ ਬਢਾਏ॥ ਸ਼ਹਰੇ ਅਵਧ ਜਹਾਂ ਰੇ॥੬੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਿਯੋਸ= ਸਿਸ+ਏਸ, ਸੀਤਾ ਦੇ ਸੁਆਮੀ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸੀਤਾ (ਵਾਪਿਸ) ਲੈ ਆਏ (ਏਸ ਕਾਰਨ) ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਵਧਾ ਕੇ, ਰੇ! ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅਯੁਧਿਆ ਹੈ (ਮੰਗਲਾਚਾਰ) ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਆਚਰਣ (ਗੀਤ) (ਗਾਏ) ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੬੫੫॥

ਧਾਈ ਲੁਗਾਈ ਆਵੈ॥ ਭੀਰੋ ਨ ਬਾਰ ਪਾਵੈ॥

ਆਕਲ ਖਰੇ ਉਘਾਵੈ॥ ਭਾਖੈ ਢੋਲਨ ਕਹਾਂ ਰੇ॥੬੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲੁਗਾਈ) ਔਰਤਾਂ ਦੌੜੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ (ਭੀਰੋ) ਭੀੜ (ਕਾਰਨ) ਤੋਂ (ਬਾਰ) ਦਰਵਾਜ਼ਾ (ਰਾਹ) ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀਆਂ। (ਖਰੇ) ਚੰਗੇ (ਆਕਲ) ਵਿਦਵਾਨ (ਭੱਟ) (ਉਘਾਵੈ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੇ! (ਢੋਲਨ) ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੫੬॥

ਜੁਲਫੈ ਅਨੂਪ ਜਾਂ ਕੀ॥ ਨਾਗਨਿ ਕਿ ਸਜਾਰ ਬਾਂਕੀ॥

ਅਤਭੁਤ ਅਦਾਇ ਤਾਂ ਕੀ॥ ਐਸੇ ਢੋਲਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੀਹਦੀਆਂ (ਜੁਲਫੈ) ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਟਾਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹਨ, (ਕਿ) ਜੋ (ਬਾਂਕੀ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਸੱਪਣੀਆਂ (ਵਰਗੀਆਂ) ਹਨ। ਉਸਦੀ (ਅਦਾਇ) ਕਿਰਿਆ (ਆਦਤ, ਹਾਵ ਭਾਵ) (ਅਤਭੁਤ) ਅਸਚਰਜ ਹੈ। ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੫੭॥

ਸਰਵੇ ਸਹੀ ਚਮਨ ਰਾ॥ ਪਰ ਚੁਸਤ^੧ ਜਾਂ ਵ ਤਨ ਰਾ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਮਨ ਹਰਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਮਨ) ਬਗੀਚੇ (ਰਾ) ਲਈ ਸਹੀ (ਸਰਵੇ= ਸਰੂ+ਓ) ਸਰੂ (ਬ੍ਰਿਛ) ਹੀ ਹੈ। ਜਾਨ (ਮਨ) ਅਤੇ ਤਨ ਨੂੰ (ਪਰ ਚੁਸਤ) (ਚਲਾਕ (ਫੁਰਤੀ) ਰੂਪ ਖੰਭ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਚੁਰਾਇਆ, ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?॥੬੫੮॥

^੧ 'ਮਕਰਾ' ਛੰਦ ਤਾਂ 'ਰੇਖਤਰ' ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜਿਆ (ਰੇਖਤਰ) ਫੈਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਪਰ ਚੁਸਤ' ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਗਿਆਤੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲੁਗਤ ਵਿੱਚ 'ਪਰ ਚੁਸਤ' ਕੋਈ ਇਕੱਠਾ ਲਫਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਪਰ ਚਸਤ' ਅਤੇ 'ਪੁਰਚੁਸਤ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਪਰਚੁਸਤ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਫ਼ਾਰਸੀ-ਪਾਰਚਹ ਅਸਤ' ਲਫਜ਼ ਮੰਨ ਕੇ 'ਵਸਤ੍ਰ (ਲਿਬਾਸ) ਹੈ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਪੁਰਚੁਸਤ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਸਰੂਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰਨ' ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੂਲ ਪਾਠ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ 'ਪਰ ਚੁਸਤ' ਲਫਜ਼, ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਪਰ ਨੇੜਿਓਂ ਹੀ ਅਰਥ ਵਿਚਾਰਿਆਂ 'ਸਫੁਰਤੀ ਦਾ ਖੰਭ' ਹਿਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਢੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਏਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ 'ਪਰ- ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ' ਉਪਸਰਗ ਹੈ, 'ਚੁਸਤ- ਚੁਸਤ, ਚੁੰਘਦਾ ਹੈ' ਅਰਥ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਦੀ ਲਵੰਤਾ 'ਜਾਨ ਅਤੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚੁਸਦਾ ਹੈ' ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਚਿਤ ਕੇ ਚੁਰਾਇ ਲੀਨਾ॥ ਜ਼ਾਲਿਮ ਫਿਰਾਕ ਦੀਨਾ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਗੁਲ ਚਿਹਰ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੫੯॥^੧

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਡੇ) ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਰਾ ਲਿਆ। (ਜ਼ਾਲਿਮ) ਦੁਖਦ-ਵਿਯੋਗ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਹਨੇ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਚੁਰਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ (ਗੁਲ ਚਿਹਰ) ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ (ਕਮਲ ਬਦਨ) ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੫੯॥

ਕੋਊ ਬਤਾਇ ਦੈ ਰੇ॥ ਚਾਹੇ^੨ ਸੁ ਆਨ ਲੈ ਰੇ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਮਨ ਹਰਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰੇ! ਕੋਈ ਦੱਸ ਦੇਵੇ। ਰੇ! ਜੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਆਣ ਲਵੇ। ਜੀਹਨੇ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਚੁਰਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਮਨ ਨੂੰ ਚੁਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੦॥

ਮਾਤੇ ਮਨੋ ਅਮਲ ਕੇ॥ ਹਰੀਆ ਕਿ ਜਾ ਵ ਤਨ ਕੇ॥

ਆਲਮ ਕੁਸਾਇ ਖੂਬੀ॥ ਵਹ ਗੁਲਚਿਹਰ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਨੋ ਕਿ (ਅਮਲ) ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਮਸਤ ਹਨ। ਜੋ ਜਿੰਦ ਅਤੇ ਜਿਸਮ ਦੇ (ਹਰੀਆ) ਚੋਰ ਹਨ। (ਆਲਮ ਕੁਸਾਇ ਖੂਬੀ) ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਭਲਿਆਈ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ, (ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ)। ਉਹ (ਗੁਲ) ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਰਗੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੧॥

ਜ਼ਾਲਿਮ ਅਦਾਇ ਲੀਏ॥ ਖੰਜਨ ਖਿਸਾਨ ਕੀਏ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਮਹ ਬਦਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜ਼ਾਲਿਮ) ਦੁਖਦ (ਅਦਾਇ) ਹਰਕਤਾਂ (ਲੀਏ) ਲਏ ਹੋਏ (ਲੈਣ ਵਾਲਾ)। (ਖੰਜਨ) ਮਮੋਲਿਆਂ ਨੂੰ (ਖਿਸਾਨ) ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ (ਕੀਏ) ਕੀਤੇ ਹੋਏ (ਕਰਨ ਵਾਲਾ)। ਜੀਹਨੇ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਚੁਰਾਇਆ, ਉਹ (ਮਹ ਬਦਨ) ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ (ਸ਼ਸ਼ੀ ਮੁਖ, ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ) ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੨॥

ਜ਼ਾਲਮ ਅਦਾਇ ਲੀਨੇ॥ ਜਾਨੁਕ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਨੇ॥

^੧ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ੬੫੮ ਅਤੇ ੬੫੯ ਦਾ ਪਾਠ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੈ:-

ਚਿਤ ਕੇ ਚੁਰਾਇ ਲੀਨਾ॥ ਜ਼ਾਲਮ ਫਿਰਾਕ ਦੀਨਾ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਗੁਲ ਬਦਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥658]

ਸਰ ਵੇ ਸਿਹੀ ਚਮਨ ਰਾ॥ ਪਰਚਸਤੁ ਜਾਂ ਵ ਤਨ ਰਾ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਗੁਲ ਚਿਹਰ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੫੯॥

^੨ ਪਾਠ- ਚਾਹੇ

ਰੁਖਸਰ ਜਹਾਨ ਤਾਬਾਂ॥ ਵਹ ਗੁਲਬਦਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੩॥^੧

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੁਖਦ ਹਰਕਤਾਂ ਲਏ ਹੋਏ (ਲੈਣ ਵਾਲਾ)। ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਤੀ ਹੋਈ (ਪੀਣ ਵਾਲਾ, ਮਖਰੂਰ, ਮਸਤ) ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ (ਰੁਖਸਰ- ਰੁਖਸਾਰ) ਗੱਲਾਂ (ਤਾਬਾਂ) ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਵਾਲਾ (ਭਾਵ- ਜਹਾਨ 'ਚੋਂ ਲਸਕੀਲੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ, (ਅ) ਜਹਾਨ ਤਾਬਾਂ- ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਵਾਲਾ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ)। ਉਹ ਗੁਲਾਬ ਵਰਗੇ ਜਿਸਮ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੨॥

ਜ਼ਾਲਮ ਜਮਾਲ ਖੂਬੀਂ॥ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਅਖਸਰ॥

ਪੁਰ ਚਸਤ ਜਾਂ ਜਿਗਰ ਰਾ॥ ਵਹ ਗੁਲਚਿਹਰ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਖੂਬੀ) ਮਾਸੂਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖਦ (ਜਮਾਲ) ਸੁਹੱਪਣ ਵਾਲਾ। (ਅਖਸਰ, ਅਕਸਰ) ਬਹੁਤ (ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ) ਉੱਜਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ (ਅਥਵਾ- ਅਕਸਰ ਕੋਤਾਹ, ਛੋਟਾ)। ਜਿੰਦ ਅਤੇ ਜਿਗਰ (ਦਿਲ) ਨੂੰ (ਪੁਰ) ਪੂਰਾ (ਚਸਤ) ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ। ਉਹ ਗੁਲਾਬ ਜਿਹੇ ਮੁਖੜੇ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੪॥

ਬਾਲਮ ਬਿਦੇਸ ਆਏ॥ ਜੀਤੇ ਜੁਆਨ ਜ਼ਾਲਮ॥

ਕਾਮਲ ਕਮਾਲ ਸੂਰਤ॥ ਵਹ ਗੁਲਚਿਹਰ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਲਮ ਬਿਦੇਸ) ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜ਼ਾਲਿਮ ਜੁਆਨਾਂ (ਸੂਰਮਿਆਂ) ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਗਏ। (ਕਾਮਲ) ਸੰਪੂਰਨ ਸੂਰਤ (ਹੁਸਨ) ਦਾ (ਕਮਾਲ) ਅੰਤ, ਉਹ ਗੁਲਾਬੀ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?॥੬੬੫॥

ਰੋਸ਼ਨ ਜਹਾਨ ਖੂਬੀਂ॥ ਜ਼ਾਹਰ ਕਲੀਮ ਹਫਤਜ਼॥

ਆਲਮ ਕੁਸਾਇ^੨ ਜਿਲਵਾ॥ ਵਹ ਗੁਲਚਿਹਰ^੩ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਾਸੂਕਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ (ਰੋਸ਼ਨ) ਮਸ਼ਹੂਰ (ਪ੍ਰਸਿੱਧ), ਸੱਤ (ਅਕਲੀਮ) ਹਿੱਸੇ (ਸੱਤ ਦੀਪ, ਸੱਤ ਲੋਕ, ਸੱਤ ਪਾਤਾਲ, ਸੰਸਾਰ) ਤੋਂ (ਜ਼ਾਹਰ) ਪ੍ਰਤੱਖ (ਭਾਵ- ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸੂਕਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਚਾਨਣ (ਉਹੋ) ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ (ਜਿਲਵਾ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ (ਕੁਸਾਇ) ਖੋਲ੍ਹਣ (ਪੈਦਾ ਕਰਨ) ਵਾਲਾ। ਉਹ ਗੁਲਾਬੀ ਮੁੱਖੜੇ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੬॥

^੧ ਉਪਰੋਕਤ ਮੂਲ ਪਾਠ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਅੰਗ ੬੬੨ ਅਤੇ ੬੬੩ ਦਾ ਪਾਠ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਸਹਿਤ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਓ ਹੈ:-

ਜ਼ਾਲਮ ਅਦਾਇ ਲੀਨੇ॥ ਜ਼ਾਨੁਕ ਸਰਾਬ ਪੀਨੇ॥

ਰੁਖਸਰ ਜਹਾਨ ਤਾਬਾਂ॥ ਵਹ ਗੁਲਬਦਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੨॥

ਜ਼ਾਲਮ ਅਦਾਇ ਲੀਨੇ॥ ਖੰਜਨ ਖਿਸਾਨ ਕੀਏ॥

ਜਿਨ ਦਿਲ ਹਰਾ ਹਮਾਰਾ॥ ਵਹ ਮਹ ਬਦਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੩॥

^੨ ਪਾਠ- ਖੁਸਾਇ

^੩ ਪਾਠ- ਗੁਲ ਚਿਹਰੇ

ਜੀਤੇ ਬਜੰਗ^੧ ਜ਼ਾਲਿਮ॥ ਕੀਨੇ ਖਤੰਗ* ਪਰਰਾ॥
ਪੁਹਪਕ ਬਿਬਾਨ ਬੈਠੇ॥ ਸੀਤਾ ਰਵਨ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜ਼ਾਲਮ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਲਏ। (ਖਤੰਗ) ਤੀਰ (ਪਰਰਾ) ਉਡਾਉਣ (ਚਲਾਉਣ) ਕੀਤੇ। ਜੋ (ਕੁਬੇਰ ਦੇ) ਪੁਸ਼ਪਕ ਵਿਮਾਨ ਤੇ ਵਿਰਾਜੇ (ਉਹ) ਸੀਤਾ ਨੂੰ (ਰਵਨ) ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੭॥

ਮਾਦਰ ਖੁਸ਼ਾਲ ਖਾਤਰ॥ ਕੀਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਛਾਵਰ॥
ਮਾਤੁਰ ਸ਼ਿਤਾਬ ਧਾਈ॥ ਵਹ ਗੁਲ ਚਿਹਰ ਕਹਾਂ ਹੈ॥੬੬੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਮਾਦਰ) ਮਾਂ (ਕੋਸ਼ਲਿਆ) ਨੇ (ਖੁਸ਼ਾਲ- ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ) ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ (ਖਾਤਰ) ਵਾਸਤੇ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ (ਛਾਵਰ- ਨਿਛਾਵਰ) ਸਿਰ ਵਾਰਨੇ ਕੀਤੇ। (ਮਾਤੁਰ) ਮਾਂ ਤੁਰੰਤ ਦੌੜੀ ਕਿ ਉਹ (ਗੁਲ ਚਿਹਰ) ਖਿੜੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ (ਹਸਮੁੱਖ) ਕਿੱਥੇ ਹੈ॥੬੬੮॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਜੁਧਯਾ ਆਗਮ ਨਾਮ ਧਯਾਇ
ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ^੨॥

ਅਥ ਮਾਤਾ ਮਿਲਣੰ^੩॥ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥
ਸੁਨੇ ਰਾਮ ਆਏ॥ ਸਭੈ ਲੋਗ ਧਾਏ॥
ਲਗੇ ਆਨ ਪਾਯੰ॥ ਮਿਲੇ ਰਾਮ ਰਾਯੰ॥੬੬੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਦੌੜੇ, ਪੈਰੀਂ ਆ ਲੱਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਮਿਲ ਗਏ॥੬੬੯॥

ਕੇਊ ਚਉਰ ਢਾਰੈ॥ ਕੇਊ ਪਾਨ ਖੁਆਰੈ॥

^੧* ਮਕਰੇ ਦਾ ਚੌਥਾ ਲੱਛਣ 'ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਅਨੁਪਾਸ ਦਾ ਮੇਲ, ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅੰਤੜਾਨੁਪਾਸ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ' ਵੀ ਹੈ।

^੨ ਇਹ ਪਾਠ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਵਤਾਰ ਸੀਤਾ ਅਜੁਧਿਆ ਆਗਮ ਨਾਮ ਧਿਆਉ ਸਮਾਪਤ' ਪਾਠ ਹੈ। ਪਰ ਇਥੇ ਵੀ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਇਥੇ ੧੯ ਬਣਦਾ ਹੈ।

^੩ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਅਥ ਰਾਮ ਅਗਮ ਅਉਧ ਮੇ' ਆਰੰਭਿਕ ਸੁਰਖੀ ਹੈ। ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਦਾ 'ਅਜੁਧਯਾ ਆਗਮ' ਅਤੇ ਅਥ ਦਾ 'ਆਗਮ ਅਉਧ' ਇੱਕੋ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਸ਼ੁੱਧ ਅਸ਼ੁੱਧ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਜੜ ਹਨ ਏਸ ਕਾਰਨ 'ਸ਼ੁਧਾਈ' ਮੇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਪਰੇ ਮਾਤ ਪਾਯੰ^੧॥ ਲਏ ਕੰਠ ਲਾਯੰ^੨॥੬੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੋਈ ਚੌਰ ਝੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਪਾਨ ਖੁਆਉਂਦੇ ਸਨ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ) ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪਏ। (ਮਾਂ ਨੇ) ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਏ॥੬੧੦॥

ਮਿਲੈ ਕੰਠ ਰੋਵੈ^੧॥ ਮਨੇ ਸੋਕ ਧੋਵੈ^੨॥

ਕਰੈਂ ਬੀਰ ਬਾਤੈਂ॥ ਸੁਨੇ ਸਰਬ ਮਾਤੈਂ॥੬੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਰੋਂਦੇ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਗਮ ਧੋਂਦੇ ਸਨ। ਭਰਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਸਨ॥੬੧੧॥

ਮਿਲੇ ਲੱਛ ਮਾਤੰ॥ ਪਰੇ ਪਾਇ ਭ੍ਰਾਤੰ॥

ਕਰਜੇ ਦਾਨ ਏਤੇ॥ ਗਨੈ ਕੌਨ ਕੋਤੇ॥੬੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ (ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ) ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਭਰਾ (ਭਰਤ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੂਘਨ) ਪੈਰੀਂ ਪਏ। ਐਨਾ ਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਹੜਾ ਗਿਣੇ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਸੀ?॥੬੧੨॥

ਮਿਲੇ ਭਰਤ ਮਾਤੰ॥ ਕਹੀ ਸਰਬ ਬਾਤੰ॥

ਧਨੰ ਮਾਤ ਤੋ ਕੋ॥ ਅਰਿਣੀ ਕੀਨੁ ਮੋ ਕੋ॥੬੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ ਦੀ ਮਾਂ (ਕੈਕਈ) ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਸਾਰੀ (ਬਨਵਾਸ ਦੀ) ਗੱਲ ਕਹੀ। ਹੇ ਮਾਂ! ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ (ਅਰਿਣੀ) ਬੇ-ਕਰਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ॥੬੧੩॥

ਕਹਾ ਦੇਸ ਤੇਰੈ॥ ਲਿਖੀ ਲੇਖ ਮੇਰੈ॥

ਹੁਨੀ ਹੋ ਸੁ ਹੋਈ॥ ਕਹੈ ਕਉਨ ਕੋਈ॥੬੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਜੇ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ ਉਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕੀ ਆਖੇ॥੬੧੪॥

ਕਰੋ ਬੋਧ ਮਾਤੰ॥ ਮਿਲਜੋ ਫੇਰਿ ਭ੍ਰਾਤੰ॥

ਸੁਨਜੋ ਭਰਥ ਧਾਏ॥ ਪਗੰ ਸੀਸ ਲਾਏ॥੬੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਹਿਲਾਂ) ਮਾਂ (ਕੈਕਈ) ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਕੀਤਾ, ਫੇਰ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਭਰਤ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਦੌੜਿਆ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ) ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖਿਆ॥੬੧੫॥

ਭਰੇ ਰਾਮ ਅੰਕੰ॥ ਮਿਟੀ ਸਰਬ ਸੰਕੰ॥

^੧ ਪਾਠ- ਪਾਈ

^੨ ਪਾਠ- ਲਾਈ

ਮਿਲਯੋ ਸਤ੍ਰਹੰਤਾ^੧॥ ਸਰੰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਗੰਤਾ॥੬੭੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ (ਅੰਕੰ) ਜੱਫੀ 'ਚ ਲੈ ਲਏ। ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਕਾਵਾਂ ਮਿਟ ਗਈਆਂ। (ਸੱਤ੍ਰਹੰਤਾ) ਸ਼ਤਰੂਪਨ ਮਿਲਿਆ ਜੋ (ਸਰੰ ਸਾਸਤਰ) ਧਨੁਰਵੇਦ ਦਾ (ਗੰਤਾ) ਪਾਰਗਾਮੀ ਪੰਡਿਤ ਸੀ॥੬੭੬॥

ਜਟੰ ਧੂਰਿ ਝਾਰੀ॥ ਪਗੰ ਰਾਮ ਰਾ ਰੀ^੨॥

ਕਰੀ ਰਾਜ ਅਰਚਾ॥ ਦਿਜੰ ਬੇਦ ਚਰਚਾ॥੬੭੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾ) ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ (ਰੀ) ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਦੀ ਧੂੜ (ਭਰਤ ਜੀ ਨੇ) ਪੱਗ ਨਾਲ ਝਾੜੀ। (ਰਾਜ ਅਰਚਾ) ਰਾਜ ਪੂਜਾ (ਰਾਜ ਦੀ ਭੇਟਾ) ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਵੇਦ ਦੀ (ਚਰਚਾ) ਧੂਨੀ (ਕੀਤੀ)॥੬੭੭॥

ਕਰੈਂ ਗੀਤ ਗਾਨੰ॥ ਭਰੇ ਵੀਰ ਮਾਨੰ॥

ਦੀਯੋ ਰਾਮ ਰਾਜੰ॥ ਸਰੇ ਸਰਬ ਕਾਜੰ॥੬੭੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਗੀਤ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਯੋਧੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜ (ਤਿਲਕ) ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਪੂਰੇ ਹੋ ਗਏ॥੬੭੮॥

ਬੁਲੈ ਬਿੱਪ ਲੀਨੇ॥ ਸੂਤੋਚਾਰ ਕੀਨੇ॥

ਭਏ ਰਾਮ ਰਾਜਾ॥ ਬਜੇ ਜੀਤ ਬਾਜਾ॥੬੭੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੁਲਾ ਲਏ (ਉਹਨਾਂ) (ਸੂਤੋਚਾਰ) ਵੇਦ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਰਾਜਾ ਹੋ ਗਏ। ਜਿੱਤ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵੱਜੇ॥੬੭੯॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਚਹੂੰ ਚੱਕ ਕੇ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ ਬੁਲਾਏ॥ ਧਰੇ ਅਤ੍ਰ ਨੀਕੇ ਪੁਰੀ ਅਉਧ ਆਏ॥

ਗਹੇ ਰਾਮ ਪਾਯੰ ਪਰਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕੈ ਕੈ॥ ਮਿਲੇ ਚਤੁਰਦੇਸੀ ਬਡੀ ਭੇਟ ਦੈ ਕੈ॥੬੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਚਹੂੰ ਚਕ) ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਛਤਰਪਤੀ (ਰਾਜੇ) ਬੁਲਾ ਲਏ। ਚੰਗੇ ਅਸਤਰ ਧਾਰ ਕੇ ਅਯੁਧਿਆ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜੇ। (ਚਤੁਰਦੇਸੀ) ਚਹੂੰ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ (ਰਾਜੇ) ਬਹੁਤ ਭੇਟ ਦੇ ਕੇ ਮਿਲੇ॥੬੮੦॥

ਦਏ ਚੀਨ ਮਾਚੀਨ ਚੀਨੰਤ ਦੇਸੰ॥ ਮਹਾ ਸੁੰਦਰੀ ਚੇਰਿਕਾ ਚਾਰ ਕੇਸੰ॥

ਮਨੰ ਮਾਨਕੰ ਹੀਰ ਚੀਰੰ ਅਨੇਕੰ॥ ਕਿਯੋ ਖੋਜ ਪੱਯੈ ਕਹੂੰ ਏਕ ਏਕੰ॥੬੮੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਗੰਤਾ

^੨ ਏਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ 'ਅਸ਼ੁੱਧ ਦੀ ਸੰਕਾ' ਹੈ ਪਰ ਯਕੀਨਨ ਸ਼ੁੱਧ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਫੁਰੀ, 'ਪਰੀ ਰਾ ਮੁਰਾਰੀ' ਆਦਿਕ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀਆਂ ਅਜੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ੁੱਧ ਭਾਸਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੀਨ ਮਾਚੀਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ (ਚੀਨੰਤ) ਪਛਾਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ (ਚਿੰਨ੍ਹ- ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ) ਸੋਹਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਾਂ ਸੋਹਣੀਆਂ (ਚੇਰਿਕਾ) ਦਾਸੀਆਂ। ਮਣੀਆਂ, ਮਾਣਕ, ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਕੱਪੜੇ। ਜੋ (ਖੋਜ) ਭਾਲ ਕੀਤਿਆਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਕੱਲਾ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ॥੬੮੧॥

ਮਨੰ ਮੁੱਤਿਯੰ ਮਾਨਕੰ ਬਾਜਿ ਰਾਜੰ॥ ਦਏ ਦੰਤਿ ਪੰਤੀ ਸਜੇ ਸਰਬ ਸਾਜੰ॥

ਰਥੰ ਬੇਸੁੰ ਹੀਰ ਚੀਰੰ ਅਨੰਤੰ॥ ਮਨੰ ਮਾਨਕੰ ਬੱਧਰੱਧੰ ਦੁਰੰਤੰ॥੬੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਣੀਆਂ, ਮੋਤੀ, ਮਾਣਕ, ਚੰਗੇ ਘੋੜੇ, ਸਾਰੇ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਸਾਜੇ ਹੋਇਆਂ (ਦੰਤਿ) ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ (ਪੰਤੀ) ਕਤਾਰਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬੇਅੰਤ ਹੀਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ (ਬੇਸੁੰ) ਢਕੇ ਹੋਏ ਰਥ। ਬੇਅੰਤ ਮਣੀਆਂ, ਮਾਣਕਾਂ (ਨਾਲ ਮੜੇ ਹੋਏ) (ਬੱਧਰੱਧੰ= ਬੱਧਰ+ਅੱਧੰ) ਚਮੜੇ ਦੇ ਅੱਧੰ (ਉੱਤਮ) ਤਸਮੇਂ (ਜੋ ਰਥਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ)॥੬੮੨॥

ਕਿਤੇ ਸ੍ਰੇਤ ਐਰਾਵਤੰ ਤੁਲ੍ਯ ਦੰਤੀ॥ ਦਏ ਮੁਤਿਯੰ ਸਾਜ ਸੱਜੇ ਸੁਪੰਤੀ॥

ਕਿਤੇ ਬਾਜਿ ਰਾਜੰ ਜਰੀ ਜੀਨ ਸੰਗੰ॥ ਨਚੈ ਨਟ ਮਾਨੋ ਮਚੇ ਜੰਗ ਰੰਗੰ॥੬੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਐਰਾਵਤ ਵਰਗੇ ਕਈ (ਸ੍ਰੇਤ) ਚਿੱਟੇ (ਦੰਤੀ) ਹਾਥੀ, ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਜ ਨਾਲ ਸਾਜੇ ਹੋਏ (ਪੰਤੀ) ਪਾਲਾਂ (ਦੀਆਂ ਪਾਲਾਂ) ਦਿੱਤੇ। ਕਈ (ਬਾਜਿ ਰਾਜੰ) ਉੱਤਮ ਘੋੜੇ (ਜਰੀ- ਜ਼ਰੀ) ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ (ਜੜਾਊ) ਕਾਠੀਆਂ ਨਾਲ (ਸਜੇ ਹੋਏ)। ਮਾਨੋ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ (ਮਚੇ) ਮਘੇ ਹੋਏ ਨਟ ਨੱਚਦੇ ਹਨ॥੬੮੩॥

ਕਿਤੇ ਪੱਖਰੇ ਪੀਲ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਮਾਣੰ॥ ਦਏ ਬਾਜਿ ਰਾਜੀ ਸਿਰਾਜੀ ਨ੍ਰਿਪਾਣੰ॥

ਦਈ ਰਕਤ ਨੀਲੰ ਮਣੀ ਰੰਗ ਰੰਗੰ॥ ਲਖਯੋ ਰਾਮ ਕੋ ਅਤ੍ਰਧਾਰੀ ਅਭੰਗੰ॥੬੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ (ਪੱਖਰੇ) ਹੋਂਦੇ ਅਤੇ (ਰਾਜਾ) ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ (ਪ੍ਰਮਾਣੰ) ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਹੋਏ। (ਨ੍ਰਿਪਾਣੰ) ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ (ਬਾਜਿ ਰਾਜੀ) ਵੱਡੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ (ਸਿਰਾਜੀ) ਪਾਲਾਂ, (ਕਤਾਰਾਂ, ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ) ਦਿੱਤੀਆਂ। (ਰੰਗ ਰੰਗੰ) ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ (ਰਕਤ) ਲਾਲ ਅਤੇ ਨੀਲ ਮਣੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। (ਅਭੰਗੰ) ਅਜਿੱਤ (ਅਤ੍ਰਧਾਰੀ) ਛਤਰਧਾਰੀ (ਰਾਜਾ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ॥੬੮੪॥

ਕਿਤੇ ਪਸਮ ਪਾਟੰਬਰੰ ਸ੍ਰਾਣ ਬਰਣੰ॥ ਮਿਲੇ ਭੇਟ ਲੈ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤੰ ਅਭਰਣੰ॥

ਕਿਤੇ ਪਰਮ ਪਾਟੰਬਰੰ ਭਾਨੁ ਤੇਜੰ॥ ਦਏ ਸੀਯ ਧਾਮੰ ਸਬੋ ਭੇਜ ਭੇਜੰ॥੬੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਪਸਮ ਦੇ (ਬਰੰ) ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ (ਪਾਟੰ) ਕੱਪੜੇ (ਸ੍ਰਾਣ ਬਰਣੰ) ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ (ਅਭਰਣੰ) ਗਹਿਣੇ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਕਈ (ਭਾਨੁ ਤੇਜੰ) ਧੁੱਪ ਵਾਂਗ ਪਰਮ

^੧ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਵੀ ਚੰਮ ਦੀ ਰੱਸੀ ਨੂੰ 'ਵੱਧਰ' ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਧਿ- ਉੱਤਮ, ਉੱਚ।

(ਚਮਕੀਲੇ) (ਪਾਟੰਬਰੰ) ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ। ਸਭ ਨੇ (ਸਾਰੇ) ਹੀ ਸੀਤਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ॥੬੮੫॥

ਕਿਤੇ ਭੂਖਣੰ ਭਾਨੁ ਤੇਜੰ ਅਨੰਤੰ॥ ਪਠੇ ਜਾਨਕੀ ਭੇਟ ਦੇ ਦੇ ਦੁਰੰਤੰ॥

ਘਨੇ ਰਾਮ ਮਾਤਾਨ ਕੀ ਭੇਟ ਭੇਜੇ॥ ਹਰੇ ਚਿਤ ਕੇ ਜਾਹਿ ਹੇਰੇ ਕਲੇਜੇ॥੬੮੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ (ਅਨੰਤੰ) ਬੇਅੰਤ (ਭਾਨੁ ਤੇਜੰ) ਧੁੱਪ (ਵਾਂਗ ਚਮਕੀਲੇ) ਗਹਿਣੇ। ਜਾਨਕੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਦੇ ਦੇ ਕੇ (ਦੁਰੰਤੰ) ਬੇਗਿਣਤ ਹੀ ਭੇਜੇ। ਬਹੁਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੀਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ) (ਹੇਰੇ) ਵੇਖਿਆਂ (ਚਿੱਤ) ਦਿਲ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਵੀ (ਹਰੇ) ਖੋਹੇ (ਜਾਹਿ^੧) ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੬੮੬॥

ਘਮੰ ਚਕੁ ਚੱਕੁ ਫਿਰੀ ਰਾਮ ਦੇਹੀ॥ ਮਨੋ ਬਯੋਤ ਬਾਗੋ ਤਿਮੰ ਸੀਯ ਸੋਹੀ॥

ਪਠੈ ਛੱਤੁ ਦੇ ਦੇ ਛਿਤੰ ਛੋਣਿ ਧਾਰੀ॥ ਹਰੇ ਸਰਬ ਗਰਬੰ ਕਰੇ ਪੁਰਬ ਭਾਰੀ॥੬੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਮੰ ਚਕੁ) ਸੂਰਜ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ (ਦੇਹੀ) ਡੋਂਡੀ ਫਿਰ ਗਈ। (ਮਨੋ) ਜਿਵੇਂ ਵਿਉਂਤਿਆ ਹੋਇਆ (ਛਿੱਟ) ਕੱਪੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਤਾ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। (ਛੋਣਿ ਧਾਰੀ) ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਲਕ (ਰਾਜੇ) (ਛਿਤੰ- ਜ਼ਮੀਨ) ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ (ਛੱਤ- ਛਤ੍ਰ) ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨਾਸ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂ (ਪੁਰਬ) ਮੇਲੇ (ਇਕੱਠ) ਕੀਤੇ॥੬੮੭॥

ਕਟਯੋ ਕਾਲ ਏਵੰ ਭਏ ਰਾਮ ਰਾਜੰ॥ ਫਿਰੀ ਆਨਿ ਰਾਮੰ ਸਿਰੰ ਸਰਬ ਰਾਜੰ॥

ਫਿਰਯੋ ਜੈਤ ਪਤੁੰ ਸਿਰੰ ਸੇਤ ਛਤੁੰ॥ ਕਰੇ ਰਾਜ ਆਗਿਆ ਧਰੈ ਬੀਰ ਅੰਤੁੰ॥੬੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਇਓਂ ਸਮਾਂ ਕੱਟਿਆ (ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ)। ਸਾਰਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ (ਆਨ) ਦੇਹੀ ਫਿਰ ਗਈ। (ਜੈਤ ਪਤੁੰ) ਫਤਹ ਦੇ (ਉੱਕਰਿਆਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲਾ ਤਾਮੇ ਦੇ) ਪੱਤਰਾਂ ਵਾਲਾ (ਸੇਤ) ਚਿੱਟਾ ਛਤ੍ਰ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ) ਸਿਰ 'ਤੇ ਤੁੱਲਿਆ। ਜੇ ਯੋਧੇ (ਅਤੁੰ ਧਰੈ) ਅਸਤਰ (ਛਤੁੰ) ਧਾਰੀ ਸਨ (ਉਹ ਵੀ) ਰਾਜ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਦੀ ਆਗਿਆ (ਪਾਲਨ) ਕਰਦੇ ਸਨ॥੬੮੮॥

ਦਯੋ ਏਕ ਏਕੰ ਅਨੇਕੰ ਪ੍ਰਕਾਰੰ॥ ਲਖੇ ਸਰਬ ਲੋਕੰ ਸਹੀ ਰਾਵਣਾਰੰ॥

ਸਹੀ ਬਿਸਨੁ ਦੇਵਾਰਦਨ ਦ੍ਰੋਹ ਹਰਤਾ॥ ਚਹੂੰ ਚੱਕ ਜਾਨਯੋ ਸਿਯਾ ਨਾਥ ਭਰਤਾ॥੬੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਨੇਕਾਂ (ਪ੍ਰਕਾਰੰ) ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੱਕ (ਕਰਕੇ ਵੰਡ) ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ (ਲੋਕੰ) ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ (ਰਾਵਣਾਰੰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਸਹੀ (ਲਖੇ) ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ। (ਦੇਵਾਰਦਨ) ਦੈਂਤਾਂ ਨਾਲ (ਦ੍ਰੋਹ)

^੧ 'ਜਾਹਿ' ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਦੁਅਰਥਿਕ ਸ਼ਲੋਕ ਹੈ- ੧. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ੨. ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਠੀਕ ਵਿਸ਼ਨੂੰ (ਏਹੋ ਹੀ) ਹੈ। (ਸਿਯਾ ਨਾਥ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਹੀ (ਚਹੂੰ ਚੱਕ) ਸਾਰਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਦਾ (ਭਰਤਾ) ਮਾਲਕ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ॥੬੮੯॥

ਸਹੀ ਬਿਸਨੁ ਅਉਤਾਰ ਕੈ ਤਾਹਿ ਜਾਨਯੋ॥ ਸਬੋ ਲੋਕ ਖਯਾਤਾ ਬਿਧਾਤਾ ਪਛਾਨਯੋ॥

ਫਿਰੀ ਚਾਰ ਚਕ੍ਰ ਚਤੁਰ ਚਕ੍ਰ ਧਾਰੰ॥ ਭਯੋ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ ਭੂਅੰ ਰਾਵਣਾਰੰ॥੬੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਸ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ) ਨੂੰ ਠੀਕ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਕਰਕੇ ਸਮਝਿਆ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ (ਖਯਾਤਾ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ (ਪੰਡਿਤਾਂ) ਨੇ (ਬਿਧਾਤਾ) ਬ੍ਰਹਮਾ (ਪਛਾਨਯੋ) ਜਾਣਿਆ। (ਚਾਰ ਚਕ੍ਰ) ਚੁਹੀਂ ਪਾਸੀ (ਚਤੁਰ ਚਕ੍ਰ ਧਾਰੰ- ਚਹੂੰਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਧਾਰ (ਅਧੀਨ) ਰੱਖਣ ਦੀ) ਪਦਵੀ ਦੀ ਦੋਹੀ ਫਿਰ ਗਈ। ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ (ਮਹਾਰਾਜਾ) (ਰਾਵਣਾਰੰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਹੋਇਆ ਹੈ॥੬੯੦॥

ਲਖਯੋ ਪਰਮ ਜੋਗਿੰਦ੍ਰਣੋ ਜੋਗ ਰੂਪੰ॥ ਮਹਾਂਦੇਵ ਦੇਵੰ ਲਖਯੋ ਭੂਪ ਭੂਪੰ॥

ਮਹਾ ਸਤ੍ਰੁ ਸਤ੍ਰੁ ਮਹਾ ਸਾਧੁ ਸਾਧੰ॥ ਮਹਾ ਰੂਪ ਰੂਪੰ ਲਖਯੋ ਬ੍ਰਹਮਿ ਬ੍ਰਹਮੰ॥੬੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ) ਮਹਾਂ ਯੋਗੀਸ਼੍ਵਰਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਰੂਪ ਜਾਣਿਆ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਾਣਿਆ। ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਵੈਰੀ (ਸਾਧੁ) ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਮਿੱਤਰ। ਰੂਪ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ (ਬ੍ਰਹਮਿ) ਰੋਗਾਂ ਦਾ (ਬ੍ਰਹਮ) ਨਾਸ਼ਕ ਮਹਾਂ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਜਾਣਿਆ॥੬੯੧॥

ਤ੍ਰਿਯੰ ਦੇਵਿ ਤੁਲਯੰ ਨਰੰ ਨਾਹੰ॥ ਮਹਾ ਜੋਧ ਜੋਧੰ ਮਹਾ ਬਾਹੁ ਬਾਹੰ॥

ਸੂਤੰ ਬੇਦ ਕਰਤਾ ਗਣੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰੂਪੰ॥ ਮਹਾਂ ਜੋਗ ਜੋਗੰ ਮਹਾ ਭੂਪ ਭੂਪੰ॥੬੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤ੍ਰਿਯੰ) ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ (ਦੇਵਿ) ਚੰਡਿਕਾ ਅਤੇ ਬੰਦਿਆ ਨੇ (ਨਹ ਨਾਹੰ) ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਸਮਾਨ (ਜਾਣਿਆ)। ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਯੋਧਾ ਅਤੇ (ਬਾਹੰ) ਵਾਹਨਾਂ ਨੇ (ਮਹਾਂ ਬਾਹੁ) ਹਾਥੀ (ਬਾਹੁਬਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਬਾਹੁਬਲੀ) ਰੂਪ (ਜਾਣਿਆ)। (ਸੂਤੰ) ਵੇਦਾਂ ਨੇ (ਬੇਦ ਕਰਤਾ) ਬ੍ਰਹਮਾ (ਵੇਦ ਦ੍ਰਸ਼ਟਾ, ਰਿਸ਼ੀ) ਅਤੇ ਗਣਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਰੂਪ। ਯੋਗ ਨੇ ਮਹਾਂ ਯੋਗ ਅਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ (ਜਾਣਿਆ॥੬੯੨॥

ਪਰੰ ਪਾਰਗੰਤਾ ਸਿਵੰ ਸਿਧ ਰੂਪੰ॥ ਬੁਧੰ ਬੁਧਿ ਦਾਤਾ ਰਿਧੰ ਰਿਧਿ ਕ੍ਰੁਪੰ॥

ਜਹਾਂ ਭਾਵ ਕੈ ਜੇਣ ਜੈਸੇ ਬਿਚਾਰੇ॥ ਤਿਸੀ ਰੂਪ ਸੋਂ ਤਉਨ ਤੈਸੇ ਨਿਹਾਰੇ॥੬੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਰੰ) ਮਹਾਂ (ਪਾਰਗੰਤਾ) ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ (ਸਿਧ) ਪ੍ਰਤੱਖ (ਸਿਵੰ) ਕਲਿਆਣ ਰੂਪ (ਬੁਧੰ) ਵਿਚਾਰਵਾਨਾਂ (ਜਗਿਆਸੂਆਂ) ਬੁਧੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, (ਰਿਧੰ) ਲੰਗਰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ

ਨੇ (ਰਿਪਿ ਕੂਪੰ) ਅਖੁੱਟ ਭੰਡਾਰਾ (ਜਾਣਿਆ)। (ਜੇਣ) ਜੀਹਨੇ (ਜਹਾਂ) ਜਿਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੋਚੇ ਸਨ। (ਤਉਨ) ਉਸੇ ਨੇ ਉਸੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ (ਨਿਹਾਰੇ) ਵੇਖੇ॥੬੯੩॥

ਸਬੈ ਸਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਲਹੇ ਸਸਤ੍ਰ ਗੰਤਾ॥ ਦੁਰੰ ਦੇਵਦ੍ਰੋਹੀ ਲਖੇ ਪ੍ਰਾਣਹੰਤਾ॥

ਜਿਸੀ ਭਾਵ ਸੋ ਜਉਨ ਜੈਸੇ ਬਿਚਾਰੇ॥ ਤਿਸੀ ਰੰਗ ਕੇ ਕਾਛ ਕਾਛੇ ਨਿਹਾਰੇ॥੬੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀਆਂ ਨੇ (ਸਸਤ੍ਰ ਗੰਤਾ) ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਣ ਵਾਲੇ (ਸ਼ਸਤਰ-ਗਮਜ) ਜਾਣੇ। (ਦੁਰੰ) ਮਹਾਂ (ਦੇਵਦ੍ਰੋਹੀ) ਦੈਂਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ-ਨਾਸਿਕ ਜਾਣੇ। ਜੀਹਨੇ ਜਿਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੇ। (ਉਨ੍ਹਾਂ) ਉਸੇ (ਰੰਗ) ਢੰਗ ਦੇ (ਕਾਛ) ਠਾਟ ਠਾਟੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰੇ॥੬੯੪॥

ਅਨੰਤ ਤੁਕਾ^੧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਕਿਤੇ ਕਾਲ ਬੀਤਯੋ ਭਯੋ ਰਾਮ ਰਾਜੰ॥ ਸਬੈ ਸੱਤ੍ਰੁ ਜੀਤੇ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਮਾਲੀ॥

ਫਿਰਯੋ ਚਕ੍ਰ ਚਾਰੋ ਦਿਸਾ ਮਯਜ ਰਾਮੰ॥ ਭਯੋ ਨਾਮ ਤਾ ਤੇ ਮਹਾ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ॥੬੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ (ਇਓ) ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ। ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ) ਨੇ ਸਾਰੇ ਵੈਰੀ ਜਿੱਤ ਲਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ (ਚਕ੍ਰ) ਰਾਜ ਦਬਦਬਾ ਚਹੁਆਂ ਪਾਸਿਆਂ (ਸਭ ਸੰਸਾਰ) ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਉਸ (ਕਾਰਨ) ਤੋਂ ਹੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ) ਨਾਮ ਮਹਾਂ ਚਕ੍ਰਵਰਤੀ (ਮਹਾਰਾਜ) ਹੋਇਆ॥੬੯੫॥

ਸਬੈ ਬਿੱਪ ਆਗਸਤ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੈ॥ ਭ੍ਰਿਗੰ ਅੰਗੁਰਾ ਬਯਾਸ ਤੇ ਲੈ ਬਸਿਸੁੰ॥

ਬਿਸ੍ਰਾਮਿਤ੍ਰੁ ਅਉ ਬਾਲਮੀਕੰ ਸੁ ਅਤ੍ਰੰ॥ ਦੁਰਬਾਸਾ ਸਬੈ ਕਸਪ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੈ^੨॥੬੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਅਗਸਤ ਜੀ ਤੋਂ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਭ੍ਰਿਗੂ, ਅੰਗੁਰਾ, ਵਿਆਸ ਅਤੇ ਵਸਿਸ਼ਠ ਤੋਂ ਲੈ (ਸਾਰੇ ਹੀ)। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤ੍ਰ, ਵਾਲਮੀਕ ਅਤੇ ਅਤ੍ਰਿ (ਰਿਸ਼ੀ)। ਦੁਰਵਾਸਾ, ਕਸ਼ਿਅਪ ਤੋਂ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ.....॥੬੯੬॥

ਜਬੈ ਰਾਮ ਦੇਖੈ ਸਬੈ ਬਿੱਪ ਆਏ॥ ਪਰਯੋ ਧਾਇ ਪਾਯੰ ਸਿਯਾ ਭ੍ਰਾਤ ਜੁਗਤੰ^੩॥

ਦਯੋ ਆਸਨੰ ਅਰਘੁ ਪਾਦਰਘੁ ਤੇਣੰ॥ ਦਈ ਆਸਿਖੰ ਮੌਨਨੇਸੰ ਪ੍ਰਸੰਨਜੰ॥੬੯੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਏ ਵੇਖੇ। ਸੀਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾ (ਲਛਮਣ) (ਜੁਗਤੰ) ਸਮੇਤ ਦੌੜ ਕੇ ਚਰਨੀਂ ਪਿਆ। (ਤੇਣੰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਪਾਦਰਘੁ) ਚਰਨ ਧੋ ਕੇ (ਅਰਘੁ) ਪੂਜਾ ਦੇ ਆਸਣ ਦਿੱਤੇ। (ਮੌਨਨੇਸੰ) ਮੁਨੀਸ਼੍ਵਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ॥੬੯੭॥

^੧ ਵਿਖਮ ਅੰਤ੍ਰਾਨੁਪ੍ਰਾਸਾਂ ਵਾਲਾ, ਬੋਮੇਲ ਤੁਕਾਂਤਾਂ ਵਾਲਾ।

^੨ ਪਾਠ- ਕਸਿਪੰ ਆਦਿ ਦੈ ਕੈ

^੩ ਪਾਠ- ਸੀਆ ਨਾਥ ਜਗਤੰ

ਭਈ ਰਿਖਿ ਰਾਮੰ ਬਡੀ ਗਜਾਨ ਚਰਚਾ॥ ਕਹੋਂ ਸਰਬ ਜੋ ਪੈ ਬਵੈ ਏਕ ਗ੍ਰੰਥਾ॥

ਬਿਦਾ ਬਿੱਪ ਕੀਨੇ ਘਨੀ ਦੱਛਨਾ ਦੈ॥ ਚਲੇ ਦੇਸ ਦੇਸੰ ਮਹਾ ਚਿੱਤ ਹਰਖੰ॥੬੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਿਖਿ (ਜਨਾਂ) ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਗਿਆਨ (ਚਰਚਾ) ਗੋਸ਼ਟੀ ਹੋਈ। ਜੇਕਰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ (ਹੋਰ) ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ) ਬਹੁਤੀ (ਦੱਛਨਾ) ਪੂਜਾ (ਭੋਟਾ, ਨਕਦ ਪੈਸਾ) ਦੇ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਿਦਾ ਕੀਤੇ। ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਕੇ (ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ) ਦੇਸ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ॥੬੯੮॥

ਇਹੀ ਬੀਚ ਆਯੋ ਮ੍ਰਿਤੰਸੂਨ ਬਿੱਪੰ॥ ਜਿਯੈ ਬਾਲ ਆਜੈ ਨਹੀਂ ਤੋਹਿ ਸ੍ਰਾਪੰ॥

ਸਬੈ ਰਾਮ ਜਾਨੀ ਚਿਤੰ ਤਾਹਿ ਬਾਤਾ॥ ਦਿਸੰ ਬਾਰਣੀ ਤੇ ਬਿਬਾਣੰ ਹਕਾਰਜੋ॥੬੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਨੇ (ਸਮੇਂ) ਵਿੱਚ (ਮ੍ਰਿਤੰਸੂਨ) ਮਰੇ ਹੋਏ ਪੁੱਤ ਵਾਲਾ (ਇੱਕ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆ ਗਿਆ। (ਉਸ ਕਹਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ) ਬਾਲਕ ਅੱਜ ਹੀ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਦੇ ਚਿੱਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾਣ ਲਈ। (ਬਾਰਣੀ) ਵਰੁਣ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ (ਲਹਿੰਦਾ, ਪੱਛਮ) ਤੋਂ ਵਿਮਾਨ ਬੁਲਾਇਆ॥੬੯੯॥

ਹੁਤੇ ਏਕ ਸੂਦ੍ਰ ਦਿਸਾ ਉਤ੍ਰ ਮੱਧੰ॥ ਝੁਲੈ ਕੂਪ ਮਧਯੰ ਪਰਜੋ ਔਧ ਮੁੱਖੰ॥

ਮਹਾ ਉਗ੍ਰਤੇਜਾ ਤਪਸਯਾਤ ਉਗ੍ਰੰ॥ ਹਨ੍ਯੋ ਤਾਹਿੰ ਰਾਮੰ ਅਸੰ ਆਪ ਹੱਥੰ²॥੨੦੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਉਤ੍ਰ) ਪਹਾੜ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਇੱਕ ਸੂਦਰ ਸੀ। (ਔਧ ਮੁੱਖੰ) ਉਲਟਾ ਮੂੰਹ (ਸਿਰ ਹੇਠਾਂ) ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਖੋਹ ਵਿੱਚ (ਝੁਲੈ) ਲਮਕਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਤੇਜ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸੀ ਉਗ੍ਰ (ਤਪਸਯਾਤ) ਤਪੱਸਿਆ ਤੇ (ਸੇ)। ਉਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ (ਅਸੰ) ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ (ਹਨ੍ਯੋ) ਮਾਰਿਆ॥੨੦੦॥

ਜਿਯੋ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਤ੍ਰੰ ਹਰਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸੋਗੰ॥ ਬਢੀ ਕੀਰਤਿ ਰਾਮੰ ਚਤੁਰ ਕੁੰਟ ਮਧਯੰ॥

ਕਰਜੋ ਦਸ ਸਹੰਸ੍ਰ ਲਉ ਰਾਜ ਅਉਧੰ॥ ਫਿਰੀ ਚਕ੍ਰ ਚਾਰੋਂ ਬਿਖੈ ਰਾਮ ਦੇਹੀ॥੨੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਾਂ) ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੀਅ ਪਿਆ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਗ਼ਮ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ (ਕੀਰਤਿ) ਸੋਭਾ ਚਹੁੰਆਂ ਕੂਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੀ (ਫੈਲੀ)। (ਇਓ) ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ (ਦਸ ਸੌ, ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ) ਤੱਕ ਅਯੁਧਿਆ ਦਾ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਫਿਰ ਗਈ॥੨੦੧॥

ਜਿਣੇ ਦੇਸ ਦੇਸੰ ਨਰੇਸੰਤ ਰਾਮੰ॥ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਜੇਤਾ ਤਿਹੂੰ ਲੋਕ ਜਾਨ੍ਯੋ॥

੧ ਪਾਠ- ਨ ਤੋ ਤੋਹਿ

੨ ਪਾਠ- ਅਸੰ ਹੱਥ ਹੱਥੰ

ਦਯੋ ਮੰਤ੍ਰਿਯੰਤ੍ਰੰ^੧ ਮਹਾ ਭ੍ਰਾਤ ਭਰਤੰ॥ ਕਿਯੋ ਸੈਨ ਨਾਥੰ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਕੁਮਾਰੰ॥੨੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ (ਨਰੇਸੰਤ) ਰਾਜੇ ਵੀ ਜਿੱਤੇ। ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ (ਜਾਨਕੋ) ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਂ (ਮੰਤ੍ਰਿਯੰਤ੍ਰੰ) ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਪਦ ਭਰਾ ਭਰਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਦਾ ਲੜਨਾ (ਲਛਮਨ) ਸੈਨਾਪਤੀ ਕੀਤਾ॥੨੦੨॥

ਮ੍ਰਿਤਗਤ ਛੰਦ॥

ਸੁਮਤਿ ਮਹਾ ਰਿਖਿ ਰਘੁਬਰ॥ ਦੁੰਦਭਿ ਬਾਜਤਿ ਦਰ ਦਰ॥

ਜਗ ਕੀਅਸ ਧੁਨਿ ਘਰ ਬਰ॥ ਪੂਰ ਰਹੀ ਧੁਨਿ ਸੁਰਪੁਰ॥੨੦੩॥^੨

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ (ਰਘੁਬਰ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ (ਸੁਮਤਿ) ਮੰਤਰੀ ਸਨ। (ਜਿਸ ਕਾਰਨ) ਘਰ ਘਰ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ। ਯੱਗ (ਕੀਅਸ) ਕਰਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਘਰ ਘਰ ਸੀ, ਜੋ (ਸੁਰਪੁਰ) ਸਵਰਗ ਦੀ ਧੁਨੀ ਵਾਂਗ (ਪੂਰ) ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ॥੨੦੩॥

ਸੁਢਰ ਮਹਾ ਰਘੁਨੰਦਨ॥ ਜਗਪਤਿ ਮੁਨਿ ਗਨ ਬੰਦਨ॥

ਧਰ ਧਰ ਲੋ ਨਰ ਚੀਨੇ॥ ਸੁਖ ਦੈ ਦੁਖ ਬਿਨ ਕੀਨੇ॥੨੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਘੁਨੰਦਨ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਹਾਂ (ਸੁਢਰ) ਸੋਹਣੇ ਸਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਮੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੰਦਨ ਯੋਗ ਸਨ। (ਧਰ ਧਰ) ਥਾਂ ਥਾਂ (ਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼) ਤੱਕ ਆਦਮੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸੁੱਖ ਦਿੱਤੇ, ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੨੦੪॥

ਅਰਿ ਹਰਿ ਨਰ ਕਰਿ ਜਾਨੇ॥ ਦੁਖ ਹਰ ਸੁਖਕਰ ਮਾਨੇ॥

ਪੁਰ ਧਰ ਨਰ ਬਰਸੇ ਹੈਂ॥ ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਅਭੈ ਹੈਂ॥੨੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ) ਵੈਰੀ (ਹਰਿ ਨਰ) ਨਰ ਸਿੰਘ (ਅਵਤਾਰ, ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ) ਕਰਕੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। (ਪੁਰ ਧਰ) ਨਗਰ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ (ਨਰ ਬਰ) ਰਾਜੇ (ਸੇ) ਵਰਗੇ ਹਨ। (ਅਨੂਪ) ਸੋਹਣੇ ਨਿਰਭੈ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹਨ॥੨੦੫॥

ਅਨਕਾ ਛੰਦ^੩॥

ਪ੍ਰਭੂ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਜੈ ਹੈਂ॥ ਅਭੈ ਹੈਂ॥੨੦੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਦਯੋ ਮੰਤ੍ਰੀ ਅੱਤ੍ਰ

^੨ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਭੇਦ ਇਓਂ ਹੈ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤਗਤ ਛੰਦ ਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਥਤੇ॥

ਸੁਮਤਿ ਮਹਾ ਰਿਖ ਰਘੁਬਰ॥ ਜਗ ਕਿਯ ਜਸ ਧੁਨਿ ਘਰ ਘਰ॥

ਦੁੰਦਭਿ ਬਾਜਤਿ ਦਰ ਦਰ॥ ਪੂਰਿ ਰਹੀ ਧੁਨਿ ਸੁਰਪੁਰ॥੨੦੩॥

^੩ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ 'ਅਨਕਾ ਛੰਦ' ਤ੍ਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਥਤੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪ੍ਰਭੂ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਹਨ। (ਅਜੂ) ਜਨਮ ਰਹਿਤ ਹਨ। ਅਜਿੱਤ ਹਨ। ਨਿਡਰ ਹਨ॥੨੦੬॥

ਅਜਾ ਹੈਂ॥ ਅਤਾ ਹੈਂ॥ ਅਲੈ ਹੈ॥ ਅਜੈ ਹੈ॥੨੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਥਾਂ ਰਹਿਤ ਹਨ। (ਤਾ) ਗਰਮੀ ਰਹਿਤ (ਸ਼ਾਂਤੀ ਰੂਪ) ਹਨ। ਨਾਸ ਰਹਿਤ ਹਨ। ਜਿੱਤ ਰਹਿਤ (ਅਜਿੱਤ) ਹਨ॥੨੦੭॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਬੁਲਯੋ ਚਤੁਰ ਭ੍ਰਾਤੰ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਕੁਮਾਰੰ॥ ਕਰਯੋ ਮਾਥੁਰੇਸੰ ਤਿਸੇ ਰਾਵਣਾਰੰ॥

ਤਹਾਂ ਏਕ ਦੈਤਯੰ ਲਵੰ ਉਗ੍ਰ ਤੇਜੰ॥ ਦਯੋ ਤਾਹਿ ਅੱਪੰ ਸਿਵ ਸੂਲ ਭੇਜੰ॥੨੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ (ਰਾਵਣਾਰੰ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਚਤੁਰ) ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਤਿਸ (ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਕੁਮਾਰੰ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੂੰ (ਵਿੱਚੋਂ) (ਮਾਥੁਰੇਸੰ) ਮਥੁਰਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਓਥੇ ਇੱਕ ਲਵ (ਨਾਮੇ) ਦੈੱਤ (ਉਗ੍ਰ ਤੇਜ) ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਵ ਨੇ ਆਪਣਾ (ਸੂਲ) ਬਾਣ (ਤ੍ਰਿਸੂਲ) ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ॥੨੦੮॥

ਪਠਯੋ ਤੀਰ ਮੰਤ੍ਰੰ ਦਿਯੋ ਏਕ ਰਾਮੰ^੧॥ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਮਾਲੀ ਮਹਾ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥

ਸਿਵੰ ਸੂਲ ਹੀਣੰ ਜਬੈ ਸਤ੍ਰੁ ਜਾਨਯੋ॥ ਤਬੈ ਸੰਗਿ ਤਾ ਕੈ ਮਹਾ ਜੁੱਧ ਠਾਨਯੋ॥੨੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਮੰਤ੍ਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਦੇ ਕੇ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੂੰ) ਭੇਜਿਆ। ਮਹਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵਾਸ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ)। (ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੇ) ਜਦੋਂ ਸਿਵ ਦੇ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੈਰੀ (ਲਵ) ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮਹਾਂ ਜੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੨੦੯॥

ਲਯੋ ਮੰਤ੍ਰੁ ਤੀਰੰ^੨ ਚਲਯੋ ਨ੍ਯਾਇ ਸੀਸੰ॥ ਤ੍ਰਿਪੁਰ ਜੁੱਧ ਜੇਤਾ ਚਲਯੋ ਜਾਣੁ ਈਸੰ॥

ਲਖਯੋ ਸੂਲ ਹੀਣੰ ਰਿਪੰ ਜਉਣ ਕਾਲੰ॥ ਤਬੈ ਕ੍ਰੋਧ ਮੰਡਯੋ ਰਣੰ ਬਿੱਕਰਾਲੰ॥੨੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ਼ਤਰੂਘਨ) ਮੰਤ੍ਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਲੈ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ। (ਜਾਣੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਤ੍ਰਿਪੁਰ (ਨਾਮੇ ਦੈੱਤ) ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ (ਈਸੰ) ਸਿਵ ਤੁਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵੈਰੀ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਰਹਿਤ ਜਾਣਿਆ। ਉਦੋਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੨੧੦॥

ਭਜੇ ਘਾਇ ਖਾਯੰ ਅਘਾਯੰਤ ਸੂਰੰ॥ ਹਸੇ ਕੰਕ ਬੰਕੰ ਘੁਮੀਂ ਗੈਣ ਹੂਰੰ॥

^੧ ਪਾਠ- ਪਠਯੋ ਬੀਰ ਮੰਤ੍ਰੰ ਦੀਯੋ ਏਕ ਨਾਮੰ

^੨ ਪਾਠ- ਲਯੋ ਮੰਤ੍ਰੁ ਬੀਰੰ

ਉਠੋ^੧ ਟੋਪ ਟੁੱਕ ਕਮਾਣ ਪ੍ਰਹਾਰੇ॥ ਰਣ ਰੋਸ ਗੱਜੇ ਮਹਾ ਛਤ੍ਰ ਧਾਰੇ॥੨੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਅਘਾਯੰਤ) ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਰਹਿਤ (ਤੰਦਰੁਸਤ) ਯੋਧੇ (ਘਾਇ) ਸੱਟਾਂ ਖਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਸੋਹਣੀਆਂ (ਕੰਕ) ਇੱਲਾਂ ਹੱਸੀਆਂ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੂਰਾਂ ਫਿਰੀਆਂ। (ਤੀਰ) ਕਮਾਨਾਂ ਦੇ (ਪ੍ਰਹਾਰੇ) ਚਲਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਟੋਪਾਂ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਹੋ ਉੱਠੇ। ਮਹਾਂ ਛਤ੍ਰਧਾਰੀ (ਯੋਧੇ) ਜੰਗ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ (ਰੱਜੇ) ਭਰ ਗਏ॥੨੧੧॥

ਫਿਰਜੋ ਆਪ ਦੈਤਜੰ ਮਹਾ ਰੋਸ ਕੈ ਕੈ॥ ਹਣਜੋ ਰਾਮ ਭ੍ਰਾਤੰ ਵਹੈ ਬਾਣ ਲੈ ਕੈ॥

ਰਿਪੰ ਨਾਸ ਹੇਤੰ ਦਿਯੋ ਰਾਮ ਅੱਪੰ॥ ਹਣਜੋ ਤਾਹਿੰ ਸੀਸੰ ਦੂਗਾ ਜਾਪ ਜੱਪੰ॥੨੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੈੱਤ (ਲਵ) ਆਪ ਮਹਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਕਰਕੇ (ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਨੂੰ) ਮੁੜਿਆ। ਤਾਂ ਰਾਮ ਦੇ ਭਰਾ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ) ਨੇ ਉਹੋ ਤੀਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰਿਆ। ਜੋ ਵੈਰੀ ਦੇ ਨਾਸ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪ (ਦੁਰਗਾ (ਮੰਤ੍ਰ) ਦਾ ਜਾਪ ਜਪ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੇ) ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ॥੨੧੨॥

ਗਿਰਜੋ ਭੂਮਿ ਭੂਮੰ ਅਘ੍ਰਮਜੋ ਅਰਿ ਘਾਯੰ॥ ਹਣਜੋ ਸਤ੍ਰੁ ਹੰਤਾ ਤਿਸੈ ਚਉਪ ਚਾਯੰ॥

ਗਣੰ ਦੇਵ ਹਰਖੇ ਪ੍ਰਬਰਖੰਤ ਫੂਲੰ॥ ਹਤਜੋ ਦੈਤਜ ਦ੍ਰੋਹੀ ਮਿਟਜੋ ਸਰਬ ਸੂਲੰ॥੨੧੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਾਯੰ) ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੈਰੀ ਚੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ (ਅਘ੍ਰਮਜੋ) ਨਿਸਚਲ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ (ਸਤ੍ਰੁ ਹੰਤਾ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਫੁੱਲ ਵਰ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦੈੱਤ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸੂਲ ਮਿਟ ਗਿਆ॥੨੧੩॥

ਲਵੰਨਾਸੁਰੇਯੰ ਲਵੰ ਕੀਨ ਨਾਸੰ॥ ਸਬੈ ਸੰਤ ਹਰਖੇ ਰਿਪੰ ਭੇ ਉਦਾਸੰ॥

ਭਜੈ ਪ੍ਰਾਨ ਲੈ ਲੈ ਤਜਜੇ ਨਗਰ ਬਾਸੰ^੨॥ ਕਰਜੋ ਮਾਥੁਰੇਸੰ ਪੁਰੀ ਵਾ ਨਿਵਾਸੰ^੩॥੨੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਵੰਨ (ਨਾਮੇ) ਅਸੁਰ (ਦੈੱਤ) ਨੂੰ (ਲਵੰ) ਤੁਰੰਤ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਸੰਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਵੈਰੀ (ਉਦਾਸੰ) ਦਿਲਗੀਰ ਹੋਏ। ਨਗਰ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪ੍ਰਾਣ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜੇ। (ਮਾਥੁਰੇਸੰ- ਮਥੁਰਾ ਦੇ ਰਾਜੇ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੇ ਉਸੇ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ॥੨੧੪॥

ਭਯੋ ਮਾਥੁਰੇਸੰ ਲਵੰਨਾਸੁਰ ਹੰਤਾ॥ ਸਬੈ ਸਸਤ੍ਰੁ ਗਾਮੀ ਸੁਭੰ ਸਾਸਤ੍ਰੁ ਗੰਤਾ॥

ਭਏ ਦੁਸ੍ਰੁ ਦੂਰੰ ਕਰੂਰੰ ਸੁ ਠਾਮੰ॥ ਕਰਜੋ ਰਾਜ ਤੈਸੇ ਜਿਮੰ ਅਉਧ ਰਾਮੰ॥੨੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਵਣ (ਨਾਮੇ) ਦੈੱਤ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ) ਮਥੁਰਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਸਭ ਸਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ (ਗਾਮੀ) ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੁਭ ਸਸਤਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਥਾਂ

^੧ ਪਾਠ- ਉਡੇ

^੨ ਪਾਠ- ਨਗਰ ਬਾਸਹ

^੩ ਪਾਠ- ਨਿਵਾਸਹ

’ਚੋਂ ਭਿਆਨਕ ਦੁਸ਼ਟ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਨੇ) ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਅਯੁਧਿਆ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਸੀ॥੨੧੫॥

ਕਰਜੇ ਦੁਸ਼ ਨਾਸੰ ਪਪਾਤੰਤ ਸੂਰੰ॥ ਉਠੀ ਜੈ ਧੁਨੰ ਪੁਰ ਰਹੀ ਲੋਗ ਪੂਰੰ॥

ਗਈ ਪਾਰ ਸਿੰਧੰ ਸੁ ਬਿੰਧੰ ਪਹਾਰੰ॥ ਸੁਨਯੋ ਚੱਕ੍ਰ ਚਾਰੰ ਲਵੰ ਲਾਵਣਾਰੰ॥੨੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ (ਪਪਾਤੰਤ) ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਦੁਸ਼ਟ ਸੀ ਉਹ ਨਾਸ ਕੀਤਾ। ਨਗਰ ਦੇ ਪੂਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੈ ਧੁਨੀ ਉੱਠੀ। (ਉਹ) ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਰ ਚਲੀ ਗਈ। (ਲਵੰ) ਤੁਰੰਤ ਲਾਵਣ (ਦੈਂਤ) ਦਾ ਵੈਰੀ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ) (ਚੱਕ੍ਰ ਚਾਰੰ) ਚੁਗੀ ਪਾਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ॥੨੧੬॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਲਵੰ ਲਾਵਣ ਨਾਮ ਦੈਤਯ ਬਧਹ

ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੧

ਅਥ ਸੀਤਾ ਕੋ ਬਨਬਾਸ ਦੀਬੋ॥ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥^੨

ਭਈ ਏਮ ਤਉਨੈ^੩ ਇਤੈ ਰਾਵਣਾਰੰ॥ ਕਹੀ ਜਾਨਕੀ ਸੋ ਸੁ ਕੱਥੰ ਸੁਧਾਰੰ॥

ਰਚੋ ਏਕ ਬਾਗੰ ਅਭਿਰਾਮੰ ਸਸੋਭੰ॥ ਲਖੇ ਨੰਦਨੰ ਜਉਨ ਕੀ ਕ੍ਰਾਂਤਿ ਛੋਭੰ॥੨੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਦੇਣਾ (ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ)।

ਓਧਰ ਤਾਂ ਇਓਂ ਹੋਈ, ਏਧਰ (ਰਾਵਣਾਰੰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਨੇ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਤਮ ਕਥਾ ਕਹੀ। ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਗ (ਅਭਿਰਾਮੰ) ਸੋਹਣਾ ਸੋਭਾ ਸਹਿਤ ਰਚੇ। ਜੀਹਦੀ (ਕ੍ਰਾਂਤਿ) ਸੋਭਾ ਵੇਖ ਕੇ (ਨੰਦਨੰ) ਇੰਦਰ ਦਾ ਬਾਗ ਵੀ (ਛੋਭੰ) ਈਰਖਾ ਮੰਨੇ॥੨੧੭॥

ਸੁਨੀ ਏਮ ਬਾਨੀ ਸਿਯਾ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥ ਰਚਯੋ ਏਕ ਬਾਗੰ ਮਹਾ ਅਭਿਰਾਮੰ॥

ਮਣੀ ਭੂਯਿਤੰ ਹੀਰ ਚੀਰੰ ਅਨੰਤੰ॥ ਲਖੇ ਇੰਦ੍ਰ ਪੱਥੰ ਲਜੈ ਸੋਭਵੰਤੰ॥੨੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਧਰਮ ਧਾਮ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸੀਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਓਂ ਸੁਣੀ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ (ਅਭਿਰਾਮ) ਸੋਹਣਾ ਇੱਕ ਬਾਗ (ਰਚਯੋ) ਲਗਵਾਇਆ। ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਮਣੀਆਂ ਅਤੇ (ਚੀਰੰ) ਤਰਾਸ਼ਿਆਂ ਹੀਰਿਆਂ

^੧ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ‘ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ’ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੪੪॥ ਅਜੇ ਇਥੇ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ੨੦ ਅੰਗ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਇਹ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। (੮-੬-੧੯੭੩)

^੨ ‘ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ’ ਮੂਲ ਪਾਠ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੪੪॥

^੩ ਪਾਠ- ਉਤੈ

ਨਾਲ (ਭੂਖਿਤ) ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। (ਜੀਹਨੂੰ ਮਹਾਂ) ਸੋਭਾ ਵਾਲਾ ਜਾਣ ਕੇ (ਇੰਦ੍ਰ ਪੱਥ) ਇੰਦਰਪ੍ਰਸਥ (ਦਿੱਲੀ, ਹਿੰਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ) ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ॥੭੧੮॥

ਮਣੀ ਮਾਲ ਬਜ੍ਜੰ ਸ ਸੋਭਾਯਮਾਨੰ॥ ਸਭੈ ਦੇਵ ਦੇਵੰ ਦ੍ਰੁਤਿਯ ਸੁਰਗ ਜਾਨੰ॥

ਗਏ ਰਾਮ ਤਾ ਮੋ ਸਿਯਾ ਸੰਗ ਲੀਨੇ॥ ਕਿਤੀ ਕੋਟਿ ਸੁੰਦਰੀ ਸਬੈ ਸੰਗਿ ਕੀਨੇ॥੭੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੋ ਮਣੀਆਂ ਅਤੇ (ਬਜ੍ਜੰ) ਹੀਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾਂ ਦੀਆਂ (ਅੰਸੁ) ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਸੀ ਸਭ (ਦੇਵ ਦੇਵੰ) ਮਹਾਨ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਦੂਜਾ ਸਵਰਗ ਸਮਝਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਏ। ਕਈ ਕਰੋੜਾਂ (ਸੁੰਦਰੀ) ਇਸਤਰੀਆਂ (ਦਾਸੀਆਂ) ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਈਆਂ॥੭੧੯॥

ਰਚਯੋ ਏਕ ਮੰਦਿਰ ਮਹਾ ਸੁਭ੍ਰੁ ਠਾਮੰ॥ ਕਰਯੋ ਰਾਮ ਸੈਨੰ ਤਹਾਂ ਧਰਮ ਧਾਮੰ॥

ਕਰੀ ਕੇਲ ਖੇਲੰ ਸੁ ਬੇਲੰ ਸੁਭੇਗੰ॥ ਹੁਤੋ ਜਉਨ ਕਾਲੰ ਸਮੈ ਜੈਸ ਜੋਗੰ॥੭੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਾਗ ਦੀ) ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੰਦਰ (ਮਕਾਨ) ਬਣਾਇਆ (ਹੋਇਆ) ਸੀ। ਉੱਥੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ ਸੌਣਾ ਕੀਤਾ। (ਕੇਲ) ਕਾਮ ਭੋਗ ਦੀ ਖੇਡ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਵੇਲਾ ਸੁਭੇਗ ਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜੈਸਾ ਯੋਗ ਸਮਾਂ ਸੀ॥੭੨੦॥

ਰਹਯੋ ਸੀਯ ਗਰਭੰ ਸੁਨਯੋ ਸਰਬ ਬਾਮੰ॥ ਕਹੇ ਏਮ ਸੀਤਾ ਪੁਨਰ ਬੈਨ ਰਾਮੰ॥

ਫਿਰਯੋ ਬਾਗ ਬਾਗੰ ਬਿਦਾ ਨਾਥ ਦੀਜੈ॥ ਸੁਨੋ ਪ੍ਰਾਨ ਪਯਾਰੇ ਇਹੈ^੧ ਕਾਜ ਕੀਜੈ॥੭੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸੀਤਾ ਨੂੰ (ਗਰਭ) ਹਮਲ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਸੀਤਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਬਚਨ ਕਹੇ। ਹੇ ਨਾਥ! (ਮੈਂ) ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਫਿਰਾਂ (ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ) (ਵਿਦਾ) ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਓ। ਹੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਿਅ! ਸੁਣੋ, ਏਹੋ ਕੰਮ ਕਰੋ॥੭੨੧॥

ਦਿਯੋ ਰਾਮ ਸੰਗੰ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਕੁਮਾਰੰ॥ ਦਈ ਜਾਨਕੀ ਸੰਗ ਤਾ ਕੇ ਸੁਧਾਰੰ॥

ਜਹਾ ਘੋਰ ਸਾਲੰ ਤਮਾਲੰ ਬਿਕ੍ਰਾਲੰ॥ ਤਹਾਂ ਸੀਯ ਕੋ ਛੋਰ ਅੱਯੋ^੨ ਉਤਾਲੰ॥੭੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ (ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਕੁਮਾਰੰ) ਲਫਮਣ ਨੂੰ ਨਾਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀਤਾ (ਧਾਰੰ) ਕਰ ਦਿੱਤੀ (ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ) ਜਿੱਥੇ (ਘੋਰ) ਗਾੜੇ ਡਰਾਵਣੇ ਸਾਲ ਤਮਾਲ (ਬ੍ਰਿਛ) ਹੋਣ, ਉੱਥੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਉਤਾਲੰ) ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ॥੭੨੨॥

ਬਨੰ ਨਿਰਜਨੰ ਦੇਖ ਕੈ ਕੈ ਅਪਾਰੰ॥ ਬਨੰਬਾਸ ਜਾਨਯੋ ਦਯੋ ਰਾਵਣਾਰੰ॥

ਰੁਰੋਦੰ ਸੁਰੁਚੰ ਪਪਾਤੰਤ ਪ੍ਰਾਨੰ॥ ਰਣੰ ਜੇਮ ਵੀਰੰ ਲਗੇ ਮਰਮ ਬਾਨੰ॥੭੨੩॥

^੧ ਪਾਠ- ਯਹੈ

^੨ ਪਾਠ- 'ਆਇਯੋ' ਅਤੇ 'ਆਯੋ' ਵੀ ਹਨ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ (ਨਿਰਜਨ) ਸੁੰਦਰ ਜੰਗਲ ਵੇਖ ਕਰਕੇ। (ਸੀਤਾ ਨੇ) ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ (ਰਾਵਣਾਰੰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ (ਮੈਨੂੰ) ਬਨਵਾਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। (ਸੀਤਾ) ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ (ਪਪਾਤੰਤ) ਕੱਢਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਧਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਰਮ (ਸਥਲ) ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਲੱਗਿਆਂ (ਕਰਦਾ ਹੈ)॥੨੨੩॥

ਸੁਨੀ ਬਾਲਮੀਕੰ ਸੂਤੰ ਦੀਨ ਬਾਨੀ॥ ਚਲਯੋ ਚਉਕ ਚਿੱਤੰ ਤਜੀ ਮੋਨਿ ਧਾਨੀ॥

ਸਿਯਾ ਸੰਗਿ ਲੀਨੇ ਗਯੋ ਧਾਮ ਆਪੰ१॥ ਮਨੋ ਬੱਚ ਕਰਮੰ ਦੂਗਾ ਜਾਪ ਆਪੰ२॥੨੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵਾਲਮੀਕ (ਰਿਸ਼ੀ) ਨੇ (ਦੀਨ) ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਬਾਨੀ (ਸੂਤੰ) ਕੰਨੀਂ ਸੁਣੀ। ਚਿੱਤੋਂ (ਚਉਕ) ਤਬਕ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ (ਮੋਨਿ ਧਾਨੀ) ਏਕਾਂਤ ਕੁਟੀਆ (ਆਸ਼ਰਮ) ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਆਸ਼ਰਮ) ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮਨ, ਬਾਣੀ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਜਾਪ ਜਪਿਆ (ਭਾਵ- ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ)॥੨੨੪॥

ਭਯੋ ਏਕ ਪੁਤ੍ਰੰ ਤਹਾਂ ਜਾਨਕੀ ਤੈ॥ ਮਨੋ ਰਾਮ ਕੀਨੋ ਦੁਤਿਯ ਰਾਮ ਤੇ ਲੈ॥

ਵਹੈ ਚਾਰੁ ਚਿਹਨੰ ਵਹੈ ਉਗ੍ਰ ਤੇਜੰ॥ ਮਨੋ ਅੱਪ ਅੰਸੰ ਦੁਤਿਯ ਕਾਢਿ ਭੇਜੰ॥੨੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉੱਥੇ ਜਾਨਕੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਰਾਮ) ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ (ਰਾਮ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੂਜਾ (ਰਾਮ) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਸੋਹਣੇ (ਚਿਹਨੰ) ਲੱਛਣ, ਉਹੋ (ਉਗ੍ਰ) ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ (ਤੇਜ) ਪ੍ਰਤਾਪ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹੀ ਦੂਜੀ ਅੰਸ (ਕਿਰਨ) ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ॥੨੨੫॥

ਦਿਯੋ ਏਕ ਪਾਲੰ ਸੁ ਬਾਲੰ ਰਿਖੀਸੰ॥ ਲਸੈ ਚੰਦ੍ਰ ਰੂਪੰ ਕਿਧੋਂ ਦ੍ਰੋਸ ਈਸੰ॥

ਗਯੋ ਏਕ ਦਿਵਸੰ ਰਿਖੀਸੰ ਧ੍ਰਿਯਾਨੰ३॥ ਲਯੋ ਬਾਲ ਸੰਗੰ ਗਈ ਸੀਯ ਨਾਨੰ॥੨੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਿਖੀ (ਵਾਲਮੀਕ) ਨੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਇੱਕ (ਪਾਲੰ) ਪੰਘੂੜਾ ਦਿੱਤਾ। (ਬੱਚਾ) ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਜਾਂ (ਦ੍ਰੋਸ ਈਸੰ) ਸੂਰਜ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ (ਲਸੈ) ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਰਿਖੀ (ਵਾਲਮੀਕ) ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ। (ਅਥਵਾ- ਰਿਖੀ (ਸੰਧ੍ਰਿਯਾਨੰ) ਸੰਧਿਆ ਕਰਮ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ)। (ਪਿੱਛੋਂ) ਸੀਤਾ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਨਾਨ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ॥੨੨੬॥

ਰਹੀ ਜਾਤ ਸੀਤਾ ਮਹਾ ਮੋਨਿ ਜਾਗੇ॥ ਬਿਨਾ ਬਾਲ ਪਾਲੰ ਲਖਯੋ ਸੋਕੁ ਪਾਗੇ॥

ਕੁਸਾ ਹਾਥ ਲੈ ਕੈ ਰਚਯੋ ਏਕ ਬਾਲੰ४॥ ਤਿਸੀ ਰੂਪ ਰੰਗੰ ਅਨੂਪੰ ਉਤਾਲੰ॥੨੨੭॥

੧ ਪਾਠ- ਅੱਪੰ

੨ ਪਾਠ- ਜੱਪੰ

੩ ਪਾਠ- ਗਯੋ ਏਕ ਦ੍ਰੋਸੰ ਰਿਖੰ ਮਧ੍ਰਿਯ ਧ੍ਰਿਯਾਨੰ॥

੪ ਪਾਠ- ਰਚਯੋ ਅਉਰ ਬਾਲੰ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਦੋਂ) ਸੀਤਾ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਮਹਾਂ ਮੁਨੀਸ਼੍ਵਰ (ਵਾਲਮੀਕ) ਜੀ (ਜਾਗੇ) ਸਮਾਧੀ ਉੱਥਾਨ ਹੋਏ। (ਪਾਲ) ਪੰਘੂੜਾ ਬਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਗਮ 'ਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ (ਕੁਸ਼ਾ) ਦੱਬ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। (ਉਤਾਲ) ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਾਂਗ ਸੋਹਣਾ॥੨੨੨॥

ਫਿਰੀ ਨ੍ਰਾਇ ਸੀਤਾ ਕਹਾ ਆਨਿ ਦੇਖਯੋ॥ ਉਹੀ ਰੂਪ ਬਾਲੰ ਸੁਪਾਲੰ ਬਿਸੇਖਯੋ॥

ਕ੍ਰਿਪਾ ਮੋਨਿਰਾਜੰ ਘਨੀ ਜਾਨ ਕੀਨੋ॥ ਦੁਤੀ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਾਨ ਦੀਨੋ॥੨੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਦੋਂ) ਸੀਤਾ ਨਹਾ ਕੇ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸੇ ਰੂਪ ਦਾ ਬੱਚਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ (ਹੋਰ) ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। (ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ) ਮੁਨੀਰਾਜ (ਵਾਲਮੀਕ) ਜੀ ਦੀ ਜਾਨਕੀ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ। (ਜਾਨ) ਮਾਨੋ ਕਿ ਉਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ॥੨੨੩॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਸੀਤਾ ਬਨਬਾਸ ਪੁਤ੍ਰ ਉਤਪੰਨਿ ਯਯਾਯ ਸਮਾਪਤ
ਮਸਤੁ॥੨੨੪॥**

ਅਥ ਜਗਜ ਆਰੰਭ ਕਥਨੰ॥^੧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥

ਉਤੈ ਬਾਲ ਪਾਲੈ ਇਤੈ ਅਉਧਰਾਜੰ॥ ਬੁਲੇ ਬਿੱਪ ਜਗਜੰ ਤਜਜੰ ਏਕ ਬਾਜੰ॥

ਰਿਪੰ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਦਯੋ ਸੰਗ ਤਾ ਕੈ॥ ਬਡੀ ਫੌਜ ਲੀਨੇ ਚਲਯੋ ਸੰਗ ਵਾ ਕੇ॥੨੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਧਰ (ਰਿਸ਼ੀ ਵਾਲਮੀਕ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਨੇ) ਬੱਚੇ ਪਾਲੇ, ਏਧਰ (ਅਉਧਰਾਜੰ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ ਯੱਗ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬੁਲਾਏ, ਇੱਕ ਘੋੜਾ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ (ਘੋੜੇ) ਦੇ ਨਾਲ (ਰਿਪੰ ਨਾਸ ਕਰਤਾ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ (ਘੋੜੇ) ਨਾਲ (ਉਹ) ਬੜੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪਿਆ॥੨੨੫॥

ਫਿਰਯੋ ਦੇਸ ਦੇਸੰ ਨਰੇਸਾਣੰ^੨ ਬਾਜੰ॥ ਕਿਨੀ ਨਾਹਿ ਬਾਯਯੋ ਮਿਲੇ ਆਨ ਰਾਜੰ॥

ਮਹਾ ਉਗ੍ਰ ਧਨਯਾ^੩ ਬਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੈ॥ ਪਰੇ ਆਨ ਪਾਯੰ ਬਡੀ ਭੇਟ ਦੈ ਕੈ॥੨੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੋੜਾ ਫਿਰਿਆ। (ਪਰ) ਕਿਸੇ ਨਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਰਾਜੇ (ਅੱਗੋਂ) ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਮਹਾਂ (ਉਗ੍ਰ ਧਨਿਯਾ) ਕਠੋਰ ਧਨੁਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ (ਬਡੀ) ਬਹੁਤੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤੀ ਭੇਟਾ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਆ ਪਏ॥੨੨੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਦੁਇ ਪੁਤ੍ਰ ਉਤਪੰਨੇ ਧਿਆਉ ਸਮਾਪਤੰ॥

^੨ ਏਸ ਅੰਗ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਏਸ ਹੀ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਅੰਗ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਣਗਹਿਲੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਗਏ।

^੩ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

^੪ ਪਾਠ- ਨਰੇਸੇਣਿ

^੫ ਪਾਠ- ਮਹਾ ਉਗ੍ਰ ਧੰਨੁਆ

ਦਿਸਾ ਚਾਰ ਜੀਤੀ ਫਿਰਜੋ ਫੇਰਿ ਬਾਜੀ॥ ਗਯੋ ਬਾਲਮੀਕਿ ਰਿਖਿਸਥਾਨ ਤਾਜੀ॥

ਜਬੈ ਭਾਲ ਪਤ੍ਰੰ ਲਵੰ ਛੋਰ ਬਾਚਯੋ॥ ਬਡੋ ਉਗ੍ਰ ਧਨ੍ਯਾ^੧ ਰਸੰ ਰੁਦ੍ਰ ਰਾਚਯੋ॥੨੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜਿੱਤ ਕੇ ਫੇਰ (ਤਾਜੀ) ਅਰਬੀ (ਬਾਜੀ) ਘੋੜਾ ਮੁੜ ਪਿਆ ਅਤੇ ਵਾਲਮੀਕ ਰਿਖੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗਿਆ। ਲਵ ਨੇ ਜਦੋਂ (ਘੋੜੇ ਦੇ) ਮੱਥੇ ਦਾ (ਪਤ੍ਰੰ- ਤਾਮ ਪੱਤਰ) ਤਾਮੇ ਦਾ ਪੱਤਰਾ (ਛੋਰ) ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ (ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ) ਪੜ੍ਹਿਆ। (ਤਾਂ) ਵੱਡੇ ਕਠੋਰ ਧਨੁਸ਼ ਵਾਲਾ (ਲਵ) (ਰੁਦ੍ਰ ਰਸ) ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ॥੨੩੧॥

ਬ੍ਰਿਛੰ ਬਾਜਿ ਬਾਂਧਯੋ ਲਖਯੋ ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੀ॥ ਬਡੋ ਨਾਦ ਕੈ ਸਰਬ ਸੈਨਾ ਪੁਕਾਰੀ॥

ਕਹਾ ਜਾਤ ਰੇ ਬਾਲ ਲੀਨੇ ਤੁਰੰਗੰ॥ ਤਜੇ ਨਾਹਿ ਯਾ ਕੋ ਸਜੇ ਆਨ ਜੰਗੰ॥੨੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ) ਵੇਖਿਆ ਕਿ (ਇਕ) ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵੱਡਾ (ਭਿਆਨਕ) ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਕਿ ਹੇ ਬਾਲਕ! ਘੋੜਾ ਕਿੱਥੇ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? (ਜੇ ਤੂੰ) ਏਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਤਾਂ ਆਣ ਕੇ ਜੰਗ (ਸਜੇ) ਕਰ (ਅਥਵਾ- ਏਹਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰ)॥੨੩੨॥

ਸੁਣਯੋ ਨਾਮ ਜੁੱਧੰ ਜਬੈ ਸ੍ਰੁਉਣ ਸੂਰੰ॥ ਮਹਾ ਸਸਤ੍ਰ ਸਉਡੀ ਮਹਾ ਲੋਹ ਪੂਰੰ॥

ਹਠੇ ਬੀਰ ਹਾਠੈ ਸਬੈ ਸਸਤ੍ਰ ਲੈ ਕੈ॥ ਪਰਯੋ ਮਯਜ ਸੈਣੰ ਬਡੋ ਨਾਦਿ ਕੈ ਕੈ॥੨੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਮੇ ਨੇ ਜਦੋਂ (ਸ੍ਰੁਉਣ) ਕੰਨੀਂ ਜੰਗ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ। ਜੋ ਮਹਾਨ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ (ਸਉਡੀ) ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ (ਧਾਰਨ ਵਾਲਾ), ਮਹਾਂ (ਲੋਹ) ਸ਼ਸਤਰ (ਸੰਜੋਅ) ਨਾਲ ਵੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਠ ਵਾਲੇ ਯੋਧੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਲੈ ਕੇ (ਹਠੇ) ਖਲੋ ਗਏ। (ਲਵ) ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸ਼ਬਦ ਕਰਕੇ (ਕੁੱਦ) ਪਿਆ॥੨੩੩॥

ਭਲੀ ਭਾਂਤਿ ਮਾਰੇ ਪਚਾਰੇ ਸੁ ਸੂਰੰ॥ ਗਿਰੇ ਜੁਝਿ^੨ ਜੋਧਾ ਰਹੀ ਧੂਰਿ ਪੂਰੰ॥

ਉਠੀ ਸਸਤ੍ਰ ਝਾਰੰ ਅਪਾਰੰਤਿ ਵੀਰੰ॥ ਭ੍ਰਮੇ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡੰ ਤਨੰ ਤੱਛ ਤੀਰੰ॥੨੩੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਪਚਾਰੇ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ) ਧੂੜੀ ਭਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਯੋਧੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਮਰ ਕੇ ਡਿੱਗੇ। ਬੇਅੰਤ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ (ਝਾਰੰ) ਚਮਕ ਉੱਠੀ। (ਰੁੰਡ) ਧੜ, ਸਿਰ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਛ ਹੋਏ ਜਿਸਮ (ਭ੍ਰਮੇ) ਫਿਰੇ॥੨੩੪॥

ਗਿਰੇ ਲੱਥ ਪੱਥੰ^੩ ਸੁ ਜੁੱਥੰਤ ਬਾਜੀ॥ ਭ੍ਰਮੇ ਛੂਛ ਹਾਥੀ ਬਿਨਾ ਸ੍ਵਾਰ ਤਾਜੀ॥

ਗਿਰੇ ਸਸਤ੍ਰ ਹੀਣੰ ਬਿਅਸਤ੍ਰੰਤਿ ਸੂਰੰ॥ ਹਸੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤੰ ਭ੍ਰਮੀ ਗੈਣ ਹੂਰੰ॥੨੩੫॥

^੧ ਪਾਠ- ਉਗ੍ਰ ਧੰਨੁਆ

^੨ ਪਾਠ- ਜੁੱਧ

^੩ ਪਾਠ- ਲੁੱਥ ਪੱਥੰ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੁਬੰਤ) ਸਭ ਘੋੜੇ (ਲਹੂ ਨਾਲ) ਲਬਪਥ ਹੋ (ਲਿੱਬੜ ਲਿੱਬੜ) ਕੇ ਡਿੱਗੇ। (ਛੁਛ) ਖਾਲੀ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਬਿਨਾਂ ਘੋੜੇ (ਭ੍ਰਮੇ) ਫਿਰੇ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅਸਤਰਾਂ ਰਹਿਤ ਯੋਧੇ ਡਿੱਗੇ। ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੂਰਾਂ ਫਿਰੀਆਂ॥੨੭੫॥

**ਘਣੰ ਘੋਰ ਨੀਸਾਣ ਬੱਜੇ ਅਪਾਰੰ॥ ਖਹੇ ਵੀਰ ਧਰਿੰ^੧ ਉਠੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਝਾਰੰ॥
ਚਲੇ ਚਾਰ ਚਿਤ੍ਰੰ ਬਚਿਤ੍ਰੰਤਿ ਬਾਣੰ॥ ਰਣੰ ਰੋਸ ਰੱਜੇ ਮਹਾਂ ਤੇਜਵਾਣੰ॥੨੩੬॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਘਣੰ) ਬੱਦਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਬੇਅੰਤ ਨਗਾਰੇ ਵੱਜੇ। (ਧੀਰੰ) ਬੁੱਧੀਵਾਨ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਖਹਿਣ (ਲੜਨ) ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ (ਝਾਰੰ) ਚਮਕ ਉੱਠੀ। (ਬਚਿਤ੍ਰੰਤਿ) ਸੋਹਣੇ ਤੀਰ (ਚਾਰ ਚਿਤ੍ਰੰ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਚੱਲੇ। ਮਹਾਂ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਜੰਗ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ (ਰੱਜੇ) ਭਰ ਗਏ॥੨੩੫॥

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ^੨॥

ਉਠਾਈ॥ ਦਿਖਾਈ॥ ਨਚਾਈ॥ ਚਲਾਈ॥੨੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਤਲਵਾਰ) ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਖਾਈ, ਹਿਲਾ ਕੇ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ॥੨੩੭॥

ਕ੍ਰਮਾਈ॥ ਦਿਖਾਈ॥ ਕੰਪਾਈ॥ ਚਖਾਈ॥੨੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਬਰਛੀ) ਫੇਰੀ, ਵਿਖਾਈ, ਹਿਲਾ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ॥੨੩੮॥

ਕਟਾਰੀ॥ ਅਪਾਰੀ॥ ਪ੍ਰਹਾਰੀ॥ ਸੁਨਾਰੀ॥੨੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਅੰਤ (ਸੁਨਾਰੀ) ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਟਾਰਾਂ ਚਲਾਈਆਂ॥੨੩੯॥

ਪਚਾਰੀ॥ ਪ੍ਰਹਾਰੀ॥ ਹਕਾਰੀ॥ ਕਟਾਰੀ॥੨੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹਕਾਰੀ) ਬੁਲਾ ਕੇ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਕਟਾਰਾਂ ਚਲਾਈਆਂ॥੨੪੦॥

ਉਠਾਏ॥ ਗਿਰਾਏ॥ ਭਗਾਏ॥ ਦਿਖਾਏ॥੨੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਯੋਧੇ) ਚੁੱਕ ਕੇ ਗਿਰਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਭੱਜੇ ਹੋਏ (ਯੋਧੇ) ਵਿਖਾਏ॥੨੪੧॥

ਚਲਾਏ॥ ਪਚਾਏ॥ ਤ੍ਰੁਸਾਏ॥ ਚੁਟਾਏ^੩॥੨੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪਚਾਏ) ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਕਰਕੇ ਭਜਾ ਦਿੱਤੇ। (ਤ੍ਰੁਸਾਏ) ਡਰਾ ਕੇ (ਚੁਟਾਏ) ਘਾਇਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ॥੨੪੨॥

^੧ ਪਾਠ- ਖਹੇ ਧੀਰ ਵੀਰੰ

^੨ ਪਾਠ- ਚੰਚਰੀ ਛੰਦ

^੩ ਪਾਠ- ਚੁਟਿਆਏ

ਅਣਕਾ ਛੰਦ॥

ਜਬ ਸਰ ਲਾਗੇ॥ ਤਬ ਸਬ ਭਾਗੇ॥

ਦਲਪਤਿ ਮਾਰੇ॥ ਭਟ ਭਟਕਾਰੇ॥੨੪੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਤੀਰ ਵੱਜੇ, ਉਦੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭੱਜ ਗਏ। (ਦਲਪਤਿ) ਸੈਨਾਪਤੀ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ) ਮਾਰੇ ਗਏ। (ਹੋਰ) ਸੂਰਮੇ ਭਟਕ (ਭੱਜ) ਤੁਰੇ॥੨੪੩॥

ਹਯ ਤਜ ਭਾਗੇ॥ ਰਘੁਬਰ ਆਗੇ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਰੋਵੈ॥ ਸਮੁਹਿ ਨ ਜੋਵੈ॥੨੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਘੋੜੇ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ॥੨੪੪॥

ਲਵ ਅਰਿ ਮਾਰੇ॥ ਤਵ ਦਲ ਹਾਰੇ॥

ਦੈ ਸਿਸੁ ਜੀਤੇ॥ ਨਹ ਭਯ ਭੀਤੇ॥੨੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਵ ਦੇ ਵੈਰੀ (ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਜੀ) ਮਾਰੇ ਗਏ, ਤੁਹਾਡੇ ਦਲ (ਸਮੂਹ) ਹਾਰ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਜਿੱਤ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਡਰੇ ਨਹੀਂ ਹਨ॥੨੪੫॥

ਲਛਮਨ ਭੇਜਾ॥ ਬਹੁ ਦਲ ਲੈ ਜਾ॥

ਜਿਨਿ ਸਿਸੁ ਮਾਰੂ॥ ਮੋਹਿ ਦਿਖਾਰੂ॥੨੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਨੇ) ਲਛਮਣ ਭੇਜਿਆ (ਕਹਿਆ ਕਿ) ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਲੈ ਜਾ। (ਪਰ) ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਵਿਖਾਲਣਾ॥੨੪੬॥

ਸੁਣ ਲਹੁ ਭ੍ਰਾਤੰ॥ ਰਘੁਬਰ ਬਾਤੰ॥

ਸਜ ਦਲ ਚਲਯੋ॥ ਜਲ ਥਲ ਹਲਯੋ॥੨੪੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ- (ਲਹੁ) ਛੋਟਾ ਭਰਾ (ਲਛਮਣ) ਸੁਣ ਕੇ, ਫੌਜ ਸਾਜ ਕੇ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਜਲ ਥਲ (ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ) ਕੰਬ ਗਿਆ॥੨੪੭॥

ਉਠਿ ਦਲ ਪੂਰੰ॥ ਨਭ ਝੜਿ ਪੂਰੰ॥

ਚਹੁੰ ਦਿਸ ਢੁਕੇ॥ ਹਰਿ ਹਰਿ^੨ ਕੂਕੇ॥੨੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੌਜ ਦੀ ਪੂੜੀ ਉੱਠੀ ਕਿ ਆਕਾਸ਼ (ਬੱਦਲ ਦੇ) ਝੜਿ ਵਾਂਗ ਭਰ ਗਈ। ਚਹੁੰ ਪਾਸਿਓਂ ਢੁੱਕ ਆਏ। (ਹਰਿ ਹਰਿ) ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਕੂਕਦੇ ਸਨ॥੨੪੮॥

^੧ ਪਾਠ- ਨਭਿ ਢੜ ਪੂਰੰ

^੨ ਪਾਠ- ਹਰ ਹਰ

ਬਰਖਤ ਬਾਣੀ॥ ਬਿਰਕਤ ਜੁਾਣੀ॥

ਲਹ ਲਹ ਧੁਜਣੀ॥ ਖਹ ਖਹ ਭੁਜਣੀ॥੭੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਯੋਧੇ (ਬਿਰਕਤ) ਕੰਬਦੇ (ਹਿੱਲਦੇ) ਸਨ, ਝੰਡੇ ਲਹਿਲਹਾਉਂਦੇ (ਝੁਲਦੇ) ਸਨ। ਬਾਹਾਂ ਖਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ॥੭੪੯॥

ਹਸਿ ਹਸਿ ਢੂਕੇ॥ ਕਸਿ ਕਸਿ ਕੂਕੇ॥

ਸ੍ਰਿਣੁ ਸ੍ਰਿਣੁ ਬਾਲੀ॥ ਹਠ ਤਜੁ ਤਾਲੀ॥੭੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੂਕਾਂ (ਕਸਿ ਕਸਿ) ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ, ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ (ਨੇੜੇ) ਢੂਕਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਬਾਲਕੋ! ਸੁਣੋ, ਸੁਣੋ। (ਤਾਲੀ- ਤਤਕਾਲੀ) ਤੁਰੰਤ ਹਨ ਛੱਡ ਦਿਓ॥੭੫੦॥

ਲਵ ਕੁਸ ਬਾਚ॥ ਦੋਹਰਾ॥

ਹਮ ਨਹੀ ਤਜਾਗਤ ਬਾਜਿਬਰ ਸੁਣਿ ਲਛਮਨਾ ਕੁਮਾਰ॥

ਅਪਨੋ ਭਰ ਬਲ ਜੁੱਧ ਕਰ ਅਬ ਹੀ ਸੰਕ ਬਿਸਾਰ॥੭੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲਵ ਕੁਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੇ) ਕੁਮਾਰ (ਅਵਸਥਾ ਵਾਲਿਆ) ਲਛਮਣਾ! ਸੁਣ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ੇਸ਼ਟ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ। (ਤੂੰ) ਹੁਣੇ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ (ਭਰ) ਲਾ ਕੇ ਜੰਗ ਕਰ॥੭੫੧॥

ਅਣਕਾ ਛੰਦ^੨॥

ਲਛਮਨ ਗਜਯੋ॥ ਬਡ ਧਨੁ ਸਜਯੋ॥

ਬਹੁ ਸਰ ਛੋਰੇ॥ ਜਣੁ ਘਣ ਓਰੇ॥੭੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਛਮਣ ਗੱਜ ਉੱਠਿਆ। ਵੱਡੀ ਕਮਾਨ ਸਾਜ ਲਈ। ਬਹੁਤ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਮਾਨੋ ਗੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ (ਘਣ) ਮੀਂਹ ਸੀ॥੭੫੨॥

ਉਤ ਦਿਵ ਦੇਖੋ॥ ਧਨ ਧਨ ਲੇਖੋ॥

ਇਤ ਸਰ ਛੂਟੈ॥ ਮਸਕਣ ਤੂਟੈ॥੭੫੩॥

^੧ ਪਾਠ- ਜੁਆਣੀ

^੨ ਪਾਠ- ਅਰਲਾ ਛੰਦ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਓਧਰ ਦੇਵਤੇ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਧੰਨ ਧੰਨ (ਲੇਖੀ) ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਏਧਰ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। (ਮਸਕਣ, ਮੁਸਖਿੰਨ- ਗਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, (ਅ) ਗੁੱਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੇ^੧) ਯੋਧੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ॥੨੫੩॥

ਭਟ ਬਰ ਗਾਜੈ॥ ਦੁੰਦਭਿ ਬਾਜੈ॥

ਸਰਬਰ ਛੋਰੈ॥ ਮੁਖ ਨਹ ਮੋਰੈ॥੨੫੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਹਾਨ ਸੂਰਮੇ ਗੱਜਦੇ ਹਨ।। ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਹਨ। (ਸਰਬਰ) ਸਰਦਾਰ (ਉੱਤਮ ਤੀਰ) ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ॥੨੫੪॥

ਲਛਮਨ ਬਾਚ ਸਿਸੁ ਸੋ॥ ਅਣਕਾ ਛੰਦ^੨॥

ਸ੍ਰਿਣੁ ਸ੍ਰਿਣੁ ਲਰਕਾ॥ ਜਿਨਿ ਕਰ ਕਰਖਾ॥

ਦੈ ਮਿਲਿ ਘੋਰਾ॥ ਤੁਹਿ ਬਲ ਥੋਰਾ॥੨੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਲੜਕਿਓ! ਸੁਣੋ, ਸੁਣੋ। ਹੱਥ (ਜਿਨ) ਨਾ (ਕਰਖਾ) ਖਿੱਚੋ? (ਭਾਵ- ਧਨੁਸ਼ ਨਾ ਕੱਸੋ 'ਕਰ ਕਰਖਾ- ਹੱਥ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ, ਚਾਪ, ਧਨੁਸ਼)। ਘੋੜਾ ਦੇ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਓ? ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ੋਰ ਘੱਟ ਹੈ॥੨੫੫॥

ਹਠ ਤਜਿ ਅਯੈ॥ ਜਿਨ ਸਮੁਹਯੈ॥

ਮਿਲਿ ਮਿਲਿ ਮੇ ਕੇ॥ ਡਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੇ॥੨੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਠ ਛੱਡ ਕੇ ਆ ਜਾਓ। ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੋ, ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ (ਕੋਈ) ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ॥੨੫੬॥

ਸਿਸੁ ਨਹੀ ਮਾਨੀ॥ ਅਤਿ ਅਭਿਮਾਨੀ॥

ਗਹਿ ਧਨੁ ਗਜਜੋ^੩॥ ਦੁ ਪਗ ਨ ਭਜਜੋ^੪॥੨੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲਛਮਣ ਦੀ ਗੱਲ) ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। (ਉਹ) ਬਹੁਤ ਅਹੰਕਾਰੀ ਸਨ। ਧਨੁਸ਼ ਫੜ ਕੇ ਗੱਜ ਪਏ। ਦੋ ਕਦਮ ਵੀ ਨਾ ਭੱਜੇ॥੨੫੭॥

^੧ ਸ. ਬ. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਮਸਕਣ'- ਮਕਾਨ, ਘਰ, (ਅ) ਮਾਸ ਕਣ, ਮਾਸ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ, ਅਰਥ ਮੰਨੇ ਹਨ। (ੲ) (ਅ. ਮੁਸਕਿੰਨ) ਤਸਕੀਨ (ਤਸੱਲੀ) ਦੇਣ ਵਾਲਾ, (ਸ) 'ਹੇਠ ਬਿਠਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ' ਵੀ ਅਰਥ ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕਦੇ ਹਨ।

^੨ 'ਅਣਕਾ ਛੰਦ' ਪਾਠ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।

^੩ ਪਾਠ- ਗਾਜਜੋ

^੪ ਪਾਠ- ਭਾਜਜੋ

ਅਜਬਾ ਛੰਦ^੧॥

ਰੁੱਧੇ ਰਣ ਭਾਈ॥ ਸਰ ਝੜਿ ਲਾਈ॥

ਬਰਖੇ ਬਾਣੀ॥ ਪਰਖੇ ਜ੍ਹਾਣੀ॥੭੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਦੇਵੇਂ) ਭਰਾ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਤੀਰ ਵਰ੍ਹੇ। ਯੋਧੇ ਅਜਮਾਏ ਗਏ॥੭੫੮॥

ਡਿੱਗੇ ਰਣ ਮੱਧੰ॥ ਅੱਧੇ ਅੱਧੰ॥

ਕੱਟੇ ਅੰਗੰ॥ ਰੁੱਝੇ ਜੰਗੰ॥੭੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਅੱਧੇ ਅੱਧ ਹੋ ਕੇ। ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਗਏ॥੭੫੯॥

ਬਾਣਨ ਝੜਿ ਲਾਯੋ॥ ਸਰਬ ਰਿਸਾਯੋ॥

ਬਹੁ ਅਰਿ ਮਾਰੇ॥ ਡੀਲ ਡਰਾਰੇ॥੭੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਿਰ (ਬਰ) ਉੱਤੇ (ਸਾਯੋ) ਛਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਵੈਰੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। (ਜਿਨ੍ਹਾਂ) ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਰੀਰ ਸਨ॥੭੬੦॥

ਡਿੱਗੇ ਰਣ ਭੁਮੰ^੨॥ ਨਰ ਬਰ ਘੁਮੰ^੩॥

ਚੱਕੇ ਰਣ ਘਾਯੰ॥ ਚੱਕੇ ਚਾਯੰ॥੭੬੧॥

^੧ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਲੇਖ 'ਅਜੂਬਾ ਛੰਦ' ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ 'ਅਜਬਾ' ਜਾਂ 'ਅਜੂਬਾ' ਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਲਪੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕ੍ਰਮ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਨਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਕਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੇ ਵੱਧ ਘੱਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸੰਕਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਛੰਦ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ 'ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ੧੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਅਤੇ 'ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਹੈ। ਅੱਗੇ ਵੀ ਇਹ ਗੜਬੜ ਤੁਰੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਏਸ ਛੰਦ ਨੂੰ ੧੦-੧੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਲੀ ਵਾਲਾ ਬਣਾਈਏ ਜਾਂ ੮-੮ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਲੀ ਵਾਲਾ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਗੜਬੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਉਣੇ ਜਾਂ ਘਟਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਦਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਘਟਾਉਣ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।

ਜੇ ਏਸ ਛੰਦ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਮ ਚਰਣੀ ਲੱਛਣ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਲੱਛਣ ਦਾ ਨਿਯਮ ਸੁੱਧ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਸ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਅੱਠ ਅੱਠ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅੰਤ ਦੇ ਗੁਰੂ' ਲੱਛਣ ਵੀ ਅੰਗ ੭੬੧ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਏਸ ਦਾ ਲੱਛਣ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ੧੦-੧੦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ, ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ੮-੮ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਖੋਜੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ?

^੨ ਪਾਠ- ਭੂਮੀ

^੩ ਪਾਠ- ਘੁਮੀ

^੪ ਪਾਠ- ਚੁੱਕੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨਰ ਬਰ) ਉੱਤਮ ਯੋਧੇ (ਘੁਮੀ) ਚੱਕਰ ਖਾ ਕੇ ਜੰਗ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਏ। (ਚਾਯੀ) ਸ਼ੌਕ ਦੇ (ਚੱਕੇ) ਚੁੱਕੇ (ਉਠਾਰੇ) ਹੋਏ, ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਰੱਜ ਗਏ॥੭੬੧॥

ਅਪੂਰਬ ਛੰਦਾ॥

ਗਣੇ^੨ ਕੇਤੇ॥ ਹਣੇ^੩ ਜੇਤੇ॥

ਕਈ ਮਾਰੇ॥ ਕਿਤੇ ਹਾਰੇ॥੭੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਗਿਣੀਏ? ਕਈ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਕਈ ਹਾਰ ਗਏ॥੭੬੨॥

ਸਬੈ ਭਾਜੇ॥ ਚਿਤੰ ਲਾਜੇ॥

ਭਜੇ ਭੈ ਕੈ॥ ਜਿਯੰ ਲੈ ਕੈ॥੭੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਭੱਜ ਤੁਰੇ, ਦਿਲੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋਏ। ਡਰ ਨਾਲ ਨੱਸੇ, (ਜੀਯੰ) ਜਿੰਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ॥੭੬੩॥

ਫਿਰੇ ਜੇਤੇ॥ ਹਣੇ ਤੇਤੇ॥

ਕਿਤੇ ਘਾਏ॥ ਕਿਤੇ ਧਾਏ॥੭੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿੰਨੇ ਮੁੜੇ ਸਨ, ਓਨੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਕਈ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਕਈ (ਧਾਏ) ਭੱਜ ਗਏ॥੭੬੪॥

ਸਿਸੰ ਜੀਤੇ॥ ਭਟੰ ਭੀਤੇ॥

ਮਹਾ ਕ੍ਰੋਧੰ॥ ਕਿਯੋ ਜੁਧੰ॥੭੬੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਿਸੰ) ਬੱਚੇ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਜਿੱਤ ਗਏ, (ਹੋਰ) ਯੋਧੇ (ਭੀਤੇ) ਡਰ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ॥੭੬੫॥

ਦੁਊ ਭ੍ਰਾਤਾ॥ ਖਗੰ ਖਯਾਤਾ॥

ਮਹਾ ਜੋਧੰ॥ ਮੰਡੇ ਕ੍ਰੋਧੰ॥੭੬੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ, ਖਗ (ਤੀਰ, ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ) ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ। ਮਹਾਂ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਮੰਡੇ) ਲੜੇ॥੭੬੬॥

ਤਜੈ ਬਾਣੰ॥ ਧਨੰ ਤਾਣੰ॥

ਮਚੇ ਬੀਰੰ॥ ਭਜੇ ਭੀਰੰ॥੭੬੭॥

^੧ ਪਾਠ- ਅਪੂਰਾ ਛੰਦ

^੨ ਪਾਠ- ਗਣੇ

^੩ ਪਾਠ- ਗਿਰੇ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਮਾਨਾਂ ਖਿੱਚ (ਖਿੱਚ) ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਯੋਧੇ ਭਖ ਗਏ, (ਭੀਰੁ) ਕਾਇਰ ਦੌੜ ਗਏ॥੨੬੭॥

**ਕਟੇ ਅੰਗੰ॥ ਭਜੇ ਜੰਗੰ॥
ਰਣੰ ਰੁੱਝੇ॥ ਨਰੰ ਜੁੱਝੇ॥੨੬੮॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਈ) ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਜੰਗ 'ਚੋਂ ਭੱਜ ਗਏ। (ਕਈ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ (ਜੁੱਝੇ) ਮਰ ਗਏ॥੨੬੮॥

**ਭਜੀ ਸੈਨੰ॥ ਬਿਨਾ ਚੈਨੰ॥
ਲਛਨ ਬੀਰੰ॥ ਫਿਰਜੇ ਧੀਰੰ॥੨੬੯॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬੇਚੈਨ ਹੋਈ ਫੌਜ ਭੱਜ ਗਈ, ਯੋਧਾ ਲਛਮਣ (ਧੀਰੰ) ਵਿਚਾਰਵਾਨ (ਜੰਗ ਵਾਲ) ਮੁੜਿਆ॥੨੬੯॥

**ਇਕੈ ਬਾਣੰ॥ ਰਿਪੰ ਤਾਣੰ॥
ਹਣਜੇ ਭਾਲੰ॥ ਗਿਰਜੇ ਤਾਲੰ॥੨੭੦॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਤੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ (ਭਾਲੰ) ਮੱਥੇ 'ਚ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ (ਤਾਲੰ) ਤਤਕਾਲ ਡਿੱਗ ਪਿਆ॥੨੭੦॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਲਵ ਬਾਜਿ ਬਾਂਧਬੇ ਲਛਮਣ ਬਧਹ ਧਯਾਯ
ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ॥^੨**

**ਅਥ ਭਰਥ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥^੩ ਅਤ੍ਰੁਹਾ ਛੰਦਃ॥
ਭਾਜ ਗਯੋ ਦਲ ਤ੍ਰਾਸ ਕੈ ਕੈ॥ ਲਛਮਣੰ ਰਣ ਭੂਮਿ ਦੈ ਕੈ॥
ਖਲੇ ਰਾਮਚੰਦ ਹੁਤੇ ਜਹਾਂ॥ ਭਟ ਭਾਜ ਭੱਗਲ ਗੇ ਤਹਾਂ॥੨੭੧॥**

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲਛਮਣ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ (ਸਾਰਾ) ਦਲ ਡਰ ਕਰਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। (ਭੱਗਲ) ਕਾਇਰ ਯੋਧੇ ਭੱਜ ਕੇ ਓਥੇ ਚਲੇ ਗਏ॥੨੭੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਛਿਕੈ ਬਾਣੰ

^੨ ਇਹ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਠ 'ਇਤਿ ਲਛਮਣ ਬਧਹਿ ਸਮਾਪਤੰ' ਹੀ ਹੈ। ਏਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅਧਯਾਯ ਦਾ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ੨੨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ੨੨ ਅੰਗ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

^੩ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੪੮॥

^੪ ਪਾਠ- ਅਹੁੜਾ ਛੰਦ

ਜਬ ਜਾਇ ਬਾਤ ਕਹੀ ਉਨੈ॥ ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਸੋਕ ਦਯੋ ਤਿਨੈ॥

ਸੁਨਿ ਬੈਠ ਮੋਨ ਰਹੈ ਬਲੀ॥ ਜਨੁ ਚਿਤ੍ਰੁ ਪਾਹਨ ਕੀ ਖਲੀ॥੨੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਆਖੀ (ਤਾਂ) ਉਨ੍ਹਾਂ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌਕ (ਰੰਜ) ਦਿੱਤਾ। ਬਲੀ (ਯੋਧੇ) ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਹੇ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਪਾਹਨ) ਪੱਥਰ ਦੀ (ਚਿਤ੍ਰ) ਮੂਰਤੀ ਖਲੋਤੀ ਹੋਈ ਸੀ॥੨੨੨॥

ਪੁਨਿ ਬੈਠ ਮੰਤ੍ਰੁ ਬਿਚਾਰਿਯੋ॥ ਤੁਮ ਜਾਹੁ ਭਰਤ ਉਚਾਰਿਯੋ॥

ਮੁਨਿ ਬਾਲ ਦ੍ਰੈ ਜਿਨਿ ਮਾਰੀਯੋ॥ ਧਰਿ ਆਨ ਮੋਹਿ ਦਿਖਾਰੀਯੋ॥੨੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ ਬਹਿ ਕੇ (ਮੰਤਰ) ਸੋਚ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਭਰਤ! ਤੂੰ ਜਾਹ? (ਪਰ ਵਾਲਮੀਕ) ਮੁਨੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਮਤਾਂ ਮਾਰ ਦਿਓ? (ਧਰਿ) ਫੜ ਕੇ (ਆਨ) ਲਿਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵਿਖਾਲਣੇ॥੨੨੩॥

ਸਜਿ ਸੈਨ ਭਰਤ^੧ ਚਲੇ ਤਹਾਂ॥ ਰਣ ਬਾਲ ਬੀਰ ਮੰਡੇ^੨ ਜਹਾਂ॥

ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਬੀਰ ਸੰਘਾਰਹੀ॥ ਸਰ ਓਘ ਪ੍ਰਓਘ ਪ੍ਰਹਾਰਹੀ॥੨੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ ਜੀ ਫੌਜ ਸਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਨੂੰ ਚੱਲੇ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਲਕ ਯੋਧੇ ਜੰਗ (ਮੰਡੇ) ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਮੁਦਾਇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ॥੨੨੪॥

ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਔਰ ਬਿਭੀਛਨੰ॥ ਹਨਵੰਤੁ ਅੰਗਦ ਰੀਛਨੰ॥

ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਸੈਨ ਬਨਾਇ ਕੈ॥ ਤਿਨ ਪੈ ਚਲਯੋ^੩ ਸਮੁਹਾਇ ਕੈ॥੨੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਅਤੇ ਵਿਭੀਸ਼ਣ। ਹਨੂਮਾਨ, ਅੰਗਦ (ਰੀਛਨੰ) ਜਾਮਵੰਤ (ਆਦਿਕਾਂ ਦੀ) ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਬਣਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਿਆ॥੨੨੫॥

ਰਣ ਭੂਮਿ ਭਰਤ ਗਏ ਜਬੈ॥ ਮੁਨਿ ਬਾਲ ਦੇਇ ਲਖੈ ਤਬੈ॥

ਦੁਇ ਕਾਕ ਪੱਛਾ ਸੋਭਹੀ॥ ਲਖਿ ਦੇਵ ਦਾਨੋ ਲੋਭਹੀ॥੨੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ ਜੀ ਜਦੋਂ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗਏ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਮੁਨੀ ਬੱਚੇ ਵੇਖੇ। ਦੋਵੇਂ (ਕਾਕ ਪੱਛਾ) ਕਲਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਵੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ॥੨੨੬॥

ਭਰਤ ਬਾਚ ਲਵ ਸੋਂ॥ ਅਕੜਾ ਛੰਦ॥

^੧ ਪਾਠ- ਭਰਥ

^੨ ਪਾਠ- ਬਾਲ ਬੀ ਮੰਡੇ

^੩ ਪਾਠ- ਚਲੇ

ਮੁਨਿ ਬਾਲ ਛਾਡਹੁ ਗਰਬ^੧॥ ਮਿਲਿ ਆਨ ਮੋਹੁ ਸਰਬ॥

ਲੈ ਜਾਂਹਿ ਰਾਘਵ ਤੀਰ॥ ਤੁਹਿ ਨੈਕ ਦੈ ਕੈ ਚੀਰ॥੨੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੇ ਮੁਨੀ ਬੱਚਿਓ! ਅਭਿਮਾਨ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਸਾਰੇ (ਦੋਵੇਂ) ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲੋ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਪਾਸ ਤੁਹਾਨੂੰ (ਨੈਕ) ਰਤਾ ਕੁ (ਚੀਰ) ਜ਼ਖਮ ਲਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ॥੨੨੨॥

ਸੁਨਤੇ^੨ ਭਰੇ ਸਿਸੁ ਮਾਨ॥ ਕਰਿ ਕੋਪ ਤਾਨ ਕਮਾਨ॥

ਬਹੁ ਭਾਂਤਿ ਸਾਇਕ ਛੋਰਿ॥ ਜਨੁ ਅਭੁ ਸਾਵਨ ਓਰਿ॥੨੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ (ਸਿਸੁ) ਬੱਚੇ (ਮਾਨ) ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਕਮਾਨ ਤਾਣ ਲਈ। ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਰ ਚਲਾਏ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਸਾਵਣ (ਮਾਹ) ਵਿੱਚ (ਓਰਿ) ਗੜ੍ਹਿਆਂ ਦਾ (ਅਭੁ) ਬੱਦਲ ਹੈ॥੨੨੩॥

ਲਾਗੇ^੩ ਸੁ ਸਾਇਕ ਅੰਗ॥ ਗਿਰਗੇ ਸੁਬਾਹ ਉਤੰਗ॥

ਕਹੂੰ ਅੰਗ ਭੰਗ ਸੁਬਾਹ॥ ਕਹੂੰ ਚਉਰ ਚੀਰ ਸਨਾਹ॥੨੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸੁਬਾਹ ਉਤੰਗ) ਉੱਚਿਆਂ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਵੱਜੇ ਅਤੇ (ਉਹ) ਡਿੱਗ ਪਏ। ਕਿਤੇ (ਸੁਬਾਹ) ਉੱਤਮ ਵਾਹਨ ਅੰਗ ਭੰਗ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਤੇ ਚੌਰ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਸੰਜੋਆਂ (ਅੰਗ ਭੰਗ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ) ਹਨ॥੨੨੪॥

ਕਹੂੰ ਚਿਤ੍ਰ ਚਾਰ ਕਮਾਨ॥ ਕਹੂੰ ਅੰਗ ਜੋਧਨ^੪ ਬਾਨ॥

ਕਹੂੰ ਅੰਗ ਘਾਇ ਭਭੱਕ॥ ਕਹੂੰ ਸ਼ੋਣ ਸਚਿਤ ਛਲੱਕ॥੨੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ (ਚਿਤ੍ਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ) ਕਮਾਨਾਂ (ਪਈਆਂ) ਹਨ। ਕਿਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਤੀਰ (ਅੰਗ) ਵੱਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਤੇ (ਅੰਗ) ਸਰੀਰ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਭਕ ਭਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਛਲਕ ਮਾਰ ਕੇ ਲਹੂ (ਸਚਿਤ) ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ॥੨੨੫॥

ਕਹੂੰ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਭਕੰਤ॥ ਸੁ ਕਹੂੰ ਕਮੱਧ ਉਠੰਤ॥

ਕਹੂੰ ਨਾਚ ਬੀਰ ਬੈਤਾਲ॥ ਕਹੂੰ ਬਮਤਿ^੫ ਡਾਕਣਿ ਜਾਲ॥੨੨੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਮੁਨਿ ਬਾਲ ਛਾਡ ਨ ਗਰਬ॥

^੨ ਪਾਠ- ਮਨ ਤੈਂ

^੩ ਪਾਠ- ਲੱਗੇ

^੪ ਪਾਠ- ਜੋਧਾ

^੫ ਪਾਠ- ਸੁਬਮਤ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਿਤੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ (ਭਕੰਤ) ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਕਿਤੇ (ਕਮੱਧ) ਧੜ (ਉਠੰਤ) ਤੜਫਦੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਬੈਤਾਲਾਂ ਦਾ ਨਾਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਡਾਇਣਾਂ (ਜੁਆਲ) ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ (ਬਮਤਿ) ਉਗਲਦੀਆਂ ਹਨ॥੭੮੧॥

ਰਣ ਘਾਇ ਘਾਏ ਵੀਰ॥ ਸਬ ਸ਼੍ਰੇਣ ਭੀਗੇ ਚੀਰ॥

ਇਕ ਬੀਰ ਭਾਜ ਚਲੰਤ॥ ਇਕ ਆਨਿ ਜੁੱਧ ਜੁਟੰਤ॥੭੮੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਯੋਧੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ (ਘਾਏ) ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਈ ਯੋਧੇ ਭੱਜੇ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਪੈਂਦੇ ਹਨ॥੭੮੨॥

ਇਕ ਐੱਚ ਐੱਚ ਕਮਾਨ॥ ਤਕਿ ਵੀਰ ਮਾਰਤ ਬਾਨ॥

ਇਕ ਭਾਜ ਭਾਜ ਮਰੰਤ॥ ਨਹੀ ਸੁਰਗ ਤਉਨ ਬਸੰਤ॥੭੮੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕਈ ਧਨੁਸ਼ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ (ਤਕ) ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕਰਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਨੱਸ ਨੱਸ ਹੀ ਮਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੱਸ ਸਕਦੇ॥੭੮੩॥

ਗਜ ਰਾਜ ਬਾਜਿ ਅਨੇਕ॥ ਜੁੱਝੇ ਨ ਬਾਚਾ ਏਕ॥

ਤਬ ਆਨਿ ਲੰਕਾ ਨਾਥ॥ ਜੁੱਝੇ ਸਿਸੁਨ ਕੇ ਸਾਥ॥੭੮੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅਨੇਕਾਂ ਵੱਡੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਮਰ ਗਏ, ਇੱਕ ਵੀ ਨਾ ਬਚਿਆ। ਤਾਂ (ਲੰਕਾ ਨਾਥ) ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਆ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ॥੭੮੪॥

ਬਹੋੜਾ ਛੰਦ॥

ਲੰਕੇਸਾ^੧ ਕੇ ਉਰ ਮੇ ਤਕਿ ਬਾਨ॥ ਮਾਰਜੇ ਰਾਮ ਸਿਸੁ ਤਜਿ ਕਾਨ॥

ਤਬ ਗਿਰਜੇ ਦਾਨਵਿਸੁ ਭੂਮਿ ਮਧ॥ ਤਿਹ ਬਿਸੁੱਧ ਜਾਣ ਨਹਿ ਕਿਯੇ ਬੱਧ॥੭੮੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਲੰਕੇਸ) ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ (ਤਕਿ) ਸਿਸਤ ਲੈ ਕੇ ਤੀਰ (ਕਾਨ) ਲਿਹਾਜ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਮ ਦੇ ਬੱਚੇ (ਲਵ) ਨੇ ਮਾਰਿਆ। ਤਾਂ (ਦਾਨਵਿਸੁ- ਦਾਨਵਾਂ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ) ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਜ਼ਮੀਨ (ਮਧ) 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ (ਬਿਸੁੱਧ) ਬੇਹੋਸ਼ ਸਮਝ ਕੇ (ਬਧ) ਨਾਸ (ਮਾਰਨ) ਨਾ ਕੀਤਾ॥੭੮੫॥

ਤਬ ਰੁਕਯੇ ਤਾਸ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਆਨ॥ ਕਹਾ ਜਾਤ ਬਾਲ ਨਹਿ ਪੈਸਿ^੨ ਜਾਨ॥

ਤਬ ਹਣਜੇ ਬਾਣ ਤਿਹ ਭਾਲ ਤੱਕਿ॥ ਤਿਹ ਲਗਯੇ ਭਾਲ ਮੇ ਰਹਯੇ ਚੱਕਿ॥੭੮੬॥

^੧ ਪਾਠ- ਲੰਕਿਸ

^੨ ਪਾਠ- ਪੈਹਸਿ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਉਸ (ਲਵ) ਨੂੰ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਨੇ ਆ ਕੇ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਹੇ ਬਾਲਕ! ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਜਾਣੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏਂਗਾ। (ਲਵ ਨੇ) ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੱਥਾ ਤੱਕ ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ। ਉਸ (ਸੁਗ੍ਰੀਵ) ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਚ ਲੱਗਿਆ- (ਉਹ) ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ॥੭੮੬॥

ਚਪਿ ਚਲੀ ਸੈਣ ਕਪਿਣੀ ਸਕੁੱਧ॥ ਨਲ ਨੀਲ ਹਨੂ ਅੰਗਦ ਸੁ ਜੁੱਧ॥

ਤਬ ਤੀਨ ਤੀਨ ਲੈ ਬਾਲ ਬਾਨ॥ ਤਿਹਾ ਹਣੇ ਭਾਲ ਮੇ ਰੋਸ ਠਾਨ॥੭੮੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਕੁੱਧ) ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਚਪਿ) ਖਿੱਝ ਕੇ (ਕਪਿਣੀ) ਬਾਂਦਰੀ ਫੌਜ ਚੱਲ ਪਈ। ਨਲ, ਨੀਲ, ਹਨੂਮਾਨ ਅਤੇ ਅੰਗਦ ਯੁੱਧ ਨੂੰ (ਚੱਲੇ)। ਬਾਲਕਾਂ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਨੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਤੀਰ ਲੈ ਕੇ ਗੁੱਸੇ (ਠਾਨ) ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ॥੭੮੭॥

ਜੋ ਗਏ ਸੂਰ ਸੋ ਰਹੇ ਖੇਤ॥ ਜੋ ਬਚੇ ਭਾਜ ਤੇ ਹੈਂ ਅਚੇਤ॥

ਤਬ ਤਕਿ ਤਕਿ ਸਿਸੁ ਕੱਸਿ ਬਾਣ॥ ਦਲ ਹਤਯੋ ਰਾਘਵੀ ਤੱਜਿ ਕਾਣ॥੭੮੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਯੋਧੇ ਗਏ ਉਹ (ਖੇਤ) ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਭੱਜ ਕੇ ਬਚ ਗਏ, ਉਹ (ਅਚੇਤ) ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ (ਨਾ- ਮਾਲੂਮ) ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਤੀਰ ਕੱਸ ਕੇ (ਰਾਘਵੀ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਦੀ (ਦਲ) ਫੌਜ ਨੂੰ (ਕਾਣ) ਲਿਹਾਜ਼ ਛੱਡ ਜੇ ਮਾਰਿਆ॥੭੮੮॥

ਅਨੂਪ ਨਰਾਜ ਛੰਦ॥

ਸੁ ਕੋਪ ਦੇਖਿ ਕੈ ਬਲੰ ਸਕੁੱਧ ਰਾਘਵੀ ਸਿਸੰ॥

ਬਚਿਤ੍ਰੁ ਚਿਤ੍ਰਤੰ ਸਰੰ ਬਬਰਖ ਬਰਖਣੋ ਰਣੰ॥

ਭਭੱਜਿ ਆਸੁਰੀ ਸੁਤੰ ਉਠੰਤ ਭੈਕਰੀ ਧੁਨੰ॥

ਭ੍ਰਮੰਤ ਕੁੰਡਲੀ ਕ੍ਰਿਤੰ ਪਪੀੜ ਦਾਰੁਣੰ ਸਰੰ॥੭੮੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਰਾਘਵੀ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ (ਬਲੰ) ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਸਹਿਤ ਵੇਖ ਕੇ (ਸਿਸੰ) ਬੱਚੇ (ਸਕੁੱਧ) ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ। (ਬਚਿਤ੍ਰੁ) ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਤੀਰ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬਾਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਏ। (ਆਸੁਰੀ ਸੁਤੰ) ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ (ਭਾਵ- ਸੈਂਤ ਸੈਨਾ) ਦੌੜੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ, (ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ) ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ (ਉਠੰਤ) ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ। ਭਿਆਨਕ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਪੀੜਤ ਹੋਏ ਹੋਏ (ਕੁੰਡਲੀ ਕ੍ਰਿਤੰ) ਚਕ੍ਰਗਤਿ (ਘੁਮੇਰੜੀਆਂ) ਨਾਲ ਫਿਰਦੇ ਸਨ॥੭੮੯॥

ਘੁਮੰਤ ਘਾਇਲੋ ਘਣੰ ਤਤੱਛ ਬਾਣਣੋ ਬਰੰ॥

^੧ ਪਾਠ- ਤਿਨ

^੨ ਪਾਠ- 'ਹੁਐ' ਅਤੇ 'ਹੁਇ' ਵੀ ਹਨ।

^੩ ਪਾਠ- ਰਾਘਵੰ

^੪ ਪਾਠ- ਬਬਰਣ ਬੈਰਣੋ ਰਣੰ

ਭਭੱਜ ਕਾਤਰੋ ਕਿਤੰ ਗਜੰਤ ਜੋਧਣੇ ਜੁੱਧੰ॥

ਚਲੰਤ ਤੀਛਣੇ ਅਸੰ ਖਿਮੰਤ ਧਾਰ ਉੱਜਲੰ॥

ਪਪਾਤ ਅੰਗਦਾ ਕੇਸਰੀ ਹਨੂ ਵ ਸੁਗਿਵੰ ਬਲੰ॥੭੯੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਬਾਣਾਂ ਦੇ (ਤਤੱਛ) ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤੇ ਜਖਮੀ (ਘਮੰਤ) ਚੱਕਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। (ਕਿਤੰ) ਕਈ ਕਾਇਰ ਦੌੜਦੇ (ਕਈ) ਯੋਧੇ ਜੁੱਧ ਲਈ ਗੱਜਦੇ ਹਨ। ਤਿੱਖੀਆਂ (ਅਸੰ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਉੱਜਲ ਧਾਰਾਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਗਦ, ਕੇਸਰੀ, ਹਨੂਮਾਨ ਅਤੇ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਦੀ (ਬਲੰ) ਫੌਜ (ਪਪਾਤ) ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ॥੭੯੦॥

ਗਿਰੰਤ ਆਸੁਰੰ ਰਣੰ^੧ ਭਭਰਮ ਆਸੁਰੀ ਸਿਸੰ॥

ਤਜੰਤ ਸ੍ਵਾਮਿਣੋ ਧਰਮੰ^੨ ਭਜੰਤ ਪ੍ਰਾਨ ਲੈ ਭਟੰ॥

ਉਠੰਤ ਅੰਧ ਪੁੰਧਣੋ ਕਬੰਧ ਬੱਧਿਤੰ^੩ ਕਟੰ॥

ਲਗੰਤ ਬਾਣਿਣੋ ਬਰੰ ਗਿਰੰਤ ਭੂਮਿ ਆਹਵਜੰ॥੭੯੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਦੈਂਤ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਯੋਧੇ ਸਵਾਮੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਕਟੰ) ਲੱਕਾਂ 'ਚੋਂ (ਬੱਧਿਤੰ) ਵੱਢੇ ਹੋਏ (ਕਬੰਧ) ਸਰੀਰ (ਧੜ) (ਅੰਧ ਪੁੰਧਣੋ) ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨੇ (ਆਹਵਜੰ) ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੭੯੧॥

ਪਪਾਤ ਬ੍ਰਿਛਣੋ^੪ ਧਰੰ ਬਬੇਗ ਮਾਰੁਤੰ ਜਣੰ॥

ਭਰੰਤ ਪੂਰਿ ਭੂਰਿਣੰ ਬਮੰਤ ਸ਼੍ਰੋਣਤੰ ਮੁਖੰ॥

ਚਿਕਾਰ ਚਾਂਵਡੀ ਨਭੰ ਫਿਕੰਤ ਫਿੰਕਰੀ ਫਿਰੰ॥

ਭਕਾਰ ਭੂਤ ਪ੍ਰੋਤਣੰ ਡਕਾਰ ਡਾਕਿਣੀ ਡੁਲੰ॥੭੯੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜਣੰ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਮਾਰੁਤੰ) ਹਵਾ ਦੇ (ਬਬੇਗ) ਝੋਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ। (ਭੂਰਿਣੰ) ਸਮੁਦਾਇ (ਸੁਰਮੇ) ਪੂੜ ਨਾਲ (ਭਰੰਤ) ਲਿਬੜਦੇ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਲਹੂ (ਬਮੰਤ) ਉਗਲਦੇ ਹਨ। ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ (ਚਾਂਵਡੀ) ਚੀਲ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਅਤੇ (ਫਿੰਕਰੀ) ਗਿੱਦੜੀਆਂ (ਫਿਕੰਤ) ਬੋਲਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭੂਤ ਪ੍ਰੋਤ ਭਕਾਰ (ਸ਼ਬਦ) ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਡਾਇਣਾਂ ਡਕਾਰ ਮਾਰਦੀਆਂ (ਡੁਲੰ) ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ॥੭੯੨॥

^੧ ਪਾਠ- ਪਪਾਤ ਅੰਗਦਾਦਿ ਕੇਸਰੀ ਹਨਵੰਤ ਸੁਗਿਵੰ॥

^੨ ਪਾਠ- ਗਿਰੰਤ ਅਸੁਰੇਸਿਣੰ

^੩ ਪਾਠ- ਸਿਆਮਣੋ ਧਰੰ

^੪ ਪਾਠ- ਕਮੰਧ ਬੱਧਿਤੰ

^੫ ਪਾਠ- ਬ੍ਰਿਛਣੰ

ਗਿਰੈ ਧਰੰ ਧੁਰੰਧਰੰ ਧਰਾਧਰੰ ਧਰੰ ਜਿਵੰ॥
ਭਭੱਜਿ ਸ੍ਰੋਣਿਤੰ ਤਣੰ^੧ ਉਨੰਤ ਭੈ ਕਰੀ ਧੁਨੰ॥
ਉਨੰਤ ਗੱਦਿ ਸੱਦਿਣੰ ਨਨੰਦ ਨਾਫਿਰੰ ਰਣੰ॥

ਬਬਰਖ ਸਾਇਕੰ ਸਿਤੰ ਘੁਮੰਤ ਜੋਧਿਣੇ ਬੁਣੰ॥੨੯੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ (ਧਰਾਧਰੰ) ਪਹਾੜਾਂ ਵਾਂਗ (ਦੁਰੰਧਰੰ) ਪ੍ਰਧਾਨ (ਯੋਧੇ) (ਧਰੰ) ਧੜਾਕ ਦੇ ਕੇ ਡਿੱਗੇ। ਲਹੂ (ਤਣੰ) ਨਾਲ (ਭਰੇ ਹੋਏ) ਭੱਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਦਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਿਕਲਣੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ (ਨਾਫਿਰੰ) ਤੂਤੀਆਂ (ਨਿਨੰਦ) ਵੱਜਦੀਆਂ ਹਨ। (ਸਿਤੰ) ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਵਰ੍ਹਨ ਨਾਲ ਯੋਧੇ (ਬੁਣੰ) ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਸਨ॥੨੯੩॥

ਭਜੰਤ ਭੈਧਰੰ ਭਟੰ ਬਿਲੋਕਿ ਭਰਤਣੋ ਰਣੰ॥
ਚਲਯੋ ਚਿਰਾਇਕੈ ਚਪੀ ਬਬਰਖ ਸਾਇਕੋ ਸਿਤੰ॥
ਸਕੁੱਧ ਸਾਇਕੰ ਸਿਸੁੰ ਬਬੱਧ ਭਾਲਣੋ ਭਟੰ॥

ਪਪਾਤ ਪ੍ਰਿਥਵਿਯੰ ਹਠੀ ਮਮੋਹ ਆਸੁਮੰ ਗਤੰ॥੨੯੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਯੋਧੇ (ਭੈਧਰੰ) ਡਰ ਮੰਨ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ। (ਚਪੀ) ਚਾਂਪਾ ਵਾਲੀ (ਧਨੁਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ) ਨੂੰ ਚਿਤ ਦਿਵਾ ਕੇ (ਭਰਤ) ਤੁਰਿਆ ਜੋ ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਵਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਬੱਚੇ (ਲਵ ਕੁਸ਼) ਵੀ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਯੋਧਿਆਂ ਦਿਆਂ ਮੱਥਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੀਰ (ਬਬੱਧ) ਮਾਰਦੇ ਹਨ। (ਮਮੋਹ ਆਸੁਮੰ ਗਤੰ- ਮੂਰਛਾ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ) ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਹੋਏ ਜਾਂ ਹਠੀ (ਸੂਰਮੇ) ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ॥੨੯੪॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਲਵ ਬਾਜਿ ਬਾਧਬੋ ਭਰਤ ਬੱਧਰ
ਯਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ^੨॥

ਅਥ ਰਾਮ ਜੁੱਧ ਕਥਨੰ॥ ਅਨੂਪ ਨਰਾਜ ਛੰਦ^੩॥
ਭਭੱਜਿ ਭੀਤਣੋ ਭਟੰ ਤਤੱਜਿ ਭਰਤਣੰ ਭੁਅੰ^੪॥

^੧ ਸ੍ਰੋਣਤੋ ਤਣੇ

^੨ ਇਹ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੪੯। ਪਰ ਏਥੇ ਅਧਯਾਯ ਦਾ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ੨੩ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

^੩ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

^੪ ਪਾਠ- ਭਰਥਣੋ ਭੁਅੰ

ਗਿਰੰਤ ਲੁੱਠਿਤੰ^੧ ਉਠੰ ਰੁਰੋਦ ਰਾਘਵੰ ਤਟੰ॥
 ਜੁਝੇ ਸੁ ਭ੍ਰਾਤ ਭਰਤਣੋ^੨ ਸੁਣੰਤ ਜਾਨਕੀ ਪਤੰ॥
 ਪਪਾਤ ਭੂਮਿਣੋ ਤਲੰ ਅਪੀੜ ਪੀੜਤੰ ਦੁਖੰ॥੭੯੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜੰਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਭਰਤ ਨੂੰ (ਭੁਅੰ) ਸੈਦਾਨੇ (ਜੰਗ) ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ (ਭੀਤਣੋ) ਡਰੇ ਹੋਏ ਯੋਧੇ ਭੱਜ ਗਏ। (ਲੁੱਠਿਤੰ) ਲੁੜਛਦੇ, ਡਿਗਦੇ, ਉੱਠਦੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਪਾਸ (ਰੁਰੋਦ) ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। (ਜਾਨਕੀ ਪਤਿ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਭਰਾ ਭਰਤ ਮਰ ਗਏ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ। (ਅਪੀੜ) ਅਸਹਿ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਦੁਖਿਤ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤਲ ਤੇ (ਪਪਾਤ) ਡਿੱਗ ਪਿਆ॥੭੯੫॥

ਸਸੱਜ ਜੋਧਣੰ ਜੁਧੀ ਸੁਕ੍ਰੁੱਧ ਬੱਧਣੋ ਬਰੰ^੩॥
 ਤਤੱਜਿ ਜਗੜ ਮੰਡਲੰ ਅਦੰਡ ਦੰਡਣੋ ਨਰੰ॥
 ਸੁ ਗੱਜ ਬੱਜ ਬਾਜਣੋ^੪ ਉਠੰਤ ਭੈਧਰੀ ਸੁਰੰ॥
 ਸਨੱਧ ਬੱਧ ਕੈ ਦਲੰ ਸਬੱਧ ਜੋਧਣੋ ਬਰੰ^੫॥੭੯੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜੰਗੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ, ਜੋ (ਬਰੰ) ਚੰਗੇ ਕ੍ਰੋਧ ਸਹਿਤ (ਬੱਧਣੋ) ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਯੱਗ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਅਦੰਡ) ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣ ਨੂੰ (ਚੱਲ ਪਏ)। ਵਾਜਿਆਂ 'ਚੋਂ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ (ਪ੍ਰਤੱਖ) (ਭੈਧਰੀ) ਭਿਆਨਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੌਜ ਨੂੰ (ਸਨੱਧ ਬੱਧ) ਸ਼ਸਤਰ ਅਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ (ਸਬੱਧ) ਮਾਰਨ ਸਹਿਤ (ਕਵਾਇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ)॥੭੯੬॥

ਚਚੱਕ^੬ ਚਾਂਵਡੀ ਨਭੰ ਫਿਕੰਤ ਫਿੰਕਰੀ ਧਰੰ॥
 ਭਖੰਤ ਮਾਸਹਾਰਣੰ^੭ ਬਮੰਤ ਜ੍ਹਾਲ ਦੁਰਗਜੰ॥
 ਪੁਅੰਤ ਪਾਰਬਤੀ ਸਿਰੰ ਨਚੰਤ ਈਸਣੋ ਰਣੰ॥
 ਭਕੰਤ ਭੂਤ ਪ੍ਰੋਤਣੋ ਬਕੰਤ ਬੀਰ ਬੈਤਲੰ॥੭੯੭॥

੧ ਪਾਠ ਲੁੱਠਤੰ

੨ ਪਾਠ- ਸੁ ਭ੍ਰਾਤਣੋ ਭੁਥ

੩ ਪਾਠ- ਸਸੱਜ ਜੋਧਣੋ ਜੁਧੀ ਸੁਕ੍ਰੁੱਧ ਜੋਧਣੋ ਬਰੰ॥

੪ ਪਾਠ- ਬਾਜ ਬਾਜਣੰ

੫ ਪਾਠ- ਸਬੱਧ ਜੁਝਣੋ ਰਣੰ

੬ ਪਾਠ- ਚਚਿੱਕ

੭ ਪਾਠ- ਮਾਸਹਾਰਣੋ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਚੀਲ੍ਹਾਂ (ਚਚੱਕ) ਚੱਕਰ ਮਾਰਦੀਆਂ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗਿੱਦੜੀਆਂ ਬੋਲਦੀਆਂ। ਮਾਸਾਹਾਰੀ (ਜੀਵ) (ਭਖੰਤ) ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੁਰਗਾ (ਦੇਵੀ) ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਉਗਲਦੀ। ਪਾਰਬਤੀ ਸਿਰ ਪੁੱਦੀ, ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਨੱਚਦਾ। ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ (ਭਕੰਤ) ਬੋਲਦੇ, ਬੀਰ (ਪੜ) ਅਤੇ ਬੈਤਾਲ (ਬਕੰਤ) ਬੋਲਦੇ ਸਨ॥੭੯੭॥

ਤਿਲਕਾ ਛੰਦਾ॥

ਜੁੱਟੇ ਵੀਰੰ॥ ਛੁੱਟੇ ਤੀਰੰ॥ ਫੁੱਟੇ ਅੰਗੰ॥ ਤੁੱਟੇ ਤੰਗੰ॥੭੯੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਯੋਧੇ (ਜੰਗ ਨੂੰ) ਜੁੱਟ ਪਏ। ਤੀਰ ਚੱਲ ਪਏ। ਅੰਗ (ਫੁੱਟੇ) ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ (ਟੁੱਟ ਗਏ)। ਤੰਗ ਟੁੱਟ ਗਏ (ਭਾਵ- ਬਹੁਤ ਭੱਜ ਦੌੜ ਹੋਈ)॥੭੯੮॥

ਭੱਗੇ ਵੀਰੰ॥ ਲੱਗੇ ਤੀਰੰ॥ ਪਿੱਥੇ ਰਾਮੰ॥ ਧਰਮੰ ਧਾਮੰ॥੭੯੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤੀਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਯੋਧੇ ਭੱਜ ਗਏ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਰਾਮ ਨੇ ਵੇਖੇ॥੭੯੯॥

ਜੁੱਝੇ ਜੋਧੰ॥ ਮੱਚੇ ਕ੍ਰੋਧੰ॥ ਬੰਧੇ ਬਾਲੰ॥ ਬੀਰ ਉਤਾਲੰ॥੮੦੦॥^੨

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਜੁੱਝੇ) ਸਮੁਦਾਇ ਸੂਰਮੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ (ਮੱਚੇ) ਮਘ ਪਏ, (ਕਹਿਆ ਕਿ) ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਉ। ਹੇ ਯੋਧਿਓ! ਛੇਤੀ ਨਾਲ॥੮੦੦॥

ਢੁੱਕੇ ਫੇਰ॥ ਲਿਨੇ ਘੇਰ॥ ਵੀਰੋਂ ਬਾਲ॥ ਜਜੋਂ ਦ੍ਰੈ ਕਾਲ॥੮੦੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਫੇਰ (ਨੇੜੇ ਆ) ਢੁੱਕੇ, ਘੇਰ ਲਏ, ਯੋਧਿਆਂ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ (ਕਾਲ) ਯਮਰਾਜ ਵਾਂਗ ਹਨ॥੮੦੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਕਿਲਕਾ ਛੰਦ

^੨ ਏਸ ਛੰਦ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਛੰਦ ਅੰਗ ੭੯੮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੮੦੦ ਤੱਕ ਏਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਨ. ਗ = ਸ਼ਸ਼ਸ਼ਸ਼' ਹੈ ਅਤੇ ੮੦੧ ਤੋਂ ੮੦੫ ਤੱਕ 'ਨ. ਲ = ਸ਼ਸ਼ਸ਼ੀ' ਰੂਪ ਹੈ। ਇਕੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਏਨਾ ਫ਼ਰਕ ਕਿਉਂ? ਏਸ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂਕ ੭੯੮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੮੦੫ ਤੱਕ 'ਕਿਲਕਾ ਛੰਦ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ 'ਨ. ਲ = ਸ਼ਸ਼ਸ਼ੀ' ਹੈ। ਅਸੀਂ ਏਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਲੇਖ ਹੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਹੈ, ਇਹ ਭਰਮ ਅੰਵਾਣਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਰਾਹ ਨਾ ਪਾ ਦੇਵੇ। ਸਾਡਾ ਯਤਨ ਤਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੁਰਾਹ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਇਕੇ ਜਿਹੇ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭੇਦ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਲੇਖ ਅਤੇ ਲੱਛਣ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਇਹ ਹੈ:- ਕਿਲਕਾ ਛੰਦ ॥

ਜੁੱਟੇ ਵੀਰੰ॥ ਛੁੱਟੇ ਤੀਰੰ॥ ਫੁੱਟੇ ਅੰਗੰ॥ ਤੁੱਟੇ ਤੰਗੰ॥੭੯੮॥

ਭੱਗੇ ਵੀਰੰ॥ ਲੱਗੇ ਤੀਰੰ॥ ਪਿੱਥੇ ਰਾਮੰ॥ ਧਰਮੰ ਧਾਮੰ॥੭੯੯॥

ਜੁੱਝੇ ਜੋਧੰ॥ ਮੱਚੇ ਕ੍ਰੋਧੰ॥ ਬੰਧੇ ਬਾਲੰ॥ ਬੀਰੋ ਉਤਾਲੰ॥੮੦੦॥

ਏਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪਾਠ ਉੱਪਰ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ।

ਤੱਜੀ ਕਾਣ॥ ਮਾਰੇ ਬਾਣ॥ ਡਿੱਗੇ ਵੀਰ॥ ਭੱਗੇ ਧੀਰ॥੮੦੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਾਣ) ਛੁਟਿਆਈ ਛੱਡ ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰੇ, ਯੋਧੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ (ਧੀਰ) ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਦੌੜ ਗਏ॥੮੦੨॥

ਕੱਟੇ ਅੰਗ॥ ਡਿੱਗੇ ਜੰਗ॥ ਸੁੱਧ ਸੂਰ॥ ਭਿੰਨੇ ਨੂਰ॥੮੦੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਰਮੇ ਅੰਗ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਗਿਰ ਗਏ (ਮਾਨੋ ਕਿ) (ਸੁੱਧ) ਨਿਰੇ ਨੂਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭਿੰਨੇ ਹੋਏ ਹਨ॥੮੦੩॥

ਲੱਖੈ ਨਾਹਿ॥ ਭੱਗੇ ਜਾਹਿ॥ ਤੱਜੇ ਰਾਮ॥ ਧਰਮ ਧਾਮ॥੮੦੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੌੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ (ਪਿੱਛੇ) ਨਹੀਂ (ਲੱਖੈ) ਵੇਖਦੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ॥੮੦੪॥

ਅਉਰੈ ਭੇਸ॥ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੇਸ॥ ਸਸਤ੍ਰੁ ਛੋਰ॥ ਦੈ ਦੈ ਕੋਰ॥੮੦੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੋਰ ਵੇਸਾਂ ਨਾਲ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾਂ ਨਾਲ, ਸਸਤਰ ਛੱਡ ਕੇ, (ਕੋਰ) ਟੇਢੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦੇ ਕੇ (ਭਾਵ- ਅੱਖਾਂ ਚੁਰਾ ਚੁਰਾ ਕੇ ਭੱਜਦੇ ਹਨ)॥੮੦੫॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਦੁਹੂੰ ਦਿਸਨ ਜੋਧਾ ਹਠੈ ਪਰਜੇ ਜੁੱਧ ਦੈ ਜਾਮ॥

ਜੁਝ ਸਕਲ ਸੈਨਾ ਗਈ ਰਹਿਗੇ ਏਕਲ ਰਾਮ॥੮੦੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦੋ (ਜਾਮ) ਪਹਿਰ ਜੰਗ (ਪਰਜੇ) ਮੱਚਣ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਓਂ ਸੂਰਮੇ (ਹਠੇ) ਰੁਕੇ ਰਹੇ। ਸਾਰੀ ਫੌਜ (ਜੁਝ) ਮਰ ਗਈ, ਇਕੱਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹੀ (ਬਾਕੀ) ਰਹਿ ਗਏ॥੮੦੬॥

ਤਿਹੂੰ ਭ੍ਰਾਤ ਬਿਨੁ ਭੈ ਹਨਜੋ ਅਰੁ ਸਬ ਦਲਹਿ ਸੰਘਾਰਿ॥

ਲਵ ਅਰੁ ਕੁਸ ਜੁਝਨ ਨਮਿਤ ਲੀਨੋ ਰਾਮ ਹਕਾਰ॥੮੦੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ਼ਤਰੂਪਨ, ਲਛਮਣ ਅਤੇ ਭਰਤ) ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ। (ਫੇਰ) ਲਵ ਅਤੇ ਕੁਸ ਨੇ (ਜੁਝਨ) ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੂੰ (ਹਕਾਰ) ਬੁਲਾ ਲਿਆ॥੮੦੭॥

ਸਿਸੁ ਬਾਚ ਰਾਮ ਸੋਂ॥ ਦੋਹਰਾ॥

ਸੈਨਾ ਸਕਲ ਜੁਝਾਇ ਕੈ ਕਤ ਬੈਠੇ ਛਪਿ ਜਾਇ॥

ਅਬ ਹਮ ਸੋਂ ਤੁਮਹੂੰ ਲਰੋ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਕਉਸਲ ਰਾਇ॥੮੦੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਮਰਵਾ ਕੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਲੁਕ ਬੈਠੇ ਹੋ? ਹੇ (ਕਉਸਲ ਰਾਇ) ਅਯੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜੇ! (ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ) ਸੁਣ, ਸੁਣ ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਹੀ ਲੜ ਲੈਂ॥੮0੮॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਸਿਸੁਨ ਸੇਂ॥ ਦੋਹਰਾ॥^੧
ਨਿਰਖ ਬਾਲ ਨਿਜ ਰੂਪ ਪ੍ਰਭੁ ਕਹੇ ਬੈਨ ਮੁਸਕਾਇ॥
ਕਵਨ ਤਾਤ ਬਾਲਕ ਤੁਮੈ ਕਵਨ ਤਿਹਾਰੀ ਮਾਇ॥੮੦੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ (ਪ੍ਰਭੁ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕਹੇ, ਕਿ ਹੇ ਬਾਲਕੋ! ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਹੜਾ ਪਿਤਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਹੜੀ ਮਾਂ ਹੈ॥੮0੯॥

ਸਿਸੁਨ ਬਾਚ ਰਾਮ ਪ੍ਰਤਿ॥^੨ ਅਕਰਾ ਛੰਦ॥
ਮਿਥਲਾ ਪੁਰ ਰਾਜਾ॥ ਜਨਕ ਸੁਭ੍ਰਾਜਾ॥
ਤਿਹ ਸਿਸੁ ਸੀਤਾ॥ ਅਤਿ ਸੁਭ ਗੀਤਾ॥੮੧੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਲੜਕਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਿਥਲਾ ਨਗਰੀ ਦਾ (ਸੁਭ੍ਰਾਜਾ) ਉੱਤਮ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਹੈ, ਉਸਦੀ (ਸਿਸੁ) ਲੜਕੀ ਗੀਤਾ ਵਾਂਗ ਅਤਿ ਸੁਭ ਸੀਤਾ (ਨਾਮੇ) ਹੈ॥੮੧0॥

ਸੇ ਬਨਿ ਆਏ॥ ਤਿਹ ਹਮ ਜਾਏ॥
ਹੈਂ ਦੈ ਭਾਈ॥ ਸੁਨਿ ਰਘੁਰਾਈ॥੮੧੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ (ਜਾਏ) ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਹੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ! ਸੁਣਿ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਹੀ ਹਾਂ॥੮੧੧॥

ਸੁਨਿ ਸਿਯ ਰਾਨੀ॥ ਰਘੁਬਰ ਜਾਨੀ॥
ਚਿਤ ਪਹਿਚਾਨੀ॥ ਮੁਖ ਨ ਬਖਾਨੀ॥੮੧੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਰਾਣੀ (ਦਾ ਨਾਮ) ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ (ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਹਨ) ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ (ਪਰ) ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਕਹਿਆ (ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ)॥੮੧੨॥

ਤਿਹ ਸਿਸੁ ਮਾਨਯੋ॥ ਅਤਿ ਬਲ ਜਾਨਯੋ॥
ਹਠਿ ਰਣ ਕੀਨੋ॥ ਕਹ ਨਹਿੰ ਦੀਨੋ॥੮੧੩॥

^੧ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਹੈ, ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ ੨੫0

^੨ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੀਆਂ ਸੰਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਬਹੁਤ ਬਲਵਾਨ ਸਮਝ ਲਿਆ, (ਪਰ) ਹਠ ਨਾਲ ਜੰਗ (ਆਰੰਭ) ਕੀਤਾ। (ਪੁੱਤਰ) ਨਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ॥੮੧੩॥

ਕਸਿ ਸਰ ਮਾਰੇ॥ ਸਿਸੁ ਨਹਿੰ ਹਾਰੇ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਬਾਣੰ॥ ਅਤਿ ਧਨੁ ਤਾਣੰ॥੮੧੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ (ਪਰ) ਬੱਚੇ ਹਾਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖਿੱਚ ਕੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਰ (ਛੱਡੇ)॥੮੧੪॥

ਅੰਗ ਅੰਗ ਬੋਧੇ॥ ਸਬ ਤਨ ਛੇਦੇ॥

ਸਬ ਦਲ ਸੂਝੇ॥ ਰਘੁਬਰ ਜੂਝੇ॥੮੧੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ (ਛੇਦੇ) ਛੇਕ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ (ਸੂਝੇ) ਮਾਲੂਮ ਪੈ ਗਏ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ॥੮੧੫॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਲਵ ਬਾਜਿ ਬਾਂਧਬੋ ਕਥਾ

ਰਾਮ ਬਧਹ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ^੧॥

ਅਥ ਸੀਤਾ ਨੇ ਸਭ ਜੀਆਏ ਕਥਨੰ॥ ਅਕਰਾ ਛੰਦ^੨॥

ਜਬ ਪ੍ਰਭੁ ਮਾਰੇ॥ ਸਬ ਦਲ ਹਾਰੇ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਗੇ॥ ਦ੍ਰੈ ਸਿਸੁ ਆਗੇ॥੮੧੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਸੀਤਾ ਨੇ ਸਾਰੇ (ਯੋਧੇ) ਜਿਵਾਏ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ (ਪ੍ਰਭੁ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਲ ਹਾਰ ਗਏ, ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਅੱਗੇ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜ ਤੁਰੇ॥੮੧੬॥

ਫਿਰ ਨ ਨਿਹਾਰੈਂ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਨ ਚਿਤਾਰੈਂ॥

ਗੁਹ ਦਿਸ ਲੀਨਾ॥ ਅਸ ਰਣ ਕੀਨਾ॥੮੧੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ (ਪ੍ਰਭੁ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਘਰ ਦਾ ਪਾਸਾ ਫੜ ਲਿਆ, ਐਹੋ ਜਿਹਾ ਜੰਗ ਕੀਤਾ (ਭਾਵ- ਪਰਮ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਗਏ)॥੮੧੭॥

ਚਉਪਈ॥

^੧ ਇਹ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਤਾਂ 'ਤੇ ਹੈ, ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ਏਥੇ ਅਧਯਾਯ ਦਾ ਅੰਗ ੨੪ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

^੨ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਏਸੇ ਥਾਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੇਖੋ ਛੰਦਾਂਕ ੮੧੯ ਅਤੇ ੮੨੦।

ਤਬ ਦੁਹੂੰ ਬਾਲ ਅਯੋਧਨ ਦੇਖਾ॥ ਮਨੋ ਰੁਦ੍ਰ ਕ੍ਰੀੜਾ ਬਨ ਪੇਖਾ॥

ਕਾਟ ਧੁਜਨ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛ ਸਵਾਰੇ॥ ਭੂਖਨ ਅੰਗ ਅਨੂਪ ਉਤਾਰੇ॥੮੧੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ (ਅਯੋਜਨ) ਸੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵੇਖਿਆ, ਮਾਨੋ ਕਿ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਕ੍ਰੀੜਾ ਦਾ ਬਾਗ ਵੇਖਿਆ ਹੈ (ਜਿੱਥੇ ਕਿ) ਝੰਡਿਆਂ ਦੇ (ਲਈ) ਸਵਾਰੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਿਛ ਵੀ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। (ਓਥੋਂ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਦੇ) ਅੰਗਾਂ 'ਚੋਂ ਸੋਹਣੇ ਗਹਿਣੇ (ਲਵ ਕੁਸ਼ ਨੇ) ਲਾਹ ਲਏ॥੮੧੮॥

ਮੁਰਛ ਭਏ ਸਬਾ ਲਏ ਉਠਾਈ॥ ਬਾਜਿ ਸਹਿਤ ਤਹ ਗੇ ਜਹ ਮਾਈ॥

ਦੇਖ ਸਿਯਾ ਪਤਿ ਮੁਖ ਰੋ ਦੀਨਾ॥ ਕਹਯੋ ਪੂਤ ਬਿਧਵਾ ਮੁਹਿ ਕੀਨਾ॥੮੧੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਹੀ (ਮੁਰਛ) ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਏ ਹੋਏ (ਲਵ ਕੁਸ਼ ਨੇ) ਚੁੱਕ ਲਏ। ਘੋੜੇ ਸਮੇਤ ਓਥੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਂ (ਸੀਤਾ) ਸੀ। ਸੀਤਾ ਨੇ ਪਤੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਪੁੱਤਰੋ! ਮੈਨੂੰ ਵਿਧਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੇ॥੮੧੯॥^੨

ਸੀਤਾ ਬਾਚ ਪੁਤ੍ਰਨ ਸੌ॥ ਚਉਪਈ ਛੰਦਾ॥

ਅਬ ਮੇ ਕਉ ਕਾਸ੍ਹ ਦੇ ਆਨਾ॥ ਜਰੋ ਲਾਗਿ ਪਤਿ ਹੋਉ^੩ ਮਸਾਨਾ॥

ਸੁਨਿ ਮੁਨਿਰਾਜ ਬਹੁਤੁ ਬਿਧਿ ਰੋਏ॥ ਇਨ ਬਾਲਨ ਹਮਰੇ ਸੁਖ ਖੋਏ॥੮੨੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਆ (ਕਿ) ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੱਕੜੀਆਂ ਲਿਆ ਦਿਓ? ਪਤੀ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਸੜਾਂ ਅਤੇ ਮਸਾਣ (ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ) ਹੋ ਜਾਵਾਂ। (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ) ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਨੀਰਾਜ (ਵਾਲਮੀਕ) ਜੀ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਏ। (ਕਿ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸੁੱਖ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ॥੮੨੦॥

ਜਬ ਸੀਤਾ ਤਨ ਚਹਾ ਕਿ ਕਾਢੂੰ॥ ਜੋਗ ਅਗਨਿ ਉਪਰਾਜ ਸੁ ਛਾਡੂੰ॥

ਤਬ ਇਮ ਭਈ ਗਗਨ ਤੇ ਬਾਨੀ॥ ਕਹਾ ਭਈ ਸੀਤਾ ਤੈ ਇਯਾਨੀ॥੮੨੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਨੇ ਜਦੋਂ ਚਾਹਿਆ ਕਿ (ਤਨ) ਜਿੰਦ ਕੱਢ ਦਿਆਂ, ਯੋਗ ਅਗਨ (ਉਪਰਾਜ) ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ (ਸਰੀਰ) ਛੱਡ ਦਿਆਂ। ਤਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਣੀ (ਆਵਾਜ਼) ਇਓਂ ਹੋਈ, ਹੇ ਸੀਤਾ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ (ਇਯਾਨੀ) ਅਗਿਆਨਣ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ?॥੮੨੧॥

^੧ ਪਾਠ- ਮੁਰਛਿ ਭਾਇ ਸਬ

^੨ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਏਥੇ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਲਵ ਬਾਜ ਬਾਂਧਬੇ ਰਾਮ ਬਧਹ॥' ਪਾਠ ਹੈ। ਪਰ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਛੰਦਾਂਕ ੮੧੫ ਦੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਰਣਾਨੁਸਾਰ ਓਥੇ ਹੀ ਸੁੱਧ ਜੱਚਦਾ ਹੈ, ਏਥੇ ਨਹੀਂ।

^੩ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਏਥੇ "ਸੀਤਾ ਨੇ ਸਭ ਜੀਵਾਏ ਕਥਨ॥ ਚੌਪਈ॥" ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਛੰਦਾਂਕ ੮੧੬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨਾਲ ਹੈ।

^੪ ਪਾਠ- ਰੋਵੋ

ਅਰੂਪਾ ਛੰਦ॥

ਸੁਨੀ ਬਾਨੀ॥ ਸਿਯਾ ਰਾਨੀ॥ ਲਯੋ ਆਨੀ॥ ਕਰੈ ਪਾਨੀ॥੮੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਰਾਣੀ (ਆਕਾਸ਼) ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਲਿਆ॥੮੨੨॥

ਸੀਤਾ ਬਾਚ ਮਨ ਮੈਂ॥ ਦੋਹਰਾ॥

ਜਉ ਮਨ ਬਚ ਕਰਮਨ ਸਹਿਤ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਨਹਿਂ ਅਉਰ॥

ਤਉ ਏ ਰਾਮ ਸਹਿਤ ਜਿਯੈ ਕਹਯੋ ਸਿਯਾ ਤਿਹ ਠਉਰ॥੮੨੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ (ਮੈਨੂੰ) ਜੇ ਮਨ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਤਾਂ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸਮੇਤ ਜੀਅ ਪੈਣ', ਸੀਤਾ ਨੇ ਓਸ ਥਾਂ ਕਹਿਆ॥੮੨੩॥

ਅਰੂਪਾ ਛੰਦ॥

ਸਬੈ ਜਾਗੇ॥ ਭ੍ਰਮੰ ਭਾਗੇ॥ ਹਠੰ ਤਯਾਗੇ॥ ਪਗੰ ਲਾਗੇ॥੮੨੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ (ਜਾਗੇ) ਜੀਅ ਪਏ, ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ (ਬੱਚੇ) ਹਠ ਛੱਡ ਕੇ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਚਰਨੀਂ ਲੱਗੇ॥੮੨੪॥

ਸਿਯਾ ਆਨੀ॥ ਜਗੰ ਰਾਨੀ॥ ਧਰਮ ਧਾਨੀ॥ ਸਤੀ ਮਾਨੀ॥੮੨੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) (ਜਗੰ ਰਾਨੀ) ਜਗਤ ਮਾਤਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਵਾਸ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਸਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ॥੮੨੫॥

ਮਨੰ ਭਾਈ॥ ਉਰੰ ਲਾਈ॥ ਸਤੀ ਜਾਨੀ॥ ਮਨੈ ਮਾਨੀ॥੮੨੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ) ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ (ਉਰੰ ਲਾਈ) ਜੱਫੀ 'ਚ ਲੈ ਲਈ, ਸਤੀ ਸਮਝਿਆ ਮਨ ਨੇ ਮੰਨ ਲਈ॥੮੨੬॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਸਿਯਹਿ ਸਮੇਧ ਕਰ ਚਲੇ ਅਜੁਧਯਾ ਦੇਸ॥

ਲਵ ਕੁਸ ਦੁਹੰ ਪੁਤ੍ਰਨ ਸਹਿਤ^੧ ਸ੍ਰੀ ਰਘੁਬੀਰ ਨਰੇਸ॥੮੨੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਸਮੇਧ) ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ (ਨਰੇਸ) ਰਾਜਾ (ਰਘੁਬੀਰ) ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਲਵ ਕੁਸ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ (ਆਪਣੇ) ਦੇਸ ਅਯੁਧਿਆ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ॥੮੨੭॥

ਚੌਪਈ॥

^੧ ਪਾਠ- ਦੋਊ ਪੁਤ੍ਰ ਸਹਿਤ

ਬਹੁਤੁ ਭਾਂਤਿ ਕਰ ਸਿਸੁਨ ਸਮੇਧਾ॥ ਸਿਯ ਰਘੁਬੀਰ ਚਲੇ ਪੁਰ ਅਉਧਾ॥
ਅਨਿਕ ਬੇਖ ਕੇ^੧ ਸਸਤ੍ਰੁ ਸੁਹਾਏ॥ ਜਾਨੁਕ ਤੀਨ ਰਾਮ ਬਨ ਆਏ॥੮੨੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤੀ। ਸੀਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਅਯੁਧਿਆ ਪੁਰੀ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਬਹੁਤ (ਬੇਖ) ਰੂਪ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ (ਸੁਹਾਏ) ਸਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰਾਮ ਬਣ ਕੇ ਆ ਗਏ ਹਨ॥੮੨੮॥

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਰਾਮ ਤਿਹੂੰ ਭ੍ਰਾਤਨ ਸੈਨਾ ਸਹਿਤ ਜੀਬੋ,
ਸੀਤਾ ਦੁਹੂੰ ਪੁਤ੍ਰਨ ਸਹਿਤ ਅਉਧ ਪੁਰੀ ਬਿਥੈ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕੀਬੋ
ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ॥^੨

ਅਥ ਸੀਤਾ ਸੁਤਨ ਸਮੇਤ ਰਾਮ ਸੰਗ ਐਬੋ॥ ਚਉਪਈ^੩॥
ਤਿਹੂੰ ਮਾਤ ਕੰਠਨ ਸੋਂ ਲਾਏ॥ ਦੋਉ ਪੁਤ੍ਰੁ ਪਾਇਨ ਲਪਟਾਏ॥
ਬਹੁਰ ਆਨ ਸੀਤਾ ਪਗ ਪਰੀ॥ ਮਿਟ ਗਈ ਤਹੀਂ ਦੁਖਨ ਕੀ ਘਰੀ॥੮੨੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਸੀਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਆਉਣਾ (ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ)।
(ਕੋਸ਼ਲਿਆ, ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ, ਕੈਕਈ) ਤਿੰਨਾਂ ਮਾਂਵਾਂ (ਦਾਦੀਆਂ) ਨੇ ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਲਾਏ, ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ (ਪੋਤਰੇ) ਵੀ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗੇ। ਫੇਰ ਸੀਤਾ ਆ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਪਈ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਘੜੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ॥੮੨੯॥

ਬਾਜਿ ਮੇਧ ਪੂਰਨ ਕਿਯ ਜੱਗਾ॥ ਕਉਸਲੇਸ ਰਘੁਬੀਰ ਅਭੱਗਾ॥

^੧ ਪਾਠ- ਬੇਖ ਸੇ

^੨ ਇਹ ਪਾਠ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਧਯਾਯ ਦਾ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ੨੫ ਏਥੋਂ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਤਿਹੂੰ ਭਿਰਾਤਨ ਸੈਨਾ ਸਹਿਤ ਜੀਬੋ' ਹੀ ਪਾਠ ਬਰੀਕ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਪਾਠ ਤੋਂ ਅਧਯਾਯ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਜਣਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ' ਆਦਿਕ ਸਬਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਪਾਠ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਜੱਚਦਾ।

^੩ ਇਹ ਆਰੰਭਿਕ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ 'ਸੀਤਾ ਦੁਹੂੰ ਪੁਤ੍ਰਨ ਸਹਤ ਪੁਰੀ ਅਵਧ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕਥਨੰ॥ ਚੋਪਈ' ਪਾਠ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਸਿਰਲੇਖ ਦਾ 'ਕਥਨੰ' ਪਦ ਇਹਨੂੰ ਆਰੰਭਿਕ ਸਿਰਲੇਖ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜਾ ਪਦ 'ਅਥ' ਜੋ ਹਰ ਆਰੰਭਿਕ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਉਹ ਏਥੇ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਆਰੰਭਿਕ ਸਿਰਲੇਖ ਸ਼ੁੱਧ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸੀਤਾ ਦੁਹੂੰ ਪੁਤ੍ਰਨ ਸਹਿਤ ਅਉਧ ਪੁਰੀ ਬਿਥੈ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕੀਬੋ' ਇਹ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਦਾ ਪਾਠ ਹੈ, ਜੀਹਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਫ਼ਰਕ ਲਿਖਾਰੀ ਤੋਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸ਼ੁੱਧ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ੁੱਧ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਜੇ ਹੋਰ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਗ੍ਰਿਹ ਸਪੂਤ ਦ੍ਰੈ^੧ ਪੂਤ ਸੁਹਾਏ॥ ਦੇਸ ਬਿਦੇਸ ਜੀਤਿ ਗ੍ਰਿਹ ਆਏ॥੮੩੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਕੋਸ਼ਲ (ਅਯੁਧਿਆ) ਦੇ (ਅਭੱਗਾ) ਅਖੰਡ (ਅਦੰਡ) ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਬਾਜਿ ਮੇਧ) ਅਸ਼ਵਮੇਧ ਯੱਗ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ (ਪੂਤ) ਪਾਵਨ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ (ਸੁਹਾਏ) ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਨ॥੮੩੦॥

ਜੇਤਿਕ ਕਰੇ ਸੁ ਜਗਜ ਬਿਧਾਨਾ॥ ਬਿਧਿ ਪੂਰਬ^੨ ਕੀਨੇ ਤੇ ਨਾਨਾ॥

ਏਕ ਘਾਟ ਸਤ ਕੀਨੇ ਜੱਗਾ॥ ਚਟਪਟ ਚਕ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰ^੩ ਉਠਿ ਭੱਗਾ॥੮੩੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ) ਜੋ ਯੱਗ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਕਰੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਨਾ (ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਯੱਗ) ਵਿਧੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। (ਜਦੋਂ) ਇੱਕ ਘੱਟ ਸੌ (੯੯) ਯੱਗ ਕੀਤੇ। ਤਾਂ ਤੁਰੰਤ (ਚਕ੍ਰ) ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇੰਦਰ ਉੱਠ ਦੌੜਿਆ (ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਰਾਜ ਗਿਆ)॥੮੩੧॥

ਰਾਜਸੂਯ^੪ ਕੀਨੇ ਦਸ ਬਾਰਾ॥ ਬਾਜਿ ਮੇਧ ਇੱਕੀਸ ਪ੍ਰਕਾਰਾ॥

ਗਵਾਲੰਭ ਅਜ ਮੇਧ ਅਨੇਕਾ॥ ਭੂਮਿ ਮਧ ਕਰਮ ਕੀਏ ਅਨੇਕਾ^੫॥੮੩੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦਸ ਵਾਰੀ ਰਾਜਸੂਯ ਯੱਗ ਕੀਤੇ, ਇੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸ਼ਵਮੇਧ ਯੱਗ ਕੀਤੇ। (ਗਵਾਲੰਭ) ਗੋਮੇਧ ਅਤੇ ਅਜਮੇਧ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ॥੮੩੨॥

ਨਾਗਮੇਧ ਖਟ ਜਗਜ ਕਰਾਏ॥ ਜਉ^੬ ਨ ਕਰੇ ਜਨਮੇਜਯ ਪਾਏ॥

ਅਉਰੈ^੭ ਗਨਤ ਕਹਾਂ ਲਗ ਜਾਉਂ॥ ਗ੍ਰੰਥ ਬਚਨ ਤੇ ਹਿਯੈ ਡਰਾਉਂ॥੮੩੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਛੇ ਯੱਗ ਸਰਪਮੇਧ ਕਰਾਏ, ਜਿਹੜੇ ਜਨਮੇਜਾ ਕਰਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏ। (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੋਰ (ਸਾਰੇ ਯੱਗ) ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਗਿਣਦਾ ਜਾਵਾਂ? ਗ੍ਰੰਥ ਵਧ ਜਾਣ ਤੋਂ ਦਿਲੋਂ ਡਰਦਾ ਹਾਂ॥੮੩੩॥

ਦਸ ਸਹੰਸ੍ਰ ਦਸ ਬਰਖ ਪ੍ਰਮਾਨਾ॥ ਰਾਜ ਕਰਾ ਪੁਰ ਅਉਧ^੮ ਨਿਧਾਨਾ॥

ਤਬ ਲਉ ਕਾਲ ਦਸਾ ਨਿਯਰਾਈ॥ ਰਘੁਬਰ ਸਿਰਿ ਮ੍ਰਿਤੁ ਡੰਕ ਬਜਾਈ॥੮੩੪॥

^੧ ਪਾਠ- ਦੋ

^੨ ਪਾਠ- ਪੂਰਬਕ

^੩ ਪਾਠ- ਚਕ੍ਰਿਤ ਇੰਦ੍ਰ

^੪ ਰਾਜਸੂਯਿ

^੫ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪਾਠ 'ਭੈਸ ਮੇਧ ਕਰਮ ਕਿਯੋ ਨ ਏਕਾ' ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮੂਲ ਪਾਠ ਅਸ਼ੁੱਧ ਦੱਸੇ ਹਨ।

^੬ ਪਾਠ- ਜੋ

^੭ ਪਾਠ- ਅਉਰੋ

^੮ ਪਾਠ- ਪੁਰ ਅਵਧ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਦਸ (ਅਥਵਾ- ੧੦੧੦) ਵਰ੍ਹੇ ਤੱਕ, (ਨਿਧਾਨਾ) ਖ਼ਜ਼ਾਨਿਆਂ (ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ) ਅਯੁਧਿਆਂ ਨਗਰੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ (ਕਾਲ) ਅੰਤਕਾਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਨੇ (ਡੰਕ) ਚੋਟ ਮਾਰੀ॥੮੩੪॥

ਨਮਸਕਾਰ ਤਿਹ ਬਿਬਿਧਿ ਪ੍ਰਕਾਰਾ॥ ਜਿਨਿ ਜਗ ਜੀਤਿ ਕਰਯੋ ਬਸਿ ਸਾਰਾ॥

ਸਬਹਨ ਸੀਸ ਡੰਕ ਤਿਹ ਬਾਜਾ॥ ਜੀਤ ਨ ਸਕਾ ਰੰਕ ਅਰੁ ਰਾਜਾ॥੮੩੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਉਹਨੂੰ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ। ਜੀਹਨੇ ਸਾਰਾ ਜੀਉਂਦਾ ਸੰਸਾਰ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਉਹਦਾ (ਡੰਕ) ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਿਆ ਹੈ। (ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ) ਕੰਗਾਲ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ॥੮੩੫॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਜੇ ਤਿਨ ਕੀ ਸਰਣੀ ਪਰੇ ਕਰੈ ਲਏ ਬਚਾਇ॥

ਯੋ ਨਹਿ ਕੋਊ ਬਾਚਿਆ ਕਿਸਨ ਬਿਸਨੁ ਰਘੁਰਾਇ॥੮੩੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹਨ (ਉਹ) ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ (ਉਨ੍ਹਾਂ) ਬਚਾ ਲਏ ਹਨ। ਇਉਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ॥੮੩੬॥

ਚੌਪਈ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਕਰੋ ਰਾਜ ਕੋ ਸਾਜਾ॥ ਦੇਸ ਦੇਸ ਕੇ ਜੀਤੇ ਰਾਜਾ॥

ਸਾਮ ਦਾਮ ਅਰੁ ਦੰਡ ਸਭੇਦਾ॥ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਹੁਤੀ ਸਾਸਨਾ ਬੇਦਾ॥੮੩੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ) ਰਾਜ ਸਾਜ ਬਹੁਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਜਿੱਤੇ। (ਸਾਮ) ਸ਼ਰਨ, (ਦਾਮ) ਧਨ, (ਦੰਡ) ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਅਤੇ ਭੇਤ ਸਹਿਤ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ (ਬੇਦਾ) ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੁੰਝਾਂ ਦੀ (ਸਾਸਨਾ) ਆਗਿਆ (ਫੁਰਮਾਨੀ, ਕਹਿਣੀ) ਸੀ (ਉਹ ਕੀਤੀ)॥੮੩੭॥

ਬਰਨ ਬਰਨ ਅਪਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ਲਾਏ॥ ਚਾਰ ਚਾਰ ਹੀ ਬਰਨ ਚਲਾਏ॥

ਛਤ੍ਰੀ ਕਰੈ ਬਿਪ੍ਰ ਕੀ ਸੇਵਾ॥ ਬੈਸ ਲਖੈ ਛਤ੍ਰੀ ਕਹ ਦੇਵਾ॥੮੩੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹਰ ਵਰਣ (ਦੇ ਬੰਦੇ ਆਪੋ) ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਲਾਏ। (ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ) ਚਾਰ-ਚਾਰ ਹੀ ਵਰਣ ਤੌਰੇ ਗਏ। ਖੱਤਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੈਸ਼ ਖੱਤਰੀ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ॥੮੩੮॥

ਸੂਦ੍ਰ ਸਬਨ ਕੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵੈ॥ ਜਹ ਕੋਈ^੧ ਕਰੈ ਤਹੀ ਵਹ ਧਾਵੈ॥

^੧ 'ਕੋ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਕੋਈ' ਲਿਖ ਕੇ ਏਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਚੌਪਈ ਹਿਸਾਬ ਤੋਂ ਵਧਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਜੈਸਿਕ ਹੁਤੀ ਬੇਦ ਸਾਸਨਾ¹॥ ਨਿਕਸਾ ਤੈਸ ਰਾਮ ਕੀ ਰਸਨਾ॥੮੩੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੂਦਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ-ਉਹੋ ਉੱਥੇ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋੜ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗੁੰਝਾਂ ਦੀ ਕਹਿਣੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਦੀ ਜੀਭ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ॥੮੩੯॥

ਰਾਵਣਾਦਿ ਰਣ ਹਾਂਕ ਸੰਘਾਰੇ॥ ਭਾਂਤਿ ਭਾਂਤਿ ਸੇਵਕ ਗਣ ਤਾਰੇ²॥

ਲੰਕਾ ਦਈ ਟੰਕੁ ਜਨੁ ਦੀਨੋ³॥ ਇਹ ਬਿਧਿ ਰਾਜ ਜਗਤ ਮੈ ਕੀਨੋ॥੮੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਵਣ ਆਦਿਕ ਜੰਗ ਵਿੱਚ (ਹਾਂਕ) ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਮਾਰੇ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸੇਵਕ (ਤਾਰੇ) ਉਧਾਰੇ। ਲੰਕਾ (ਵਿਭੀਸ਼ਣ ਨੂੰ) ਦਿੱਤੀ (ਜਨੁ) ਮਾਨੋ ਕਿ (ਟੰਕ) ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਾਸੇ ਦਾ ਵੱਟਾ (ਟਕਾ) ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ॥੮੪੦॥

ਦੋਹਰਾ ਛੰਦ॥

ਬਹੁ ਬਰਖਨ ਲਉ ਰਾਮ ਜੀ ਰਾਜ ਕਰਾ ਅਰਿ ਟਾਲ॥

ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰੁ ਕਹ ਫੋਰ ਕੈ ਭਯੋ ਕਉਸ਼ਲਯਾ ਕਾਲ॥੮੪੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ (ਅਰਿ ਟਾਲ) ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭਯਾ ਕੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ (ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰੁ) ਦਸਮ ਦ੍ਵਾਰ (ਮੱਥੇ, ਸਿਰ) ਨੂੰ ਫੋੜ ਕੇ ਕੌਸ਼ਲਿਆ ਦੀ (ਕਾਲ) ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ॥੮੪੧॥

ਚੌਪਈ॥

ਜੈਸ ਮ੍ਰਿਤਕ ਕੇ ਹੁਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਾ॥ ਤੈਸਹਿ ਕਰੇ ਬੇਦ ਅਨੁਸਾਰਾ॥

ਰਾਮ ਸਪੁਤ ਜਾਹਿ ਘਰ ਮਾਹੀਂ॥ ਤਾ ਕਹੁ ਤੋਟ ਕੋਊ ਕਹ ਨਾਹੀਂ॥੮੪੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਜਿਵੇਂ ਮ੍ਰਿਤਕ (ਕ੍ਰਿਆ) ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵੇਦ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜੀਹਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜਿਹਾ ਉੱਤਮ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ (ਹੋ ਸਕਦਾ) ਹੈ॥੮੪੨॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਕੀਨੀ ਪ੍ਰਭੁ ਮਾਤਾ॥ ਤਬ ਲਉ ਭਈ ਕੈਕਈ ਸਾਂਤਾ॥

ਤਾ ਕੇ ਮਰਤ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਮਰੀ॥ ਦੇਖਹੁ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਸ ਕਰੀ॥੮੪੩॥

¹ ਏਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਏਸ ਚੌਪਈ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਘੱਟ ਹੈ।

² ਪਾਠ- ਪਾਰੇ

³ ਪਾਠ- ਦੀਨਾ

⁴ ਪਾਠ- ਕੀਨਾ

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਪ੍ਰਭੂ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਦੀ ਬਹੁ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਤਿ ਕੀਤੀ। ਓਨੇ ਚਿਰ ਤੱਕ ਕੈਕਈ (ਸਾਂਤਾ) ਮਰ ਗਈ। ਉਹਦੇ ਮਰਨ ਬਾਅਦ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਵੀ ਮਰ ਗਈ। ਵੇਖੋ ਕਿ ਕਾਲ ਨੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਕਿਰਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ॥੮੪੩॥

ਏਕ ਦਿਵਸ ਜਾਨਕਿ ਤ੍ਰਿਯ ਸਿਖਾ॥ ਭੀਤ ਭਏ ਰਾਵਣ ਕਹ ਲਿਖਾ॥

ਜਬ ਰਘੁਬਰ ਤਿਹ ਆਨਿ ਨਿਹਾਰਾ॥ ਕਛੁਕ ਕੋਪ ਇਮ ਬਚਨ ਉਚਾਰਾ॥੮੪੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੀਤਾ ਨੇ (ਤ੍ਰਿਯ ਸਿਖਾ) ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ, (ਭੀਤ) ਕੰਪ ਉੱਤੇ ਰਾਵਣ (ਦੀ ਮੂਰਤੀ) ਨੂੰ (ਲਿਖਾ) ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਆ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਇਉਂ ਬਚਨ ਬੋਲਿਆ॥੮੪੪॥

ਰਾਮਬਾਚ ਮਨ ਮੈਂ॥^੧

ਯਾ ਕੇ ਕਛੁ ਰਾਵਨ ਸੋਂ ਹੇਤਾ॥ ਤਾ ਤੇ ਚਿੱਤ੍ਰ ਚਿਤ੍ਰ ਕੈ ਦੇਖਾ॥

ਬਚਨ ਸੁਨਤ ਸੀਤਾ ਭਈ ਰੋਖਾ^੨॥ ਪ੍ਰਭੂ ਮੁਹਿ ਅਜਹੂੰ ਲਗਾਵਤ ਦੇਖਾ^੩॥੮੪੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਮਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਏਸ (ਸੀਤਾ) ਦਾ ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਕੁਝ (ਹੇਤਾ) ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ (ਚਿੱਤ੍ਰ) ਮੂਰਤੀ (ਚਿਤ੍ਰ) ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਖੀ ਹੈ। ਬਚਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਸੀਤਾ (ਰੋਖਾ) ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਹੋ ਗਈ, ਕਿ (ਪ੍ਰਭੂ) ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ॥੮੪੫॥

ਸੀਤਾ ਬਾਚ॥ ਦੇਹਰਾ॥^੪

ਜਉ ਮੇਰੇ ਬਚ ਕਰਮ ਕਰਿ ਹਿਰਦੈ ਬਸਤ ਰਘੁਰਾਇ॥

ਪ੍ਰਿਥੀ ਪੈਂਡ ਮੁਹਿ ਦੀਜਿਯੈ ਲੀਜੈ ਮੋਹਿ ਮਿਲਾਇ॥੮੪੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸੀਤਾ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ (ਮਨ) ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। (ਤਾਂ) ਧਰਤੀ (ਮਾਤਾ)! ਮੈਨੂੰ (ਪੈਂਡ) ਰਾਹ ਦੇਹ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ (ਨਾਲ) ਮਿਲਾ ਲੈ॥੮੪੬॥

ਚਉਪਈ॥

ਸੁਨਤਿ ਬਚਨ ਧਰਨੀ ਫਟ ਗਈ॥ ਲੋਪ ਸਿਯਾ ਤਿਹ ਭੀਤਰਿ ਭਈ॥

ਚਕ੍ਰਿਤ ਰਹੇ ਨਿਰਖ ਰਘੁਰਾਈ॥ ਰਾਜ ਕਰਨ ਕੀ ਆਸ ਚੁਕਾਈ॥੮੪੭॥

^੧ 'ਮਨ ਮੈ' ਪਾਠ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਏਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਯਕ ਵਾਕ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਕਿ 'ਬਚਨ ਸੁਨਤ ਸੀਤਾ ਭਈ ਰੋਖਾ' ਮਨ ਕੀ ਗਤਿ ਤਾਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਅਵਾਕ੍ਯ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਮਾਲੂਮ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹੀ ਵਿਗਾੜ ਧਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਥੇ 'ਮਨ ਮੈ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਰੋਖੰ

^੩ ਪਾਠ- ਦੇਖੰ

^੪ ਏਹ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾਵਾਰਥ:- ਵਾਕ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਜ਼ਮੀਨ ਪਾਟ ਗਈ। ਸੀਤਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੀ (ਲੋਪ) ਗੁਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਵੇਖ ਕੇ (ਚਕ੍ਰਿਤ) ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ॥੮੪੭॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਇਹ ਜਗ ਧੂਅਰੋ ਧਉਲਹਰਿ^੧ ਕਿਹ ਕੇ ਆਯੋ ਕਾਮ॥

ਰਘੁਬਰ ਬਿਨੁ ਸਿਯ ਨਾ ਜਿਯੈ ਸਿਯ ਬਿਨ ਜਿਯੈ ਨ ਰਾਮ॥੮੪੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਇਹ ਸੰਸਾਰ (ਧੂਅਰੋ) ਧੂੰਏਂ (ਬੱਦਲ ਦੇ ਧੂੰ) ਦਾ (ਧਉਲਹਰਿ) ਮੰਦਰ (ਹਰਿਚੰਦਿਉਰੀ, ਗੰਧੂਬਨਗਰ) ਹੈ, ਕਿਸ ਦੇ ਕੰਮ ਆਇਆ ਹੈ (ਭਾਵ- ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਹੀਂ)। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਤੋਂ ਬਿਨ ਸੀਤਾ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਬਿਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ॥੮੪੮॥

ਰਾਮ ਬਾਚ ਲਛਮਣ ਸੋਂ॥^੨ ਚਉਪਈ॥

ਦ੍ਵਾਰੇ ਕਹਜੋ ਬੈਠ ਲਛਮਣਾ॥ ਪੈਠਨ ਕੋਊ ਨ ਪਾਵੈ ਜਨਾ^੩॥

ਅੰਤਹਿ ਪੁਰਹਿ ਆਪ ਪਗੁ ਧਾਰਾ॥ ਦੇਹਿ ਛੋਰਿ ਮ੍ਰਿਤੁ ਲੋਕ ਸਿਧਾਰਾ॥੮੪੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ) ਕਹਿਆ ਕਿ ਹੇ ਲਛਮਣਾ! ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਬਹੁ। ਤਾਂਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ (ਪੈਠਨ) ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਅੰਤਹਪੁਰ (ਰਣਿ ਵਾਸ) ਵਿੱਚ ਆਪ (ਪਗੁ ਧਾਰਾ) ਚਰਨ ਧਰੇ (ਭਾਵ- ਚਲੇ ਗਏ)। (ਮ੍ਰਿਤੁ) ਕਾਲ ਦੇ ਲੋਕ (ਏਸ ਦੁਨੀਆਂ) ਵਿੱਚ ਦੇਹ ਛੱਡ ਕੇ (ਪਰਲੋਕ ਨੂੰ) ਚਲਿਆ ਗਿਆ॥੮੪੯॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਇੰਦੁਮਤੀ ਹਿਤ ਅਜ ਨ੍ਰਿਪਤਿ ਜਿਮ ਗ੍ਰਹ ਤਜਿ ਲਿਯ ਜੋਗ॥

ਤਿਮ ਰਘੁਬਰ ਤਨ ਕੇ ਤਜਾ ਸ੍ਰੀ ਜਾਨਕੀ ਬਿਯੋਗ॥੮੫੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਰਾਜੇ ਅਜ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਇੰਦੁਮਤੀ ਰਾਣੀ (ਜੋ ਅਪਸਰਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੀ) ਵਾਸਤੇ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਯੋਗ ਲਿਆ। (ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਦੀ ਚਿਖਾ ਦੀ ਸੁਆਹ 'ਤੇ ਹੀ ਲੇਟਦਾ ਰਿਹਾ)। ਤਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਨਾਲ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਨੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਿਆ॥੮੫੦॥

^੧ ਪਾਠ- ਧਵਲਹਰ

^੨ ਇਹ ਸਿਰਲੋਕ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।

^੩ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਨ' ਪਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਸੁੱਧ ਹੈ, ਵੇਖੋ ਸਫਾ ੨੪੩।

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਸੀਤਾ ਕੇ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਗ ਗਏ ਕੇ ਹਿਤ ਰਾਮ ਦੇਹ
ਫੋਰ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਗ ਗਏ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ^੧॥

ਅਥ ਤੀਨੋ ਭ੍ਰਾਤਾ ਤ੍ਰਿਯਨ ਸਹਿਤ ਮਰਬੋ ਕਥਨੰ॥ ਚੌਪਈ॥
ਰਉਰਿ ਪਰੀ ਸਗਰੇ ਪੁਰ ਮਾਹੀਂ॥ ਕਾਹੂੰ ਰਹੀ ਕਛੁ ਸੁਧਿ ਨਾਹੀਂ॥

ਨਰ ਨਾਰੀ ਡੋਲਤ ਦੁਖਿਆਰੇ॥ ਜਾਨੁਕ ਗਿਰੇ ਜੁਝਿ ਜੁਝਿਆਰੇ॥੮੫੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਹੁਣ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮਰਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਰੇ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਰੌਲੀ ਪੈ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਹਰੇਕ ਹੀ) ਦੁਖੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਮਾਨੋ ਕਿ (ਜੁਝਿਆਰੇ) ਸੂਰਮੇ (ਜੁਝਿ) ਲੜ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਹਨ॥੮੫੧॥

ਸਗਰ ਨਗਰ ਮਹਿ ਪਰ ਗਈ ਰਉਰਾ॥ ਬਯਾਕੁਲ ਗਿਰੇ ਹਸਤਿ ਅਰੁ ਘੋਰਾ॥

ਨਰ ਨਾਰੀ ਮਨਿ ਫਿਰਿਤ^੨ ਉਦਾਸਾ॥ ਕਹਾ ਰਾਮ ਕਰਿ ਗਏ ਤਮਾਸਾ॥੮੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੌਲੀ ਪੈ ਗਈ। ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ (ਮਰ ਗਏ)। ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਨੋਂ ਉਦਾਸ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਕੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ॥੮੫੨॥

ਭਰਤਉ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਜੀ॥ ਜੋਗ ਅਗਨਿ ਤਨ ਤੇ ਉਪਰਾਜੀ॥

ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰੁ ਝਟ ਦੈ ਕਰਿ ਫੋਰਾ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਂ ਚਲਤ ਅੰਗ ਨਹਿ ਮੋਰਾ॥੮੫੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਭਰਤ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ (ਮਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ) ਸਾਜ (ਬਣਾ) ਲਈ। ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਹੀ ਯੋਗ ਦੀ ਅੰਗ (ਉਪਰਾਜੀ) ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈ। (ਝਟ ਦੈ ਕਰਿ) ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ (ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰੁ) ਮੱਥਾ (ਸਿਰ) ਪਾੜ ਲਿਆ। (ਪ੍ਰਭੁ) ਸ੍ਰਾਮੀ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ) ਨਾਲ ਚਲਦਿਆਂ (ਅੰਗ) ਦਿਲ (ਨਹੀ ਮੋਰਾ) ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾਇਆ॥੮੫੩॥

ਸਕਲ ਜੋਗ ਕੇ ਕੀਏ ਬਿਧਾਨਾ॥ ਲਛਮਨ ਤਜੈ ਤੈਸ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨਾ॥

ਬ੍ਰਹਮਰੰਧ੍ਰੁ ਲਵ ਅਰਿ ਫੁਨ ਫੂਟਾ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਚਰਣਣ ਤਰ ਪ੍ਰਾਨ ਨਿਖੁਟਾ॥੮੫੪॥

^੧ ਇਹ ਪਾਠ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਸੀਤਾ ਕੇ ਹੇਤ ਮ੍ਰਿਤ ਲੋਕ ਗਏ ਧਿਆਇ 'ਸਮਾਪਤ' ਹੀ ਪਾਠ ਹੈ, ਪਰ ਅਧਯਾਯ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਏਥੇ ੨੭ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਮਨ ਰਹਿਤ

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਛਮਣ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਕਰਕੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡੇ। ਫੇਰ (ਲਵ ਅਰਿ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਜੀ ਦਾ (ਬ੍ਰਹਮਰੰਪ੍ਰ) ਸਿਰ ਫੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ (ਪ੍ਰਭੂ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਥੱਲੇ ਸਵਾਸ (ਨਿਖੁਟਾ) ਮੁੱਕ ਗਿਆ॥੮੫੪॥

ਲਵ ਕੁਸ ਦੇਉ ਤਹਾਂ ਚਲਿ^੧ ਗਏ॥ ਰਘੁਬਰ^੨ ਸੀਯਹਿੰ ਜਰਾਵਤ ਭਏ॥

ਅਰੁ ਪਿਤ ਭ੍ਰਾਤ ਤਿਹੂੰ ਕਹੰ ਦਹਾ॥ ਰਾਜ ਛਤ੍ਰ ਲਵ ਕੇ ਸਿਰ ਰਹਾ॥੮੫੫॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਲਵ ਕੁਸ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਓਥੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ (ਜਰਾਵਤ ਭਏ) ਸਾੜਿਆ (ਦਾਹ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ)। ਹੋਰ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜਿਆ। ਰਾਜ ਦਾ ਛਤ੍ਰ (ਸਿੰਘਾਸਨ) ਲਵ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰਿਹਾ॥੮੫੫॥

ਤਿਹੂੰਅਨ ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਿਹ ਆਈ॥ ਸੰਗਿ ਸਤੀ ਹੈ ਸੁਰਗ ਸਿਧਾਈ॥

ਲਵ ਸਿਰ ਧਰਾ ਰਾਜ ਕਾ^੩ ਸਾਜਾ॥ ਤਿਹੂੰ ਅਨ ਤਿਹੂੰ ਕੁੰਟ ਕਿਯ ਰਾਜਾ॥੮੫੬॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਤਿੰਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਓਥੇ ਆ ਕੇ, ਨਾਲ ਹੀ ਸਤੀ ਹੋ ਕੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਗਈਆਂ। ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਜ (ਛਤ੍ਰ) ਲਵ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ। (ਬਾਕੀ) ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ (ਅਨ) ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ॥੮੫੬॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਤੀਨ ਭ੍ਰਾਤ ਤਿਹੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀਨ ਸਹਿਤ
ਸੁਰਗ ਲੋਗ ਕੇ ਗਏ ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ^੪॥**

ਅਥ ਸਿਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਹਿਤ ਸੁਰਗ ਜੈਬੋ ਰਾਮ॥ ਚਉਪਈ^੫॥

ਉਤਰ ਦੇਸ ਆਪੁ ਕੁਸ ਲੀਆ॥ ਭਰਤ ਪੁਤ੍ਰ ਕਹ ਪੂਰਬ ਦੀਆ॥

ਦੱਛਨ ਦਿਯ ਲੱਛਨ ਕੇ ਬਾਲਾ॥ ਪੱਛਮ ਸਤ੍ਰੂਘਨ ਸੁਤ ਬੈਠਾਲਾ॥੮੫੭॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰੀ ਨਗਰੀ (ਅਯੁਧਿਆ) ਸਮੇਤ ਸਵਰਗ ਜਾਣਾ (ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ)।

^੧ ਪਾਠ- ਤਹਾਂ ਦੇਉ ਚਲ

^੨ ਪਾਠ- ਰਘੁਪਤਿ

^੩ ਪਾਠ- ਕੇ

^੪ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' ਏਸੇ ਥਾਂ ਹੈ ਪਰ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ਏਥੇ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ੨੮ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਵੇਖੋ ਛੰਦਾਂਕ ੮੫੮ ਤੋਂ ਅਗਲੀ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' ਦਾ ਨੋਟ।

^੫ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਠੀਕ ਹੈ, ਅਗੇ ਵੇਖੋ ਛੰਦਾਂਕ ਅੱਗੇ ਵੇਖੋ ਛੰਦਾਂਕ ੮੫੮ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' ਦਾ ਨੋਟ।

ਕੁਸ਼ ਨੇ ਆਪ ਉੱਤਰ (ਪਹਾੜ ਵੱਲ ਦਾ) ਦੇਸ਼ ਲੈ ਲਿਆ। ਭਰਤ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦਾ (ਚੜ੍ਹਦੀ ਵੱਲ ਦਾ) ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦੱਖਣ (ਵੱਲ ਦਾ ਦੇਸ਼) ਲਛਮਣ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਲਹਿੰਦੇ (ਵੱਲ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਗੱਦੀ) ਸ਼ਤਰੂਘਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਿਠਾਇਆ॥੮੫੭॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਰਾਮ ਕਥਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟਲ ਸਭ ਕੋਈ ਭਾਖਤ ਨੇਤਾ॥

ਸੁਰਗ ਬਾਸ ਰਘੁਬਰ ਕਰਾ ਸਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਮੇਤ॥੮੫੮॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਕਵੀ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਯੁੱਗ-ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਅਟੱਲ (ਏਸ ਕਾਰਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ) ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ (ਏਸ ਕਥਾ ਨੂੰ) (ਨੇਤ) ਹਮੇਸ਼ਾ (ਸਦਾ, ਨਿੱਤ) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਸਾਰੀ (ਅਯੁਧਿਆ) ਪੁਰੀ ਸਮੇਤ ਹੀ (ਸੁਰਗ ਬਾਸ) ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ (ਅਰਥਾਤ- ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਅਯੁਧਿਆ ਨਿਵਾਸੀ ਸਰਜੂ ਵਿੱਚ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਸਨ)॥੮੫੮॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਸਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਹਿਤ ਸੁਰਗ ਜੈਬੋ
ਧਯਾਯ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤੁ^੧॥**

ਅਥ ਗ੍ਰੰਥ ਉਸਤਤਿ॥^੨ ਚੌਪਈ॥

ਜੋ ਯਹ ਕਥਾ ਸੁਨੈ ਅਰੁ ਗਾਵੈ॥ ਦੂਖ ਪਾਪ ਤਿਹ ਨਿਕਟ ਨ ਆਵੈ॥

ਬਿਸਨੁ ਭਗਤਿ ਕੀ ਏ^੩ ਫਲ ਹੋਈ॥ ਆਧਿ ਬਯਾਧਿ ਛੈ ਸਕੈ ਨ ਕੋਈ॥੮੫੯॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਏਸ ਕਥਾ ਨੂੰ ਜੋ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਗਾਵੇਗਾ। ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਪਾਪ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। (ਏ) ਏਸ (ਕਥਾ) ਦਾ ਫਲ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਕੀ ਭਗਤੀ ਹੋਵੇਗਾ। (ਆਧਿ) ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗ ਅਤੇ (ਬਯਾਧਿ) ਸਰੀਰਕ ਰੋਗਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੂਹ ਸਕੇਗਾ॥੮੫੯॥

^੧ ਇਹ ਪਾਠ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਹੈ, ਆਰੰਭ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਅਥ ਸਿਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਹਿਤ ਸੁਰਗ ਜੈਬੋ ਰਾਮ' ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਲੇਖ ਵੀ 'ਸਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਹਿਤ ਰਾਮ ਸੁਰਗ ਜੈਬੋ' ਹੀ ਹੈ। ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਇਤਿ ਰਾਮ ਭਿਰਾਤ ਤ੍ਰਿਅਨ ਸਹਤ ਸੁਰਗ ਗਏ॥ ਅਥ ਸਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਹਤ ਸੁਰਗ ਗਏ॥' ਪਾਠ ਬਰਕਿ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਪਾਠ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਇ ੨੮ ਵਾਲੀ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਪਰ 'ਅਥ ਸਗਰੀ ਪੁਰੀ ਸਹਤ ਸੁਰਗ ਗਏ' ਪਾਠ ਵਿੱਚ 'ਅਥ' ਪਦ ਆਰੰਭਿਕ ਲੇਖ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਾਠ ਏਸ ਥਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਏਥੇ ੨੯ ਅੰਗ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ।

^੨ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

^੩ ਪਾਠ- ਕੀਨੋ

ਸੰਮਤ^੧ ਸਤ੍ਰੁ ਸਹਸ ਪਚਾਵਨ॥ ਹਾੜ ਵਦੀ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸੁਖ ਦਾਵਨ॥
ਤ੍ਰੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਰਿ ਗ੍ਰੰਥ^੨ ਸੁਧਾਰਾ॥ ਭੂਲਿ ਪਰੀ ਲਹੁ^੩ ਲੇਹੁ ਸੁਧਾਰਾ॥੮੬੦॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਵਿਕ੍ਰਮ) ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਪਚਵੰਜਾ (੧੭੫੫) ਅਤੇ ਅਸਾੜ (ਵਦੀ) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖੀ ਏਕਮ ਸੁਖਦਾਇਕ ਸੀ। ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ^੪ (ਸੁਧਾਰਾ) ਬਣਾਇਆ ਹੈ। (ਜਿੱਥੋ) ਭੁੱਲ ਜੋਈ (ਲਹੁ) ਵੇਖੋ (ਓਥੇ) ਸੁਧਾਰ ਲਉ॥੮੬੦॥

ਦੋਹਰਾ॥

ਨੇਤ੍ਰੁ ਤੁੰਗ ਕੇ ਚਰਨ ਤਰ ਸਤ੍ਰੁਦ੍ਰਵ ਤੀਰ ਤਰੰਗ॥

ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਪੂਰਨ ਕਿਯੋ ਰਘੁਬਰ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸੰਗ॥੮੬੧॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਨੇਤ੍ਰੁ ਤੁੰਗ- ਉੱਚੇ ਨੈਣ) ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪਰਬਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ, (ਸਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਵ) ਸਤਲੁਜ (ਤਰੰਗ- ਲਹਿਰ, ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਲਾ) ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ। ਸ੍ਰੀ (ਭਗਵਤ) ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ (ਕਰਵਾਇਆ) ਹੈ॥੮੬੧॥

ਸਾਧ ਅਸਾਧ ਜਾਨੋ ਨਹੀ ਬਾਦ ਸੰਬਾਦ ਬਿਬਾਦ॥

ਗ੍ਰੰਥ^੫ ਸਕਲ ਪੂਰਣ ਕਿਯੋ ਭਗਵਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਸਾਦ^੬॥੮੬੨॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਸਾਧ) ਚੰਗੇ (ਅਸਾਧ) ਬੁਰੇ (ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਗਣ) ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, (ਵਾਦ) ਸਧਾਰਨ ਚਰਚਾ, (ਸੰਬਾਦ) ਮਿੱਤਰ ਭਾਵ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਤੇ (ਬਿਬਾਦ) ਝਗੜੇ ਦੀ ਚਰਚਾ (ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ)। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੇ (ਪ੍ਰਸਾਦ) ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ॥੮੬੨॥

ਸਵੈਯਾ॥

ਪਾਇ ਗਹੇ ਜਬ ਤੇ ਤੁਮਰੇ ਤਬ ਤੇ ਕੋਊ ਆਂਖਿ ਤਰੈ ਨਹਿ ਆਨਯੋ॥

ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਅਨੇਕ ਕਹੇ ਮਤ ਏਕ ਨ ਮਾਨਯੋ॥

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰੁ ਬੇਦ ਸਬੈ ਬਹੁ ਭੇਦ ਕਹੈ ਹਮ ਏਕ ਨ ਜਾਨਯੋ॥

ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਪਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਕਰਿ ਮੈ ਨ ਕਹਯੋ ਸਬ ਤੋਹਿ^੭ ਬਖਾਨਯੋ॥੮੬੩॥

ਭਾਵਾਰਥ:- (ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਪਾਨ- ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਕਾਲ, ਦੁਰਗਾ!) ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਤੇਰੇ ਚਰਨ ਫੜੇ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ (ਕੋਈ) ਹੋਰ (ਆਖਿ ਤਰੈ) ਨਿਗ੍ਰਾ ਹੋਠ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ। ਰਾਮ-

^੧ ਪਾਠ- ਸੰਬਤ

^੨ ਪਾਠ- ਗ੍ਰੰਥ

^੩ ਪਾਠ- ਨਭੂਲ ਭਈ ਲਹਿ

^੪ 'ਤ੍ਰੁ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਰਿ' ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ 'ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਪਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਕਰਿ' ਪਾਠ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

^੫ ਪਾਠ- ਗ੍ਰੰਥ

^੬ ਪਾਠ- ਭਗਵਤਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

^੭ ਪਾਠ ਤੈ ਹੀ

ਰਹੀਮ, ਪੁਰਾਨ-ਕੁਰਾਨ (ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਿਕ) ਅਨੇਕ (ਮਤ) ਪੰਥ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, (ਮੈਂ) (ਏਕ) ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਸਭ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ, ਸਭ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਸਭ ਵੇਦ ਬੜੇ ਭੇਦ (ਅੰਤਰ, ਫ਼ਰਕ) ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ (ਏਕ) ਕੋਈ (ਫ਼ਰਕ) ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ। ਹੇ ਸ੍ਰੀ (ਅਸਿਪਾਨ) ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ (ਕਾਲ, ਚੰਡਿਕਾ)! ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ (ਕਰਿ) ਨਾਲ (ਹੀ ਕਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ) ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ, ਸਭ ਤੂੰ ਹੀ ਕਹਿਆ ਹੈ॥੮੬੩॥

ਕਬਜ਼ੋਬਾਚ^੧ ਦੋਹਰਾ॥

ਸਗਲ ਦੁਾਰ ਕਉ ਛਾਡਿ ਕੈ ਗਹਜੋ ਤੁਹਾਰੋ^੨ ਦੁਾਰ॥

ਬਾਂਹਿ ਗਹੇ ਕੀ ਲਾਜ ਅਸਿ ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਤੁਹਾਰ॥੮੬੪॥

ਭਾਵਾਰਥ:- ਸਾਰਿਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੇਰਾ ਦਰ ਫੜਿਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਦਾਸ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੇ ਦੀ (ਤੈਨੂੰ ਹੀ) ਸ਼ਰਮ (ਅਸਿ^੩) ਹੈ॥੮੬੪॥

**ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਗ੍ਰੰਥੇ ਰਾਮਾਵਤਾਰੇ ਬੀਸਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਬਰਨਨੰ
ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ ਸੁਭ ਮਸਤ^੪॥੨੦॥**

^੧ ਇਹ ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ 'ਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।

^੨ ਪਾਠ- ਤਿਹਾਰੋ

^੩ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਵਿਦਵਾਨ 'ਅਸਿ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯਕਤਾਲੰਕਾਰ, ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਲਵੰਤਾ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ:- 'ਅਸਿ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਤਲਵਾਰ' ਹੈ, 'ਤਲਵਾਰ' ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯ 'ਹਰਿ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ, 'ਹਰਿ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਸ਼ੇਰ' ਹੈ, 'ਸ਼ੇਰ' ਦਾ ਪ੍ਰਯਾਯ 'ਸਿੰਘ' ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਓਂ ਬਣਿਆ- 'ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਸ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ (ਮੈਂ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ) ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਦੀ (ਤੁਹਾਨੂੰ) ਹੀ ਲੱਜਾ ਹੈ'।

^੪ ਇਹ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ' ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੈਸ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 'ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਾਇਣ ਸਮਾਪਤ ਮਸਤੁ' ਹੀ ਪਾਠ ਹੈ। ਏਸ ਨਾਲੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਨ ਭਾਵ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਲਿਖਤ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪਾਠ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਗਿਣਤੀ ਅੰਗ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗਿਣਤੀ '੩੦॥੨੦॥' ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ੨੦ ਅੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ।

ਅੱਜ ੨੦-੬-੧੯੭੩ ਨੂੰ ਰਾਮਾਇਣ ਦਾ ਟੀਕਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ।